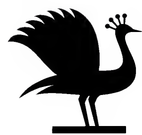
DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 13878

Marghita Memorial Book

Sefer yizkor li-ḳehilat Margirṭin ṿeha-sevivah

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:

Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

Original publication data

TITLE	Sefer yizkor li-ḳehilat Margirṭin veha-sevivah / [et ha-ḥomer liḳet ve-'arakh li-defus Aharon El'azar ha-Levi Klainman].
IMPRINT	880-02 Yerushalayim : Hayyim Franḳ (Melborn), 1979.
DESCRIPT	272 p., [32] p. of plates : ill. ; 25 cm.
SUBJECT	Jews -- Romania -- Marghita. Marghita (Romania) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Romania -- Marghita.
ADD'L NAME	Kleinmann, Áháron.
ADD'L TITLE	Emlékkonyv Margitta és videke zsidóságának sorsa

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

שי — לא למכירה

ספר יזכור

לקהילת מרגרטין והסביבה

ירושלים תשל"ט — 1979

בהוצאת
חיים פראנק (מלבורן)

את החומר ליקט וערך לדפוס
אהרון אלעזר הלוי קליינמן
נתניה

נדפס במדינת ישראל
1979

דפוס וויס, ירושלים
מקור ברוך

תוכן העניינים

אבינו מלכנו, עשה למען הרוגים על שם קדשך !

יזכור אלהים את נשמות קדושי עירנו

מ ר ג ר ט י ן ו ה ס ב י ב ה

אנשים ונשים, ילדים וטף שנהרגו, שנשחטו, שנשרפו, שנטבעו, שנקברו חיים ע"י הנאצים ועוזריהם הרשעים בגרמניה ובארצות שנכבשו על ידה

כולם קדושים וטהורים ואדירי התורה

יזכור אלהים את בתי הכנסת, בתי המדרש, ספרי הקודש, הישיבות על מוריהן ותלמידיהן, חדרי תלמוד תורה שחרבו בימי השואה וקול התורה נדם בהם.

בגן עדן תהא מנוחתם

ארץ אל תכסי דמם ואל יהי מקום לזעקתם
השם ינקום דמם ותהא נשמתם צרורה בצרור החיים

א מ ן

יזכור

הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו...

לזכר

יקירינו וקרובי משפחתנו שמתו

על קדושת השם בשואה הנוראה

הורים:	השם	הגיל	יום הזכרון
האם			
האב			
סבא			
סבתא			
סבא			
סבתא			
בנים ובנות			
אחים ואחיות			
דודים ובני דודים			

מבוא

ב״ה

לקורא רוב שלומות!

אני מקווה שידידי ומכרי לא יעלו על דעתם אף לרגע, שכוונתי, כשנתתי יד להוצאת ספר זה לאור, היה בה שמץ של האדרת שמי ופירסום עצמי. מכריז אני ומודיע שמה שהניע אותי מן הרגע הראשון כשרק נולד הרעיון ליצירת ספר זיכרון זה, היה להציב יד לעולם שממנו יצאנו, בו היינו מעורים וממנו ינקנו את כחנו ואת לחלוחית ישותנו.

כל מי שנתון היה בתנאים הידועים של תקופת השואה וחזה מבשרו את הגלים הזידוניים ששטפונו בודאי נשבע שבועה בנפשו, שאם יצא בנס בעזרת האל, לא זו בלבד שלא ישכח בעצמו, אלא יעשה כמיטב יכולתו שהעבר לא יישכח מלבות אחרים ששפר מזלם ולא התנסו במה שהתנסינו אנו. לכן גמרתי בלבי לשלוח עותק של ספר זה לכשתופיע המהדורה האנגלית, למוסדות השכלה ומחקר. יידעו גם שוחרי קורות העתים המבקרים במוסדות האלה על הימים הללו. יינתן להם במסגרת ספר זה מדגם של קהילה זעירה אמנם, אך אופיינית לבית ישראל בהונגריה, שבמימדיה הקטנים והמצומצמים משתקפים שלל האורות של הקיבוץ הגדול שהיא נציגתו — כהשתקף מרחב האוקינוס בתוך טיפה הנידלית ממנו באקראי.

ישמש ספר זה לפה לכל אלה מדור האבות המבקשים לקיים את הצו העתיק והקדוש „למען תספר באזני בנך ובן בנך״... — ואינם מוצאים מרוב כאב והתרגשות את הביטוי ההולם ואין המלים נשמעות להם, לגולל את הפרשה כולה לפני ילדיהם.

ייתכן שאותיות הזהב החרותות על גלעד זה נוצצות מדי פה ושם, כי דרכו של המרחק לסנן את עפרות העובדות מבעד נפת הביקורת ולהעביר דרכה רק את המסולתות שבהן, ולסלק לשם גניזה את המגושמות. ברם הכתב עצמו הוא כתב אמיתי, כי האמת, כפי שכתוב בספרי המקובלים, מרכזת בתוכה את כל קצות המציאות מפני שאותיותיה לקוחות מהתחלתה,

מן הסוף ומן האמצע של הא"ב. כך אנחנו רוצים שילדינו יראו וידעו את עברנו, אשר גם עברם.

תודתי נתונה לקבוצת ידידים יוצאי מרגרטין שעמלו ולא על מנת לקבל פרס להביא ספר זה לידי גמר. ובראש והאשונה לאהרון קליינמן, ידיד נפשי שכתב מכתבים לרוב, ניהל מאות שיחות עם קרובים ורחוקים הלאה לשונו לשכנע קטני אמנה ובסוף השכיל ליצור מסגרת בה שובצו אבני הזיכרון, פרי עטם של רבים וטובים. בלעדיו ובלעדי אשתו, חייה רחל, שחיזקה את ידי בעלה, לא היה יוצא לפועל רעיוני. יעמוד על הברכה ידידי ר' יצחק ברנט שזכרונו המופלא ושיפוטו החריף עזרו לנו לנכש את שדה פעולתנו מכמה חרולים וקמשונים שעלו פה מפאת שכחת אנוש. כן יבורכו ר' יוסף אהרון ברנט מחיפה, שתרם רבות להעשרת החומר ושאר אחיעזר ואחיסמך אשר עמדו לימיננו בעבודתנו והעשירו במאמריהם את ספר הזיכרון הזה.

אם יתן לי הבורא הטוב כח — נוציא את הספר בתרגומו האנגלי ואידי שחלק ממנו תורגם כבר ע"י פרופ' א. טוביאס מנתניה.

בעמדי על עריסת ספר זה, תינוק שנולד זה עתה, לוחשות שפתותי תפילה: מי יתן ויהיה חיבור זה במסלול חייו ציר נאמן לשולחיו, דור פליטי השואה, וישמש לו כמפיץ אמיתו וכמליץ יושרו.

חיים פראנק

נ פ ש

לאבי־מורי, ר' אליעזר בן שלמה הלוי ז"ל

שנפטר בט"ו כסלו, תרצ"ט ונטמן בבית הקברות במרגרטין

לאמי־מורתי לאה בת יעקב הי"ד

ולאחיותי היקרות: חנה, שרה וזלטה הי"ד

שנספו בשואה

ולסימה נ"ע

שנפטרה בתשרי תש"ו

יהי ספר זה מצבה על קברן במקום לא נודע...

הבן יקיר לי קהלת מרגרטן הי״ד

קהלת מרגרטן ראויה לספר הנצחה, כי היו בה ריכוז נפלא של תורה, אמונה וחיי תפארת משופעים כל טוב, ומעטות הקהלות שיכלו להתחרות בה. אני חייתי במרגרטן סך הכל תשע שנים, מאז הייתי בן שלוש ועד היותי בן אחת עשרה. אחרי זה נדדתי מישיבה אחת לשניה ובינתיים העתיקו הורי זצ״ל דירתם לגרויסוורדיין הסמוכה. אולם זכרן של תשעת השנים הללו נשאר חרות ושמור בלבי כקמיע קדוש. והיו אלו שנות ילדות ברוכות בעיירה אשכנזית נחמדה, שתום וטוהר היו נסוכים בכל אשר בה. הויה יהודית שרשית כזו לא מצאתי בשום מקום אחר. בני הקהילה היו יוצאי כל השכבות, החל מבעלי אחוזות גדולות ועשירים מופלגים ועד פשוטי עם, שעמלו קשות על פרנסתם. היו סוחרים גדולים והיו בעלי מלאכה בכל ענפי היצירה. היתה גם קצת אינטלגנציה. אך איחדתם כולם אמונה פשוטה, עממיות נלבבת וזיקה משפחתית ממש, שקשה להבינן למי שלא חי בתוכה ולא הרגיש שלוה יהודית אמיתית כזו שנמשכה עד כמה שנים לפני השואה.

בקהלה היהודית במרגרטן לא היה פורץ גדר או עבריין בפרהסיה בשום חוג שהוא. רוח ה„השכלה״ לא חדרה שמה כלל. יהודיה תמימים היו ונאמנים למסורת אבותיהם. אף החסידות חדרה שמה ותפסה מקומה. אך מהותה של הקהלה היתה חרדית צרופה, נוסח החתם סופר זצ״ל ותלמידיו. הרב היה אבי הקהלה, ראשה ומדריכה, ובית הכנסת או בית המדרש היו מרכז החיים הציבוריים, החברתיים, וכל שכן הדתיים. יהודים קבעו שעורים בתורה אם בצבור ואם ביחיד. ה„תלמוד תורה״ היה בית היוצר של כל בני הקהלה. אלה פרשו משם לישיבות, ואלה לחיי מסחר או מלאכה, אך חותמה המיוחד של קהלת מרגרטן טבוע היה בכולם. היה זה חותם של טהרה, של אחוה ורעות ושל עזרה הדדית, שאני זוכרן בגעגועים והתרפקות.

בעיירה חיו כמה מאות משפחות יהודיות. היא היתה מוקפת חישוק של כפרים רבים מסביב, גם בהם חיו יהודים במנוחה והיו מתווכים

בין עם־הארץ ליהודי מרגרטן בשיווק תוצרתם ובסיפוק צרכיהם בכבוד. היות ועם הארץ היו הונגרים, שחיו תחת שלטון רומני, ראו הם את לוחציהם בשלטונות הכיבוש ולא ביהודים. בכל עת שהותי במרגרטן לא ידעתי לחץ של נגישות אנטישמיות ולא קרה שום מאורע יוצא מהכלל שהפריע מנוחתם של יהודים. במצב של פריחה רוחנית וחומרית זו מי חשב על הגורל המר הצפון בחיק העתיד, וכי מארת אלוקים תבוא כחטף, כרוח זלעפות ותהפוך את הקהלה הברוכה ההיא לתל חרבות, לשמה ולשאיה.

זכאית מרגרטן למצבת הנצחה שמקימים לה שרידי בניה בספר זה. על ידו תישאר מזכרת חיה לקהלה קדושה ואישיה הדגולים ששזרו אריג מפואר בהיסטוריה היהודית בטרנסילבניה, וביום הפוך השם את העולם נמלטו מן ההפכה כמה פליטי־חרב ועמוסי־תלאות, שרשמו דבריהם וזכרונותיהם על הספר בדם לבם למען ידעו בניהם את שרשיהם ויבינו מה מחייב אותם זכרון אבותיהם הי״ד.

יהודה נחשוני

מרגרטין

מרגיטה, הנקראת בפי היהודים ,,מרגרטין" היא עיר שדה במחוז ביהאר, וכחמישים כפרים משתייכים אליה מבחינה שיפוטית ואדמיניסטרטיבית. העיירות הסמוכות אליה הן שמלוי, טשנאד, סקלהיד, מיהאליפלווא וסאלרד. קשרים הדוקים קשרוה אל עיר המחוז אורדיאה, (גרוסוורדיין) הן מבחינה כלכלית והן מבחינה חברתית־תרבותית. העיר נקראת, לפי המסורת העממית, על שם רוזנת מבית צ'אקי, הפאודל של האזור בימים עברו. הרוזנת מרגיט קפצה לתוך הברטיו מסיבות רומנטיות ואבדה במימי הנהר.

עיקר פרנסתה של האוכלוסיה המקומית והכפרית היה מחקלאות, מגידול בקר ועופות. אחוזות גדולות של כרמים, שדות חיטה בוסתנים של עצי פרי השתרעו מסביב לעיר, כרי מרעה עד למרחבי אין סוף למרגלות ההרים הרחוקים נגעו. היריד השבועי והיריד הגדול הדו־חדשי היה מפורסם וסוחרים נהרו אליהם ממרחקים. בשנים האחרונות, תחת המשטר הקומוניסטי, קמו גם מפעלי תעשיה בעיר.

תושביה הלא יהודיים היו בעיקר הונגרים ורק ביובל האחרון נשתנה המצב הדמוגרפי, לרגל הגירה רומנית המונית מכפרי הסביבה וממחוזותיה ההיסטוריים לאחר שהעיר סופחה לרומניה.

התיישבות היהודים וייסוד הקהילה

אין בידינו מסמכים שיעידו על קדמוניותה של הקהילה ועל נסיבות ייסודה. ברם, ידוע לנו שהיא כבת מאתיים וחמישים שנה לפחות, כי הרי מתחילת המאה ה־18 הופיע שמה בפירסומי הגנזך של יהדות הונגריה. בקובץ ,,האיגרות אל הממשל בפרסבורג" מצוי דו"ח בחתימת ידו של ליפוט פורסטנר — פקיד מחוז מרגיטה, וזה לשונו:

,,ב־1.11.1721 מודיע פורסטנר ללשכת הממשל שיהודים ברחו ממרגיטה מאימת המורדים הרומנים ומצאו לעצמם מקלט ארעי בערים — נאגי־קארולי ונאגי־וארד".

מסתבר כי כשם שמרד הקוזאקים באדוניהם הפולנים בראשותו של חמלניצקי,

פגע בעיקר ביהודי אוקריינה, כך פגע גם מרד האיכרים הרומנים באדוניהם ההונגריים, בראש ובראשונה, ביהודים וגרם להם סבל רב.

לאחר שוך הפרעות חזרו יהודי מרגרטין לעיר. מתי חזרו — איננו יודעים בוודאות. עלינו להסתמך על ספרו של הסופר היהודי אימרי סאבו על קהילות טרנסילבניה, בו מצאנו את השורות הבאות: במחצית המאה הקודמת (1861) כשהתחילו לבנות בית כנסת חדש וכשפורק מבנה העץ ששימש בית תפילה — נמצאה מגילה מתחת ליסודות ובה נאמר שהמבנה הוקם ב־1742. מכאן שהפליטים חזרו זמן מה אחרי הפרעות ובנו מחדש את הריסות קהילתם.

על מספרם של היהודים ועל חיי הקהילה מהתקופה ההיא לא נמצאו שום נתונים; כל הסימנים מעידים על כך כי חיי קהילה מסודרים התחילו רק אחרי שנת ת"ר (1840), החברה קדישא נוסדה ב־תר"ד ולא עבר הרבה זמן והקהילה המליכה עליה את הרה"צ הילל ליכטנשטיין, הידוע בשם ר' הלל קאלאמייער כרב וראב"ד.

מר צבי וולנר, זקן יהודי מרגרטין, אליו פנינו, המציא לנו תעודה שנרשמה ע"י קרול פאלפי, סרן בדימוס מהצבא ההונגרי ובה הפרטים הבאים: „ביוני 1872 היו במרגיטא 621 בתים. 3900 נפש גרו בה, מתוך אלה קלויניסטים 2400 קתולים 800, עוברים 700, ליהודים בית כנסת משלהם שהוא בנין נאה וכן בית ספר עברי (כלומר יהודי), לשלושה סוחרים יהודים בתים משלהם והם: מתיאס אלטמן, אברהם וויס ומוריס קלוש (סבו של ד"ר לסלו קלוש, רופא ראשי בדימוס בנתניה). כגיזבר לחוג קוראי ספרים משמש ד"ר ליפוט גלבשטיין. שני רופאים יהודיים בעיר, ד"ר גלבשטיין רופא פנימי וד"ר מוריס ואלנשטיין כירורג".

„אשריכם אתם הדורות שאין לכם היסטוריה" — קרא פעם היסטוריון צרפתי. לפי המימרא הזאת נמנתה קהילתנו עם המאושרות, כי לא נתרחשו בה מאורעות הראויים להירשם, על כל פנים לא בימי הקיסר פרנץ יוזף השקטים.

הקהילה נתברכה באוירה שקטה והמזימה שהשרתה על בניה אחווה ושותפות הגורל. חסרו בה — למזלה — המריבות שלא אחת מיררו חיי דורות בקהילות כה רבות.

בשנת 1900 התגוררו בעיר 940 יהודים מתוך 5200 תושבים. (18%), ב־1930 עלה מספרם ל־1600 מתוך 6000 תושבים (27%) ואילו גזירת הגירוש ב־1944 פגעה ב־2100 נפש מתוך 8600 תושבים (25%). לעומת זאת בעת כתיבת השורות האלו, כלומר בשלהי 1976, מספר היהודים שבין 12.000 תושבי העיר אינו מגיע לתריסר.

יהדות מרגרטין

תהפוכות ההיסטוריה ויהודי מרגרטין

„הזמנים משתנים ואנחנו משתנים יחד איתם" טוען פתגם לטיני. היהדות החרדית והמסורתית היא יוצאת דופן מבחינה זו. מאורעות היסטוריים ותהפוכות הגורל אם השפיעו על מצבם ומעמדם — לשרשי מהותם, לאמונתם ולמנהגיהם לא הגיעו. קביעה זאת נכונה גם לגבי יהודי עירנו, קהילת מרגרטין. תהפוכות ההיסטוריה השפיעו אמנם על גורלם אך לא על השקפת עולמם: בכל התקופות שמרו נאמנה על גחלת ישראל ולא סטו כמלוא הנימה ממסורת אבותיהם. קיימו וטיפחו מוסדות תורה וצדקה, החזיקו רבנים ובני תורה וחלקו להם כבוד. חנות יהודית פתוחה בשבתות ובחגים ויהודי עובר בחוצות העיר בשבת כשסיגריה בפיו — פשוט לא היו בנמצא.

עד ל„אביב העמים" היו היהודים תושבי המונרכיה האוסטרו־הונגרית כאחיהם בשאר המדינות נטולי זכויות, כזרים נחשבו וכבני „עם לבדד ישכון" נהגו. כתוצאה ממלחמת החופש ב־1848 קיבלו יהודי הונגריה ב־1867 שוויון זכויות מלא. מאז רשאים היו להתיישב ולגור בכל מקום, לרכוש אדמות, ליהנות מזכות הצבעה וכו׳. הזכויות הללו שלא זכו בהן הרבה דורות הפכו את היהודים לפטריוטים נלהבים המדינה. אלה ששפת הדיבור שלהם היתה יידיש, התחילו ללמוד ולדבר הונגרית, לקרוא עתונים וספרים הונגרים. הקהילות הרפורמיות שהתחזקו בימים ההם הנהיגו בבתי הכנסת שלהם דרשות הונגריות של רבניהן. אמנציפציה זו גרמה במידה רבה להתבוללות בקרב המשכילים. כדאי לציין כי הממשל ההונגרי שהעניק ליהודים שוויון זכויות לא הכיר בהם כמיעוט לאומי. במפקד התושבים נרשמו היהודים כבני דת משה ובני הלאום ההונגרי וזאת כדי לשפר את נתוני הסטטיסטיקה בחבר אחוז ההונגרים בממלכה.

יהודי מרגרטין בראשית המאה העריצו אמנם את הקיסר פרנץ יוזף האוסטרי שראו בו מופת של שליט ליברלי, אך עם זאת הרגישו את עצמם כהונגרים והזכירו ברטט את גיבור המהפכה ההונגרית, לאיוש קושוט. דבקותם בהונגריה ובאידיאלים של התקופה הליברלית, שנמשכה כשלושה דורות, לא נפגמה בקרב יהודי טרנסילבניה גם בימי הכיבוש הרומני בין שתי המלחמות. המבוגרים לא הזדרזו ללמוד את שפת השליטים החדשים והוסיפו לקרוא עתונים הונגריים. רק בשנות השלושים גברה הכרתם הלאומית היהודית, דבר שהתבטא באהדה לציונות על גווניה הפוליטיים ובמספר רב של קולות שניתנו ל„מפלגה היהודית" בבחירות לפרלמנט. בראש המפלגה הזאת התיצבו שלושה אישים ידועים: תאודור פישר, מאיר אבנר ויוסף פישר.

בימי מלחמת העולם הראשונה

המלחמה שפרצה ב־1914 מצאה במרגרטין יהדות מושרשת שלא ידעה רגש נחיתות מהו. ההיסטריה הפטריוטית, שאחזה בהמונים עם הכרזת הגיוס הכללי, אמנם לא היתה נחלת היהודים, עם זאת ילא עלה בדעתו של אף אחד מהם להשתמט מחובתו האזרחית. הקהילה היהודית התייצבה בכל מאודה לימין משפחות המגוייסים שהיו זקוקות לעזרה והכל ציפו בחרדה לשמוע על שלומם של אלה שלחמו בחזית.

המלחמה שנמשכה ארבע שנים לא חמלה על יהודי מרגרטין וקצרה גם בהם את קצירה. נגדור אורן, ינו וייס, מיכאל ברגר, מיקלוש פרקש, וילמוש פרקש, אדוארד וולנר, יוסף עזרי וינו ברידר מתו מות גיבורים בשדות הקרב השונים. יוסף וייס, דוד פרידמן וקרול הירשלר מבאליוק, מתו מפציעתם. נכים וחולים חזרו מהמלחמה לאיוש מנדלבוים, ברנט וייס, מאיר גרינפלד, אהרון וייס, יולייס ברגר, שמואל ברגר ופרנץ ווייס הרוקח. אחדים זכו באותות הצטיינות ושתי משפחות, של ברנט וייס ומאיר גרינפלד שהיו להם דרגות נכות בשיעור של 75%, לא נכללו בגירוש בימי השואה.

באוקטובר 1918, בהתמוטטות כוחן הצבאי של „מעצמות המרכז”, פרצה בהונגריה המהפכה הרפובליקנית־סוציאליסטית אשר עד מהרה פינתה את מקומה לרודנות קומוניסטית. כמו בכל ערי השדה במדינה, הוקם גם במרגרטין דירקטוריון מקומי, בהנהגת ותיקי תנועת הפועלים. השתתפו בו גם מספר יהודים והם: שמואל קרטיס, דוד מנדלבוים, ליפוט רובינשטיין, שנדור שוורץ ומרגיט קליין. תקופת ביניים זו בפוליטיקה ההונגרית הסתיימה תוך חודשים מספר. הרומנים פלשו לטרנסילבניה והגיעו עד בודפסט. ובחסות כידוניהם קם בהונגריה המשטר הלאומני של המושל הורטי. טרנסילבניה עצמה סופחה לרומניה.

יהדות מרגרטין

לאחר שינוי המשטר

כמו בכל שינוי משטר כן גם בטרנסילבניה היו היהודים הסובלים העיקריים, הפעם לא רק בגלל יהדותם אלא גם בגלל נאמנותם המופגנת אל השליטים הקודמים. אחרי שהממשל הצבאי פינה את מקומו לשלטון האזרחי השתפר המצב במידה ניכרת. האוירה שקטה. החיים חזרו למסלולם הרגיל, העסקים שיגשגו כמקודם והפקידות הרומנית שהחליפה את ההונגרית קשרה קשרי ידידות עם היהודים. הממשלה השאירה את האוטונומיה הקהילתית על כנה בניגוד למה שהיה נהוג במחוזותיה האחרים של הממלכה.

כדי להבין את השינוי הזה יש להכיר את מדיניות ממשלת רומניה כלפי המיעוטים, את מגמתה ואת מניעיה. רומניה, כידוע, לחמה במלחמת העולם הראשונה בצד בעלות הברית. כאות תודה על שרותה, זכתה בשטחים גדולים על חשבון מדינות המרכז ורוסיה הקומוניסטית. אלא שגידול טריטוריאלי זה היה בו משום אליה וקוץ בה. כ־40% מתושבי השטחים החדשים היו בני מיעוטים. השלטונות חרדו מפניהם ובעיקר חששו מפני המיעוט ההונגרי בטרנסילבניה שמנה כשלושה מיליון נפש, ששאיפתם המוצהרת היתה השבת טרנסילבניה להונגריה.

כדי להחליש את המיעוט ההונגרי אסרו השלטונות על רבע מיליון יהודי טרנסילבניה דוברי הונגרית להירשם במרשם התושבים, כהונגרים. הואיל ולא רצו וגם התביישו להיהפך בין לילה לרומנים בני דת משה, העדיפו היהודים גם באופן רשמי להיות מה שהיו מאז ומתמיד, — יהודים, כלומר מיעוט בפני עצמו. התוצאה הישירה היתה שהשלטונות ביכרו את היהודים על פני המיעוט ההונגרי ובעיקר באיזורים בעלי אוכלוסיה מעורבת.

האוירה השקטה הזאת נעכרה לפעמים ע״י התפרצויות אנטישמיות, במיוחד בערים הגדולות. ב־1927 נערכה ועידה ארצית של הסטודנטים בגרוסווארדיין אשר הסתיימה בהפגנות ופרעות ביהודים. אבידות בנפש לא היו. הפורעים שפכו את חמתם בעיקר על מוסדות הקהילה, הרסו בתי כנסת, שרפו ספרי תורה וניפצו חלונות ראווה של חנויות היהודים. עם סיום מלאכתם בעיר נסעו לקלויזנבורג לייסר את יהודיה. ברם לפני כן ירדו מהרכבת בבאנפי־הוניאד ופקדו גם את קהילתה של העיר הזאת. הרבנות של גרו״ד גזרה תענית ציבור ואמירת סליחות מדי שנה ביום י״ג בכסלו לזכר מעשי הפרעות בבתי הכנסת.

הממשלה בראשותם של גוגא־קוזא היתה ממשלה אנטישמית מובהקת בנוסח הנאצים. שלטונה היה קצר ימים (מסוף דצמבר 1937 ועד 10 בפברואר 1938) ולא הספיקה לפגוע בנפש היהודים וברכושם. היא תיכננה גירוש והשמדה, אבל כאמור

לא הספיקה לבצע את זממה. כדי למצוא עילה ואמתלא לגירוש ההמוני המתוכנן הוציאה ממשלת גוגא־קוזא פקודה לפיה כל תשע מאות אלף יהודי הממלכה חייבים להמציא תעודה המאשרת את אזרחותם הרומנית משלושה דורות למפרע.
המשטר התמוטט בגלל קשיים פיננסיים, שהעריםו בדרכה מספר מדינות מערביות דמוקרטיות. לאחר מכן הוכרזה דיקטטורה מלוכנית והרחוב היהודי חזר ונרגע. ברם חוק הרוויזיה האזרחית לא בוטל. החלה התרוצצות גדולה, יהודים כיתתו את רגליהם מקצה המדינה ועד קצה. כל אחד חיפש קשרים כדי להשיג תעודות ואישורים, ואילו הפקידות המושחתת עשתה הון מהמתת והשוחד שהעתירו עליה הנזקקים לתעודה. המבצע ארך כשנה. בסופו של חבר לא נשאר יהודי אחד ללא אזרחות. בשנתיים האחרונות של השלטון הרומני לפני ההכרעה בוינה, בהשפעת הנאצים באירופה, האווירה נעשתה דחוסה יותר, גברה האנטישמיות ברומניה, פה ושם הותקפו יהודים בודדים, אולם בהשוואה למאורעות המאוחרים יותר — המצב נחשב לנורמלי.

עד כאן תיארנו את ההתיישבות היהודית בעירנו מרגרטין, את השפעתן של תהפוכות ההיסטוריה בתקופות שונות על יהדות טרנסילבניה בכלל ועל קהילתנו בפרט.

בפרקים הבאים המתייחסים אך ורק לתולדות עירנו וקהילתנו רוצים אנו לתאר ולספר לדורות הבאים על חיי היהודים בעירנו במשך מאה שנות קיומה של הקהילה מבחינה חברתית, דתית, תרבותית וכלכלית. כן מבקשים אנו בדפים הבאים להנציח את זכר רבנינו המהוללים ואת האישים שעסקו בצרכי הציבור באמונה...

על חיי היהודים במרגרטין

עד התחלת המאה הנוכחית היו יהודי עירנו מקשה אחת, יהודים תמימים ויראי ה', שהתכנסו ערב ובוקר, בשבתות ובחגים בבית הכנסת הגדול להתפלל בציבור ולשמוע דברי תורה מפי רבני העיר. הם שמרו בקפדנות על מצוות התורה ושלחו את בניהם ללמוד בחדר. בעבודה ובמסחר היו חרוצים והגונים. בחינה אחת אך בריאה מכל שאר האספקטים היתה נר לרגליהם, האם המעשה שנעשה או המאורע אשר אירע הוא טוב ליהודים או לא. ביום הבחירות הצביעו למפלגה השלטת מתוך חישוב פשוט: לא טוב החבר שמיעוט חסר ישע ירגיז את הרוב. האידיאולוגיה היתה קבועה ואיתנה: אמונתם בבורא העולם ודבקותם ובעדתם. על רביים ועל הווי החסידות ידעו מעט מאוד. הדי התנועות הפוליטיות החדשות, כגון

ציונות סוציאליזם וכו׳ לא הגיעו אליהם. הבנים הראשונים שהלכו ללמוד בישיבות מחוץ לעיר ונעשו תלמידי חכמים היו האחים דוד ומאיר גרוס, ישראל ועקיבא ברנט, שלמה והלל הללר. היו ישיבות גם במקום בהנהלת רבני העיר. יהודי נכבד בשם עזריאל פרידמן חולל מהפכה. הוא שלח את בניו ללמוד באוניברסיטה. הללו, אחרי סיום לימודיהם, התיישבו בעירנו. משה ואהרון צבי היו עורכי דין, בנימין רופא ודוד בנקאי.

כזה היה צביונם של יהודי מרגיטא בעשור הראשון של המאה שלנו. החיים השלווים ושווי המשקל התערערו במקצת עם התיישבות החסידים בעיר. לא מפני שהוותיקים התנכרו לחסידות או שהיה להם משהו נגד האנשים האלה שהיו תלמידי חכמים ויראי ה׳ כמו ר׳ יצחק לפקוביץ, ר׳ אברהם חיים גליק, ר׳ חיים שפיצר ועוד. אלא פשוט חרה להם שהחסידים באו לבית הכנסת לבושים שטריימל וקפוטה, שפתחו אח״כ בית תפילה נפרד והתפללו בנוסח ספרד. הסיבה העיקרית לכך שלא ראו בעין יפה את התפשטות החסידות בעיר היתה שרבים חששו מפני פילוג בקהילה ומפני מריבות בין פלגיה. עם התיישבותם של אדמו״רים מראזלא בעירנו ועוד כמה פליטי מלחמה מגליציה גדל מספרם של החסידים. הצטרפו אליהם גם כמה אשכנזים שדרך החסידים קסמה להם. לא עבר זמן רב והחסידים הקימו להם בית תפילה גדול שהתפללו בו כחמשים בתי אב.

בסופו של דבר התברר כי לשווא היה פחדם של האשכנזים. כל הזמן שררה אחווה בין שני המחנות. החסידים השתלבו יפה בחיי הקהילה ונטלו חלק פעיל בכל ענין ציבורי וסוציאלי.

העוני והמצוקה שפקדו את תושבי המונרכיה בעקבות מלחמת העולם הראשונה וכן המהפכה הבולשביסטית הרוסית גרמו לכך שהתנועות הקומוניסטיות התחזקו בכל רחבי הארץ. הקן הקומוניסטי בעירנו היה אחד מהגדולים והחזקים באופן יחסי. רבים מבני עמנו, בעיקר מקרב הנוער החילוני ומבין החיילים המשוחררים, הצטרפו לתנועה. במשטר הרומני היתה המפלגה ליגאלית עד 1924. לאחר שהמפלגה הועמדה מחוץ לחוק הקימו הקומוניסטים ארגון חדש בשם „גוש העובדים" שניסה להסוות את מגמתו העיקרית והאמיתית. טכסיס זה, כמובן, לא הצליח להוליך שולל את שרותי הבטחון הרומניים שהכירו את פעילי התנועה, עקבו בהתמדה אחר צעדיהם וירדו לחייהם. פעילים אלה נאסרו מדי פעם והועברו אל משטרת אורדעה לחקירה. שמואל קרטיס, יוסף גרוס, דוד מנדלבוים, האחים וייס, בילה יואליש ועוד יהודים אחרים, שמאליים בהשקפותיהם הפוליטיות, שימשו מטרה קבועה לחיצי הז׳נדרמריה והבולשת באורדעה. ברם לא בחינם נאמר שכל ישראל ערבים זה לזה. אחד מנכבדי

קהילתנו, איש ישר וטוב לב ובשם ינו ואדס, מנהל הבנק המאוחד, ניצל את קשריו הטובים עם אנשי השלטון וברוב המקרים עלה בידו לשחרר יהודים שנאסרו על לא עוול בכפם בצפרני הבולשת. בתקופה מאוחרת יותר נקטו השלטונות אמצעים חריפים נגד החשודים בפעילות שמאלנית. האחים שיין, לאיוש וארנו נאסרו ונידונו למאסר ממושך, האחרון מצא את מותו בכלא דופטנה כאשר התמוטט בנין הכלא ברעידת האדמה שפקדה את רומניה ב־1940.

בשנות העשרים הופיעו הניצנים הראשונים של הציונות על פלגיה המרובים בקהילת מרגרטין. צעירים היו רוב מנינה ובנינה של התנועה הלאומית. בראשית שנות השלושים קמה תנועת „צעירי אגודת ישראל" מקרב הנוער הדתי. לפעולותיהם ולהישגיהם של הארגונים הללו וכן לכמה משפחות בודדות שהיו מחלוצי העליה בראשית שנות העשרים ולכמה בחורים שעלו ארצה באנית מעפילים בסוף שנות השלושים, יוחדו כתבות נפרדות בספר הזה.

מן התיאורים והסיפורים שנרשמו בפרק הזה ניתן להסיק כי במשך דור חל שינוי יסודי בהשקפה הפוליטית של בני קהילתנו. בעוד שיהודים של הדור הקודם היו אדישים למאורעות וההתרחשויות של העולם הגדול, מוצאים אנו בעירנו אחר שלושים שנה ציונים, סוציאליסטים, קומוניסטים, חסידים אגודאיים ובלתי מפלגתיים, כלומר מגוון דעות ועמדות בנושאים פוליטיים. אלא שעל אף חילוקי הדעות וההשקפות המנוגדות לא נפגמו כמלוא הנימה האחווה ותחושת שותפות הגורל ששררו בין בני עירנו מזה דורות. כל אחד השתתף בצערו של הזולת ובשמחתו ללא הבדל מעמד או השקפת עולם. — ואילו בהיים הציבוריים — פרנסי הקהילה וראשי המוסדות נבחרו לפי כישוריהם; הנזקקים לעזרה קיבלו תמיכה ביחס לצרכיהם ולא לפי השתייכותם הפוליטית או השקפתם האידיאולוגית.

רבנים ובני ישיבות

כשם שאין לנו תעודות על ראשית צמיחת הקהילה כן חסרה לנו רשימה מדוייקת של רבניה, מורי הצדק הראשונים.

כשניסינו לעלות על עקבותיהם מצאנום בבית הקברות. על גב מצבה עתיקה בחלק של בית העלמין חרוט: „פ"נ הרב גבריאל הכהן נפטר בשנת תק"פ" (1820). לא גילינו ברשימות ולא שמענו מפי זקני הדור שום פרטים על אודותיו. את ההיסטוריה של רבני עירנו אנו מתחילים איפוא עם הרב הלל ליכטנשטיין המוכר בשם ר' הלל קאלאמאייער וממשיכים בשושלת וויינברגר שאביה הרב ר' יהושע אהרן צבי

המוכר בשם מהריא״ץ, כיהן כשלושים שנה כרבה של הקהילה. אחריו בא בנו, הרב שמואל זלמן וו״ב שחעה את צאן מרעיתו כארבעים שנה עד יום פטירתו י״ד בכסלו תרצ״ד. כממלא מקומו נבחר בנו הצעיר הרב ר׳ מרדכי עזריאל וו״ב שנספה בשואה בתש״ד בגיל 37 עם חלק גדול מבני עדתו. אחרי השואה, כאשר הקהילה התארגנה מחדש, הוזמן הרב ר׳ אברהם קליינמן שליט״א, חתנו של הרב ר׳ שמואל זלמן זצ״ל, לכהן כרב העיר. כעבור שלוש שנים יצא לצרפת ומשם לארצות הברית, שם הוא מנהל כעת את „קהילת וישיבת מרגרטין״.

במשך כל התקופות היו בקהילתנו שני דיינים, שניהם חתניו של הרב ר׳ שמואל זלמן זצ״ל. הראשון היה הרב מרדכי בריסק, בנו של הרב מטיסא-דאדא. הוא כיהן כעשר שנים עד שנבחר לרב ואב״ד בקהילת טשנאד. הדיין השני היה ר׳ יעקב צבי קופמן, נכדו של בעל „ליקוטי מהרי״ח״, הוא כיהן שמונה עשרה שנה, מ־1926 ועד השואה. גם הדיינים וגם הרבנים עמדו בראש ישיבות משלהם.

הקהילה ומוסדותיה

קהילת מרגרטין, שבניה היו רובם ככולם שומרי מצוות, נמנתה מאז ומתמיד עם הזרם האורתודוקסי. כל מוסדותיה התנהלו ברוח ישראל סבא, בהקפדה מלאה וללא שום סטיה מן השולחן ערוך וממנהגי ישראל; החל מבית שחיטת העופות ועד למקוה טהרה. וברוח זו התנהלו מוסדות תלמוד תורה, חברא קדישא וגומלי חסדים. פרנסיה היו יהודים כשרים שעשו את עבודתם באמנה, שלא על מנת לקבל פרס. על המתחדשים הרפורמים (נאולוגים) ידעו רק מפי השמועה. במרגיטה לא היתה קיימת שום נטיה להקים קהילה כזו. חוץ מהמוסדות אשר סיפקו את הצרכים הדתיים, הקימה קהילתנו גם בית ספר עממי עם ארבע כיתות לימוד והעסיקה מורים מעולים. היו קיימים גם מוסדות צדקה שונים כמו אגודת נשים, קופת גמילות חסדים וכו׳.

הקהילות המסודרות (מכל הזרמים) שהחזיקו חב וקיימו מוסדות דת, קיבלו מהשלטונות אוטונומיה, אחרי שתקנותיהן אושרו מטעם הממשל. פירושה של עצמאות זו היתה כי אין לשלטונות להתערב בענייניה הפנימיים של הקהילה. לעומת זאת התחייבו השלטונות להפעיל את החוק במלוא חומרתו נגד מפירי הסדר ונגד מי שיעז לספק צרכים דתיים מחוץ למוסדות הקהילה. יהודי העיר והכפרים שהשתייכו לתחום שיפוטה כפופים היו מבחינה דתית לקהילה האוטונומית וחייבים היו לשלם את המיסים המוטלים עליהם. שחיטה כשרה מחוץ לבית המטבחיים, אפיית מצות וסידור קידושין באופן פרטי נחשבו לעבירה פלילית. קרו הרבה מקרים שאנשים

שנתפסו בקלקלתם נעצרו ונשפטו. השלטונות הרומניים, כאמור, נתנו תוקף לחוק הזה לטובת הקהילות. ראוי להזכיר כי לקהילות במדינת האם לא היו זכויות כאלה.

התקנות היו חוקי היסוד של הקהילות. בהתאם לתקנות התנהלו חיי הקהילה בכל אתר ואתר. כל קהילה ברחבי הממלכה ניסחה את התקנות בהתאם לנסיבות המקומיות. הן זכו לאישור ממשלתי לאחר אישורם המוקדם ע״י הלשכה המרכזית האורתודוקסית בבודפסט. בימי השלטון הרומני היה מושב הלשכה המרכזית של טרנסילבניה בביסטריץ ואח״כ בקלוזנבורג. הנהלת הקהילה בעירנו, בראשותו של העורך דין ד״ר משה פרידמן, היתה בין המעטים במדינה שהגיעה לידי מסקנה, כי יש צורך לנסח תקנות חדשות במקום התקנות שנוסחו כשבעים שנה לפני כן והתישנו מכמה בחינות. ב־1929 ישבו על המדוכה ועדות משנה שונות כדי לעבד את הנוסח של התקנות החדשות. בחמש אסיפות כלליות, בהן השתתפו רוב אנשי הקהילה, ואחרי דיונים סוערים על כל סעיף וסעיף, נתקבלו התקנות החדשות שאושרו אח״כ ע״י הממשל.

אין בידינו הנוסחאות של התקנות לא של הישנה ולא של החדשה. אנו נאלצנו לשחזרן לפי הזיכרון, השינוי הבולט חל בשני תחומים: 1. בשיטת הבחירות; 2. בבחירת ההנהלה. הבחירות לפי התקנות הישנות נתקיימו בא׳ דחול המועד פסח מדי שנה בשנה. נבחרו 11 איש; ראש הקהילה וסגנו, שני גבאים, גזבר, מבקר חשבונות וחמישה גברים נוספים בועד. הבחירות החשאיות לא היו אישיות. כל סיעה, הציבה ארבעה אנשים לגוף הבוחר, אליהם הצטרפו שלושה וירילּיסטים, כלומר אלה ששילמו הכי הרבה מסים בשנה החולפת. ועדת השבעה הזאת הכריזה על מועמדיה שנבחרו בבחירה פומבית. ואילו לפי התקנות החדשות התקיימו הבחירות אחת לשנתיים החל מ־1930, לפי רשימות אישיות בחשאיות מוחלטת. ראש הקהילה נבחר באופן אישי. שלושים איש נבחרו למועצה המורחבת ואלה בחרו מקרבם את עשרת חברי הועד. השנוי השני היה הגבלת זכות ההצבעה, כלומר נשללה מקבוצות אוכלוסיה שונות הזכות להיבחר. מחללי שבת בפרהסיה ואלה שעיסוקיהם פגעו במוראל הציבורי לא יכלו לבחור ולהיבחר. לעומת זאת רווקים וחברים שלא היה להם וותק של שלוש שנים במקום, היתה להם הזכות לבחור אבל לא יכלו להיבחר.

מקורות ההכנסה של הקהילה היו ההיטלים (גאבללא) על שחיטת עופות ובהמות, המסים הישירים שהוטלו על כל אחד לפי יכולתו וכן הנדרים והנדבות בבית הכנסת הגדול.

מאפיית המצות והמקוה, לא הפיקה הקהילה שום הכנסות. הנהלת הקהילה היתה מעונינת שהקהל יקבל שרותים אלו במחירים זולים. המקוה נמסר לקבלן

שהתחייב להפעילו במחירי כניסה שנקבעו ע״י הקהילה. זכות אפיית המצות נמסרה לפי מכרז במחיר הזול ביותר. קמחא דפסחא נגבה ע״י הקהילה, שהטילה על חבריה מס נוסף למטרה זו בשעור של 12% מהמס השנתי. לשם העמקת גביית המיסים והתחובות הנהיגה הנהלת קהילתנו שיטה מיוחדת במינה. האופים לא הורשו למכור מצות רק למי שהביא אישור ממשרדי הקהילה ששילם את כל חיבותיו לקהילה. סרבני מס — והיו גם כאלה — העדיפו להביא מצות ממקומות אחרים.

חברת תלמוד תורה והחברא קדישא היו מוסדות עצמאיים, מבחינת מינהל ותקציב. חברת תלמוד תורה קיבלה הקצבה שנתית מקופת הקהילה. ואילו בית הספר העממי (עד לסגירתו ב־1935) סמוך היה על תקציב הקהילה.

משרדי הקהילה היו בבנין בית הכנסת הגדול ע״י ה„פוליש״ שם התקיימו הישיבות, האסיפות והבחירות. כל הישיבות, הפרוטוקולים, המודעות וספרי החשבונות התנהלו בשפה ההונגרית. בשנים האחרונות של השלטון הרומני ביידיש.

בני משפחת מאן, גבירים אדירים, בעלי אחוזות גדולות, היו ראשי הקהילה בעירנו במשך כיובל שנים. ר׳ מאיר מאן היה רה״ק יותר מעשרים שנה. אחריו, בנו ר׳ אברהם מאן כעשרים וחמש שנה. ב־1922 נבחר העו״ד ד״ר משה פרידמן בגיל צעיר יחסית לראש הקהילה. הוא כיהן בתפקיד זה עשר שנים רצופות עד 1932. במשך תקופת כהונתו נשתנו פני הקהילה, התחוללו בה שיפורים ושינויים מרחיקי לכת, בזמנו וביוזמתו נבנה בנין המקוה המפואר שהיה מפורסם בהדרו בכל רחבי הארץ. הוא יזם והפעיל תקנות חדשות לקהילה, כפי שהזכרנו לעיל. בזמנו הוקם העירוב בחוצות העיר. ובענין הזה קיבל עזרה מר׳ אברהם מאן רה״ק הקודם שניצל את קשריו הטובים עם השלטונות להשיג רשיון להקמת העירוב. בניהול הקהילה ובאדמיניסטרציה הנהיג שיפורים ושיטות חדשות. הוא נהנה מאהדת הקהילה על כל שכבותיה. בחשבון הסופי של בניית המקוה התברר כי הבניה עלתה מעל ומעבר למשוער. הקהילה שקעה בחובות ובבנקים ועמדה על סף פשיטת רגל. הוטלו מסים כבדים ולמרבה הצער זה קרה דווקא בימי המשבר הכלכלי העולמי, בתחילת שנות השלושים. ייתכן שזו היתה הסיבה העיקרית לאי־בחירתו של ד״ר פרידמן לקדנציה נוספת. למעשה גם לא הציג את מועמדותו לראשות הקהילה. ב־1932 נבחר לראש הקהילה ר׳ משה גולדברגר. הוא כיהן ארבע שנים. אחריו נבחר ר׳ שמעון וולבוביץ. צבי קליין ור׳ יהודה לייב וינקלר נשאו רק קדנציה אחת את משרת ראש הקהל. ראש הקהילה האחרון היה ר׳ משה גולדברגר שנבחר ב־1942 לתקופה של שנתיים. בחול המועד פסח תש״ד,

באפריל 1944 לא התקיימו בחירות. היהודים היו כבר אז „עטורים" בטלאי הצהוב. חרדה גדולה נפלה על הציבור, רבים הרגישו מתוך נבואת הלב — אם כי לא הביעו זאת בגלוי — שהקהילה לא תאריך ימים, ואכן לא עבר חודש והעיר היתה ריקה מתושביה היהודים.

אחר השואה כשהתחדשו חיי הקהילה, נבחר זאב טלציר לרה"ק, אחריו נבחר ר' יצחק לרנר ז"ל. אחרי זה נתמנו ראשי הקהילה מטעם המפלגה הקומוניסטית. כסגן רה"ק שימש לפני השואה הרבה שנים, ר' אברהם חיים גליק וגם היינריך ואמוס, יוסף כץ ומרדכי וייס נשאו את המשרה הזאת. אחרי השואה היו סגנים דב וייס ודוד מנדלבוים. גבאי הקהילה היו שנים רבות אלעזר רובין ויעקב ברגר. מלבדם היו עוד יצחק פלדהיים, חיים מוזס, יהודה יעקב. אחרי השואה היו גבאים יהודה זלקוביץ שמואל יצחק פישר הוליג וייס. השוחטים של הקהילה היו מקודם ר' משה אריה גרוס ור' מנחם קולקר. אחרי שהם פרשו לגימלאות נתקבלו ר' חיים מאיר וידר ור' אייזיק פרידלנדר. כאשר האחרון חלה ואיבד את כושרו להיות שוחט נתקבל ר' משה רוטנר שהיה שוחט גם אחרי השואה כמה שנים, אחריו נתקבל ר' אנשל אידלשטיין, כיום שוחט בצפת. המנקר והמשגיח היה ר' מנחם קולקר עד לפטירתו ב־1930 אחריו נתקבל ר' מיכאל גרין.

מזכיר הקהילה היה עשרות בשנים ר' וולף שרייבר, בנו של שמואל שרייבר המזכיר שקדם לו, עד לפטירתו ב־1928, אחריו נתקבל ר' ישראל ברנט שהיה גם המזכיר של התלמוד תורה והחברה קדישא. הוא הנהיג שיטות חדשות באדמיניסטרציה, בגביית המיסים והגאבלא. אחרי השואה נבחר למזכיר ר' אלעזר קליין כיום רב בבאר שבע. בהיותו מוסמך להוראה שימש גם בתור רב ומורה הוראה לאחר עזיבתו של הרב קליינמן.

מערכת החינוך בקהילתנו

בית הספר העממי שפעל במסגרת הקהילה הוקם בקירוב במחצית המאה הקודמת, עם ייסוד הקהילה. חוק חינוך חובה הופעל רק החל מ־1924 תחת שלטון רומניה. הכנסיות הנוצריות בעירנו, הקלווניסטית והקתולית החזיקו בית ספר משלהן. במסגרת בית הספר היה החדר מיוחד למלמד אשר לימד קריאה ותפילה וחומש רש"י ביידיש. בזמננו שימש בתור מלמד של בית הספר ר' זלמן וייס. הידע שצברו כאן הילדים לא הספיק, כמובן, ללמוד בישיבות. אחרים שכרו מלמד פרטי שילמד את בניהם גמרא ותוספות, אחדים מהילדים האלה המשיכו ללמוד בישיבות. חברת תלמוד

תורה נוסדה רק בסמוך ל־1910 ביוזמתו של הדיין, הרב מרדכי בריסק ובתמיכתו הכספית של ר' משה מרטין. אלה שאמרו ללמוד בישיבות יכלו לעשות זאת במרגרטין, בישיבתו של הרב או של הדיין. היו שיצאו לערים אחרות. צעירים שביקשו להמשיך בבית ספר גבוה חילוני נאלצו לנדוד למקומות אחרים. רובם למדו בעיר המחוז גרוסוורדיין בגימנסיה היהודית, כי במרגיטה לא היה קיים בי"ס תיכון.

בשנים שלפני מלחמת העולם הראשונה פגה במקצת נהיית הנוער לישיבות. משנה לשנה גדל מספר הצעירים שפנו למקצוע או ביקרו בגימנסיה. מרביתם פנו עורף למסורת אבותיהם. במשך זמן קצר יחסית — בתקופה של כעשר שנים — צמח בעירנו מחנה חילוני, בני הפועלים ומעוטי היכולת הצטרפו אל תנועות השמאל. עם התארגנות התנועות הציוניות רובם שבו אל היהדות על כל פנים אל הרעיון הלאומי. דרכו של הנוער הדתי היתה ישרה וסלולה. הם לא פזלו ימינה או שמאלה. עיני הכל היו נשואות ללימוד התורה. התעניינותם בפוליטיקה ובגורל העם היהודי החלה עם ייסוד סניף של צעירי אגודת ישראל בקהילתנו.

החסידים, במיוחד אלה שנימנו עם הזרמים החסידיים של סטמר ומונקץ', התנגדו בחריפות להתארגנויות של הזמן החדש. מבחינתם אגודת ישראל היתה פסולה ממש כמו הציונות. גישה זו גרמה זעזועים במחנה הדתי.

רחוב „פעטרי" וסמטת היהודים

היהודים במרגרטין לא חיו בגיטאות. הם היו מפוזרים על פני כל רחובות העיר, כמעט ולא היה רחוב שלא גרו בו יהודים, עם זאת רובם גרו ברחוב הראשי רחוב פעטרי ובסמטה שבין הרחוב הזה לרחוב קרטויש, וגם ברחוב מאלום היו רוב התושבים, יהודים. הרחוב הראשי נקרא רחוב פעטרי מפני שהוא מוליך ישר אל הכפר פעטרי הסמוך. עם שינוי המשטרים נשתנה גם שמו הרשמי, אבל בפי העם נשאר רחוב פעטרי. רחוב זה היה העורק הראשי של חיי המסחר והתרבות בעירנו ובו וכן בסימטת היהודים הסמוכה התרכזו כל החנויות, המשרדים וכן כל המוסדות של היהודים. ברחוב היו: בית הכנסת, משרדי הקהילה, בית הספר, ת"ת, ה"ק, אטליז הבשר וכו'.

במקביל לרחוב הראשי מזרחה נמשך רחוב קרטויש. ברחוב שקט זה ללא חנויות התגוררו לרוב נכבדי העיר הלא יהודיים. ואילו מצד שמאל של הרחוב הראשי מערבה נמשכו החצרות. גני הירק ומגרשיהם של הבתים השתרעו למרחוק אל מחוץ לעיר לעבר שוק התבואה, הבהמות והמרכולות, שם נתקיימו הירידים

השבועיים, כי במרגרטין לא נתקיים השוק השבועי בככר העיר. הצריפים של הסוחרים ובעלי המלאכה נבנו בשוק באופן קבוע.

הבתים ברחוב הראשי היו צמודים זה לזה ללא רווח ביניהם. יוצא מן הכלל היה בית הספר היהודי שהיה מוקף גדר. רוב הבתים נבנו לשם השכרה. הדירות נבנו משני צידי החצר. היו חצרות שגרו בהן שמונה משפחות. חצרות הבתים רחבות הידיים היו זרועות מבני שרותים הנחוצים למשק בית כפרי למחצה, כמו תנור לאפיית לחם, לולים לעופות, מחסן לעצי הסקה, באר עם דלי וכו׳. פני הבתים נשתנו אך במעט בפרק הזמן שבין שתי המלחמות. הכביש היה מאובק בקיץ ושטוף בוץ ורפש בימות החורף. מבקרים שחזרו לא מכבר מעירנו מסרו כי בשנים האחרונות נהרסו מספר בתים ברחוב הראשי ובמקומם נבנו בתים משותפים וכן נסללו כבישים.

בשבתות וחגים לבש הרחוב הזה ארשת קדושה. חותם של יהדות היה טבוע עליו ומראהו כמראה שכונה חרדית בארץ. החנויות היו סגורות אין יוצא ואין בא, רק תנועה ערה של יהודים, הולכים ובאים לבתי הכנסת, למקוה, לשיעורי תורה הפיחה רוח חיים בשלווה הנשגבה שאפפה את כל האיזור.

בסמטה המקשרת את שני הרחובות העיקריים של העיר היו בסך הכל 12 מבנים מהם ארבעה בבעלות מוסדות יהודיים (כן גרו בה גם שתי משפחות נוצריות). מדרכה סלולה היתה רק בצד הדרומי. בימות הגשמים היתה התנועה בצד הצפוני בלתי אפשרית להולכי רגל מחמת הבוץ וגם כלי רכב לא יכלו לנוע בכביש הבלתי סלול אלא אם כן גררו אותם.

לסמטה הזו לא היה שם קבוע. השמות הרשמיים התחלפו תכופות ככל שהתחלפו המשטרים, והאנשים לא זכרו אותם לאורך זמן. לעומת זאת היו לה כינויים. אחדים קראו לה: „סמטת וולנר" ע״ש ר׳ חיים יוסף וולנר שהיה גר ברחוב הראשי בפינה שלפני הסמטה ובית המלאכה שלו לנעליים התמשך לאורך חצי הסמטה. חוץ מזה היו עוד שני בתי מגורים בסמטה בבעלותו. לאחר שנבנה שם המקוה החדש היו שקראו לה „סמטת המקוה". ואילו הגויים קראו לה „סמטת היהודים". היא זכתה לכינוי הזה משום שרוב מוסדות הדת וחלק גדול מחיי התרבות של היהודים התרכזו בה.

בצד הצפוני בפינת רחוב קרטויש התנוסס המקוה המפואר וכן בית מגורים לבלן. על ידו נמצא בית אפיית המצות ובית מגורים למזכיר הקהילה, ר׳ ישראל ברהנט. הבית הזה היה רשום בספרי האחוזה על שם החברה קדישא. האולם של אפיית המצות היה משמש בשאר ימות השנה לבית „לינת צדק" לאורחים עניים

נוטים ללון ולמוכי גורל. על ידו היה בנין התלמוד תורה עם ששה חדרים, בשבתות ובחגים שימשו שני הדרים בתי תפילה. מול שלושת הבנינים הנ״ל היה בית המדרש הגדול של חסידי סיגט וסטמר אשר היה למעשה מרכז תורה ותפילה לכל התושבים שגרו ברחובות הסמוכים. ליד בנין התלמוד תורה היה גר ר׳ יעקב יוסף ברגר, סופר סת״ם. אכן כל מי שנזקק לשירותים דתיים בא על סיפוקו בסמטה היהודית.

תיאור הרחוב הראשי, שנשא עליו צביון יהודי מובהק, לא יהיה שלם אם לא נזכיר גם את ה„קורזו״. קטע של הרחוב מבנין בית הכנסת צפונה עד הסוף שימש טיילת בשבתות ובחגים לנוער היהודי מכל השכבות. בין תפילת מנחה למעריב, טיילו הצעירים בקבוצות, בחורים לחוד ונערות לחוד. היה נעים לראות את הנוער הנהדר הזה, דתיים, חילונים וחילוניים למחצה מטיילים בקטע זה של הרחוב בקבוצות קטנות. בו בזמן על המדרכה ממול, מעבר לכביש, טיילו הנוצרים, כאילו הסכימו שני המחנות לעשות כן — מראש.

פרנסת היהודים במרגרטין

כמחצית האוכלוסיה היהודית התפרנסה מעסקי מסחר על סוגיהם וענפיהם, מי בסיטונאות ומי בקמעונאות מי בתיווך ומי ברוכלות. כרבע מהמתפרנסים עסקו בחייטות, בסנדלרות, בנגרות ובתעשיה הזעירה. יכולת למצוא בני ברית שעבדו כפועלים פשוטים בענפים שדרשו מאמץ גופני קשה. כן היו מספר בעלי אחוזות גדולות ובעלי משקים בינוניים, שכירים וסתם עניים.

מעמדם של היהודים במסחר היה כה איתן שיום היריד, שנתקיים בדרך כלל בימי ו׳, הועתק ליום אחר אם ובאותו יום חל חג יהודי. כי בשבתות וחגים פסקה כל תנועת המסחר בעיר. כמאה ועשרים חברים היו בלשכת המסחר ופרט לכתריסר נוצרים כולם היו יהודים. על עובדה זאת מעיד מר אהרון קלייגמן, שאביו היה מזכיר הלשכה במשך שנים רבות. שמעון גומבו ודוד פוקס היו יושבי ראש של הלשכה בימי שלטון הרומנים, גם מרבית הברי ההנהלה, יהודים היו. הלשכה היתה פעילה מאוד ולא רק בנושאים שנגעו למקצוע, אלא גם בתחום התרבותי והסוציאלי. לסוחרי עירנו יצא שם כבעלי מקצוע מעולים וכאנשים הגונים.

כרמים לרוב הקיפו את עיירתנו שהניבו יבול עשיר. ליין מרגרטין יצאו מוניטין בגלל טיבו וכשרותו. ממחוזות מרוחקים באו סוחרים לקנות יין. בסחר היין ובתיווכו עסקו כעשרים משפחות. שלושה בנקים, שני בתי מרקחת, שני בתי

קולנוע, טחנת קמח ותחנת חשמל, מלון „מרגוט" ומסעדת „כשר" היו בבעלות יהודית.

בתי חרושת ומפעלי תעשיה לא היו במרגיטה. מי שלא היה לו מקצוע או שנעדר היה הרש מסחרי ולא עלה בידו להשתלב בחיי המסחר — לא היה לו לאן לפנות למצוא תעסוקה כדי לפרנס את משפחתו. זו היתה הסיבה שעל אף חיי המסחר התוססים ועל אף השגשוג הכלכלי שבין שתי המלחמות, היו בעירנו מספר לא מבוטל של אביונים, שחיו במצוקה גדולה. רע ומר היה מצבם של העניים הביישנים, שטעמו בשעתם טעם של חיים טובים, ירדו בנכסיהם והתהפך עליהם הגלגל. הללו התביישו לבקש או לקבל סעד מקופת הצדקה. אחדים מהם, שכוחם עדיין במתניהם, ניצלו את שתי העונות בשנה בהן אפשרי היה להתפרנס מיגיע כפיים. עונה אחת, היתה בסתיו, בימי הבציר. כדי לעשות יין כשר היו בעלי הכרמים זקוקים לפועלים יהודיים. העונה נמשכה כחודש וחצי והבטיחה מחיה צנועה למשך שלושה חדשים. לעונת הבציר באו אלינו כמאה יהודים עניים ממחוז מרמורש, שם המצוקה כבדה על אחינו עד לבלתי נשוא. והעונה השניה היתה בעת אפיית המצות. בעבודה זו שנמשכה כששה שבועות הועסקו כארבעים פועלים, מחציתם נשים. בכל העבודות ההן הספיק השכר רק בקושי למחיית העובד. מיותר להזכיר כי לשכת סעד ממלכתית לנזקקים, ביטוח לאומי ופנסיה לקשישים ודמי קצבה למובטלים לא היו קיימים בימים ההם. לעומת זאת היו קיימים מאז ומתמיד הלב היהודי, אהבת הזולת וקיום תורת ישראל, בשם הערכים המקודשים האלה פעלו קופות הצדקה של מוסדות הקהילה ושל אישים דגולים שהתמסרו לענף מסויים של הצדקה. הסולידריות היהודית נתגלתה גם בשטח העבודה והתעסוקה.

בעלי המלאכה שהעסיקו פועלים העדיפו את צעירי הקהילה שהתמחו בעבודתם. בית המלאכה לנעליים של וולנר העסיק כעשרים פועלים בעבודה קבועה ומרבית העובדים היו בני ברית. כן היה בכל ענפי התעשייה הזעירה, בבית המלאכה לייצור מטאטאים של אפשטן, בסדנת ואקסמן לסריגת גרבים, ובבתי החרושת לייצור סודה, בירה וחומץ. הצרה היתה ש„מפעלים" אלה רק בשמם נשאו את הביטוי המרשים של בית חרושת, עובדי המפעלים היו הבעלים עצמם ורק לעתים רחוקות העסיקו פועל או שניים.

מן העבודה השכירה התפרנסו כחמישים משפחות. הקהילה ומוסדותיה העסיקו גם הם כעשרים איש, ביניהם רב, דיין, שוחטים, מלמדים, מורי בית ספר, מנקר, מזכיר, בלן, משמש וכו'. כעשרה איש עבדו כעוזרים בבתי עסק גדולים והיתר אצל בעלי מלאכה כעוזרי חייטים, סנדלרים, נגרים, ספרים וכו'.

רק מתי מעט יהודים היו בעלי אחוזות גדולות. כל רופאי העיר — ארבעה במספר — היו יהודים. גזירת הגירוש היתה כה חמורה וחד משמעית שלא היתה איכפת לאיש להשאיר את העיר ללא רופא. ששה עורכי דין היו בעיר מהם שלושה יהודים. לעומת זאת בפקידות הממשלתית ובשרותי הציבור לא נמצאו בני ברית, המשרות הנ"ל היו שמורות לנוצרים.

עם התעשיה הזעירה והתעשיה הביתית נמנו גם בתי הזיקוק הקטנים לייצור יין שרף שנעשה משזיפים, מת־צנים ומשמורי יין. משפחות אחדות עסקו בפיטום אווזים, ובמכירת שמן, בהורף שלחו אווזים שחוטים לערים הגדולות.

חיי תרבות ופעילויות ספורטיביות

בתחילת המאה הנוכחית היו יהודי עירנו שמרנים. כל מעייניהם היו נתונים לתורה, לתפילה, למשפחתם ולבני עדתם. כמו כן נמשכו לפעילויות ציבוריות. משום כך לא התעסקו ולא התענינו בתרבות החילונית ובספורט. הפעילות החילונית היחידה שלהם התבטאה בקריאת עתונים; יומונים ושבועונים. האותיות המודפסות הכניסו לביתם את בשורת העולם החיצון מבחינה פוליטית וכלכלית.

בתקופת ה„השכלה" שהגיעה לעירנו אחרי מלחה"ע הראשונה השתנה המצב גם בתחום זה ובמיוחד בקרב הנוער. ציבור רחב נתווסף לחוג קוראי ספרים, ספרים שנכתבו ע"י סופרים מודרניים וקלאסיקנים. בבתים רבים נמצאו מלבד ספרי הקודש גם יצירות מתחום הספרות היפה. הנועזים לא הסתפקו בקריאה אלא — אם כישוריהם עמדו להם — הצטרפו אל להקת שחקנים חובבים או למקהלת הזמר המקומית.

באמצע שנות העשרים התארגן חבר שחקנים חובבים מקרב הנוער היהודי. ביוזמתו של מגיוש פרידמן וארנו שרייבר. להקה זו התבססה וממנה הסתעפה להקה דרמטית יהודית שהציגה לפרקים מחזות שבאופנה שנושאיהם היו קרובים ללב היהודי. אוטו הידן, דויד מנדלבוים, יוסף גרוס, אלישבע שפיגל ואירנה גרוס היו הסטארים של התקופה ההיא. כשהוצגו מחזות ידועים כגון „עמוקים השורשים" או „המשורר ליגון לבה" באולם „מרגיט", נתמלא האולם הגדול מפה לפה קהל מתלהב מבני ברית ושלא מבני ברית. שמה של הלהקה ושמעה יצאו לתהילה בכל רחבי טרנסילבניה, עד כי זכתה בהזמנות מחמיאות מעיר המחוז נאגי־וארד ומערי השדה שבסביבה. הלהקה התארגנה מחדש לאחר נוראות השואה של 1944 והרוח החיה שבה היו השחקניות המוכשרות מריקה פוקס ואליזבט איזאק. הצלחה גדולה קצר

המחזה „טימושה". בהקשר לחיי התרבות יש להזכיר את המנצח המוכשר לויזי שרייבר, יליד עירנו, שנתקבל כמנצח בתיאטרון העירוני בבראשו.

הנוער הדתי הופיע, בדרך כלל, על הבמה רק בפורים, כשהבידור הוא מעין מצות עשה. הבחורים הציגו בבית המדרש של הרב את „מכירת יוסף" ואילו ב־1938 הציגו נושא אקטואלי בשם „ועידת השולחן העגול" בקשר למדיניות הבריטים בארץ ישראל. הבחורים מצעירי אגודת ישראל הציגו באולם „מרגיט" לקהל הרחב את „לאה ליון" ואת „הנשמה מבעד לקפוטה", בתפקידי נשים שיחקו בחורים ובהצלחה רבה. ההכנסות מההצגות הוקדשו לרכישת ספריה בשביל ארגון צעירי אגו"י.

יהודי עירנו, כאמור לעיל, הרבו לקרוא עתונים — ובהונגרית. מלבד היומונים שהופיעו בעיר המחוז כגון „אשטילאפ", „נאגיוארד" וכו', שרוב עורכיהם היו יהודים, היה חביב על ציבור קוראי קהילתנו היומון הציוני „אויקלט" שהופיע בקלוזנבורג. העתון הזה שעמד בימים ההם על רמה גבוהה מאד בישר לקוראיו את ההתרחשויות בחיי העם היהודי במדינה ומחוצה לה, ובעיקר מארץ ישראל. הפועל המזרחי הוציא שבועון בהונגרית בשם „ניפונק" שהופיע בגרוו"ד. הלשכה האורתודוקסית פרסמה שבועון בשם „האמת" שהופיע בקלוז"ב. מרכז אגודת ישראל בגרוו"ד הוציא שבועון ביידיש בשם „שבילי ישראל" שנדפס בדפוס מושקוביץ בעירנו. השבועון הזה נערך ברובו ע"י החברים מצעירי אגו"י בעירנו. ביניהם אלעזר גרוס, יוסף אהרן ברנט, יהודה פריקש ואחרים. השבועון המקומי הראשון נערך ונדפס בעשור הראשון של המאה ע"י לאירש פולק. בין שתי המלחמות התקיימו שני שבועונים מקומיים. השבועון „מרגיטה" הופיע בהונגרית, פרט לעמוד אחד בהונגרית, בעריכתו של ד"ר אלכסנדר ריטי הרומני והודפס בדפוס וולנר. השבועון „מורגיטאי אוישאג" שעורכו היה ינו וסי הודפס בדפוס פישר.

הפעילויות הספורטיביות בעירנו הצטמצמו למשחק כדורגל. שאר ענפי הספורט לא היו ידועים לאנשי המקום. לא היתה קיימת קבוצה יהודית. היו שחקנים יהודים מעולים, ששיחקו ב„טורקוויש" המקומית. אגודת ספורט זאת נחשבה לבינונית טובה, שהפתיעה לא פעם גם קבוצות בעלות מוניטין. הכדורגלנים היהודים זכו ליחס של חיבה גם מצד הנוצרים אוהדי הספורט בעירנו.

היישובים סביב מרגרטין

כחמישים כפרים וישובים קטנים שייכים לתחום שיפוטה של מרגרטין מבחינה אדמיניסטרטיבית. כמאה בתי אב יהודים, כלומר כ־500 נפש גרו בישובים האלו. בהתאם לחוק ולתקנות של הקהילה הם היו כפופים למרותה של קהילת מרגיטה בעניני דת ותובת תשלום מסי קהילה. ברוב הכפרים האלה מספר היהודים היה מועט ולא הגיע לכדי מנין. יוצא מכלל זה היו שני ישובים: סיפלאק וטויטי אשר בכל אחד מהם גרו כעשרים וחמש משפחות. בישובים אלה היה שוחט, מקוה ובית כנסת שהתפללו בו ערב ובוקר. בכפרים הגדולים כמו באליוק, סוניוגד, אבראני ובודסלוי ג"כ היו בתי כנסת. אבל תפילה בציבור התקיימה רק בשבתות ובחגים, כאשר המתפללים התקבצו יחד מכמה כפרים וחוות שבסביבה. כמו כן היו כמה שוחטים שנדדו ממקום למקום.

אחינו היהודים בסביבות מרגרטין, כבשאר ישובי הפזורה בהונגריה, עשו מאמצים גדולים כדי לא להיבלע בתוך הסביבה הזרה ולהישאר יהודים טובים מכל הבחינות. ואם בגלל הפרנסה לא יכלו לעבור ולגור בקהילות גדולות ומאורגנות, הרי קיימו בקפידה את מצוות התורה. לנוכח מספרן הקטן של המשפחות היהודיות ביישובים הללו, מאמץ לא מבוטל נדרש מאחינו הכפריים לקיים את המצוות — מבלי לדבר על ההוצאות הגדולות.

מספר משפחות התחברו ושכרו בחור ישיבה שילמד את ילדיהם. מלמד זה היה גר, כמובן, במקום. לטבילה במקוה, לאמירת סליחות, לקריאת המגילה נסעו

המשפחות בעגלות אל העיירה הסמוכה או למרגרטין. אחינו הכפריים עסקו במסחר ובחקלאות, אם כי נמצאו ביניהם גם בעלי מקצועות חפשיים.

יהודי הסביבה קיימו קשרים הדוקים עם יהודי מרגרטין — עיר המרכז. עקב ביקוריהם התכופים בעיר לרגל עסקיהם ובבית הכנסת, רבים מהם היו מוכרים לתושבי העיר כגון משפחות וידר, פרקש, הרץ, קופמן וגוטמן מסיפלאק; הירשלר מבאליוק; גרוס מסוניוגד; שטרן מסילאטאלוי; שפיץ מדיז׳יר; וייסמן מבוזדוסלוי; שטרן, לרינץ, קופמן ופרוליך מטויטי; בנדק מקיץ, הרץ מפופבאלוא ועוד... ולא רק מהיישובים האלו ביקרו בעירנו אלא גם מכפרי הסביבה שלא היו שייכים לשטח שיפוטה של מרגיטה. לכן הכרנו יפה בין השאר את משפחות קאין מארסלירש (באיזור טשנאד); גרוס ושוורץ מהאדימאדפאלווא ועוד.

במרוצת הזמן נטשו כמה עשרות משפחות את כפריהן, חיסלו את עסקיהן ועברו לגור במרגרטין, לצורך הבחנה נהגו להוסיף לשמות החדשים האלה את שם הכפר ממנו באו, כגון: קליין מפעטריא, וייס מטערבש, ברקוביץ מטויטי, פרקש מריטי, שוורץ ופלדמסר מלוקי.

הכפר סיפלאק נמצא בקצה אזור מרגיטה. קרוב למחוז סילאגי, 12 ק״מ ממנו מזרחה, נמצא סילאגי־נאגי־פאלו באזור שומליי. בכפר הזה גרו כחמישים משפחות יהודיות. היתה להם קהילה מסודרת. הרב האחרון היה הרב אושר אנשיל וייס, גיסו של הרב דעירנו ר׳ שמואל זלמן זו״ב. ייחודה של הקהילה הקטנה הזאת היה בכך שאף על פי שלא שכנה במרכז אזורי — זכתה במעמד של קהילה מסודרת ובעלת תקנות מאושרות, משום שהתארגנה בטרם קיבלו הקהילות בהונגריה מעמד חוקי.

בסוף שנות העשרים חושקה נפשה של קהילת סיפלאק במעמדה של נאדי־פאלו וגם היא ביקשה לקבל רב ולהיות קהילה עצמאית. החבר לא היה כ״כ פשוט. כדי להשיג זאת היה צורך בהסכמתם של קהילת מרגרטין ורבה, או לקבל פסק דין של שלושה רבנים או מבית המשפט המחוזי, פסק דין הקובע שהקהילה האיזורית אינה מסוגלת לספק את צרכיה הדתיים של הקהילה העותרת. הבעיה המסובכת הזאת באה על פתרונה בדרך פשוטה; הקהילה החליטה פה אחד לבחור לרב את ר׳ יהושע פנחס זו״ב בנו השני של ר׳ שמואל זלמן. האב ויתר, כמובן, לטובת הבן על סיפלאק והוסיף לו עוד כעשרים כפרים סמוכים. קהילת סיפלאק לא הוכרזה באופן רשמי לעצמאית, היא ינקה את סמכותה מכח רצונה של קהילת האם, מרגיטה. ולמרות זאת פעלה כקהילה לכל דבר. הרב החדש היה מכובד בגלל פעולותיו הברוכות. הוא יזם את ייסוד החברה קדישא במקום, ייסד ישיבה, ניהל אותה ודאג לחינוך הנוער. בכפר טויטי אפה השוחט משה אברמוביץ את המצות עבור יהודי

סיפלאק והישובים שבתחום הרבנות שלה. השלטונות לא ידעו על כך שקהילת סיפלאק רשאית לספק צרכים דתיים מכיוון שלא נרשמה כקהילה אוטונומית. וכך קרה שהז׳נדרמים, בסיירם בכביש, עצרו עגלה עמוסה מצות שיצאה מטויטי והחרימוה. יו״ר הנהלת הקהילה דזידר פלדוואר תושב מיצ׳קה פנה אל בית המשפט בבקשה לשחרר את המצה המוחרמת. הפניה הצביעה על העובדה, שאפיית המצות לא היתה בלתי חוקית, כי קהילת סיפלאק פועלת ומספקת שרותים דתיים מכח סמכותה והסכמתה המלאה של הקהילה האיזורית מרגרטין. בית המשפט נענה לבקשה והורה לז׳נדרמים לשחרר את המצה שהוחרמה. הסיפור הזה הופיע באחד הגליונות של השבועון „מרגיטה" תחת הכותרת: „הקהילה בסיפלאק רשאית לאפות מצות ולמכור אותן ליהודים המתגוררים בתחומה".

כארבע שנים אחרי שהרב ר׳ יהושע פנחס עלה לכסא רבנותו בסיפלאק נפטר באופן פתאומי אביו, הרב ר׳ שמואל זלמן, רבה של מרגרטין בליל שבת י״ד בכסלו תרצ״ד (1933). הרב ר׳ יהושע פנחס לא יכול להגיע אלא רק אחרי צאת השבת. בראותו את גופת אביו הקדוש מוטלת את הרצפה — התעלף ושכב שעות מחוסר הכרה. אחרי שהתאושש קמעה, בחצות הלילה, נודע לו כי מיד אחרי צאת השבת התקיימה אסיפה כללית מאולתרת ומתוך שיקולים כלכליים ומשפחתיים בחרו באחיו הצעיר, הרב ר׳ מרדכי עזריאל, למלא את מקום אביו. המעשה היה חמור, כי כל בני הקהילה ידעו כי הוא, ר׳ יהושע פנחס, מיועד לרשת את כסא אביו. מרוב צדקותו וענוותנותו הבליג על הפגיעה בכבודו ורק אחרי כחצי שנה הזמין את קהילת מרגרטין לדין תורה.

השבועון האורתודוקסי „האמת" בגליונו מה־29.6.34 דיווח על מהלך דין התורה ועל ההתפתחויות המפתיעות וזו לשונו „... לאחר מותו הפתאומי של הצדיק ממרגיטה זצ״ל נבחר בנו הצעיר, באסיפה המאולתרת שזומנה לפני ההלויה, לרבה של הקהילה ואילו לבן הבכור נמסרו כפיצוי 46 הכפרים סביב מרגיטה. ברם, רבה של סיפלאק, ראה בבחירת אחיו פגיעה בכבודו הוא וקיפוח זכויותיו. אי לכך הזמין את ראשי קהילת מרגיטה לדין תורה. בית הדין הרבני בראשותו של אב בית הדין באורדאה ובהשתתפות הרבנים מריסקיבא וסיבו ישב על המדוכה ביום א׳ וביום ב׳ בבוקר הוציא את פסק הדין הבא: — עקרונית — קבע בית הדין — מגיע כס הרבנות, לפי החזקה, לבן הבכור ה״ה הרב יהושע פנחס רבה של סיפלאק. ברם יש להתחשב בנסיבות משפחתיות מסוימות. אי לכך החליט בית הדין לבטל את הבחירה החפוזה ולקיים בחירות חדשות ובנוכחות בית הדין ומיד אחרי הכרזת פסק הדין, כאשר שני המועמדים למשרה הם הרב מסיפלאק ואחיו הצעיר, רבה בפועל של מרגיטה, ר׳ מרדכי עזריאל.

ברגע זה חל מפנה מפתיע אך מרגש ומרומם את הנפש. מפנה, שבזכותו נמנעה התמודדות אחים פומבית, על כס הרבנות. ר' יהושע פנחס הודיע שפסק הדין מניח את דעתו כי יש בו משום החזרת כבודו שנפגם. הוא אינו מעונין לגרום לבחירה, שיש בה משום שערוריה של מלחמת אחים במלוא מובן הביטוי. הוא מתנגד לליבוי יצרים בקהילה. לכן הוא מוותר מרצונו הטוב לטובת אחיו הצעיר.

גישתו האצילית והוותרנית של הרב מסיפלאק עוררה התפעלות והערצה בקרב הנוכחים בישיבה ובקרב כל הקהל. מעשהו האבירי ראוי כי ישמש דוגמא לקהילות גדולות ועתירות מוסדות, בהן החיים הופכים לגיהנום עקב הפילוגים המתחוללים בהן, כאשר המחנות היריבים אינם מוכנים לוותר זה לטובתו של זה".

הרב ר' מרדכי עזריאל אושר איפוא מחדש למשרתו והרב ר' יהושע פנחס המשיך לכהן בסיפלאק והגלילות וניהל את עדתו הקטנה בתבונה ובמסירות. חרף האפשרויות המוגבלות פעל הרבה לטובת הכלל עד התבערה הגדולה כאשר עלה על המוקד באושוויץ עם מרבית צאן מרעיתו. יודעי חן ידעו לספר כי הנהלת קהילת מרגיטה הבטיחה לרב לתת נדוניא לבנותיו בשעת כלולותיהן. בנותיו אמנם חזרו מן התופת אבל לא זכו שאביהן יוליך אותן לחופה ואילו את ההבטחות לא היה מי שיממש, אגב, גם שני בניו, אהרון צבי ודוד אלימלך חזרו וכולם חיים בארץ.

אלה תולדות מרגרטין והסביבה בימי זוהרם במשך מאה השנים האחרונות החל משנת 1840 ועד 1940. בפרקים הבאים נתאר את שקיעתו של הישוב היהודי מספטמבר 1940 בעת שחבל ארץ זה עבר לשלטון ההונגרי ועד מאי 1944 בעת שנאספו כל היהודים והוגלו לאושוויץ, משם חזרו אך מעטים...*.

ההכרעה בווינה

ב־1 בספטמבר 1939 פרצה מלחמת העולם השניה והיטלר ימ"ש — הכריע תוך זמן קצר את פולין. הנאצים, כידוע, לא הסתפקו בהישגיהם. שאיפות השלטון שלהם חבקו עולם ומלואו ובשלב ראשון ביקשו לאחד את אירופה תחת שלטונם הם. אחת מבעיותיהם היתה, היחסים הגרועים בין שני בעלי בריתם, הרומנים וההונגרים. סלע המחלוקת ביניהם היתה טרנסילבניה, שבה רומנים והונגרים כמעט במספרים שווים. כל עוד לא יושב הסכסוך ביניהם אי אפשר היה להביא אותם יחד לידי שיתוף פעולה מלא עם גרמניה. היטלר לא היסס רבות והחליט לחלק את טרנסילבניה בין שתי השכנות היריבות. וועדת ההכרעה מטעם „מעצמות הציר" ישבה בוינה

* חוברת זיכרון על יהודי הסביבה פורסמה ע"י א. קליינמן (1978).

והחליטה באוגוסט 1940, כביכול בהסכמת שני הצדדים, שהחלק הצפוני של טרנסילבניה, המאוכלסת ברובה בהונגרים יוחזר להונגריה תוך עשרה ימים. כך שבה גם עירנו מרגיטה אחרי עשרים ושתיים שנה, להונגריה.

ב־1940, בשנת סיפוחו של צפון טרנסילבניה היו כבר יהודי הונגריה משוללי זכויות. שני חוקים שנועדו להפלות אותם לרעה נחקקו, שנתיים לפני כן. ובכל זאת יהיה הדבר תמוה אשר יהיה, — יהודי מרגרטין וכן אחיהם בטרנסילבניה ציפו בהתרגשות ובכליון עינים לשיבת חבל ארץ זה אל חיק ה„מולדת״.

ב־6 בספטמבר נכנס הצבא ההונגרי למרגיטה. החיילים צעדו בסך, לקצב מנגינות שירים אנטישמיים, ידועים לשימצה. ברחבה המרכזית ציפו לבואם ותיקי מלחמת העולם הראשונה, ביניהם כמאה יהודים, חלקם בעלי זקן ופיאות, עטורי אותות הצטיינות. המפקד, אלוף משנה סני, עבר בין השורות וכשהבחין בקבוצת היהודים ציווה לסלקם מפניו. כך „אימצה אל ליבה״ „המולדת היקרה״ את בניה היהודים ששמרו לה אמונים במשך עשרים ושתיים שנות שלטון הרומנים.

למחרת ה„שחרור״ הופעל המכבש האנטישמי על גבי יהודי מרגיטה הלוך ושוב, עד ימי הגירוש של אביב 1944. ראשית חבר, נעצרו האנשים שהשקפותיהם השמאלניות היו ידועות ברבים. באמתלה של חיפושים „יסודיים״ הפכו את הדירות על פיהן. אחר כך הגיע תורם של אלה שהואשמו בשיתוף פעולה עם הרומנים בשנות ה„כיבוש״. חוקי ההפליה שהגבילו את זכויות היהודים יושמו מיד עם הכיבוש. פתאום צפו ועלו על פני השטח כל היסודות המפוקפקים שעז היה רצונם לדוג במים העכורים. קמו איגודים כלכליים על רקע הגזענות כמו ברית „בארוש״ וכדומה וההחלה דחיקת רגלי היהודים מענפי הכלכלה השונים. ברם, הימים ימי מלחמה היו ומשק המלחמה לא יכול היה לוותר על יוזמת היהודים במסחר ובתעשיה. עובדי מדינה, פקידים ואקדמאיים היו מעטים בין יהודי מרגרטין — הלא הם נפגעו בעיקר מחמת הגזירות וחוקי האפליה — ואילו בעלי המלאכה, הסוחרים, המתווכים וכו׳ החזיקו מעמד ופרנסתם היתה מצויה. גם אלה שנאלצו לנקוט מניפולציות שונות, שגבלו לפעמים בהפרת החוק, כדי לפרנס את משפחתם, יצאו בדרך כלל בשלום מעסקיהם, שהיה בהם משום סטיה מחוקי המדינה החדשים. לזכותם ייאמר שהחוקים עצמם נגדו לכללי המוסר האנושי.

אמנם מספר הנזקקים לסעד ותמיכה מקופות הצדקה הלך וגדל אך באותה מידה התחזקה תודעת העזרה ההדדית והאחריות הקולקטיבית של חברי הקהילה. גם בימים הקשים ביותר לא נשאר יהודי רעב ללחם וביתו בלתי מוסק בחורף.

בחדשיים הראשונים אחרי כניסת ההונגרים הונהג ממשל צבאי בשטחים

החדשים. המפקד של מרגרטין עשה בפרק זמן זה כל אשר בידו כדי למרר את חיי היהודים. למשל הוציא צו לפתוח את החנויות בשבתות. בלב כבד צייתו היהודים להוראה המרושעת. אמנם פתחו את החנויות אבל עשו כל מיני מאמצים כדי שלא יצטרכו למכור. נשים וילדים תפסו את מקום הגברים בחנויות. לשבחם של הגויים ההגונים ייאמר, שלא הטרידו את היהודים בשבת והחזו את קניותיהם לימי חול. עם ביטול הממשל הצבאי בוטלה גם הגזירה המכאיבה הזאת. הממשל האזרחי בעירנו היה ליברלי יחסית. הנהלת המועצה המקומית מונתה מבין אנשי המקום מבני הדור הישן כמו אונגוארי, הורבט פטר, ד״ר סבוא ועוד, שלא הציקו במיוחד ליהודים. האסירים הפוליטיים שוחררו. היהודים הסתגלו למצב החדש, כי חלה רגיעה יחסית במשך שנה וחצי. באביב 1942 חל מיפנה דראסטי ביותר לרעה.

מצרכי המזון הבסיסיים כגון קמח, שמן, סוכר וכו׳ היו, כידוע, קצובים במנות קטנות לפי מכסת הנפשות בכל בית. לבעלי החנויות היהודיים לא היתה גישה למצרכים הללו. רק לסוחרים נוצריים ניתנה הזכות לחלק ולמכור מצרכים קצובים ורק דרכם יכלו להגיע המצרכים האלו אל השוק השחור. יום אחד תפסו כמות גדולה של סוכר שחור שהוברח מהקואופרטיב „האנגיא״. הואיל ובין כנופית המבריחים היו גם אחדים מבני עמנו — העלילו על כל יהודי העיר שהם אוגרים כמויות מזון גדולות.

בשבת ב־10 במאי 1942 בשעה 6 בבוקר יצאו מבנין המועצה כעשר קבוצות פקחים בליווי ז׳נדרמים לערוך חיפושים בבתי היהודים. החיפושים היו יסודיים בהחלט. בדקו בבתים, בחצרות, בחורים ובסדקים ולא העלו דבר. לא מצאו בשום בית יהודי מזון בסיסי קצוב מעל לכמות המותרת. שעת הצהריים התקרבה, המבצע הגיע כמעט לסיומו ותוצאות — אין. מתכנני המבצע ומבצעיו תרקו שן, כי לא יכלו לבצע את זממם, לעצור יהודים, לשים על גבם שקי סוכר וקמח להובילם דרך העיר ולקרוא בקול: ככה יעשה לאיש אשר גוזל המזון מפי העם. כנקמה על כשלונם החליטו לעשות מבצע ראוותני אחר שהיה בו כדי להשפיל את היהודים ע״י השפלת מנהיגם. אחד מהם נזכר כי בעת ביקורו בביתו של הרב ראה כד ששומן אווזים. דבר זה לא נחשב לעבירה. כמעט בכל בית יהודי היה שומן אווזים. אצל הנוצרים ששחטו חזירים היו כמויות יותר גדולות של שומן. חבכן מה עשו? חזרו לבית הרב ואילצו אותו ללכת לבית המשמר שלהם לשם חקירה כשבידו ה„קורפוס דליקטי״. יש לדעת שבימי המשטר ההונגרי לא היה עירוב בעיר. עוד בימי הממשל הצבאי פורק העירוב. כך עלה בידם לבייש את הרב, מנהיגם של היהודים ולאלץ אותו לחלל את השבת בפרהסיה, וכן השכילו להטיל אימה ופחד על יהודי העיר. באותה שבת

לא התקיימו תפילות בבתי הכנסת כי היהודים פחדו להיראות ברחובות. לא ידעו מה פירוש החיפושים הפתאומיים, מבצעי החיפושים דיווחו לראשי המועצת ולממונים עליהם כי אמנם לא נמצאה אף בבית אחד כמות מזון קצוב שתצדיק הגשת משפט פלילי, עם זאת באופן כללי אפשר לקבוע, שיש ליהודים די רזרבות מזון לזמן ממושך. על סמך הודעה זו הוחלט להטיל עינש קיבוצי על כל העדה, כלומר שלא לספק להם מזון קצוב שבועיים ימים.

בעוד יהודי עירנו ממורמרים עקב הגזירה המרושעת הזאת והשפלת כבודם ובעוד כתוצאה מהגזרות שנגזרו הגיעו רבים עד כיכר לחם — הונחתה מהלומה חדשה על יהודי הונגריה שסופה הוכיח על תחילתה: כי הרי הגיוס לעבודת פרך היה השלב הראשון לשואה הכללית. על כגון דא אומרים חז"ל: ,,הצרות האחרונות משכחות את הראשונות". כ־120 גברים, קיבלו צווי גיוס ליום 20 ביוני לשרות עבודה צבאית, בחזית הרוסית.

חוק שרות העבודה, שבשמו הושמדו קרוב ל־70.000 גברים יהודים מהונגריה, רובם בחזית אוקריינה, הודגם לנגד עינינו ממש במרגרטין, כי העיר שימשה מרכז איזורי לגיוס לכל מחוז ביהאר. במשך שנתיים, החל מקיץ 1942 ועד 1944, גויסו מירב הגברים ורק מעטים הזרו מן התופת. הגיוס במרגיטה היה חלק מתכנית ארצית, שבמסגרתה נלקחה לאוקריינה העלית הרוחנית והכלכלית של יהדות הונגריה. בהשמדתה הפיזית אמר המטה הצבאי האנטישמי של המדינה לשבור את מפרקתה של יהדות הונגריה.

חייבי הגיוס נבחרו בכל עיר ע"י השלטון המקומי. מגמת עורכי רשימות גיוס מגיל 24 עד 42 היתה, כשלב ראשון בתכנית לחסל את היהודים האמידים והאינטלקטואלים. מבין העניים והפועלים נלקחו רק המוכרים כשמאלניים. ההוראות מלמעלה לא התייחסו, כנראה, במפורש, למספר המגוייסים ושהיה דרוש לצבא ואילו השלטונות המקומיים השתדלו לשלוח את כל ה,,מי ומי" מבין היהודים. בצהרי יום ה־20 ביוני, שחל בשבת, כבר התברר שמספר המגוייסים עולה בהרבה על המכסה שהיתה דרושה להקמת שתי פלוגות עבודה. מיד הוחל במיון המגוייסים וקרוב למחציתם נשלחו לבתיהם. נוצר רושם כאילו שלטונות הצבא מתחשבים במצבם הסוציאלי של המתיצבים. שוחררו בעלי משפחות מרובות ילדים, מעוטי יכולת, חולים וטרודים בבעיות משפחתיות. כך שוחררו גם הרב והדיין. מבין המתייצבים של יהודי עירנו נותרו כשישים איש שגוייסו.

שנים עשר יום חיכו המגוייסים בתחנת האיסוף של מרגרטין לפקודת תזוזה. ב־2 ביולי לפנות ערב, יצאה רכבת מיוחדת ועליה שתי פלוגות עבודה יהודיות,

למעלה מארבע מאות איש ממחוז ביהאר, לכיוון החזית המזרחית. בביתו של ר׳ שמעלקא קליין שע״י תחנת הרכבת, פעל צוות חבנים מכל המחוז אשר החתים את רוב היוצאים על גט על תנאי, כדי שאם יעדרו בסוף המלחמה, נשיהם לא תישארנה עגונות. וכי יכול היה מישהו להעלות על הדעת שהמעטים אשר יצליחו לשוב מאוקראינה, לא ימצאו את משפחתם, וכי יכול היה מישהו להעלות על הדעת שתנורי ההשמדה באושוויץ ישרפו את נשיהם, הוריהם ובניהם ובנותיהם?

באוגוסט אותה שנה, פקד את הגברים בקהילה גל הגיוס השני. כחמישים איש נלקחו לעבודה ביערות צ׳יק באיזור הסקלי ושוחררו לאחר חודשים מספר. בחודש נובמבר 1942 הודבקו מודעות על הקירות ובהן נקראו עשרה שנתונים יהודים ילידי 1909—1918 להתייצב לשרות העבודה. הם פוזרו בין פלוגות שונות, רובם נשארו בתחום המדינה. חלקם נשלחו לחזית למלא את החסר בכוח אדם. באמצע 1943 נקראו שלושה שנתונים נוספים, ילידי 1906—1908, כלומר כל הגברים עד גיל 37. מגוייסי הפלוגות 110/1 ו־110/2 נרצחו כמעט כולם בידי מפקדיהם.

בספר יזכור זה מובאות כמה כתבות אישיות שנכתבו ע״י ניצולים מבני עירנו שחזו על בשרם את הסבל והתלאות שהיו מנת חלקם של אנשי שרות העבודה היהודיים תחת פיקודו של הצבא ההונגרי ה„מהולל״.

הגיטו והגירוש

בסוף שנת 1943 ובראשית 1944 החלה יהדות הונגריה להתאושש מדכאונה. וזאת למרות השמועות שהגיעו לעורף, על האבידות האיומות ובקרב פלוגות העבודה בחזית. הרוסים התקדמו לעבר פולין, כבשו את בוקובינה והגיעו עד הקרפטים. גם כוחות המערב פרצו קדימה ובעיקר בחזית האיטלקית. קהילת מרגיטה היתה שותפה בתקווה הכללית ששררה בקרב יהדות הונגריה כי ימי שלטון הנאצים קרבים לקיצם והישועה קרובה לבוא. אנשים, אשר אף פעם לא נתנו את דעתם לגיאוגרפיה ואסטרטגיה, ראו עצמם כמומחים למאורעות הגורליים של המלחמה מתוך האזנתם הקבועה לשידורי רדיו לונדון. הם למדו להכיר מקומות שלא שמעו עליהם מעודם. השיחות בין איש לרעהו כללו שמות כטוברוק ובנגזי, דניפר וחרקוב במסגרת הדיונים על המצב המלחמתי בחזית.

כרעם ביום בהיר נחתה עלינו הידיעה בדבר כיבוש הונגריה ע״י הגרמנים ב־19 במרץ 1944. קם ונהיה הדבר שיהדות הונגריה לא ציפתה לו — שבתוך שלושה חדשים, בקצב קדחתני שלא היה לו אח ודוגמא בהיסטוריה, חוסלה באכזריות פרא,

עדה בת שש מאות אלף נפש. היהודים הוצאו מחוץ לחוק. רכושם נשדד באופן שיטתי. הם נכלאו בגיטאות, גורשו לפולין והושמדו בתאי הגאזים של אושוויץ. רק יהדות בודפסט נותרה לפליטה ואף היא, רק לחודשים מעטים, בלבד. קצב החיסול היה כה מהיר עד כי לא היתה כמעט יכולת ושהות לנסות ולחמוק מאגרופו הקמוץ של התליין. רבים יכלו — לו רצו בכך — לברוח לרומניה, להשיג ניירות מזוייפים או להסתתר בבונקרים, אך רק מעטים עשו זאת. כי עד שהתאוששו, עד שעמדו על מצבם — סבר הוקפו הגיטאות במשמר חסום של הז׳נדרמריה. בעוד תהליך ההשמדה במקומות אחרים נמשך שנים — בוצעה ההשמדה בהונגריה במשך כמה חודשים בלבד. בתוך ימים ספורים נהרס כל אשר יהודים בנו והקימו במשך מאות בשנים, עם שכניהם ואדוני הארץ ההונגרים, שבתרבותם היו מושרשים. היהודים האמינו באחוות שכנים ובאצילות לבו של העם ההונגרי. עליהו להתוודות שלא יכלנו לשער שמה שקרה בפולין ובמקומות אחרים יקרה גם אצלנו. ייתכן שזאת היתה הסיבה שיום ההרג הנורא מצא אותנו המומים, אמת ויציב שאפשרויות ההצלה לא היו רבות, אבל כפי שהתברר בניתוח שלאחר מעשה, דרך הצלה כמעט בטוחה היתה הבריחה לרומניה. יתכן מאוד כי בדרך זו יכלו להציל את חייהם אלפי יהודים. ברם מעטים ידעו בהונגריה, כי אחרי מרחץ הדמים ביאסי ובבוקרסט ב־1941 נרגעו הרוחות ברומניה. ויהדות רומניה לא זו בלבד שיצאה מאימת השואה באבידות מעטות יחסית אלא הצליחה להושיט עזרה לאלה שהגיעו אליה.

מבני עירנו נמלטו לרומניה שש נפשות. מרדכי גולדברגר ואשתו, האחים זאב ויהושע לפקוביץ, יצחק ברגט, וזאב גרינהוט. ליפא מולדובן ואשתו הסתתרו אצל איכר רומני בכפר טרביש ואילו משה יוחנן וייסברגר וגיסו הרב משה שפיץ הסתתרו אצל איכר רומני בכפר לוקי. אייזיק לפקוביץ ואשתו ברחו מהעיר במכונית, אל בנם ליפא לגרוסוורדיין. פרנץ סבו, הרוקח שבית המרקחת שלו היה בבנין של לפקוביץ, הלשין עליהם והם נלכדו בהגיעם לגרוו״ד. יעקב פישמן ועמו ארבעים איש הסתתרו במרתף שבביתו של הרבי מויז׳ניץ. זמן קצר לאחר מכן נתגלה המסתור והמשטרה לכדה אותם.

מאז ועד עתה ראו אור חיבורים וספרים רבים על השואה. גם יהדות מרגרטין הלכה, לדאבון לבנו, בדרך כל עדת ישורון בהונגריה. בספר זה שחובר לזכר הקהילה, ימצא הקורא עדויות ואישיות של הניצולים מכבשני ההשמדה. עדויות אלו מביאות את ההדים מן „החיים" במחנות הריכוז וניתן לחוש בהן את נשימתו הלוהטת של מלאך המוות, שקצר באחינו בדרכם בנתיבי היסורים.

איסוף היהודים במרגרטין ובסביבה התחיל ביום ד׳ בשבוע, ג׳ באייר תש״ד.

3 במאי 1944 ובמשך שבוע ימים, כל יום נאספו כמאתיים — שלוש מאות נפש. הם רוכזו במקום המכונה „מבנה הסנדלרים" ושם נערך בחפציהם הדלים ועל גופם חיפוש משפיל אחר זהב ואבני חן. אחרי הצהריים הובלו דרך הרחוב הראשי לתחנת הרכבת ובקרונות המיועדים לבהמות הסיעו אותם לגרו"ד לגיטו של הסביבה, שהוקם בבית הספר לרכיבה בפרברי העיר. לא עברו שבועיים וכולם נלקחו בקרונות חתומים לכוון אושוויץ. מיד עם הגיעם הועמדו למיון ורובם הוצאו להורג בתאי הגאזים עוד באותו יום. לזכר קדושי מרגיטה, נקבע יום ג' בסיון כיום זיכרון ציבורי לדור ודור. הצעירים מבין הגברים והנשים נלקחו למחנות עבודה לגרמניה, וגם בהם קצר המוות את קצירו. רק מעטים עותרו בחיים. גזירת הגירוש חלה רק על האזרחים, כלומר ציבילים, אנשי שרות העבודה ששהו במסגרת הצבא, לא נלקחו לגיטו. בדרך זו ניצלו הרבה גברים במיוחד אלה שנתמזל מזלם ונשארו בתחום המדינה ומפקדיהם התנהגו כבני אדם. במפקדה הטרנסילבנית של שריתי עבודה בעיר נאגי־באניא, קלט המפקד, סגן אלוף אימרא רויצקי — שהיה מחסידי אומות העולם המובהקים — לשרות עבודה הרבה יהודים ושלא היו חייבים בגיוס מפאת גילם או מסיבה אחרת, כדי להציל אותם מהדפורטציה.

במחנות עבודה בגרמניה נשארו בחיים כחמישה עשר אחוז מכל המגורשים מעירנו. כשליש מהם גברים וכשני שלישים נשים. היו שהסיקו מזה שלנשים כוח סבל גדול יותר והאישה מסוגלת להחזיק מעמד יותר מהגבר, בתנאים קשים. כחודש אחרי תום המלחמה הגיעה ידיעה עם רשימה של מאה וארבע נשים ונערות ממרגיטה ששוחררו במחנה אחד.

היהודים שגורשו מבתיהם לגיטו של גרו"וד היו רשאים לקחת איתם לבנים, כלי מיטה, כלי אוכל ומזון לכמה ימים ובכמויות קטנות. בעת שגורשו משם לאושוויץ הורשו לקחת רק קצת מזון וחפצים אישיים. בתחנה הסופית נשארו כל החבילות בקרונות. הדירות המטופחות והנאות עברו לידי קצינים גרמניים או הונגרים ונושאי כליהם. בעת נסיגתם לקחו איתם כל דבר שאפשר היה להזיז. את שאר הדירות ואת החנויות העזובות שדדו אנשי העיר והכפריים שבסביבה. הזמן הקצר בו הוצא לפועל גירוש היהודים לא הספיק לשלטונות להחרים את כל הרכוש ולרשום באינוונטר. הם יצאו ידי חובתם בהדבקת תוית עליה היה רשום „הרכוש הזה הוא נכס של העם ההונגרי, העבריינים ייענשו בפלילים". התוית הזאת לא הפריעה לחלאת האדם וגם השלטונות לא הפריעו להם לשדוד ולחטוף ככל שעלה על רוחם. רק בדבר אחד טיפלו השלטונות ביסודיות רבה, בביזת התכשיטים, חפצי־ערך וכסף. לפני שהוציאו את היהודים מבתיהם נאמר להם כי בהתאם לצוו הממשלתי

מס׳ 1600/1944 חייבים כל העקורים ,,להפקיד״ את חברי הערך שלהם לקופת האוצר. נמצא בידינו העתק מפרוטוקול המשתרע על עשרה עמודים עם רשימות מפורטות על ,,הפקדת״ דברי ערך ע״י יותר ממאה משפחות. נביא קטע מהרשימות:

מספר 11: אשת פולגאר איזידור, נלקחה ממנה תעודת מלווה ממשלתית 4% שנת 1944 ערך נקוב 50 פנגו. מס׳ סידורי 0343 עם 99 תלושים.

מספר 17: ד״ר אמיל גולדברגר, נלקחה ממנו מניה אחת של בנק האגררי ערך נקוב 4000 פנגו.

מספר 32, ד״ר מור פרידמן שתי מניות מחברת השמל של מרגיטה משנת 1926 עם תלושים, ערך נקוב 3 פנגו.

מספר 46 פרידה רוזנטל, 1 טבעת, 1 שן תותבת מזהב, ערך 25 פנגו.

מספר 60, דוידר פ״כס. 1 צמיד רחב, 1 שרשרת ארוכה, 1 שרשרת דקה עם אבנים כחולות, 1 שעון. עגילים עם אבנים אדומות וגם עם אבנים לבנות סה״כ ערך 2500 פנגו.

מס׳ 97, מרטין וייגברגר, הרב הראשי. נמצאו אצלו מנורת כסף גדולה ושתי פמוטים קטנים. 1 מחזיק מפיות. 8 גביעי כסף. מערכת סכו״ם (18 חתיכות). 16 כפיות. 6 כפיות כסף. כפתורים מכסף. זוג משקפיים מוזהבות (שבורות) ערך 2000 פנגו.

אחר המלחמה לא היה, כמובן, ממי לבקש בחזרה את ה,,פקדונות״.

מרגרטין לאחר גירוש ההונגרים

ב־20 באוקטובר 1944, חמישה חודשים אחר שגורשו יהודי העיר נכנס הצבא האדום למרגרטין.

האסון ששפקד את יהודי הונגריה נגרם בשל כך, כי הצבא הרוסי נתקע בהרי הקרפטים סמוך לגבול רומניה בפברואר 1944 למשך חצי שנה. אחרי שהרומנים פנו עורף לבעלי בריתם הגרמנים באוגוסט 1944 התקדם הצבא האדום בשילוב עם הצבא הרומני במהירות הבזק. תוך חודשיים ימים כבשו את טרנסילבניה וחלק מהשפלה ההונגרית.

האוכלוסיה המקומית לא קיבלה בצהלה ובתשואות את כניסת הצבא האדום המשחרר. לגביה זה היה אסון לאומי, והיא אף לא ניסתה להסתיר את צערה על התמוטטותם של צבאות גרמניה והונגריה. בסתר ליבה קיוותה האוכלוסיה שהצבאות הללו יחזרו וישחררו אותה. בנוסף לזה הם חרדו מפחד בחשבם כי יצטרכו לתת

את הדין על מעשיהם, על התנהגותם כלפי היהודים והקומוניסטים ועל נאמנותם המופגנת למשטר הפשיסטי. אימרא סבו שנתמנה לראש העיר אחר הכיבוש הגרמני היה אנטישמי מובהק והתעלל ביהודים. הוא התאבד בתליה בימים כניסת הצבא האדום.

ימים ספורים אחרי שיחרור העיר הופיעו כבר מספר יהודים בחוצותיה, גברים ששוחררו ממחנות עבודה, מסתתרים שיצאו ממחבואיהם ושתי משפחות שלא גורשו בגלל נכות מלחמה גבוהה; הלא הן משפחת ברנט וייס ומשפחת מאיר גרינפלד.

כשנתקבצו עשרת השבים הראשונים החלו להתפלל במנין, קראו בספר תורה שניצל ונחבא ע״י משפחת גרינפלד. בין השבים הראשונים היה גם השוחט, ר׳ משה רוטנר. אחרי כחודשיים-שלושה התאספו כחמישים-שישים איש והקהילה הוקמה מחדש. היה זה מחזה עצוב לראות קהילה של גברים שגילם הממוצע עד ארבעים, קהילה ללא זקנים, נשים וילדים.

אנו רואים חובה מוסרית לומר מספר משפטים על משפחת גרינפלד. המשפחה הזאת, ההורים וארבע הבנות, קיבלו את החוזרים, את הגברים הגלמודים, כהורים המקבלים את בניהם שחזרו אחרי היעדרות ארוכה. בית גרינפלד היה לכל החוזרים תחנה ראשונה, שם קיבלו ארוחה חמה ואם היו זקוקים לכך, גם טיפול רפואי ומיטה ללינת לילה. הם עצמם לא היו אמידים, חנות הטבק שלהם לא הביאה להם רווחים גדולים ובכל זאת דאגו למחסורם של החוזרים, ניחמו אותם ועודדו את רוחם. כל זמן שהותם במרגרטין זכו ליחס של כבוד אצל יהודי העיר. בראשית שנות החמישים עלו ארצה, התיישבו בבאר יעקב ושם נפטרו הזקנים בשיבה טובה. יהי זכרם ברוך!

היהודים השבים חאגו בראש וראשונה לשקם את הריסות בתיהם, להחזיר לעצמם את הדירות, לחפש את הרהיטים וכלי הבית שנשדדו או שהופקדו בידי אנשים נאמנים, ולבסס לעצמם מקור פרנסה. הם טיפחו אשליות בדבר פגישה קרובה עם יקיריהם ורצו שההורים, האשה והילדים ימצאו דירה מסודרת. אז טרם נודע על אושוויץ ועל אשר אירע למגורשים למחנות המוות.

בפברואר 1945 שמעו יהודי המחוז בפעם הראשונה על הזוועות של אושוויץ, על תאי הגאזים והכבשנים, על המיון לימין ולשמאל וכו׳. עתון אחד מגרוו״רד הביא כתבה בנושא זה על סמך עדותו של יהודי אחד שהשתחרר במחנה אושוויץ ע״י הצבא האדום ב-18 בינואר. הוא סיפר את אשר ראה במו עיניו ואת אשר חזה מבשרו. הוא סיפר על ההרג והעינויים הנוראים שהיו מנת חלקם של יושבי המחנות. חיל ורעדה אחזו למשמע הדברים האלה את השרידים, יאוש ותיסכול. לא יכלו

ולא רצו להאמין, כי אפסו התקוות להיפגש בחיים עם בני משפחותיהם. היו שפיקפקו בכל המידע הזה וטענו, כי אין אלה אלא שמועות שווא אשר הופצו בזדון, כדי לערער את המוראל של היהודים. עד שהגיעו שני היהודים הראשונים מבני עירנו ששוחררו ג"כ באושוויץ ואישרו את נכונותן של העובדות.

ראשון המשוחררים הגיע יצחק הרמן, כעת תושב בני ראם. אחריו הגיע שמואל יצחק פישר, כעת תושב בני ברק.

החיים אחרי השואה

הקהילה, כאמור, התארגנה מחדש, נבחר ועד זמני בהרכב שבעה חברים בראשותו של זאב טלצ'ר. בית הכנסת הגדול, ששימש מחסן לצבא הגרמני, נוקה ושופץ אחרי ההרס. הועד הפעיל את המקווה ואת בית המטבחיים. בבית ליכטמן הוקם מטבח וחדר אוכל בו סעדו כל הגברים הגלמודים תמורת תשלום סימלי. מוסדות החינוך, בית ספר ותלמוד תורה לא הופעלו כי לא היו ילדים.

המפלגה הקומוניסטית דירבנה את היהודים השבים, להירשם כחברים בשורות המפלגה מכיון שלא היו לה שורשים בקרב הציבור הלא יהודי. תועמלניה הטיפו ליהודים כי זו חובתם המוסרית כלפי הצבא האדום ששיחרר אותם מעול הפשיסטים, אכן היהודים היוו בימים ההם את הרוב המכריע באסיפות המפלגה ובישיבותיה. אחרי שהמפלגה התחזקה והשתלטה על המדינה, הבינו הרומנים וההונגרים, כי כדי להסתדר בחיים ולהגיע למשהו כדאי להם להיות חברי מפלגה ולכן הצטרפו גם הם למפלגה. המפלגה לא הכירה טובה ליהודים שעזרו לה בצעדיה הראשונים וסילקה באמתלאות שונות משורותיה כמעט את כל היהודים כולל אלה, שהיו בעמדות מפתח ואפילו לא נרשמו לעלות לישראל.

על אף מאמציה של המפלגה הקומוניסטית ובתחילה לא עלה בידה לגייס לשורותיה חברים במידה מספקת. לכן החליטו להקים אירגונים נפרדים לבני המיעוטים, הונגרים, יהודים, גרמנים וכו' — שיהיו תחת חסותה של המפלגה ועו"י פעילויות תרבותיות והרצאות יחדירו ללב החברים, ובעיקר ללב הנוער, את תורת המרכסיזם־לניניזם. כך הוקמה בעירנו ה„ועדה הדמוקרטית היהודית" וכן הועדה ההונגרית. בעוד שהועדה ההונגרית עסקה בפעילות תרבותית ובהרצאות, עסקה הועדה היהודית בתקופה הראשונה אך ורק בהושטת עזרה ובשיקום החברים שחזרו ממחנות עבודה. עזרה להם לחפש את מטלטליהם ולמצוא מקור פרנסה. כמו כן פעלה רבות ובאיתור פושעי מלחמה והעמדתם לדין. בתקופה יותר מאוחרת, לאחר שהחיים חזרו למסלולם.

עסקה גם הועדה היהודית בפעילות תרבותית ופוליטית. ובהתחלה שיתפה פעולה עם הנוער הציוני. ההנהלה של הועדה הדמוקרטית נבחרה בבחירות חשאיות דמוקרטיות. הרבה שנים היה היושב ראש שלה ד״ר רוזנפלד ויקטור. מאוחר יותר התמנו המזכיר וחברי הועד ע״י המפלגה הקומוניסטית. ב־1953 פורק האירגון. הכושי עשה את שלו...

בקיץ 1945, כחודש אחר שהתמוטטה המלכות הרשעה, גבר זרם השבים. מדי יום וביומו יצאו היהודים בהמוניהם לתחנת הרכבת לקבל את פני החוזרים ולהתעניין על גורלם של קרוביהם וידידיהם. לא פעם היינו עדים למחזות קורעי לב כאשר הנשאל פרץ בבכי או הרכין את ראשו במקום תשובה. עד הסתו חזרו כמעט כל המשוחררים וסבר אפשר היה לעשות את מאזן האימים: מי נספו ומי נשארו בחיים. כחמישים איש, בעיקר צעירים וצעירות, החליטו לא לחזור למרגרטין. הם לא רצו לבנות את ביתם על אדמת טרנסילבניה רוויית דם יהודים. הם נשארו בגרמניה לזמן מה לתכנן תכניות להגירה אל מעבר לים או לעליה בלתי ליגאלית לארץ ישראל. כארבע מאות נפש שבו למרגרטין. הצעירים התחתנו וגם האלמנים והאלמנות הקימו משפחות מחדש. עם כינון המשפחות גבר רגש האחריות והבעלים הצעירים נכנסו לעובי הקורה של העבודה והדאגה לפרנסה. היורשים קיבלו בחזרה חלק מנכסיהם, המסחר היה חופשי ומשגשג. התמימים שבינינו חשבו כי המצב הזה יימשך לעד. היו אחדים שצפו כי בעוד שני דורות תהיה קהילת מרגיטה שוב, עיר ואם בישראל. בבחירות של הקהילה בחוה״מ פסח תש״ו (1946) שנערכו בהתאם לתקנות הקהילה, היו 180 בעלי זכות בחירה.

המפוכחים מבין יהודי מרגיטה, והם היו הרוב, הבינו שאין תקומה לקהילה יהודית בעמק הבכא. החלה התארגנות רבתי לקראת העליה (שלא היתה ליגאלית בימים ההם). גם יהודי מרגרטין השתתפו במפעל הכביר שבמסגרתו עלו חמישה עשר אלף יהודי רומניה לאניות בנמלי בולגריה.

בשנת 1948, כשגברה השפעת המפלגה הקומוניסטית, נאסרו כל הפעילויות של כל המפלגות, האירגונים והתנועות. גם התנועות הציוניות, נאלצו להתפרק. באסיפה מיוחדת לעדה היהודית שזומנה בבנין הועדה הדמוקרטית היהודית הופיע נציג המפלגה מטעם המחוז והכריז, כי אל להם ליהודים לטפח אשליות בדבר עליה או עזיבת המדינה. העליה המאורגנת שיצאה, היתה האחרונה, להבא לא תהיה עוד עליה. הוא הציע שנשתדל להסתגל למצב החדש, אחרת, מרה תהיה אחריתנו.

אחרי שנתיים ניתנה שוב רשות להגיש בקשות לדרכונים באופן אינדיבידואלי, חלק גדול מהבקשות אושרו והתחיל גל חדש של עליה שנמשכה כשנה וחצי (עד

סוף 1951). בתקופה הזאת עלו ארצה יותר מהמישים משפחות, אחרי זה שוב נסגרו השערים ולא נתקבלו בקשות לדרכונים. כתשעים משפחות נשארו בעיר אשר התחילו כבר להתייאש מן הגאולה. בסתו 1958 הכריזו השלטונות כי במשך ארבעה ימים אפשר להגיש בקשות לעלות לישראל. כ־80% מיהודי מרגיטה והסביבה ניצלו את האפשרות ונרשמו לעליה. אחרי המתנה של למעלה משנה התחילו להגיע הרשיונות לעליה טיפין־טיפין. תהליך זה נמשך במשך שנים. בשנת 1964 לא נתקבלו בקשות חדשות. ב־1965 נותרו בעירנו כעשרים משפחות והיום לא יותר מחצי תריסר נפשות...

רובם המכריע של היהודים שעזבו את עירנו נמצאים בישראל. רק מתי מעט היגרו למדינות אחרות. כולם כפי שהיו הוריהם, יהודים טובים המחנכים את בניהם בדרך הישרה וממלאים את חובתם למען הגנת המולדת. ארבעה בחורים מיוצאי עירנו מתו מות גיבורים במלחמות ישראל. מנדלי ברגר, בנו של ר׳ יעקב ברגר, שלחם בשורות הבריגאדה היהודית, נפל בקרבות איטליה. ישראל שטרן, בנו של ר׳ יהודה שטרן מהילון (טויטי), נפל במלחמת ששת הימים בפריצה לירושלים ביום הראשון למלחמה. אליהו שטיגליץ מכפר גדעון, נכדו של ר׳ יעקב יוסף הסופר, נפל במלחמת התשה ואילו בנו של לאצי גרוס נפל במלחמת יום הכיפורים. יהי זכרם ברוך.

קשרי ידידות אמיצים קושרים את יוצאי עירנו זה לזה. קשר שלא נותק על אף שחלפו עשרות שנים מאז שחיו בצוותא בעיירה מרגיטה. מזמינים איש את רעהו לשמחות משפחתיות ומבקרים תכופות איש אצל אחיו.

יהדות מרגרטין

ביום האזכרה הכללית הנערך מדי שנה ביום ג' סיון בישיבת מהר"ם בריסק, בנתניה מתקיימת פגישת רעים. מקבלים בשמחה איש את פני רעהו ומתענינים בשלומו. מעלים זכרונות מימים עברו ומזכירים בנוסטלגיה את העיירה היהודית שהיתה ואיננה עוד.

יהי נא ספר הזכרון הזה יד ושם לקהילתנו, לעדה המפוארת שהיתה עיר ואם בישראל, ואשר שוממה עתה ויושבת בדד... למען ידעו צאצאינו את מקור מחצבתם.

יהי נא הספר הזה מצבה חיה לאלף וחמש מאות יהודי עירנו שנהרגו, שנחנקו ושנשרפו בידי הרשעים הארורים הנאצים ימ"ש, באוקריינה, באושוויץ ובמחנות העבודה בגרמניה ומקום קבורתם לא נודע.

לא תשכח!

„ארץ אל תכסי דמם ואל יהי מקום לזעקתם, עד ישקיף וירא ה' משמים וינקום נקמתנו ונקמת עמו ונקמת תורתו ונקמת דם עבדיו אשר שפכו דמם כמים, כהבטחתנו ביד אבי חוזה: הרנינו גויים עמו כי דם עבדיו יקום ונקם ישיב לצריו וכיפר אדמתו עמו".

רבנים ומפעל חייהם

אלעזר גרוס (ברוקלין, ניו־יורק) *

ר׳ הלל ליכטנשטיין, רבה של מרגרטין

התעודה הראשונה על רבני מרגיטה נמצאת בבית העלמין של הקהילה הלא היא מצבה שאותיות כתובתה מחוקות כבר למחצה: ,,פ״נ הרב גבריאל כהן נפטר בשנת תק״פ״. הוא ואולי גם אחרים היו מורי צדק לעדתם. אבל נראה, שהרב אב״ד הראשון היה כ״ק זקיני הרה״צ ר׳ הלל ל״ש זי״ע.

רבנו נולד לאביו, ברוך בנדיט, בעיירה ועטש הסמוכה לפרסבורג ביום י״א כסלו תקע״ה. הוא היה חוטר מגזע תרשישים, השל״ה הקדוש ור׳ מרדכי יפה בעל ,,הלבושים״. בהקדמתו לספרו ,,משכיל אל דל״ הוא כותב: עשרים וששה דורות מאבי זקני ז״ל ישבו על כסא ההוראה זה אחר זה במדינת גרויס פולין בעיר מזריטש והאירו את העולם בתורתם וזיכו הרבים״.

אגב אזכיר כאן, כי בעת שהיינו בפלוגת העבודה ההונגרית, הגענו בעש״ק ,,חזון״ שנת תש״ד למזריטש, וקבעו לנו מקום לינה בבית הקברות הישן. המצבות אמנם היו מנופצות, אבל המקום המקודש הזה אשר אבותי טמונים בו עשה עלי רושם רב. בתפילה בציבור אמרתי קדיש לזכר נשמות אבותי.

מתי ואיך הגיעו אבותי להונגריה לא נודע לנו. ידוע לנו שאחד מזקיניו שנקרא בפי כל ר׳ הלל הזקן, היה רב באייבשיץ שבמדינת מעהרן, ר״מ בנט מניקלסבורג הזכיר זאת בהסכמה על ספר שנתן לאחד מנכדיו.

בילדותו, בעודו בבית, למד רבנו תחת הדרכת אביו, בהיותו בן שש ידע תנ״ד, אגדות הש״ס ופירוש התפילות. אחרי הבר מצוה לקחו אביו לפרסבורג לבית מדרשו של מרן החתם סופר זצ״ל. בישיבה הזאת למד עד לחתונתו. הוא התקשר בעבותות

* כותב המאמר הנו יליד עירנו, הוא דור חמישי של ר׳ הלל זצ״ל, אמו רחל אשת ר׳ מאיר גרוס הי״ד היתה בת הרה״צ ר׳ יצחק רוזנברג. אשתו ריזל היתה בתו של ר׳ ברוך בנדיט ליכטנשטיין בן ר׳ הלל קאלאמייער זצ״ל.

אהבה לרבו. עד סוף ימיו היה לו רבו מורה דרך. לא היתה דרשה אחת כל ימי חייו שלא הזכיר איזה ד״ת או מאמר מרבו החת״ס זצ״ל. האהבה הזאת היתה הדדית, זאת אנו רואים ממה שכתב עליו רבו בעת שנתן לו את התואר „מורנו״, וכה דבריו: „הילל בן שחר אחד מיוחד ממופלאי בני ישיבתנו מלא על כל גדותיו בגמרא ופוסקים ראשונים ואחרונים. שכלו צח ומצוחצח... ואהבת נפש אהבתיו על כן אעטרהו בעטרת חכמים...״.

על אף שהיה גאון וגדול בתורה כפי שרבו מעיד עליו ואכן פנו אליו רבים בשאלות הלכתיות — התפרסם רבנו בעיקר כמטיף מוסר ולוחם מלחמת הקודש ללא חת. לא נרתע מפני איש. הוא הוכיח קטן וגדול ללא משוא פנים. לפעמים נדד מעיר לעיר להשמיע דברי מוסר ולתקן עיוותים. דבריו עשו רושם בכל מקום מפני שידעו כי כוונותיו הן לשם שמים.

רבינו לחם מלחמת חורמה נגד המתחדשים הרפורמיים, בזמן שהרפורמה החלה להכות שורשים בערי הונגריה לאחר שכבשה קהילות רבות בגרמניה. הוא עורר את הרבנים לעמוד נגד הנחשול הזה אשר עלול היה להטביע את ספינת ישראל הנטרפת בגויים. הוא אמר, כי מוטב להתפלל ביחידות מאשר להיכנס לבתי כנסת שלהם, שנשתנה צביונם כחוקת הגויים.

עודו לומד בישיבה וכבר ניכרים בו סימני „קנאות״. כש„אכל ימים״ כפי שהדבר היה נהוג בימים ההם, לא נרתע מלהטיף מוסר לבעלת הבית בתורת צניעות ובהנהגת הבית. פעם בהיותו שקוע בלימודים איחר להגיע לארוחת הצהריים, כאשר בעה״ב הוכיח אותו וביקשו שישתדל לבוא בזמן שלא יצטרכו להכות לו. ענה לו: אני לא אוכל משלכם אני אוכל מפת בג של מלך מלכי המלכים. מאז הסתפק בלחם צר ולא רצה להיות סמוך על שולחן אחרים.

בענין לימוד תורה הוא שם את הדגש על לימוד תורה ברבים. הוא אמר כי מוטב לו ללמד את המוני העם את הדרך אשר ילכו בה, מאשר להסתגר בד׳ אמות של הלכה ולומר: את נפשי הצלתי.

הוא חיבר ספר בשם „הלכות קטנות״, קובץ תשובות שהשיב לשואלים אותו בעניני הלכה, עם זאת משא נפשו היה להפיץ דברי מוסר. ספריו „משכיל אל דל״ ו„עת לעשות מקרי דרדקי״ וכו׳ — שחלק מהם תורגם גם לאידיש — הם ספרי מוסר נוגעים ללב.

רבנו היה חסיד נלהב של הצדיק מצאנז בעל „דברי חיים״ זצ״ל. היה נוסע אליו לעתים קרובות. הרבי היה מקרבו אליו וכיבד אותו מאוד. מספרים, כי בהזדמנות אחת כיבד אותו הרבי לאכול אתו יחד מרק מצלחת אחת, רבנו סירב לאכול בטענה,

כי במרק יש תבלין הנקרא „זעפרן" ויש בו חשש לתולעים. היו מבין המסובים שרצו להכותו בפני שפגע בכבוד הרבי, ברם הד"ח זצ"ל הרגיע אותם באומרו, כי אמנם בארצו מקובל שאין שום חשש לתולעים אבל אם הרב ממארגרטין חושש מפני כך — גם הוא יימנע. ומיד הורה לביתו, כי להבא לא ישימו את התבלין הזה בבישול.

בשנת תר"י נתקבל רבנו לרב ואב"ד של קהילתנו, בהמלצת ידיד נעוריו מספסל הלימודים, הר"ר אהרון צבי ויינברגר המוכר בשם מהריא"ץ. ר' א"צ היה גר בכפר פעטרי הסמוך לעירנו, בבית חמיו, ר' יעקב דוב פלדמן. האהבה בין שני הצדיקים האלו היתה גדולה מאוד, רבנו עשה לעצמו נוהג קבוע ללמוד עם המוני העם בכל שבת אחה"צ חומש רש"י, דינים ובעיקר דברי מוסר ותוכחה. הרב אהרון צבי היה בא תמיד מפעטרי לשעורים האלו. רבנו שאל את ידידו: למה לך לבוא, הלוא רמת השעורים היא לא בשבילך. ע"ז ענה לו המהריא"ץ כי הוא עושה זאת ויוסיף לעשות כן כי בגלל נוכחותו באים גם אנשים שהמוסר נחוץ להם. רבנו השיב לו: יהי חלקי עמך.

אחרי כמה שנים נקרא רבנו לכהן כרב ואב"ד בעיר קלוזנבורג. קהל עדתו הפצירו בו להישאר, אבל הוא חשב בלבו שבעיר הגדולה הזאת מקום שם נמצאים הרבה מתחדשים, תהיה לו הזדמנות נאותה ללחום בהם ויוכל לתקן הרבה פרצות. אנשי קהילתנו היו רובם ככולם שומרי מצוות ולא היה מקום רב לתיקונים. לכן נתרצה לעבור לקלז"ב. הוא נחלץ מיד במרץ כדרכו במלחמת הקודש, לא נרתע מפני איש וניסה לתקן את הכל מן היסוד. ברם כאן נתקל בהתנגדות חריפה מטעם החופשיים במקום שמאנו לשמוע לדברי מוסר. הללו החלו להציק לו, פנו גם אל השלטונות עד שהיה נאלץ לעזוב ולהימלט על נפשו. הוא מצא מקלט ארעי בגרוסוורדיין וחי שם חיי דחקות.

לשבחם של אנשי קהילתנו ייאמר שלא היה צורך בהשתדלות יתרה, והם הסכימו לקבל את רבם בחזרה. שלחו לו מכתב הזמנה ועוד הבטיחו לו להוסיף על משכורתו. הנה תמצית מכתב התשובה שכתב להם רבנו: „אל אצילי בני ישראל הן המה ראשי העדה, אלופים תורניים, אדירי מופלגי תורה בק"ק מרגרטין יע"א! אל תחשבו שסיבת עזיבתי היתה רדיפה אחר כבוד, וכעת בצר לי הנני רוצה לחזור, כמו שאמר יפתח „עתה כאשר צר לכם באתם אלי... חלילה לכם לחשוב כך, כי מה' מצעדי גבר כוננו ואין אדם נוקף אצבעו מלמטה, אלא א"כ מכריזין עליו מלמעלה. כוונתי היתה ללכת לארץ לא זרועה ולנטוע שם אהבה ויראת השם בליבות בני אדם. אם אמר ה' לחזור, זו היא ישיבה, זו היא ביאה. בנוגע לשכר שאתם כותבים שיהיה

ארבעה זהובים, אהוביי! מה לי שיהיה שניים, שלשה או ארבעה. אינני אץ להתעשר. תחזיקוני בעז"ה כפי שייראה בעיניכם לפי הטף ולפי כבוד התורה".

שמונה שנים כיהן רבנו בעירנו בתקופה השניה, בשנת תרכ"ז נפטר חותנו העשיר של ידידו, והר' אהרון צבי וו"ב נשאר בחוסר כל. אז מצא רבנו לנכון למסור לחברו את כסא הרבנות ועבר לסיקסא. שם הוציא לאור את ספרו הראשון „משכיל אל דל". הרה"צ מצאנז נתן הסכמה על הספר וכותב בין השאר: „ידידי הרב הגאון הצדיק נר ישראל מו"ה הלל וכו'. כי ידעתי את הרב הצדיק הזה שכל כוונותיו לשמים".

אחרי כחמש שנים נתקבל לרב אב"ד בקולומיי שבגליציה. הואיל והקהילה ההיא היתה למרכז פעולותיו ומשם נסע לארצות ועיירות להשמיע דרשותיו נקרא בפי כל: ר' הלל קאלאמייער, הוא עמד בקשרים הדוקים עם גאוני דורו עם הרה"צ ר' יהושע מבעלז, עם האדמו"ר משינאווא ועם ר' שמעון סופר רבה של קראקא, כדי לטכס אתם עצה איך לשפר את מצב הדת ומוסדות התורה בגליציה.

בשנת תרכ"ט, בעת שהחרדים מהונגריה לחמו על נפשם שיורשה להם להיבדל מהרפורמים ולייסד את האורתודוקסיה, מוצאים אנו כבר את רבנו בקאלאמיי במזרח גליציה. גם שם לא נח ולא שקט על שמריו, ולא חס על כוחותיו ונסע לבודפסט להיות נוכח בקונגרס המפורסם, ולהושיט עזרה ליראים מהונגריה.

אהבתו לארץ ישראל, דאגתו ליישובה ולקיום המצוות היו ללא גבולות, השפעתו היתה ניכרת על חתנו ותלמידו הרב ר' עקיבא יוסף שלזינגר מחבר הספר „הלב העברי" שעלה ארצה בשנת תר"ל והיה גורם מעורב ומתסיס בקרב יהודי ירושלים. מענין מאוד מכתבו של הרב הילל ליכטנשטיין שכתב בענין זה לרה"ג ר' זלמן אב"ד בעיר וינה. הוא הביא מדרש שלפני הגאולה יתנדבו הרבה יהודים מארבע קצוות העולם לדור בא"י ולהתיישב בירושלים כמו שנאמר „ולקחתי אתכם אחד מעיר ושניים ממשפחה". וזה לשון המכתב: ...והנה עינינו רואות כי הנבואה הזאת מתחילה להתאמת. עתה תושבי ירושלים הם כפליים ממה שהיו לפני ארבע שנים. הואיל ועמך ישראל צריכים פרנסה ושלא יחיו מנדבות כפי שנהוג עד עכשיו, כי הרי אין הקומץ משביע את הארי, היה ראוי ונכון להשתדל אצל הבארון רוטשילד מפרנקפורט שיכניס עצמו בענין. יאמין לי אדוני וידידי, כי כל כך בוערת בקרבי אהבת המצווה הזאת, שאם הייתי מקורב עם האדון הזה הייתי הולך אליו לבקשו לעשות כן". מדבריו של רבנו משתמע כי כוונתו היתה להקים מפעלים ומשקים בארץ, שיהודים יתפרנסו מיגיע כפיהם.

כאמור גם בגליציה היה רבנו פעיל מאד, הופיע בכל מקום שהיה צורך ללחום

בפורצי גדר ובעיקר במתחדשים ולפי שיטת מורו החת״ס זצ״ל „חדש אסור מן התורה״, הוא הטיף ודירבן לעשות למען לימוד תורה ברבים.

גדולי האדמו״רים בפולין ובגליציה העריכוהו והעריצוהו עד מאוד. לפני המלחמה היה ברשותי מכתב שכתב לרבנו האדמו״ר הגדול מאלכסנדר אשר אלפי חסידים הסתופפו בצלו. עודני זוכר את תוכן המכתב והנה קטע ממנו: „לגמר חתימה טובה לכבוד קדושת הרב הצדיק המפורסם פאר הדור כקש״ת מוה״ר הלל שליט״א אחדשה״ט. לפני ראש השנה קבלתי חלק מספריו והתחלתי לחלקם ביעקב. הנני לבקשו שיתפלל עלי שאזכה לתשובה ואל יחשוב אותי למנהיג ישראל על אף שאני מפורסם לצדיק. יהא רעוא שאני אהיה אחד מאלה שזכו לעשות תשובה מאהבה ע״י עבודתו ותפילותיו הזכים. ובזה אסיים, יחיאל בן מלכה לתשובה״. המכתב הנ״ל היה אוריגינלי וההה״ק מאונסדורף היה מעיין בו לעתים קרובות וקורא אותו בהתפעלות רבה.

כל אותן השנים לא שכח רבנו את עירנו מרגרטין. בהקדמה לספריו הביע תודה לאנשי קהילתנו שהחזיקוהו שנים וסייעו לו להגדיל תורה ולהאדירה: „ישלם ד׳ פעלם ותהי משכורתם שלמה״.

בשנת תרנ״א ביום י׳ לחודש אייר החזיר רבנו נשמתו לבוראו והובילוהו לקברות בלוויית אלפים ורבבות.

מכתב תהילה שכתב הרב ר׳ הלל ל״ש לראשי קהילת מרגרטין אחרי שהזמינוהו לחזור אליהם ולשמש שנית ברבנות. הועתק מתוך ספרו: שו״ת בית הלל סימן קכ״ד

בע״ה גרוו״ד יום ד׳ פ׳ פנחס תדי״ר לפ״ק יע״א.

שופטים תתן כדאי הוא מנוי הדיינין להחיות את ישראל, כה לחי אתם וביתכם וכל אשר לכם שלום, אל אצילי ישראל הן המה ראשי ושרי העדה והגליל, ואל אלופים תורניים אדירי מופלגי תורה, ואל קצינים ורוזנים נכבדים המה והנלוים עליהם הי״ו בק״ק מארגרעטען יע״א יאמר שלם.

אתם אוהבי וריעי ואנשי בריתי ד׳ עליהם יחי׳ אחד״ש כולכם הנני להודיעכם כי הגיעני מכם מכתב רבנות ע״י שני נכבדי ויקירי ערך ה״ה הרב הגאון החרוץ אב״ד דק״ק גרוו״ד, והקצין השוע התורני המופלג החרוץ מו״ה ליב נ״י ונתרצתי לכם לקבלי (ואקוה שהשם יהי׳ בעזרי שאתם תשמחו בי ואני בכם) אחרי רואי מכמה מקריים אשר הקרה לפני כי מאתו היתה נסיבה לחזור למקומי ועצת ה׳ היא — ועבור כי עיני בשר לנו והאדם רק לעינים יראה, וידעתי וגם שמעתי בתוך הזמן שנסעתי

מאתכם מדברים הדברים דברים אשר לא כן אשר נדברו עלי, ועד עתה אמרתי מה לי בזה, מי שירצה לדון אותי לכף זכות גם משמים ידונו אותו לכף זכות — אבל עתה שאני רואה שרצון הבורא ב"ה הוא לחזור ולשוב אליכם, אמרתי יהי׳ נא דברי אלה לכסות עינים, ואת כל ונוכחת, ואדברה וירווח לי, פן יחסדני השומע לדבר עלי דופי, וגם אם לא יאמר כן בפיו, אבל בלבו יחשוב כן מיהת לאמור, תחילה עשה שלא כדת לעזוב אותנו למען הרבות כבודו וכבוד ביתו ולהגדיל שמו, ועתה כאשר צר לו תעזוב הוא שם מקומו ובא אלינו ומבקש מאתנו בהתחננו אלינו לאמור קבלוני קבלוני, וראוי היה שנשוב לו כאשר אמר יפתח עתה כאשר צר לכם באתם אלי וידמה בעינכם דרכי דרך הפכפך וזר ויסובב חלילה עי"כ העדר כבוד התורה ח"ו — לכן עתה באתי בקסתי הדרוכה לומר לכם הלילה וחלילה לחשוב מחשבות כאלה, כי לא נעזב הייתי ולא נעזוב אני ולא בטחתי בישועת אדם, ולא אבטח בעז"ה, ובכל צרתי לא היה צר לי תלי"ת — עבור שיודע אני שהכל מד׳ בא זאת לי ולא הייתי נכנע לקבל עזר מן בו"ד — כי אני מאמין באמונה שלימה וברורה בלי שום פקפוק אשר עין ד׳ והשגחתו, אשר עליה אמר זכרי׳ עיני ד׳ משוטטות בכל הארץ, ואין אדם נוקף אצבעו מלמטה אא"כ מכריזין עליו מלמעלה, גם היום עודני לא כהתה עיני, ומה שאמר דוד לציון יאמר איש ואיש יולד בה שהשגחות השי"ת הוא על כל איש פרטיי ומד׳ מצעדי גבר כוננו ומבלעדי השגחתו אין דרך לנטות ימין ושמאל, גם היום לא נשתנה ולא ישתנה — ומה שאמרה חנה ד׳ מוריש ומעשיר משפיל ומרומם, גם היום כן הוא, כי ככחו אז כחו עתה, ואם רוצה להושיע אין מעצור לו, והרבה שלוחים למקום, ומי שאומר לשמן וידליק לפעמים אומר לחומץ וידליק, והקצור קצרה ידו לפרנס בתוך כל באי עולם? — גם את ביתי ואם לא אתם שקבלתם אותי היה מצווה ד׳ שלוחים ממקום אחר, והרבה ריוח והצלה לפניו — ועבור זה לא עשיתי השתדלות והתפעלות.

אתם בני אוהבי תדעו נאמנה כי בנסעי מביתי דרך עיר גרוו"ד לא עלתה על דעתי כלל וכלל לדבר זה רק הסכמתי היתה חזקה לקבוע דירתי כאן בתורת גר, עד שיערה ד׳ עלי לצויני לילך באיזה המקומות לרעות צאנו — ומשמים נסתבב שהמה עשו מה שעשו — ואז כשהלכתי מאתכם ועזבתי אתכם, וכי מבלעדי ד׳ עשיתי זאת — וכי לא היה אהבתי עליכם, הלא אתם תדעו באהבתכם עלי כמים פנים אל פנים, וכי שכחתי הטובה אשר עשיתם עמדי שהייתם שלוחי ד׳ לפרנס את ביתי ואת תלמידי. חלילה וחלילה, יודע אני בטוב מחז"ל בירא דשתית מיניה מיא לא תשדי בי׳ קלא — אלא יש אהבה ויש אהבה, ואהבת האמת אהוב מכל, וסהדי במרומים כי עיקר כוונתי היה לילך בארץ לא זרועה בארץ לא עבר בה איש, כדי להרבות

כבודו יתעלה ויתנשא ולהגדיל התורה ולהאדירה, ואם לעת עתה כך גזרה חכמתו שנעשה עמי מה שנעשה, שהייתי נרדף מבני בלי שם, והשם צוה עלי לעזוב מקומי ולילך לחזור למקומי הראשון, אתן הודאה לד׳ על זה, ובלי ספק לטובה הוא — ולא נתחדש לי עתה שום מורא אחרת ממה שהיה לי מתחילה ולא נהפך לבי מקרבי כי בעת שנסעתי מאתכם אמרתי בלבי כך הוא רצון הבורא ועבור זה בטלתי רצון אחרים עבור רצון הבורא, וגם עד היום אין אני תוהה על ראשונות, כן עתה אחרי רואי שרצונו הוא לחזור למקומי הראשון, אמרתי זו היא ישיבה, זו היא ביאה, ועל מה שאסרתם אותי בעבותות האהבה, הגם שהדבר קשה עלי מאד, אפ״ה אתרצה לכם עבור שנתתם מנוס לי ליתן רופר נפשי — אך זאת אבקש מכם אחר שיום ד׳ יום שמחתי אם נזכה ונחי׳ ונראהו הולך וקרוב בא שתפטרוני אז מלשלם סך הזה, ומה שכתבתם לי סך ארבעה זהובים, אוהבי מה לי שיהי׳ שנים, או שלשה, או ארבעה, אני איני אץ להעשיר ולהרבות הון, תחזיקוני בע״ה כפי שיראה בעיניכם לחם לפי הטף ובגד ללבוש לפי כבוד התורה, ודי לחכימא — עוד אחת אבקש מכם אחר שתשכרו לי דירה, לא הדירה שהייתי דר בה, כי היא נגד (צוואתו של ר״י חסיד) זללה״ה, ואם אפשר שלא יהי׳ רחוק מביהכנ״ס ותודיעני על המוקדם אם כבר הכנתם לי בית, וכלי הבית, ואז רצוני לבוא אי״ה על שבת נחמו, וגם תודיעני אם אני אשכור עגלה להובילני שמה, או מכם יבוא אלי, דברי אוהבכם.

ה״ק הילל ל״ש מוועטש.

המהריא״ץ — רבי יהושע אהרון צבי זצ״ל

רב ואב בית דין דק״ק מרגרטין

העיר פרשבורג היתה לשם דבר בפי כל, הודות לישיבה הגדולה שבה: ישיבת מרן החתם סופר זצ״ל. ואכן, ענקי עולם התורה ואדירי הרוח, הסתופפו בצילו, ומשם יצאו רוב רבני הונגריה. הואיל ואותו דור, דור דעה היה, היתה דרושה גדלות מופלגת בתורה, כדי לזכות ולהיות מיושבי כסא הרבנות; ואמנם, הרב ר׳ יהושע אהרון צבי, אב״ד מרגיטה שהיה מהיושבים ראשונה במעלה בין תלמידי החתם־סופר, זכה שיינשא שמו בהערכה בפי כל.

ילדותו

מורנו, הידוע בקיצור שמו: המהריא״ץ, נולד לצדיק הרב ר׳ משה, ראש בית דין בקהילת שויסבורג, ויחוסו מצד אמו מגיע עד לדוד המלך ע״ה. (אמו היא דור שנים עשר של המהר״ל מפראג אשר ידוע כי מגזע דוד המלך היה). הורים צדיקים אלו היו חשוכי ילדים זמן רב, עד שנולד להם בן, שעוד בילדותו נתגלה כעילוי וחריף שכל, אולם לא ארכו ימיו, ונפטר עוד בהיותו נער. כשהרתה אמו שנית, נסעה אל הרב צבי הירש קיצע זצ״ל לקבל ברכת צדיק, שיעתר בעדה. הרב הבטיח לה שבנה שיוולד יהיה אור עולם, כן יעץ לה לקרוא לבנה בשם לקוח מעולם בעלי החיים (כגון צבי, אריה, זאב...), ואכן כשנולד נקרא בשם: צבי הירש.

משחר נעוריו ניכרו בו סימנים, כי לגדולות נוצר. בכשרונותיו הברוכים במידותיו התרומיות והתמדתו בלימוד עלה על כל חבריו.

בין כתלי הישיבה

אין פלא שכבר בגיל 9—10, הזדרזה אמו להביאו לבית המדרש של אביה: הרב משה אריה שהיה אב״ד פעזינג. שם למדו הסב שהיה ידוע כגדול בתורה — עם נכדו, ועשו יחדיו לילות כימים בעמל הלימוד.

לאחר מספר שנים, כשהיה כבר מלא וגדוש בש״ס ופוסקים, נסע לישיבת הגאון רבי בנימין וואלף אב״ד ווערבויא, בעל „שערי תורה״. למרות היותו נער, העריכו רבו מאוד, וזאת הודות לפקחותו, לבקיאותו והתמדתו הנפלאה. הערצת הרב לתלמידו ניכרת גם ממכתב תשובה ששלח לו, וזו היתה הכותרת: „החיים והשלום וכל טוב לאהובי, תלמידי חביבי כבן יקיר לי, הרב המופלג, החריף והבקי צבי הירש, נ״י״.

ובסיום מכתבו הוא כותב: „... שמחתי מאז כי תוחלתי לא נכזבה, הלא כה דברי ידידו לנצח, הדורש שלום תורתו ודבק באהבתו כל הימים".

המהריא"ץ לא ישב ימים רבים בין כתלי ישיבת בעל „שערי תורה" כי התעלה ברמתו ובדרגתו לישיבת פרשבורג המפורסמת, להרוות צמאונו ממעינו של מרן החתם־סופר זצ"ל. כבר בימים הראשונים לבואו, נודע שמו בין בחורי הישיבה וחכמי העיר כחריף עצום, ובקי נפלא. כולם השיחו, שבבואו נשא עמו מטענים של ידיעה רחבה ויסודית בכל הלימודים הנלמדים בישיבה. שמו שנודע בכינוי „הרשל שוסבורג", היה לשם דבר בעיר כפי שמעיד עליו החתם־סופר במכתב: „הבחור המפורסם בישיבתנו".

הסיפור הבא מדגים יפה את ידענותו המופלגת וכן את הערצת רבו לתלמידו. קרה פעם והחתם סופר ביטל שיעור עיון שבדרך כלל היה מקפיד לקיימו. וכך הסביר את מעשהו לתלמידיו התמהים: היום ראיתי את „הרשל שוסבורג" מתכונן יחד עם בני (ה„כתב סופר") ושמעתי את הסבריו לשיעור שאמרתי לתת לכם. הוא העלה את כל הרעיונות שאני רציתי להסביר לכם. הרשל חטף לי את השיעור! ואכן הערצת החתם־סופר לתלמידו זה, היתה ללא גבול. ניתן לראות זאת מתוך כתב סמיכה לתואר „מורנו" שנתן ל„הרשל שוסבורג" שהיה עדיין רווק בעזבו את הישיבה, בגיל 22 שנה. וזה לשון הסמיכה:

„תלמידי הותיק, חדת מלא עתיק (חדש מלא ישן) הבחור החתן תמים למעלות בקודש, הנהו המופלג חרוץ בעל פיפיות. העומד לתל תלפיות, כ"ה צבי הרש שוסבורג מבחורי מופלאים שבישיבתנו, זה כמה שנים יוצק מים על ידינו והוא מלא וגדוש בגמרא וסברא, הדא נחית לעומק דעת רבותינו, ופומיה ממלל רברבן (פיו מדבר גדולות) בחידושים נפלאים, וכבר אמרתי מקצת שבחו, כי האורך שלא לצורך, כל חיך הטועמו יבין לאשורו, וכעת נוסע והולך לנטוע אהלי אפריונו למזל וברכה, ע"כ הנני מסכים עם הרב המאוה"ג (המאור הגדול) דשם לסומכו בסמיכת „מורינו" מיום חופתו ואילך, כי ראוי לאותה איצטלא ולגדולה מזה מוכן, ברצות ה' יפוצו מעינותיו החוצה יגדל בתורה ויעשה פרי קודש הלולים, הכ"ד פק"ק פ"ב (הלא כה דברי פה קהילה קדושה פרשבורג) יום ב', י"א מנחם תקצ"ו לפ"ק".

נישואיו

כשהגיע לפרקו, נשא את בתו של הגביר, הרב יעקב בער פלדמן זצ"ל מכפר פעטרא, (שכינוהו בספר „אמרי אש" יו"ד (סימן ע"ד) ובסוף ספר „יריעות שלמה" בתואר „צדיק"). עשיר מופלג היה האיש וביתו פתוח לרווחה, עניים מרודים היו

בני ביתו בכל עת חפצם, ונתן להם כל מחסורם בעין טובה. כל מגמתו היתה, שחתניו יהיו גדולים בתורה ובמעשים טובים. הוא לא רצה בבני גבירים, אלא תר אחר בני עניים, שמהם תצא תורה. וכשהלך לישיבת מרן החתם־סופר לבחור חתן לבתו, ההצעה היתה, כמובן: „הרשל שוסבורג". ואמנם בתו, מרת יוטא ע"ה, נישאה למהריא"ץ. היא היתה צדקנית ובעלת מידות טובות ונשגבות, כפי שהעיד עליה הרב לאחר פטירתה במכתבו לרבי חיים מצאנז זצ"ל: „...אשר היתה צדקת מפורסמת במדינה, וקשה עלי למצוא זיווג הגון אשר יגיע על כל פנים לחצי ערכה..." ואמנם היתה גומלת חסדים מאין כמוה. הניחה ככרות לחם על שולחן מחוץ לביתה, כדי שהבחורים העניים יוכלו לקחתם ללא בושה.

יום אחד חלה בעלה אנושות, ואז נשאה עיניה השמימה בתחינה, ואמרה: „הלא העולם אינו זקוק לי כמו לבעלי הקדוש, ולכן אני מוסרת את נפשי עבורו". וכך היה, כעבור זמן קצר, ביום ב' של פסח, נפטרה מהעולם.

העיר המהריא"ץ אחר מותה: „אני לא יכולתי לעשות למענה, אך היא בעדי — כן". בבית חותנו לא ידע הרב כל מחסור. ואף כשעבר לגור בעירנו, לא עסק „בקנין כסף" אלא בקנין התורה, וחותנו סחר במעותיו.

על כס הרבנות

באחד הימים, כאשר התפנה כסא הרבנות בעירנו, נתנו אנשי העיר עיניהם על המהריא"ץ ובקשוהו שיאות לכהן כרבם. אך הוא לא נעתר להם על אף הפצרותיהם החוזרות ונשנות. מה גם שחותנו גדר גדר עם חתניו שלא יקבלו עליהם משרת רבנות כל ימי חייו. כמחווה של הערצה ואהבה, נתנו אנשי העיר את כתב הרבנות למהריא"ץ, שימסרנו לאשר יחפוץ, הרב, בתורו אחר מועמד מתאים, מצא את איש בריתו, הרב הילל ליכטנשטיין, לראוי למשרה נכבדה זו. הרב הילל היה אחד מתלמידיו המובחרים של החתם־סופר, ובאותה עת ישב באוהלה של תורה, בדוחק וללא פרנסה הגונה.

המהריא"ץ רודף שלום מופלג היה, ומחשבת דאגה קננה בלבו, שאם יתן כתב הרבנות ישירות בידי הרב הילל, יערערו על כך תושבי העיר ותצמח מחלוקת השנואה עליו. לכן, כשנסע מבית חותנו לשוסבורג לבקר את אמו, נסע דרך פרשבורג ומסר את כתב הרבנות לידי ה„כתב סופר", שישמרנו אצלו לזמן מה. כאשר הגיע המהריא"ץ לעירנו השיב לסקרנותם של תושבי העיר, שכתב הרבנות נמסר עבור הרב הלל ליכטנשטיין. בראותו שהתגובה משביעה רצון, מיהר להודיע לכתב־סופר שימסור את כתב הרבנות לרב הילל ליכטנשטיין.

כאשר קבע ר׳ הילל ליכטנשטיין את משכנו בעירנו, נתהדקו היחסים בין שני גדולי הדור, עד כדי כך שברית היתה כרותה ביניהם, שכל אחד יזכור את חבירו בתפילותיו, ואף למדו יחדיו שיעור גמרא בקביעות מידי יום.

מנהגו של ר׳ הילל היה ללמוד עם „בעלי בתים״ שאינם בני תורה, ספרי מוסר. ולמרבה הפלא, גם המהריא״ץ הופיע לכל שיעור. כשתמה על כך הרב, השיבו המהריא״ץ שעל ידי נוכחותו בשיעור, נמשכים אנשים נוספים, שדברי המוסר נחוצים להם. כששמע דברים אלו זלגו עיני ר׳ הלל דמעות ואמר: „יהי חלקי עמך״.

כעבור מספר שנים כאשר עזב ר׳ הלל ליכטנשטיין את הרבנות במרגרטין, על מנת לשמש רב ואב״ד בקהילת קלויזנבורג, פנו שנית למהריא״ץ, שיאות להיות להם רב ומורה דרך, אך נתקלו בסירוב גם הפעם. לאחר תקופה קצרה, כשנאלץ ר׳ הילל לעזוב את קלויזנבורג, פעל המהריא״ץ אצל בני־עירו שיקבלוהו שנית כרב.

שנים לאחר מכן נפטר חותן המהריא״ץ שהיה תומכו, והירושה שהותיר אחריו הלכה ונידלדלה. כשראה ר׳ הילל שידידו המהריא״ץ זקוק למשרת רבנות כדי לפרנס את משפחתו — ויתר על משרתו, על הרבנות במרגרטין ועבר לסיקסא, כדי שיוכל המהריא״ץ לשמש כרב ואב בית דין בעיר אבותיו. ואכן כל תושבי העיר קיבלוהו בשמחה עצומה, ובכבוד רב.

מפעלו של המהריא״ץ וכתביו

שמעו של המהריא״ץ פשט בכל רחבי המדינה. ערימות של מכתבים שנצטברו לפניו, הציפוהו מגדולי ישראל, שציפו לשמוע חוות דעתו בענינים מסובכים. ברוב ענותנותו לא העתיק הרב את תשובותיו, כי לא חשב לקובעם בדפוס, ורק חלק קטן ממכתביו האחרונים, נאספו לדפוס על ידי בניו בספר „שאלות ותשובות המהריא״ץ״.

חיבור נפלא חיבר המהריא״ץ על מסכת כתובות, וכאשר חיבור זה, שהיה חביב עליו במיוחד, נשרף, — פסק לגמרי לכתוב חידושי תורה. רבות הפצירו בו תלמידיו שיעלה את חידושיו המפליאים בכתב, אך לא נעתר לבקשתם. בהיותו דרשן נפלא, היה דורש מספר שעות רצופות, כשקהל שומעיו רתוקים לכסאותיהם. אך בכל זאת לא זיכה גם את הדורות הבאים בחידושי האגדה שלו, הואיל ולא העלה על נייר את דרשותיו.

שקידתו העצומה בתורה, היתה מפליאה. שעות הלילה נוצלו לעבודת ה׳ ולעמל התורה, במלואן. במשך כל ימות השבוע לא פשט בגדיו ולא שכב במיטתו לשינת קבע, רק כאשר חבלי שינה נפלו עליו נמנם על הכסא. והיה רגיל לומר בשם

גאון אחד, שאם יש עדין כוח לקום מהכסא וללכת למיטה לישון, עדיין צריכים ללמוד. ואכן כך נהג הלכה למעשה.

אף שלא ראוהו מעולם עוסק בתורת הקבלה, העידו עליו גדולי המקובלים שהיה בקי בחכמת הניסתר אלא שהצניע מעשיו כדרכו הענוותנית.

המהריא״ץ ייחס חשיבות מירבית ללימוד מוסר והזהיר בניו לבל ימוש ספר המוסר מידיהם אפילו יום אחד כשיטת מורו החתם־סופר שאמר: „כאשר עבר עלי יום אחד ללא לימוד מוסר, הרגשתי חיסרון זה שלושה ימים״.

בכוח תורתו ותפילתו עשה המהריא״ץ מופתים ורבים נושעו על ידו. נתקיים בו המאמר: „צדיק גוזר — והקב״ה מקיים״. וכך נהג לפרש את דברי דוד המלך בספר תהילים: „עת לעשות לה׳ הפרו תורתך״. כאשר אדם עוסק בתורה, יכול לבטל בזה כל גזרות קשות ורעות, אפילו שהקב״ה גוזרן. הצדיק בכוח תורתו מבטל הגזרה. אך כשאין עוסקים בתורה יכול הקב״ה להוציא גזרותיו מהכוח אל הפועל, וזהו: „עת לעשות לה׳ הפרו תורתך״, שעת שהקב״ה יכול לעשות ולהוציא לפועל את גזרותיו הוא — כשהפרו תורתך. אך כשלומדים תורה אפשר על ידי זה לבטל את כל הגזרות. ואמנם אנשים ששהו במחיצת המהריא״ץ חשו את רוח קדשו, וכוחו הרוחני הנעלה. הנכנס לביתו שבור ורצוץ — יצא ושמחה על פניו. נזקק לעידוד או לרפואה, — מישאלת לבו התמלאה.

מסופר שפעם תבע שר אחד את הרב לדין, על ענין מעניני חותנו הצדיק, וקבע שעה מסויימת משעות לפני הצהריים בהזמנה לדין. כשהגיע יום המשפט, הזכירוהו תלמידיו, שהגיע יום הדין, שיכין עצמו לכך. אך הוא לא שעה לדבריהם, ולמד את שיעורו הקבוע עם תלמידיו כאילו אומר: מה יום מיומיים? העומדים מסביבו, שניסו לעוררו על חומרת המצב, נתקלו באזנים אטומות. הרב בשלו והמשיך לעסוק בתורת ה׳ ובעבודתו. עודם מדברים על ליבו, נכנס אדם, ובפיו בשורה, שברגע זה כשעבר השר לפני ביתו של המהריא״ץ מעדו אופני המרכבה, השר נפל והגלגלים הכבדים עברו עליו. בזה נתבטל המשפט ובאה הישועה למהריא״ץ.

חיבה יתירה רחש המהריא״ץ להולכים בדרך הבעל שם טוב הקדוש ונהנה לשבת במחיצתם, פעם אחת, בנסעו לבית הבראה בעיר ביקסאד, עבר דרך סטמר. כשנודע זאת לאנשי המקום, מיהרו לשלוח את ראשי העיר להפציר בו שישבות בעירם. הרב נעתר להם. בשובו לביתו, הזכיר כמה פעמים את גודל קורת הרוח שהיתה לו באותה שבת, ומילא פיו תהילה בשבחם של חסידי סטמר, העוסקים בתורה ובמצוות, ומגדלים בניהם בדרך ישרה, — אכן לא אלמן ישראל — הפטיר.

יום אחד, נהלה רבנו במחלת מעיים, אשר מתחילה לא נראתה מסוכנת אך

כאשר נקרא אליו הרופא, שאלו הרב, אם יש עוד סיכויים... ואכן, מספר ימים לאחר מכן, ביום ד׳ דחנוכה, כ״ח כסלו שנת תרנ״ג, הורע מצבו באופן רציני, הוא עוד ברך את בניו, עסק בתורה לקח סידורו ועיין בו מעט, אחר כך הניחו, ואמר לאנשים הסובבים אותו: „נו, עתה יכולים אתם לומר, את אשר יש לכם לומר...״.

לעת ערב שקעה שמשו, והשיב נשמתו הטהורה לבוראו. והוא בן 79, זכותו תגן עלינו להיפקד בפקודת ישועה ורחמים.

מקור המאמר הזה שימשה ההקדמה לספר „שו״ת מהריא״ץ״ שיצא לאור בשנת תרע״ג ע״י בעל נכדתו של המחבר, הרב מרדכי בריסק זצ״ל, דיין דק״ק מרגרטין ואחר כך רבה של טשנאד. המאמר נערך ע״י שושנה קרפט, נכדתו של אברהם משה שולומון הי״ד.

וכדאי להעתיק המכתב שכתב הגאון החת״ס זצ״ל אל הג׳ הנ״ל בענין הצעות שידוך בעד הג׳ מהריא״ץ זצ״ל, בעודו בחור לומד בישיבת החת״ס, — וז״ל אות באות.

ב״ה מוש״ק ז׳ אב תקצ״ה,

וראה בנחמה, בע״ה ד׳ שמה, ה״ה ידיד עליון הרב המופלג מ׳ שלמה זלמן בעיר מארגרעטען,

יקרתו הגיענו בזמנו...

אשר כתב בנידון שידוך הגון לבחור מופלג, יש ויש פה כמה וכמה אשר אחשוב להגון, ומצוה רבה יותר הוא הב׳ המופלג כה׳ הרש שויסבורג, צדיק ונשגב ות״ח למד ולימד. חריף ומתון, חכם ונבון, מצא חן בעיני אלקים ואדם, יהי ד׳ עמו, ויזכה לגמור הדבר, וישלם ד׳ פעלו, ומשכורתו כפולה מאת ד׳ ואצפה לתשובתו בענין זה.

משה הק׳ סופר מפ״פדמיין

מכתב זה הועתק ע״י הרב צבי מושקוביץ שליט״א מהמכתב המקורי שהיה אצל הרב עקיבא יוסף וו״ב, בנו של המהריא״ץ.

על שו״ת של המהריא״ץ

מתוך מחקרו של ר׳ יוסף כהן: תשובותיהם של
רבני טרנסילבניה במאה ה־19, „ארשת״ ה׳ (תשל״ב)

שאלות ותשובות מהריא״ץ שוסבורג, אשר איזן וחיקר... רבינו יהושע אהרן צבי [וויינבערגער] זצוקל״ה אבד״ק מארגרעטען והגליל... חלק ראשון על או״ח ויו״ד... עם הגהות והערות אשר נדפסו בסוף הספר ע״י בעל נכד[ת] המחבר... מרדכי בריסק דומ״ץ מארגרעטען, דפוס יצחק א. פאללאק, תרע״ג. [10], קיז, [1] דף. 2°.

עם הסכמות ר׳ צבי הירש שפירא, מונקאטש, ב׳ מקץ תרע״ג; ר׳ מרדכי ליב ווינקלער, מאד׳, ב וארא תרע״ב.

לאחר השער: הקדמת בני המחבר: ר׳ עקיבה יוסף ור׳ שמואל זלמן [שמלא את מקומו ברבנות] וחתן המחבר ר׳ מרדכי גראס, שבה הובאו ייחוסו של המחבר עד מהר״ל מפראג ופרטים ביוגראפיים. שאר הדפים הבלתי מסומנים כוללים „פתח עינים״, מבואו של ר׳ מרדכי בריסק: דברי אגדה, רעיונות והגיונות בעניין לימוד תורה.

מדף [קא] ואילך, הגהות והערות בנין יהושע, אף הן מר׳ מרדכי בריסק. חלק אורח חיים כולל פ׳ תשובות; חלק יורה דעה קל״ז תשובות.

ר׳ יהושע אהרן צבי וויינבערגער נולד בעיר שוסבורג בשנת תקע״ה (1815). אביו ר׳ משה היה רבה של העיר. ראשית חינוכו, מגיל תשע, אצל אבי־אמו ר׳ משה אריה עסטרייכער, רבה של פיזינג. לאחר גיל בר־מצוה למד בעיר ווערבוי אצל ר׳ וואלף לעוו, בעל „שערי תורה״, אך עיקר תורתו רכש בישיבת פרסבורג אצל ר׳ משה סופר בעל „חת״ם סופר״.

בשנת תקצ״ו (1836) נשא לאשה את בת הגביר ותלמיד־החכם ר׳ יעקב בער פלדמאן, מכפר פעטרא שליד מארגרטן[1]. שנים ארוכות היה סמוך על שולחן חותנו

1. ר׳ יעקב בער פעלדמאן היה תלמידו של ר׳ וואלף באסקאוויץ. הוא היה בעל אחוזה גדולה בכפר פעטרא. ר׳ מאיר א״ש, בעל „אמרי אש״, ור׳ שלמה זלמן אוללמאנן, בעל „יריעות שלמה״, מכנים אותו צדיק. כדאי להביא את הערכתו של המחבר לחמיו, בתשובה לרבו בעל „שערי תורה״ (שו״ת מהריא״ץ, חלק יו״ד, סי׳ קכ״ה): „כי זה לי ארבע שנים אשר אנכי יושב בבית חמי נ״י, ולא אצא מקיר העיר וחוצה להביא טרף לביתי כי כל מחסורי עליו... כי איש כמותו צדיק ונשגב ורחים רבנן באלף לא מצאתי״. יורשה לי להוסיף, שגם אביו של סבי (ר׳ יצחק יוסף הכהן, רבה של סאמאש־אויוואר), ר׳ אברהם הכהן, גר בכפר פעטרא ואהבה גדולה היתה שרוייה בינו לבין ר׳ יעקב בער פעלדמאן. לאחר פטירתו הקימו שני בניו של ר׳ יעקב

ולמד בשקידה והתמדה עצומה. לימים נתקבל ר׳ הלל ליכטנשטיין כרבה של מארגרטן, בהשתדלותו של חברו וידידו מהריא״ץ, אף־על־פי שהקהילה שמה עיניה בו, אך כשעזב ר׳ הלל ל״ש את מארגרטן ועבר לרבנות סיקסא, נעתר מהריא״ץ לישב על כס הרבנות במארגרטן, משום שבינתיים שבק חותנו הגביר חיים והירושה נתחלקה בין בניו, שעזבו את פעטרא. שלושים שנה כיהן מהריא״ץ ברבנות מארגרטן. הוא נפטר ביום כ״ח בכסליו תרנ״ב (1891).

שמות השואלים ומקומות מושביהם מוכיחים ללא ספק, שהמחבר היה מעוגן היטב בקרקע סביבתו, טראנסילוואניה ואונגאריה. מתוך ששים וארבעה השואלים ישבו כמחציתם, וקרוב לוודאי שלמעלה ממחציתם, בעריה ויישוביה של טראנסילוואניה. עשרים ושמונה שואלים ישבו בטראנסילוואניה גופה, שניים במאראמאראש, תשעה־עשר באונגאריה וחמשה־עשר לא צוינו מקומות מושביהם. לפי היחס שבין השואלים שמקומותיהם ידועים, יש להניח בוודאות שגם חלק ניכר, לפחות מחציתם, של תשעה־עשר השואלים שאין מקומותיהם ידועים, ישב בטראנסילוואניה. הוי אומר, שאל שלושים השואלים שלגביהם אין ספק שטראנסילוואניה (ומאראמאראש) מקום מושבם, יש להוסיף לפחות עוד תשעה שואלים. ועוד פרט רב־משמעות מזדקר תוך סקירת רשימת השואלים: רובם המכריע של הבאים במשא ומתן של הלכה עם מהריא״ץ, היה רבנים ומורי־הוראה שישבו על מדין בעריה ויישוביה של טראנסילוואניה ואונגאריה.

מתוך תשובותיו

א) רבנים, רבנות וקהילות

לא פחות משתים־עשרה תשובות דנות בענייני רבנים ויחסי קהילות, ברובם הגדול קהילות בטראנסילוואניה. בשנת ת״ר (1840), ארבע שנים לאחר חתונתו, פנה אליו רבו, בעל „שערי תורה״, שישתדל בעדו אצל פרנסי קהילת גרוסווארדיין שיקבלוהו שם לרב. בתשובתו הוא כותב: „והנה אודת הרבנות בק״ק גרוו״ד סהדי במרומים כי לא פעם ולא פעמים, רק כמה פעמים לאין מספר, אשר גם טרם בא מכתבו אלי כבר דיברתי עם חותני מזה, וגם הוא אמר לי שדעתו מסכמת לזה. וגם הוא דיבר כמה פעמים בדבר הזה עם כמה אנשים דק״ק הנ״ל. והנה עוד ימים מועטים יהי׳ אסיפת

פעלדמאן, כנראה בהשפעת סבא, בית־חרושת גדול לספירט בעיר סאמאש־אויוואר, שכל מנהליו ופקידיו היו יהודים. ואף אבא זצ״ל פרנסתו היתה על בית־חרושת זה בפרק זמן מסויים.

בשם ה׳ ובעזרתו

שאלות ותשובות

מהרי״א ז״ן

שוסבורג

אשר איזי וחיכר, איש קדוש וטהור, גאון הגאונים, נזר חכמים ונבונים, צבי ישראל, ראש גולת אריאל, מנורה הטהורה, שר התורה, ארי שבחבורה, אספקלריא המאירה, מופת הדור, מרא דכולא תלמודא, הנשר הגדול רבינו

יהושע אהרן צבי זצוקל״ה

אבד״ק מארגרעטען והגליל יצ״ו

כולל שו״ת לאמיתה של תורה, אשר בעים רוחו השיב לשואליו כהלכה, וחידושים נפלאים, חריפים ושנונים על אדני הצדק נטבעים, אלוקים ואנשים משמחים.

חלק ראשון על או״ח ויו״ד

כל אלה חוברו לה יחדיו בסידור נכון, עם הגהות והערות אשר נדפסו בסוף הספר ע״י בעל נכד המחבר, שפל אנשים וחדל אישים

מרדכי בריסק הכ״ז

בבית הדפוס של הנגיד המפואר כה״ר יצחק אייזיק פאללאק נ״י

מארגרעטען

בשנת כי נפשי תער״ג לפ״ק

ועד בק"ק הנ"ל לישא וליתן בדבר הזה. גם יש שם כמה וכמה אנשים אשר נתנו עיניהם בחתנו הרב הגדול דק"ק סאנטעף [ר' יצחק נתן ליפשיץ]... והנה אם על המלך, מלכא דרבנן, טוב וכשר הדבר בעיניו ימחול לכתוב לי ואנכי וחמי נ"י ודאי נעשה את כל ההשתדלות אשר ביכולתנו בדבר הזה. גם חמי נ"י יש לו אחים פה בקאמיטאט, אשר המה אנשי שם קרואי מועד וגם המה יהיו בעוזרי אי"ה אודות הדבר הזה" [2] (יורה דעה, סי' קכ"ה).

מהריא"ץ היה נזהר מאוד בכבוד הרב מרא דאתרא. גם לעת זקנתו, בשנת תרמ"ז (1887), כשכיהן כבר ברבנות כעשרים וחמש שנה ויצאו מוניטיו כאחד מחשובי הרבנים במדינה, הוא כותב לאחד מתלמידיו: „הנה האמת אגיד שלא הי' בדעתי להשיב דקשה עלי זה הדבר להורות במקום דאיכא מרא דאתרא כי לו משפט הבחירה, אך יען דכתבת שנית לבני נ"י ולא אוכל מלט מלהשיבך לחוות דעתי בזה" (אורח חיים, סי' מ"ה). וכמה שנים קודם לכן, פנה אליו רבה של קהילת בעלעניעש, ר' אשר [גראסבערג], „אודת הויכוח אשר הי' לו עם צורב אחד, אודת המנהג... לכסות פני הכלות הצנועות תחת החופה". אף־על־פי שאינו מצדיק לגמרי את דעתו של הרב המחמיר בזה, בעיקר משום ש„פירצה זו בעוה"ר נפרצה לרוב... ואין בידינו להעמיד הדת על תלה", אבל התנהגותו של צורב זה היא „שטות וגסות רוח" אפילו אם הוא „תלמיד חכם מופלג", כפי שהשואל עצמו מודה, שכן „לא טוב עשה האי צורב במה שפער פיו לבלי חוק לדבר דברים כאלה בפני המונים... ולא ישמעו ולא יטו אוזן לכל אשר יורו להם המורים. ואם הי' כוונתו עפ"י אמת, הי' לו לישא וליתן עם מעלת כבודו בפני עצמו והוציא הדין לאמיתו" (אורח חיים, סי' ח', תרמ"ד).

ביישוב עדיעק במחוז האידו שבאונגאריה פרצה מהלוקת בשנת תרמ"א (1881) בין ר' פינחס אריה כ"ץ השוחט ומורה ההוראה לבין אנשי היישוב, שדרשו, שר' פינחס אריה יעמוד בבחינות אצל מהריא"ץ אם הגון וכשר הוא למלא את תפקידו. על כך עונה המחבר: „בענין אשר יש לו עם אנשי יישוב פלוני. ויאמין לי מעלתו לולא אשר ראיתי מתוך כותלי מכתבו וגם ממכתבים אחרים כי בר אורין ובר אבהין הוא, לא הייתי משיבו בענין זה כלל, כי מה לי ולהם. הלא המה אינם תחת דגלי ואחריות דאהרינא לא בעינא. ובפרט שיש לו כתבים מכמה גדולי זמנינו אשר ראוים לסמוך עליהם, וכולם תמכו ידיו הן לענין שו"ב והן לענין הוראת איסור והיתר. וכוונת

2. דומני שזהו המקור היחיד לעובדה היסטורית זו, שאינה ידועה משום מקום אחר. מכל מקום לא נבחר ר' וואלף לעוו ולא חתנו, אלא ר' ישראל יצחק אהרן לאנדעסבערג לרבה של גרוסווארדיין.

אנשי פלוני לא ידעתי מה ראו על ככה ומה הגיע עליהם להקפיד דוקא לעמוד בנסיון אצלי" (אורח חיים, סי׳ י"א).

אחד הרבנים הצעירים, ר׳ מרדכי ליב ווינקלער, רבה של עיירת טעלעגד שליד גרוסווארדיין בעת ההיא, לימים הוכר כאחד מגאוני מדינתו בספריו „לבושי מרדכי", פנה אליו בשאלה מסוימת, המחבר תמה על כך: „ובאמת גוף הדבר בעיני יפלא כי שמעתי שמעכ"ת הוא תלמיד של הרה"ג דק"ק גוו"ד [גרוסווארדיין] ומה ראה על ככה לכתוב אלי. אולם עכ"ז הנני משיבו מפני הכבוד" (יורה דעה, סי׳ כ"ה, תרל"ד). לא ברור מהו העיכוב להשיב לתלמיד של הרב מגרוסווארדיין. שמא לא שררו יחסים טובים בין מהריא"ץ לבין ר׳ ישראל יצחק אהרן לאנדעסבערג, רבה של גרוסווארדיין, והוא הקפיד על כך, שתלמידיו לא יבואו במגע ומשא של הלכה עם רבה של מארגרטן. אם הנחה זו נכונה, נבע מן הסתם הסכסוך על רקע הבחירות לרבנות גרוסווארדיין, שכזכור השתדל מהריא"ץ וחמיו לשם בחירת ר׳ וואלף לעוו או חתנו ר׳ יצחק נתן ליפשיץ [עי׳ למעלה].

בשתי תשובות, שתיהן לקהילות באונגאריה, שנכתבו בפרקי־זמן סמוכים, מגלה המחבר דעתו בעניין אם בן הרב יש לו דין קדימה לרשת את כסא הרבנות של אביו. בתשובתו לר׳ יעקב שלום [סופר], בנו של ר׳ חיים סופר, שהיה רב במונקאטש ובבודאפשט, משנת תרמ"ו, שהריץ אל המחבר שלושה מכתבים „בנדון אם יש להבן של הרב קדימה לקבלו לרב במקום אביו עפ"י דת תוה"ק". אין ספק שמדובר כאן במאבקו של ר׳ יעקב שלום סופר לרשת את רבנות אביו בבודאפשט, שנפטר בכ"ה בסיון תרמ"ו ופרנסי הקהילה מיאנו להושיבו על כס אביו. המחבר מתחמק מלהשיב תשובה ברורה ורק לאחר המכתב השלישי של ר׳ יעקב שלום סופר הוא משיב. טענת הקהילה היא שאמנם ביראת שמים אין הבן נופל ממדרגת אביו, אך בחכמת התורה אינו ממלא את מקום אביו. בלא חמדה מסכם המחבר „דבנו קודם לאחרים כל זמן שממלא מקום אביו ביראה והוא חכם קצת, ועפ"י דין תורה אינם יכולים לדחותו" (יורה דעה, סי׳ קי"א), כידוע נעשתה פשרה ור׳ יעקב שלום סופר נבחר לדיין בבודאפשט ולרב נתמנה ר׳ יעקב קאפל רייך.

אולם כשנה ומחצה אחר כך, בראש־חודש כסליו תרמ"ח, חוזר בו כנראה המחבר מפסקו הקודם, שכאמור לא ניתן בצורה חותכת ופסקנית, ובתשובתו לבן אחיו ר׳ שמואל לוי וויינבערגער ששימש רב בקערעסטור (אחר־כך רבה של סערדעהעלי) קובע מהריא"ץ בתוקף ש„לענ"ד אין מקום שיהיו מחויבים להניף ולהרים ולהושיב על כסא הרבנות את חתנו כמו לבנו [אפילו] אם ממלא מקום אביו. רק אם ירצו מחמת כבוד רבם ולעשות נחת רוח לרבם המנוח מה טוב ומה נעים. אבל

לפסוק להם שעפ״י דין תורה בתורת ירושה ראויה לו הנשיאות איני מסכים, ומאתי לא תצא הוראה זו״ (אורח חיים, סי׳ ד׳). אין שום מקום לייחס את המקרה לר׳ שמואל לוי עצמו, שכן אביו, ר׳ פינחס וויינבערגער, רבה של ניגרעשט, עדיין היה בחיים. הוא נפטר אחר חמש שנים, בשנת תרנ״ג. הוא הדין לגבי חותנו, ר׳ הלל ליכטענשטיין, ששימש אז רב בקאלאמעא שבגאליציה, שגם הוא לא שבק חיים אלא בשנת תרנ״א. אין זאת אלא שר׳ שמואל לוי שאל בשביל רב מעוניין אחר, או שהשאלה היתה עקרונית בלבד ולא היה לה אלא ערך עיוני.

ארבע תשובות, כולן לקהילות שבטראנסילוואניה, דנות בסכסוכים שבחיי הקהילות, כאשר יבואר מיד. לר׳ ברוך בענדיט ליכטענשטיין, דיין (אחר־כך רב) בקראסנא שבמחוז סילאג׳, הוא כותב דברי־עידוד סתמיים נגד כמה מאנשי הקהילה הרודפים אותו: ,,ועל דבר אשר שפך שיחו במר נפשו הנני משתתף בצערו ואקוה לאל חי שהשלום והשלוה יהי׳ בארמנותיו ואל יראה מפחד פתאום, והמקום יהיה בעזרו להוציא ממסגר נפשו״ התשובה עצמה עניינה בהלכות פסח (אורח חיים, סי׳ מ״ד, תרמ״ח). לרבה של קהילה אלמונית, אך כפי הנראה בטראנסילוואניה, משיב המחבר: ,,יקרתו הגיעני על נכון, אשר בו התמרמר על קול שאון מעיר קול ענות שיצאו אנשים בעלי פלוגתא וכו׳ והאנשים האלה אינם שלמים [אתו] חתרו חתירה תחת כסא הרבנות להפיל אותו ארצה ולהכחידו ורוצים לבנות במה לעצמם, וזממו וגם עשו והביאו שוחט לעצמם״. בצורה שאינה משתמעת לשתי פנים הוא נוקט עמדה לצד הרב ואוסר את השוחט ושחיטתו (יורה דעה, סי׳ ו׳, ללא תאריך).

בקהילת מיהאליפאלווא, שלא היה לה רב באותה תקופה (תרכ״ט) [3], אך כיהנו בה שני מורי־הוראה; והנה מורה אחד התיר לאכול בהמה שנאסרה על־ידי השני. אחד מנכבדי הקהילה ,ר׳ מנחם מענדל עסטרייכער, פנה אל מחותנו מהריא״ץ שיחווה דעתו בעניין זה. בתחילת התשובה מתרעם המחבר לאמור: ,,רע עלי המעשה כי המורה הב׳ ודאי שלא כדין עשה שעבר על דברי הכז״ל שאמרו חכם שאסר אין חברו רשאי להתיר״. בסוף התשובה באים כמה משפטים, שקשה לעמוד על משמעותם הנכונה: ,,ועתה באתי לעורר כמ״ע לאמר זכור ואל תשכח את הדברים אשר דברנו יחד אודת דבר ידוע, כי הדבר נכון עד מאד בכל ענינים לא תחסר כל בו. ויאמין לי כי אי״ה יהי׳ לכם לשם ולתפארת (יורה דעה סי׳ ק״י, תרכ״ט). יש לשער

3. ר׳ שלמה זלמן מינצענט שהיה רב במרגרטען ואחר כך במיהאליפאלווא נפטר ביום ז׳ בטבת תרכ״ט. עי׳: פ״ז שווארטץ, שם הגדולים מארץ הגר, בערכו [עי׳ גם: נ׳ בן־מנחם, צרור אגרות ציון — סיני, כרך כ״ד, תש״ט, עמ׳ שמ״א].

שהמדובר ברב שמהריא״ץ הציע לקהילת מיהאליפאלוואו ש„יהיה לשם ולתפארת״. אפשר שבעקבות הצעתו נתקבל ר׳ ישעיה הכהן רובין, שנפטר בשנת תר״ן (1890).

מהריא״ץ נוקט עמדה ברורה במחלוקת הידועה בעיר סיגעט, לאחר פטירת ר׳ יקותיאל יהודה טייטלבוים, בין תומכי בנו ר׳ חנניה יום טוב ליפא טייטלבוים ובין ר׳ יהודה מודרן ומשפחת כהנא וחסידי וויז׳ניץ. בתשובתו לר׳ משה אריה פריינד, ראש הקהילה, הוא כותב: „לבי בקרבי נשבר, על גודל חילול השם המתגבר ועל אש המחלוקת... כי לא על קהל סיגעט בלבד גורם מחלוקה זו היזק גדול בנפש והירוס הדת, רק יוצמח רעה גדולה עי״ז לכל היראים אשר במדינתנו״. מהריא״ץ תומך ללא סייג בר׳ חיוט״ל טייטעלבוים ונגד הקהילה שנפרדה המכונה „ספרדים״ (יורה דעה, סי׳ ק״ט, תרמ״ח).

אף־על־פי שהמחבר התחמק מלקבל על עצמו עול רבנות וכל זמן שהדבר ניתן לו לא ניאות להשתמש בכתר תורה, כאשר מודיע לו גיסו, ר׳ הלל פאלאק רבה של סאס־רעגען, שחתנו [ר׳ משה דוד סופר] אינו רוצה לקבל עול הרבנות, משיב לו מהריא״ץ בשנת תרמ״ד (1884): „ואודת מה שכתב שחתנו נ״י שונא רבנות, בזה אין אני מסכים עמו״. בהמשך הדברים נאמר: „ובפרט בזמן הזה בדור יתום כזה ודאי מצוה להשתדל ולהתאמץ להשיג ולישב על כסא רבנות מי שראוי לכך, כי מי יודע אם לא יבא אח״כ אחד מן הרועים הרעים אשר הן המה לפוקה ולמכשול לעם ה׳ אלה״ (אורח חיים סי׳ פ״א). לאמיתו של דבר, נתמנה ר׳ משה דוד סופר לרבה של סאס־רעגען לאחר פטירת חותנו.

ב) ענייני שחיטה ושוחטים

שש תשובית דנות בעניינים של שוחטים בקהילות, שבגינם נתעוררו סכסוכים ומחלוקות. חמש מהן לקהילות בטראנסילוואניה ואחת לאונגאריה. לקהילת קראסנע משיב המחבר שתי תשובות, בהפרש של עשר שנים, בענין שוחטים שיצא חשד על מהימנותם. בשנת תרכ״ד (1864) כותב המחבר לר׳ יעקב משה שווארץ, רבה של קראסנע, „אודת שוחט אחד דמתא אשר מצאו ב׳ אנשים אחריו סירכא. וההוא אמר כי המה שינאים לו מתמול שלשום. ובלי ספק או שעשה השוחט האחר הסירכא אח״כ כדי להעליל עליו, או שנעשית מעצמו אח״כ״. המחבר אינו נוטה לנקוט אמצעים דראסטיים ומשאיר את ההכרעה בידי הרב: „ומעלת כבוד תורתו בפנים וצדיק יבחן אם לקנסו ולהעבירו או לא. ועכ״פ יזהירו ויקבל עליו [השוחט] בפני ג׳ חכמים להיות זהיר מכאן ולהבא בזריזות נמרץ״ (יורה דעה, סי׳ א׳).

עשר שנים אחר כך, בשנת תרל״ד (1874), התעוררה שוב בעייה בקראסנע

בעניין שוחט (אין לדעת אם מדובר באותו שוחט או לא) החשוד שאינו בודק את הריאה כדין ומזלזל בבדיקה. הרב מקראסנע פסק, שכיון שעל השחיטה עצמה אינו השוד, התיר לו לשחוט עופות, שבהם אין בדיקת ריאה נהוגה. מהריא״ץ מסכים עם הפסק: „ויפה דן ויפה הורה מעכ״ת שהתיר לו לשחוט עופות״, אך מצאו פגם נוסף אצל השוחט הנדון: העידו עליו ששתה חלב שחלבו נכרי ואין ישראל רואהו וכן שבני־ביתו אינם זהירים בקדושת שבת. כאן יש, לדעת המחבר, להחמיר יותר עם השוחט, שכן „זו הוכחה גדולה שרק אין יראת ה׳ בלבבו, כי בודאי כל איש אשר יראת אלוקים בוער בו משגיח בעינא פקיחא על בני ביתו להדריכם בדרך ישרה ושלא לזלזל באיסורים״, אך מטעמים פורמאליים אי־אפשר לאסור את שחיטתו, „כי אין כאן עדות ברורה והוא כיחש״, אבל מכל מקום „מוטל על מעכ״ת לייסר אותו בדברים קשים שאם ישמע עוד כזה וכזה אז יאבד חזקתו לגמרי״ (יורה דעה, סי׳ י׳).

מקרה דומה אירע לשוחט בקהילת בעלעניעש, „שהראה לו סכינו בחזקת בדוק ויפה, ומעה״ר מצא פגימה גדולה בסופו לצד הקתא, והשוחט מתנצל עצמו מאחר שבביתו בדק אותו כהוגן ומצאו יפה, הלכך סמך עכשיו על בדיקתו שבביתו ולא בדק אח״כ בדיקה הגונה״. גם במקרה זה פוסק המחבר, בתשובתו לר׳ אשר גרוסברג רבה של הקהילה, משנת תרמ״ו (1886), שאי־אפשר לפסול את השוחט. ובייחוד מאחר „שידוע שהוא ירא שמים ומדקדק במעשיו אעפ״י שיצא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן... ואמרינן בודאי משגה הוא״, אך למיגדר מילתא מייעץ המחבר לרבה של בעלעניעש, ש„לכל הפחות ב׳ חדשים צריך [השוחט] לבוא עם סכינו להראותו מידי יום ביומו, ובזה יבא על מקומו לחזקת כשרות שלו״ (יורה דעה, סי׳ ב׳).

ביישוב עניעד שבטראנסילוואניה העבירו שוחט משום שמצאו כמה פגמים, שאת מהותם אין המחבר מפרש.. „ועתה קמו כמה יחידים ורוצים לאכול משחיטתו״. מורה ההוראה, ר׳ אליעזר, כותב למחבר בעניין זה והעלה „דודאי אסורים לאכול משחיטתו, מטעם דמאחר שקבלו שו״ב אחר הוי שויה אנפשי׳ חתיכא דאיסורא ואעפ״י שלא הוציאו האיסור בפיהם״. מהריא״ץ בתשובתו משנת תרל״ד (1874) אינו בטוח לגמרי באיסור השוחט „משום דבידו לעשות תשובה, ומכל שכן דגם מתחילה לא הי׳ איסור ברור״. ואף־על־פי־כן „לא שפיר עבדו לאכול משחיטתו באמרם דלא מבורר מבית דין צדק, מאחר דגם היתירו אינו מבורר, ופשיטא מאחר דרינגו אחריו כמה פסולים לא יפה הם עושים לאכל משחיטתו עד עמוד למשפט ויצא כאור צדקו להתיר, או יקבל דברי חברות ויעשה תשובה״ (יורה דעה, סי׳ ח׳).

עד כאן דובר בשוחטים שהפגם הוא בשוחט עצמו, אם משום התרשלות בדיני שחיטה ובדיקה ואם בשל התנהגותו המפוקפקת בשאר ענייני הדת. לא כן מקרהו

של השוחט בקהילה אלמונית, שלפי כל הסימנים הכוונה לעיר סיגעט, שבקהילתה חל, כאמור, פילוג. הבעייה היא יותר בתחום הפוליטי של הקהילה, המחבר נשאל שאלה תיאורטית: „אם רשות נתונה להרב ואלופי קהל לאסור שחיטת שוחט אשר הוא נגד רצונם״? המחבר מעלה שאלה עקרונית. ואיסורו או היתרו של שוחט זה תלוי בשאלה הפוליטית האקטואלית: כלום מותר היה לקהל ה„ספרדים״ להתפלג מקהילת־האם או לא. במידה שהפילוג היה לגיטימי ועל־פי דין תורה, הרי אין רשות בידי בית־הדין של הקהילה המקורית לאסור את השוחט ויכולים המתפלגים לטעון בצדק, ש„אחר שנחלקו המה קהלה בפני עצמה ואינם סריםלמשמעתו של הרב והקהל ולא חל איסור שלהם עליהם״. המחבר פוסק בצורה חד־משמעית שדינם של חברי הקהילה הנפרדת כדין „כת שטאטוסקווא... ואף כי שינוי שמם להיות נקראים בשם ספרדים הוא שקר מוחלט״. בסוף התשובה מוכיח מהריא״ץ את „היראים אשר התחברו לכת הנ״ל: אחי ורעי שובו שובו מדרככם דרך עקלתון כי לא זהו הדרך״ וכו׳ (יורה דעה, סי׳ ה׳).

בתשובתו לר׳ יעקב צבי קאלטמאן, רבה של קהילת ווערטעש שבאונגאריה, משנת תרמ״ט (1889), שאסר את השוחט של קהילת לעטע, שהיתה שייכת לרבנות ווערטעש ו„באו בצל קורתי מאנשי יושבי לעטע, ובתוכם גם הראש הקהל, ע״ד השערורי׳ אודת השו״ב שלהם, אשר מע״כ אסר אותו לשחוט בהמות בלא עומד על גבו ושאלו אותי אם כדין וכדת תוה״ק עשה. אולם אנכי לא אמרתי להם דבר לא איסור ולא היתר, כי אמרתי לא אוכל לדבר דבר בעניין זה עד אשר לא אשמע מב׳ צדדים... ובפרט נגד מרא דאתרא אשר לו יש כח לאסור השוחט אשר תחת דגלו״. בהמשך הדברים משדל המחבר את הרב מווערטעש שלא ימצה את הדין עם השוחט, כי „כפי ראות עיני ושמע אזני לא נתחדש בשוחט הנ״ל דבר שיהי׳ מקום לאסרו... יהי איך שיהי׳, אהובי ידידי, עצתי נכונה שיהי׳ מעלתו בדבר זה רך כקנה ויהי׳ מעביר על מדותיו, ולאחר עבור חדש ימים יתיר הוא עצמו את השוחט הנ״ל ויהי׳ די בזה... ועי״ז יתווך השלום״ (יורה דעה, סי׳ ט׳).

ג) פרנסות יהודי טראנסילוואניה

כמה וכמה תשובות יש בהן ללמדנו בעקיפין על ענפי הפרנסה של יהודי טראנסילוואניה בתקופת רבנותו של מהריא״ץ במארגרטן, שנות הששים—התשעים למאה הקודמת. למשל, ביישוב קראסנע הנזכר, ממנו נשאל המחבר כמה שאלות, עסקו היהודים בין השאר בהשכרת מכונות־דייש לאיכרים; בגידול בקר וצאן וכן התפרנסו ממשקאות חריפים. בשנת תרמ״ה (1885) משיב המחבר לר׳ חיים יוסף

דוב העלער „אודות איש אחד שיש לו דרעשמאשין הנידש ע״י סוסים, מה דינו ביום שבת־קודש, אי רשאי להניח נכרים לדוש בו תבואה״ (אורח חיים, סי׳ י״ט). או התשובה משנת תרנ״א(1891) לר׳ ברוך בענדיט ליכטענשטיין „באחד שעשה שותפות עם עכו״ם בעסק אפאראד וגם בבהמות״, אף היא לעניין עבודת גוי בשבת (שם, סי׳ כ״ב). ובאותו עניין עצמו לרבה הקודם של קראסנע, ר׳ יעקב משה שווארץ (שם, סי׳ כד, ללא תאריך). ובשנת תרמ״ח (1888) משיב המחבר לר׳ברוך בענדיט ליכטענשטיין „אודות שאלתו בחבית אחת שהי׳ בו יי״ש של חמץ דהיינו שפיריטוס ולשנה אחרת נתן בו יין״ — לעניין חשש משהו חמץ בפסח (שם, סי׳ מ״ד).

מעיר מיהאליפאלווא שבמחוז ביהור נשאל מהריא״ץ „אי יש היתר לשרוף יין שרף במאשין ביום שבת קודש״. משמע שיהודים התפרנסו גם בעיר זו מתעשיית המשקאות החריפים. כן נשאלה השאלה מאת אחד מתלמידיו, ר׳ יוסף[4], „אודת שאלתך בחביות יין חדש שניטל פקק שלו ומחמת רתיחה עולה היין למעלה״ והגוי נגע ביין (יורה דעה, סי׳ ע״א, תרכ״ח). יהודים בטראנסילוואניה התפרנסו ממסחר העצים, כפי שיוצא מהתשובה לעיר מאראש־אויוואר משנת תרנ״א (1891): „ע״ד ישראלים הקונים עצים מפועלים נכרים אצל הזאלצגרובען [מכרות מלח] אשר יקבלו את חלקם מהמגאצין של האראר [מחסן המפעל] מדי חודש בחדשו ביום קבוע לחודש. ולהיות כמה פעמים היום הקבוע הוא בשבת... ועתה נפשו בשאלתו אם רשאי הישראל הקונה להעמיד שם עבדו או שפחתו לשמור שם העצים״ (אורח חיים, סי׳ כ״א). יהודים החזיקו גם ריחיים של קיטור (שם, סי׳ כ׳, שם המקום לא פורש), וסחרו גם בגבינות (שם, סי׳ כ״ח) וכיוצא באלו פרנסות.

בשנת תר״ן (1890) הגיעו לאונגאריה ולטראנסילוואניה ברווזים מסוג מיוחד, שהיו שונים בגודל גופם מאלה המצויים במדינה. כידוע, פוסק הרמ״א שלא לאכול עופות אלא אם כן יש לגביהם מסורת־אבות, אף אם יש להם כל סימני הטהרה. ארבע תשובות השיב מהריא״ץ בשאלה זו, שלוש לטראנסילוואניה ואחת לאונגאריה. לר׳ חיים יעקב פריעד, רבה של טיסא ליק שבאונגאריה הוא משיב: „ע״ד מין בר אווזים אשר חדשים באו מקרוב, והמה גדולים מאד הרבה מבר אווזים שלנו אשר מלפנים, אבל בדמותם ובתוארם המה שוים לשלנו ואין להם שום שינוי אלא במה שהם גדולים״. המחבר מכריע להיתר, בהסתייגות אחת: „לענ״ד יש לסמוך על

4. שמא זה ר׳ יוסף בערגער מסאמאש־אויוואר, שהיה תלמיד המחבר ונפטר בזקנה מופלגת ביום י״א בתשרי תרצ״ד. בהספד שנדפס בשבועון האונגארי HOEMESZ, מיום 19.10.1934 צויינה העובדה שהיה תלמיד המהריא״ץ.

זה להתירם אפילו בלא מסורה אלא דמיראי הוראה אנכי ובפרט בענין חדש כזה, לכן ימתיק סוד עוד בשאלת פי איזהו רבנים מובהקים מפורסמים, ואם יסכימו... חבר אני להסכים עמהם להתיר" (יורה דעה, סי' ל"ד). שלוש התשובות האחרות בעניין זה הן לקהילת אראניאש־מעדיעש (שם, סי' ל"א) ושתים לקהילת באנפי־הוניאד (שם, סי' לה—לו). שלשתן משנת תרנ"א (1891). מכולן הוא מתיר בתנאי שיסכימו עמו עוד רבנים ואמנם „כפי אשר שמעתי כבר הסכימו להתיר".

מכתב לעיתון בדבר הצבת מצבה להמהריא"ץ במלואת שנה לפטירתו:

געעהרטער הערר רעדאקטער!

וואָללען זיא געפאלליגסט נאכפאָלגענדע ציילען אין איהרער נאכסטען נוממער פעראפפענטליכען:

דיא יאהרצייט של אדוננו ורבינו הרב הגאון נר ישראל מו"ה ישוע אהרן צבי ווייגבערגער זצוק"ל ווירד א' דר"ח טבת ו' דחנוכה, דאס הייסט אם. 19 דיעזעס, זיין. בייא דיעזער געלעגענהייט ווירד אויך דיא מצבה, אין דעם איבער קברו של אותו צדיק געבויעטען אוהל געשטעללט ווערדען. דען נוסח דער מצבה האט מו"ה שלמה זלמן אוללמאן, קרובו של רבינו פערפאסט, אונד איזט דיא דיכטונג קינסטלעריש.

אונטער דען צום יאהרצייט ערשיינענדען רבנים קאנגען וויר פיר בעשטיממט בעצייכנען:

הרב הגאון מו"ה משה הרש פוקס נ"י גראָסווארדיין, הרב הצדיק מו"ה נפתלי הערצקע אָיפעהערטעאָ, הרב הגאון מו"ה עמרם בלום בערעטויאָפאלו, הרב הגאון מו"ה פסח יהוד' סעקעלהיד אונד הרב הגאון מו"ה שמואל לוי וויינבערגער באָדראָג־קערעסטור.

מארגארעטהען, 11 דעצעמבער 1892.

האָכאכטונגספאָלל

ה"ק שמואל שריבער, נאָטאר.

הופיע ב„אלגעמיינע אידישע צייטונג", כ"ה כסלו, תרנ"ג, 14.12.1892.

הרהגה"צ ר' שמואל זלמן ווייבערגער זצ"ל אב"ד דקהילתנו

רבנו ר' שמואל זלמן נולד במרגרטין בשנת תרכ"ג (1863) וגדל בבית אביו עד שיצא ללמוד בישיבתו של בעל „שבט סופר" בפרסבורג. לאחר שנשא לאשה בתו של יהודי אמיד, ישב על התורה ימים ולילות במשך שנים רבות לפני שהתקבל לאב"ד דקהלתנו למלא את מקום אביו.

כשנה אחרי פטירתו של אביו המהריא"ץ זצ"ל ביום כ"ח כסלו תרנ"ב ואחרי שאחיו הבכור ר' עקיבא יוסף ז"ל וויתר על כסא הרבנות, — נבחר רבנו פה אחד כמועמד יחיד לרב ואב"ד דקהילתנו, וכיהן פאר כארבעים שנה.

את דרשת הבכורה שלו נשא רבנו בבית הכנסת הגדול ביום א' דשבועות, כחצי שנה אחרי פטירת אביו והקהל כולו הוקסם מדבריו. הבחירה התקיימה בתום מספר חדשים, ובהזדמנות זו דרש פעם נוספת, דבריו שוב נתקבלו בהלהבות גדולה והקהל הריע לכבודו „יחי אדוננו מורנו ורבנו" (פרטים על מאורע זה מעתון אלגעמיינע יודישע צייטונג, בודפסט 1893 גליון 64).

בספרו של אביו „שאלות ותשובות מהריא"ץ" מוזכר שם רבנו פעמים רבות בקשר לשאלות הלכתיות שהפנה לאביו. בחלק יו"ד, סימן כ"א, כ"ג, מ"ח, מ"ט, קל"ו, באחדות מהתשובות הללו מביע המהריא"ץ את סיפוקו הגדול מחידושי התורה של בנו. ביו"ד סימן כ"א כתב: „שמואל בקראי שמו, יפה פרי תואר קרא ה' שמך, ה"ה בני חביבי המופלג בתורה ויראה טהורה מו"ה שמואל זלמן נ"י".

רבנו התמיד בלימוד תורה יומם ולילה, משבת לשבת לא ישן במטה, הרבה מאנשי עירנו ידעו לספר, כאשר היו עוברים בשעות הקטנות של הלילה ליד ביתו, היו רואים אותו שקוע בלימודיו ליד העמוד (סטנדר) שבחדרו. עד שעות המאוחרות של הלילה היה יושב עם תלמידיו בבית המדרש והיה עוסק בהרצאת שיעורים ובוויכוחים על סוגיות הש"ס.

את עניני קהל עדתו ניהל במסירות נפש רבה, הוא היה רועה נאמן ודורש טוב לעמו. לא נשא פני איש ודאג למחסורם של הנצרכים. על אף שהיה נעים הליכות וקיבל את פני כל איש בסבר פנים יפות, לא נרתע בעת הצורך ולמען קדושת השם לצאת למלחמת חורמה הן בעניינים כלל־ארציים של האורתודוקסיה והן בעניינים מקומיים בקהילתו, לחם נגד פורצי גדר ונגד המתחדשים למיניהם. כוחו היה רב בהשכנת שלום בין איש לרעהו ובקרב מחנות ישראל המפולגים. רוב המשפטים ודיני התורה שהובאו לפניו הן בדיני ממונות והן בעניינים אחרים הסתיימו בפשרה.

תרומה חשובה ביותר תרם לקירוב הלבבות בין חסידי ויזניץ לבין הצבור האשכנזי בקהילת גרוסוורדיין. כידוע התיישב האדמו״ר ר׳ ישראל האגר זצ״ל בגרוו״ד בימי מלחמת העולם הראשונה, ומאז החלה החסידות להכות שורשים גם בקהילה אשכנזית טיפוסית זו. אולם לא היתה זו מלאכה קלה לפלס נתיבות לחסידות בגרוו״ד שהיתה עיר ואם בישראל בעלת מסורת אשכנזית הונגרית, ראשי הקהילה ושאר מנהיגיה הסתייגו מהשתרשותה של החסידות בלבה של טרנסילבניה. כאשר נודע לרבינו על המתח השורר בין מנהיגי הקהילה לבין חסידי ויזניץ החליט לפעול. נסע במיוחד לשבת לגרוו״ד, התארח אצל ראש הקהילה מר אולמן, שהיה קרוב משפחה. מאמציו של רבנו נשאו פרי, הצדדים הגיעו לידי הסכם לפי קווים ותנאים מסויימים כפי שהציע רבנו בפניהם והשלום הושב על כנו. ביקורו של רבינו בחצרו של האדמו״ר ופעולותיו עשו רושם עצום בקרב יהודי גרוסוורדיין, מאחר ורבנו, היה ידוע כרב אשכנזי ללא כל נטיה לחסידות, (ראה ספר ,,קדוש ישראל״ מאליהו רוט, בני ברק תשל״ו, עמוד ע״א—צ״ט).

פעם נסעו קבוצה של בחורים מישיבתו להאדמו״ר מויזניץ לשבת, האדמו״ר קירב וכיבד אותם באופן יוצא מן הגדר הרגיל. כאשר שאל אחד החסידים לפשר כבוד זה לתלמידי מרגרטין, השיב לו האדמו״ר ,,הם תלמידים של רב אשר לומד תורה לשמה״ (שם).

רבנו עשה מאמצים רבים ודאג לטפח את מוסדות הקהילה. הקדיש תשומת לב מיוחדת למוסדות החינוך. היה הנשיא של חברת תלמוד תורה עד מותו. בימיו הוקם העירוב כדי שאפשר יהיה לטלטל חפצים בשבת. נבנה המקוה המפואר וכו׳ וכו׳.

הרבה מזמנו הקדיש רבנו לטיפוח ישיבתו הרמה שנוסדה עוד בימי ר׳ הילל קולומיער והתפתחה בימי אביו המהריא״ץ. להלן קטע מקוצר מאחד מירחוני הבחורים בשם ,,קבוצי בחורים״ שנדפס בדפוס של צבי מושקוביץ במרגרטין, בשנת תרצ״ג, גליון תמוז־אב עם פרטים על הישיבה ותכנית הלימודים:

ישיבה הרמה דפה ק״ק מרגרטין מתנהלת ע״י אדמו״ר מרן ש״ז וו״ב שליט״א אבד״פה ומונה כעת שבעים בחורים מופלגים.

שעורי הלימוד כדלהלן: שיעור פשוט מסכת בב״מ פרק ,,המקבל״, שיעור עיון ג״כ מס׳ בב״מ דף ל״ו סוגיא דשומר שמסר לשומר, פוסקים או״ח הלכות שבת ויורה דעה הלכות תערובות וחומש ורש״י. הרצאת שיעור פשוט היא ביום א. ב. ג. ע״י הרב אדמו״ר שליט״א. הרצאת או״ח ביום ד׳ ויו״ד ביום עש״ק ע״י חתנא דבי נשיאה הרב משה לייב ארנרייך. על ידי הישיבה עומד בית תבשיל שבו אוכלים יום־יום כארבעים בחורים, חלקם בני עניים, המקבלים את ארוחתם חנם. גבאי

הישיבה הם: שמואל יודא פרקש ומרדכי לעבי, גבאים של חברת בחורים משה וייסהויז של חברה מזונות „גדליה ויזל והלל קליין של חברה קנין ספרים.

מבקר החשבונות הוא בן האדמו״ר שליט״א מו״ה מרדכי עזריאל נ״י.

אשכבתא דרבינו

בליל שבת י״ד בכסלו תרצ״ד לאחר הסעודה הש רבנו ברע והתעלף. אחרי כמה שעות נצחו אראלים את המצוקים ואדוננו מורנו ורבינו החזיר את נשמתו לבוראו.

השמועה על הסתלקותו של רבנו פשטה בעיר כאש בקוצים. על אף קדושת השבת לא יכלו ההמונים להתאפק ופרצו בבכיות מרות על אובדן מורם ורבם האהוב, ועל התייתמות הקהילה מאביה הרוחני.

מיד אחרי צאת השבת התכנסו הנהלת הקהילה והחברא קדישא לישיבה משותפת לתכנן סידור ההלוויה. הודעות ומברקים שוגרו לכל הקהילות בטרנסילבניה להודיע על המכה שהונחתה על הקהילה. באותו ערב נבחר באספת עם מאולתרת כממלא מקום הבן הצעיר ר׳ מרדכי עזריאל, בהתאם לבקשת אמו הרבנית, ומתוך שיקולים משפחתיים.

תלמידי הישיבה לקחו את גופת רבם למקוה לטובלה לטהרה. מקרשי שולחן הלימודים של בית המדרש התקינו לו ארון.

בלוויה השתתפו כל בני העיר. באו גם המונים מעיירות סמוכות, כמו כן הרבה רבנים. ראשון המספידים היה בנו הרב הנבחר ר׳ מרדכי עזריאל, אחריו הרב ר׳ יהושע פנחס רבה של סופלק, גיסו, הרב אשר אנשיל וייס רבה של נאגיפאלו וחתנו הרב ר׳ מרדכי בריסק רבה של טשנאד. הרב ר׳ בנציון ויזל רבה של טורדא נשיא הלשכה לקהילות החרדיות הרים על נס את עזרתו הפעילה של המנוח לחיזוק האורתודוכסיה והחינוך הדתי בטרנסילבניה.

הרב ר׳ יהודה רוזנר רבה של סקלהיד, הקהילה הכי קרובה למרגרטין אמר כי רבנו הלך בדרכי אביו, המהריא״ץ זצ״ל, וזכותו עמדה לו שזכה לכהן ולהרביץ תורה בקהילה קדושה כזו. וכי ידוע שכל ימיו לא ישן במיטה — פרט בליל שבת — אלא הסתפק בשינה חטופה בשבתו לפני ספריו.

בקשר לבחירת הרב הצעיר שהיה עדיין בלתי נשוי אמר הרב הנ״ל, כי הקהילה קיימה את הפסוק „וזרח השמש ובא השמש״ לפי מאמר חז״ל, כלומר עד שלא שקעה שמשו של עלי זרחה שמשו של שמואל. הגם שעדיין לא הגיע לידי כך למלא מקום

אביו מכל הבחינות עכ"ז שמו בטחונם בד' שיגדלהו וינשאהו בזכות הוריו ומוריו, ובזכות הרבים כמו „וזרח השמש"... הגם שבשעת זריחתו בבוקר עדיין צריך לחכות שיוסיף אור היום להיות כמו השמש בצהריים. אחריהם הספידו הרב ש"ז ארנרייך הגאון משימלויא. הרב ברוך בנדיט ליכטנשטיין מקרסנא, הרב שנפלד מיהאלי־פאלווה ועוד. אחרי ההספד של התנו, ר' יעקב צבי קופמן, דיין העיר התחיל מסע ההלוויה. הארון נישא על כתפיהם של התלמידים הותיקים שטבלו במקוה טהרה. באמצע מסע הלוויה הגיעה מכונית ובה הגאוה"צ רבי יואל טייטלבוים מקראלי שליט"א והרב ר' יעקב שלום קליין מהאלמין. הספדיהם של אלה נאמרו בבית הקברות לאור פנסים.

בימי השבעה נאמרו כל ערב שני הספדים בבית הכנסת הגדול אחרי תפילת מעריב. בערב הראשון ביום א' הספידו נכדו הרב ר' אהרון צבי בריסק רבה של צ'יקה והרב יחיאל טויב מראזלא. כן הספידו בן אחיו, ר' נחמיה ויינברגר; ר' שמלקא קליין; ר זימל ליכטמן; ר' ישראל ברנט; ר' חיים לוי; תלמידו ר' אברהם קליינמן (כעת הרב של קהילת מרגרטין בארה"ב); ר' חיים מאיר שו"ב ור' שמעון גומבו.

רבנו הובא לקבורה ונטמן ליד אביו הקדוש וליד אחיו ר' עקיבא יוסף ז"ל. האוהל, שהיה קיים על קברו של המהריא"ץ, הוגדל. ביום השנה לפטירתו הוקמה מצבה על קברו. בהזדמנות זאת נתכנסו המוני תלמידים, ידידים ומעריצים, ובבית מדרשו נערך סיום הש"ס. לשם הנצחת זכרו הוחלט לבנות חדר נוסף לתלמוד תורה שייקרא „בית שמואל".

אחד עשר בנים ובנות השאיר רבנו, כולם בלי יוצא מן הכלל תלמידי חכמים ויראי שמיים, מהם גאונים מפורסמים ותופשי ישיבות. ששה בניו ושלש מבנותיו נספו בשואה הנוראה שפקדה את יהודי הונגריה בשנת תש"ד. בתו השניה, פסיל *, אשת הרב קליינמן, ניצלה מפני שגרו בדרום טרנסילבניה. היא נפטרה לפני כמה שנים בארה"ב.

ואלה צאצאיו: ר' יעקב דב, חתנו של הרב שינפלד ממיהאלי־פאלווה; ר' יהושע פנחס, רבה של סופלק והגלילות; ר' אברהם אהרון צבי; ר' הילל יהודה; ר' משה והרב מרדכי עזריאל שהיה ממלא מקומו; חתנו ר' מרדכי בריסק, רבה של טשנאד בעל מחבר „שו"ת מהר"ם בריסק" ומנהל ישיבה מפורסמת; הרב שלמה זלמן פרידמן, רבה של רחוב כעת רבה של לוגאנו בשווייץ; ר' יעקב צבי קופמן

* אחרי פטירתה של הרבנית פסיל, אשת הרב אברהם קליינמן שליט"א הדפיסו בניה את ספר שו"ת המהריא"ץ לעילוי נשמתה ואת עותקי הספר חילקו כשי בין תלמידי ישיבת מרגרטין. הרבנית נפטרה ביום ג' טבת תשל"ה בארה"ב.

דומ״ץ במרגרטין משנת תרפ״ו עד השואה ומנהל ישיבה; הרב משה לייב ארנרייך, רבה של מאד; והרב ר׳ אברהם קליינמן שליט״א, שהיה ממלא מקומו אחרי השואה וכעת בארה״ב.

יהי זכרו ברוך.

*

חדשות בעולם

מארגהיטא ביום ד׳ וישלח הי׳ היאהצ״ט של הרב הגאון הצדיק מו״ה שמואל זלמן וויינבערגער ז״ל אבדפ״ה שנפטר אשתקד, והרבה תלמידים ידידים קרובים ורחוקים באו להשתטח על קברו, בשעה 11 קודם צהרים הי׳ גם הקמת מצבתו, ופתח בהספידא בנו הה״ג מו״ה יושיע פנחס נ״י אבדק״ק סעפזאק, ואחריו בנו הנבחר למלאות מקומו הה״ג מו״ה מרדכי עזריאל נ״י, בנו הרב מו״ה יעקב דוב נ״י, חתנו הה״ג מו״ה מרדכי בריסק נ״י אבדק״ק טאשנאד, גיסו הה״ג מו״ה אשר אנשיל וויס אבדק״ק נאדיפאלו, חתנו הה״ג מו״ה יעקב צבי קויפמאן נ״י דומ״ץ דפה, נכדו הה״ג מו״ה אהרן צבי בריסק נ״י אבדק״ק טשעקע. — לעת ערב הי׳ סיום הש״ס ודרש „הדרן מלך״ הב׳ החריף המפו׳ מו״ה שמואל גרינבערגער נ״י ממאקאווא הנבחר לדומ״ץ בטאשנאד (המיל״ח הגאב״ד שם נ״י) ואחריו הב׳ החריף מ׳ אברהם קליינמאן נ״י מקארלסבורג, ראש הישיבה הרבני הנגיד המפואר מו״ה בצלאל העללער נ״י מפה מעורר את המתאספים לחזק את הישיבה שנתיסדה עוד מימי הגה״ק מהריא״ץ זצ״ל ודבריו עשאו רושם מיד ונונ״ד והי׳ ההכנסה איזה אלפים לעי, אחריו התעורר מר גאמבא להוסיף חדרים בבית התלמוד תורה ולקרותם בשם „בית שמואל״ ע״ש הגאון המנוח ז״ל.

„לקט שושנה״

רשימת המנויים לספר שו״ת של המהריא״ץ

ב״ה   אלה שמות בני ישראל אשר באו על החתום ונתנו מעות קדומה על ספרא דבי רב — נקבצו יחדיו ע״י תלמידי רבינו הקדוש ז״ל ואנ״ש הי״ו ואתן האנשים אשר נדבם לבם לסייע בסיוע שיש בו ממש נכתב שמם באותיות גדולות ומרובעות — ואין מוקדם ומאוחר בתורה:

מארגרעטען והגליל

כה״ר **אברהם מאנן** ראש הקהל
מוה״ר אברהם חיים גליק
כה״ר אברהם צבי ליכטמאנן
כה״ר אברהם משה צייזלער
כה״ר אהרן פישער
כה״ר אהרן גליק
כה״ר אהרן פעלדהיים
מוה״ר אלכסנדר זיסמאן טישלער
מוה״ר אלכסנדר זישא גאלדשטיין
כה״ר אלי׳ ראזענצווייג
כה״ר אלי׳ פארקאש
מו״ה אברה׳ ראזענטאל, טשאהאפאלוא
מוה״ר אברהם ראטה, מיטשקע
מוה״ר אברהם שטיינער פארדאלויא
כה״ר אברהם צבי שטיינער, פעטרא
כה״ר אליעזר שווארץ, ס׳ לאז
מו״ה אלעזר קליינמאן, פעטרא
כה״ר אפרים פארקאש, אבראני
כה״ר בנימין מארטאן
כה״ר בנימין שווארץ
ביהמ״ד ספרד ע״י מ׳ ר׳ יעקב יודא
מוה״ר בנימין פריימאנן, מיטשקע
כה״ר בנימין ראזענפעלד, פ׳ טעלעק
מוה״ר בן ציון הערץ, סעיפלאק
כה״ר ברוך גראס, סאניוגד

מוה״ר **דוד קליין**, בארטפאלוא
[ברם זכור הוא לטוב אשר טרח במצוה לכ״ק רבו הקדוש זי״ע]
כה״ר דוד בערגער
מוה״ר דוד גראס
כה״ר דוב כ״ץ
ה׳ דר׳ קרויז
ה״ב דוד שלמה העללער
כה״ר דוב פישער, אלמא סעג
כה״ר דוד ראטה, קיש לאז
הדס רויזענפעלד, מיטשקע
ה׳ וואדאס
כה״ר וואלף נאש, באליאק
כה״ר זלמן ארי׳ האלד, סעיל טאללוי
חברה קדישא
חברה לומדי ש״ס
חברה ק״ס דבחורים
מוה״ר חיים פישער
כה״ר חיים ליב פיש
כה״ר חיים מאזעש
מוה״ר חיים לעוויא
מוה״ר חיים שפיטצער
כה״ר חיים יצחק ראזמאן, סעיפלאק
מוה״ר חיים יודא שו״ב, פאפפאלוא
מוה״ר חיים יוסף קאין, ער סעללעש

מוה"ר טובי' גדלי' פריינד
מוה"ר יצחק אייזיק לעפקאוויטש
[גדול המעשה והעושה זכרה נא
אלוקי לו לטובה]
מוה"ר יהושע הערץ
כה"ר יוסף ראפאפארט
מו"ה יוסף הכהן
כה"ר יוסף, דענגעלעג
כה"ר יוסף געלבערגער
הב' יוסף צבי שרייבער מסלאטינא
גבאי ראשון דח"ב מארגרעטען
כה"ר יחזקאל פריעד
מוה"ר יעקב משה ארי' גראס
מוה"ר יעקב אשר הערמאן
כה"ר יעקב יודא שלינגער
מוה"ר יצחק דוד וו"ב
כה"ר יצחק שטיינער
מוה"ר ישראל בערנאטה
כה"ר ישראל מרדכי מאזעש
מו"ה ישעי' שאיאוויטש
כה"ר ישעי' לעבלאוויטש
מו"ה יצחק ראזמאן שעיפלאק
מוה"ר יודא ווייס, דעדא
ה"ב יודא קאהן טערעבעש
כה"ר יודא איזראעל, מיטשקע
מו"ה יושע גוטטמאן, סעיפלאק
כ"ה יוסף פישער, פ' טעלעק
כ"ה יוסף גראס, סאניוגד
מו"ה יעקב זאב שו"ב, פעטרי
מו"ה יעקב זאב שטיינער, פארדאלוי
כה"ר יעקב שלום שווארץ, טעריע
מו"ה יעקב אהרענפעלד, סאלאטש

מו"ה יצחק ראזענטהאל סאלאטש
כה"ר יצחק גראס, סאלדאבאדי
כה"ר יצחק ווייס טערעבעש
מו"ה יצחק פיינטוך, סעפלאק
כה"ר יצחק פעלדמעססער, לוקי
כה"ר יצחק קליין, פעטרא
מו"ה יקותיאל יודא שווארץ, לוקי
כה"ר ישראל קליין, פ' טעלעק
מו"ה מאיר גראס
כה"ר מרדכי דוב בערנאטה
כה"ר מרדכי ליעבערמאן
כה"ר משה יונה בערגער
כה"ר משה יעקב גראס
כה"ר מתתי' קאהן
כה"ר מאיר ראפאפארט, מיטשקע
כה"ר מנחם גראס, סאניוגד
כה"ר מנחם מאנדל שאלאמאן, קעטץ
כה"ר מנחם פעלדמעססער, קיראלי
מו"ה מרדכי גאטטליעב, פארדאלויא
כה"ר מרדכי גראס, ווארוויז
מו"ה משה גאלדבערגער בארטפאלוא
מו"ה משה יודא העלפערין, פאפפאלוא
כה"ר משה שטיינער, סאלדאבאדי
מו"ה משה שמואל שו"ב, מיטשקע
כה"ר משה שטערן, סעיפלאק
כה"ר משה גאלדשטיין בארטפאלוא
כה"ר משה ווייסהויז, טעריע
מוה"ר משה וועלקאוויטש, אבראני
מו"ה נחמי' וויינבערגער
כה"ר נחום ראזענפעלד, פ' טעלעק
כה"ד נתן נטע רויזענפעלד, סעפלאק
כה"ר עקיבא גליק

מו״ה עזריאל פריעדמאן
מו״ה עקיבא בערנאטה, פארדאלויא
כה״ר **פנחס ערנסט**
כה״ר פרץ ווייס
פראדל שווארץ, דערנא
כה״ר צבי מרדכי פעלדהיים
מו״ה צבי יודא כהנא
מו״ה צבי לעוויא
אלמנת ר׳ צבי ווייס
מו״ה צבי קליין, פעטרא
כה״ר צבי באלאיטי, טעריע

מו״ה צבי ענגעל, פעער
קהל עדת ישורון
ראכל גראס, סאניוגד
כה״ר שאול ארי׳ וואלוואוויטש
כה״ר שלמה חיים ליכטמאן
מו״ה שמואל וויינבערגער
כה״ר שמואל ברידער
כה״ר שמהה בונם בערגער
כה״ר שמעון ראטטמאן
כה״ר שמואל קאין, ער סעללעש
שרה שטיינער, באליאק

משו״ת מהריא״ץ, סימן כ״א, תשובה לבנו

בעזה״י יום ג׳ י״ב אדר תרנ״ל מארגרעטען יע״א
שמואל בקראי שמו, יפה פרי תואר קרא ה׳ שמך, ה״ה בני חביבי הרבני המופלג בתו״ה, דביראה טהורה, מו״ה שמואל זלמן נ״י [כעת הוא הגאון אב״ד פק״ק שליט״א] ולמחברתו כלתי הצנועה המשכלת מרת רויזא נעכא תחי׳, עם בתה הילדה ילד שעשועים גיטל תחי׳,
כולכם יעמדו על הברכה משולשת.

טרם כל הנני אודיעך אשר בלי ספק כלתה נפשכם לדעת, ממעמדינו ומצבינו כי ב״ה טוב הוא, יהי ה׳ עמכם ועמנו לטוב לנו כל הימים, ועתה אהובי בני להיות כי עסקנו בסוגי׳ דוושט אכתוב לך גרגר אחד מה שחנני ה׳ בזה, — הנה איתא בחולין דכ״ח ההוא בר אווזה דהו׳ בי׳ רבא אתא כי ממסיס קועי׳ דמא אמר רבא היכא נעבד נשחטי׳ והדר נבדקי׳ דילמא במקום נקב קשחט, נבדקי׳ והדר נשחט׳ האמר רבה וושט אין לו בדיקה מבחוץ אלא מבפנים, ובפי׳ הסוגי׳ פליגי רש״י ותוס׳ ז״ל דרש״י ס״ל דמשום ספק דרוסה לא בעי למבדקי׳ משום דלא חיישינן הכא כלל לדרוסה משום דתלינין בכלבא או בקני׳, כדאמרינין לקמן ספק כלבא ספק שונרא אימר כלבא, הלכך לא בעי למבדקי׳ משום ספק דרוסה, אלא משום ספק נקב בעי הכא בדיקה, משום דחיישינן דילמא ניקב הוושט ע״י כלבא או קני, וס״ל דהא דאמר רבה וושט אין לו בדיקה מבחוץ היינו אפי׳ מחשש נקב דנקב נמי אינו ניכר מבחוץ, והתוס׳ בשם ריב״ם ס״ל דהכא בשמעתין הוי משום ספק דרוסה ועי״ז קאמר דאין לו

בדיקה מבחוץ, והיינו משום דאדמימות הדריסה אינה ניכרת בעור הוושט החיצון שהוא אדום, אבל בחשש נקב יש לוושט בדיקה אף מבחוץ.

והנה התוס׳ וכן הרשב״א הקשו על רש״י מלקמן ריש אילו טריפות, על הא דאמר רבה וושט אין לו בדיקה מבחוץ קאמר הש״ס למאי נ״מ לספק דרוסה, ולשיטות רש״י קשה אמאי נקט דוקא ספק דרוסה הא אפי׳ לענין נקב אין לו בדיקה מבחוץ לדעת רש״י, ורשב״א בחידושיו תירץ דאה״נ דאפי׳ לענין נקב לית לי׳ בדיקה בעור החיצון אלא דאגב אורחא קמ״ל דחוששין לספק דרוסה — אלא לדידי קשי׳ לשון הגמרא דקאמר מאי נ״מ הא רבה גופא קאמר דלית לי׳ בדיקה היכא דצריך בדיקה, א״ו עכצ״ל דכוונת הגמרא במאי דקאמר למאי נ״מ כלומר דמספקא לי׳ אי דווקא לספק דרוסה אמרינן דחיצון אין ל״ב אבל לענין נקב יש לו בדיקה, או אפי׳ לענין נקב נמי לא מהני בדיקת החיצון, וע״ז קאמר הש״ס דלענין דרוסה נ״מ [ולא לענין נקב] וכ״ז הוא לשיטות התוספות אבל לרש״י דבאמת אפי׳ לענין נקב נמי לית לי׳ בדיקה א״כ הו״ל להשיב ולומר דאפי׳ בנקב נמי לית לי׳ בדיקה כיון דעיקר השאלה במאי דקאמר מאי נ״מ הי׳ רק ע״ז אם גם בנקב לא מהני בדיקת החיצון, וע״ז הי׳ לו להשיב דגם בניקב לית לי׳ בדיקה ולא שייך תירוציו של הרשב״א ודברי רש״י תמוהים.

הסכמה שנתן רבנו להר׳ צבי מושקוביץ שליט״א (כעת בירושלים)
על ירחון תורני שהוציא לאור במרגרטין בשם „קובץ מפרשי תורה״.

מכ״ק אדמו״ר הרב הגאון הצדיק המפורסים מו״ה שמואל זלמן וויינבערגער
שליט״א האבדפק״ק מארגרעטען יע״א.

בעה״י

הן בא לפני תלמידי האברך המופלג בתורה ויראה ותיק וחסיד כש״ת מו״ה צבי מאשקאוויטש נ״י מפה״ק והציע לפני כי בדעתו להוציא לאור עלים לתרופה מדי חודש בחדשו נקוב בשם „קובץ מפרשי התורה״ כשמו כן הוא בו יתקבצו חדושי תורה הערות ופלפולים שונים במקרא ומדרשים וכמ״כ פירושים וביאורים לפירש״י ז״ל ושאר גדולי מפרשי התורה מרבנים חכמים וסופרים אשר חנן ה׳ אותם אומר הבא מן החדש, וגם לרבות דברים נחמדים ממקומות מפוזרים מאלה הרבנים הגאונים הצדיקים אשר כבר לקחם ה׳ מאתנו נבג״מ לעורר

שפתי ישנים זי״ע, והכל על סדר פרשיות התורה נערכים ומסודרים על נכון בטו״ט ודעת, והנה היות כי מחמת טרדותי אין לאל ידי לעיין בקונטרס הלז כראוי לזאת אחזיקנא טיבותא לכבוד חתני האהוב הה״ג המפורסים מו״ה משה ליב עהרענרייך שי׳ בן כבוד מהו׳ הגאון אבדק״ק מאד שליט״א כי הוא נותן עין בקרת בקונטרסים אלו שיהי׳ ראוים לחלקם ביעקב ולהפיצם בישראל. ובאתי בשורות אלה לעורר לב הרבנים הגאונים ולומדי תורה די בכל אתר ואתר נא יעמדו לישע המו״ל נ״י ולסייעו לעורר קנאת סופרים תרבה חכמה ולהביא ברכה אל תוך בתיהם כי עץ חיים הוא למחזיקים בה וכל המסייעים לחיזוק התורה יתברכו משמי מעונים בברכה משלשת עד ביג״צ בב״א. כעתירת הכותב לכבוד התוה״ק ולומדי׳ ומצפה להרמת קרן התורה.

בעה״ח יום א׳ לסדר ויצא תרצ״ג לפ״ק מארגרעטען יע״א.

ה״ק שמואל זלמן וויינבערגער

האבדפ״ה

ב. שלום על ישראל (תהלים קכ״ח ו׳)

להסכם ידידות של ממש הגיעו כעבור שבועות אחדים, על פי הזדמנות בלתי צפויה. הרה״ג ר׳ שמואל זלמן וויינברגר זצ״ל אבד״ק מרגרטין שעל יד גרו״ד, הגיע בערב ש״ק לשם, כדי לשבות בצל כנפי הס״ק והתאכסן אצל ר׳ שלמה זלמן אולמן — ראש הקהילה, שהיה בן דודו. הדבר עשה רושם עצום בכל העיר, שהרי הרב, אשר היה גדול בתורה ומפורסם ביראה, לא היה ידוע כחסיד בכלל.

שעה קלה לאחר בואו כבר היה בדרך להקביל את פני רבנו, יחד עם בן דודו — ראש הקהל. הדבר נודע לס״ק והוא יצא מיד לקראת האורח החשוב, ומשנפגשו וישק איש לרעהו מרוב חיבה. גם ראש הקהל נקשר אז לרבנו בידידות כנה ולאחר ש״ק נכתב הסכם בין שלשה סעיפים בין רבנו ור׳ שלמה זלמן אולמן, שתכנו הוא כדלהלן:

א) שרבנו לא יתפלל על פי נוסח ספרד בבית הכנסת הגדול.

ב) לא לעשות פעולה שעלולה להפריע לישיבה של הרה״ג ר׳ יעקב שלום קליין זצ״ל (גיסו של הרב) באותה שעה בגרוו״ד.

ג) מבית הס״ק לא יארגנו בעיר מגביות כסף החל מט״ו בשבט עד לאחר פסח, כדי שלא יפגעו על ידי כך במגבית קמחא דפסחא וקופת הקהילה ולא יקפחו

על ידי זה את יהודי העיר. נודע אח״כ כי הרב הנ״ל יזם את ההסכם וגם על הרה״ג ר׳ בנימין פוקס זצ״ל השפיע שיכבד את רבנו.

כמעט עשרים שנה לאחר מכן, כאשר ביקר הרה״ג ר׳ יהושע פנחס ווייגברגר זצ״ל אבד״ק ספלאק בנו של הרב דמארגרטין הנ״ל — אצל רבנו ונסבה השיחה אודות ההסכם ההוא, אמר לו מרן זי״ע: „דעו, כי כל התחייבויותי בשלשת הסעיפים קיימתי, ובנוגע לסעיף השלישי אראה לכם״ — הוציא רבנו צרור קבלות על תרומות שתרם למטרות צדקה וחסד למען קופת הקהילה ואמר: „הביטו וראו את סכומי הכסף שתרמנו עבור יהודי העיר״.

לשאלת הרב לשם מה מחזיק הרבי את הקבלות, השיב הס״ק: „הם יהיו כר טוב בעלמא דקשוט״.

במרוצת הזמן הספיקו תושבי העיר להכיר במדת מה את ערכו הגדול של רבנו ואת דרכו בקודש, בתחלה באו לבית מדרשו מתוך סקרנות, אך בשמעם את תפלותיו הנרגשות וזמירותיו הנעימות ובראותם את הליכות קדשו ומדותיו הנעלות החלו לבקר לעתים קרובות בחצרות קדשו, עד שרבים מהם נהפכו לחסידי ויז׳ניץ. ברם אף אלה שלא התקרבו כל כך גם כן כבדוהו והעריצוהו עד כדי אהבתו, בפרט שרבנו אשר היה אוהב שלום ורודף שלום עשה השתדלויות ואף שנויים מסויימים במנהגיו שלא לעורר תרעומת בקהילה.

בינתים התפרסמה גם גדלותו בתורה של הס״ק על פי כמה עובדות, והם הרי היו מוקירי תורה, לכן, כתוצאה מכל זאת נקשרו אליו תושבי גרווה״ד מקטנם ועד גדולם, על רבניהם וחכמיהם בעבותות חיבה וידידות. כ״ק מרן היה אומר לעתים: „יהודי העיר אוהבים אותי, אולם איני יודע משום מה, אם כן הרי זו אהבה שאינה שאינה תלויה בדבר, על כן אינה בטלה לעולם״.

לפי בקשת רבנו אף החלו לחמם מדי יום ביומו את המקוה לגברים, אשר חומם עד אז רק בערב שבת.

לה.

כבר הוזכר בפרק ט׳ כי בהגיע מרן זי״ע לגרווה״ד קבלוהו תושבי העיר בקרירות רבה ובמדת מה ביחס עוין, מחשש פן יחולל מהפכה בחיי הקהלה, אשר יסודותיה הושתתו על אדני הנוסח „אשכנז״. הרב הראשון ששבר את הקרח ואת יחס הקפאון היה הרהגה״צ ר׳ שמואל זלמן ווייגברגר זצ״ל אבד״ק מרגרטין, שבא לשבות ש״ק ולהסתופף בצל קורת רבנו זמן קצר לאחר בואו לגרווה״ד והביא לידי שנוי יחסם של פרנסי הקהלה כלפי הס״ק — ליחס ידידות.

רבנו העריץ מאוד את הגאון, ואף את תלמידי ישיבות אשר באו לחסות בצל כנפיו כיבד באופן יוצא מן הכלל. כשהרהיב אחד החסידים ושאל על פשר כיבודם הרב והיחס המיוחד כלפיהם, ענה הס״ק: „הם תלמידים של רב אשר לומד תורה לשמה״.

(נתן אלי׳ רוט; ספר קדוש ישראל תשל״ו בני ברק)

הספד שאמר הרה״ג ר׳ יהודה סג״ל ראזנער אב״ד
וראש ישיבה של ק״ק סקלהיד בפ׳ וישב שנת תרצ״ד

וישב יעקב בארץ מגורי אביו בארץ כנען, במדרש בזעקך יצילוך קיבוציך, תני כינוסו וכינוס בניו הצילו מיד עשו ומיד אלופיו ירמיהו הנביא כשראה את החרבן אמר מי יתן ראשי מים ועיני מקור דמעה ואבכה יומם ולילה על חללי בת עמי, במדרש אמרו ישראל לירמיהו הנביא אתה תבכה ביום ואנו נבכה בלילה, אמר הקב״ה ירמי׳ בוכה וישראל בוכים בלילה ואני אבכה יומם ולילה שנאמר ואבכה יומם ולילה על חללי בת עמי, הנה רב קדוש וצדיק בעיר בתורתו אשר לומד יומם ולילה בקדושה ובטהרה ניכר רישומו בכל העיר בכל פנה ופנה אצל כל אחד ואחד אצל נערים וזקנים כאשר פרש״י ז״ל בפ׳ ויצא שכל זמן שצדיק בעיר הוא הודה הוא זיוה הוא הדרה וכו׳ הרצון כי הצדיק מצד עצמו הוא פאר העיר, אבל לא זה רק שבעצמיותו הוא מפאר את העיר אלא הוא זיוה שמזכך את העיר שהעיר עצמה תהיה פאר בעצמיותה, וע״י שהעיר מזוכך הרי הוא בית קיבול שתקבל אח״כ הודו ונעשית הדרה. כאשר מצינו בשמואל כשהלך שאול לבקש את שמואל נאמר ששאל את אנשי העיר איה הרואה ויאמרו אליו וגו׳ כבואכם העירה כן תמצאו אותו בטרם יעלה הבמתה כי לא יאכל העם וגו׳ כי הוא יברך את הזבח, שאלם איה הרואה שרואה מעמדן של ישראל ומתבונן עליהם כמו שנאמר במשה רבינו ע״ה וירא בסבלותם. והשיבו לו כבואכם העירה כן תמצאון אותו בכל פנה ופנה יהיה נתגלה כח מעשיו ותורתו בטרם יעלה הבמתה לא בלבד ע״י שידרוש לפני העם על הבמה, כי לא יאכל העם וגו׳ כי הוא יברך את הזבח, כי אם הצדיק מקריב עצמו לד׳ ונותן כחו לתורתו ועבודתו נאמר עליהם וקווי ד׳ יחליפו כח יעלו אבר כנשרים עושים חליפים עם ד׳ שנותנים לה׳ כחם ועי״כ מקבלים כח חדש כח קדוש מאת ה׳, אבל לא בלבד שלעצמם מקבלים אלא המה מעוררים כח הקדוש על כל עם ה׳. כי יעלו אבר כנשרים כמו שפי׳ רש״י ז״ל עה״פ ואשא אתכם על כנפי נשרים, הנשר הזה רחמני על בניו ואינו מתיירא מעופות אחרים אלא מן החץ, אומר מוטב יכנס החץ בי ולא בבני. כן הצדיק מרגיש ומצטער בצערן

של ישראל ומקבל חיצי הזמן להציל עם ה׳ בגוף ונפש, וע״י שמנדדים שינה מעיניהם להגות בתורת ה׳ יומם ולילה מעוררים המדה הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל, וזה יעלו אבר כנשרים, עושים האבר שעליהם ישאו עם ה׳ בדרך הנשר ברחמי ה׳ שלא יכנס בהם חיצי הזמן לא בגוף ולא בנפש.

ויובן עוד יעלו אבר כנשרים ע״ד שפירשתי הכ׳ ואשא אתכם על כנפי נשרים הנה (במס׳ חולין סא.) מבואר דמנשר נלמדו סימני טהרה דהיינו אותם הסימנים אשר נשר חלוק מן התורים המה סימני טהרה ובנשר ישנם כל סימני טומאה ובתורין כל סימני טהרה. ובצאת ישראל ממצרים היה ניכר מעלתם בצירוף העדר המעלה של או״ה דהיינו מול או״ה היו בגרם המעלה, וזה ואשא אתכם על כנפי נשרים ואביא אתכם אלי, כי היו מעלתם בבחינת כנפי נשרים שנלמד להתורין סימני טהרה מה שהוא היפך מהנשר, ועתה אם שמע תשמעו בקולי וגו׳ והייתם לי סגולה מכל העמים. אבל עתה [אם תשמעו בקולי] לא יהיה צורך אל מעלת המצטרף אלא מצד ששמוע תשמעו בקולי אף בעצמכם מבלי הביט אל העמים תהיו אתם לי סגולה, כי לי כל הארץ אף כי כל הארץ לי מצד מעלתכם אתם תהיו סגולה. וזה וקווי ד׳ יחליפו כח יעלו אבר כנשרים, ע״י שמקריבים כחם לד׳ ומעורר כח רוחניי לעצמם ולעם ד׳ דהיינו יחליפו כח, עי״כ יעלו אבר כנשרים, מכניסים כח הבחנה בעם ד׳ להבין ולהשכיל ולהבחין הטוב מן ההעדר שיהיו רואים בעין שכלם מה הוא הטוב ומה הוא ההיפך, וזה יעלו אבר כנשרים שמהם נלמד סימני טהרה, וזה כי הוא יברך את הזבח ע״י מעשיו הטובים של הרואה וע״כ כח תורתו יאכל העם.

ואיתא במדרש רבה שיר השירים עה״פ הנך יפה רעיתי הנך יפה עיניך יונים, הנך יפה בעוה״ז, הנך יפה בעוה״ב, הנך יפה במעשיך, הנך יפה במעשי אבותיך, עיניך יונים, היונה הביאה אורה לעולם שנאמר והנה עלה זית טרף בפיה, הנה אמור יאמר על איש ת״ח ויר״א כי הוא צדיק וכדומה מהתוארים, ע״י שהדור שפל דור יתום לזאת בנקל לקרוא למי שהולך תמים כי הוא צדיק וישר כמו באישון לילה גם נר קטן מאיר, לא כן הנפטר כי הוא היה איש יהודי כפי ערך דורות הקודמין, כאשר פירשתי הגמ׳ (שבת קנג.) שאמר רב לרב שמואל בר שילת אחים בהספדאי דהתם קאימנא היינו רב שהיה עוד מחברייא דרשב״י זי״ע וחי כמה מאות שנה (עיין סדה״ד ערך אבא אריכא) והיה מדורות הקדמונים, אמר לו שלא יחשוב שיספידנו כמי שמת בדור הזה, כי התם קאימנא בין העומדים בעולם העליון מאותו דור היה, וזה הנך יפה בעוה״ז הנך יפה בעוה״ב, לא בלבד בין הגדולים שבעוה״ז אלא גם בין הגדולים שבעוה״ב הנך יפה, הנך יפה במעשיך הנך יפה במעשי אבותיך, כי הכח והזכות של אותו זקן אביו אשר היה מפורסם לצדיק גדול וקדוש עליון בכל קצווי ארץ, אותן

המעשים היה מוסיף והולך כאשר ידוע שכמעט כל ימיו לא ישן משבת לשבת במטה, אלא שינת ארעי על כסאו באופן שנתקיים בו הנך יפה עיניך יונים כמו היונה שהביאה אורה לעולם כן לילות שלך האירו העירה עיניך יונים עינים שלך שנדדו שינה הביאו אורה לעולם כי נתעורר בזה הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל מדה כנגד מדה.

ויובן וישב יעקב בארץ מגורי אביו, מלשון מגור מסביב מלשון מורא, כי יצחק אבינו ע״ה היה לו מדת פחד יצחק, וע״י שיצחק אבינו ע״ה השריש מדת פחד א׳ במקום הזה, שוב ע״כ וישב יעקב היה לו אפשרות לישב בשלוה ולעבוד ה׳ באין מפריע כי פחד א׳ במקום ההוא, וזה תני כינוסו שכינס יעקב אבינו ע״ה אצל עצמו כל המדות מדת פחד יצחק יראת ה׳ טהורה עומדת לעד, ומדת עצמו יעקב איש תם הולך תמים, זה הוא שהצילו מיד עשו ומיד אלופיו כי בית עשו לקש אם אין נותנים לו כח.

והנה הקהל מצד עצמם קיבלו בן רך בשנים למלאות מקום אביו וקיימו בעצמם וזרח השמש ובא השמש, ודרשו חז״ל (יומא לה:) עד שלא שקעה שמשו של עלי זרחה שמשו של שמואל, והגם שעדיין לא הגיע לידי כך למלא מקום אביו מכל ומכל כל עכ״ז שמו בטחונם בה׳ שיגדלהו וינשאהו בזכות הוריו ומוריו ובזכות הרבים כמו וזרח השמש הגם שבעת זריחתו בבוקר עדיין צריך להמתין שיוסף והולך אור היום להיות כשמש בצהרים, לכן מדה כנגד מדה גם ה׳ יצרף לעמו את הזכיות אשר עתידים לעשות ויתקיים בכם וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא בכנפיה השמש תהיה שמש צדקה על סמך זכיותיהם שהמה בעולם ושיהיה עוד ומרפא בכנפיה ירפא ד׳ את שבר לב עם ה׳ בגלותם. ומחה ה׳ דמעה וגו׳ בבג״צ בב״א.

(מספרו של הרב יהודה סגל האזנער: „אמרי יהודה״, תשל״ג)

הרב מרדכי עזריאל וו״ב הי״ד

כפי שכבר הזכרנו בכתבות קודמות, נבחר הרב מרדכי עזריאל לשמש רב ואב״ד בעירנו בחודש כסלו תרצ״ד. אחרי מות אביו הרה״צ שמואל זלמן זצ״ל ובטרם היותו מוסמך לרבנות ולפני שנשא אשה, הוא למד והתחנך בבית הוריו, והואיל ומעולם לא העלה על דעתו להיות רב, — לא הכשיר את עצמו לרבנות. הבחירה הפתיעה אותו. לולא הפצרות אמו, הרבנית, היה מסרב לקבל על עצמו את עול התפקיד.

בתקופה הראשונה לא לקח לידיו את ניהול עניני הקהילה, פעילויותיו התמקדו בעיקר בניהול הישיבה. הוא הכשיר את עצמו בחריצות רבה לתפקיד הרם.

כשנה וחצי אחר בחירתו נשא לאשה את בתו של הרב הילל וויינברגר אב״ד דקהילת אשכנזים מדונא־סרדהל. בשובו העירה מהחתונה נתקבל הזוג הצעיר ע״י בני הקהילה, השלטונות המקומיים ותושבי מרגרטין בטקס מפואר שלא היה דוגמתו. קבלת הפנים עשתה רושם עז על כל המשתתפים ותרמה רבות לקירוב הלבבות בין האוכלוסיה היהודית לשלטונות המקומיים.

כשעה לפני שהגיעה הרכבת הצטופפו ברחבה שלפני התחנה אלפי אנשים נשים וטף שבאו לקבל את פני הרב והרבנית. ילדי בתי הספר נערכו בשורות כשדגלים לאומיים בידיהם. קבוצת פרשים, כרכרות מקושטות ובחורי ישיבה עם אופנים עטורי ניר צבעוני, המתינו בשורות מסודרות כדי ללוות את כרכרת הרב לביתו. כן הופיעה התזמורת של מכבי האש בפיקודו של לזר לוקא כדי לפצוח במנגינה בהיכנס הרכבת לרציף התחנה.

מטעם השלטונות הופיעו: ראש האזור קורנליו פוטורן, מפקד המשטרה גוי פטרו, ראש המועצה המקומית קרול סנישי, חברי המועצה שנדור סבו וינו ואדס וכן פקידים אחרים: ג׳ורג׳ קרישן דומיטרו קוזמא, גריגורה לאר, אנטון אמברגר, ויאן בוגדן.

בשעה חמש וחצי אחה״צ הגיעה הרכבת לתחנה. כשיצא הרב מן הקרון הריעו לו כל המתאספים „יחי אדוננו, מורנו ורבנו ״ אחרי שהתזמורת נגנה את ההמנון הלאומי, ברך לראשונה את הרב, קרול סנשי, ראש המועצה בהונגרית במלים הבאות:

כבוד הרב! תפקיד מפואר ועול כבד הטיל עליך הגורל לנהל עדה גדולה ונכבדה בעירנו מרגרטין. אני מקווה כי בזכות סבך ואביך שניהלו את הקהילה הזאת יותר משבעים שנה ורכשו לעצמם שם טוב בכל המדינה, תוכל למלא את תפקידך בהצלחה רבה. בשם תושבי העיר ללא הבדל גזע ודת אני מאחל לזוג הצעיר שהזיווג יעלה יפה ותחיו באושר עד מאה ועשרים שנה״. הוא השיב מיד לברכתו של ראש המועצה

בהונגרית, הוא אמר שרצונו ללכת בעקבות אבותיו ושהוא מתכוון לטפח יחסים טובים עם כל אוכלוסית העיר ללא הבדל גזע ודת.

מטעם הקהילה ברך ר' משה גולדברגר ראש הקהילה, ומטעם אגודת הנשים ברכה את הרבנית אילנה מאן, הגב' נלי פרידמן ואשתו של מאיר וינקלר הגישו לה זר פרחים.

אחרי טקס קבלת הפנים בתחנת הרכבת עלה הזוג הצעיר לכרכרה המקושטת רתומה לארבעה סוסים. הכרכרה נסעה בחוצות העיר בלווי הפרשים. הכרכרות והאופניים המקושטים והמון אנשים הריעו בקריאות „יחי" לאורך כל הדרך לכיוון בית הכנסת הגדול. בכניסה לחצר ביהכ"נ הוקמה חופה דרכה עבר הרב. ראשי הקהילה באו לקראתו עם ספרי תורה ביד והעם פתח בשירה ובזמרה, מעל בימת הכבוד שהוקמה בחצר בית הכנסת ברך את הרב מטעם הנהלת הקהילה ר' אייזיק רוזנטל במלים נרגשות, אח"כ נשא הרב את דרשתו ואמר בין השאר כי הופתע מאוד, כי לא ציפה לקבלת פנים המה ומפוארת כזו. הוא בכה מרוב התפעלות והודה מקרב לב לכל המשתתפים ובמיוחד לאנשי השלטון ופקידים בכירים שבאו לחלוק לו כבוד. הטקס הסתיים בתפילת „הנותן תשועה" לשלום המלך קרול השני ולשלום המדינה.

הטקס הזה היה הכתרתו הרשמית של הרב כלפי השלטונות. ימים ספורים לאחר מכן הוכתר הרב ר' מרדכי עזריאל לרב ואב"ד ומורה צדק בבית הכנסת הגדול מטעם הקהילה במעמד כל הקהל. אחרי שהושמעו ברכות ונאומים, מסר ר' שמעלקא קליין להרב את כתב הרבנות (קונסוס). בהתרגשות רבה נשא הרב את דרשת הבכורה שלו. הוא הבטיח ללכת בדרכי אבותיו הקדושים, לעשות הכל וללחום למען הרמת קרן התורה ולתקן פירצות במקום שהניחו לו אבותיו להתגדר בו.

עתון מקומי (לא יהודי) שסיפר לקוראיו על קבלת הפנים של הרב כתב, כי היהודים שימשו דוגמא ומופת לקהיליות הנוצריות בכיבוד מנהיגם הרוחני.

תוך זמן קצר התברר מעל לכל ספק, כי בחירתו של ר' מרדכי עזריאל היתה מוצלחת. הוא מצא חן בעיני כל העדה ללא הבדלי השקפות, התמצא מהר בכל הענינים וניהל את צאן מרעיתו בתבונה רבה. תחת כהונתו גדל מספר התלמידים בישיבה. במשך תשע שנות כהונתו הספיק לעשות ולתקן הרבה ולרכוש את אהדת הציבור.

ביום ג' סיון תש"ד עלה על המוקד באושוויץ עם אשתו וחמשת ילדיו ומרבית בני עדתו. על אף שהיה צעיר לימים (היה בן 37) לא לקחו אותו למחנות עבודה. מספרים כי בשעת הסלקציה שאל אותו ד"ר מנגלה ימ"ש על מקצועו, כשהוא ענה כי הוא רב הפנה אותו לצד שמאל.

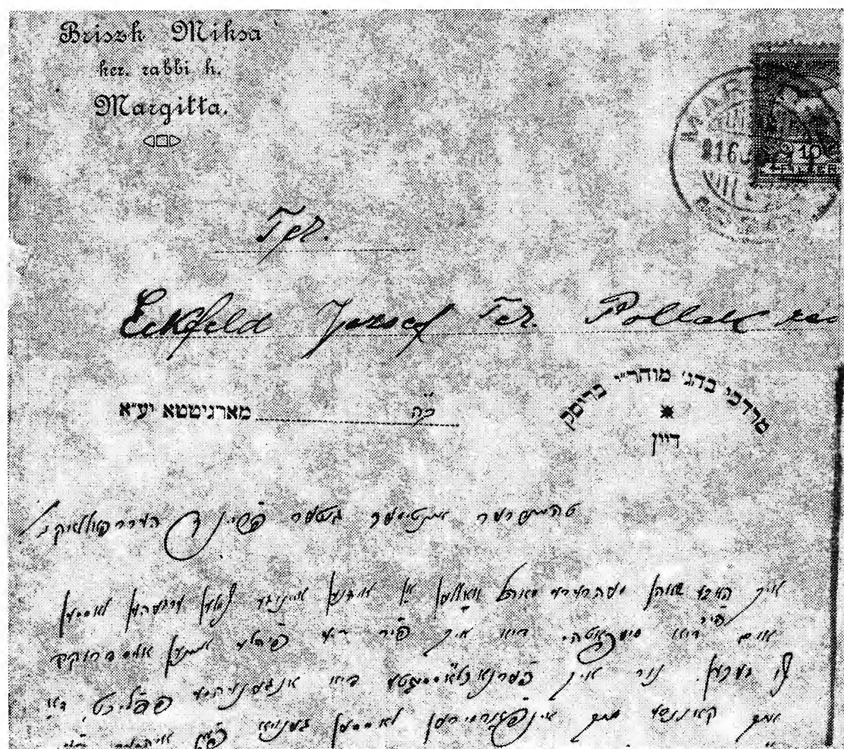
אבינו מלכנו נקום לעינינו נקמת דם עבדיך השפוך!

הרב ר׳ מרדכי בריסק דומ״ץ (המהר״ם בריסק)

הרב ר׳ מרדכי בן הרב ר׳ יהושע בריסק רבה של טיסא־דאדא, נשא לאשה ב־1907 את בתו הבכורה של רבנו, ר׳ שמואל זלמן וו״ב זצ״ל. כמה שנים ישב על שלחן חמיו עד שנבחר לדיין קהילתנו. בתפקיד הזה שימש כשמונה שנים. ב־1919 עזב את עירנו כי נבחר לכהן כרב בעיר הסמוכה טאשנד.

אנחנו רושמי רשומות ומספרי זכרונות זוכרים רק במעורפל את פעולותיו הברוכות של הרב ר׳ מרדכי בריסק כדיין בעירנו. אנשים מן הדור הקודם סיפרו לנו כי ר׳ מרדכי היה איש פעיל ובעל יוזמה ואכן פעל הרבה בעניני צבור ובכל הדברים שבקדושה.

הוא הקים ישיבה נפרדת מלבד ישיבת הרב. ביוזמתו נוסדה חברת תלמוד תורה שברבות הימים גדלה והתרחבה. כתבי היד של שאלות ותשובות שהשיב לשואליו בעניני הלכה הרב ר׳ יהושע אהרון צבי זצ״ל מיסד שושלת ויינברגר היו

Brisch Miksa
kez. rabbi h.
Margitta.

Eckfeld Josef Pollak

מרדכי בהג׳ מוהר״י בריסק
דיין

כה .... מארגיטטא יע״א

מונחים עשרות שנים בכתב יד. הרב מרדכי בריסק ערך את החומר והוציא לאור את הספר בשנת תרע״ג (1913) בשם ,,שו״ת מהריא״ץ״ אשר יצאו לו מוניטין בעולם התורני. הוא עוד הוסיף הערות והוספות משלו בשם ,,בנין יהושע״ ע״ש אביו זצ״ל.

בתקופת כהונתו בקהילת טאשנד הקים ישיבה לתפארת אשר נהפכה למוסד התורני הגדול ברומניה. נהרו אליה תלמידים מכל קצוות המדינה ומחוצה לה.

מהתשובות שהשיב הרב ר׳ מרדכי לשואליו יצא לאור בחייו ספר בשם שו״ת מהר״ם בריסק ע״י חתנו ר׳ שמואל גרינברג הדיין בקהילת טאשנד. מהדורה שניה הודפסה ע״י נכדיו בארץ. מהר״ם בריסק נתקבל בכל תפוצות ישראל כפוסק הלכתי.

וכל מעשה תוקפו, צדקתו וגדולת מרדכי אשר פעל ועשה בקהילת טאשנד לטובת הציבור בכלל ולטובת תלמידי הישיבה בפרט, הלוא הם כתובים בספר יזכור של טאשנד שכתב ולקט מר אברהם פוקס בכשרון רב ובצורה הראויה לשבח.

הרב ר׳ מרדכי בריסק עם אשתו ובניו ובנותיו וגם חתנו, הדיין ר׳ שמואל גרינברג עם משפחתו עלו על המוקד באושוויץ בחודש סיון תש״ד.

בנו הרב ר׳ אהרון צבי בריסק עם בני ביתו נותרו לפליטה. הרב ר׳ א״צ שימש כרב משנת 1930 בקהילת צ׳יקה ע״י בלניש. העיירה הזאת נשארה תחת שלטון רומני. ב־1940 הוגלו היהודים משם למקומות שונים במדינה. הרב ר׳ א״צ הגיע לעיר אראד והקים שם ישיבה שפעלה עד עלותו ארצה ב־1950. בארץ התיישב בנתניה והקים ישיבה ע״ש אביו זצ״ל בשם מהר״ם בריסק.

ב־1959 נפטר הרב ר׳ א״צ באופן פתאומי בארה״ב. כאשר נסע לשם לרגל חתונת בתו. עצמותיו הובאו לארץ, נטמנו בנתניה והוקם אוהל על קברו. בניו ממשיכים במסורת אבותיהם ומקיימים כולל לאברכים מצויינים.

ב"ה

ספר

לקוטי מהרי"ח

חלק ראשון

על סדר התפלה, והתנהגות האדם ד[illegible] ביומו מקימו
ועד שכבו אשר לקטתי שושנים דברים יקרים מפז ומפנינים
מספרן של רא[illegible]ם הרומים כמלאכים ולפעמים הוספתי נ"ב
נופך משלי כ[illegible]קט שבלי אשר חנני ה' בעזר צורי וגואלי

הק' ישראל חיים פרידמאן אבד"ק ראחוב יע"א.

לקוטי — מהרי"ח

נדפס בשנת תר"ם וליוקר מציאתו הוצאתיו לאור מחדש
בהוספות רבות מכי"ק אא"ז הגה"צ המחבר זצ"ל וגם איזה הערות
והגהות הנקובים בשם זכרון מנחם מאתי הצעיר

יעקב צבי קויפמאן דיין דק"ק מארגרעטען יע"א.

נדפס בשנת תרצ"ב בדפוס של
מאיר ליב הירש סאטמאר (רומעניען).

DRUCK VON M. L. HIRSCH
SATU-MARE (RUMÄNIEN.)

הסכמה לתוצאה שני'

הנה יד שלוחה אלי מאת הרב וכו' מהו' יעקב צבי קויפמאן דומ"ץ דק"ק מארגרעטען יצ"ו, ליתן הסכמה על הס"ק לקוטי מהרי"ח מאת זקנו הרב הגאון החסיד מו"ה ישראל חיים פ"מ זצ"ל שהי' אב"ד ק"ק ראחוב עם הגהות זכרון מנחם מנכדו הה"ג הנ"ל והנה מאז הודעתי כי ספרים כאלו א"צ הסכמה שהם מלא יר"ש איך יתנהג בן מערב עד בוקר ובתפילות הלילות וידוע מ"ש הכותב כי על ספרים כאלו משמים מסכימים וגם כי ידוע ומפורסים גדולת שתי המאורות גדולות הנ"ל וכל ב"י ישאו ברכה לבית' במחיר השוה ובכן יתברכו ממעון הברכות המחזיקים בעץ החיים לע"ע ובביאת גואל צדק בב"א כ"ד הבעה"ח יום א' פ' ויקב תר"ל לפ"ק

הק' **מרדכי ליב ווינקלער**
ק"ק מאד יצ"ו
[הוא בעהמ"ח שו"ת לבושי מרדכי].

ב"ה יום ה' שנת לסדר יתרו שנת תר"ל
בעה"ק ירושלים ת"ו.

כבוד הרב וכו' מו"ה יעקב צבי קויפמאן נ"י דיין בק"ק מארגרעטען יע"א אשר הוא בן בתו של הרב המחבר לקוטי מהרי"ח ז"ל נתן אל לבו להחזיר ולהדפיס את הספר לקוטי מהרי"ח אשר שבחוהו גאוני הדור וכל הקורא בו יראה שכל כוונת המחבר היתה לשמה ובפעם הראשון שנדפס זכו בו רבים בחבה יתרה וכעת אינו מצוי ונוסף עוד זכה בכמה דברים לעורר להלכה ולמעשה בהגהותיו שקראם זכרון מנחם הנני בברכה שלימה יהי' נועם הש"ת על מעשה ידיו וזכות המחבר לקוטי מהרי"ח תעמוד לו לזכות ולזכות את הרבים ולהתברך בכל הברכות האמורים במאדירי תורה הקדושה ויראה ברכה בעמלו לשם שמים שיהגו בו רבים ויתפללו בכוונה הראוי ונזכה בזכות זה לישועה קרובה לכלל ופרט כעתירת לב ונפש המחכה לישועה קרובה ושמח בהגדלת התורה הקדושה ולהאדירה.

הק' **יוסף חיים זאננענפעלד**

ר' יעקב צבי קאופמן דומ"ץ

ר' יעקב צבי בן מנחם קאופמן היה נכד מצד אמו של בעל המחבר ליקוטי מהרי"ח, רבה של ראחוב. ב־1925 נשא לאשה את ברינדל בת רבנו הרב ר' שמואל זלמן וו"ב זצ"ל. כשנה אחרי נשואיו בעודו צעיר, רק בן 24 שנים, נבחר לכהן כדיין בעירנו.

הוא היה פעיל מאוד בעניני ציבור ובמוסדות צדקה. דאג למחסורם של עניים ומעוטי יכולת. עזר הרבה לחותנו זצ"ל בניהול עניני הקהילה, הוא הקים ישיבה נפרדת ודאג באופן אישי לבחורי הישיבה.

שנים אחדות החזיק גם בית מדרש לבית תפילה בו התפללו בנוסח ספרד.

הוא הוציא לאור במהדורה שניה את הספר ליקוטי מהרי"ח עם הערות והוספות משלו בשם „זכרון מנחם" ע"ש אביו ז"ל.

ר' יעקב צבי שימש כדיין בעירנו 18 שנה עד השואה. בהגיעו לאושוויץ, נשלח למחנה עבודה. זמן מה היה ביחד עם רבים מבני עירנו, ונספה באחד מהמחנות בנסיבות בלתי ידועות לנו. אשתו וילדיה מצאו את מותם בכבשני האש באושוויץ, ביום שהגיעו לשם. בתו הבכירה, יוטא, חזרה מהתופת והיא גרה בארצות הברית.

האדמו"רים לבית ראזלא במרגרטין

האדמורי"ם מבית ראזלא הם צאצאים של הצדיק ר' יצחק אייזיק מקאליב זצ"ל אשר שימש בקודש בתור רב ואב"ד כארבעים שנה בקאליב ומחוז סאבאלץ ונפטר ביום ז' אדר תקפ"א. הוא היה ראשון מפיצי החסידות בהונגריה, פועל ישועות ומנעים זמירות. אליו נהרו המוני יהודים מכל רחבי הונגריה ללמוד את הדרך בחסידות ובעבודת השם. ביום דהילולא שלו ביום ז' באדר היו באים רבבות יהודים להשתטח על קברו.

בנו, ר' משה חיים, היה חתנו של הרה"צ ר' צבי מזידיטשוב. הוא ייסד את שושלת רוזדל או ראזלא. נפטר באמצע שנותיו בשנת תקצ"א. אחריו כיהן בנו ר' שלמה כחמישים שנה. נכדו ר' יהודה צבי שנפטר בגיל צעיר בשנת תרמ"ו. הרה"צ ר' פנחס חיים בנו של ר' יהודה צבי ישב על כיסא אביו בגיל עשרים וכיהן כרב ואדמו"ר בראזלא כחמישים שנה עד פטירתו למחרת יום הכיפורים שנת תרצ"ו.

זכתה עירנו מרגרטין ושמה נקשר בחסידות מפוארת זו באמצעותו של האדמו"ר ר' פנחס חיים טויב זצ"ל. נינו ודור רביעי של מייסד שלשלת ראזלא, שהגיע לעירנו

בשנת תרע״ה כפליט מלחמת העולם הראשונה, בעקבות בנו רבי יהודה יחיאל שהתיישב בעיר שנתיים קודם לכן.

שמונה שנים ישב רבי פנחס חיים זצ״ל במארגארטן והטביע עליה את חותמה של החסידות ההונגרית המקורית שיסודותיה הונחו כאמור בידי סבו־זקנו. מלבד גאוניותו בתורת הח״ן, אותה הוכיח בעשרות ספרים שכתב ואשר כולם (מלבד אחד שניצל בנס ועומד לראות אור בהוצאת נכדו, האדמו״ר הנוכחי לבית קאליב, רבי מנחם מנדל טויב שליט״א, שפדה את כתב היד בדמים מרובים) — אבדו בשואה, התגלה רבי פנחס חיים זצ״ל גם כבעל תפילה יוצא מן הכלל, ממרחקים נהרו למארגארטין לתפילות הימים הנוראים ושלושת הרגלים, בהם עבר האדמו״ר עצמו לפני התיבה בכל תפילות היום, כדי לשמוע אל הרינה ואל התפילה.

תפילות אלו שפעלו נפלאות על ליבות שומעיהן, היו מלוות בהתלהבות מיוחדת במינה, עד כי עדי ראיה מספרים שכשניגשו לאחר התפילה למקום בו עמד האדמו״ר — מצאו את המקום רטוב מזיעת ההתלהבות.

במרגרטין זכה רבי פנחס חיים לכבוד ולתהילה מצד כל החוגים. מן הראוי להביא כאן ברכה מיוחדת, שראתה אור בספר „אבידת הפרח״, שיצא לאור מיד לאחר פטירתו וזה לשונה: „לעולם יזכור ה׳ לטובה את אנשי עיר מארגארטן יצ״ו, ובראשם אנ״ש דביהמ״ד ספרד דשם לטובה ולברכה לשפע ברכה והצלחה עם פרנסה טובה, ובבני חיי ומזונא רווי׳חא, ויהא רעוא מן קדם אבוהון דבשמיא שיאריך ה׳ ימיהם ושנותיהם מתוך נחת והרחבת הדעת דקדושה כרצונם הטוב עד ביאת ינון בב״א״.

הערכתם והערצתם של בני מרגרטין אל האדמו״ר השוכן בתוכם באה לידי ביטוי מיוחד בחורף של שנת תרפ״ג, שעה שנענה להפצרותיהם של אנשי רוזדול לשוב ולשמש באדמורו״ת בעירם. נכבדי מרגרטין ניסו בכל כוחם למנוע מרבי פנחס חיים לעזוב את עירם, אך עקב רצונו העז לכהן בקודש במקום כהונת אביו זצ״ל לא שעה לבקשות הרבות וביום רביעי, ערב ראש חודש אדר של שנת תרפ״ג, עזב רבי פנחס חיים את מרגרטין, לאחר שנפרד מבני העיר בדרשה שנשא במשך ארבע שעות. בדרשה זו, אותה נשא בבית הכנסת הגדול, שילב דברים על כל פרשיות התורה ורק מפאת השעה המאוחרת לא הספיק לעבור גם על מסכתות הש״ס, ‎־למרות שהחל בכך.

בצאתו את מרגרטין נתקיימו בו, ברבי פנחס חיים, דברי חז״ל „יציאת צדיק מן המקום עושה רושם״ וביטוי מוחשי לכך נתנו תושבי העיר שבאו לתחנת הרכבת לקיים את מצוות לוויה.

יציאתו של רבי פנחס חיים לא הותירה במרגרטין חלל ריק, בנו, האדמו״ר

רבי יהודה יחיאל, נשאר בעיר והמשיך את קשרי בית ראזלא וקאליב עם יהדות הונגריה. הוא היה נעים הליכות ואהוב על הבריות. הוא ניחן בכושר מיוחד לקרב רחוקים אל היהדות השורשית, הוא ערך והוציא לאור את ספרו של אביו־זקנו מצד האם. האדמו״ר רבי חנוך העניך דוב מאולסק, „לב שמח החדש". הדפסת הספר, שנסתיימה עוד בחיי אביו, הנעימה לרבי פנחס חיים את ימיו האחרונים והוא ציוה למנות את בנו רבי יהודה יחיאל לממלא מקומו ברוזדול (רוזלה). נאמן לציווי האב, שב רבי יהודה יחיאל לרוזדול ותפס את מקום אביו.

עקב מצב בריאותו הרופף לא הספיק להעביר את משפחתו למקום כהונתו בראזלא, מחלתו גברה עליו וחזר למגרטין לחיק משפחתו. הוסע לריפוי בבית החולים בעיר המחוז גרוסוורדיין בה נסתלק ביום י״ט מנחם אב תרצ״ז וממנה הובא למנוחות במרגרטין. גם אשתו הרבנית נפטרה בעיר כמה שנים לפני השואה, בנו הבכור ר׳ חנוך דוב נפטר בגיל צעיר בראזלא. בנו השני ר׳ אליעזר צבי נהרג ע״י הנאצים בפולין. בנו השלישי ר׳ שלום היה גר בגרוס וורדיין ממנה הובל לאושוויץ ולא חזר גם שלושה אחים של הרה״צ ר׳ יחיאל יהודה נספו בשואה הנוראה. ר׳ משה עזרא מגערלא שבטרנסילבניה ור׳ שלמה ור׳ נפתלי מצאו את מותם בפולין בידי הצורר ימ״ש נותרו לפליטה בנו הצעיר ר׳ מנחם מנדיל ושתי בנות. אחיו של הרה״צ ר׳ פנחס חיים. ר׳ משה טויב האדמו״ר מקאליב הקים בית מדרש חסידי קאליב בעיר סיגט. הוא היה ת״ח גדול, דרשן מוכשר והיה מפורסם בקולו הערב. חיבר ספר בשם עת רצון. נפטר בשנת תרצ״ו.

האדמו״ר מקאליב ר׳ מנחם מנדל טויב שליט״א יליד עירנו. כעת האדמו״ר המנהל ומייסד של קרית קאליב בעיר ראשון לציון. בנו של הרה״צ ר׳ יהודה יחיאל זצ״ל ממשיך בדרך אבותיו. הוא נשא לאשה את בתו של הרה״צ מקעכניא שהתגורר באויבר־ווישא עוד לפני השואה. אחרי שהצליחו בחסדי ה׳ הוא ואשתו לחזור מהתופת של אושוויץ שהו זמן קצר בעירנו ואח״כ יצאו ביחד לארצות הברית. שם התלקטו סביבו אודים מוצלים מאש ותושבים ותיקים יוצאי הונגריה. למרות גילו הצעיר נתגלעו בו כשרונות מיוחדים להיות אדמו״ר ומנהיג של העדה הקדושה שארית הפליטה. ואכן באו בהמוניהם חסידים מכל השכבות לשמוע את דרשותיו ותפילותיו. פה מפיק מרגליות ולקבל עידוד הדרכה ועצות טובות.

בשנת תשכ״ב עזב האדמו״ר את ארה״ב ויחד עם חסידיו עלה להונן את עפרה של ארץ הקודש. בה כונן קריה הסידית מפוארת, ישיבה ומוסדות תורה וצדקה בראשון לציון, שבמרכזה עומד בית המדרש מרהיב עין הן בצורתו החיצונית והן

בצורתו הפנימית הנושא את השם „אור יהודה ופנחס" לזכרם של אביו ר' יהודה יחיאל ושל סבו ר' פנחס חיים זצ"ל האדמורי"ם בראזלא.

בנוסף לשורה הארוכה של המפעלים והמוסדות שהקים בראשל"צ הקים האדמו"ר מפעלים ומוסדות גם בערים אחרות, על שפת הכינרת בטבריה הקים את „משכן קאליב" המפואר ולירושלים הוסיף פנת־יקרת, ישיבה הנושאת את השם „אור קאליב" ועוד ידו נטויה. האדמו"ר ר' מנחם מנדל שליט"א אינו שוקט על שמריו. דאגתו אינה נתונה רק לתלמידיו, למפעליו ולהמוני החסידים הבאים להצטופף בצילו. הוא דואג להפיץ תורה וחסידות בתוך כלל ישראל. הוא אירגן והקים מפעל הנקרא „בר בי רב דחד יומא" לבעלי בתים שיתפנו יום אחד או שניים בשנה מכל עיסוקיהם ויקדישו את זמנם ללימוד תורה בצוותא. ימי לימודים אלו התקיימו כבר בהרבה מקומות בארץ מספר פעמים בהצלחה מרובה עם מאות משתתפים. גולת הכותרת של כל „בר בי רב דחד יומא" הוא דרשתו של האדמו"ר שליט"א המשתתף בכל מאורע כזה. ומעורר את הקהל לקביעת עתים לתורה ומשמיע דברי מוסר ותוכחה בדרכי נועם. בדומה לזה הקים לנשים מפעל „חכמת נשים" ולילדים ארגון „גירסא דינקותא".

כידוע מקיימים יוצאי עירנו אזכרה לקדושי עירנו שעלו על המוקד בכל שנה ביום ג' בסיון בישיבת מהר"ם בריסק בנתניה. יום האזכרה של שנת תשל"ו היה מוקדש כל היום ללימוד תורה. האדמו"ר מקאליב השתתף באזכרה. השמיע דברי הספד לקדושי עירנו. דבריו עשו רושם רב. הוא פנה אל המוני המתאספים כבן עיר בלשון של בקשה לחנך את הדור הצעיר לפי המסורת של העיר מארגרטין.

המנחה ר' יצחק שמואל ברנט הביע את תודתו בשם כל המתאספים להאדמו"ר שליט"א על השתתפותו באזכרה. הרים על נס את פעולותיו הברוכות של האדמו"ר עליהן גאוותנו ולא נשאר לנו אלא לאחל לו שיזכה להגדיל ולהרחיב את פעולותיו למען כבוד התורה ולומדיה עבגצ"א.

שושלת רבי יצחק אייזיק מקאליב (טויב)

א. רבי יצחק אייזיק מקאליב ב"ר משה יחזקאל טויב.

נולד בשנת תק"ד. נפ' ז' אדר תקפ"א. לפי המסורת היה תלמידו של רבי שמלקה מניקלשבורג. ראשון למפיצי החסידות החשובים בהונגריה. רב בקאליב וגליל סאבאלטש. כל צדיקי הונגריה נהגו לעלות על קברו.

ב. רבי פנחס חיים ב"ר יהודה צבי מרוזדול.

נולד כ"ב תשרי תרכ"ז. נפ' י"א תשרי תרצ"ו. חתן רבי אברהם חיים מלינסק (השני). מתרמ"ז רב ואדמו"ר ברוזדול. במלחמת העולם הראשונה ברח למרגרטין. בתרפ"ג חזר. מיחידי הדור בידיעת הקבלה. ביתו נשרף כמה פעמים. חיבר: „תורת חסד" עה"ת, „אהל מועד" על מועדים, אלופי יהודה על „פרי עץ חיים".

ג. רבי יחיאל יהודה ב"ר פנחס חיים מרוזדול.

נפטר בי"ט אב תרצ"ז ומ"כ במרגרטין, מ"מ אביו במרגרטין וברוזדול. מחבר „לב שמח החדש" וספרים רבים שאבדו בשואה. על מדותיו כתב בנו בהקדמת המהדורה המחודשת של „לב שמח החדש". חתן רבי משה דוד אשכנזי.

ד. רבי מנחם מנדל טויב מראזלא-קאליב ב"ר יחיאל יהודה.

כיום ממשיכה של אדמורו"ת קאליב בא"י. הקים שכון מפואר לחסידיו בראשון לציון ועומד להקים בית מדרש לחסידיו בטבריה רב פעלים. מפורסם במנגינותיו. עבר את כל אימי השואה. מחבר קונטרס „דברי מנחם", לארץ עלה מארה"ב.

(לקוח מספרו של יצחק אלפסי, החסידות, שנת 1975)

*

הספד על הרהצה"ק המאה"ג מהר"ר יודא יחיאל טויב זצוקללה"ה זי"ע ועכ"י א', האבדק"ק ראזלא שהיה דר לפנים במרגארעטין משעת המלחמה הגדולה ואח"כ שב לראזלא ונתקבל שם במקום אביו, ונחלה ובא למארגארעטין לפני פטירתו ושם מנוחתו.

והיה עקב תשמעון את המשפטים האלה ושמרתם ועשיתם אותם ושמר ד' א' לך את הברית ואת החסד אשר נשבע לאבותיך ויש לדייק שלא נזכר כאן רק משפטים, גם מתחיל בלשון רבים תשמעון, ונקדים המדרש הלכה אדם מישראל שיש לו מנורה של פרקים מהו לטלטולא בשבתא, כך אמרו חכמים המרכיב מנורה של

פרקים בשבת חייב, לכאורה לאו רישא סיפא דמתחיל בטלטול וסיים בהרכבה, הנה הנפטר זצ"ל היה כאן במקום שיהיה עתה מנוחתו כבוד לפנים הרבה שנים רצופים ועסק בתורה ועבודה מתוך דוחק וצער ויסורים, וזה איזהו שנים שנתקבל לאב"ד בק"ק ראזלא למקום אביו זצוקללה"ה זי"ע ועכ"י א' שהיה שלשלת היוחסין וגדול בתורה ועבודה בנגלה ונסתר וכן היה בנו אחריו, והיתה סיבה מאת ד' ששב הנה ופה יהיה מנוחתו כבוד.

בקהלת (י"א ג') כתיב אם ימלאו העבים גשם על הארץ, ירוקו, ואם יפול עץ בדרום ואם בצפון, מקום אשר יפול העץ שם יהי. הנה צדיק נקרא עץ כדכתיב היש בה עץ ופרש"י ז"ל צדיק. והנה ישנו צדיק אשר יפול בגורלו להרביץ תורה ברבים בגלוי ומאיר את אור התורה סביבו באופן שרשומו ניכר בתלמידיו שהעמיד, אבל יש צדיק שנפל בגורלו להיות נחבא אל הכלים ועוסק בתורה ועבודה בסתרים מתוך דוחק וצער ויסורים, אבל גם זה הוא עושה רושם במקומו ומאיר אורו שם ורשומו ניכר. וזה אם יפול עץ בדרום זה מרמז על מנורה בדרום שנפל חלקו להאיר כמנורה סביב, ואם בצפון אם נפל חלקו להאיר בצפון במצפון ובסתר במקום שיפול הכל א' כי שם יהי רשומו ניכר, ומקדים הכ' לזה אם ימלאו העבים גשם על הארץ ירוקו, כי ידוע דברי היערות דבש כי הטל מורה על האיתערותא דלעילא והגשם מורה על האיתערותא דלתתא כמ"ש ואד יעלה מן הארץ והשקה וגו'. ויובן בזה הכתוב אם ימלא העבים גשם שיהיה אתערותא דלתתא ע"י תורה ועבודה על הארץ ירוקו ישאר רושם השפע על המקום.

וכן אנו רואים שהנפטר בא לכאן שיהיה מנוחתו במקום שהניח בו הרושם של עבודתו ותורתו וצדקתו, אבל לא בלבד רושם זה ישנו כאן אלא גם הרושם של צדקה וחסד שעשו אתו שהחזיקוהו שיוכל לעסוק בתורה ועבודה זה ג"כ ניכר וצדקת כל העושים עומדת לעד, וקיימו בזה חכם לב יקח מצות הרבה. כי לא ישוער ולא יעורך ערך המצוה שיש לו לכל אחד ואחד, וכמבואר במהרי"ט שכל מצוה שעשוהו רבים ביחד הגם דלכל אחד ואחד ישנו רק חלק ממנו נחשב כולו לכל אחד ואחד, ופירש בזה מאמר חכמז"ל (ב"ב ט:) מה שריון זה כל קליפה וקליפה מצטרפות לשריון גדול אף צדקה כל פרוטה ופרוטה מצטרפות לחשבון גדול, ותמה איך הוא אמינא להיפך הלא אין שכחה לפני כסא כבודך כתיב, ופירוש כי כמו שהשריון אינו שלם ואינו מועיל להלבישו רק אם הוא כלי שלם בכל הקליפות דבלא זה יכול השונא לדקרו בחרב במקום החסר וא"כ כל הלק וחלק משלים את השריון הגדול, כן הצדקה לפעמים צריכים לסכום גדול ורק ע"י מתן הרבים מצטרפת ומשלמת להסכום ונשלמת כלו, אבל נחשב לכל אחד ואחד כאלו עשה כל המצוה כי סייע להשלמתו.

וכן מבואר באוה"ח הק' עה"ת בענין יששכר וזבולון שלכל אחד ישנו שכר שלם ואמר כי שקל הקדש כפול היה (מב' הצדדים גם להנותן לא יחסר כלום וגם להקבל כי ישאר לזכותו כל זכות תורתו), ויובן בזה חכם לב יקח מצות לשון רבים כי ע"י שקונה בדמיו את המצות דהיינו שמסייע את הת"ח לעסוק בתורה ובעבודה, עי"כ הוה מצות לשון רבים שנחשב למצוה שלימה להעוסק ולמצוה שלימה למסייעו ומחזיקו, וזה אם יפול העץ בדרום מנורה בדרום, פירוש שנפל לחלקו לעסוק בתורה ואם בצפון שהיה חלקו בצפון דהיינו שלחן בצפון לסייע להת"ח, במקום שיפול שם יהי ניכר רשומו וקיים צדקתו לעד, לזאת בא הרצה"ק הזה הנה להיות מנוחתו כבוד במקומכם להיות הזכרון לנצח.

ונאמר במקרא ועשו ארון עצי שיטים, ופירשתיו כבר (בפרשת תבוא) בענין הספד איך שהת"ח הוא כמו הלב בין עם ד' (ועם ד' הוא כמו הלב בעולם כדברי ר"א הגדול שהשיב על שאלת ההגמון מדוע ישראל תמיד בצער יותר מהכל והשיבו כי הם לבו של העולם והלב מרגיש תמיד יותר צער של כל האברים) והארון מדתו שבור אמתיים וחצי ארכו, היינו מה שנוגע אל משך ואריכות הגלות, ואמה וחצי רחבו, מה שנוגע להרחבה של ישראל לבו שבור ונאנח ומצטער בצערן של ישראל ודחקן, ואמה וחצי קומתו מה שנוגע למעלת קומת ישראל.

ולא בלבד הרגש פנימי הוא אצל הת"ח מגודל צערן של ישראל אלא גם בפועל עושה יתר על כוחותיו לטובתם כידוע מהרב הצה"ק הנפטר שעשה הרבה צדקה בעמיו אם כי היה מצער לו לבדו ג"כ, ויובן הכתוב והלך לפניך צדקך וכבוד ד' יאספך, כי כל בר ישראל ירגיש וידע כי מוטל עליו לעשות הטוב, אך רבים חושבים כי קודם צריך לדאוג בעד עצמו, ורק אחר שכבר מצא די צורך עצמו, אז יעשה גם לצורך אחרים, ובכן יוכל להיות מאה ועשרים שנה ולא יגיע לידי המדה שיעשה הטוב לאחרים, לכן אמר הכ' והלך לפניך צדקך שהצדקה והחסד ילך קודם לך קודם שתעשה מה שאתה צריך לעשות לצרכך, תעשה קודם לצורך צדקה, ואז וכבוד ד' יאספך, שבעת שיאספך ד' אליו יהיה כבוד ד' כי לכבוד ד' פעלת בימיך ובחייך, ובאם לא תעשה כן אז יוכל להיות שבעת אסיפתך מעוה"ז עדיין אתה באמצע מעשה עצמך.

ואמר הכתוב (ירמיה ח' כ"ג) מי יתן ראשי מים ועיני מקור דמעה ואבכה יומם ולילה את חללי בת עמי, ואיתא במדרש אמרו ישראל לירמי' אנו נבכה בלילה ואתה תבכה ביום, אמר הקב"ה ירמיהו בוכה ביום וישראל בוכים בלילה ואני אבכה יומם ולילה שנאמר ואבכה יומם ולילה את חללי בת עמי, כי ירמי' היה בטוב שחסו עליו האויבים כמבואר בפסוקים ובילקוט שם והיה בוכה ביום כשהיה רואה את צרת

ישראל, וישראל בכו בלילה כשבאו בלילה הביתה בעת מנוח לאדם מעבודתו עדי ערב, ואמר הקב״ה ואבכה יומם ולילה את חללי בת עמי, את בא בכל מקום לרבות הטפל לו, דהיינו שלא בלבד שבוכה ומתאונן על המתים בלבד, רק גם רחמנות גדול הוא על הנשארים וזה מביא עוד יותר לבכי ולמספד.

ויובן והיה עקב תשמעון את המשפטים האלה. תשמעון לשון רבים שתרגישו ותשמעו ותבינו את המשפטים אשר עשה ד׳ בישראל והוא לשון רבים כי לא בלבד היחיד הנוגע אליו בפרט ירגיש צערו אלא עקב תשמעון לשון רבים, את המשפטים האלה שעשה ד׳ הדין שנעשה בעולם. ואז עי״כ מדה כנגד מדה יתקיים בכם הכתוב ונתן לך רחמים ורחמך, שע״י הרחמים שתרחם על אחרים ירחמו גם עליך, ועי״ז מביא המדרש אדם מישראל שיש לו מנורה של פרקים דהיינו נר ד׳ נשמת אדם אם יהיה של פרקים וחלקים כאלו היה נפרד מכללות ישראל ולא ירגיש בצערן מהו לטלטולא בשבתא, (פי׳ לטלטולא להרחיקו מאתו). כך שנו חכמים המרכיב קנה מנורה בשבת חייב, כי הנה כשישים האדם ללבו כי הנשמה מכסא כבוד חוצבה ואב אחד לכלנו ידע שממקום אחד באים כל שורש הנשמות ואסור להרכיב אותם דהיינו שיתרחק האדם מכללות ישראל מלהיות אתם כמו אחד רק להרכיב מפרקים, כי המרכיב קני מנורה בשבת חייב, לכאורה פתח בטלטול וסיים בהרכבה, אבל לפי״ז כולה חד משמעות כי אסור לטלטלה ולהרחיקה מאתו בשבת כשיחשוב על עוה״ב יום שכולו שבת והנה הרכבה הוא בדרך כלל במין בשאינו מינו דהיינו דאסור להרכיב ולהרחיק ולחשוב בעיניו כאלו הוא עם כלל ישראל אינו מינו כי אז מתחייב בנפשו כי אם בתוך עמי אנכי יושבת כי כשהאדם הוא בתוך עמו אז יושב בשקט.

(הרב יהודה סגל ראזנער : „אמרי יהודה״, תשל״ג)

אמרתי בס״ד בי״ט מנ״א יומא דהילולא של אבי הק׳, שזכני הקב״ה שנה זו שנת תשל״ג להיות על הציון הק׳ במארגרעטן

והיה עקב תשמעון וכו׳ (שם), אם המצוות קלות שאדם דש בעקביו תשמעון. רש״י ז״ל ובספרים הק׳ והי׳ עקב תשמעון זו מצות תחומין.

ובס״ד, היסוד מכל דרך החיים היא לדעת התחום והגבול של כל דבר עד היכן הגבול המותר, והיכן מתהיל החלק האסור. בחינת עד פה תבוא ולא תוסיף, וכלל זה קיים על כל צעד ושעל, בכל מצוות עשה ולא תעשה האמורים בתורה, ולדוגמא, ארבעים סאה מטהרים הטמא, ארבעים סאה פחות טפה אחת לא עלתה לו טבילה, וכן הלאה רבו מספור.

ויסוד ההגבלה לא רק בין המותר לאסור, אלא אפילו במותר עצמו לא להפריז על השיעור שיכול ח״ו להזיקו, וכמ״ש הרמב״ן ז״ל בפירושו עה״ת בפ׳ קדושים וז״ל: „...והענין כי התורה הזהירה בעריות ובמאכלים האסורים, והתירה איש באשתו, ואכילת הבשר והיין, א״כ ימצא בעל התאוה מקום להיות שטוף בזמת אשתו או נשיו הרבות, ולהיות בזוללי יין בסובאי בשר למו, וידבר כרצונו בכל הנבלות, שלא הוזכר איסור זה בתורה, והנה יהיה נבל ברשות התורה... לפיכך צוה שנהיה פרושים מן המותרות וכו׳״ ע״כ. וכל מי שזכה להכיר את אבי הק׳ יודע שכל חייו דרך והדריך את כל הקרב אליו על יסוד זה, להנזר ולהתקדש מכל מה שאינו הכרחי ממש לקיום האדם.

וזהו והיה עקב תשמעון, אין והיה אלא לשון שמחה, כמה שמחה היא זו אם אתה יכול לקבוע תחומין לא רק בין המותר לאסור, שאת זה כבר קבעה והגבילה התורה עצמה, אלא במותר עצמו לדעת את החלק המותר שבו והאסור שבו, שלא להיות ח״ו נבל ברשות התורה.

והיה עקב תשמעון את המשפטים מכלל מדרגותיו ומעלותיו של אבי הק׳ זצ״ל בולטת במיוחד מדת השמחה, ואפילו במצבים הכי קשים, מעולם לא זזה השמחה וההסבר פנים ממנו, וזהו כוונת הפסוק והי׳ עקב וכו׳, שאפילו בזמן שח״ו המצב הוא בחינת משפטים דהיינו דינים, אתה תמשיך לקיים ולשמוע דבר ד׳ במדת „והיה״ שהיא השמחה, ואז תזכה בסוף לכל ההבטחות האמורות שם.

ואני תפלה לאל נורא עלילה, שזכות אבי הק׳ תמליץ טוב בעדנו שיתקיים והיה עקב, שזה יהיה כבר הסוף, ותתרבה השמחה בעולם, ע״י גאולת ישראל, ע״י הפלת מלכות הרשעה, ע״י התגלות כבוד מלכות שמים ונזכה לשמוע קול שופרו של משיח המלווה בקול ששון וקול שמחה, ויקבץ נדחינו מד׳ כנפות הארץ בב״א.

והיה עקב תשמעון וכו׳ (שם), בספר „נועם אלימלך״ הק׳ ע״ז הפ׳ וז״ל „ואת החסד ע״פ מ״ש (שהש״ר פ״א) מה שעשתה חכמה עטרה לראשה עשתה ענוה עקב לסנדלה: והפי׳ פשוט, שהענוה הוא המקור והשורש של כל דבר קדושה, והוא המקיים הכל. ולכך נקראת בלשון עקב, כמו הרגל שהוא הקיום שהגוף עומד עליו, נמצא שבכל דבר שאדם עושה צריך להיות בעובדא ההיא הענוה, וזהו והיה עקב, צריך תשמעון את המשפטים האלה, פירוש בכל המשפטים האלה, תראו להשרות בתוכם העקב היא הענוה״ ע״כ.

ובס״ד והחכמה מאין תמצא. במי נמצאת החכמה במי ששמים עצמו לאין, וא״כ ראש וראשית לחכמה היא הענוה דהיינו „אין״, ולכן בהכרח הוא שחכמה זו

שבאה מאין, יהיו תולדותיה כיוצא בה, להגיע שוב על ידה לאין והיא הענוה, וזהו מה שעשתה חכמה עטרה לראשה שמיראת ד׳ הגיע לחכמה, וכמה שיחכם יותר זה עצמו יחייב אותו לבוא לידי ענוה, והענוה שוב תביא אותו לידי יראת ד׳ יותר, וכן חוזר חלילה. וזהו עשתה ענוה עקב לסוליתה, כי ע״י ענוה משיג יותר יראת ד׳. חכם לב יקח מצוות זה משה, למה חכם לב? כי לקח מצוות שכל ישראל התעסקו בבזה, ומשרע״ה לקח את עצמות יוסף. יוסף יסוד ענוה, שנתלבשה ביוסף נשמת יצחק אבינו שנאמר בו ויצא יצחק לשוח בשדה, ששם בשדה מרגיש האדם את מדת ההכנעה והענוה כשהוא עומד ללא בית וללא רכוש באמצע השטח הריק, והנה השבטים מכרו את יוסף עבור נעלים, ואמר לו הקב״ה למשרע״ה במראה הסנה „של נעלך מעל רגלך" בזה שאתה רואה הסנה בוער באש המסמל את צרת השעבוד במצרים, בזה עצמו יתוקן החטא ממכירתם את יוסף עבור נעלים.

וזהו רמז בדברי חז״ל, מה שעשתה חכמה עטרה לראשה, ע״י חכם לב משה, שלקח עצמות יוסף ועשה את מדת הענוה שלו עטרה לראשו, עשתה ענוה עקב לסולייתה באותה מדת הענוה זכינו שתוקן חטא סוליות העקב, חטא הנעליים שבהם נמכר יוסף.

(האדמו״ר מנחם מנדל טאוב: „קול מנחם", תשל״ה)

„קול מנחם"

האדמו״ר מקליב שליט״א הה״צ רבי מנדל טאוב, מראשון לציון, הוא איש חי רב־פעלים, אשר מאז עלותו ארצה הוא יוזם ומגשים, פועל ומפעיל להגברת יתדות החסידות בארץ ולהרחבת מעגלי התורה והקדושה, באופנים שונים. הוא יסד ובנה שכונה חסידית מפוארת בראשון־לציון ובה בית כנסת מרכזי, מהנדירים בארץ. הוא אירגן והקים ישיבה לבחורים וכולל לאברכים, והוא מוסיף והולך ליזום ולהגשים תוכניות רבות־מעוף, אם באירגון למודי תורה בצוותא בשם „בר בי רב דחד יומא", ואם ביזמה היוצאת ממנו לארגן אף נשים צדקניות, לפעולות תורה וחסד מגוונות. מאז בואו ארצה הפך ביתו להיות תל־תלפיות לשוחרי תורה ומבקשי אמונה, ורבים נוהרים אליו לשמוע אל הרינה ואל התפלה.

האדמו״ר שליט״א הוא בר אבהן קדושין, גדולי ומצוקי ארץ, ולמעלה בקודש עד הצה״ק רבי אייזיק מקאליב זצ״ל שביום פטירתו ז׳ אדר מתאספים המונים עצומים, לבית מדרשו של נכדו האדמו״ר מקאליב שליט״א ומקשיבים לאמרותיו בחסידות, ספוריו על זקנו הקדוש, ומנגינותיו החינניות המשובבות לב. השם חנן את האדמו״ר

מקאליב בקול ערב ונעים, מקסים כל שומע, ובו הוא מושך המונים, בתפלותיו הערבות נוסח זידיטשוב־רוזלא, ובשיריו היפים, מגנזיו של אבותיו הקדושים, ומהם אשר היבר בעצמו ברוב שרעפו בקרבו.

זכה האדמו״ר שליט״א, ומעשהו בארץ הוכתר בהצלחה רבתי. במעופו ועוז־רוחו חדר לישובים שונים בהם לא היה שריד לחסידות, הפיח רוח חיים בעצמות היבשות, ורכש המוני מעריצים מכל החוגים והשכבות. איך אומר ידידנו ר׳ ישראל אידלמן הי״ו: סגולתה של ארץ ישראל לחייך למי שמחייך אליה. האדמו״ר מקאליב עזב את הגולה ובא ארצה בבת־חיוך על שפתותיו. ואכן הארץ הקדושה חייכה לעומתו, ואיפשרה לו להקים מבצר לתורה וחסידות מהמצויינים בארץ.

באלה הימים הוציאו מעריציו וידידיו חלק מתורותיו על ספרי בראשית שמות, בשם „קול מנחם״. הספר הוא רב הכמות והאיכות, ומכיל כארבע מאות וחמשים דף, מלאים וגדושים חידושי־תורה, רעיונות חסידיים נלהבים, רמזי־קבלה, ואמרות חסידיות רבות, מבית מדרשו של הבעש״ט זצ״ל ותלמידיו.

בראש הספר בא קונטרס „אבדת הפר״ח״, שחיבר אחי האדמו״ר שליט״א הה״צ ר שלום זצ״ל, בו הוא מתאר דמותו הנפלאה של זקנו הקוה״ט האדמו״ר ר׳ פנחס חיים מראזלא זצ״ל. הקונטרס הוא מועט המחזיק את המרובה. הכתוב בו מעט הוא לגבי גדלותו של ענק־הרוח ואביר הרועים זה, שזכיתי להכירו בילדותי, ולשמוע את תפלותיו המלהיבות, ובמיוחד בימים נוראים. בימי המלחמה נדד רבנו זצ״ל מגליציה לעיר מרגרטן, שבטרנסילבניה, בה ביליתי שנות־ילדות. העיר היתה אורטודוקסית־אשכנזית, בנוסח החתם־סופר זצ״ל ותלמידיו, ולא רבים היו בה חסידים ההולכים בדרך הבעש״ט זצ״ל. אך האדמו״ר מרוזדול זצ״ל כבש תוך זמן קצר לבב כולם, בעבודתו עבודת הקודש, בתורותיו ותפלותיו, ובקדושתו, שהפליאה כל מכירי אורחותיו בקודש. רבות יש גם לי לספר על עוצם נוראותיו, אך הייתי טליא, והתרשמותי היתה רק ממראה־עין. דמותו הקדושה עומדת עוד כעת נגד עיני, וזוכרני איך ספרתי ארבעים פעם, שחזר בראש השנה בתפלתו: „הבן יקיר לי אפרים״, בבכיות קורעות לב החרותות בנפש לעולמים. הכרתי גם את נכדו הה״צ ר׳ שלום, המציב לו מצבה להנצחת זכרו הקדוש וזכר פעליו. טוב עשו המוציאים לאור את הספר ששמו קונטרס זה בראש הספר, לדעת ולהכיר, כי לא ייבש המעיין ולא יקצץ האילן, והשקעה גדולה כזו שהשקיע בעל הפר״ח בעבודת הקודש מניבה פרי הילולים הממשיכים את דרכו ואמונתו בארץ ישראל.

בפתח שער באה חוברת מפוארת על י״א מדות, מאוצרו הרוחני של האדמו״ר

מקאליב שליט״א, לחזק ידיים כושלות ולעודד עם רב. המדות מסתעפות לבירורי יסודות החסידות במושגים של א) שמחה. ב) צדקה. ג) עסקנות. ד) אמונת צדיקים. ה) עשה לך רב. ו) זה השולחן. ז) טהרת המקוה. ח) פתקאות. ט) צניעות. י) כיבוד אב ואם. יא) חינוך הבנים.

שמות המושגים לעצמם מבהירים ומסבירים את תוכנם המעודן, אך המעיין בהם מוצא אוצרות של תורה וחסידות. דברי זכרון על אבותיו הקדושים. פרקי עיון נחמדים, שכל אחד מוצא את הדרוש לו בעבודת־השם. האדמו״ר שליט״א מבהיר את השיבותה של שמחה. את היוניותה ורב ערכה של צדקה. את הצורך בעסקנות צבורית, ולהטיב לבריותיו. וכן בכל מדה ומדה. הכל מתובל בפירושים נחמדים ורעיונות נעלים, ובד בבד עם בקיאות מפליאה בחז״ל ונושאי כליו. האדמו״ר שליט״א מורה דרך כאן בחסידות, בהלכות אב ואם ובדרכי חינוך הבנים לתורה בלבד. יעילותו של החינוך לדעתו היא רק אם היא מתחילה בהורים עצמם. הם חייבים לשמש דוגמא, ואחריהם ימשכו צעירי הצאן.

אפשר לומר על מבוא זה, שהוא כרכא דכולה ביה. אישיותו של האדמו״ר שליט״א בולטת מתוכה כמורה־דרך לרבים, אוהב את הבריות ומחנכם לתורה, בנוסח אבותיו הקדושים.

על הספר „קול מנחם״ קשה לתת הערכה. הוא כולל כ״כ ענפים לאין שיעור, שכל אחד ואחד מחייב תיאור נאמן. מלא וגדוש הוא הספר חידושים, הברקות, דברי חסידות, חידושים דאורייתא, ואף דברי תוכחה בדרכי־נועם. כל פרט ופרט הוא ספון וחשוב, ומשולב בפרד״ס, של תורת הנגלה ותורת הנסתר. זה ספר חסידי רב־ערך המבוסס על יסודות קדושים של ספרי הבעש״ט ז״ל ותלמידיו.

כדי לא להוציא הנייר חלק אצטט רעיון מספרו של האדמו״ר שליט״א הכרוך בעבודת האדמה. הכתוב אומר אצל נח ותשחת „הארץ״. האמת היא כי אפשר להוציא דעת גם מהארץ, כמו שנאמר „בכל דרכיך דעהו״. זה שנאמר „לדעת בארץ דרכך״. אפשר גם מהארץ והארציות לשאוב דעת אלוקים. בזה אפשר לפרש הקרא ומלאה „הארץ״ דעה. בפרט אפשר להשיג על ידי הארץ יסודות האמונה בשנת השמיטה, שאז רואים בעליל כי לא יעזוב חסידיו, לעולם נשמרו. זה שנאמר בתהלים (ל״ז ג׳) „שכון ארץ ורעה אמונה״, היינו שים משכנך קרוב ליושבי ארץ, ומהם תלמד דרכי אמונה. אולם בדור המבול נאמר ותשחת ה„ארץ״, ותמלא ה„ארץ״, ה„ארץ״ נשחתה. רוצה לומר ששברו וקלקלו כל המעלות הנעלות התלויות בארץ. ויהי רצון ונזכה לגאולה שלמה בכחה של שמיטה הנשמרת בטהרה על ידי משרישי המצוה בארץ־ישראל.

(יהודה נחשוני, שערים, ו׳ אדר תשל״ה)

בעה"שית מארגרעטן יצ"ו

קול ששון קול חתן	מז"ל טו"ב לחת"ן ולכל"ה יח"ד	וקול שמחה וקול כלה

ב"ה שהחיינו והגיענו לתור כלולת בני היקר

ה"ב החתן החריף י"ש

כמר אליעזר צבי שליט"א

עב"ג דבתולה הכלה המהוללה

מרת אלטא חנה תחי' לאויט"א

בת הה"צ המפורסים הו"פ בנש"ק מוה' ישראל ב"ח (נייהויז) שליט"א מלעמבערג בן אהר בן לרבינו הקדוש הב"ה ז"ל ונכד לרבותינו הקדושים מסטרעליסק אפטא פרימישלאן ז"ע

החופה תהי' אי"ה למז"ט בשטו"מ אור יום ה' בהעלתך יט' סיון בעיר לבוב

ובכן ידידיי אוהבי וקרובי אבקש ליקח הכל בשמחתי וברצה"ש בשמחת בניכם אשוב גמולכם הטוב וזכות אבותינו הקדושים יגן עלינו ועליכם לכל מיני ישועות טובות עבג"צא.

יהודה יחיאל טויב

בן כ"ק אאמו"ר הג"הה שליט"א מראזלע.

גם אני מבקש מאנ"ש לכחת הכל בשמחת-נכדי הנ"ל שיחי' ואברך. אתכם בבני חיי מזוני רויחא ושפע קודש בברכה והצלחה וכ"ט

א"ד ידידכם המצפה להרמת קרן ישראל במהרה

ה"ק פינחס חיים טויב האבד"ק ראזלע

בן לאאמו"ר זצ"ל הגה"ק מהר"צ ז"ל

שו"ת מהר"ם בריסק, סי' קכ"ג

שאלת הרב ר' שלום טויב מהעיר מרגרטין בדבר בניית אוהל על קבר אביו...

אביו הגה"צ אבד"ק ראזדאל זצ"ל, נפטר בעיר גראסווארדיין והח"ק רצו להביאו לקבורה במארגערטען בה שכן שנים רבות, ובנו הרב ר' שלום טויב התנה הסכמתו לכך בתנאים רבים שלא כולם התקבלו על דעת החברא קדישא. בכל אופן הם הסכימו לתת לו מקום מיוחד בבית החיים ולבנות אוהל על קברו. בעקבות ההחלטה הוא החל לבנות את האוהל והספיק להעמיד את הדפנות על תילן, באופן כזה שהיה ריוח של אמה ומחצה בין הדופן האחד לקבר ושתי אמות בין הדופן השניה לקבר. אולם בינתיים קמו אנשי הח"ק וטענו שהסכימו רק להקיף את הקבר בדפנות אך לא להשאיר ריוח בין הדפנות לקבל וע"כ רצו לסתור את הדפנות שבנה. בשאלתו טען ה"ר שלום טויב שאין בסמכות הח"ק לסתור את המבנה שהקים משום שלפי הדין, מצבה שהוקמה לנפטר אין לשנותה והיא אסורה בהנאה.

בתשובתו קבע המהר"ם בריסק כי דמיונו של הנדון למצבה אינו עולה יפה ואם אמת הוא שהח"ק לא נתנו רשות לבנות אהל כזה הרי שאין בכוחו להקנות לנפטר מקום שאינו שלו. אולם הוסיף כי יש לחלק עוד בכמה אופנים כפי שיתבאר, ולהלן תמצית דבריו:

בענין עשיית אהל על קבר הצדיק, מלבד הטעמים הנעלמים, ישנם כמה טעמים גלויים: א) להתפלל במנוחה על קבר הצדיק למען לא יכו השמש והשרב את הבאים להשתטח על קברו ולמען יוכלו להתפלל במנוחה נכונה. ואפשר שמנהג זה השתרבב מפירושו של רש"י בשם תשובת הגאונים (בגמ' יבמות דף קכ"ב ע"א) שכתב כי הני ריגלי דאמוראי הוא יום שמת בו אדם גדול שקובעים אותו לכבודו, ומדי שנה בשנה כשמגיע אותו יום מתקבצים ת"ח מכל סביביו ובאים על קברו עם שאר העם להושיב ישיבה שם. ובמס' מגילה (דף כ"ח ע"ב) מובא שרבינא ורב אדא בר מתנה באו לשאול שאלה מרבא וכשירד גשם עז נכנסו לביהכ"נ ואמרו שנכנסו לביהכ"נ משום ששמעתא בעי צילותא (כלומר, הלימוד צריך צלילות ויישוב הדעת), א"כ מובן שאם קבעו ישיבה על קבר הצדיק היו בונים שם בית כדי שלא יבלבל אותם שרב ושמש (כי שמעתא בעי צילותא) וכך נשאר הדבר גם בדורות האחרונים. ב) טעם נוסף ראיתי בשו"ת מנחת אליעזר (ח"ב סי' מ"א) כי האוהל נעשה כדי לגדור גדר שלא להניח אחר בתוך ד' אמות שלו. ואם יהיה אהל בנוי לא יניחו בתוכו אלא צדיק וחסיד גדול הראוי לו.

והנה מובא בגמ׳ סנהדרין (דף מ״ז) שאין קוברים רשע אצל צדיק וכן פסק הטור והשו״ע (סי׳ שס״ב) ושם לא אמרו מהו שיעור ההרחקה.

והנה בענין שיעור ההרחקה, כבר כתבתי בתשובה (סי ׳ס״ו) שהרמב״ם השמיט את הדין שאין קוברים רשע אצל צדיק לפי שהרמב״ם פוסק כת״ק בפרק המוכר את הפירות (דף ק״א ע״א) שצריך להיות מרחק של אמה ומחצה בין קבר לקבר, כך שהרחקה זו ממילא מספיקה כדי להבדיל בין קבר צדיק לרשע ולכן השמיט הרמב״ם דין זה שאין קוברים רשע אצל צדיק. אולם אח״כ הוכחתי מהגמ׳ הנ״ל במסכת סנהדרין, כי הרחקה של אמה ומחצה אינה מספיקה. במשנה שם נאמר שהנהרג ע״פ בי״ד לא קוברים אותו בקבר אבותיו ושאלה הגמ׳, וכל כך למה, והשיבה שאין קוברים רשע אצל צדיק. והקשה הערוך לנר, מדוע לא שואלת הגמרא כדרכה, מאי טעמא. ופרשתי שם שכיון שממילא צריך להרחיק אמה ומחצה בין קבר לקבר א״כ כונת הגמרא לא היתה לשאול מדוע צריך להרחיק, אלא מדוע צריך מקום מיוחד לצדיק ועל זה תירצה הגמ׳ שאין קוברים רשע אצל צדיק. משמע מכאן שלענין רשע אצל צדיק צריך הרחקה יתירה מאשר אמה ומחצה. (ועיין בשו״ת „שבות יעקב״ שמחפש זכות למנהג כיום שלא מרחיקים כנדרש בין קבר לקבר כפי ההלכה וטוען שהסיבה היא כי לא ניתנה לנו ארץ רחבת ידים ואין די מקום לקבורה).

עכ״פ ברור הדבר ששיעור ההרחקה בין קבר צדיק וקבר רשע הוא גדול יותר משעור ההרחקה שבין קברים. וכיון שיצאנו משעור של אמה ומחצה, אנו מעמידים על שעור של ד׳ אמות. ויש להביא טעם לדבר מהגמ׳ במועד קטן (דף ט״ז) שהמנודה מתרחקים ממנו ד׳ אמות. וכך נפסק להלכה בטור ובשו״ע (יו״ד סי׳ של״ד). וא״כ נראה שרשע עבריין שצריך לנדותו, אע״פ שלא נידוהו, אין ראוי להשכיבו בתוך ד׳ אמות של צדיק, כיון שאף בחייו היה צריך להרחיק ממנו ד׳ אמות. ועיין בספר חסידים (סי׳ תש״ז) שכתב שהמנודה בחרם מרחיקים את קברו יותר מח׳ אמות מן הקברים האחרים, כדי שלא תגע תפיסת קברו, בתפיסת קבר חבירו שהוא ד׳ אמות. וא״כ מי שראוי לנדותו ולא נידוהו צריך להרחיקו עכ״פ ד׳ אמות. ואמנם אין פלא שבצדיקים המדקדקים כחוט השערה עושים להם משמרת על משמרת ובונים להם אהל כדי לא לבוא לידי חשש שיקברו אצלם רשע.

לכן נראה, שאם יורשי הנפטר התנו עם החברה קדישא לקברו בעיר זו רק על תנאי שיבנו אהל על קברו, הרי שהמרחק צריך להיות כפי שקבעו חכמים ובודאי על דעת כן התנו, ולא על דעת לימוד הזכות של ה„שבות יעקב״ שבדרך כלל אין די מקום. כי הרי בכסף ובמחיר יקר אפשר תמיד להשיג מקום. וא״כ אמה ומחצה מכל צד בודאי מגיע ואפשר ד׳ אמות. ובפרט שישנם בעיר הרבה ממוקיריו וממעריציו

הרוצים להתפלל על קברו ואין להאמין שהח״ק אשר הרבה עשו עמו בחייו ימנעו מזה. וכבוד עשו לו בחייו וכבוד יעשו לו אחר מותו, והוא בודאי ימליץ טוב להם ולנו.

כוס תנחומין

המערכת מושיטה כוס של תנחומין להרב הגאון הצדיק המקובל המפורסם שלשלת היוחסין ענף עץ אבות חו״פ עה״י מו״ה **פנחס חיים טויב** שליט״א האבדק״ק ראזלא למות עליו אשתו הרבנית הצדיקת הצנועה מרת פיגא ז״ל בת הרה״צ הק׳ מו״ה אברהם חיים זצ״ל האב״ד לינסק יע״א נין להגה״ק מוהר״נ מראפשיץ זי״ע. וכן שולחין אנו בזה כוס תנחומין לכל משפחתו בכלל וביחוד לבנו הה״צ המפורסים וכו׳ מו״ה יהודה יחיאל שליט״א מפה ולכל המתאבלים עליה יתנחמו בנחמת ציון וירושלים.

הודפס ב„לקט שושנה״ בשנת תרצ״ג

ברכת תודה

לזכרון בהיכל ה׳ אשר באור יום ו׳ תולדות ג׳ לחודש כסליו שנת תרצ״ג בנסעי על מסילת הברזל מראזלי דרך עיר קלויזענבורג לביתי נפלו עלי ערלים שודדים והכו אותי מכות רצח ר״ל וממש הייתי בסכ״נ ורק בדרך נס ניצלתי בזכות אבותי הקדושים זי״ע, ע״כ אזכיר בל״נ תמיד אותו היום שנעשה לי הנס להודות ולהלל להשי״ת על שהציל אותי מיד הרוצחים ונשארתי בחיים מה אשיב לה׳ כל תגמולוהי עלי על החסד שעשה עמי השי״ת וגם לקחו ממני הטלית החדשה שלי ושאר חפצים ע״כ אבקש מי שיש לו ידיעה מהם או מי שקנה אותם יודיע בטובו להמערכת ואשלם לו ממיטב כספי ולמצוה גדולה יחשב.

ה״ק **יהודה יחיאל טויב**
בן לאאמו״ר הגה״ק שליט״א מראזלע

הודפס ב„לקט שושנה״, כסליו, תרצ״ג

בתי התפילה בעיר

בית הכנסת הגדול שבנייתו נגמרה ב־1863 שימש כיובל שנים בית תפילה יחידי ליהודי העיר מרגרטין. בעשור הראשון של המאה הוקם לראשונה בית תפילה נוסף ע״י חסידי סיגט, שבאו להתיישב בעיר. במרוצת הזמן הוקמו בתי תפילה נוספים ברם המוקד הרוחני לכל יהודי העיר היה בית הכנסת הגדול, כולם באו לשמוע את דרשות הרב בשבת הגדול, בשבת שובה, בז׳ באדר ובהזדמנויות חגיגיות שונות.

בכל ימות השנה בימי חול התאסף קהל גדול בביהכ״נ משעה 5 בבוקר לאמירת תהילים לפני התפילה בצבור. לפנות ערב ובשבתות לפני תפילת מנחה שמעו עדת המתפללים הרצאות מפי מגידים, חומש ורש״י עם פרשנות ודינים משולחן ערוך.

המרצים היו דייני העיר או המגיד המוכשר ר׳ חיים לוי. מדי ערב נלמדו שעורים בגמרא ע״י ר׳ עקיבא ויי״ב ואחריו ע״י בנו ר׳ נחמיה.

ב־1910 הגדילו את בנין בית הכנסת הוסיפו כמה אגפים מצפון ודרום מכיוון שהבנין היה צר מלהכיל את כל המתפללים.

מלבד בית המדרש דחסידי סיגט היה בית תפילה גם בבית המדרש לבחורים. בנוסף לאלה היו כמה בתי תפילות שקיימו מנינים רק בשבתות וחגים, בחדרים של התלמוד תורה היו שניים כאלה, אחד של יהודים אשכנזים, כלומר שהתפללו בנוסח אשכנז. השני היה ביהמ״ד של חסידי ויזניץ, בבית התפילה של הדיין ר׳ יעקב צבי שפעל בבית הספר העממי לשעבר התפללו רק בשבתות. בתקופה יותר מאוחרת הוקם בית תפילה בחצרו של ר ׳יעקב שטיינר ברחוב מאלום, בגלל המרחק בין הרחוב הזה לבית הכנסת. במקום הזה התפללו גם בימות החול חוץ מהימים הנוראים.

אחרי שגורשו היהודים באייר תש״ד שימש בית הכנסת הגדול למחסן לצבא הגרמני ואילו בית המדרש החסידי לאורווה לסוסים. השרידים שחזרו שיפצו וניקו את ביהכ״נ ואת ביהמ״ד, הפעילו את שניהם מחדש על אף מספר המתפללים המצומצם. אחרי העליה ההמונית לארץ בהתחלת שנות החמישים סגרו את ביהמ״ד החסידי והתפללו רק בבית הכנסת הגדול כעשרים שנה. בשנות השבעים לא התקיימה עוד תפילה בצבור בעירנו מרגרטין ואילו בשנת 1977 הרסו השלטונות את בנין בית הכנסת הגדול.

שו״ת מהר״ם בריסק — חלק ג׳ סי׳ ב׳

שאלה שנשאלה ע״י הנהלת בית המדרש של חסידי
סיגט וסטמר בדבר שריפת ה„גניזה״ שבביהמ״ד

בגניזה שבעליית בית המדרש הצטברו כתבי קודש רבים ועתה הוציאה הממשלה הוראה לפנות מהגגות והעליות כל דבר העלול להישרף, מחשש התפרצות דליקות. ומאחר שאין אפשרות לקבור את ה„שמות״ וכתבי הקודש שבגניזה, האם יש היתר לשרפם.

להלן תמצית תשובתו של המהר״ם בריסק:

הנה הראש והראשון שדיבר בענין זה הוא הבאר שבע (בשו״ת שבסוף ספרו, סי׳ מ״ג) והזכירו המגן אברהם (סי׳ קנ״ד ס״ק ט׳) ועיקר דבריו, שמבואר במשנה ובגמרא בתחילת פרק כל כתבי (שבת פר׳ ט״ז) כי כל כתבי הקודש בין נביאים וכתובים ובין גמרות ואגדות ותפילות מצילין מן הדליקה בשבת, וממילא אסור לשרפם, וכן פסק הרמב״ם (פ״ה מהל׳ יסודי התורה) שכל כתבי הקדש שבלו צריכים גניזה, וכבר נתבאר שכל דבר הצריך גניזה אסור לשרפו או לאבדו ביד. ועוד מבואר בסוף מסכת מגילה שגניזת ספר תורה הוא בכלי חרס. ומאחר שראוי לנהוג קדושה גדולה במשנה וגמרא ופירושיהן מפני שיש בהם סרך קדושת ס״ת, ממילא צריך לגנזם בתיבה סגורה. עד כאן עיקר דבריו.

והנה בשו״ת שבות יעקב (ח״ג סי׳ י׳) העתיק את דברי הבאר שבע וחלק עליו, ומסקנתו היא כי במקום שיש חשש שכתבי הקודש יבואו לידי בזיון או שיש חשש סכנה יש להתיר ע״י שריפה מעט מעט ובצנעה,בתוך כלי חרס ואח״כ יצניע האפר אצל תלמיד חכם בבית הקברות, אבל בס״ת אין להתיר שריפה. והיסוד להיתרו הוא שהגמרא מדמה יציאת הנפש באדם לס״ת שנשרף והרי שאול המלך אמר לנערו שימיתו כדי שלא יבוא לידי בזיון א״כ כך הדין גם בכתבי קודש שמותר לשרפם כדי שלא יבואו לידי בזיון אולם, לעומת זאת בשו״ת כנסת יחזקאל (התשובה נדפסה בשו״ת שבות יעקב סי׳ י״א) חלק עליו וכתב ששאול ציוה שיהרגוהו משום שידע בודאות שיהרגו אותו וגם יבזוהו וכן חשש שעם ישראל יתקומם נגד שונאיו ויפלו חללים מישראל, מה שאין כן בכתבי הקודש, לא ראוי לשרפם מחשש בזיון, כי השריפה בודאי אסורה והבזיון הוא ספק ועל כן פסק שטעונים גניזה בכלי עץ אשר יעמדו ימים רבים. על דברים אלה השיב השבות יעקב (סי׳ י״ב) שאין כוונתו לדמות שריפת כתבי קודש למאבד עצמו לדעת, שאיבוד נפש בודאי חמור, אלא שהביא זאת כעין ראיה, ועיקר טעמו להתיר היה משום שהבאר שבע עצמו כתב

שהמנהג לשרוף כתבי קודש אלא שדחה מנהג זה מכח ההלכה, ועל כן בא הוא לחזק את המנהג ולעשות לו סימוכין לפחות במקום שאי אפשר לגנזם. מלבד זאת, חולק השבות יעקב על הכנסת יחזקאל שמתיר לגנזם בכלי עץ ולקברם ואוסר לגנוז כך משום שע״י ירידת גשמים והפשרת שלגים ירקבו כלי העץ וכתבי הקודש ילכו לאיבוד במהרה ואין לך בזיון גדול מזה. על כן, נשאר השבו״י עומד בדעתו הראשונה, שמותר לשרפם.

והנה בא הכתוב השלישי והכריע ביניהם. בשו״ת חסד לאברהם (מהדו״ת סי׳ י״ז) הביא דעת התשב״ץ (ח״א סי׳ ב׳) שכתב כי איבוד כתבי קודש שאין בהם אזכרות (שמות) איסורו הוא מדרבנן, ודעת החסד לאברהם שאף כשיש בהם אזכרות אם בלו האיסור הוא מדרבנן. כי מקור האיסור לאיבוד כתבי קודש נלמד מהפסוק „ואבדתם את שמם לא תעשון כן לה׳ אלוקיכם״. וכיון שמצות איבוד עבודה זרה לא שייך בשברי שברים א״כ גם איסור איבוד ספר תורה לא נאמר בס״ת שבלה ונקרע ולכן האיסור הוא מדרבנן. לפי״ז יוצא שכתבי קודש שאין בהם אזכרות יש בהם שני דרבנן. לכן, מסכם החסד לאברהם, גמרות ופירושיהן שאין בהם אזכרות והם בלו, אפשר לסמוך על השבות יעקב ולהתיר את שריפתם. עד כאן עיקרי דבריו של הבאר שבע.

והעתקתי את תמצית דברי גדולי האחרונים למען יראה הרואה כי הבאר שבע חיזק דבריו במסמרות נטועים מהש״ס ומדברי קדמונים ולעומתו השבות יעקב לא דחה כלל שום ראיה ורק כתב שמחמת המצב באותו זמן שמאיזה סיבה שהיא לא היתה אפשרות לגנוז לכן בחר את הרע במיעוטו, כמו שאול המלך, והתיר לשרוף את כתבי הקודש. ועיקר יסוד ההיתר בנוי על המנהג שהביא הבאר שבע. וכבר כתב המרדכי (בתחילת פרק הפועלים) שמנהג שאין לו ראיה מן התורה אינו אלא כטועה בשיקול הדעת. לעומת זאת, הבאר שבע יש לו ראיה להיפך, ונאמן עלינו השבות יעקב שהמעשה שהיה כך היה ולא היתה אפשרות לקיים את מצות הגניזה, על כן התיר לשרוף, אבל במקום שקיימת אפשרות לקיים את המצוה, כלומר לקנות חביות גדולות של עץ קשה ולהניח בהם הכתבי קודש עד אשר ירחם ה׳ על ישראל, אין היתר לשרפם אפילו לדעת השבות יעקב. כי הרי בשו״ע (או״ח סי׳ תרנ״ו) הרמ״א שם פסק שבמצוות לא תעשה מחוייב אדם לבזבז את כל ממונו קודם שיעבור על הלאו. ובשמות קדושים ישנו הלאו של „לא תעשון כן לה׳ אלוקיכם״ וכל מוני המצוות הגדירו את איבוד ומחיקת השמות הקדושים כמצות לא תעשה. ואין הבדל בין שריפה לאיבוד באופן אחר, וגם קבעו כבר הפוסקים שאין גם הבדל בין כתיבה לדפוס. עיין טור יו״ד סי׳

רע"א ובסי' רפ"ב סק"י). א"כ פשוט הוא שכתבי קודש שיש בהם אזכרות ודאי אסור לשרפם אפילו אם צריך לבזבז ממון רב להוצאות גניזתם.

אמנם עדיין נשאר לדון על כתבי קודש כמו גמרות ופירושיהן שאין בהן אזכרות. כי הנה המגן אברהם (סי' קנ"ד ס"ק ט') כתב שכל תשמישי קדושה נכללים בלאו של „לא תעשון כן". וכתב הגאון מקובנא ז"ל בשו"ת עין יצחק (סי' ד') כי מדברים אלו משמע ששריפת כתבי קודש שאין בהם אזכרות, איסורם הוא גם כן מדאורייתא, וכל תשמישי קדושה איסור שריפתם הוא מדאורייתא. א"כ יוצא לפי"ז שגם בכתבי קודש שאין בהם אזכרות, חייב אדם לבזבז כל ממונו כדי שלא יצטרך לשרפם.

אמנם אף אם נאמר שמלשון המגן אברהם אין הכרח ללמוד שאסור מדאורייתא לשרוף כתבי קודש שאין בהם אזכרות (כמו שהוכיח בשו"ת עין יצחק שם מספר החינוך מצוה תל"ז ומשו"ת התשב"ץ ח"א סי' ב' ואף יישב באופן זה את הרמב"ם בפ"י מהל' יסודי תורה ה"ח) והפרי מגדים (או"ח תרנ"ו) מסתפק אם באיסור דרבנן חייב אדם לבזבז את כל ממונו ולפי"ז יוצא שבכתבי קודש שאין בהם אזכרות אין חובת בזבוז ממון. אולם במה שהפרמ"ג מסתפק פשוט לו לחות יאיר (סי' קפ"ג) שאף על איסור דרבנן חייב אדם לבזבז כל ממונו. וכן גם בשו"ת הב"ח (סוף סי' קכ"ט) כתב שמכיון שחייב אדם לבזבז כלח ממונו כדי שלא יעבור על מצות לא תעשה כ"ש שהוא חייב לבזבז ממונו כדי לא לעבור על הלאו „לא תסור מכל אשר יורוך" וא"כ במקום שישנה אפשרות, ע"י הוצאה כספית, להציל את כתבי הקודש מבזיון שריפה, הובה לעשות זאת ואין ללמוד לענין זה היתר מדברי השבות יעקב הנ"ל. ועיין עוד בשו"ת משאת בנימין (סי' ק') שברור לו כי מאחר שכל תשמישי קדושה חייבים גניזה בודאי גם כתבי קודש וכל מיני ספרים אינם נגרעים מתשמישי קדושה וטעונים הם גניזה.

אמנם — מוסיף המהר"ם בריסק בהמשך דבריו — נשאר לנו אך סמך אחד להתיר שריפת כתבי קודש והוא החסד לאברהם הנ"ל הכותב שבשאר כתבי קודש שבלו יש בהם תרי דרבנן (כמובא לעיל), אולם כיום ישנם בין כתבי הקודש דפים שלמים שלא בלו, כי נשתרש הנוהג להצניע בעליות בתי הכנסת גם דפים שנתלשו מהספר או ספרים שנפרדו דפיהם ועליהם בודאי אין דין של כתבי קודש שבלו. אמנם בסוף דבריו דוחה המהר"ם בריסק את עיקר דינו של החסד לאברהם ומסקנתו היא שאיסור שריפת כתבי קודש הוא דאורייתא ולדינא הוא קובע שכל כתבי קודש טעונים גניזה ואסור לשרפם.

ועוד, — מסיים המהר"ם בריסק — מחלוקת היא בין הפוסקים אם צריך לגנזם

דוקא בכלי חרס או די בשקים וכן לענין ספרים המודפסים בכתב רש״י קיימת מחלוקת בין שו״ת בית דוד ושו״ת זרע אמת (ח״ב סי׳ קל״ג). ומקובל עלינו שהציבור אינו עני ויש ביכולתו להשיג תיבה או חביות לטמון בהם את כתבי הקודש ולהניחם במקום משומר עד שיעזור ה׳ ויוכלו לקיים את הגניזה כראוי.

ותקויים ברכת הבאר שבע שכתב כי אז יהיה שכרו גדול כדתנן כל המכבד את התורה גופו מכובד על הבריות ונהיה מכובדים בעיני כל רואינו ונזכה לישועה קרובה לבוא.

שו״ת מהר״ם בריסק — חלק א׳ סי׳ קי״ב

שאלת הרב מרדכי עזריאל וינברגר הי״ד (גיסו של מהר״ם בריסק)
האב״ד האחרון לקהילת מארגרעטען לפני מלחמת העולם השניה:

בבית המדרש היה כל מתפלל משלם מס קבוע עבור מקומו ותקנה היתה קיימת כי העוזב את המנין ועובר להתפלל במקום אחר חייב לשלם מס כפול אם ברצונו להמשיך להחזיק את מקומו. ועתה עזב אחד המתפללים (ר׳ יואל הורוביץ) את ביהמ״ד ותרם את מקומו לקרן התלמוד תורה ומסרב לשלם את המס הכפול בטענה כי כלל לא ידע מהתקנה הנ״ל בעת שקנה את המקום. ועל כך נשאלה השאלה, האם הוא יכול לפטור עצמו מן המס והאם בכלל חלה עליו התקנה וכן האם קרן הת״ת פטורה מן המס.

להלן תמצית דברי המהר״ם בריסק בתשובתו:

הנה בשו״ת הריב״ש (סי׳ תע״ז) כתב, כי כל קהל וקהל עושים לעצמם תקנות וחוקים בעניני המיסים והחובות, וכל מה שהקהל הסכים עליו, הולכים אחר הסכמתו היות והוא תנאי שבממון והם התנו בכך. אמנם הקהל אינו יכול לעשות תקנה או חוק כנגד היחיד, שלא כדין, לפי שהקהל אינו יכול לעשות תנאי כלשהו לגזול מאדם אלא אם כן הוא מסכים לכך. עיי״ש בריב״ש שהאריך בזה והעתיק שם את תשובת הרשב״א שממנו הוציא את הדברים הללו. ועיין גם בשו״ת הרמ״א (סי׳ ע״ג) שהביא את דבריהם וסיים כי ברור הדבר שאין כח ביד בני העיר לתקן תקנות מלבד מה שהם רשאים לתקן מכח הדין ולא כל מה שיעלה על רוחם, שזה לא היה ולא יהיה. עיי״ש.

וא״כ לפי״ז, מאחר שבשו״ע (סי׳ קס״ג) מבואר כי מי שיש לו חצר בעיר אחרת, יכולים בני אותה העיר לחייבו בחפירת בורות שיחין ומערות, אבל בשאר

כל הדברים אינם יכולים לחייבו. הנה א״כ כך הוא גם בענייננו. במה ששייך למקום מושבו בביהכ״נ יכול הקהל לעשות תקנה לחייבו בפריעת מיסי המדינה והעיר וכן בהוצאות אחזקה ותיקוני בדק הבית וכדומה. אבל בודאי אינם יכולים לחייבו להשתתף במימון החזקת חזן ביהכ״נ וכדומה, מכיון שהוא אינו מתפלל שם. זאת, מכיון שהוא לא היה בשעת התקנה ולא ידע עליה, ממילא אין התקנה חלה עליו אלא עד כמה שהוא מחוייב מעיקר הדין. וכך גם פסק בשו״ת שיבת ציון (סי׳ ק״ז) עיי״ש.

אמנם נראה לי שתקנת הקהל לא היתה שכל העוזב את ביהמ״ד ישלם מס כפול, אלא תקנתם היתה שמי שיש לו מקום בביהמ״ד ישלם מס כפול אחר שיעזוב את ביהמ״ד. מזה נראה שמכירת מקומות נעשית על תנאי שהקונה מתפלל שם וע״י זה יהיה לביהמ״ד הכנסות של נדרים ונדבות ממנו. לעומת זאת אין מוכרים מקום לאלה המתפללים מחוץ לביהמ״ד אלא בתנאי שישלמו מס כפול, למען לא יעזבו את ביהמ״ד ויפסידו את ההכנסה הצפויה מהם. לפי״ז יש לנו אומדנא מוכחת שמכירת המקומות בביהמ״ד נעשית על תנאי. אכן, במקרה מעין זה גם בשו״ת שיבת ציון פוסק כי אלה שאינם מתפללים בביהמ״ד ואינם משלמים המס שהוטל עליהם, מאבדים את זכותם על המקום. ואפילו אם ישנה הכחשה בינם לבין הקהל (ואי אפשר לברר עם מי האמת) הרי הקהל הוא המוחזק, כי ביהמ״ד הוא של הקהל. ואף שבערך ש״י (סי׳ קס״ג סעיף ב׳) מפקפק בכך משו״ת הרשב״א והריטב״א, עיי״ש, אבל לפי מה שהוכיח הנתיבות (סוף סי׳ קצ״ב) שהקונים מקומות בביהכ״נ אין להם אלא זכות ישיבה, אך המקום עצמו שייך לקהל, א״כ יפה הדין כשו״ת שיבת ציון, עיי״ש.

היוצא לנו לפי״ז, כי אינה מועילה לו לקונה המקום טענתו שלא ידע מהתקנה הנ״ל. ואע״פ שבשו״ת הריב״ש כתב שאין לחייב אדם שבא לעיר ולא ידע על תקנות הקהל, אלא רק בדברים שהוא חייב בהם ע״פ דין תורה. אולם כל זה אינו שייך לענייננו, כי המדובר כאן הוא על עצם המכירה של המקומות ולא על ענין המס. ואין ספק בדבר שנציגי הקהל מכרו את המקום דוקא לפי תנאי התקנה, והקונה מחוייב ומשועבד לתנאים אלה.

וראיה לכך יש להביא מתוס׳ בב״ק (דף ק״י ע״ב). הגמרא שואלת, אלא מעתה יבמה שנפלה לפני מוכה שחין תצא בלא חליצה דאדעתא דהכי לא קדשה עצמה כלומר, אשה תוכל להפטר מיבום, אם נפלה לפני מוכה שחין, בטענה שאם היתה יודעת שכך יארע לה לא היתה מתקדשת לבעלה). והקשו התוס׳, א״כ אדם שקנה חפץ מחבירו והתקלקל, יוכל לדרוש את ביטול הקניה בטענה שאם היה יודע לא היה קונה, ועל דעת כך לא התכון לקנות. ותירצו התוס׳ שבענין זה הקנין אינו תלוי

רק בקונה אלא גם במוכר, והמוכר מקנה את החפץ על דעת כך. וביאור דברי התוס׳ הוא שמכיון שהקונה יודע כי המוכר אינו מוכן למכור לו באופן אחר, לכן אם ברצונו לקנות הוא מוכרח להתרצות ולקנות לפי תנאיו.

עכ״פ, בעניננו אנן סהדי שגם אם הקונה יודע בעת הקניה על תקנת הקהל בכ״ז הוא מסכים לקניה, שהרי כשקנה את המקום לא עלה על דעתו שיעזוב את ביהכ״נ ובפרט שברור כי בלעדי תנאי זה לא היו מוכרים לו את המקום כי כך היא תקנת הקהל. וגם אם יש קצת ספק בדבר, עכ״פ הוא המוחזק במקומות ביהמ״ד וא״כ אין מקום כלל שיפטור עצמו מתשלום המס שחייבוהו, אם ברצונו שהמקום ישאר שייך לו. ולפי״ז אין ממש בטענתו כי נתן את המקום לקרן הת״ת כי אין אדם יכול למסור לזולתו אלא אותן זכויות שיש בידו, ומכיון שאין לו זכות על המקום רק אם משלם את המס שקצבו לו, כך גם קרן הת״ת אינה יכולה לזכות במקום אלא אם תשלם את המס הזה.

מובן שכ״ז אמור בתנאי שהתקנה נעשתה כדין ע״י הקהל, כלומר ברובו. ואף שבשו״ת פנ״י (למג״ש חלק או״ח סי׳ ד׳) מסתפק בשבעת טובי העיר אם מספיק רוב או שצריך החלטה של כולם, את המהרשד״ם (חיו״ד סי׳ קי״ז) הביא כמה ראיות שרוב העיר ככולה. וגם בשו״ת פנ״י לא הסתפק אלא בשבעת טובי העיר אם צריך את הסכמת כולם וגם בזה הסכים שדי בדעת רובם. ועיין בשו״ת הת״ס (חו״מ סי׳ קט״ז) שכתב כי אם הכריזו בעיר שיבואו כל אנשי העיר לאסיפה בענין מסוים והיו אנשים שלא באו, אין הם יכולים לבוא אח״כ בטענה שההחלטה לא התקבלה על דעתם, כיון שהדבר נחשב כאילו בטלו דעתם בפני דעתם של אלה שבאו. ולסיכום נראה, שאם בדעת בעל המקום להמשיך ולהחזיק במקום עליו לשלם את המס הקצוב לו כפי התקנה האמורה. ואם העביר את מקומו לרשות קרן התלמוד תורה, אין הם פטורים מן המס ואם רצונם להחזיק במקום עליהם לקיים את תנאי בית המדרש.

שאלה שנשאלה ע״י הר״ר שמואל שמעלקא מהרב משאמלו
בענין הרחבת בית המדרש החסידי בעירנו. נדפסה בספר
שו״ת „לחם שלמה״ — או״ח סי׳ מ״א

בבית המדרש התרבו מאוד המתפללים וצר המקום מהכיל ועתה רוצים להרחיבו באופן כזה שיהרסו את הכותל המבדיל בין עזרת אנשים לעזרת נשים ויגדילו את עזרת הנשים אל תוך ביהמ״ד ואח״כ יסתרו את כתל המזרח וירחיבו את עזרת האנשים כלפי חוץ. ובעת שבנו את ביהמ״ד לפני י״ד שנה התנו בפירוש שהרשות בידם בכל זמן לשנות את ביהמ״ד לכל מילי ואפילו לעשותו אוצר. על כך גבוא בשאלה, האם מועיל התנאי והאם יכולים לבנות העזרת נשים על מקום עזרת האנשים.

בתשובתו פסק הלחם שלמה כי רשאים הם לשנות את ביהמ״ד ולבנותו כתכניתם ולהלן תמצית דבריו:

הנה כיון שבתחילה התנו בפירוש שיוכלו לשנות כרצונם רשאים הם לעשות העזרת נשים במקום שהיה עזרת האנשים, מפני שתנאי מועיל בבית כנסת ובית מדרש. כי אפילו לתשמישי קדושה מועיל תנאי כמו שמבואר בשו״ע (או״ח סי׳ קנ״ד סעיף ח׳) לענין ארון של ספר תורה שאם עשו תנאי מותר להשתמש בו לתשמישים אחרים וקדושת בית כנסת היא פחותה מקדושת ארון כמבואר ברמ״א (שם סעיף ו׳). כך גם מבואר בתחילת פר׳ ד׳ במסכת מגילה ונפסק בשו״ע (בסימן קנ״ג) שאם מכרו בית כנסת קונים תיבה ומבואר במפורש במגילה (דף כ״ח:) שבתי כנסת של בבל על תנאי הן עשויות. א״כ הרי לנו שמועיל תנאי בבית כנסת. אמנם התוס׳ והרא״ש שם כתבו שתנאי מועיל רק בבית כנסת שנחרב אבל לא בביכ״נ מיושב וכך גם נפסק בשו״ע (קנ״א סעיף י״א), אולם כבר כתב על זה המגן אברהם (שם בס״ק י״ד) שהמדובר הוא אם משתמש לענינים של קלות ראש, עיי״ש.

אמנם יש הסוברים שעזרת נשים היא קדושה קלה, כדברי מרן בשו״ת דברי חיים (ח״ב סי׳ י״ד) שעזרת נשים נקראת קדושה קלה, ואסור להוריד מקדושה חמורה לקדושה קלה ולהפוך ביהכ״נ לעזרת נשים, ומקורו מדברי המהר״ם מלובלין (בשו״ת סוף סי׳ נ״ט), אך עכ״פ זוהי קדושה קלה וע״י תנאי בודאי יועיל, וגם אם למדו והתפללו בבית המדרש כמה שנים אין בזה דבר, כי משמע מדברי הפוסקים שאין נפקא מינה אם השתמשו בקדושה פעם אחת או זמן רב. ועיין בלשון הרמ״א (סי׳ מ״ב סעיף ג׳) בענין שאסור לצרור מעות בסודר שצררו בו תפילין, שכתב שאם יתנה עליו בתחילה מותר בכל ענין ומשמע אפילו אם צרר בו כמה פעמים. כך

מבואר בגמ׳ הנ״ל ומהפוסקים, על כן נראה לענ״ד שרשאים הם לבנות את עזרת הנשים כרצונם. אמנם יש עוד להעיר מן הדין שאין לסתור בית כנסת עד שבונים אחר במקומו כפי שנפסק בשו״ע (סי׳ קנ״ב), ודין זה אמור לכאורה גם במקום שעשו תנאי, כי הרי ר״ח שאמר דין זה (תחילת בבא בתרא ובמגילה כ״ו:) הלא בבבל היה ובודאי אינו חולק על רב אסי שקבע כי בתי כנסת שבבבל על תנאי הן עשויות. וכמו כן המגן אברהם (קנ״א ס״ק י״ב) הביא דעת המשאת בנימין שכל בתי כנסת שבחו״ל על תנאי הן עשויות ובכל זאת לא חלק על הדין שאין לסתור בית כנסת עד שיבנו אחר והאליהו רבה ג״כ דעתו כהמשאת בנימין. א״כ נראה כי לענין סתירת בית כנסת כל עוד שלא בנו אחר לא מועיל תנאי, אם משום פשיעותא (פן יהרסו ויתרשלו לבנות אחר) ואם משום זילותא (שתתבטל התפילה בציבור מאין מקום). אמנם בענין זה כתב הט״ז שאם יש בית כנסת או בית מדרש אחר מותר להרוס והמגן אברהם חולק עליו, אך בקהלתכם, כמדומה אין בית מדרש אחר ובבית הכנסת המקומי לא מתפללים נוסח ספרד ועוד שאנו הרי פוסקים כהמגן אברהם, ע״כ היה נראה לכאורה שאסור לכם להרוס כל עוד לא בנו אחר. אולם יש לומר שמכיון שהרחבת בית המדרש הוא צורך גדול כי הוא צר מהכיל את המתפללים בו וגם יש בזה מצוה גדולה להרחיב גבול הקדושה לכן יש לסמוך על דעת הרא״ש (בבא בתרא) שבית כנסת שהוא צר מהכיל הרי הוא כבית כנסת שנסדקו קירותיו שמותר לסותרו. וסמך על דברי בעל שו״ת אריה דבי עילאה (סי׳ ג׳) ובשו״ת בגדי כהונה (סי׳ ה׳) ובשו״ת מאמר מרדכי (סי׳ נ״ה). וגם בכתב סופר (או״ח סי׳ י״ז) מחזיק בהיתר זה. אולם ראיתי בכתב סופר שם שאינו סומך ע״ז בלבד, אלא מוסיף עוד שישכרו מקום מיוחד להתפלל שם במרווח במשך כל תקופת הבניה ויחתמו חוזה מחייב עם קנסות לזמן בלתי מוגבל, באופן כזה שלא יהיה חשש שבמשך זמן הבניה ישארו בלא מקום תפילה, עיי״ש. ונראה כי קל וחומר לענייננו, שמלכתחילה התנו בפירוש שיהיו רשאים לעשות בו אפילו אוצר, שיש יותר טעם להקל. ונראה לי גם שעליהם לבנות את הכותל המזרחי לפני שיתחילו לסתור.

בהמשך דבריו כותב עוד בעל הלחם שלמה, כי עדיין יש מקום לערער על היתר זה מצד הדין שאסור לנתוץ דבר מבית הכנסת אלא א״כ עושה זאת על מנת לבנות (רמ״א סוף סי׳ קנ״ב). וא״כ לכאורה אסור לסתור את הכתל המערבי שהרי הסתירה היא רק כדי לבנות עזרת נשים. אלא שהאליהו רבה חולק ע״ז ודעתו היא שגם אם כוונתו לצורך אחר מותר לנתוץ, לפי״ז נראה שגם לצורך הרחבת עזרת הנשים, שהדוחק שם גדול ובימים נוראים יכולים לבוא לידי סכנת נפשות, מותר לנתץ את קיר בית הכנסת. וראיתי בשו״ת חסד לאברהם (או״ח סי׳ י״ד) שהתיר לנתץ

כתל מערבי לצורך בניית עזרת נשים וסמך בזה על האליהו רבה שכתב כי האיסור הוא רק לנתץ בדרך השחתה (וכהרמב״ם פ״י מהלכות יסודי התורה) אבל ודאי אם עושה זאת לצורך תיקון עזרת נשים אין זה דרך השחתה והרי זה נחשב תיקון גמור ומותר. אלא שכתב שם בנידונו שאסור לעשות זאת מטעם אחר, שהרי רוצים לעשות עזרת נשים במקום בית המדרש וזוהי הורדה מקדושה חמורה לקדושה קלה ועל כן מלבד איסור הורדה יש גם איסור נתיצה משום שאין בזה תיקון אלא קלקול, עיי״ש. אבל בענייננו הרי זה שונה, שהרי לענין הורדה מקדושה מועיל תנאי וא״כ אין כאן קלקול, ואם אין קלקול אין גם איסור נתיצה (ועיי״ש בגוף תשו׳ הלחם שלמה שמאריך בזה). עוד יש להוסיף כי הגם שנשאר האיסור לסתור בית כנסת עד שיבנו אחר מחשש לפשיעה שיתרשלו מהבניה ותבטל התפילה בציבור, אך זהו הרי חשש דרבנן ובאיסור דרבנן יש לסמוך בשעת הדחק על הרא״ש שהבאנו לעיל, אפי׳ אם נאמר שדעתו דעת יחיד היא.

והנה הרה״ג מראזלע שליט״א הדר בעירכם כתב תשובה בענין זה ומסקנתו היא לאיסור — אחר שהלחם שלמה דן בדבריו הוא ממשיך — אך כבר כתבתי שבנידון זה בודאי יש לסמוך על הרא״ש וכ״ש שיש לנו כל צירוף ההיתרים שכתב בשו״ת כתב סופר, אלא שלענ״ד נראה כי מאחר והיה כאן תנאי גמור יש לסמוך גם על הרא״ש לבד, אף בלא צירוף ההיתרים. אמנם בזאת אני מודה לרב הנ״ל שאם אפשר לבנות בדרך אחרת ובצורה טובה בודאי עדיף מאשר לבנות באופן שנכנסים לשאלות, אבל אם אי אפשר לבנות אלא באופן שתיאר השואל, נראה לי בהסכמת הגאב״ד להתיר.

שאלה ששאלה הנהלת ביהמ״ד החסידי בעירנו את הרה״ג ר׳ מ. בריסק בדבר מקומות ישיבה בבית המדרש שהם בבעלותה של הח״ק והיא מבקשת למכרם על אף שהם מושכרים לאנשים הטוענים חזקה עליהם. מודפס בשו״ת מהר״ם בריסק, ח״א סי׳ ג׳

שאלת הרב יצחק אייזיק לפקוביץ אחד מראשי הח״ק במרגרטין בדבר מקומות תפילה בבית הכנסת השייכים לחברא קדישא וזה שנים רבות שהם מושכרים לאנשים מהקהילה בסכום מסויים כשהתמורה היא עבור תמיכה בעניים. ועתה מחמת ריבוי ההוצאות הם רוצים למכור את המקומות ולהשקיע את כסף התמורה באופן כזה שהריוח השנתי יגיע לסכום מסויים שהוא גבוה מסכום דמי השכירות, משום כך הם דורשים שהשוכרים ישלמו דמי שכירות לפי ערך שווי המקומות, כלומר כסכום אותו ריוח שיכלו להרויח לו היו מוכרים את המקומות ומשקיעים את הכסף. לעומתם

טוענים השוכרים כי יש להם חזקה על המקומות בסכום שקצבו להם בעבר ואותו הם מוכנים לשלם גם להבא למרות שישנם אנשים המוכנים לשלם יותר.

על כך השיב המהר"ם בריסק כי רשות נתונה לאנשי הח"ק לעשות במקומות התפילה כחפצם הן למכרם והן להשכירם במחיר גבוה יותר ואין השוכרים יכולים לעכב בידם. ולהלן תמצית דבריו:

אחר שהוכח כי מועילה חזקה הן בממונות והן בדבר מצוה, במקום שיש ריוח לזה והפסד לזה, והתובע לא מחה במשך הזמן, דן גם להוכיח כי במקום שיש טעם וסברא נגד החזקה לא תופסת החזקה, עיי"ש. ובהמשך דבריו כתב: שיש לחקור אם מועילה חזקה בחפץ של הקהל. ומחלוקת הפוסקים היא, הב"י (חו"מ סי' קמ"ט) הביא שיטת האגודה הסובר שדבר שהוא של הקהל לא שייך בו חזקה, והוא עצמו השיג על דברי האגודה. וכן כתב גם הרמ"א (סעיף ל"א שם) שזהו כמו הקדש ולכן כשיש גזברים ממונים אכן מועילה חזקה. לעומת זאת כתב הב"ח שהשגת הב"י היא רק במקרה שהקהל מחזיק בדבר של יחיד, אבל ברור שכנגד הקהל לא מועילה חזקה של יחיד, וסיים הב"ח שאם הגזברים אינם ממונים על הקהל בכל העניינים, לא מועילה חזקה. ובקצות החושן לא הכריע בשאלה זו. לעומת זאת הנתיבות (במשפט האורים ס"ק ט"ו) הסיק להלכה כי בזמן הזה שהכל נעשה ע"פ המנהיגים הרי הם כגזברים וממילא יש חזקה בדברים של הקהל — ועיין בשדה חמד (אסיפת דינים, מערכת חזקה במצות סי' א' אות ל"ד) שהביא בשם איזה גאוני ספרד שאין חזקה למקומות שבביהכ"נ במקום שלא נוהגים למכור המקומות, אולם הוא עצמו לא הכריע בדבר. עכ"פ הנה הב"ח כתב כי בשאלה זו יש לדון בכל מקרה לפי מקומו ושעתו.

וא"כ נראה מה לפנינו, הנה כידוע המנהג בערי ישראל שאם אחד מחזיק מקום בביהכ"נ בשכירות, אין נותנים את המקום לאחר. ואם כן אזי במקום שנהגו כך מועילה החזקה של השוכר. אולם כבר הוכחנו כי כל זה הוא רק במקום שאין טעם לסלק את החזקה, אבל אם יש טעם וסיבה לסלק את החזקה באמת לא שייכת טענת החזקה. ולפי"ז הלא אין לנו טעם גדול מזה שבשעה שהשוכר החזיק במקום התפילה בעבר לא היה בכך הפסד לעניים, אבל עתה הרי הם מפסידים בזה שהוא מחזיק את המקום תמורת דמי שכירות מועטים בעוד שאפשר למכרם ולקבל ריוח גדול יותר, וממילא מובן שאפשר לסלקו מחזקתו. וכן כתב המג"א (סי' שס"ו סק"ג) שאם יש איזה טעם בטלה החזקה. אולם עדיין עומד לנגדנו הרדב"ז (ח"ד סי' י"ז) שכתב בענין של אחד שהיתה חזקה בידו להדליק הנר תמיד בבית הכנסת, שאין לסלקו מחזקתו, אפילו אם בא אחר המוכן לשלם עבור המצוה. והמג"א (בסי' שס"ו

סק"ח לענין עירוב) הביאו להלכה ולכאורה סותר עצמו עם מה שכתב בסק"ז בשם הרשד"ם ור"י הלוי, עיי"ש.

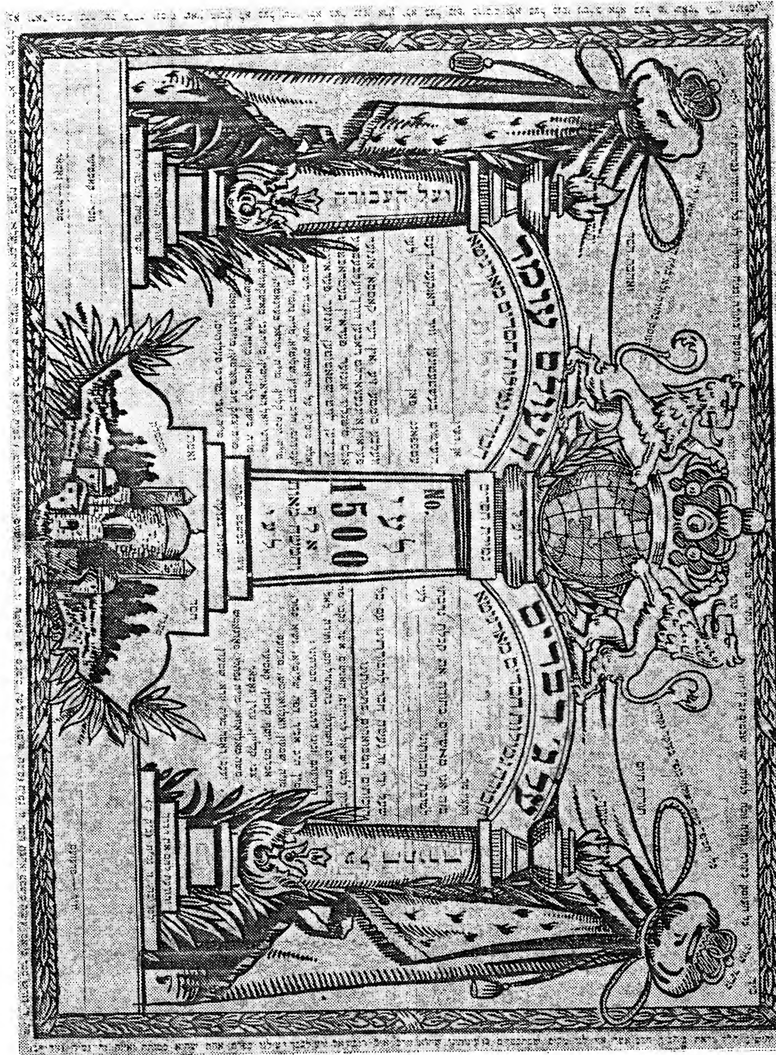
וצריך לתרץ שהוא סובר כי מה שבא אחר ורוצה לשלם עבור המצוה, אינו טעם חזק מספיק כדי לסלק החזקה. ואם כן, הרי זה לא כדברינו לעיל. אבל מצאתי בספר חסידים (סי' תשס"ד) שכתב כי רבינו אפרים בר"מ ז"ל שאל לרבותיו בענין מי שיש לו חזקה על גלילת ספר התורה תמורת תשלום מסויים עבור עניים, ואח"כ קמו אנשי ריב, והם רצו לשלם כפליים, האם אפשר לדחות את הראשון מחזקתו. והשיבו רבותיו, שאע"פ שאותם אנשי ריב אינם מתכוונים לשם שמים אי אפשר למנוע אותם מלקבל את גלילת הס"ת, כי אם ימנע מהם הרי זה גזל עניים. ובשאלת יעב"ץ (ח"ב סי' ס"ח אות ד' וסי' ע"ב אות ג') כתב שיש לחלק בין המקרה שברדב"ז למקרה שבספר חסידים במקום שמלכתחילה ניתנה המצוה עבור תשלום, בודאי כל המרבה הרי זה משובח ולכן אפשר לסלק את המחזיק במצוה מחזקתו. לעומת זאת, במקום שמישהו מתנדב מעצמו להרויח לצדקה — כלומר, שמדליק את הנר תמיד בהתנדבות על חשבונו, אי אפשר לסלקו ולהפסיד לו את זכותו. ולענ"ד קשה להבין מדוע אין לסלקו מחזקתו, אף שזכה בה ללא תשלום, אדרבה, מצד הסברא גרועה תביעתו מזה שלכל הפחות משלם בכסף עבור המצוה. ועיין בשער המשפט (חו"מ) שהביא דברי ספר חסידים וכתב שבודאי אפשר לסלק את זה שמחזיק במצוה חינם, כי מי שנותן ממון לצדקה עבור המצוה הוא קודם וכ"כ בשו"ת מהרי לוי, ואח"כ מצאתי בשדה חמד (מערכת חזקה במצות סי' א' אות כ"ה) שהביא בשם שו"ת מנחת ש"י שפירש את דברי שאילת יעב"ץ שבמקום שהקהל משכירים עבור תשלום, בידאי המנהג הוא להשכיר מחדש כל שנה, כפי ספר החסידים, לכן אף אם החזיק כבר מספר שנים מ"מ לא הקנו לו לעולם והשוכר עושה זאת על דעת המנהג. מה שאין כך בנידונו של הרדב"ז, שם מדובר שהתנדב בעצמו ולא היה מנהג, במקרה כזה, כיון שהחזיק בחנם, מוכח שמחלו לו על כך ולכן מועילה חזקתו. אולם המעיין בספר חסידים יראה שהוא סובר שבמקום שיש הפסד לעניים הרי בכל מקרה לא תועיל חזקה, כי זהו גזל עניים.

ונראה לי לחלק בין הנידון של הספר חסידים לבין זה של הרדב"ז. הנה השו"ע (חו"מ קמ"ט) כתב שהמחזיק בהקדש עניים או ביכ"נ אין לו חזקה (כי אין מי שימחה נגד המחזיק) אך אם ישנם גזברים הממונים עליו יש לו חזקה. וכתב ע"ז הרמ"א כי זה הוא דוקא אם יש לגזברים חלק באותו הקדש, שאם לא כן לא מועילה חזקה, כי מדוע יפסידו העניים בגלל הגזבר שאין לו חלק בהקדש ולא מחה. והסמ"ע (ס"ק מ"ח) הסביר הדבר שכשאין לגזבר חלק בהקדש הרי הוא כאפוטרופוס (בסעיף

כ״ה) שאין איש יכול להחזיק בנכסים, אע״פ שהאפוטרופוס לא מחה, משום שהיתומים יכולים לטעון לאפוטרופוס, לתקוני שדרתיך ולא לעוותי (כלומר, לתקן מינינו אותך ולא ל הפסיד). היוצא לנו מזה כי מה שמועיל חזקה בדבר של הקהל במקום שיש גזברים ממונים הוא משום שהם בעלים על הדבר, כלומר, הקהל מוסר הדבר לגזברים על דעת שהם יכולים לעשות בזה כפי רצונם והבנתם אף אם יהיה הפסד. לעומת זאת, בהקדש של עניים, אין הגזברים הבעלים אלא רק שליחים וממילא יכולים העניים לומר לתקן שלחנו אותך ולא להפסיד. כי הלא עיקר סברת הנתיבות הוא, שכשיש לגזברים חלק בדבר, אזי במקרה שיש הוצאות הם משלימים החסרון מכסף הקהל אבל כשמדובר בכסף עניים הרי ההפסד הוא להם, וממילא במקרה כזה הגזברים אינם אלא שליחים ולא בעלים. ולפי הנתיבות הפירוש בדברי הרמ״א הוא שאם יש להם חלק בהקדש יצטרכו להחזיר החסרון ולכן מועיל חזקה ואם אין להם חלק לא ישלימו החסרון ולכן לא מועילה החזקה כדי לא להפסיד לעניים. וא״כ בענינינו, אפילו אם יש להם חלק הם לא יצטרכו לשלם מכספם את ההפסד וזה יהיה רק על חשבון העניים ובודאי לא תועיל חזקה. לכן אם הגזברים מניחים למישהו להחזיק בדבר השווה כסף, בחנם או בפחות משוויו הרי זה כאילו לקחו מהעניים והיות והגזברים אינם בעלים אלא רק שליחים אין להם רשות לזה וממילא מסלקים את המוחזק מחזקתו במקרה שבא אחר המוכן לשלם יותר. וזהו למעשה כמו המקרה שבספר חסידים שהכנסת הגלילה היתה לעניים. לעומת זאת במקרה שמביא הרדב״ז שם כסף המצוה הולך לקופת הקהל ואם יש הפסד הם משלימים מכיסם ולכן כשהגזברים לא מחו מועילה חזקתו של הראשון.

ועתה בענינינו לגבי המקומות שבביהכ״נ מאחר והם שייכים לח״ק שהתמורה שייכת כולה לעניים ואין לדבר קצבה א״כ כשבאים אחרים ורוצים לשלם יותר הדין עמהם, וכשיטת הספר חסידים. ולמעשה אפילו במקומות השייכים לקהילה יש לומר כך. כי יסוד המנהג הוא שנותנים לאדם להחזיק במקום בתנאי שכירות מסויימים, ואמנם בתנאים אלה אין להשכיר לאחר, אבל אם הגזברים או ג׳ טובי העיר מחליטים שיש להעלות דמי השכירות לפי הערכתם אז פסקה החזקה כי היא ניתנה רק לפי תנאי השכירות הקודמים.

ולמסקנא: יש כח לח״ק להשכיר או למכור המקומות כדי שיבוא ריוח לעניים מזה. אלא שיש לשאול את השוכרים הקודמים אם הם מוכנים לתת הסכום הזה ואם יסרבו, מותר למכור או להשכיר לאחרים שיסכימו למחיר החדש.

No.
1500

מוסדות ציבור

חברה קדישא וגומלי חסדים

הח״ק בעירנו נוסדה בשנת תר״ד (1844). מטרתה העיקרית היתה, כמו בכל קהילות ישראל בגולה ובארץ, לעשות חסד של אמת עם המתים, לדאוג לשמירה, לסדרי הלוויה ולקבורה כמו כן לאחזקת בתי העלמין.

הואיל וברוב הקהילות האורתודוקסיות בהונגריה עשתה הח״ק לא רק למען כבוד המתים אלא גם למען קיום החיים ולדאגה לנזקקים — הוסיפו להם את השם „גומלי חסדים״.

הח״ק בעירנו, לא היתה כפופה לקהילה, היא היתה מוסד עצמאי עם תקציב משלה, להבר בח״ק נתקבל רק יהודי דתי שומר מצוות. אחרי שהגיש בקשה ושילם דמי הרשמה, היה על המועמד לעמוד בתקופת נסיון של שנה ויותר עד ז׳ אדר הבא. ביום זה נרשמו החברים החדשים שעמדו בתקופת הנסיון. המועמדים האלו קיבלו כינוי „מלאץ״.

בתקופת הנסיון היה על „המלאץ״ לעמוד לרשות ההנהלה בכל עבודה, שהוטלה עליו כגון טפול בהולים, בשמירת מתים, כן התחייב המועמד להיות נוכח בכל הלוויה. הברים היו רשאים לרשום את ילדיהם כמועמדים תמורת תשלום סמלי. הבנים הללו היו אחרי נישואיהם באופן אוטומטי חברים בעלי זכויות מלאות.

יום ז׳ באדר היה יומה של החברא קדישא, ביום זה התקיימה האסיפה הכללית השנתית, כמו כן הבחירות של ההנהלה. ר׳ יהושע הרץ היה יו״ר של הח״ק עשרות בשנים עד לפטירתו בחודש אב שנת ת״ש. ר׳ נחמיה ויינברגר נבחר אחריו.

הגבאים היו ר׳ יהושע שמחה קיש ור׳ יצחק קאין, המזכיר היה ר׳ ישראל ברנט. אחרי השואה הפעילו השרידים מחדש את הח״ק, בתור יו״ר שימש ר׳ ניסן פישר ובתור גבאי ר׳ יצחק שמואל ברנט עד עלייתם ארצה.

בימי „יזכור״ היו כל ההכנסות מנדרים ונדבות של כל בתי הכנסת קודש לחברה קדישא, בשעת הזכרת נשמות נקראה בבית הכנסת רשימת הנפטרים אשר על שמם הוקם קרן קיימת של הח״ק ולאלה שנרשמו לשם כך באופן מיוחד. ביום שמיני עצרת אחה״צ התקיימה מסיבה חגיגית לילדים, זרקו אגוזים וממתקים, השמחה היתה

רבה. מטר אגוזים וסוכריות ניתך על תינוקות של בית רבן. ההקפות בליל שמחת תורה חולקו ע״י הח״ק. בנשיאת ספר התורה הראשון כובד הרב ובנשיאת השני — יו״ר הח״ק.

אחריהם צעדו: ראש הקהלה, והרופאים של הח״ק שטיפלו בחולים עניים. באותה הזדמנות חולקו גם נרות הבדלה לחברים. לקראת ז׳ באדר נקבעה רשימה של החברים החייבים לצום, והקהל התפלל מנחה כמו בתענית צבור (סדור דומה נעשה לקראת הצומות של שובבי״ם ת״ת), בין מנחה למעריב הספיד הרב את גדולי ישראל ואת החברים שנפטרו בשנה שחלפה. אחרי ההספד התיישבו הרב וכל הנאספים על הארץ למשך כמה רגעים לאות אבל.

מקורות ההכנסה של הח״ק היו מדמי הרשמה ומדמי חבר, מנדרים ונדבות בבתי הכנסת, מדמי קבורה ודמי הקמת מצבה. רוב ההוצאות של הח״ק הוקדשו למטרות סוציאליות, מלבד עזרה כספית שהושיטו לעניים מרודים ולעוברי אורח, והלוואות שניתנו לצורכי הכנסת כלה מכספי הקרן הקיימת.

עבודתה הסוציאלית של הח״ק התרכזה בדאגה לחולים שבמיעוטי היכולת, הנהלתה באה לידי הסכם עם הרופאים (בזמננו היו אלה ד״ר גולדברגר וד״ר פלורנטל) אשר טיפלו בחולים עניים תמורת תשלום סמלי שנתי בהתאם לרשימה שקיבלו מהח״ק. את התרופות קיבלו מבית מרקחת של גליק או האחים פנט, אחרי שהמרשם אושר ע״י הגבאי או המזכיר של הח״ק. הרוקחים קיבלו את כספם בסוף כל חודש מקופת הח״ק. כמו כן היה קיים הסכם עם בית החולים היהודי בעיר המחוז גרוסוורדיין שתמורת תשלום שנתי יתקבל לטיפול ולאישפוז ללא תשלום, כל מי שיישלח ע״י הנהלת הח״ק של עירנו.

החברה קדישא וגומלי חסדים פעלה במתכונת הנ״ל בדיוק מאה שנה מיום הווסדה ב־ז׳ באדר תר״ד עד אביב תש״ד, עת שגורשו תושביה היהודיים של העיר למחנות השמדה. השרידים שחזרו הפעילו רק את הח״ק כי לא היו להם מקורות הכנסה במדה מספקת למטרות סוציאליות, מאוחר יותר — התבססו כולם ולא היו נזקקים. כמו כן לא היה צורך להפעיל את החדר ללינת לילה לעוברי אורח עניים.

המנהגים בסידורי הלוויה והקבורה לא היו זהים בקהילות הונגריה. בעירנו נקברו הנפטרים בארונות עץ סגורים מכל הצדדים ולפני סתימת הגולל הונח כלי חרס על עיניו של הנפטר ושקית מעפר ארץ ישראל תחת מראשותיו. רק אחר שנסתם הגולל וקיבל צורת קבר נאמר הקדיש הראשון. ביוזמתו של מזכיר הח״ק, ר׳ ישראל ברנט הונהגה שיטה חדשה בקשר לשכר הקברנים, לפיה ניתן להם שכר קבוע חדשי — ולא כפי שהיה נהוג מקודם — תשלום עבור כל קבורה. וזאת כדי שלא תהיינה עיניהם נשואות ללוויות רבות.

בבית העלמין היו קיימים שני אוהלים, באוהל הגדול נמצאים קבריהם של ה„מהריא״ץ" ושני בניו: ר׳ עקיבא יוסף והרב ר׳ שמואל זלמן זצ״ל. באוהל השני נטמן הרב ר׳ יודא יחיאל מראזלא זצ״ל. אחרי השואה נקברו בבית העלמין הגווילים של ספרי התורה שחוללו ע״י הנאצים ועליהם הוקמה מצבה גדולה לזכר הקדושים.

יצחק שמואל ברנט

שמות הרבנים שהיו יושבים פה באהלי תורה ושנולדו בעירנו

מפתח מהקונטרס „תולדות וקורות עיר מארגרעטען"

א. הג״מ ר׳ גבריאל הכהן דומ״ץ דפה ק״ק זצ״ל.
ב. הג״מ ר׳ שלמה זלמן מינצענט אב״ד פה זצ״ל.
ג. הג״מ ר׳ אהרן צבי פריעד מו״צ פה זצ״ל
ד. הג״מ ר׳ הילל ליכטענשטיין אב״ד פה זצ״ל.
ה. הג״מ ר׳ יעקב דוד פעלדמאן מפעטרי זצ״ל.
ו. הג״מ ר׳ יהושע אהרן צבי אב״ד פה זצ״ל.
ז. הג״מ ר׳ משה אולמאן (הי׳ דר בה) זצ״ל.
ח. הג״מ אדמו״ר ר׳ שמואל זלמן וויי״ב אב״ד פה זצ״ל.
ט. הג״מ ר׳ עקיבא יוסף וויי״ב (מורא הוראה) זצ״ל.
י. הג״מ ר׳ שלמה זלמן אוללמאן (אבד״ק ביסטריטץ) זצ״ל — נולד פה.
יא. הג״מ ד׳ אחיו (אב״ק אנטווערפען) זצ״ל — נולד פה.
יב. הג״מ ר׳ חיים צבי ווינקלער (אבד״ק ראצפרטה) זצ״ל — היה דר פה.
יג. הג״מ אדמו״ר ר׳ פינחס חיים טויב (אבד״ק ראזלא) זצ״ל — היה דר פה.
יד. הג״מ מרדכי בריסק (אבד״ק טאשנאד) שליט״א.
טו. הג״מ ר׳ שרגא פייש הכהן (חתן אדמו״ר זצ״ל) זצ״ל.
טז. הג״מ ר׳ מאיר קליין (בה״ג אב״ד מהאלמין) זצ״ל.
יז. הגה״מ ר׳ יהושע פינחס וויי״ב (אב״ד סעפלאק) שליט״א.
יח. הג״מ ר׳ יהודה יחיאל טויב (אבד״ק ראזלא) שליט״א.
יט. הרה״ג ר׳ יעקב צבי קאופמן, דומ״ץ דפה.
כ. הרה״ג מרדכי עזריאל וויי״ב הי״ד, אב״ד האחרון מלפני השואה.
כא. הרה״ג ר׳ אברהם קליינמן, אב״ד דפה, כעת בארה״ב.
כב. הרה״ג אלעזר קליין זצ״ל, אב״ד האחרון אחרי השואה.

כג. הרה"ג ר' הלל גרוס בן ר' מאיר גרוס דומ"ץ דק"ק מארושוואשרהלי.
כד. הרה"ג ר' מנחם טאוב אדמו"ר מקאליב, כעת בראשון לציון, נולד במרגרטין.
כה. הרה"ג ר' אברהם וידר בן ר' חיים מאיר וידר שו"ב, רב פוטיצין.
(הרשימה הזאת נמסרה למערכת מידי הרב צבי מושקוביץ, ירושלים)

שו"ת מהר"ם בריסק — ח"א סי' פ"ה

שאלת ר' יהושע הערץ יו"ר החברא קדישא בעירנו, אודות חוק
ה,,קאנווערזיאן" — שמיטת כספים — מה תוקפו לפי דיני ישראל

באותה עת פגע משבר גדול בענף החקלאות. מחירי התוצרת החקלאים הוזלו מאוד והאיכרים שנקלעו לקשיים כספיים לוו כסף בריבית גבוהה כדי לממן את הוצאותיהם. עקב כך הם שקעו בחובות גדולים ובפיגורים בתשלומי החובות והמיסים. כדי לחלצם מהמצב הוציאה הממשלה חוק הנקרא ,,קאנווערזיאן" (כעין, שמיטת כספים). החוק שאושר בפרלמנט קבע, כי בעל חוב הפורע את הובו תוך שנה, ישלם חלק קטן ממנו והשאר בטל. מי שאינו יכול לשלם בפרק זמן זה, ישלם את כל החוב לשיעורין ללא ריבית עד 30 שנה. מובן מאליו שחוק זה היה אמור לגרום הפסד לכל אלה אשר הלוו מכספם. לאור המצב פנה ר' יהושע הערץ בשאלה כדת מה לעשות. מפאת תפקידו בחברא קדישא היתה לשאלתו משנה תוקף. במשך עשרות שנים הצטבר ב,,קרן הקיימת" של הח"ק כסף רב מעזבונם של אנשים שהשאירו ממון כדי שילמדו משניות ויאמרו קדיש לאחר מותם. הכסף הופקד בבנק היהודי שהיה בנק של איכרים וכן אצל יחידים ע"י היתר עיסקא ובתוקף החוק הנ"ל היה אמור לרדת לטמיון. בשאלתו הוא טען כי בענין כזה לא שייך לומר דינא דמלכותא דינא כי התורה לא נתנה ממשלה וכח לשום אדם בעולם להיות לוה רשע ולא ישלם.

על כך השיב המהר"ם בריסק (חלק א' סי' פ"ה). להלן תמצית דבריו:

מקור הדין דינא דמלכותא דינא הוא במימרא של שמואל האומר ,,דינא דמלכותא דינא" (גיטין י', ב"ק קי"ג, ב"ב נ"ד ועוד). שיטת ה,,בית שמואל" (אה"ע סי' כ"ח סק"ב) הוא שדין זה הוא מדרבנן. האבני מילואים חולק עליו וסובר שהוא מהתורה. הרבה יגעתי — כותב המהר"ם בריסק — למצוא מקור לדין זה של שמואל ולא מצאתי את אשר איותה נפשי. ומצאתי בספר שבילי דוד (חו"מ סי' שס"ט) הכותב דהואיל והתורה הזהירה את המלך בפר' שופטים ,,וכסף וזהב לא ירבה לו" משמע

שהכוונה למס שהוא לוקח מן העם, כי אם המדובר בשלל מלחמה, פשוט הוא שהמלך לוקח לעצמו גנזי מלכים. והקשה שלכאורה מהי ההוי אמינא שהמלך רשאי להרבות לו כסף משל העם, כי מי התיר לו את הדבר בכלל, הלא די לו בלקיחת כסף שהוא זקוק לו להנהגת המדינה. אלא שמכאן מוכח כי דינא דמלכותא דינא ורק נאסר עליו להרבות בכך לבלתי רום לבבו מאחיו. וראיה לכך מדברי הר״ן בסנהדרין (כ״א ע״ב) הגמרא דורשת את הפסוק „לא ירבה לו נשים״, למעט הדיוטות הרשאים להרבות. והקשה הר״ן מדוע גם מהפסוק „לא ירבה לו כסף וזהב״ לא ממעטים הדיוטות. ותירץ, כי מה שהזהירה התורה שלא ירבה לו כסף וזהב הכונה שלא יבקש מהעם הרבה מס כדי להתעשר. אבל אם הקנו לו מהשמים ממון רב, (כגון, שכבש מדינה ומצא בה אוצרות) אין בזה איסור והממון בודאי שלו. יוצא מדבריו כי מהתורה הוא רשאי לקחת מס, כי דינא דמלכותא דינא, אלא שרק אסור לו להרבות. אולם עם כל זאת, לא קשה בזה על הבית שמואל הסובר שדינא דמלכותא דינא הוא רק מדרבנן. כי לכאורה קשה לדברי הר״ן מהגמ׳ בסנהדרין י״ח ע״ב הקובעת שמלך אינו יושב בדין לקבוע עיבור השנה. והטעם לכך, משום אספניא (הוצאות הצבא), כלומר שהוא מעונין שתהיה שנה מעוברת כדי לחסוך כסף. ולפי דברי הר״ן קשה, מה איכפת לנו אם המלך יעבר את השנה, ממילא הוא לא ירויח מזה כלום, אלא העם הוא שירויח כי המלך יגבה פחות מס כדי לא לעבור על הלאו של לא ירבה. ואכן עמד בזה הערוך לנר וכתב שיש בזה שתי שיטות. האחת, שהלאו „לא ירבה לו כסף וזהב״ עולה על המס מהעם. והשניה, שהלאו עולה על הממון של המלך עצמו. לשיטה ראשונה יוצא שדינא דמלכותא דינא הוא מדאורייתא ולשיטה שניה אינו מדאורייתא. וכן בגמרא משום אספניא ישנן שתי שיטות: הרמב״ם (פ״ד מהל׳ קידוש החודש) כתב שהמלך אינו יושב בעיבור השנה כי לפעמים הוא מעונין בעיבור ולפעמים לא. ולשיטתו נכונים דברי הר״ן שהלאו „לא ירבה״ עולה על המס שגובה מהעם ודינא דמלכותא הוא מהתורה. לעומת זאת שיטת רש״י היא שגם בכסף וזהב שלו שייך הלאו „לא ירבה״. וא״כ לשיטת רש״י באמת אין ראיה שדינא דמלכותא דינא מהתורה וממילא הוא רק מדרבנן.

והנה מצינו שלשה סוגי דינא דמלכותא דינא:

א. תקנות מחוקי המלכים — כגון, הטלת מיסים וארנונות והענשת מורדים. כמבואר ברמב״ם (פ״ה מהל׳ גזילה). וכתב בשו״ת תשב״ץ (ח״א סי׳ קנ״ז) שהרמב״ם סובר שהדין כך רק בדברים שמגיע למלך הנאת ממון וכדומה. לפי״ז יש לומר ששמואל לשיטתו שסובר דינא דמלכותא דינא לפי שהוא סובר בסנהדרין (כ׳ ע״ב)

שכל האמור בפרשת המלך, מלך מותר בו. וא״כ הרי דין המלכות דין, לשום מס על העם.

ב. תקנות שהן לתועלת המדינה וקיומה — והראיה שגם בענין זה אומרים דינא דמלכותא מהגמ׳ ב״ק (קי״ג ע״ב). רבא מסביר את דברי שמואל שדינא דמלכותא דינא במלך שמקצץ אילנות של הציבור כדי לבנות מהם גשרים. והרשב״א בשו״ת תולדות אדם (סי׳ תרל״ו) כותב שכל שלטון ישראל הממונה בעירו ומושל במקומו, דינו דין והוא בעירו בכלל דינא דמלכותא דינא, בדומה למלך ממש. וראיה לכך הוא מביא מהגמ׳ הנ״ל בב״ק. משמע מדבריו שהפקידים עושים תקנות בכל עת שרואים צורך לתקן דבר לטובת העיר או המדינה. (שלא כדעת הרמב״ם הסובר שהם רשאים לעשות זאת רק כשיש למלך עצמו הנאת ממון — כלומר שהגשרים הם לטובת עצמו ולא לתועלת המדינה). אמנם לפי״ז הרשב״א לשיטתו, סובר בגיטין י׳ כמו המ״ד האומר כי בכל מקום שיש חוק של המלך, כשרים כל השטרות של ערכאות, משום שדינא דמלכותא דינא נאמר בכל מקום ובכל ענין.

ג. תקנות וחוקים שאינן לתועלת המדינה, אלא שלפי דעת המלך נראה לו לפסוק כך. כגון, שבעל יירש את אשתו או שקרוב יהיה כשר להעיד ולדון וכדומה, לפי המבואר בראשונים לא חל בכגון זה הכלל של שמואל דינא דמלכותא דינא, דאילולא כך בטלה תורה מישראל.

והנה לכאורה לשיטת הרשב״א, שבמקום שיש חוק המלך, כל השטרות, אפילו שטר מתנה, יש להם תוקף, נראה שהוא סובר דינא דמלכותא דינא, גם במקרה שאין בזה תועלת למדינה. אמנם בספר שבילי דוד (חו״מ סי׳ קע״ג סק״ב וסי׳ שס״ט סק״ה) חלק ע״ז והבין ברשב״א לא כך אך מלשון הרשב״א אינו מוכרח. (יעויין במהר״ם בריסק במקור שמאריך בזה).

עכ״פ בין כך או כך, אין ספק שבדבר שהוא אכן לתועלת המדינה, שיטת הרשב״א היא שאומרים דינא דמלכותא דינא, אפילו כשאינו לצורך המלך עצמו. וכן היא שיטת הרמב״ן, הובא בספר התרומות (שער מ״ו חלק ח׳ דין ה׳) שכתב, כי כל דינים ומנהגים שמנהיגים המלכים במלכותם ומוחזקים בכל המלכות דיניהם דין.

והנה מדברי הרשב״א והרמב״ן הנ״ל נראה לכאורה שבעניינים אלו אומרים דינא דמלכותא דינא אפילו כשהוא נגד דין תורה. כי בודאי מדין תורה, שטר של ערכאות אין לו תוקף ובכ״ז הם פוסקים שהנותן בשטר של ערכאות הרי זה של המקבל, א״כ משמע שדינא דמלכותא דינא אפילו נגד דין תורה (מלבד בענין שאין בכח מלכים לתקן, כגון להכשיר קרוב או פסול לעדות וכדומה). אמנם הש״ך (בחו״מ סי׳ ע״ז ס״ק ל״ט) חולק וסובר שדינא דמלכותא דינא אינו אמור כנגד דין תורה.

ומה שנפסק כי שטר של ערכאות מועיל, הוא משום שנותן השטר סמך דעתו בשעת נתינה על דין המלכות. (לפי״ז אכן היה נראה בהשקפה ראשונה כי כך הדין גם בחוק הקונוורזיאן, מאחר שרוב החובות הם ע״י שטרות שתוקפם הוא מכח המדינה, הרי שהמלוה כשהוא עושה את השטר הוא סומך דעתו לפי חוק המלכות, וכאשר המלכות אומרת שההלוואה כלולה בחוק הקונווערזיאן, הרי מוכרח הוא לקבל את החוק. אך יפה העיר לי חתני הרה״ג מהר״ש דיין דפה כי מכיון שהחוק יצא רק לאחר ההלוואה, הרי שהמלוה לא סמך בדעתו בעת עשיית השטר לתת את ההלואה לפי תנאי החוק). אולם בשו״ת הרשב״א המיוחסת להרמב״ן (סוף סי׳ כ״ב) כתב בזה״ל: דכל שיש טעם במה שהמלך מצוה ומנהיג דבר לתיקון הנהגת המדינה יכול הוא לומר שממון הראוי להיות לזה מן הדין, יהיה לחבירו ולא אמרינן חמסנותא (גזל) הוא וכו׳. עכ״ל. הרי מפורש שסובר כי בכח המלכות להפקיע ממון אפילו כשהוא נגד דין תורה.

ועתה לענינגו, הוא חוק הקונווערזיאן. כבר הבאנו שיטת הרשב״א בתולדות אדם שלאו דוקא המלך אלא אפילו הפקיד יכול לעשות תקנה ודינו כדינא דמלכותא דינא, וכל שכן מועצת המדינה (הפרלמנט) אשר נבחרו ע״י אנשי המדינה יכולים לעשות תקנה לכל המדינה בעניינים שהם לתועלת המדינה אפילו כשהדבר נגד דין תורה. אמנם גם לפי חוקי המדינה אין בכח נבחרי הפרלמנט לבטל דין ומשפט ולכן פנו רבים מן המלוים לבית המשפט הגבוה וטענו שאין בסמכות הפרלמנט לחוקק שבעל חוב אינו צריך לשלם. משום כך באמת תיקנו את חוק הקונווערזיאן באופן כזה שהמלוה יכול לתבוע את כל החוב אבל רק אחרי עבור עשר שנים. ואם כך, זה דומה ממש לשיטת המרדכי (הביאו הרמ״א כפסק הלכה בסי׳ ע״ג סעיף י״ב) שבמקום שהמנהג שהמלוה לא יוכל למכור את המשכון בפחות משנה דנים כך גם בישראל והולכים אחר המנהג משום שדינא דמלכותא דינא, אפילו שמדין תורה רשאי המלוה למכור המשכון תיכף אחר שלושים יום. והנה אע״פ שתקנת המדינה היא כנגד דין תורה בכל זאת חייב המלוה לכוף את עצמו לתקנת המדינה. אמנם הש״ך התקשה בזה, אבל התומים והבית אפרים (סי׳ ד׳) פסקו כהרמ״א.

וא״כ נידון דידן הוא ממש כזה שמדין התורה היה צריך לשלם תיכף ככלות זמן הפרעון וחוק המדינה הרחיב את זמן הפרעון והמלוה צריך לקיים הדבר כמו לענין משכון. וחוק זה הוא בודאי יותר לתועלת המדינה מאשר חוק מכירת משכון. מלבד זאת, חוק זה הוא תקנת המלך וחיילותיו אשר מחייתם ותקציבם באים מהמיסים ואם בעלי החובות לא היו מצליחים להתגבר על חובותיהם, גם את מיסי המדינה לא היו יכולים לשלם. ועתה ע״י החוק יוכלו לעמוד בתשלומי המיסים ובמקרה כגון זה

כולם מודים שאומרים דינא דמלכותא דינא. נוסף לכך, ידוע כי אילולא החוק היו מוכרחים להפחית את שער המטבע (אינפלציה) כדי לתקן את כלכלת המדינה וזה בודאי נוגע ממש לתועלת המלכות.

מכל הטעמים האלה נראה שיכולים לפסוק לפי תוה"ק שבעלי חוב אינם חייבים לשלם אלא ע"פ חוק הקונוועזיאן, ואף אם מזדמן בע"ח כזה אשר לפי מצבו עכשיו יכול לשלם את כל החוב, אי אפשר לחייבו, מכיון שנעשה חוק לכל המדינה, ללא הבדל, אי אפשר לנו ללכת אחר אומד הדעת בזה.

— ממני ילמדו וכן יעשו —

פה עירנו ק"ק מארגארעטן נתיסד זה עשרה חדשים **חברה גמילת חסדים** ומטרת החבורה לגמול חסד בהלואת ממון לאלו האנשים אשר מצבם מטה וצריכין לחיזוק ונתיסדה ע"י אקציען של מאה לעי אשר נטלו חלק בזה כמעט כל בני העיר, וכבר נלוה בזמן הקצר הזה לערך מילליאן לעי, ומי יותן והי' לבבם זה גם בשאר קהלות קטנות וגדולות לקיים בזה מצות והחזקת בו אשר ירדה אחורנית בימים אלו, ומזמור לתודה להמיסדים הקצינים ונגידים מו"ה אברהם יוסף כ"ץ, נפתלי פורגטש, דוד וויינשטאק, יצחק דוב מארטאן, יודא שטערן, צבי מאשקאוויטש נ"י העוסקים במלאכת הקודש באמונה, וברבים נחלוק להם כבוד, וזכות המצוה יעמוד להם נצח סלה ועד, הרוצה לידע פרטי דברים בזה יפנה על כתובת: **Marton F. Margitta.**

„לקט שושנה", תרצ"ד

שו"ת מהר"ם בריסק — ח"א סי' ק"ח

תשובה להערותיו של ר' יהושע הערץ — ע"ד התשובה בסי' פ"ה

ר' יהושע הערץ שהתקשה לקבל את פסק ההלכה ולראות את הכסף הרב של החז"ק הולך לאיבוד, שיגר מכתב נוסף למהר"ם בריסק ובו הערות והשגות על תשובתו. המהר"ם השיב על קושיותיו וחיזק את דבריו הראשונים ובכך נתן להם תוקף שנית. ואלה תמצית דבריו:

א. מה שכותב השואל כי מצא מקור לדינו של שמואל שדינא דמלכותא דינא, מהפסוק בספר שמואל, שהביאו הב"י (חו"מ סוף סי' כ"ו) בשם הרשב"א, הרי גם לי ידוע הרשב"א הנ"ל והוא לקוח משו"ת הרשב"א (ח"ג סי' ק"ט). שם העלה כי הדין

של ערכאות אין לו שייכות לדינא דמלכותא דינא מפני שענין הערכאות אינו שייך לדיני המלכות. אולם לאמיתו של דבר לא כך סובר הרשב״א בגיטין (דף י׳ ע״ב) לענין שטרות. וכן בשו״ת (חלק ה׳) שם פסק לענין מטבע, שאם המלך הפחית את המטבע, חייב המלוה לקבל מהלווה מטבע פחותה וכן אם הוסיף על המטבע, חייב הלווה לשלם במטבע שהתייקרה ואין בזה לא ריבית ולא גזל כי דינא דמלכותא דינא. ואמנם זו סתירה גלויה ברשב״א. אלא שהרשב״א בתשובה הנ״ל הרגיש בזה וכתב שדין זה שוה לדין הקרקע שלוקח המוכס בגזירת המלך. וההסבר הוא כמו שכתב בשו״ת הריב״ש (הובא בחת״ס חו״מ סי׳ נ״ח) שענין המטבע הוא מחוקי המלוכה והמלך יש לו כח בנימוסי המלכות לעשות המטבע כרצונו. אולם בין כך, הראיתי כבר שלשיטת הרשב״א יש כח למלכות לומר שישלם יותר או פחות ע״י זה שהוא מייקר או מפחית את שער המטבע ולא רק לקחת אילן כדי לבנות גשרים.

ב. מה ששאל משו״ת חת״ס (חו״מ סי׳ מ״ד) שכתב במפורש כי דינא דמלכותא דינא נאמר רק במקום שאינו נגד דין תורה. נראה שהשואל לא ראה אלא אפס קצהו בחת״ס ולא כולו. שהרי הוא פסק שם כי שמעון ולוי חייבים לתת משכר סרסור שלהם לראובן כיון שמדינא דמלכותא מגיע לראובן, יען שהיא תקנה טובה. מלבד זה בחתם סופר (סי׳ ס״ב סעי׳ ד׳־ה׳) מבואר כי לגבי תשלום חובות אומרים דינא דמלכותא דינא והורה כך הלכה למעשה, כי בענין השייך למטבע וקיומה לכו״ע הולכים אחר דינא דמלכותא. ונוכחתי לדעת שחוק הקונווערזיאן נוגע ממש לקיום המטבע.

ג. מה שהעיר השואל מדברי הרמ״א (סעי׳ ח׳) שאם מלך עשה חוק לבעל אומנות אחת, אין אומרים דינא דמלכותא דינא. הרי דין זה לקוח משו״ת מהרי״ק (שרש ס״ו) ומדבריו נראה שהמלכות הטילה מס על בעלי חנויות המלוים לעכו״ם. וזהו באמת חמסנותא (גזל) כי אם הוא באמת לתועלת המדינה וקיומה, מדוע ישלמו רק בעלי החנויות הללו, הלא כל אחד מאנשי המדינה צריך לסייע לקיומה. מה שאין כן בענינינו שהוא חוק לתקנת המדינה, שנתדלדלו בעלי השדות והיה צורך לעשות תקנה בפרעון חובותיהם והמלכות עשתה התקנה במקום שיש צורך לתקן.

ד. מה שהקשה מהב״י (סוף סי׳ שס״ט) שכתב כי במקום שהמלכות אינה כופה לקיים החוק לא אומרים דינא דמלכותא דינא. אמנם באמת אין החוק מכריח את הלוה שלא לשלם את חובו בזמן הפרעון, אבל החוק מכריח את המלוה לקיים את סדר התשלומים. וזה פשוט.

ה. מה שהקשה עלי, שהשויתי את חוק הקונווערזיאן למה שכתב המרדכי שמכח דינא דמלכותא דינא מרחיבים זמן מכירת המשכון, וכ״ת טען שאינו דומה כי שם

ב״ה מארגרעטען שנה א׳ ניסן תרצ״ג חוברת ב׳

קבוצי בחורים

ירחון לחד״ת בהלכה ואגדה ולכל עניני הישיבה החרדות

מלאכת צעירי צאן קדשים בחורי חמד דארצינו ושאר הארצות הי״ו.

בעריכת והוצאת המדפיסים:

צבי מאשקאוויטש

המאסף ומו״ל מכ״ע „קובץ מפרשי התורה״ על כהי פרשיות התורה

אברהם יצחק פריעדמאן

מחירו לשנה 60 לעי. ובחו״ל חצי דולר.

הכתבת למכתבים וכספים:

MOSKOVITS HERMAN

MARGHITA, (Romania).

אל אחי ורעי הי״ו

את „הקבוצי בחורים״ ראו עיני ושמחתי בו ונתעוררתי על מה שנבער בוער בקרב לבי דבר נחוץ מאד מאד על חיי ופריחת הבחורים בכלל. ואבקש להציע זאת „בקובצינו״ ואצפה כי חבורינו יסכימו ויתאחדו לאגודתינו, ובהעסק קובצינו בענינים נחוצים כאלו. יוסיף ויתרבה ויתגדל ויתקדש ואשא עיני על ההורים מולידים בנים, להיות מהבונים תלמידים מצוינים ואראה נא את מראה הישיבות ואחפש בגדות בצעירי הדורות, בחורים שהגיעו לשנים אשר בו יקנה דעת כי תחת בן י״ח לחופה יחפש איזה תרופה אשר בו יקבץ מהרתו בעת יעשה עזתו עבורת הצבא בעשותו

הבה נתחכמה אחי ורעי עורי נא והתעוררו נא כי עת צרה ליעקב קרן התורה פותת והולך ואם כה ילך מה יהא בסופו! מי יתרץ הירות ומי יפרק שברים? למלאות מחשבות הרינו. שמעי שמע אלי ותחי נפשכם, ויורם קרנכם, הנה לדעתי יהי׳ טוב ליסד בכל ישיבה וישיבה חברת „קרן התורה והוראה״ וכל בחור מעת יתחיל ללמד בישבה בכל חדש וחדש יצטרך ליתן סך 5 לעי׳ ובישיבות הגדולות ישנות אשר הגבורה „קנין ספרים״ כבר מלאה אוצרותיה יתחלק הכנסתה וחצי׳ יצטרך להיקרן התורה והוראה׳ והסך הזה ימסר תמיד אחר הקיבוץ להאבד או למנהלי הישיבה עד שיתקבץ סכום נאה לערך 10.000 לעי׳ ומקודם לזה אל יסתפק מהסכום ובהגיעו לסכום נאה אז בעת ילמד בחור עד עת כניסת הצבא מסיבה המסבה לה יקבל כפי ערכו ומעמדו סכום נאה, הנה הדבר קשה קצת אבל כבר אמרו רז״ל „אל תהי מפליג לכל דבר בפ״ם נתתצת ענין כזה, ובעת יבקש התמיכה יצטרך להראות את סכום שוברו ולפיהן ולפי ערכו החומרו ישיב נאולתו האב״ד נ״י ובאם ינדב מאן דהוא איזה סכום נאה יתפרסם בקובצינו כיאות.

דפוס „יבנה״ מארגרעטען.

המלוה נותן ההלואה מראש על דעת מנהג זה, הרי ברמ"א מוכח שכונתו לומר שדינא דמלכותא דינא אפילו במקום שהמלוה אינו סומך דעתו על דעת המנהג (ע"ש).

ולהוי ידוע לך כי הגאון מהר"ם אריק ז"ל מבוטשאט זקן ההוראה ציוה לבתי הדינים לפסוק כדינא דמלכותא בפולין ששם עשו ג"כ חוק דומה למדינתנו.

ישיבות

בענין הישיבות היתה עירנו מרגרטין מפורסמת עוד ממחצית המאה הקודמת, כי בזמנים ההם רק במעט מקהילות הונגריה החזיקו בישיבות. ועירנו היתה אחת מהן. הישיבה הראשונה נוסדה בימי ר' הילל קאלאמייער ונתקיימה כמאה שנה, כל שנות כהונתה של שושלת המהריא"ץ. בשנים האחרונות הגיע מספר התלמידים למאה בחורים. אחרי השואה עוד פעלה הישיבה כשלש שנים בהנהלתו של הרב א. קליינמן, שני הדיינים ששירתו בקודש בקהלתנו בתקופות שונות: הרב מרדכי בריסק והרב יעקב צבי קופמן ג"כ החזיקו ישיבות בהן למדו כעשרים בחורים, בדרך כלל מקומיים. עידן הלימודים ה„זמן" (סמסטר בלע"ז) נמשך ארבעה חדשים. עידן הקיץ התחיל בר"ח אייר ועידן החורף התחיל בר"ח חשון ונמשך עד ר"ח אדר ובשנה מעוברת 5 חדשים עד" ר"ח אדר ב'. ארבעה חדשים בשנה לא פעלו הישיבות, לתקופה הזאת קראו „בין הזמנים".

הרבנים, ראשי הישיבות, הגבאים של החברה מזונות וחברת בחורים עורכי המגביות וכו' עבדו כולם בהתנדבות שלא על מנת לקבל שכר. גם אחרי שהוקם בית התבשיל — רק עובדי המטבח, הטבחית ועוזרת אחת קיבלו שכר, השאר עבדו בהתנדבות.

סדר הלימודים היה כדלהלן: שלשה ימים בשבוע הוקצבו ללימוד שעור פשוט, 3-2 דפים גמרא ותוספות מיום שני בבוקר עד יום רביעי בערב. בימי שני ושלישי בערב הרצה ראש הישיבה את השיעור וביום רביעי בערב היה המבחן. יום חמישי היה קודש ללימוד שיעור עיון, למדו סוגיות מיוחדות עם מפרשים ראשונים ואחרונים, כמו כן את השולחן ערוך השייך לסוגיא זו כדי לקיים „לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא", במשך „זמן" אחד גמרו הבחורים שתים-שלוש סוגיות. החל מאור ליום ששי למדו חומש ורש"י, או"ח הלכות שבת ויורה דעה חלק א'. המבחנים בלימודים האלה נתקיימו בימי הרב ר' שמואל זלמן ע"י אחד מבניו או חתניו ביום א' בערב.

כמעט כל הבחורים בישיבת מרגרטין למדו לבדם ללא עזרה או מדריך בחברותא של שנים.

לעומת זאת היו כמה בחורים קטנים מתחילים, שלמדו אצל מלמדים בתלמודי תורה לפני שהגיעו לישיבה כי לא היו מסוגלים לשנן לעצמם את השיעור. אלה למדו בחברותא של ארבעה־וחמשה בעזרתו ובהדרכתו של אחד הבחורים הגדולים תמורת תשלום חדשי, (הבחורים הגדולים האלה כונו בשם „חזר בחורים" ואילו תלמידיהם בשם „חזר בחור־לך" וזאת משום שחזרו אתם על השיעורים שלמדו בישיבה.

לצורך הישיבה בנתה הקהילה בית מדרש גדול בחצר בית הכנסת צמוד לבית הרב בביהמ"ד נתקיימו שיעורים ומבחנים וכן שימש לבית תפילה. הבחורים למדו בחדרי מגוריהם, כי לא היתה פנימיה, הבחורים שכרו חדרים מרוהטים ממשפחות יהודיות, וכל שעות היום ישבו בבית שקועים בלימודיהם.

בחודי הישיבות בעירנו היו רובם בני עניים שמהם תצא תורה. אכלו „ימים" כלומר כל יום אצל משפחה אחרת וקיבלו עזרה כספית אישית מדי שבוע ממשפחות מסויימות כדי שיהיה להם ממה להחזיק את עצמם, לשלם שכר דירה, למדריך וכו׳. היו כאלה שלא נסעו הביתה בין הזמנים, התמידו בלימודיהם והתפרנסו מאפיית מצות ומבציר ענבים.

אחרי מלחמת העולם הראשונה היו כבר כמה בחורים שלא רצו או התביישו לקבל תמיכה מאנשים זרים. עבורם ועבור אלה שחסרו להם כמה „ימים" נעשה הסכם עם משפחה מסויימת שסיפקה להם ארוחות צהריים בביתה תמורת תשלום. בתקופה יותר מאוחרת הוקם בית תבשיל בסוכה של הרב ובית המדרש שימש כחדר אוכל. השרות שקיבלו הבחורים היה אך ורק ארוחות צהריים בימות החול. בשבתות סעדו כולם אצל משפחות. לארוחות בוקר וערב דאגו לעצמם וקנו לחם וחלב וכו׳, בחורים עניים קיבלו את הארוחות ללא תשלום. בעלי יכולת שילמו באופן פרוגרסיבי. לשם כך היתה קיימת „חברה מזונות" אשר עסקניה היו בעיקר בעלי בתים חשובים. הם גבו תמיכה חודשית לחברה מזונות מיהודי העיר ומהעיירות הסמוכות. מקור פרנסה מקורי לישיבה ולבחוריה היה „מבצע החטים", לאחר קציר החטים יצאו מספר קבוצות עם עגלות ושקים ריקים לבקר אצל בעלי האחוזות היהודיים בכפרי הסביבה להתרים אותם מיבולם לטובת הישיבה. היהודים הטובים תרמו בעין יפה והקבוצות חזרו עם שקים מלאים ועגלות עמוסות.

הגבאים של החברה מזונות היו שני בחורים גדולים, תפקידם היה אספקת מזון וקניות שונות, עריכת חשבונות וכו׳. הפיקוח על המטבח, שמירת המוצרים וחלוקתם נעשתה תמיד ע"י בני משפחת הרב, וכאמור הכל בהתנדבות ללא תשלום.

על הגבאים של חברת בחורים, מלבד מילוי תפקידם כגבאים בשעת התפילה הוטלה החובה להשגיח על הבחורים שיופיעו בשיעורים ובמבחנים. לרשום היעדרויות

או התנהגות לא הולמת ולדווח לרב. כמו כן היה עליהם לפרסם מודעות בקשר לתוכניות הלימודים וכו׳. תקופה ממושכת שימשו גבאים האישים החשובים: ר׳ חיים יונאס ור׳ שמעון גאמבו.

בבית המדרש של הבחורים התפללו גם מספר רב של בעלי־בתים. התפילה התקיימה בנוסח אשכנז. בימים הנוראים עבר לפני התיבה בתפילות מוסף ר׳ מרדכי בער ברנט למעלה מארבעים שנה ללא תשלום. הרב התפלל בשבתות שחרית עם הבחורים, לקריאת התורה ולתפילת מוסף עבר לבית הכנסת הגדול.

יצחק שמואל ברנט

בעזהי״ת

ישיבת „מארגרעטען״ תע״א.

טורים אחדים לתוארה הרוחני ומצבה החומרי

ישובה הרמה דפה ק״ק מארגרעטען מתנהל כעת ע״י אדומו״ר הגאון המפורסים שלשלת היוחסין מרן שמואל זלמן ור״ב שליט״א אבדפ״ה וסופרים כעת שבעים בחורים מופלגים ויר״ש הי״ו, שיעורי הלימוד עכשיו שיעור פשוט מסכת בב״מ פרק המקבל, שיעור עיון ג״כ מס׳ בב״מ דף ל״ו סוג׳ שומר שמסר לשומר, פוסק או״ח הלכות שבת, יורה דעה ה׳ תערובות, וחומש ורש״י, הרצאות שיעור פשוט הוא ביום א׳ ב׳ וג׳ אחר צהרים, הרצאת או״ה ביום ד׳ אה״צ, ויו״ד ביום ועש״ק ע״י חתנא דבי נשיאה הרב הגאון מו״ה משה ליב עהרענרייך בן הגאון המפורסים אבדק״ק ה׳ מאד שליט״א. מי שאינו מופיע אל ההרצאות ואל הבחינות א״א שלא יבא לידי נסיון ולידי בזיון, על יד הישובה עומד „בית תבשיל״ מפואר שבו יתכלכלו כארבעים בחורים יום יום רובם מבני עניים שארוחתם יונתן להם חנם, הבית המזון מצטיין בתבשיליו העדינים והמפונקים כדי להפיק רצון התלמידים, גם נתיסדה חברה ש״ס בין הבחורים דישובתינו הרמה, — הגבאים הם דה״ב שמואל יודא סג״ל פארקאש (קאַמלויש). מרדכי לעיבי (וואמפאלא). דחמ״ז משה ווייסהויז (טורץ). דחק״ס גרלי׳ סג״ל וויזל, הלל קליין, רואה חשבון הוא בן אדמו״ר הגהצה״ק שליט״א החריף ובקי טובא מו״ה מרדכי עזריאל נ״י.

הכותב טורים האלו

הק׳ בעריל הערשקא

מוואמפאלא לומד בישובה הרמה דפה

„לקט שושנה״ אדר, תרצ״ב

ספר

באורי מהרא"י

לבאר היטב את הסתום ולפענח כל העלומה אשר בפירושי רבינא ורבנא מאור עינינו ורוח אפינו אב החכמים רש"י זצוקללה"ה אשר על התורה להראות אפיקיהם ולגלות מסתרותיהם לפקוח עיני כל בקטן כגדול עד כי יהגו מיו גרה ורחם ויאותו למאור תורתו הקדושה מלבד עולת מצדתו בתורת ה' די באור אשר בירת תבנתו תכן וחבר לפרש בעצמו דברי התורה בדברים אמתים המתוקים מדבש ונפת צופים.

מהגאון הגדול רבן של כל גדולי רבני אשכנז ואוסטרייך שר התורה והחכמה עין עדת יעקב

מוהר"ר **ישראל איסרלן** זצלה"ה

שחבר שו"ת תרומת הדשן, ופסקי מהרא"י

ספר זה נדפס כבר איזה פעמים ומרוב חשיבותו נמכרו ולא נמצא אף אחד בעיר ושפים בנמצאה, וכמעטונים יחפשוהו, ע"כ נתעוררו הגבאים דחברה מזונות לישיבה הרעס דפה ק"ק מארגרעטען יע"א לטובה לאור מחדש את הס' הקדוש הזה כדי לזכות את הרבים.

הוצאה זו נדפס בתקונים רבים עם הגה"ה ומדויקת, כאשר עיני המעיין יחזו מישרים, ונוסף לזה תולדות המחבר הקדוש זי"ע ועכי"א.

שנת **עת ברכה** לפ"ק

בדפוס המשובח והמפואר של הרבני
מו"ה צבי מאשקאוויטש נ"י
מארגהיטא (רומעניען).
Tip. MOSKOVITS HERMAN
MARGHITA (România).

והרווח היתר על ההוצאה מוקדש להחזקת המעונא לטובת בחורי הישיבה !

חברת תלמוד תורה

מקדמת דנא היו קיימים בקהילות ישראל בתפוצות הגולה „חדרים" כלומר מוסדות חינוך תורניים, בהם למדו הילדים והילדות להכיר את האות העברית, ידיעות בסיסיות בתפילה וביהדות ובהדרגה חומש עם פירש"י, משניות, גמרא ותוספות.

ה„חדרים" האלו פעלו והתקיימו על אחריותם ומצפונם של המלמדים. לא היה קיים שום פיקוח על התוכנית ועל רמת הלימודים. על גובה שכר הלימוד התמקחו המלמדים עם ההורים.

הקהילות המסודרות, בהשראת הלשכה המרכזית האורתודוכסית בטרנסילבניה מצאו לנכון לייסד חברות תלמוד תורה במסגרת הקהילה או כמוסד עצמאי. המטרה היתה להקל על ילדי בני עניים שאין ידם משגת לשלם שכר לימוד.

בעירנו מרגרטין נוסדה חברת תלמוד תורה שנים אחדות לפני מלחמת העולם הראשונה, ביוזמתו ובעזרתו הפעילה של הדיין הרב ר' מרדכי בריסק זצ"ל. בתמיכתו הכספית של ר' בנימין מרטון הוקם בנין בן ארבעה חדרים בסימטה היהודית. התלמוד תורה בעירנו פעל כמוסד עצמאי. מקורות הכנסותיו היו: קיצבה שנתית שקיבל מהקהילה, דמי חבר, נדרים בבתי כנסת וכן מגביות שונות. ההנהלה שכרה את המלמדים ודאגה לשכרם, היא גם דאגה להחזקת הבנין והסקת חדרי הלימוד. שכר הלימוד נגבה מההורים באופן פרוגרסיבי. ילדי בני עניים לא שילמו כלל.

נשיא התלמוד תורה היה תמיד, בהתאם לתקנות, רב העיר. העבודה המעשית נעשתה ע"י הגבאי המוכשר ר' שמעון גומבו שכיהן בתפקיד זה מ־1920 עוד השואה. המזכיר, ר' ישראל ברנט, ניהל את העניינים במסירות ובתבונה רבה.

ארבע כתות היו בתלמוד תורה שלנו, בכתה א' למדו אלף־בית, בכתה ב' חומש עם פירש"י, בכתה ג' גם משנה עד דף אחד גמרא, בכתה ד' גמרא ותוספות. בכל יום חמישי לפנות ערב באו אנשים בני תורה שנשלחו מטעם הנהלת חברת ת"ת לבחון את הילדים, לעיתים קרובות בא הרב בעצמו לבחון את התלמידים בכתות הגבוהות, בערבי שבתות וחגים לא התקיימו לימודים, כמו כן שבת התלמוד תורה בחדשים ניסן ותשרי.

המלמדים ששימשו בדורנו היו: ר' משה ראובן קרויס, ר' יוסף אשר אליאש, ר' יעקב קליין ור' נטע וייס בכתות הנמוכות, ואילו בכתות הגבוהות: ר' זימל ליכטמן, ר' עזרא קופמן, ר' אלתר פרוכטר, ר' יהושע גרוס, ר' מרדכי פרקש, ר' זישא רוב, ר' מאיר קולקיד, ר' מנדל בער טסלר, בימי מלחמת העולם הראשונה שימשו כמלמדים ר' גולדנר מסקלהיד וכן אחד שבא מארץ ישראל.

יצחק שמואל ברנט

אפיית מצות

בקהילתנו היה בית מיוחד לאפיית מצות שנקרא בפי כל „בית אפיית מצות" (באידיש: מצות־באקהויז). הקהילה לא הפיקה מאפיית המצות כל רווחים. כמה חודשים לפני פסח היה מכרז מטעם הקהילה, בעלי ההצעה הזולה ביותר זכו במכרז וקבלו את הזכיון לאפיית המצות. שנים רבות היה אבי ז"ל ואחיו, דודי ר' עקיבא ז"ל מקבלים את הזכות לאפיית המצות, בצרוף שותפים בעלי אמצעים, שמימנו את העסק.

מיד אחרי חנוכה חפשו חטה כשרה, נלקחו דוגמאות גרעיני חטה מכל סוחרי התבואות הגדולים שהיו בעיירה. הביאום למרא דאתרא ושם בדקו את התבואה בשבע עיניים, אם אין בתוכה גרעינים שצמחו, התבואה הנקייה ביותר — נקנתה. הקמח של פסח נטחן אך ורק בריחיים המופעלים על ידי מים ולא בריחיים של קיטור. הטחנה הוכשרה ע"י המשגיחים על הכשרות בנוכחותם של המרא דאתרא והדיין. המשגיחים שמרו על כשרות הקמח יומם ולילה ואם אירע שהטחינה נמשכה למעלה משבוע ימים, היו נועלים את הריחיים במנעולים וחתמו את כל הדלתות והחלונות חותם בתוך חותם כדי שהגוי בעל התחנה, לא יפעילו בשבת לטחינת קמח של חמץ.

לעיתים היתה כרוכה ההשגחה של טחינת הקמח של פסח במסירות נפש. אירע פעם, שהתבואה נטחנה בכפר טשעטעלעק" הרחוק בערך 15 ק"מ ממרגרטין. הטחינה ארכה יותר משבועיים וירד אז שלג כבד מאוד. ש"ב ר' יעקב צבי ברנט ואני השגחנו על הכשרות. לא יכולנו להוביל את הקמח למרגרטין, כי השלג חסם את כל הדרכים, בלית ברירה התנדבתי להשאר שם בשבת, כדי שהקמח הנטחן לא ישאר בלי שמירה. הרב והדיין ציינו שאם נשארתי בשבת בכפר בודד למען שמירת הקמח של פסח, הרי הוא כשר למהדרין מן המהדרין.

כל הפעולות של אפיית המצות לכל סוגיהן, גם של הפשוטות היתה ידנית ורק על ידי יהודים בלבד. נשים יהודיות זריזות, שידעו היטב את העבודה מניסיון של שנים, ערכו את המצות בזריזות נפלאה, כך שמהלישה עד יציאת המצה מן התנור לא עברו יותר משלוש עשרה דקות. 30—25 נשים הצליחו להכין 350 עד 400 ק"ג מצות יום יום.

שמען של המצות ממרגרטין, טיבן וכשרותן יצאו לתהילה, וקהילות רבות בכל רחבי רומניה כמו טמשוואר־פבריק־שטט ועוד הזמינו מצות אצלנו, במרגרטין.

אפיית מצות שמורה משעת קצירה היה עסק פרטי של אבי ז"ל. אבי ז"ל ואנחנו הבנים היינו נוכחים בעת הקציר של החטה ואיחסנו אותה במקום שמור מרטיבות ומעכברים. האפייה נעשתה בבית אפיית המצות של הקהילה. אבי ז"ל החזיק

בעסק, גם בזמן שהיה מזכיר הקהילה ולא השתתף יותר במכרז של אפיית המצות הרגילות. אבא ז״ל פירסם מודעות בעתונות היהודית והדתית שהופיעה בימים ההם בטרנסילווניה, ואכן הגיעו הזמנות גם מקהילות רחוקות כמו טשרנוביץ, קישנוב וויז׳ניץ.

החופשה בישיבות אצלנו שהיתה מר״ח אדר עד ר״ח אייר נוצלה על ידינו לעזרה לאבא בעסק המצות. אנו הבנים אירגנו ג״כ מפעל משלנו. טחנו קמח ממצות לאילו שאכלו שרויה וכך הרווחנו כסף לכל השנה עבור ההוצאות בישיבות.

כידוע לא היו אז פנימיות לישיבות, ולכן הבחורים עצמם שילמו עבור שכירת חדרים למגורים ועבור האוכל ב„מנזה״ (במטבח הישיבה).

בכל שנה ושנה התקינו חידושים ושיפורים כדי שהמצות תהיינה יותר ויותר מהודרות בכשרותן. זוכר אני שבנו מחדש את התנור לאפיית המצות והביאו במיוחד לבני „שומוט״ מגו״ו, ובשנה אחרת הזמינו ג״כ מגו״ו ארבע קערות מנחושת שדפנותיהן היו חלקות כמראה בלי כל פגם וחריץ או סדק שח״ו לא ישאר שום פירור בצק. אבא ז״ל נסע להביאם. היה זה בסוף החורף, בעת הפשרת השלגים, השטפונות כיסו גשר, כך שהרכבת לא יכלה לעבור עליה והיה צריך לעבור כמה מאות מטרים ברגל לרכבת שניה ולשאת בעצמו את הקערות הכבדות, עקב זאת הלה אבא ז״ל ושכב כמה ימים במיטה.

כמו כן התקבלו עצות ושיפורים גם מאנשים מבחוץ, במיוחד יש לציין את החידושים שהמציא ר׳ חיים לוי שהיה גם מגיד ודרשן במרגרטין, הנ״ל שלח חוזר לכל הקהילות על ההמצאה שלו וקיבל מכתבי תודה מהרבה מקומות. מעניין במיוחד מכתבו של האדמו״ר מסאטמאר שליט״א שכתב לו שקיבל הצעותיו והנהיג אותם בקהילתו בסאטמאר בשיכלולים נוספים וברכו ב„יישר כח״, וכתב לו, שהניחו לו אבותיו מקום להתגדר בו.

כמובן שגם אפו מצות מצווה בערב פסח וזאת אירגן דודי ר׳ עקיבא ברנט, שהיה מומחה ובעל נסיון רב באפיית מצות. יום לפני ערב פסח השתתפו בשאיבת מים „שלנו״ כל נכבדי העיר והרב מרא דאתרא בראשם. המים, שנשאבו, כוסו והוכנסו בשמירה מעולה לחדר המיוחד להם, ולמחרת היום אפו בזהירות את המצות, והפקירו את הפירורים שנפלו. תוך כדי עבודה שרו בהתלהבות את ההלל. השאון במלאכת אפיית המצות, המולת הילדים שעזרו ושירי ההלל יצרו הרמוניה נפלאה ונשמעו כמו סימפוניה מושלמת. הסיפוק הגדול ביותר היה לאכול בליל הסדר מצת מצווה מעשה ידינו, שנאפתה בכל ההידורים.

אכן היתה זו חווייה נפלאה שלעולם לא תשכח.

יוסף אהרן ברנט

העירוב

עירנו מרגרטין היתה שונה ומיוחדת משאר עיירות טרנסילווניה, בגלל החותם היהודי שהיה טבוע בה. מיד בכניסה לעיירה הורגשה אווירת קדושה, העירוב התנוסס לתפארת בכל מבואות העיר כשער כבוד ליהדות החרדית (הגויים קראו לעירוב — הטלפון של היהודים).

כשליש מתושבי העיירה היו יהודים, והם מנו את רוב אוכלוסית הרחוב הראשי, כמו כן מוסדות הקהילה: בית הספר העממי היהודי, בית הכנסת היחידי, בתי הרב, הדיין והשוחטים וכו׳ היו בו. ענפי המסחר והתעשיה ובעלי המלאכה היו ברובם בידי היהודים ובשבת היתה השבתת מלאכה ומסחר כללית ואווירת השבת שלטה בכל העיר. (הלואי כך בארצנו הקדושה).

הרב, המרא דאתרא, מרן ר׳ שמואל זלמן ויינברגר זצ״ל וראשי הקהילה החליטו, שהגיע הזמן להתקין עירוב בעיר. לצורך הקמת העירוב היה צורך לקבל רשיון הן מהשלטונות המקומיים והן מן הפרפקטורה — מושל המחוז בגרויסוורדיין עיר המחוז. הדבר היה כרוך בקשיים רבים ואחר שבשעה טובה ומוצלחת הסתיימו העבודות, דרש הרב בשבת בבית הכנסת המרכזי לכבוד המאורע ופתח במאמר חז״ל (עירובין כ״א) „אמר רב יהודה אמר שמואל בשעה שתיקן שלמה עירובין... יצאה בת קול ואמרה: בני, אם חכם לבך ישמח לבי גם אני״. בכל בתי המדרשות בעיר התפללו באותה שבת בהשכמה כדי שכל הקהל יוכל להשתתף במאורע ולהאזין לדרשת הרב. באותה הזדמנות כיבד הרב את ר׳ אברהם מאן בתואר „מורנו״, תואר שניתן בזמנו רק לתלמידי חכמים נכבדים. (סתם בעלי בתים נקראו לעליית התורה בתואר „החבר״) הואיל ופעל ללא ליאות ואף הביא לידי גמר את המלאכה הכבירה. היו חילוקי דעות על צעדו זה של המרא דאתרא אך העירוב הוקם וזה כמובן היה העיקר.

כמה פעמים ליוויתי את הרב בעת שערך סיור לפקח על כשרות העירוב. הסיורים התקיימו תמיד לפני ראש השנה או אם התעוררה בעיה מיוחדת, כגון: כשהגויים לא תיקנו בכוונה את גדריהם שנפרצו מכיוון שסמכו על היהודים שיתקנו זאת עבורם בגלל כשרות העירוב. במקרים כאלה חיפש הרב היתרים לפי ההלכה במידת האפשר, כדי לא להיכנע לסחטנותם של הגויים. היו גם מקרים, שהגויים חיבלו בליל שבת בעירוב והיה צורך לשלוח את הילדים לכל רחבי העיר ולהודיע שהטלטול אסור. בשבתות כאלה היו לובשים את הטליתות בבית. אך היתה בעיה של החמין (טשולנט) שנטמנו בתנורים של המאפיות והיה צורך ב„שבת־גוי״, שיביא את האוכל הביתה.

זכתה מרגרטין, שהעירוב שלה הונצח בהלכה בשו״ת מהר״ם בריסק סימן כ״ד (ראה את התשובה להלן).

בזמן מלחמת העולם השניה התנכלו הגויים לעירוב וחיבלו בו פעמים רבות ובעיקר בלילי שבתות דוקא, ובסופו של דבר יצא צו מהשלטונות לפרק לגמרי את העירוב.

יוסף אהרן ברנט

מהר״ם בריסק — חלק א׳ סי׳ כ״ד

שאלת הרב ר׳ הלל גרוס הי״ד מק״ק מרגרטין בדבר העירוב

עיר שתקנו בה עירוב ובאמצע העיר ישנה גינת פרחים שגודלה יותר מבית סאתיים, האם הגינה אוסרת על כל העיר את הטלטול בשבת, מאחר ואינה מוקפת מחיצה בגובה עשרה טפחים. וכן, האם בעל נפש יכול לסמוד על המקילים בענין זה.

להלן תמצית תשובת המהר״ם בריסק:

הנה לכאורה מבואר דין זה בברייתא במס׳ עירובין דף כ״ג ע״ב: קרפף (רחבה שאחרי הבית) יותר מבית סאתיים שהוקף לדירה, אם נזרע רובו הרי הוא כגינה ואסור לטלטל בו. (הטעם לזה שאין דרכו של אדם לדור בין זרעים וממילא אינו נחשב כאילו הוקף לדירה ומוסיפה הברייתא שם שאם נטע שם נטיעות אפילו ברובו מותר לטלטל בו משום שדרכו של אדם לדור בצל אילנות). ומפרש ר׳ ירמיה שם כי אם הקרפף נזרע רק במיעוטו מותר לטלטל. ומסביר רב הונא בריה דרב יהושע כי דברי הברייתא אמורים רק לגבי בית סאתיים אבל ביותר מבית סאתיים אפילו אם נזרע במיעוטו אסור בטלטול והטעם לכך כי הקרפף נפרץ במלואו למקור האסור. ע״כ דברי הגמרא. אלא שיש לחקור עוד בענין זה. במשנה שם נאמר: ועוד אמר ר׳ יהודה בן בתירא הגינה והקרפף שהם שבעים אמה וכו׳ מטלטלים בתוכה, אם יש בהם שומירה (ביתן לשומר) או בית דירה וכו׳. ופרש״י שהדברים אמורים אע״פ שהיקף לדירה מותר עד בית סאתיים ולא יותר. והקשו התוס׳ והלא רבנן התירו לעיל בדיר וסהר אפילו עשרה כורים. ותירצו תוספות כי לשיטת רש״י יש לחלק בין דיר וסהר לבין קרפף .דיר וסהר שתשמישם רב (משתמשים בהם הרבה) מותר לטלטל בהם אפילו בעשרה כורים, אבל קרפף לא מועיל ביותר מבית סאתיים. לפי״ז מסתפק ר״ח לקמן (מובא בתוס׳ ישנים) בדיר וסהר שהיתה בה גינה זרועה יותר מבית

סאתיים האם יכולה הגינה לבטל את ההיקף לדירה. גם הרא״ש (בסי׳ ב׳) הביא ספק זה וכתב שמסתבר כי מאחר והדבר אמור לגבי קרפף על כן אין ללמוד ביטול היקף של רחבה וחצר מקרפף, ונשאר הרא״ש בצ״ע. הטור (סי׳ שנ״ח) הביא גם הוא ספק זה בשם הר״ם וסיים שיש להחמיר.

ובאמת צריך להבין מהו הספק. ונראה שעיקר החילוק שחילקו תוספות לשיטת רש״י בין קרפף הדיר וסהר הוא שדיר וסהר תשמישם רב, כלומר שהוא משתמש במקומות אלו הרבה לצרכו ובחצר שבו הוא משתמש לכל צרכיו, בודאי אין לך היקף לדירה יותר מזה. אולם כל זה אמור לגבי מקום פנוי שאין בו זרעים לעומת זאת מקום שנזרע אין הוא יכול להשתמש בו כלל. לכן, צריך לומר שהספק מתעורר, כיון שהמקום שנזרע, היה עליו כבר שם של מוקף לדירה. וא״כ יש להסתפק, האם יכול להתבטל ממנו שם זה אם אח״כ אינו משתמש בו כמקודם. וע״ז כתב הטור שיש להחמיר, מכיון שנזרע רובו ואין משתמשים בתוכו, בטל ממנו השם מוקף לדירה. ואמנם יש להסתפק עוד במקרה שנזרע רק במיעוטו והוא ממשיך גם עכשיו להשתמש ברובו, האם ע״י המיעוט מתבטל השם מוקף לדירה. אבל גם זה אינו, מכיון שהמיעוט הוא יותר מבית סאתיים, א״כ מקום זה עכ״פ אסור וממילא הרוב הוא נפרץ במלואו למקום האסור. ואולי יש לומר, שהיא הנותנת, מכיון שהמקום הנזרע גורם שעל ידו יהיה אסור לטלטל גם במקום שלא נזרע, אף שהוא הרוב, אין זו סברא שהמועט יכריע את הרוב. ואמנם בקרפף שאינו נהט״ב כל כך היקף לדירה, משום שאין תשמישיו רב ורק ע״י השומירה או בית דירה האו נחשב מוקף לדירה, לכן אם יש שם גינה זרועה יותר מבית סאתיים זה מגלה לנו שההיקף לדירה אינו נחשב היקף כלל. ואין זה מטעם מיעוט המכריע את המרובה, שהרי אנו רואים כי לר׳ יהודה בן בבא לא מועיל שם ההיקף כלל. ואפילו לדידן שיש היקף הרי הוא מתבטל בדבר קל. מה שאין כן בדיר וסהר שהוא יותר נחשב היקף לדירה, קל וחומר שיתבטל ע״י מיעוט הגינה. וכעין ראיה לסברא זו יש להביא את דבריו הידועים של הרי״ם ז״ל שכתב כי בכל איסורים שבתורה אומרים חד בתרי בטל והאיסור נהפך להיות היתר, אבל אם התערב רוב איסור ומיעוט היתר אין אומרים שההיתר נהפך להיות איסור, אלא במקום שהתורה גילתה לנו שההיתר מצטרף לאיסור. והסיבה לכך כי באיסורי תערובות כשהתערב מיעוט איסור ברוב היתר, אילו לא היינו הופכים את האיסור להיתר לא היינו יכולים לאכול כי האיסור מפריע וממילא היה יוצא שהמיעוט מכריע את המרובה וזה אינו כדין. אבל ברוב איסור ומיעוט היתר, גם אם לא נהפוך את ההיתר לאיסור, לא יכריע המיעוט את הרוב, לכן אין סיבה להפוך את ההיתר לאיסור. לפי״ז כך הוא גם בנידוננו: אם המקום שנזרע הוא רק בית סאתיים, אף שהוא

מיעוט לגבי החצר כולה, גם כן אסור להוציא ממנו לבית ומהבית אליו, אולם מכיון שברוב שלא נזרע מותר לטלטל והוציא מהבית, א״כ אין המיעוט מכריע את הרוב כלל ואינו מזיק לו. מה שאין כן, אם הזרוע הוא יותר מבית סאתיים, אם נאסור את הטלטול הרי שזה יכריע את הרוב.

[בהמשך דבריו כותב המהר״ם בריסק, אילולא דמסתפינא מדברי רבותינו הגדולים בעלי התוספות והרא״ש הייתי אומר פירוש אחר בדברי רש״י ומסקנתו: שאין לנו הכרה לחלק בין קרפף לדיר וחצר. ומכיון שבקרפף מבטלים הזרעים את ההיקף לדירה כך גם בחצר. עיי״ש. ומסיים עוד וכותב, אמנם מה נעשה שהטור והמחבר (בסי׳ שנ״ח) סגרו עלינו הדרך ופסקו להדיא להחמיר ביותר מבית סאתיים אף בחצר. אם כי המגן אברהם (שם ס״ק י״ב) כתב בלשון ספק, שמא מבטלים זרעים דירת חצר. אולם עכ״פ מידי ספק לא יבאנו — לאחר מכן, חוזר המהר״ם בריסק לדון בענייננו ולהלן שוב תמצית דבריו:]

לכאורה, יש מקום לומר בענייננו טעם נכון שהזרעים לא יבטלו היקף הדירה. כי הנה ענין מוקף לדירה יתכן בשלושה אופנים: א. היקף קרפף. ב. היקף חצר ורחבה. ג. היקף מבוי. — לגבי היקף קרפף יותר מבית סאתיים מובן הדבר מה שהזורעים מבטלים את ההיקף, אף אם לא נזרע כולו, שהרי אם עשה מחיצה סביב הקרפף בלא שתהיה שם שומירה אין זה מועיל כלל, כי השומירה היא שגורמת שהמקום יהיה נקרא מוקף לדירה. וא״כ אם עשה שם גינה, מנין לנו שהמחיצה עשויה להקיף את הקרפף אולי תכליתה להקיף את הגינה, שהרי דרך העולם להקיף את הגינות במחיצות למען לא יכנסו זרים והיקף כזה אינו מועיל להתיר טלטול, כך שע״י הגינה מתבטל היקף הדירה. וזה יתכן אפילו אם הגינה מועטת מהמקום שלא נזרע. וסברא זו תופסת גם בחצר ורחבה, אם נפשוט את הספק של הר״ח והרא״ש והטור, אע״פ שבחצר ורחבה המובן של היקף לדירה הוא אחר, דהיינו שההיקף נעשה למען ישתמש במקום זה לכניסה ויציאה ושאר שימושים כמו בבית. עכ״פ גם לגינה היה עושה גדר, וא״כ מתבטל השם של היקף לדירה. לעומת זאת, לא כן הוא במבוי שם ההיקף הוא הבתים והמחיצות הבנויות לאורך העיר וסוגרים את השווקים והרחובות משני הצדדים. ולכאורה בנינים אלו אין תכליתם להקיף את המבוי כדי להשתמש בו אלא תכליתם להיות כותל לבתים ותפקידו של הכותל כדי לגור בפנים ולא כדי להשתמש בו לכניסה ויציאה מחוץ לכותל, למרות שבמציאות הוא מועיל גם לזה. כפי שמבואר בשו״ת הבי״ט (ח״א סי׳ מ״ח) שכתב כי אע״פ שהמחיצה נעשתה לשם שימוש בפנים ולא מבחוץ בכ״ז כיון שגוף הכתלים נעשו ונבנו לשם דירה ומשמשים לדירה, הם נחשבים מחיצות לדירה גם חוצה להן. (ועיין גם מג״א סי׳ שנ״ח). וא״כ

אמור מעתה, אם עשה גינה במבוי שוב אין לומר כי מאחר שהיה עושה מחיצה גם לגינה זה מבטל את ההיקף לדירה, שהרי כל המחיצות נשארו על עמדן ומקיפים את הדירה בתוכן וכיון שנבנו לשם דירה והם משמשים גם עכשיו לדירה, הם נחשבים מוקף לדירה גם חוצה להן, וזוהי סברא נכונה.

אמנם בתשובת המבי״ט שם סיים כי פרדס המוקף בבתים והוא זרוע ביותר מבית סאתיים אסור לטלטל בכולו. אולם יש לומר שזה אמור כשהדירה היא של יחיד וההיקף מועיל לו לשמור על מה שבתוכו, והיקף כזה אינו מועיל להתיר טלטול, לכן בטל בחוץ השם של היקף לדירה. לא כן במבוי שנסגר משני צדדים ע״י בתים ומחיצות ופתוח משני צדדים אחרים ושם יש צורת הפתח. במקרה זה אין לומר שההיקף נעשה כדי לשמור על הגינה, כי סוף סוף המבוי הוא הפקר לרבים שעוברים ושבים שם והמחיצות אינן משמשות לשמירת הגינה, לכן אין הגינה גורמת לביטול ההיקף וממילא נשאר המבוי מוקף לדירה כמקודם.

בזה נבין את דברי שו״ת דברי שמואל (סי׳ רנ״ט) שנשאל בענין עיר מוקפת חומה אשר זרעו בה זרעים יותר מבית סאתיים. והשיב ע״ז כי יש לחלק בין עיר העשויה לדירת כל יושביה לבין היקף קרפף של יחיד, המיוחד לבעליו. שאם אמרו שזריעה מבטלת דירת הקרפף אין לנו לדון מזה שגם מעט קרקע זרוע שהוא מעט לגבי העיר יבטל את היקף דירתה. ומה גם שבדרך כלל המלך או שרי העיר משאירים שטח לא בנוי בפנים לחומה לחיזוק שמירת העיר ולגיונותיו לשעת הצורך, כך שאותו מקום פנוי אינו נחשב כמבטל את היקף הדירה, אלא להיפך, הוא נעשה כדי לקיים אותו. ואם לפעמים זורעים בשטח הזה אין זה אלא דרך עראי. עד כאן עיקר דבריו. והנה אם נדייק בדבריו נראה כי השואל נתן טעם להיתר, שיש חילוק בין קרפף של יחיד להיקף של עיר, שהרי בקרפף שעשה בתוכו שומירה או בית דירה ואח״כ זרע בו יותר מבית סאתיים, ודאי נכון לומר שהזריעה מבטלת את היקף הדירה משום שאנן סהדי שגם אם לא היתה השומירה היה מקיף את הקרפף בגלל הגינה, ולכן אע״פ שתחילת ההיקף היתה עבור דירה מ״מ כעת הדבר מתבטל, כי מנין לנו ללכת אחר דירה, נלך אחר הגינה ונאמר שההיקף עשוי לשמור על הגינה. והיקף גינה כמובן אינו מועיל להתיר טלטול. מה שאין כן בגינה העומדת באמצע העיר, מקום שרבים דשים בו, אין לומר שההיקף עשוי לשמור על הגינה, כי מה יועיל ההיקף לשמירת הגינה כשאנשים עוברים בתוך ההיקף — על כן נשאר ההיקף כבתחילה ואין הגינה מבטלת אותו. זוהי סברת השואל, והגאון מהר״ש אבוהב ז״ל מסכים לדבריו ואף מחזק את הענין באופן זה שאפילו אם תאמר שאם זרע ברוב המבוי לא מועילה סברא זו, אבל עכ״פ במקום שזרע רק מיעוט שבמיעוט ודאי אין

לומר שיבטל את כל היקף העיר שהרי ע״ז בודאי אנן סהדי שלא היה עושה היקף לכל העיר הגדולה כנינוה עבור בית סאתיים או בית כור זרעים שבתוכה. ואם כן אף אם תאמר שבכל זאת היה עושה קצת היקף סביב הזרעים, לא יכול המיעוט הזה להכריע את הרוב אף שפרוץ במלואו למקום האסור. כי אמנם בחצר או דיר וסהר של יחיד יש לחוש כשיטת הרא״ש ואפילו בנזרע רובו, שאולי אף אם לא היה הדיר והסהר גם כן היה מקיף את כל המקום עבור הגינה ואין זה נקרא שהמיעוט מכריע את המרובה, משום שעל הרוב עצמו אנו דנים לומר שלא יועיל היקפו. אולם לא כן הדבר בנידון של הדבר שמואל. שם בודאי לא היה מקיף את כל העיר עבור הגינה ולכן אין מקום הגינה יכול להכריע את הרוב. וסברא זו נראית מאד. וכתב גם עוד סברא נכונה כי ללא ספק אין לומר שיתבטל היקף הדירה בגלל הזרעים, שהרי צריך את המקום הפנוי עבור שמירת העיר למען יעמדו שם אנשי הצבא בשעת הצורך, ולכן אף אם בזמן מסויים לא זקוקים למקום לתכלית זו ורוצים לזרוע שם משהו הרי הזריעה היא ארעית כי ברגע שיצטרכו למקום עבור אנשי ההיל יעקרו את הזרעים, כך שבודאי אין לומר שהיו עושים את ההיקף עבור הזרעים בשעה שלא היו צריכים להיקף מצד עצמו וא״כ נשאר היקף העיר כמתכונתו מקודם. כך נראה לע״ד תוכן כוונתו.

ואהר שהמהר״ם מיישב את הדברי שמואל מכמה קושיות ומביא ראיות לדבריו הוא מסיים: ואם כנים אנחנו בהצעתינו א״כ יש להקל בעיר שזרעו בה גינה באמצע הרחוב יותר מבית סאתיים. ואפילו בעל נפש יפה יכול לסמוך ע״ז. ואל יטעה הטועה שכל סברתינו הנ״ל הוא רק לענין היקף משני צדדים של הבתים והגדירות אבל לא לענין הצדדים האהרים שיש בו רק צורת הפתח. כי אדרבה, על היקף צורת הפתח בודאי אין לומר שהוא רק לשמור על מה שבתוכו כי הרי אין נשמר בכך. (ועיין עוד בשו״ת אבן יקרה מהדו״ק או״ח סי׳ ט״ו. ובשו״ת חסד לאברהם מהדו״ת או״ח סי׳ ל״ז). ובנידון דנן יש עוד מעלה שהגינה זרועה דשאים ופרחים וזה עצמו מחלוקת בין גדולי האהרונים, בד״ח (ה״ב) וכן בשו״ת שואל ומשיב (מהדו״ק ח״ג סי׳ קל״א) אסרו. אך בשו״ת פרי תבואה (סי׳ מ״ג) ובספר נזירות שמשון התירו. וא״כ יש לצרף כאן את שיטת הפרי מגדים (סי׳ שנ״ט) במשבצות שכתב שכיון שספק הדבר אם זרעים מבטלים לדירה בחצר ורחבה, אף שנוקטים לחומרא, מ״מ כשיש עוד ספק יש לצדד להקל. א״כ כל שכן בענינינו שמדובר בעיר שיש בה עירוב והדבר שמואל מתיר משלשה טעמים כפי שבארנו לעיל בודאי אפשר לצרף כסניף את העובדה שהזרעים כאן הם פרחי שושנים ודשאים. ע״כ נראה לי להתיר את העיר בטלטול.

בית הספר העממי היהודי

בהונגריה ובשאר ארצות הגולה הקימו היהודים רשת בתי ספר יסודיים ועל יסודיים נפרדים ועצמאיים. הסיבות שיצרו את הצורך להקים בתי־ספר נפרדים היו בעיקרן מפני שרוב בתי הספר פעלו במסגרת מוסדות דת ותחת הסותם של הכנסיות למיניהן. היהודים שרצו להקנות לילדיהם ידע בסיסי במקצועות הכלליים ולא רצו שהילדים יתחנכו על ברכי הכנסיות הנוצריות ותחת השפעתן, עשו מאמצים להקים בתי ספר בד בבד עם התיישבותם והתארגנותם הקהילתית.

בתי הספר פעלו במסגרת הקהילה ומכח תקציבה. הנהלת הקהילה מינתה מדי שנה ועד להנהלת בית הספר, עפ״י רוב מבין הורי הילדים. חבר המורים התגייס בדרך כלל מקרב יהודים שומרי מסורת. המורים הללו הקנו לתלמידיהם ידע כללי וכן לימדום יהדות, תולדות ישראל וסיפורים על חיי גדולי האומה, רבנים, מדענים, משוררים וכו׳, הם השרישו בלב התלמידים את אהבת ישראל ואת ערכי המוסר.

במתכונת הנ״ל ובנסיבות דלעיל נוסד ופעל בית הספר העממי היהודי בעירנו מרגרטין. אין לנו פרטים על שנת ייסודו כמו שחסרים לנו הפרטים על שנת ייסוד הקהילה. אבל יש לשער כי בית הספר נוסד במחצית הראשונה של המאה הקודמת. הקהילה בנתה בנין רחב ידים, אשר התרחב במרוצת השנים. בבנין הזה פעל בית הספר העממי עד לסגירתו ע״י שלטונות הרומנים ב־1935.

על צוות המורים והמחנכים שפעלו בדורות הקודמים לא נמצאו רישומים. ידוע לנו כי אחרי פטירתו של מנהל בית הספר קרול ברקוביץ ב־1922, נבחר ר׳ משה רוזנברג ז״ל יהודי טוב וחם לב עם כשרונות מעולים למנהל ביה״ס. הוא כיהן בתפקידו עשר שנים עד לפטירתו הפתאומית ב־1932. מלבדו היו שתי מורות: הדודה מרישקה, אשתו של מר רוזנברג, והעלמה גולדמן. תלמידים שלא ביקרו בבתי ספר תורניים, קיבלו שיעורים מיוחדים לתנ״ך, לתפילה וליהדות מפי ר׳ זלמן וייס ז״ל באידיש.

יושבי ראש ועד ההורים היו בזמננו ד״ר ינו מיקלוש, ינו פנט ופרנץ קליין.

ארבע כתות היו בבית הספר ולשון ההוראה היתה הונגרית. בחמש השנים הראשונות של המשטר הרומני לא חל שום שינוי מהותי בתכניות הלימודים, פרט להוראת תולדות המדינה הרומנית וגם זאת בהונגרית.

ב־1924 הנהיגו הרומנים חוק חינוך חובה לשבע כיתות, הואיל ולא עמדו לרשות הקהילה אמצעים להרחיב את הבנין ולשכור מורים נוספים נאלצו שלושת

המורים ללמד בשלושה חדרים במשמרות. כתות א׳ וב׳ למדו מפיה של העלמה גולדמן, כתות ג׳ ד׳ מפיה של הדודה מרישקה ואילו הכתות הגבוהות למדו מפי המנהל משה רוזנברג. הסידור הזה הכביד מאוד על עבודתם של המורים והשפיע על רמת הלימודים.

בתקופה יותר מאוחרת דרשו השלטונות ששפת ההוראה תהיה רומנית. המורים שהשתלמו בבודפשט, על אף מאמציהם הרבים התקשו בשפה ההיא. הם לימדו בשפה מגומגמת כשמילון בידם. לא פעם לעגו להם התלמידים על ביטוייהם ועל הניבים המוזרים שהשתמשו בהרצאותיהם.

עם הנהגת חינוך חובה, נפתח בעירנו בי״ס ממשלתי, בו ביקרו לרוב ילדיהם של התושבים הרומניים שהיו במתי מספר בעירנו. הואיל והשלטונות היו מעוניינים להגדיל את מספר התלמידים בביה״ס הממשלתי, הציקו לבית הספר היהודי בכל מיני תואנות. אחרי פטירתו של המנהל רוזנברג, שעמד איתן מול התנכלויות השלטונות, הלאימו השלטונות את ביה״ס היהודי, על הבנין התנוסס שלט „בית הספר הממשלתי מחלקה יהודית״ ולמנהל מונה מורה רומני בשם יונל בוגדן. אחרי כשנתיים־שלש נסגר בית הספר וילדי היהודים היו נאלצים לעבור לבית הספר הממשלתי. הנהלת הקהילה מסרה את הבנין לצעירי אגודת ישראל.

יצחק שמואל ברנט

אגודת הנשים

אגודת הנשים היתה מורכבת מכל שכבות האוכלוסיה היהודית ללא זיקה מפלגתית ורעיונית. מטרתה העיקרית היתה בראש וראשונה, מתן עזרה וסעד לנזקקים.

בעירנו היה מספר לא מבוטל של אביונים ונזקקים. הנהלת אגודת הנשים שבראשה עמדה אשתו של ר׳ יוסף כ״ץ, אשה בעלת לב זהב, דאגה לכך, שהעבודה הסוציאלית תיעשה ברגש ובעדינות, כדי לא לפגוע ברגשנות המובנת של הנצרכים. היא לא המתינה לבקשות העניים. ידעה את מצבם ואת משאלות לבם וקיימה את אשר כתוב בספר ישעיהו: „בלחמו קידמו נודד״, מבלי להמתין לפניית העניים, קידמה את פניהם בעזרה, ולא נשאר בית יהודי בלתי מוסק בחודשי החורף הארוכים או ילד יהודי ללא מנעל וללא מעיל חם.

מפורסמים היו בקהילה, מבצעי „משלוח המנות״ של האגודה. ילדים ובני נוער פשטו על העיר, ימים ספורים לפני פורים ואספו קמח, סוכר, שמן, ביצים וכל מיני

דברים הנחוצים לעשיית עוגות טעימות כדי לחלקם לעניים. על חלוקת המצרכים היה ממונה מר שלמה שפיץ, העובד הנאמן בחנותו של ר׳ יוסף כ״ץ.

רעיון מקורי הגתה והוציאה לפועל אלמנת ר׳ מרדכי פריימן, — רעיונה היה שאם כל משפחה תתרום לאי אחד (מטבע רומני שערכו כל״י) בשבוע, יתאסף סכום גדול לטובת הכנסת כלה. להקת בנות אכן יצאה מדי שבוע, בהדרכתה של הגב׳ פריימן לאסוף את הפרוטות, שהצטרפו לחשבון גדול.

כאן המקום להזכיר את קבוצת הנשים שפעלו במסגרת „ויצו״, הלא הן: נשותיהן של האחים פאנט, של ינו ואדס, ד״ר גולדברגר, ד״ר משה וצבי פרידמן, דוד פוקס ויוסף קליין.

„עין לציון צופיה"

התנועה הציונית במרגרטין

רוב פרטי הכתבה הזאת נרשמו מפי מר אליעזר וולנר שהיה חבר הנהלת „הנוער הציוני" לפני השואה, ואילו אחרי המלחמה עמד בראש תנועת ה„איחוד" בעירנו". עלה ארצה ב־1948 באונית מעפילים דרך קפריסין, וכעת מתגורר עם משפחתו בעפולה.

*

התנועה הציונית אותה חולל ד"ר בנימין זאב הרצל בשלהי המאה הקודמת חרתה על דגלה את גאולת הארץ ושיבת ציון. התנועה התפשטה במהירות בעיקר במדינות אירופה המזרחית. רדיפות היהודים והפוגרומים דירבנו אותם לעלות ארצה. קבוצות ציוניות נוסדו והתארגנו ברחבי רוסיה, רומניה ובולגריה.

שונה לגמרי היה המצב בתחומי הקיסרות האוסטרו־הונגרית. יהודי הממלכה זכו בשיוויון זכויות. הם חשו אמנם את סבלם של אחיהם במזרח אירופה, אך סולידריות זו לא היה בה די כדי להזדהות עם תנועת השחרור הלאומית של העם היהודי.

ואלה היו הסיבות שהרתיעו יהודים אלה מלהצטרף לתנועה שדגלה בגאולה העצמית, בעליה לארץ ישראל:

המתבוללים ראו עצמם הונגרים לכל דבר. במקום להזדהות כיהודים התכנו „בני דת משה". על כן, הצטרפות לתנועה לאומית יהודית היתה בעיניהם בבחינת בגידה במולדת ההונגרית וכפיות טובה כלפיה.

היהדות החרדית שהכמיהה לגאולה והערגה לציון, הם חלק בלתי נפרד מאמונתה חששה מעירעור המבנה החברתי של הקהילה, ראתה בתנועה הציונית, ברעיונותיה וסמליה המהפכניים גורם המסכן את אורח חייה המסורתי ויסודותיה הרוחניים של העדה. ואילו היהודי של כל ימות השנה שלא היה מתבולל ואף על החרדים לא נמנה, היה פאסיבי לאירועים ההיסטוריים שמסביבו.

מפנה גדול חל בטרנסילבניה לאחר שעל פי הסכמי טריאנון נמסר חבל זה לאחר מלחמת העולם הראשונה לרומניה. הרומנים היו מעוניינים בהאצת תהליך

הרומניזציה, על כן הפרידו בין המיעוט ההונגרי הגדול, בעל נטיות לאירידנטה, ובין היהודים, להם העניקו מעמד של מיעוט אתני.

הם הבינו אמנם שהיהודים, נתיני הקיסרות האוסטרו-הונגרית לשעבר, לא יהיו בין לילה פטריוטים רומניים, אבל גם בהפיכתם למיעוט לאומי עצמאי היה משום החלשת המיעוט ההונגרי.

ראשי התנועה הציונית בראשותו של ד״ר חיים וייסבורג וד״ר ארנסט מרטין ניצלו שעת כושר היסטורית זו והקימו את ההסתדרות הציונית ליהודי טרנסילבניה, על סניפיה, מועדוניה, תנועות הנוער שבה וכו׳. הם ייסדו את היומון „אוי קלט״ המוסיף להופיע גם במדינת ישראל.

גישה חדשה זאת לא שינתה את המצב בעירנו במאומה. אצלנו לא היו מתבוללים במלוא מובן המילה, המשכילים והקשישים בקהילה הוסיפו להלום חלומות באספמיה על שובם של „ימי השלום הטובים״ של תקופת פרנץ יוזף. ואילו העדה החרדית הוסיפה להסתייג מן הציונות ולא השפיעה עליה גישתו החיובית של השלטון כלפי הציונות.

ראשון הציונים במרגרטין היה יהודי בשם יצחק אייזיק (לאיוש) פולק, בעל בית הדפוס הראשון בעירנו. בידינו רשימת הפעילים שהשתתפו בכנס הראשון לייסוד ההסתדרות הציונית בטרנסילבניה. בין השמות נמצא שמו של מר לאיוש פולק.

כן נמצא בידינו מכתבו המרגש של ד״ר חיים וייסבורג ששלח אל מר פולק בבקשה שינסה לארגן סניף ציוני במרגרטין. ממכתב אחר שמערכת „אוי קלט״ שלחה למר פולק מתברר, שרק שני מנויים היו לעתון הציוני בראשית שנות העשרים במרגרטין והסביבה .

מר פולק אכן התייחס לרעיון הציוני במלוא הרצינות והגשימו הלכה למעשה אחרי שחזר מהכנס הארצי הציוני הראשון, התחיל לחשוב על עליה לארץ. בני העיר מכל השכבות ניסו להניאו ממעשהו בדרכים שונות, ברם הוא לא שעה ל„עצות הטובות״ ולא נרתע מפני הקשיים. בהזדמנות ראשונה חיסל את עסקיו ועלה עם משפחתו ב־1922. הוא התיישב בבנימינה והפך לעובד אדמה.

לפני עלייתו ארצה עוד הספיק מר פולק ביחד עם ד״ר אימרא האוואש ובעזרתו הפעילה של שליח המרכז יאנוש גיסקלאי להקים ולארגן תנועה ציונית „בריסיה״ לבחורים ותנועת „אביבה״ לבחורות. לתנועות האלו הצטרפו כעשרים צעירים, ביניהם הרמן סובל, קרול כץ ופרנץ קליין, כמו־כן כעשרים בחורות וביניהן: אילוש מן, אילנה פישר, והאחיות גלברגר. החברים והחברות — נשים וגברים לחוד — התכנסו בשבתות בבנין בית הספר העממי לשמוע הרצאות וחדשות על ארץ־ישראל. את הפרטים האלה קיבלנו ממר בונדי שטיינר הטוען, כי הוא השריד האחרון של התנועה שלא

האריכה ימים בעיר. וברגע האחרון לפני חתימת הספר נתגלגל לידינו גליון של „הנוער" שהופיע בקלוז' (20.3.1926) ובו ידיעה קצרה על מרגיטה: „הבריסיה התארגנה מחדש במרגיטה. מספר חבריה 8. ראש וראשון: מיקלוש רוזנבלום, ראש שני: מיקלוש קליין, ראש שלישי: שאנדור שוואלב. כתובת הסניף: שאנדור שוואלב בבית עסק אייסלר".

האחים ברגר, פישטא ויאנצ'י, בניהם של בונם ברגר, למדו באוניברסיטה בפאריס שם ספגו את הרעיון הציוני, לאחר שובם הביתה ב־1926 עלה בידם לארגן סניף מקרב הנוער. כשלושים צעירים הצטרפו אליהם שהקימו מועדון, בו שקקו חיי חברה ותרבות תוססים. נוסדה ספריה, קויימו קורסים ללימוד עברית ותולדות הציונות. בשבתות וחגים יצאו החברים אל חיק הטבע אל גבעת הקלווריה שליד העיר.

הואיל ותנועת „השומר" היתה בזמנה אירגון הנוער הכל־ארצי היחידי בטרנסילבניה, הצטרף אליה גם הקן במרגרטין. בג'מבורי הציוני הגדול של „השומר" שהתקיים אחת לשנתיים, השתתף גם הקן מעירנו.

במרוצת השנים נתחזקה הציונות בטרנסילבניה ולרגל ביקוריהם של שליחים מארץ ישראל גברה הפוליטיזציה. „השומר" שהיה ציוני כללי ללא זיקה מפלגתית החל לאבד חינו בעיני הצעירים. החברים והסניפים המקומיים נטו יותר ויותר אל תנועות נוער שהיו תחת חסותן של המפלגות השונות. הקן של מרגרטין, בהשפעת החברים: ברגר, פ. קופר, מ. קליין, דוד פוקס הצטרפו אל „הנוער הציוני". ליו"ר הנהגת הסניף נבחר מר דוד פוקס, כעת תושב גבעתיים.

במסגרת החדשה, ב„נוער הציוני", תחת הדרכת פעילים ושליחים מן המרכז גברה והלכה התעצמות התנועה בכל המישורים, התחילה תנופה חדשה בחיי התרבות, נערכו מסיבות מוצלחות בחנוכה ופורים. מידי שנה בכ' בתמוז יום פטירתו של ד"ר הרצל, נתקיימה עצרת זכרון בה השתתפו מאות. באולם „מרגיט" העלו חברי החוג הדרמטי הצגות ומחזות. בבתים רבים בעיר ניראו קופסאות ה„קרן הקיימת לישראל". הרעיון הציוני והזיקה לארץ ישראל נעשו כה פופולריים שיותר ממנין יהודים אמידים רכשו קרקעות בא"י במסגרת מבצע „צור שלום".

המבוגרים היו אוהדים נלהבים לרעיון הציוני, תרמו מכספם ביד רחבה, קנו שקלים, הופיעו במסיבות, בחגיגות, ובהצגות, אבל בעבודה המעשית, בפעולות ארגוניות לא נטלו חלק. את ההתארגנות הותירו לנוער.

כמשקל נגד התנועה הציונית שהלכה והתחזקה, קם בעירנו ב־1932 ארגון צעירי אגודת ישראל שהרבנות תמכה בו מוסרית. גם פעילי הארגון הזה היו בדרך כלל הצעירים, ראוי לציין כי לא היתה כל מריבה בין התנועות היריבות וזאת בעיקר מפני שדרכיהם לא נפגשו.

ב־1935 התארגנה בעירנו תנועת „ביתר" שמנתה כעשרים חברים, הם התאספו בשבתות בביתו של ראש התנועה, מר עמרם וינשטיין, לשמוע הרצאות וסיפורים על התנועה ועל היישוב היהודי בארץ ישראל. הם הפיצו קופסאות של „קרן תל חי". מר וינשטיין כיום תושב אשקלון, שהיה בבחרותו חבר הנהלת בית"ר בעירו בבאנפי־הוניאד נשאר נאמן לאידיאלים שלו וגם היום הוא חבר פעיל בתנועת „חרות" בארץ.

קבוצה קטנה של הנוער הציוני קצה נפשה בעבודות התרבות וחבריה החליטו לתרגם את הרעיון הציוני למעשים. הם יצאו לחוות הכשרה של התנועה ועם תום שרותם זכו ברשיונות עליה. ביניהם היו מנדל ברגר וי. שטרן.

החברים שלא אצה להם הדרך, דחו את מועד ההגשמה והוסיפו לפעול בסניף. בינתיים גדל דור חדש, הגדיים נעשו תיישים וביקשו נציגות בהנהלה, מבוקשם ניתן להם וחברים חדשים נבחרו לאצי אהרנפלד, קרול רוזנברג, אליעזר וולנר, יואל יאילנה וייס.

השלטונות המקומיים לא ראו בעין יפה את הפעילות הענפה של הנוער היהודי. חששו מפני הסתננות יסודות מרכסיסטיים, אל השורות על מנת לעשות תעמולה בקרב הנוער למען המפלגה הקומוניסטית שהיתה מחוץ לחוק. אכן הם הסתננו למועדון אבל לא העזו לעשות נפשות בקרב הנוער; בסך הכל היו מעוניינים במועדון פתוח, כדי לערוך פגישות חפוזות בינם לבין עצמם.

כדאי לציין פרט מעניין השופך אור על הגאווה הלאומית שקיננה בלב הציונים בעירנו. במשך שנים השיטו סירה קטנה על הנהר ברטיו, סירה שדפנותיה היו צבועות תכלת־לבן ועליה התנוסס שמה העברי: ירדן! חיים יוסף וולנר הי"ד קנה את הסירה לבניו אבל כל הסניף התגאה בה כאילו היתה שלו.

ב־1939 הוציאה הדיקטטורה המלוכנית צו שאסר כל פעולות מפלגתיות ואירגוניות שאינן במסגרת המשטר הרודני, מפלגות היסטוריות נאלצו להתפרק ולסגור את שעריהן. כמו כן כל התנועות היהודיות והלא יהודיות. היתה זו מכה קשה גם לציונות, הגזרה פגעה בערים הגדולות ופחות ביישובים הקטנים כגון מרגרטין. אמנם הפעילות הגלויה פסקה, אבל לא נותק הקשר בין החברים. נפגשו ברחוב, בבתי כנסת, יצאו אל חיק הטבע, ברכו איש את רעהו בברכת „שלום" והמתיקו סוד בקבוצות קטנות כדי לשוחח בנושאים ציוניים. היומון אוי־קלט המשיך להופיע כעתון בלתי תלוי עד לכניסת ההונגרים לטרנסילבניה בספטמבר 1940.

בזאת תם הפרק הראשון בתולדות הציונות במרגרטין. במבט לאחור נוכל לקבוע שעל אף הקשיים שנתקלו בהם, מצאו סיפוק רב בעבודתם, כי הצליחו להחדיר לתודעת הציבור את אהבת הארץ, את הכמיהה לגאולתה והשאיפה לשיבת ציון.

כאן המקום להזכיר מספר פעילים מהתקופה המפוארת הזאת, אשר חלק מהם ניספו בשואה ולא זכו לראות את ישראל והם: יוסף רוזנברג, גיורי גולדברג, איי קראוס, יוליש וייס, ינצ׳י וולנר, אילנה גולדשטיין, פיישי וייס, לאצי אהרנפלד, ועוד. (מר אליעזר וולנר, שסיפק לנו את השמות, מתנצל על הרשימה אם היא לוקה בחסר).

אחרי התבערה הגדולה כשחזרו השרידים התחילו לשקם את החיים על גבי ההריסות, הקימו משפחות, חידשו את פני הקהילה והשתלבו בחיי הכלכלה. ברם לקח העבר לא נימחה מזכרונם, אם לא ידעו בוודאות אזי הרגישו מתוך נבואת הלב שהבניה הזאת אינה אלא עראית. כשנשמעו הדי מאבק הישוב למען עליה חופשית ולהקמת מדינה עצמאית, גברו הגעגועים להיות בין אחים ולהיאבק בשורותיהם. וכדי לקנות את זכות העליה כמעט כל אחד הצטרף לאחד הארגונים הציוניים. שלוש תנועות עשו חיל בעירנו „האיחוד״, הפועל המזרחי, ופועלי אגודת ישראל. „האיחוד״ היתה התנועה החזקה בעיר, מספר חבריה היה גדול משל שתי התנועות האחרות ביחד. האחים אליעזר ואברהם וולנר והח׳ קארול רוזנברג, שהתחנכו על ברכי התנועה משחר ילדותם, הזניחו את ענייניהם האישיים והקדישו את מרבית זמנם ומרצם לביסוס התנועה. כמו כן היו פעילים דוד פוקס ואשתו, אברהם סבו, יוסף מזאי, אימרי אסטרמכר, מאיר שיין ועוד.

משרדי „האיחוד״ הוקמו בבית יוסף כ״ץ. התנועה עמדה בקשר הדוק עם המרכז הטרנסליבני של „האיחוד״ בעיר טמשוואר, חידשה את פעולות התרבות בתנופה שעלתה אף על זו שהיתה בימים הטובים שלפני המלחמה.

קהילות גדולות פי כמה לא יכלו להתפאר בחוות הכשרה כזו שהקימו הבחורים האלה בכוחות עצמם. צוות העבודה של התנועה בראשותו של אליעזר וולנר שיכנע מספר יהודים אמידים בעיר לתרום מכספם ולדאוג לכל צרכיה של חוות ההכשרה, משפחות מאן ופלדמסר העמידו לרשות החווה החקלאית חלקת אדמה ורבות עזר לה במימון ובמעש גם שאנדור גולדשטיין. חלוצים מסניף מרגרטין וכן רבים שנשלחו לכאן מהמרכז הציוני התמחו בחקלאות. הישגיהם ועבודתם החרוצה בחקלאות העלו את קרנו של היהודי בעיני האוכלוסיה הלא יהודית.

התנועות הציוניות התחזקו, הכמיהה לעליה הלכה וגברה, ברם דא עקא. סיכויי עליה לא נראו באופק. הבריטים נעלו את שערי ארץ ישראל, אוניות מעפילים שהגיעו לחופי הארץ נתפסו והוגלו למחנות מעצר בקפריסין.

בחדשי אוגוסט־ספטמבר 1947 הגיע הסוכנות היהודית לידי הסכם עם ממשלות

רומניה ובולגריה בדבר יציאת שתי אוניות משא ענקיות מחופי בולגריה שיכילו כחמישה עשר אלף יהודים מרומניה. מועד היציאה נקבע לאמצע חודש דצמבר.

בתנועה הציונית המפולגת לסיעות וזרמים צצה בעיה גדולה ומסובכת, איך לחלק את מקומות העליה. הוחלט איפוא לערוך מיפקד ארצי בכל הסניפים, ותוצאות המפקד תקבענה את גודלה וכוחה של כל סיעה, מיפקד כזה נערך גם בעירנו, בהשתתפות שליחים מן המרכז ונציגיהם של תנועות האיחוד והפועל המזרחי במקום. ההכנות למיפקד העסיקו את הפעילים שבועות מספר, התנועות עשו מאמץ עילאי לגייס עד כמה שאפשר יותר חברים במקום ובסביבה כדי להגביר את כוחם והשפעתם בעת חלוקת מספר המקומות באניות.

הצלחת המיפקד היתה מעל למשוער, אנשי המרכז של האיחוד וגם של הפועל המזרחי הביעו את שביעות רצונם מתוצאותיו. המרכז הציוני באראד אף העניק פרס לסניף מארגרטין, מקום נוסף באניה מעל המכסה. הזוכה המאושרת היתה החברה חנה בש (עתה אשתו של מאיר שיין מחיפה).

ראוי לספר גם על פעילות הפועל המזרחי בעירנו. הסניף קם כשנה אחרי ייסוד סניף „האיחוד" ביוזמת מספר צעירים. הם קיבלו דירת חדר בבית ליכטמן אשר שימשה משרד ומועדון. בסניף היו כארבעים חברים ועל מנהליו נמנו יצחק לרנר ז"ל ויבל"א שמואל וינברגר ושלמה פרנק, חברי הסניף היו נפגשים מדי שבת אחה"צ לשמוע הרצאות בעניני ארץ ישראל ושיעורי תורה.

האניות הפליגו מחופי בולגריה באיחור של כשבועיים דהיינו בסוף דצמבר 1947, על סיפוניהן כששים נפש ממרגרטין, מהם שלושים וחמישה חברי ה„איחוד", עשרים חברי פועלי אגודת ישראל וששה מהמזרחי.

לאחר גל עליה זה נחלשה מאוד התנועה הציונית ברומניה בכלל ובעירנו בפרט, לעליית קאדר גדול של פעילים נתלוותה סיבה נוספת: המפלגה הקומוניסטית השלטת אשר עד אז לא התעסקה במיוחד עם הציונים, פתחה בשורה של לחצים על יהודי המדינה ובעיקר על הציונים.

בראשית 1948 זימנה המפלגה הקומוניסטית לאסיפה מיוחדת את כל חבריה, שהיו בעת ובעונה אחת גם חברים באיזה שהוא ארגון ציוני. לאחר שטיפת מוח קטלנית, בה הצטיינו שני יהודים: יוסף בראבאן וטיבי בראון ששפכו אש וגפרית על הציונות, העמידו הנואמים את חבריהם בפני הברירה: לכאן או לכאן. או ציונות או חברות במפלגה זו — שני הדברים האלה אינם יכולים לדור בכפיפה אחת.

מתוך כששים איש שנוכחו באסיפה, רק שתי נשים העזו להצהיר שהן מעדיפות את הציונות והן מוכנות לוותר על חברותם במפלגה הקומוניסטית. אחת משתי הנשים

היתה קלרה אסטרייכר עתה תושבת חיפה, האחרים הוסיפו לשלם מס למפלגה הקומונסטית ובמחתרת ניסו לקיים קשרים עם הארגונים הציוניים, עליהם נמנו לפני כן. לא חלפה שנה, וכל פעולה ציונית נאסרה.

בכך נסתיים פרק מפואר בתולדות הציונות במרגרטין.

ממרגרטין למרחביה

בסתיו 1974, באחת השבתות, התארחתי בבית ידידים בעפולה. נזכרתי שבמושב מרחביה, הנמצא כדי מהלך חצי שעה מהעיר, מתגורר הדוד פרקש. אמרתי לידידי: ננצל את ההזדמנות ונבקר אצל הדוד פרקש, זקן יהודי מרגרטין ומראשוני העולים מאזורנו.

מכורבל בשמיכה, למרות מזג האויר היפה, ישב לו הזקן בדירתו. בשמחה גדולה קיבל את פנינו. בגאווה הצביע על ארון הספרים שלו, גדוש מהרצפה עד התיקרה: גשו אלי וראו את אוצרותי, בארון הזה תמצאו כל מה שדרוש לתלמיד חכם החל מראשוני הפוסקים ועד האחרון בהם.

לשאלתנו, איך עלה בדעתו עוד בראשית שנות העשרים, בתקופת הגאות בחיי יהודי רומניה לעלות ארצה, סיפר לנו מה הניעו לעשות כן:

„לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה למדתי במרגרטין, בישיבתו של הרב שמואל זלמן ווינברגר. ב־1914 גוייסתי לצבא ואחרי תקופת הטירונות נתמניתי לצנזור, כלומר בודק מכתבי חיילים. מלבד השפה ההונגרית הייתי בקיא גם ברומנית והבנתי גם גרמנית. ידיעת השפות הללו הכשירוני לעבודה. בשליש האחרון של תקופת המלחמה נתקלתי במכתבים שנימתם האנטישמית הדהימה אותי: „היהודים אשמים בכל" — סברו חיילי החזית. „בגללם פרצה מלחמה ארוכה זאת ובאשמתם אנו מפסידים בקרבות". במידה שמצב מדינות המרכז הורע בחזיתות, בה במידה החריף הסיגנון. תחילה רק מכתבי החיילים עברו תחת ידי, מאוחר יותר הייתי סקרן לדעת מה כתבו במכתבים שנשלחו מן העורף אל החיילים, כלומר, מה דעתו של ציבור האזרחים על היהודים. אכן לא הופתעתי בקוראי את המכתבים: — מי גרם למצוקה הכללית בעיר ובכפר, מי אחראי לכך שהבגדים והמנעלים עשויים מחומר גרוע? — היהודים כמובן.

סמוך לסוף המלחמה, קיבלתי חופשה ונסעתי למרגרטין לבקר אצל רבי. דיווחתי לו על מה שנודע לי מקריאת המכתבים. הבעתי לפניו את חששותי שעם סיום המלחמה, יהיה המנצח אשר יהיה, יד צוררי ישראל, תהיה על העליונה ומצבנו יורע ביותר.

לכן החלטתי שמיד אחר שחרורי אטוש את המדינה ואעלה ארצה. הרב הופתע וניסה להניאני ממעשה זה. כשנוכח לראות, כי איתן רצוני לעלות — השלים עם תוכניתי. „סע לשלום — אמר — אבל תקח ממני מכתב המלצה אל אחד הכוללים ותתמסר ללמודים ב„ישיבת הכולל". לא — השבתי לרבי. אמנם אעלה לארץ הקודש, אבל לא כדי ללמוד בישיבה. אפנה לעבודת האדמה כמנהג אבותינו, בזיעת אפי אוכל לחם בארץ ישראל. (אגב גם אבי עבד בחקלאות כמנהל עבודה במשק גדול באיזור מרגרטין).

ניחא — ויתר לי הרב — היה עובד אדמה, אם רצונך בכך, אבל שא אשה בטרם תצא לדרך. לזאת נעתרתי, והדשים מספר אחרי כן נשאתי לאשה את בתו של שלמה קאין מפאצאל ועלינו לארץ.

תלאות רבות עברו עלינו. עבדנו קשה, אבל היינו מאושרים. ב־1936 עלתה גם חותנתי. פה נפטרה ונקברה בבית העלמין של המושב. פה אקבר גם אני...

חודשים מועטים אחר כך נפטר הדוד פרקש בשיבה טובה ונטמן באדמה אשר את עפרה חנן ואשר אליה התגעגע לפני למעלה מחמישים שנה, בעודו שם, בגולה...

אהרון קליינמן

אגודת ישראל במרגרטין

רוב הפרטים מתוך המאמר הזה, נרשמו מפיו של מר יוסף אהרון ברנט, איש חיפה, אחד מחברי המערכת של הספר הזה. הוא אסף וליקט בעמל רב חומר דוקומנטרי רב על תולדותיה של אגודת ישראל ועל פעולותיה מיום היווסדה. מר ברנט היה ממייסדיה ואחד מעמודי התווך של הסתדרות צעירי אגודת ישראל בעירנו עד שנת תרצ"ז, כאשר לרגל נישואיו עבר לגור בעיר באנפי־הוניאד. הוא עבר שבעה מדורי גהינום עד שעלה בידו לעלות ארצה. את כוס התרעלה שתה עד תומה, תחילה כעובד עבודת פרך תחת פיקוד ההונגרים באוקראיינה ואחר כך במחנות הנאצים. בחמלת אלקים עליו יצא חי מהפורענויות ברם בשובו הביתה מהמחנות נוכח לדעת שנותר לבדו ממשפחתו הענפה. סבו, אביו, אשתו, שלושת ילדיו ועשרות שאריו נרצחו ע"י הגרמנים, אז החליט להקדיש את חייו לצרכי ציבור ואכן פעל רבות ולא מעט נשמות הציל מהטמיעה. בעיר שימלוי ייסד קיבוץ לאגודת ישראל שקלט 120 מיתומי מולדובה שנשלחו שמה ע"י הרבי מסקולן שליט"א.

בראשית שנת תש"ח נשא לאשה את מלכה אינהורן שהיתה מורת בית יעקב

בקבוץ אגודת ישראל בגרוסווארדיין. בדצמבר 1947 עלו יחד ארצה באוניית המעפילים דרך קפריסין, עם חלק מקבוצת הילדים שהתחנכו בשימלוי.

כיום הוא חבר הנהלה בפא״י בחיפה וחבר הועד הפועל במרכז פא״י בארץ. אשתו מלכה היא חברה בהנהלה של נשי פא״י בישראל.

*

הסתדרות אגודת ישראל העולמית נוסדה רשמית בשנת תרע״ב (1912) בועידת קטוביץ שבפולין. קדמה לה ועידה מכינה בשנת תרס״ט בהמבורג שבגרמניה, בה השתתפו הרבה גאונים וצדיקים של הימים ההם. מייסדי אגודת ישראל היו: הגאון וההיסטוריון הרב יצחק אייזיק הלוי בעל מחבר הספר הידוע „דורות ראשונים״, האדמו״ר הזקן מגור הרב ר׳ אברהם מרדכי אלתר, הגאון ר׳ חיים סולובייציק מבריסק, הגאון ר׳ חיים עוזר מוילנה וכן עסקנים, בעלי בתים מכל רחבי העולם, ביניהם ר׳ אברהם פראנקל, נשיא הלשכה של הקהילות האורתודוקסיות בהונגריה.

אחרי התייעצות ממושכת שנמשכה כשבועיים הוחלט להקים ארגון עולמי של כל החרדים, הוקם ועד זמני, אשר מושבו היה בפרנקפורט, עליו הוטל התפקיד לעשות הכנות ולעבד תוכניות לשם זימון הועידה העולמית של החרדים.

הועידה העולמית התכנסה כאמור בשנת תרע״ב בקטוביץ בהשתתפות אלפי נציגים מכל קצוות העולם. וביניהם הרב קופל רייך הרב הראשי מבודפסט, ר׳ אברהם פרוידיגר מבודפסט, ור׳ ישראל אולמן ראש הקהילה של גרוסוורדיין. הועידה הכריזה על ייסוד אגודת ישראל עולמית שחרתה על דגלה את הסיסמא „לפתור ברוח התורה והמצוה את השאלות אשר תעלינה יום יום על הפרק בחיי עם ישראל״.

הסיבות שהניעו את היהדות החרדית להקים ארגון עולמי ונתנו דחיפה להתארגנות סניפי אגו״י בכל העולם היו — עד כמה שמוזר הדבר למשמע אוזן — ההחלטות שנתקבלו בקונגרס הציוני העשירי. בקונגרס ההוא הוחלט לפי הצעתו של „אחד העם״ ועל אף התנגדותם של נציגי המזרחי, להקים בארץ ישראל מרכז רוחני שיפיץ תרבות חילונית וישפיע על חינוך ילדי ישראל בעולם כולו. ההחלטה הזאת ומה שהשתמעה ממנה הגבירה את ההשפעה החילונית בהסתדרות הציונית והרבה רבנים ועסקנים של המזרחי פרשו מהתנועה והצטרפו לועד הזמני החרדי. ועד ההצלה שהתארגן לעזור לנפגעי הפוגרומים ברוסיה ושהיה תחת חסות הציונים — סרב לתמוך במוסדות דתיים ולהפריש כספים לתפילין ולטליתות. על כן החליטו החרדים לנער מעליהם את האפוטרופסות של האחרים, להקים ארגון עצמאי ולהיות אדונים לעצמם.

הכנסיה הגדולה הראשונה שזומנה לחודש אלול תרע״ד (אוגוסט 1914) לא

התקיימה עקב פרוץ מלחמת העולם הראשונה. היא התקיימה בוינה בשנת תרפ״ג בהשתתפות מאות רבנים ואלפי נציגים, הפותח היה הגאון בעל „חפץ חיים״ זצ״ל.

מבין ההחלטות של הכנסיה הגדולה הראשונה עלינו להבליט אחדות שעשו רושם אדיר על היהדות החרדית מפני שהיו קשורות לחיזוק מוסדות תורה ולהפצת תורת ישראל בקרב עם ישראל:

א) חובת לימוד דף יומי החל מראש השנה תרפ״ד. מפעל „דף יומי״ הפך לנכס לעם ישראל עד היום הזה בעולם כולו, מפעל המקשר את כל המרכזים היהודיים בעולם ללא הבדל בין חסידים ומתנגדים, ספרדים ואשכנזים.

ב) הקמת מוסדות חינוך, תלמודי תורה וישיבות לבנים ו„בית יעקב״ לבנות, כמו כן חיזוק המוסדות הקיימים.

ג) ייסוד ישיבה עולמית בשם „ישיבת חכמי לובלין״ שבה ילמדו העילויים מכל העולם. התוכנית התגשמה לאחר שש שנים, הודות למאמצים הרבים שהשקיע הגאון הצדיק ר׳ מאיר שפירא זצ״ל. היא פעלה לתפארת כעשר שנים, וגם אחרי פטירתו של הרב שפירא, עד ימי השואה.

הקריאה של ועידת קטוביץ, להקים ולארגן סניפים של אגודת ישראל, מצאה איזן קשבת בקרב היהדות החרדית במדינת פולין, גרמניה וגם בארץ ישראל. גאונים וצדיקי הדור מן השורה הראשונה הצטרפו לתנועה. אגודת ישראל פעלה רבות בארצות הללו בכל שטחי החיים, הרוחניים והחמריים כאחת.

מנהיגיה ייסדו את „קרן התורה״ לתמיכה בישיבות, הקימו רשתות חינוך: תלמודי תורה, בית יעקב לבנות וסמינרים למורות. כן ייסדו בנק עם כמה מאות סניפים וקופות גמילות חסדים עם כאלף סניפים; הוציאו כתבי עת, עתונים ועוד, דאגתם לארץ ישראל התבטאה בייסוד „קרן היישוב״, וחוות הכשרה. האגודה הצליחה לקבל אחוזים מסויימים מרשיונות העליה.

בהונגריה רבתי שלפני 1918 נתקלה התארגנותם של סניפי אגו״י בקשיים. העובדה שבממלכה בוצעה והיתה קיימת הפרדה מוחלטת בין הקהילות החרדיות והניאולוגיות, הביאה רבנים רבים לידי סברה מוטעית שהתארגנותה הנפרדת של האורתודוקסיה יש בה ערובה מספקת לשמירת הדת ולא נשקפת סכנה למוסדותיה, לפיכך אין צורך בארגון נוסף. בפי השוללים היתה טענה נוספת והיא שהתנועות הציוניות בהונגריה הן חלשות למדי ואין בכוחן להשפיע על החינוך ועל הנוער היהודי.

ר׳ יעקב רוזנהיים ז״ל, שהיה יו״ר של אגו״י העולמית סיפר בזכרונותיו, כי השתתף בועידה ארצית של הקהילות האורתודוקסיות בהונגריה שהתקיימה בבודפסט

בשנת תרע״ג בניהולו של הרב הראשי ר׳ קופל רייך. בועידה הוחלט בין השאר להשאיר לשיקול דעתן של הקהילות אם רצונן לייסד סניפי אגו״י או לא. ואם כן, אז אך ורק בהסכמת המרא דאתרא. מכיוון שרובם של רבני הונגריה התנגדו לרעיון האגודה, רק במעט מקומות הוקמו סניפים לאגו״י.

בשנות העשרים חל מפנה, במיוחד בטרסילבניה שהיתה תחת שלטון רומניה. התנועות הציוניות התחזקו והכמיהה לעלות לארץ ישראל גברה. הואיל וסכנת הידרדרות בקרב הנוער הדתי היתה ממשית — שוב לא התנגדו רבני טרנסילבניה להקמת סניפי אגו״י במקומותיהם. היו גם כאלה שעודדו אותם. ברחבי טרנסילבניה התארגנו עשרות סניפים של אגודת ישראל וגם בעירנו מרגרטין נוסד אירגון צעירי אגודת ישראל בשנת תרצ״ב (1932).

האחים בעריש ומנחם פרידלנדר הי״ד, למדו בישיבה בעיר ויז׳ניץ שבבוקובינה, שם ספגו את הרעיון האגודאי. כוחו של בעריש היה בארגון ובתעמולה, ואילו אחיו הצעיר מנחם התפרסם כנואם מעולה. כשנאם בצ׳רנוביץ באסיפות מטעם אגודת ישראל, נהרו אלפים לשמוע את דברו.

בשובו למרגרטין קיבץ בעריש סביבו כמה בחורים טובים, כגון זלמן קליין הי״ד ויבל״א אלעזר גרוס, יוסף אהרון ברנט, יודא פרקש, משה יחיאל פקטה ועוד והחל בעבודת האירגון.

ראשית צעדיהם היה לימוד תורה שנקראה „ראשית״. חברי התנועה והמועמדים התאספו כל יום במקומות שונים ולמדו את דף היומי, בשבתות התקיימו השיעורים בחדר של התלמוד תורה והתקבצו שם כהמישים־שישים בחורים, ביניהם הרבה תלמידי ישיבה של הרב שמואל זלמן וו״ב זצ״ל, הללו הצטרפו ברשות רבם ובעידודו. עד כי הרב שלח לא פעם את בנו מרדכי עזריאל הי״ד — שהיה ברבות הימים למרא דאתרא — לתת את השיעור בדף היומי. הודות לתמיכת בית הרב, נתחזקה הסתדרות צאגו״י עד שהפכה לכוח שפעל רבות בעירנו.

עוד לפני שהתארגנה אצלנו צאגו״י הזמין בעריש את היומון „דאס יודישע טאגבלאט״ מוארשה, בטאונו הרשמי של מרכזי אגו״י בפולין, העתון הגיע אלינו יום יום בדואר אויר, שלושה ימים אחרי הופעתו. העתון היה גדוש ספרות כללית, תורתית וחסידית והרחיב את אופקיהם של הקוראים והביא לידיעתם את ההתרחשויות בעולם היהודי בכלל ובקרב אגודת ישראל בפרט. מלבד עתון זה הגיע השבועון „קול ישראל״ מירושלים בעריכת הרב משה בלוי זצ״ל והבטאון הרשמי של אגודת ישראל העולמית „דרכנו״, שבין עורכיו היה יהודה נחשוני, כיום עורך „שערים״ ואיש מרגרטין לשעבר.

ע״י קריאת העתונים שעברו מיד ליד למדו החברים והבינו את הרעיון האגודאי.

ובקיץ תרצ"ב התארגנה וקמה הסתדרות צעירי אגודת ישראל במרגרטין. הודות להשתדלותו של החבר מתתיהו כ"ץ, כיום תושב גבעת שמואל, צא"י קיבלה דירת חדר מאביו, ר' אברהם יוסף כ"ץ, בה התחילה צא"י את פעולותיה.

מלבד לימוד דף היומי, נערכו מסיבות בלילי שבת. אחרי לימוד חומש ורש"י בילו עד חצות בשירה ובזמרה,, בחורף התקיימו במוצאי שבתות מסיבות מלווה מלכה עם הרבה משתתפים ואורחים קרואים.

ראוי לציין, כי החדר הזה היה בזמנו בית מדרשו של הרה"צ ר' הלל קאלאמייער ששימש כרב בעירנו וע"ז נאמר: התורה מחזרת על האכסניה שלה.

מבית יוסף כ"ץ, עברה צא"י לבית שורץ. בשנת תרצ"ה קיבלה צא"י, בהמלצת הרב ובעזרתו של מזכיר הקהילה ר' ישראל ברנט את בנין בית הספר היהודי לשעבר, בבנין רחב ידים זה, היתה לה האפשרות לחזק את מעמדה ולהרחיב את פעולותיה. במועדון חדש זה נתקיימו לעתים קרובות, אסיפות עם רבות משתתפים. הנואמים היו ר' מנדל פרידלנדר ז"ל, גיסו הדיין מויזניץ ר' דוד שנבלג ז"ל ויבלח"א ר' שלמה יעקב גרוס (כיום חבר כנסת) ור' יהודה נחשוני (ריזמיוש).

עם סיום מסכת בלימוד הדף היומי, נערכה מסיבת סיום לחברים ולעתים גם לקהל הרחב. לרגל סיום הש"ס בשנת תרצ"ח נערכה מסיבת סיום עם מאות משתתפים בחדר התלמוד תורה. הנואם המרכזי היה ר' שמעון גומבו.

בצעירי אגודת ישראל היו חברים, לא רק בחורי ישיבות אלא גם צעירים אשר עם תום לימודיהם בישיבות עברו למסחר או עבדו עם ההורים. הצעירים שלא למדו בישיבות, ולא יכלו להשתתף בלימודי הדף היומי, קיבלו שיעורים בתנ"ך, דינים וספרי מוסר מפי חברים ומרצים שונים.

מתוך ילדי התלמוד תורה התארגנה קבוצת נוער בשם „פרחי אגו"י". חברים מבוגרים סיפרו להם על תולדות היהדות ועל יישוב ארץ ישראל, לימדו אותם פירושים של התפילות ושרו אתם שירים שונים.

המבוגרים ה„בעלי בתים" שהזדהו עם רעיונות אגו"י, לא בוששו להקים להם ארגון נפרד, הם היו שבעי רצון מפעילותם של הצעירים, השתתפו בכל מבצע, נטלו חלק במסיבות בהרצאות ובחגיגות ואף תרמו מכספם ביד רחבה.

חברי ההנהלה היו: ר' שמעון גומבו, ר' שמעון וולבוביץ, ר' דוד גרוס ור' יצחק דב מרטון.

כתוצאה מפעילותה הענפה, נהפכה הסתדרות צעירי אגודת ישראל לגורם חשוב בעיר. היא הטביעה את חותמה על ציבור היהדות החרדית, על הקהילה ועל מוסדותיה. בחירתו של ר' שמעון וולבוביץ לראש הקהילה התאפשרה הודות לתעמולה

מטעם הנהלת צאגו"י וחבריה, כמו כן פעלו רבות לטובת בחירתו של ר' מרדכי עזריאל לרב העיר.

קופת גמילות חסדים, שהיתה קיימת בעירנו, ושהיתה לעזר רב לסוחרים ובעלי מלאכות זעירים נוסדה הודות ליוזמתם של חברי צאגו"י. הם קראו בעתון האגודאי „יודישע טאגבלאט" שהופיע בווארשה, על קיומו של גמ"ח בפולניה ומסרו את הרעיון לר' יצחק דב מרטון. תוך זמן קצר, בעזרת כמה פעילים, הותרמו סכומים ניכרים ונוסדה קופת גמ"ח.

הצעירים האלו נהנו מעידודם ומתמיכתם המוסריים של רבני העיר, ומאהדתם של רוב היהודים החרדים, כדאי לציין כי הרב שמואל זלמן זצ"ל נתן הוראה לגבאי בית הכנסת, שיתנו ספר תורה לצא"י כדי שיוכלו לפתוח מנין משלהם בשבתות. אמנם היו גם מתנגדים, חלק מקרב החסידים לחמו נגדם בכל מיני אמצעים, אבל לא יכלו להם. הרעיון האגודאי התפשט והכה שורשים בקרב הציבור החרדי.

בחנוכה תרצ"ה, הפיצה צא"י, קופסאות „קרן היישוב" בבתים רבים בעיר, דבר שעורר התנגדות חריפה מצד המתנגדים לאגודה. הם פנו לרב העיר, ר' מרדכי עזריאל הי"ד ודרשו ממנו שיתן צו לאסוף את קופסאות קרן היישוב, בטענה, שקיים איסור על חלוקת קופסאות, פרט לאלה של רבי מאיר בעל הנס. מטעם האגודה הופיעו ר' שמעון גומבו ור' דוד גרוס וכמה צעירים. בהסתמך על תשובתו של הרב מאיר שפירא בענין קופסאות של „ישיבת חכמי לובלין", הוכיחו, כי האיסור חל רק להוצאת כספים מקופת רמבעה"נ לצורך מצוה אחרת ואין שום צל של איסור להפיץ קופסאות של מצוה, מה שנוגע לקופסאות „קרן היישוב" קיים היתר מיוחד מטעם רבני ירושלים והמלצה מיוחדת של הגאון ר' יוסף חיים זוננפלד זצ"ל. הרב ר' מרדכי עזריאל נתן אורכה לחברי אגו"י להוכיח את צדקת טענתם עד חג השבועות. אחד מחברי האגודה, יעקב קליין ז"ל, הריץ מכתב בנדון למרכז אגו"י בירושלים.

התשובה הגיעה בדיוק ערב חג השבועות, בתוך המכתב היתה ההמלצה שכתב הרב ר' י"ח זוננפלד כמה שנים לפני כן, ובה נאמר, שהאיסור על הפצת קופסאות מלבד קופות רמבעה"נ, אינו חל על קופסאות „קרן היישוב". מכיוון ששני המפעלים הם למען חיזוק היישוב בארה"ק ושניהם טובים כאחד.

חג השבועות, זמן מתן תורתנו הפך גם לזמן שמחתנו, רקדנו ושרנו מתוך שמחה. וכדי שלא יהא חשש של השגת גבול לקופסאות רמבעה"נ הורה הרב לנהוג לפנים משורת הדין ולהדביק תוית על כל קופסא בעברית ובהונגרית בזה הלשון: „קופסא זאת אינה משמשת במקום קופת ר' מאיר בעל הנס".

הכסף שנאסף בקופסאות, נשלח ישירות לארץ ישראל ונתקבל אישור על כך.

גולת הכותרת של פעילותה של צעירי אגודת ישראל בעירנו היתה היזמה לייסד בית ספר „בית יעקב" לבנות עקב סגירת בית הספר העממי היהודי ע"י השלטונות, חייבים היו הילדים ללמוד בבית הספר הממשלתי. הואיל וכבר היו סימנים של תופעות שליליות החליטו חברי צאגו"י, כי הגיע הזמן לייסד את בית הספר „בית יעקב", כדי שהבנות יקבלו חינוך יהודי ודתי. הם העלו את הרעיון בפני רב העיר אשר נתקבל אצלו ובקרב רוב הציבור באהדה רבה.

הוקם ועד פעולה מכמה בעלי בתים חשובים חברי אגו"י, נעשתה תעמולה מבית לבית, ותוך זמן קצר התחיל ביה"ס לפעול. גם בשטח זה היו נאלצים חברי אגו"י לנהל מאבקים עם גורמים מסויימים, שנעזרו ברבנים מחוץ לעיר, ברם לא יכלו להם, רובם של ההורים הדתיים שלחו את בנותיהם ל„בית יעקב" שפעל לשביעות רצונם. המורה היתה גב' פרידלנדר, נכדתו של הרב וויזל, רבה של טורדא, נשיא לשכת הקהילות האורתודוקסיות בטרנסילבניה.

מקרב חברי אגו"י במרגרטין, עלה ארצה בקיץ 1937 החבר אלכסנדר כהן עם אשתו פסיה, בתו של ר' יצחק דוד וויינברגר, כיום הם תושבי נתניה, הוא עשה הכשרה בקלויזנבורג מטעם פועלי אגודת ישראל וקיבל רשיון עליה בתור חלוץ, לפני עלייתם נערכה לכבודם מסיבת פרידה מפוארת, ורוב חברי הסניף הצטלמו אתם בסיסמה: „להתראות בארץ ישראל".

בקיץ תרצ"ו התקיימה בעיר גרוסוורדיין ועידה ארצית של „קרן הישוב" בהשתתפות הרב משה בלוי ומר ערמן. בהזדמנות זאת הצטלמו המנהיגים האלו עם חברי המשלחת של סניפנו. הרב בלאו הדגיש במיוחד כי הוא מסכים להצטלם, אך ורק עם הקבוצה של סניף מרגרטין, מפני שנוכח לדעת, כי בסניף הזה עובדים במסירות נפש למען יישוב ארץ ישראל, בהלוקת הקופסאות ובהעברת סכומי כסף נכבדים.

ההדים על הפעילויות הרבגוניות של סניף מרגרטין הגיעו עד למרכז העולמי של הסתדרות אגודת ישראל. כאות הוקרה ניתנה להם הזכות מטעם המרכז לשלוח ציר לכנסיה הגדולה השלישית, שהתקיימה באלול תרצ"ז במארינבד, הסניף בחר לציר את הרב מאיר יוסט מגרוסוורדיין, כיום רב ראשי בהאג.

המרכז בגרוסווארדיין הוציא בזמנו שבועון ביידיש בשם „שביל ישראל" השבועון הודפס במרגרטין בבית דפוס של פרידמן את מושקוביץ. המרכז שלח את החומר, כתבות ומאמרים לסניף צא"י במרגרטין וחברי הסניף עיבדו את החומר להדפסה. כן הכניסו בו חומר חדש, מאמרים וידיעות על הפעולות של הסניף והדשות מהרגע האחרון.

פעולה חשובה נוספת היתה הקמת ספריה והפעלתה — דבר נדיר בתקופה ההיא ברומניה, הספריה הכילה מלבד ספרי קודש, כל ספרי להמן באידיש וחלק בעברית, סיפורי חסידים, קובץ עתונים וירחונים של אגודת ישראל מכל קצווי תבל. הספרן היה חברנו יהודה פרקש. את הקרן להקמת הספריה השיגו ע״י עריכת הצגות ומחזות בפני הקהל הרחב באולם „מרגיט״.

בסוף 1938 עלו ארבעה חברים מסניף צאגו״י בעירנו לארץ, בספינת מעפילים: ישראל קולקר, אליעזר רוזנפלד והאחים ברוך ומנחם גרוס. אחרי הרבה טלטולים ונסיעה של כשלושה חדשים הגיעו לחופי הארץ.

בחורף תרצ״ט אסרה הדיקטטורה המלוכנית כל פעילות מפלגתית ואירגונית יהודית ולא יהודית כאחת. כל המפלגות והתנועות, ובתוכן הסתדרות אגודת ישראל, נאלצו להתפרק. אחדים התאספו בבתי מדרשות, למדו את הדף היומי קיבלו את העתון יודישע טאגבלאט בווארשה, עד שכבשו הגרמנים את פולין בספטמבר 1939.

בזאת תמה התקופה המפוארת של הסתדרות צאגו״י בעירנו, שנמשכה כשבע שנים ואשר פעלה למען הרמת קרן התורה ולטובת הישוב בארץ ישראל. הודות לכמה צעירים בעלי אמונה טהורה, שעבדו במלוא המרץ וללא ליאות למען השגת היעדים של הרעיון המקודש ששמו „אגודת ישראל״.

אחרי השואה הנוראה, כאשר חזרו השרידים, התארגנה האגודה מחדש, תחת שם „פועלי אגודת ישראל״. היא התמקמה בבית המדרש החסידי, שם התאספו החברים גם כדי ללמוד את הדף היומי. הפעילות נשאה אופי שונה לגמרי ממה שהיה לפני השואה. היא התרכזה בעיקר במתן עזרה ושיקום לשרידים וקשירת קשרים הדוקים עם המרכז שהיה בעיר אראד, לשם השגת רשיונות עליה. עיני רוב החברים היו נשואות לארץ ישראל, למדינה שבדרך.

פעולה אחת גדולה וחשובה עשו מנהלי פא״י בעירנו בראשותם של יעקב קליין ז״ל ויבל״א יהודה וולקוביץ, שמואל יצחק פישר ויעקב צבי ברנט. הם הקימו בית יתומים במסגרת פא״י, הילדים שנשלחו ע״י הרבי מסקולן שליט״א, ברובם היו יתומים שהוריהם נספו בפוגרומים בעיר יאסי ב־1941. הילדים והילדות האלו קיבלו בעירנו חינוך יהודי מסורתי והחברים שלנו דאגו לכל מחסורם. בתחילה חולקו למשפחות, אח״כ הוקם בית היתומים שהתקיים בתמיכת הג׳וינט. בשתי אוניות המעפילים שיצאו מרומניה בסוף 1947 הוקצו לסניף פא״י במרגרטין כעשרים מקומות, מהם ניתנו חמישה מקומות לילדי בית היתומים.

אחר יציאת האוניות ובהן כמה פעילים, הלכה ודעכה העבודה המעשית בסניף פא״י בעירנו עד שפסקה לגמרי.

לסיום ראוי להזכיר את שמות החברים, אודים מוצלים מאש, שזכו לעלות ולהשתקע בארץ: יוסף אהרון ברנט, יודא פרקש, שמואל יצחק פישר, יודא ולקוביץ, יצחק שמואל ברנט, מנחם אפשן, יוסף לוי, יעקב צבי ברנט, לוי הללר, יחזקאל וייס, ברוך פישמן, אברהם קליינמן, האחים מנחם יוסף וישראל פרקש, האחים מרדכי ופנחס קליין, ישראל קולקר, משה פקטע, אליעזר רוזנפלד, דב ברגר, ישעיהו ברנט, מתתיהו כ״ץ, אלכסנדר כהן, גדליהו שטיינמץ ואחרים.

בחוץ לארץ, בארצות שונות חיים החברים: האחים אלעזר, ברוך ומנחם גרוס, שמואל ברקוביץ, משה גרינהוט, יוסף צבי אנגלמן.

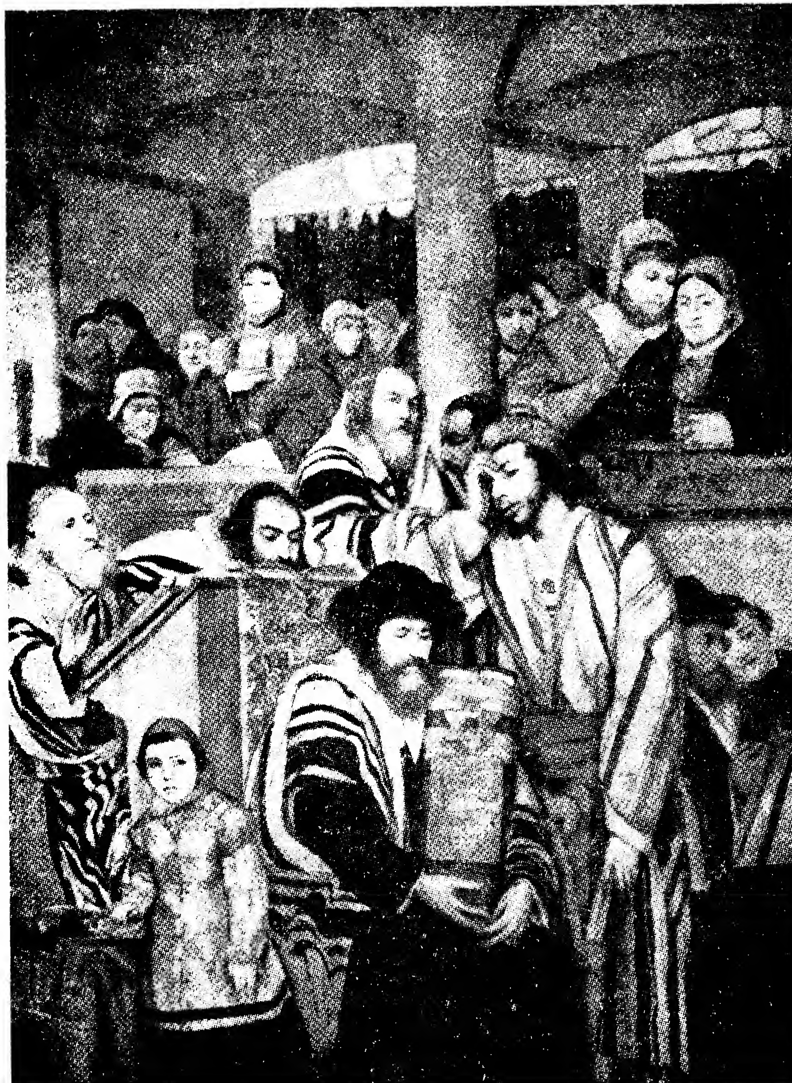
אחרי עלייתם ארצה הלכו לעולמם החברים: פסח יודא ברנט, יעקב קליין מיכאל גרינפלד ושלום פרידמן זכרונם לברכה.

בשואה הנראה שפקדה את יהודי הונגריה, ניספו מספר חברים של צאגו״י מעירנו: זלמן קליין יו״ר הסניף שעשה הכשרה חקלאית בקלויזנבורג ולא זכה לנצל אותה. בעריש פרידלנדר, היוזם והמארגן של סניפנו, כמו כן החברים פסח הופטמן, עזרא וברוך אפשן, יהודה אריה הללר, אלתר וידר, מנשה וולבוביץ, מאיר גומבו, משה אהרן ברנט, יצחק לוי, מאיר קולקר ואחרים, יהי זכרם ברוך.

חיי החסידות במרגרטין

הזמן: כעשר שנים לפני מלחמת העולם הראשונה. הקהילה מיסודה היתה אורתודוקסית־אשכנזית, ומנתה כ־150 משפחות. רוב אנשי הקהילה היו יראי שמים ושומרי מסורת. בית התפילה היחידי היה בית הכנסת הגדול שנבנה בשנת תרכ״א (1861) והתפללו בו בנוסח אשכנז לפי מנהגי החתם סופר ותלמידיו. אך מעט היה ידוע בקהילה על האדמורי״ם החסידיים ומנהגיהם ולא בגלל ההתנגדות לרעיון החסידות, אלא מפני שהנושא היה רחוק מהציבור.

יום אחד בא לגור בעירנו אברך חסיד, אחד מגדולי חסידי סיגט ר׳ אברהם חיים גליק, נכדו של ר׳ משה אריה פריינד, ותלמידו של הרה״ק חנניה יו״ט ליפא טיטלבוים זצ״ל אב״ד סיגט. הוא קנה בית ופתח חנות לעורות וצרכי סנדלרות. בשבת הראשונה כשבא לבית הכנסת בלבוש חסידי חבוש שטריימל וקפוטה, היתה השתוממות גדולה. אחרי התפילה ניגשו אליו הגבאים ואמרו לו שלא יופיע יותר בביהכ״נ בלבוש כזה. הם חשבו לתומם כי השטריימל והקפוטה הם מעין מדים ההולמים רק לרבה של העיר, ואין לו ליהודי מן השורה הרשות ללבוש את „בגדי השרד״ הללו. לשוא הסביר להם ר׳ אברהם חיים כי כל החסידים לבושים כך. כנראה לא האמינו לו,

גוטליב משה: יום כפור „בבית הכנסת"

מכיון שהוא לא שעה לאזהרות והמשיך לבוא לביהכ״נ בלבוש חסידי נמצא אחד שהחליט „לקדש את השם ברבים״ וזרק את השטריימל מעל לראשו החוצה. ר׳ אברהם חיים לא וויתר ותבע את האיש לדין תורה. אח״כ הגיע הענין גם לערכאות בבית המשפט האזרחי, שפסק „למקדיש שם שמים״ שלושה חודשי מאסר בפועל על פגיעה בקדושת בית הכנסת וברכוש פרטי (מפי ר׳ מנחם זאב אפשן, בני ברק).

זמן קצר אחרי „פריצת הגדר״ של ר׳ אברהם חיים גליק, באו לגור בעיר עוד אחדים מחסידי סיגט. ר׳ אייזיק לפקוביץ, ר׳ חיים שפיצר, ר׳ טוביה פריינד ועוד. לא עבר זמן רב והזמינו לשבת את הרבי מסיגט ואז התפללו בביהכ״נ חסידים רבים בלבוש חסידי, שטריימלך וקפוטות.

כאשר הגיעו החסידים לידי מנין פתחו לעצמם בית מדרש משלהם. תחילה שכרו הדר לבית תפילה בבית שטיינר האופה. אח״כ עלה בידם לקנות מגרש בסימטת היהודים ובנו בית מדרש מפואר. הבנין נרשם בספרי האחוזה בשם „סינגוגה ספרדית״ בפי ההמונים הוא נקרא „דאס ספרדישע בית המדרש״ משום שהתפללו בו בנוסח ספרד.

בית המדרש הזה היה מעין מקדש מעט לכל דבר. באשמורת הבוקר היו מתכנסים בו ללימוד תורה ולתפילה, במשך היום התקיימו שיעורי תורה עד לשעה מאוחרת של הלילה. היתה קיימת גם חברה ש״ס. ר׳ זימל ליכטמן הקשיש, יהודי קדוש וטהור, היה יושב בביהמ״ד מעוטר בטלית ותפילין עד שעות הצהריים. בימות חול התקיימו בבקרים 3־4 מניינים משך שעות רצופות, הואיל וכל תושבי הסביבה באו לכאן להתפלל. כמו כן שימש מקום ללימוד תורה לבחורי ישיבות בזמן חופשתם ב„בין הזמנים״.

בענייני גמ״ח וצדקה צעדו מתפללי בית המדרש בראש. כל מי שידו היתה משגת תרם ביד רחבה ואירח עניים ועוברי אורח בביתו. התקיימה קופת צדקה של מתן בסתר שנוהלה על ידי ר׳ שמואל גרינפלד.

חלק גדול מקרב המתפללים לא היו כלל חסידים או חסידי סיגט. קול התורה והתפילה משך לבין כותליו גם הרבה אשכנזים, תלמידי חכמים ואנשי מעשה. לגבאי הראשון נבחר אבי ר׳ ישראל ברנט והמשיך לכהן במשרה הזאת כעשרים שנה. אף כי לא לבש בגדים חסידיים. רוב המתפללים הקבועים חבשו שטריימל ולבשו קפוטה ונסעו לעתים קרובות ובמיוחד בחגים לבקר בחצר רבם. תחילה נסעו לסיגט ואחרי פטירת בעל „עצי חיים״ זצ״ל נסעו להגה״צ רבי יואל טיטלבוים שליט״א לקראלי ואח״כ לסטמאר.

בתקופה מאוחרת יותר הגיעו לעירנו כמה יהודים מחסידי ויזניץ וספינקא

ואף הם התפללו כאן. חסידי ויזניץ נסעו לגרויסורדיין להרה"צ ר' ישראל זצ"ל ואח"כ לבנו הרה"צ ר' חיים מאיר זצ"ל.

הרה"צ רבי יחיאל יודא טאוב אדמו"ר מראזלא זצ"ל, אביו של הרה"צ רבי מנחם מנדל טאוב שליט"א מיסד קרית קאליב בראשון לציון, התפלל בביהמ"ד בקביעות משנת תרע"ג ואילך וכן אביו הרה"צ פנחס חיים זצ"ל ששהה בעירנו שמונה שנים (ראה מאמר נפרד).

חסידי העיר היו מזמינים צדיקים ורבנים לשבות בעירנו. לעיתים קרובות באו הרבי מסטמר שליט"א. הרה"צ ר' שלום אליעזר בן הדברי חיים זצ"ל, הם התארחו אצל ר' אייזיק לפקוביץ, כמו כן הרה"צ ר' אברהם יהושע מנסויד זצ"ל שהתארח אצל בן אחותו, ר' אברהם חיים גליק. לפעמים בא הרה"צ ר' ישעיהו מקראקא זצ"ל והרבי מקלויזנבורג שליט"א. שבת כזאת הפכה למאורע חגיגי ליהודי העיר. חסידים רבים מהעיירות הסמוכות היו באים לשבת והתארחו אצל חסידי המקום. האדמו"רים היו מגיעים ביום חמישי בערב. נכבדי העיר וקהל גדול היו ממתינים לבואם בתחנת הרכבת והיו מלווים את הכרכרה בשירה ובזימרה עד למעונו של הרבי. לתפילה, לדרשה ולעריכת השולחנות היו באים כמעט כל תושבי העיר. במוצאי שבת ליוו את הרבי מבית המדרש עד למעונו בלפידים בוערים, בשירים וריקודים. שבת כזאת עברה בהתרוממות הנפש.

בחודש אדר תרפ"ט הזדמן לעירנו הרה"צ ר' ישראל מויזניץ זצ"ל אחד מחסידיו, ר' זלמן שכטר, הזמין אותו להיות סנדק באחד מימות החול. קהל גדול של חסידים מכל הזרמים באו לקבל את פני קדשו. אף חסידי סטמר הזמינו אותו לבית מדרשם, שם התפלל תפילת שחרית ושם נערך טקס ברית המילה. תפילת ערבית התפלל הרבי הקדוש בביהמ"ד של חסידי ויזניץ, למחרת בבוקר התפלל בבית הכנסת הגדול.

המרא דאתרא, רב העיר כיבד בנוכחותו את בית המדרש פעם בשנה. מנהג קבוע היה לו לבוא להתפלל שם בכל שבת שירה פרשת בשלח. מתפללי ביהמ"ד היו חולקים כבוד לרב, ובשבת הגדול ובשבת שובה היו מקדימים את זמני התפילה משעה 9 לשעה 7 כדי שהמתפללים יוכלו אחרי התפילה ללכת לשמוע את דרשת הרב בבית הכנסת הגדול.

במשך הזמן התרבו החסידים מכל הזרמים וביהמ"ד היה צר מלהכיל את כל המתפללים. הוחלט להרחיב את הבנין. לא היתה אפשרות להרחבה רק מהצד המזרחי ומהצד הדרומי, כדי להגדיל את עזרת הנשים היה צורך להעתיק את הכותל המפריד מזרחה על השטח שהיה מקודם עזרת אנשים. התעוררה שאלה הלכתית האם מותר

להוריד בקודש, כלומר לעשות עזרת נשים במקום שהיה מקודם עזרת אנשים? ואם מותר בכלל להרוס מקום קדוש אפילו על מנת לבנות מחדש ולהגדיל? מתפלל אחד ת״ח גדול, ר׳ שמעלקא קליין, פנה בשאלה אל הגאון משימלו. התשובה היתה כי הואיל ובעת שהקימו את הבנין היתנו במפורש כי רשאים לשנות את הבנין ואפילו לעשות ממנו מחסן — אין שום עיכוב מצד ההלכה לבניה ולשינוי בביהכ״נ. התשובה במלואה, השקלא וטריא ההלכתי נדפס בספר שו״ת „לחם שלמה״ של הגאון הנ״ל, אורח חיים סימן מ״א. (ראה את השו״ת בסוף המאמר).

לאחר קבלת ההיתר ההלכתי הרחיבו והגביהו את הבנין בקיץ שנת תרפ״ז במידה שיכול היה להכיל יותר ממאתיים מתפללים קבועים. נערכה מסיבת חנוכת הבית בה השתתפו רוב נכבדי העיר ובראשם הרב שמואל זלמן ויינברגר זצ״ל.

בשנת תרפ״ח החליטו גם חסידי ויזניץ לייסד לעצמם „שטיבל״ נפרד, כדי שיוכלו להתפלל בנוסח שלהם כאוות נפשם. לא היו להם האמצעים לבנות בנין לכן פנו להנהלת תלמוד תורה וביקשו חדר לצורך מקום תפילה לשבתות והגים. הם נענו לבקשתם. רוב מתפללי ביהמ״ד ויזניץ התפללו קודם בביהמ״ד הגדול של חסידי סטמר, חלק מהם המשיכו להתפלל כאן בימות החול.

ראש חסידי ויזניץ היה חסיד ותיק ידוע ר׳ יהודה אפשן ז״ל.

בעת שהרחיבו את הבנין החליטו למכור מושבים אחדים למתפללים (זיץ) לצמיתות לצורך מימון הוצאות הבנייה. ר׳ מרדכי יואל הורוביץ ג״כ קנה מושב אחד. אחרי כמה שנים החליט מסיבות אישיות לעבור להתפלל בביהמ״ד של חסידי ויזניץ. הנהלת ביהמ״ד הגדול תבעה ממנו בהתאם לתקנות להמשיך לשלם דמי חבר על אף עזיבתו. ר׳ מרדכי יואל טען כי המושב כבר איננו שלו כי הוא תרם אותו לחברת ת״ת וחוץ מזה לא ידע בעת הקניה על התקנה. העניין הגיע לדין תורה אצל הרב ר׳ מרדכי עזריאל וו״ב. הוא פנה בשאלה זו לגיסו, הרב מטשנד, בתשובתו שנדפסה בספרו מהר״ם בריסק סימן קי״ב פסק להלכה כי הנתבע או חברת ת״ת חייבים להמשיך לשלם דמי חבר (ראה את השו״ת להלן).

בית המדרש הגדול מוזכר גם בתשובה הלכתית נוספת ג״כ בשו״ת מהר״ם בריסק בסימן ב׳ חלק ג׳ לשאלתו של ר׳ אייזיק לפקוביץ בענין השמות הגנוזים בעלית הגג של ביהמ״ד. הואיל והשלטונות צוו להוריד אותם ולשרוף אותם מחשש דליקה. הגאון מטשנד פסק שיש להטמינם בארגזים עד שיתאפשר לגונזם כדין ובשום פנים ואופן לא לשרוף אותם (ראה את השו״ת בסוף המאמר).

לאחר שגברה יד הצורר, והיהודים גורשו לאושוויץ שימש המקום הקדוש, אורוות סוסים לצבא הגרמני.

אחרי השואה כאשר חזרו השרידים, רובם צעירים, והקהילה התארגנה מחדש, התאספו כעשרים איש וחידשו את התפילות והלימודים בבית המדרש הגדול. אולם לאחר העליה ההמונית לארץ ישראל בשנות 1949־50, הפסיקו היהודים המעטים שנותרו מן המנין החסידי את הפעילות בביהמ״ד, ועברו להתפלל בבית הכנסת הגדול אשר בעיר.

בתחילת שנת 1952 התקלקלו המכונות של המקוה ולא היתה אפשרות לחמם ולהפעיל אותה. אנשי הקהילה שמספרם הצטמצם עקב העליות לארץ לא יכלו לעמוד בהוצאות הגדולות של התיקונים. מה גם שהדבר קרה זמן קצר לאחר שהשלטונות הפעילו את הסטביליזציה השניה. (פירושו של המונח הזה בארצות הקומוניסטיות הוא, שהכסף שבידי האזרחים איבד את ערכו וצריך להתחיל את הכל מחדש, מאפס). הנהלת הקהילה, בצר לה, פנתה אל הפדרציה של הקהילות בבוקרסט בבקשה לקבל עזרה כספית ולא נענתה. בינתיים גונבה לאזנם השמועה כי בדעת השלטונות להלאים את בנין ביהמ״ד שעמד שומם כבר למעלה משנתיים ולהפוך אותו מועדון לנוער. הנהלת הקהילה קיימה התייעצות סודית והחליטה שכדי לקדם את פני הרעה בענין ביה המדרש שלא יחללו אותו, וכדי למצוא מימון לתיקון המקוה אין ברירה אלא להרוס את הבנין ולמכור את העצים והאבנים. הבעיה ההלכתית נפתרה על סמך הפסק בשו״ת ,,לחם שלמה" הנזכר לעיל. אחד מאנשי הקהילה העיד, כי היה נוכח בעת שירו את אבן הפינה להרחבת ביהמ״ד וראה במו עיניו כשרוב המתפללים חתמו על מסמך הצהרה שאין למקום שום קדושה מיוחדת ורשאים למכור אותו לכל מטרה שהיא. היו קשיים בהשגת היתר הריסה מצד השלטונות. גוי אחד מחסידי אומות העולם בשם לאיוש בורדאש, שהיה ממונה על עניני הבניה במחוז — בא לעזרת הקהילה. הוא הבין שמדובר במניעת חילול מקום קדוש ובהשגת אמצעים להפעיל את המקוה מחדש. מה עשה? — הוציא צוו להריסת הבנין בנימוק שהוא מט לנפול ומהווה סכנה לעוברים ושבים. כן פקד על הקהילה שתפתח בעבודת ההריסה מיד לאחר הוצאת הצוו, כדי שלא יוכל מוסד ממשלתי אחר לבטל את הוראתו. אכן הבנין נהרס, המגרש גודר והוא עומד בשממונו עד היום הזה. המקוה תוקן ושופץ והוסיף לשמש את אנשי הקהילה כחמש עשרה שנה עד שרובם עזבו את העיר. אחרי כן עבר לידי המועצה המקומית ונהפך לבית מרחץ כללי.

בעת הריסת בנין ביהמ״ד אכן נמצא המסמך הנ״ל חתום ע״י המתפללים בתוך בקבוק מתחת לאבן הפינה...

יוסף אהרן ברנט

על מקצת אישי הקהילה

ר׳ משה גולדברגר, ראש הקהילה הי״ד

ר׳ משה בן שמואל מאיר גולדברגר נולד ב־1897 בצ׳כוסלובקיה. נער היה כשהגיע לעירנו ללמוד בישיבת ר׳ שמואל זלמן וויינברגר זצ״ל, הוא התאבק בעפר רגלי רבנו עד יום חתונתו. וזה סיפור נשואיו: אלמנת ר׳ מרדכי שטיינר מכפר סולדובאג פנתה לר׳ שמואל זלמן וביקשה אותו לבחור למען בתה, שהגיעה לפרקה, בחור מבני הישיבה, אשר לא זו בלבד שבקי בתלמודו, אלא מוכשר ומסוגל לנהל את משקה. הרב המליץ על משה, תלמידו החביב ואכן השידוך יצא לפועל. יותר מאוחר עבר הזוג לגור בכפר ברטפולו שם נולדה בתם, עטל. אשתו מתה עליו בהיותה צעירה ואז נשא גולדברגר את אחותה, רבקה, הקטנה ממנה. היא ילדה לו שני בנים, את לוי יצחק ואת מרדכי בנציון ובת בשם רייזל.

בשנת 1919 עבר גולדברגר לגור למרגרטין והוא כבר עתיר נכסים, בעל אחוזות וכרמים. מרגע השתקעותו בעירנו התעניין בבעיות הציבור וניאות להטות שכם לעבודה הציבורית. ביתו המרווח ברח׳ מאלום היה פתוח לפני כל דכפין.

ב־1932 נבחר לראשונה לראש הקהילה וארבע שנים רצופות כיהן במשרתו. הוא השקיע מרץ, ממון ומחשבה בתיקוני השרותים ובתקנון סדרי הקהילה, היה מכובד על יהודים ונוצרים כאחד. את קשריו הטובים עם השלטונות ניצל לא פעם לטובת הכלל. ב־1940 נבחר בפעם השניה לראשות הקהילה ונשא בעול עד אביב 1944, עד כיבוש הונגריה ע״י הגרמנים. ידידיו הנוצריים וגם השלטונות היו מוכנים לסייע בידו לברוח עם משפחתו, אבל הוא לא רצה לנטוש את עדתו. הוא עצמו, אשתו ושני נכדיו ניספו במחנה ההשמדה, בנו לוי יצחק ואשתו של זה וכן בתו רייזל חזרו מן התופת. מרדכי בנציון ואשתו הצליחו לברוח לרומניה מאימת הדפורטציה.

ד״ר גולדברגר אמיל ז״ל

ד״ר גולדברגר הגיע לעירנו בגיל צעיר ונשא אשה ממשפחת גליק הנכבדה. הוא פתח מרפאה פרטית ותוך זמן קצר קנה לו שם טוב בעיר ובסביבה. לא רק עקב בקיאותו בתחומי הרפואה, אלא גם בגלל הטיפול הנאמן והמסור שקיבלו החולים במרפאתו.

רופא בית היה אצל מאות משפחות, יהודים ולא יהודים כאחד. בעיצומו של הלילה קם ממשכבו כדי לבקר אצל חוליו בעיר או בכפרי הסביבה, לא חסך מעצמו שום טירחה, בשרב הלוהט ובצינה מקפיאה עצמות, נסע במרכבה רתומה לצמד סוסים כדי למלא את חובתו. מימיו לא בקש שכר טרחה מהמפגרים בתשלום, לא ניהל פנקס ולא רשם לו את החובות שחבו לו חוליו עבור הטיפול. אדרבא, פעמים אין ספור נתן מכספו לנזקקים שיוכלו לפדות בבית המרקחת את התרופות.

הבריות אהבוהו אהבת נפש; את פחדם של הילדים מפני הטיפול הפיגה העובדה הפשוטה שד״ר גולדברגר, הרופא הטוב והאהוב מטפל בהם.

בזכות פופולריותו מינוהו השלטונות לרופא מחוזי, והח״ק לרופאה הקבוע.

הוא היה מבאי בית הכנסת, כשרק התפנה לתפילה בציבור. קרה לא פעם שבאמצע התפילה הוזעק אל חולה אנוש.

הזוג ד״ר גולדברגר נשארו בחיים אחרי ההשמדה הגדולה וחזרו למרגרטין. ד״ר גולדברגר פתח מחדש את מרפאתו והתמסר כמקודם לעבודתו־יעודו. הוא נפטר ב־1954 ואילו אלמנתו עלתה ארצה בראשית שנות הששים.

כבוד ויקר לזכרו של האיש הדגול!

ד״ר משה פרידמן הי״ד

ר׳ משה פרידמן נולד במרגרטין, היה בנו בכורו של ר׳ עזריאל פרידמן ז״ל. בניו היו הראשונים מילדי עירנו שרכשו השכלה גבוהה. ר׳ עזריאל שלח את כל בניו ללמוד באוניברסיטאות; שניים נעשו עורכי דין, אחד רופא ואחד בנקאי. משה למד משפטים בעיר גרוסוורדיין ובמרושוושרהעלי וקיבל תואר ד״ר למשפטים.

במלחמת העולם הראשונה שירת כסגן משנה בצבא ההונגרי בחזית הקרפטים. בחנות גדודו באחת העיירות הכיר את נלי מרקוביץ שלימים נישאה לו.

ב־1922 נבחר בגיל צעיר יחסית לראש הקהילה ושימש בתפקיד זה עשר שנים רצופות עד 1932; הוא היה עסקן ציבורי מובהק, בעל יוזמה ותושיה, בתקופת כהונתו נשתנו פני הקהילה, הונהגו שיפורים ושינויים בכל מוסדותיה. ד״ר פרידמן

כמשפטן עיבד וניסח תקנות חדשות לקהילה, אשר אושרו ע״י הלשכה האורתודוכסית המרכזית ומשרד הדתות. ביוזמתו הוקם המקוה המפואר שזכה לשם ולתהילה בכל רחבי טרנסילבניה, בזמנו הוקם העירוב בעיר (מערכת חוטים מתוחים על רחובות העיר לצרפם לרשות אחת). ידו של ד״ר פרידמן היתה בכל עניני הציבור גם בזמן שלא נשא משרות בקהילה. הוא חש לעזרה לנזקקים ולמעוטי יכולת ונתן להם עצות משפטיות חינם אין כסף.

בסיון תש״ד הובל עם כל בית ישראל לאושוויץ, שם מצא את מותו בנסיבות כלתי ידועות. אשתו, גלי, נשארה בחיים, עלתה לארץ והשתקעה בראשון לציון.

ר׳ חיים יוסף וולנר ומשפחתו

אבי מורי פתח ב־1910 בית מלאכה לנעליים במרגרטין, מפעל שהלך והתרחב והיה מהגדולים בערי השדה בטרנסילבניה, אבי שאף להוכיח את עליונות האומן היהודי במלאכה, ואכן השכיל במשימתו. נעלי הפירמה שלנו קנו להן שם טוב בשווקי רומניה. השתתפנו בתערוכות ארציות ומוצרינו זכו בפרסים. בתצוגה הארצית הגדולה שהתקיימה ברומניה זכינו בפרס הראשון. אבי הוצג לפני המלך קארול שהעניק לו את התואר: „ספק מלכותי״.

ההצלחה לא העבירה את אבי על דעתו. על אף היותו עשיר ואיש מכובד נשאר עניו וחביב על הבריאות. נדבנותו היתה לשם דבר. סכומים ניכרים תרם להחזקת בתי המדרש בעיר, לכתיבת ספרי תורה לביהכ״נ הגדול ולצרכי צדקה שוטפים — כמובן, הרחוב בו הוקם ביתנו ומפעלנו נקרא „סימטת וולנר״ בפי כל.

אבינו ר׳ חיים יוסף, נשא לאשה את מרים, בת ר׳ גרשון דויטש. גם סבנו מצד אמי היה איש מכובד. ביתנו היה בית יהודי מסורתי שאווירת שלום ושלווה שררה בו. וכשם שאבינו היה מעורב בעניני הקהילה, — העניק ספר תורה לקהילה — כן גם היתה אמנו פעילה באגודת הנשים ובויצו.

שבעה ילדים נולדו להורינו: אילנה־פרומה, בנימין, יהודה אריה, אברהם, צבי, אליעזר וגרשון. הונכנו ברוח ישראל סבא, רכשנו השכלה כללית וידענו גם פרק ברזי מקצוע אבינו. מגיל צעיר נטלנו חלק בפעולה הציונית, בית וולנר והציונות נעשו מושגים חופפים.

לאחר ההכרעה בווינה ב־1940 — ירדו השלטונות ההונגריים לחיינו ועל אבי הוטל מעצר ממושך על לא עוול בכפו. גם מבחינה כלכלית שסבלנו. בית המלאכה

שלנו — כשאר המפעלים בבעלות יהודית — הופלה לרעה, מחסנינו נשדדו ואנחנו, חמשת הבנים, נלקחנו למחנות עבודה.

אחר כך בא היום המר והנמהר, היום בו הועלו בין שאר קהילות ישראל גם יהודי מרגרטין לקרונות שהובילום למחנה ההשמדה. אבי שתה את כוס היסורים עד תומה. בגיטו עונה קשות ע״י הז׳נדרמים שדרשו ממנו את חפצי הערך שלו שהטמינם כביכול.

רק שני אחים מתוך שבעה חזרנו מן התופת. עזרנו רבות לארגן מחדש את הקהילה, אבל לא לשם שהייה במקום אלא לעליה. בגינת חצרי נטעתי עצי אורן ועל גזע העצים התקנתי תוויות הנושאות את שמות יקירינו, מצבות חיות על אדמת ארץ ישראל למשפחת וולנר...

אליעזר וולנר

ר׳ חיים אהרן יעקב קליין זצ״ל

ר׳ יענקל (כך כונה בעיר בפי כל) הי׳ בנו של הרב מאיר קליין זצ״ל ונכדו של הגאון ר׳ אליהו קליין אב״ד בהלמין ור׳ יהושע הרץ ז״ל ממרגרטין שהיה מגדולי תלמידי החכמים בעיר — נכדו של הגאון ר׳ שמלקא בסעליש זצ״ל, נצר לרבנים מפורסמים בהונגריה.

ר׳ יענקל למד בצעירותו אצל הרה״ג דושינסקי זצ״ל בחוסט וכן אצל דודו, הרב בהלמין שהעריך אותו ביותר כפי שמעידה על כך פנייתו אליו באחד ממכתביו: „שלום לך, אהובי, בן אחי היקר החריף והבקי המופלא והמופלג בתורה וביראה, חריף ושנון ענף עץ עבות...״.

כבר בגיל עשרים בא בכתבים עם גדולי התורה בדבר בעיות הלכתיות, הוסמך לרבנות אך מיאן לשאת בשררה, בשנת תרצ״ו הוציא לאור את ספר „יריעות שלמה״ יצירת אביו זקנו, הצדיק מוה״ר שלמה זלמן אולמן זצ״ל על יו״ד ועל סוגיות.

כשם שהיה גדול בתורה כן היה ראשון במעשה, במחנה העבודה עודד את חבריו והזהירם שלא ינסה איש להתחמק מהעבודות הקשות ע״י הטלת המשא על זולתו. פעם, בשוב הפלוגה מהעבודה איים מפקדה המרושע והמטורף על האנשים שיוציא יהורג כל עשירי בשורה. קמה התרוצצות מבוהלת כשכל אחד ביקש להניצל מהמקומות העשיריים שבשורות. ר׳ יענקל נתן קולו בצעקה אדירה: יהודים, זכרו כי בצלם אלקים נברא האדם! באותו מעמד מסוכן נראתה הלבנה, ר׳ יענקל נזכר במימרא „המחדש לבנה אינו ניזוק״. הוא החל לאמר בקול את מלות קידוש הלבנה ובו

ברגע הגיע רץ למפקדה ובפיו הבשורה, כי הרוסים פרצו את קווי ההגנה של ההונגרים. מיד ניתנה פקודת נסיגה והגזרה בוטלה — כמובן.

לאחר השואה התמסר לעניני הציבור והיתה לו יד בהעברת יתומי יאסי למרגרטין ואיכסונם בבתים פרטיים עד שיוקם המוסד שידאג לעתידם, עם עלייתו ארצה התיישב תחילה במושב בני ראם ושיקע עצמו בעבודת כפיים קשה. מאוחר יותר עבד בשרות מועצת נחל שורק כתברואן. בעיתות הפנאי שלו הוסיף ללמוד וללמד. היה רחוק מלהיות שאפתן. הוא עצמו הסתפק במועט אך לא חסך בהוצאות כדי לתת חינוך טוב לילדיו. לאחר יציאתו לגימלאות חלה במחלה ממארת ומת תוך יסורים קשים. בביהכ״נ של פא״י שם הספידוהו, אמרו כל האבלים שר׳ יענקל היה, ודאי, אחד מהצדיקים הנסתרים.

חבל על דאבדין ולא משתכחין.

גיסו של המנוח, מ. ריכנברג, ראשון לציון

צדיק בשרות הציבור

אבי הקדוש ר׳ חיים מאיר בן יצחק אשר וידר הי״ד היה שוחט ובודק בקהילת מרגרטין, כמו כן שימש כחזן ובעל קורא בבית הכנסת הגדול כעשרים וארבע שנים; מלבד זה היה מוהל מומחה.

במקצועו כשו״ב ומוהל היה בר סמכא שאין למעלה הימנו. קולו הנעים והערב משך את המתפללים לבית הכנסת. תפילותיו החמות היו מעוררות את שומעיו לחזור בתשובה. כשהיה מתפלל את תפילות ההושענות זלגו דמעות מעיני הקהל. בעבודתו ראה יעוד ולא מקצוע.

בני הקהילה רחשו לו כבוד, הוקרה וחיבה יתרה. הוא קבל את פני כל איש בסבר פנים יפות ובדרכי נועם השיב את לב הבריות לאבינו שבשמים.

אבי ז״ל עסק הרבה בלימודי תורה בלילות וגם ביום בזמנו הפנוי. הוא התעמק גם בחכמת הנסתר, ובספרות הקבלה העיונית. הוא יסד בבית הכנסת הגדול את החברה למשניות. הנהיג לעשות שלוש סעודות בביהכ״נ הגדול. הוא היה תלמידו של הרה״צ מספינקא וחסידו המובהק. כמו כן נסע לעיתים להסתופף בצל קדשו של הרה״צ ר׳ ישראל מויז׳ניצא זצ״ל.

מלבד עבודתו בשרות הקהילה עסק הרבה בעניני צבור; הוא דאג לנזקקים, וממשכורתו הצנועה הפריש מעשר לצדקה. הוא גם אסף תרומות מבעלי יכולת וחילק לעניים.

כיו״ר אגודת השוחטים בטרנסילבניה עשה רבות למען הבטחת הזכויות הסוציאליות של עמיתיו, כמו פנסיה, חופשה וכו׳ — דבר נדיר בזמנו; כמו כן ערך כתב עת דו־שבועי שהופיע מטעם האיגוד.

עבודתו הקדושה נקטעה עם השואה. הוא ואשתו עלו על המוקד עם חלק

בעזהי״ת

ספר

שומר ישראל

דאס איז גרויסע שמירות סגולות תפילות ובקשות אין די היטיגע שווערע צייטען צו זאגען פאר יעדען יוד און איך פאר פרויען, וועלכע איך האב מלקט געוועזן פון הייליגע ספרים.

ממני

הק׳ חיים מאיר ווידער

שנת תש״ג לפ״ק.

נדפס בדפוס המשובח והמפואר של

מו״ה יעקב ווידער נ״י

ס.־יוא־אהל (קאָמ. סאטמאר.)

גדול של בני הקהילה ביום ד׳ בסיון תש״ד. אחד עשרה ילדיו נספו בשואה בנסיבות שונות.

אבי ז״ל היה אביהם של חמישה עשר ילדים. אשתו הראשונה ילדה לו חמישה בנים. אחרי שנתאלמן נשא לאשה את אמי חוה הי״ד. היא ילדה לו שבעה בנים ושלוש בנות. הוא חנך את בניו ובנותיו ברוח התורה ובדרך הישרה. בנו הבכור אברהם אליעזר שהיה דומ״ץ בבסרביה נהרג בטרנסניסטרא. השאיר בן ובת. בנו השני שלמה יעקב היה שוחט בבסרביה; ג״כ נהרג והשאיר שתי בנות.

נשארו לפליטה אחי אריה שנפטר בארץ, ואני ושתי בנות שרה בילא ואיטא מלכה.

שלום מרדכי וידר

אבא זצ״ל — רבי חיים יהושע רזמיווש הי״ד

קשה לי לשרטט בתמצית מוגבלת אישיותו הנפלאה של אבא זצ״ל, שהיה אחד מהמשפיעים והמדריכים הגדולים, ומיחידי הסגולה בת״ח ואנשי המעשה שבסביבתו. אבל אעשה זאת, למען כיבוד אב וכבוד האכסניא, היא העיר מרגרטין בה פעל גדולות בשטח החינוכי, מאז מלחמת העולם הראשונה ועד שנת תרצ״ד, תקופת זמן של קרוב לעשרים שנה.

מוצאו של אבא זצ״ל מהעיירה סעאיני־וורולי, אך הוא יצא משם בנעוריו לישיבות המפורסמות שבהונגריה באותם הימים. הוא התפרסם לעילוי, והיה שקדן שאין כמוהו, ורבות התשובות בספרי שו״ת של גאוני הדור שנכתבו אליו בעודו בבחרותו. הוא למד וקיבל סמיכות להוראה מהגאונים רבי יהודה גרינוולד מסטמר, רבי מרדכי לייב ווינקלר ממאדע ורבי שמואל אב״ד אונסדורף. שלושה אריות הללו היו אבות התורה וההלכה, בימים ההם. הם כתבו בכתבי הסמיכות על אבא תוארים מופלגים. סיפר לי חברו וידידו ר׳ יוסף יהושע פרידמן זצ״ל, שלמד אתו יחד באונסדורף, שהיה נוכח בעת שהלך רבו הגדול מאונסדורף ללוותו ואמר לו בזה״ל: „חיים יהושע, למד הוראה והתעמק בתורה כי עוד יצטרכו לך״.

ואמנם היה אבא זצ״ל ממש מארי דכוליה תלמודא. ש״ס ופוסקים היו שגורים על פיו. ידע להגיד בע״פ דפים שלמים בש״ס, ובספרי ההוראה, ללא החסר אות. היה חבר נאמן להגאון מהר״ם בריסק מטשנד זצ״ל, ועסק אתו בדברי הלכה. וכן עם כל גאוני ארץ. הגאון בעל קרן־לדוד מסטמר זצ״ל מסר לו לעיון ולבקורת את ספרו הגדול, טרם הופיע בדפוס. אין מילים בפי לתאר את ידענותו הרבה בספרות התורה

למקצועותיה. כמעט יום יום היה מבלה במרגרטין עם חברו ועמיתו הרב הגדול רבי יהושע הרץ זצ"ל בפלפולא דאורייתא, ותמיד היו נערמים בעת הפלפול עשרות ספרים על השולחן, בכל תחומי דאורייתא.

בהיותו בן י"ט לקחו לחתן, זקני הגאון החסיד הגביר רבי מאיר צבי סג"ל זצ"ל ממיידאן, שחיבר ג"כ ספרים בכל מקצועות התורה. ובחר לבנותיו רק את טובי התלמידים, אדירי התורה. נפלו בחבלו דודי הגאוה"ק ר' יעקיל גוטליב אב"ד מישקולץ זצ"ל בעל מחבר ספרים הידועים „יגל יעקב", וכן דודי הרה"ח המפורסם רבי סנדר ווייס זצ"ל. אבא היה הצעיר בחתניו. הוא חיבבו כנפשו. הוריש לו את כל אוצר ספריו, וגם את ספריו אשר חיבר ושכתב בכתב־יד מהודר שלא נראה כמוהו (לצערנו לקח אבא זצ"ל את ספריו יחד אתו, גווילין נשרפים ואותיות פורחות באויר).

אבא זצ"ל היה גם בקיא נפלא בספרות הקבלה. בחצות ערך תיקון חצות ולמד בקול ספרי האריז"ל, הרמ"ק ועוד. וכן למד בהם כל היום בסוכה.

אבא ז"ל היה שקדן שאין כמוהו. היה קם באשמורת הבוקר ולמד שעות בעמידה. גמר כל מסכת של חג באותו חג בו עוסקת המסכת. חידש חידושים בכל ענפי התורה. כל הספרים שלו היו מעוטרים בהגהותיו. הוא ראה בתורה יסוד חייו, עסק כל ימיו בחינוך לתורה ולתעודה. כל בני מרגרטין, אוהבי התורה ולומדיה, וכן בגרוסוורדיין, תלמידיו הם שלמדו אצלו דרך הלימוד, והם מספרים נפלאות על ידיעותיו המפליאות, וכשרונו להחדיר תורה ויראה בתלמידיו.

סבא הרה"ג רבי מאיר צבי סג"ל היה חסיד אטיניא (אחיו של הס"ק מוויזניץ), אבל חתניו היו כולם חסידי ספינקא, מקודם של הגאוה"ק בעל „אמרי יוסף" זצ"ל ואחריו של הגאוה"ק בעל „חקל יצחק" הי"ד. דכירנא כי בכל פגישה של אבא זצ"ל עם רבו הקדוש, שוחחו אך ורק בדברי תורה, וכן בעת הפרידה. אני ילד הייתי ולא הבנתי עוד את השיחות, אבל הבל פיהם מרומם אותי עד היום הזה.

כתום המלחמה העולמית הראשונה התיישב אבא זצ"ל במרגרטין, עיירה נפלאה, מלאה תורה וחסידות. כל בני מרגרטין באותה הימים למדו תורה מפיו, וזכרו לא ימוש מהם. הוא האיר עיני חכמים בהלכה. קהלות פנו אליו לקבל משרת רבנות, אך הוא דחה פנייתם על הסף. לא השתמש בתגא, אלא לשם לימוד והרבצת תורה, ובכדי לטפח ולגדל דור של תלמידי חכמים. את בניו העיר בשעה ארבע לפנות בוקר, וכיוון אותם להגות בתורה בכל השטחים. שלח אותם לישיבות מובחרות בארץ ובחו"ל, ושימש להם דוגמא בקדושת חייו ובאהבת תורה. אינני זוכר את אבא ז"ל הולך רגע אחד בטל בלא לימוד תורה, ובמקום שלא היו לו ספרים לימד תורה בע"פ. עזרה

וסייעה לו בדרכיו המופלאים אשתו, היא אמי זצ״ל, בתו של הרה״ג ר׳ מאיר צבי סגל זצ״ל, שגדלה באוירה של תורה, היא בת העשירים, נטתה שכמה לסבול עול בחיים של דחקות, ובלבד שבעלה הי״ד יגשים משאת־נפשה, ובניה יבלעו גם הם מלוא חופניים תורה, אם מאשר ספו להם כתורא אביהם, ואם מאשר למדו בעצמם.

אני נפרדתי מהבית אחרי ה„בר מצוה״, אז נסעתי ללמוד בישיבתו של מרן הגרי״צ דושינסקי ושל מרן הגאוה״ק ה„חקל יצחק״ זצ״ל בסבלוש, כשחזרתי בשנת תרצ״ד כבר העתיק אבא דירתו לגרוסוורדיין, גם שם עסק בלימוד תורה ובעבודת חינוך, אך תמיד התרפק אחרי עיירתו החמודה מרגרטין ש„יחידה היתה לאומתה״ (כן כותב החתם־סופר על פרנקפורט) והיתה עיר מלאה חכמים וסופרים ויהודים תמימים אמונים בדרכי תורה.

אם ארצה לספר עובדות מחיי אבא זצ״ל כל הניירות יכלו והסיפורים לא יתמו. לאלה שהכירו אותו מיותר לספר, ואלה שלא הכירו אותו לא יבינו, במציאות שלפנינו, כי היה בתוכנו אדם כזה, מצוי בכל חדרי תורה, גאון חסיד ומתמיד, שכל הגיגיו ומחשבותיו היו רק תורה ועבודה.

בעת שהחלו רדיפות היהודים בהונגריה סבל הוא ככל אחיו מגזירות ונגישות שונות. אז הצטמצם באהלה של תורה, וחי לו חיי אושר במקורות ישראל, בהם היה בקיא, ועליהם חזר ושיננם בעל פה, כמי שמתכונן ללכת לדרך רחוקה.

להוותנו, הלך בדרך סופית זו ככל אחיו היהודים הגולים בגרויסוורדיין. הוא לא ארז במזוודתו לא חפצים ולא תכשיטים, אלא ספריו הכתובים בכתב־יד של סבא זצ״ל וספרי רמ״ק. סיפרו לי, כי עיין בספר עד ששבטו של מנגלה ימ״ש העירו מהתבוננותו, וכיוונו לצד שמאל, לצד תאי־הגאזים, והמדורות שבערו אז בגלוי, בהן נשרפו חיים ומתים יהודי הונגריה.

יהא זכרו קדוש וברוך לבני ביתו, משפחתו, ולכל ידידיו ומכריו.

ה׳ ינקום דמו.

בנו, יהודה נחשוני (רזמיוש)

אבא זצ"ל

(אוישוויץ תש"ה)

אראהו במחנק, פניו חיוורים, עיניו עמוקות כתהום,
חורק שיניים בכאב ומתפתל בעוית גסיסה,
צונח ונופל על ערמות מתעלפים,
ומפיו שאגת ארי, קריאת שמע מחרידה תבל

ב

הוי מנוולים, לו ידעתם, מה יקר, מה קדוש קרבן זה
ולעגתם לעג מטורפים, לגודל נקמתכם הארוכה.
מעודו לא חטא בשפתיו. קשר גורל נשא בדומיית שה
ושירת חייו רעפה כטל, לא מתלוננת ולא רוגנת

ג

בדומיית ליל ריחפו רזים בחדרו, סודות קדומים,
זימזם לחש קדוש של חצות, ומעיינות קבלה מפכים,
שנות חייו מעטות ורעות, ספוגות מצוקה וענות,
אך מנפשו בקעה שמחה ממעמקים, קרנה הבהיקה מחשכים

ד

וידעתי כי במותו פקדני ברוב רחמיו, בזרועות המוות,
ובלב גדוש דאגה לילד ירד לטבול בנהר די נור.
זכר ביתו, וצנח מתעלפים בין יונק עולל ושב,
כולם קוראים שמע עם פרפור אחרון עלי אדמות.

יהודה נחשוני

מרדכי דב ברנט הי״ד

תמיד כשאני נתקל במשנה „יגיע כפיך, כי תאכל אשריך וטוב לך, אשריך בעוה״ז וטוב לך בעולם הבא״ (אבות) נזכר אני בסבי ז״ל מרדכי דוב ברנט. הוא קיים זאת בגופו ממש, חי חיי דחקות, אך שמח בחלקו. הוא ברח מכל הזדמנות להתעשר כדי לאפשר לו קיום התורה בקפדנות ומסירתה לדורות הבאים, ומובטחני שהיה מאושר בחייו הרבה יותר מהעשירים הגדולים, שהדאגה לכספים מוציאה אותם מן העולם.

בתחילה חי סבי ע״ה בארסיליש שליד מרגרטין, היתה לו מכולת קטנה וממנה התפרנס בצמצום רב. יום אחד כשביקר אצל הרבי מקאסען, אמר לו הרבי: „ר׳ מרדכי בר, אני מברך אותך, שתצליח ותהיה לעשיר גדול״. מיד קרא סבא ע״ה בחרדה: „רבי, אני לא רוצה להיות עשיר. הרבי התפלא מאוד ושאל לפשר הדבר. ענה לו סבי ע״ה. כשאהיה עשיר, ילדי לא יגדלו באווירת תורה, ואני רוצה, שכולם ילמדו בישיבות ויהיו יראי שמים ומקפידים במצוות. אם אשאר בעניי, אני מקווה, שכולם יהיו תלמידי חכמים ובעלי מצוות טובים״. ובע״ה הפצו עלה בידו. כל בניו וחתניו היו יהודים יראים ושלמים, והוא גם זכה לראות נכדים ונינים, שהולכים בדרך אבותיהם.

העבודה בחנות היתה מרובה, אולם לסבא ז״ל היה עיסוק נוסף, שתפס את מרבית זמנו, פעם כשהיו צריכים להכניס תינוק בבריתו של אברהם אבינו ע״ה, לא הגיע המוהל. הקהל התאסף בשעה המיועדת, אולם נאלץ להמתין כמה שעות, עד שהגיע המוהל. כשראה סבא ז״ל את צערו הרב של אבי הרך הנולד, החליט ללמוד את המלאכה ולהיות למוהל. ואמנם הצליח ה׳ בידיו, ומאז נרתם סבא ז״ל למלאכת הקודש. בזמן ההוא לא היו בכל קהילה שוחט ומוהל. היהודים היו מפוזרים בכל קצות הארץ. מספר קטן של משפחות יהודיות היו כמעט בכל כפר, ולכן כאשר נולד תינוק, היו צריכים להזמין מוהל מרחוק. סבא ע״ה החליט, שלא לקבל שכר מאיש. הוא לא רצה להתעשר מהמצוה. ברור אם כן, שרבים היו הקופצים עליו. כשנקרא סבא ז״ל ע״י משפחה עניה, סרב אפילו, שישלחו עגלה לקחתו, וכך מחוסר אמצעי תחבורה מתאים (טלפון, רכבת ושרות אוטובוסים לא היו אז בנמצא), שרך רגליו ברדיוס של כחמישים ק״מ מהכפר בו היה גר. לעיתים הלך ברגל שלושה ימים אל התינוק ובחזרה. דבר זה גזל את רוב זמנו, ולכן עשה סבא הסכם עם הסבתא תמרל בבחינת שותפות זבולון ויששכר. בזמן שהסבא ילך למול תינוקות, היא תנהל את עסקי החנות, והמצוה תתחלק ביניהם שוה בשוה. סבתא ז״ל הסכימה בחפץ לב, וכך יכול היה להיענות לכל בקשה.

לעיתים גבל הדבר במסירות נפש ממש. פעם נודע לו ברגע האחרון, שעליו למול למחרת תינוק. יצא סבא לדרך עוד באותו לילה כדי להגיע במועד. והלילה ההוא היה ליל סופה. הקור חדר לעצמות ורוח עזה נשבה מול פניו, עד שמידי מספר צעדים נאלץ להסתובב כדי שיוכל לנשום.

ובפעם אחרת הוכיח סבא ז״ל שוב את אהבתו הרבה למצוות. הוא הוזמן למול תינוק בכפר אחד, בו לא היה מוהל. ברית המילה היתה בראש השנה שחל בימים ה׳ ו׳, כלומר סבא ז״ל נאלץ לשהות בכפר שלושה ימים. באותו מקום לא יכול היה סבא ז״ל לאכול אף אצל יהודי אחד מחוסר מזון כשר למהדרין, לכן הצטייד באוכל מביתו. במשך שהותו שם התקלקל הבשר וכך התקיים סבא ז״ל על חלות וביצים בלבד בימי החג והשבת.

פעם הגיע סבא ז״ל לביתו לפני שקיעת החמה ומצא גלוית דואר, שהוא צריך להופיע למחרת לברית מילה. הוא אכל ונח קמעה ויצא לדרך עוד באותו לילה. תוך כדי הליכה הרגיש שתעה. הוא לא ידע היכן הוא נמצא, ולכן כשראה מרחוק אור הלך לעומתו, עד שהגיע לחוה ונכנס אליה. האכר הגוי, בעל החוה, התפלא מאוד: „איך יכולת להיכנס, מבלי שהכלבים יבחינו בך?". כלבי החוות היו פראים מאין כמוהם, ואם חדר מישהו לחוה, התנפלו עליו ונבחו במלוא גרונם. סבא ז״ל האמין כי בזכות היותו שליח מצוה לא נטפלו אליו הכלבים. למחרת בבוקר המשיך בדרך והגיע בזמן לברית.

גם מעשירים לא נטל מאומה, אף הסכים שישלחו לו עגלה, אירע שאדם אמיד אחד הפציר בו מאוד, שיקבל תשלום עבור שרותו זה, אך סבא ז״ל עמד על דעתו בעקשנות ש„שונא מתנות יחיה". שם סבא ז״ל פעמיו לביתו וכשהיה בסוף אותו הכפר הכניס ידו לכיס מעילו בלי משים. והנה חש שיש שם משהו. כשבדק את תוכן כיסו, מצא בו שני דוקטי זהב, מיד פנה סבא לאחוריו וחזר אל העשיר. לא אבה בשום פנים ואופן להיכנס הביתה עם ה„אוצר" ולעמוד בנסיון של שימוש בכסף לצורכי הבית. אף כשהעשיר התחנן לפניו, שיתן כסף זה לצדקה, לישיבה או לתלמוד־תורה — סירב. „אם ברצונך לתת צדקה — בבקשה, עשה זאת אתה". זכה סבא להכניס כחמש־מאות תינוקות בבריתו של אברהם אבינו ומתוכם אצל שמונה עשר היה גם הסנדק וגם המוהל. מענין שעקב היותו מוהל כחמישים שנה היו משפחות בהן מל גם את האבות וגם את בניהם. אחת מהן היתה משפחת אהרן צבי קאיין, בה מל אותו ואת אחיו ובניהם.

גם בהיותו דל אמצעים שכר את המלמדים הטובים ביותר עבור בניו וכאשר

גדלו הילדים ונשלחו ללמוד בישיבות עבר לגור בעיר מרגרטין. במרגרטין התפרנס מכרם אותו נטע בארסילייש.

בקיץ, בעונה הבוערת, הלך ברגל כל יום ראשון מרחק של כשנים־עשר קילומטרים עד לכרם ושהה שם משך השבוע כדי להשגיח על הטיפול בו. הוא התקיים שם על מים ולחם בלבד מחוסר מזון כשר וביום שישי חזר למרגרטין ברגל.

כמו כן בנה סבי ז״ל בית־מרחץ רפואי מחוץ למרגרטין. היה זה מקום נוי מלבב, מוקף בעצים מרהיבי־עין ומפיצים ריחות ניחוח. איזור פורח זה היווה נקודת משיכה ובשבתות נראו הכל מטיילים שם. לבית־מרחץ זה הובאה אדמה מהכרם, אדמה שהכילה מינרלים שונים; וכך הפך המקום לחמי מרפא, שאליהם נהרו מכל הסביבה.

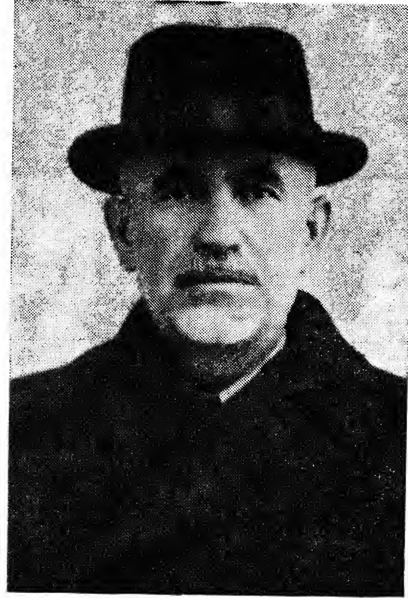
סבא ז״ל היה ירא שמים אמיתי והוא האמין בכל לבו בהשגחה פרטית והוכיח זאת לא רק בעת ששון אלא גם בעת אסון. כשאירעו לו נזק או צרה, עצם את עיניו ואמר באמת ובתמים: „געלויבט ביסטו דר הייליגר בשעפער״. הוא הוקיר רבנן ואהב להיות בקרבת תלמידי חכמים ולכן עשה את כל המאמצים, שבניו וחתניו יהיו דומים להם. למרות שהיה „אשכנזי״ מובהק האמין בצדיקים. הוא היה אולי היחיד בזמנו בעיירתנו שנסע לרבי. סבא ז״ל היה סמל היושר והתמימות. דמות מוכרת היה בעירה. בפסעו מדוד ברחובות, ניגשו אליו רבים ושוחחו עמו, תמיד היה בפיו חיוך טוב, מבט מעודד ודברי נחמה לכל נדכא ומיואש. טבעי הדבר שיהודים ולא יהודים כאחת כיבדו אותו וחיבבוהו.

סבי ז״ל ניחן בקול ערב ועז ולכן היה בעל־תפילה בימים הנוראים בבית המדרש של הישיבה במרגרטין, בו התפללו הרבנים. הוא זכה להיות שליח צבור יותר מחמישים שנה. עוד כשגר בארסילייש היה בעל תפילה של המהריא״ץ תלמידו של החתם־סופר, אח״כ ש״ץ של בנו הרב שמואל זלמן זצ״ל ושל נכדו הרב מרדכי עזריאל הי״ד.

כשהיה בן שבעים החליטו הנכדים להתאסף אצלו לחגוג בצוותא את המאורע. הסבא זימר מנגינות שונות וכן חלק מנגינות הבעש״ט להנאת כולם. קולו הלך לפניו בעוצמה רבה כזו ששום נכד לא היה מסוגל להתחרות עמו.

סבתא תמריל עליה השלום היתה שותפה נאמנה לבעלה בכל דרכיו. היא נפטרה ביום י׳ אדר א׳ ת״ש.

אמנם זכה סבא ז״ל לשיבה טובה, לעטרת תפארת, לבנים ובני בנים עוסקים בתורה, אך לקבורה בקבר ישראל לא זכה. פתיל חייו נקפד בשואה. בהיותו בן שמונים ושמונה הובא לאושוויץ בקרון אחד עם בני משפחתו, אך זכרו וזכר מעשיו המרובים והטובים מהדהדים בתוכנו עד היום. ה׳ ינקום דמו.

ר׳ משה גולדברגר הי״ד, ראש הקהילה

ר׳ ישראל ברנט הי״ד
מזכיר הקהילה

ר׳ מרדכי דב ברנט הי״ד

(צויירו לפי תצלומים בידי רחל ברנט)

לזכר עד — שמותיהם של בני משפחתו, שנספו בשואה:

א) בנם, ישראל ברנט מזכיר הקהילה.

ב) בנם, עקיבא ברנט ואשתו שינדל בת ר׳ מרדכי גוטליב.
ילדיהם: משה אהרון, חיים, אברהם יהושע, חוה רייזיל, דבורה ומרים.

ג) בנם, אהרן צבי ברנט ואשתו פרימט בת ר׳ נחום שעער מזשיבוי.

ד) בנם, מאיר ואשתו פייגה וילדיהם.

ה) בתם, פייגה שרה אלמנת ר׳ מנחם קולקיר שו״ב ובעל תפילה במרגרטין שנפטר ביום ה׳ אב תר״צ.
ילדיהם שלמה ואשתו, וילדיו ר׳ מאיר ואשתו זיסל בת ר׳ משה מנדלוביץ שו״ב ובתם.
בנם, יצחק אייזיק, אשתו וילדיהם.
בתם, יענטה וילדיה, כלתם רחל אשת ר׳ יוסף מרדכי נ״י וילדיה.

ו) בתם, מלכה, אלמנת ר׳ חיים יונאס שנפטר ביום י״ג אדר תרפ״ט ובניהם אהרון יוסף, ישראל שלום ובתם פיגה.

ז) בתם, עלקה ובתה בלומה בת ר׳ שמואל רויזנברג.

ה׳ ינקום דמם!

זכה ר׳ מרדכי דב שיותר ממאה מצאצאיו חיים בישראל וכולם הולכים בדרכיו והם שומרי תורה ומצוות תלמידי חכמים וחסידים, אברכים ובחורי ישיבה ויוצאי צה״ל. ומהם אנשי מעשה שעוסקים בענף היהלומים, וכן אנשי צבור ידועים.

זכותו תגן עלינו ועל כל ישראל אמן!

בית אבא

(ר׳ ישראל ברנט הי״ד ואשתו שרה לבית זוננוירט)

איש אשכולות — איש שהכל בו. כזה היה אבי הי״ד רבי ישראל ברנט. הוא היה תלמיד חכם גדול, שקיים את הכתוב „והגית בו יומם ולילה״ פשוטו כמשמעו, עשה צדקה וחסד עם החיים ועם המתים, חינך את ילדיו ע״י דוגמא אישית של תורה ומוסר וניהל את עניני הקהילה על כל מוסדותיה באופן יעיל ביותר.

עד נשואיו למד אבא ז״ל בשקדנות בישיבות הגדולות שבהונגריה וגם במרגרטין אצל הגאון רבי שמואל זלמן וינברגר זצ״ל.

בקהילת מרגרטין מילא אבי תפקידים חשובים מאוד. הוא היה מזכיר הקהילה

וניהל את החברה קדישא ואת תלמוד־התורה, הקים קופת גמילות חסדים וכמו כן היה גבאי ביהכ״נ החסידי משך עשרים שנה.

סדר יומו של אבי היה קבוע ומתוכנן לפרטי פרטים, כדי שלא יצא ולו רגע אחד לבטלה. הלכה למעשה קיים את הכלל „תורה עם דרך ארץ״. את תפקידיו למען הקהילה מילא במסירות רבה, ויחד עם זאת מצא לו פנאי ללמוד תורה בכל שעות היממה.

זכרונו הפנומנלי עזר לו למלא את המטרות שהציב לעצמו, ידועות לי על כך עובדות מעניינות. המלמד של אבא סיפר לי, שעוד לפני הגיעו לגיל הבר־מצוה ידע את כל ספר הספרים בעל־פה. כדי לברר את מדת ידענותו נלקח אבא לרב להבחן בתנ״ך. פעמים כשהעלה אבי זכרונות ילדות אמר: „אני זוכר עדיין אלו שאלות שאלו אותי אז. אחת מהן היתה להסביר את הפסוק: ו„לאסורים פקח קוח״ (ישעיה ס״א).

דבר נפלא שמעתי מפי חברו של אבא ר׳ מאיר צבי לייטמן: „אינך יודע איזה ידע עצום יש לאביך. ועוד כשהיה בחור ישיבה ידע את כל המדרשים הידועים בע״פ. לו היה לי כשרון כזה, בודאי הייתי כבר רב ראשי ברומניה״.

אבא תיכנן את לימודיו, כך שסיים את הספרים בפרקי זמן קבועים. מדי יום השכים אבי קום עוד לפני השעה חמש בבוקר כדי שיספיק לעמוד בסדר יומו הגדוש. עד שעה שבע למד „חוק לישראל״, גמרא תוספות ושולחן ערוך. יום יום לפני ששפך שיחו לפני קונו, טבל במקווה טהרה. את תפילתו לא עשה קבע, אלא רחמים ותחנונים לפני המקום. כל מלה ביטא בשפתיו מתוך כוונה, ממש כמונה מטבעות. בערבים היו לו שעורי גמרא נוספים. וכל יום למד שמונה עשר פרקי משניות בע״פ. הדבר נודע לי בדרך מענינת. מדי יום לפני השינה טייל בחדרו אנה ואנה, כששפתותיו אומרות רחש לחש לשוכן מרומים. לתומי חשבתי, שאבא אומר קריאת שמע, אך אחי פסח יהודה ז״ל גלה את אזני, שאבא לומד משניות. יום אחד החלטתי לעקוב אחריו. נכנסתי לחדרו וצותתי לו. נוכחתי להפתעתי הרבה, שאבא אמר שמונה עשר פרקים מסדר טהרות.

ספר תהילים היה חביב מאוד על אבא. לשונו שטפה בפיו, ובמשך שלשת רבעי השעה היה מסוגל לאמר את ספר תהילים. לאחר כל תפילה אמר מספר פרקים, וכך במשך השבוע סיים את כל ספר תהילים וכעונג שבת — חזר וקראו שוב.

אמנם שינה בשבת תענוג, אך לגבי אבי גם שינון בשבת תענוג. בכל סעודת שבת למד שמונה פרקי משניות במסכת שבת. כך סיים בכל שבוע ושבוע את מסכת שבת המונה עשרים וארבעה פרקים וכן קרא בכל שבת בבוקר את פרשת השבוע; שניים מקרא ואחד תרגום.

מדי חודש בחודשו סיים את כל שישה סדר משנה ונוסף לכך התעמק בראש חודש אלול בתקוני זוהר. מובן מאליו שאבא רכש לו בקיאות עצומה בספרים רבים. הוא הגיע לידע כזה, שיכול היה לדרוש בשטף רב ללא הכנה על כל פסוק או מאמר חז״ל.

כשרונו זה היה לו לעזר בשעות קשות. כשעסק בשמירה בהיותו חייל במלחמת העולם הראשונה, לא השתעמם כלל בשעות הארוכות והחדגוניות, כשעיניו חדרו באפילה התענגו מחשבותיו לאורה של תורה, כשתר וחיפש אחר כל צל חשוד, תר וחיפש ליבו קושיות ותירוצים. הוא, שומר המחנה, כיוון לבו לשומר ישראל ולמד מאה פרקי משניות בעת השמירה, ולעיתים אמר את ספר תהילים שלש פעמים בזו אחר זו. יכולתו להגות בקדשי ישראל גם בעת המלחמה ללא כל ספק עודדה וחיזקה אותו.

לאבא היה ידע בתחום נוסף. הוא היה בקי בפירוש אבן עזרא על התורה, פירוש שגם היום מעטים מתמצאים בו, וזאת למרות שלא היו לו כל פירושים עליו. במרגרטין עצמה היו עוד שניים בלבד, שידעו אף הם את פירוש אבן־עזרא לתורה והם ר׳ בן ציון פיש ור׳ יצחק לרנר.

עבודת ה׳ של אבא לא התבטאה רק בלימוד, הוא שפך את צקון לחשו לפני הבורא בימי צום מיוחדים, אותם הקדיש לתפילה. הוא נהג להתענות לפני ערב יום הכיפורים ביום שנקרא „שלש עשרה מדות״. בערב יום הכיפורים אכל לשובע כפי צווי חז״ל וכך נחשב לו כאלו צם שלשה ימים רצופים. כמו כן קיים את כל צומות שובבי״ם־ת״ת, ז, באדר, ערבי ר״ח וכ׳ בסיון, נוסף לצומות הרגילים.

אבא הלך בדרכי חסידות, למרות שלא היה לו אדמו״ר. הוא היה בקי בספרות החסידות ונימי אהבה רבים קשרו אותו לתורת החסידות. אורח חייו של אבא התנהל על פי השולחן־ערוך לכל פרטיו ודקדוקיו. אירע לא אחת ששאלו אותי שאלות שונות בדינים, ואני השבתי לפי מה שזכרתי מבית אבא. אח״כ עיינתי בשולחן ערוך ונוכחתי שכך בדיוק נכתבה שם ההלכה. אבי ידע דיני אבלות על בורים, עד כדי כך, שכאשר נשאל הרב בנידון שלח את השואל לאבא שינהג עפ״י דבריו.

כשהיתה בעיר תחרות לבחירת מזכירות הקהילה הציע ראש הקהל לבחור בספרא וסיפא, בר׳ ישראל ברנט, באמרו שכשרונותיו מתפשטים לכל התחומים; הוא מנהל חשבונות מצוין, נואם בחסד עליון, שוחט, מנקר וידו אמונה בכתיבה ובציור. ואכן לא הצטערו בני העיר כלל וכלל על בחירתו. אבא שיפץ ושיפר את המוסדות הקהילתיים בכל יכולתו ודאג להקל על בני הקהילה בכל השטחים, הוא היה יעיל מאוד ותכונה זו השתלבה באופן יוצא מן הכלל במקוריותו וברעיונותיו החדשים. אחד הדברים החשובים ביותר, שנזקפו לזכותו הוא התקנה שעובדי החברה קדישא יקבלו

משכורת חודשית קבועה. עד כה קיבלו את שכרם, רק כשאחד מבני המקום נפטר והם התעסקו בקבורתו. התקון גרם לכך, שבמקום שיחכו חס וחלילה לפטירתם של יהודים, התפללו שלא יפקד איש, שכן משכורתם לא היתה תלויה בעבודתם.

אבא היה אחד מיוזמיה ומייסדיה של קופת גמ"ח בעירנו, ידו היתה בכל ענין ציבורי בעיר. תכופות באו יהודים מכל השכבות לשאול עצה ממנו. אם היה צורך להשכין שלום בין איש לרעהו או בין איש לאשתו ובכל ענין אחר היתה הכתובת — אבי, ר' ישראל ברנט, יפה הגדיר זאת אחד מנכבדי העיר ר' יצחק אייזיק לפקוביץ: בלי ר' ישראל ברנט אין אפשרות בעיר הזאת לחיות אבל גם לא למות...

כאמור, הצטיין אבא לא רק בהוויות אביי ורבא אלא גם בהוויות עולם. נוסף להונגרית ולידיש היו שגורות בפיו היטב גרמנית ועברית. כישרונו הבלשני איפשר לו לתרגם ספורי חסידים מיידיש לעברית. ספורים אלה יצאו לאור על ידי אחי אברהם נתן. הוא היה מנהל חשבונות ממדרגה ראשונה. תחילה ניהל את חשבונות הסוחרים, ואחר־כך כשהיה מזכיר הקהילה, ערך את פנקסי הקהילה בעברית ובאידיש־דויטש.

פיו של אבא הפיק מרגליות. כאשר נעדרו מהעיר המגיד, הרב או הדיין, דרש הוא במקומם, אף כשלא היה סיפק בידו להכין את הדרשות. הוא נאם בהזדמנויות שונות ובמיוחד לא החמיץ מסיבות סיומי הש"ס. גם מספר הספדים נשא ברבים. כשהמרא דאתרא רבי שמואל זלמן וינברגר זצ"ל נקרא לישיבה של מעלה, הספידו אבי. גם בתחום זה בלט כשרונו הרב. הוא לא נזקק לשום פתקאות או מראי מקומות. בע"פ ציטט כל פסוק, משנה או מאמר חז"ל ללא כל כתב יד לפניו.

את יסודות לוח השנה העברי למדתי מאבי, וזה מה שעזר לי לשמור על מועדי ישראל בתקופת השואה. פעם בצעירותי יצאנו לחצר במוצאי צום ט' באב. עלטה שררה בכל, אך נקודות אור מפוזות היו זרועות ברקיע. אבא הצביע על הכוכבים והחל לאמר לי דברים בסיסיים באסטרונומיה, הוא הסביר, כיצד ניתן למצוא את הדרך על פי גרמי השמים, תאר קבוצות כוכבים שונות ואיתרן בשחקים. נוכחתי שיש לו ידע רב מאוד בחכמה זו. אך לא רק „במילתא דשמיא" הצטיין אבא, גם ב„מילתא דעלמא" התמצא.

גם ידיו רב לו. הוא אחז בעט סופרים שוטף, קישט דבריו בחרוזים ותיבלם בפסוקים ובמאמרי חז"ל בחריפות מיוחדת. את לוחות בית הכנסת כתב אבי, שכן כתב ידו היפה ידוע היה בכל העיר. בגלל שנינותו הוטלו על אבא מספר תפקידים נוספים. מידי שנה כתב לפני שבת שקלים כתב רבנות (קונסוס) לרב פורים. הוא כתב תארים מבדחים על „גדולתו" של הלז, והפלקט מרהיב העין נתלה בבית־הכנסת לשמחת הכל.

בכל סעודת נשואין היה אבי אחד מהאורחים החשובים, כי תמיד צפו באמתחתו דברי בדחנות לכבוד החתן והכלה.

למרות עסוקיו הרבים מחוץ לבית ולמרות שעות הלמוד הרבות שלו, לא הזניח אבא את חנוך הילדים. אדרבא, הדאגה לנו ולעתידנו הרוחני עמדה בראש מעיניו. ברחוב בו גרנו רוכזו מוסדות הקהילה. מול ביתנו ניצב בית המדרש, מצדו האחד תלמוד תורה ומצדו השני — המקוה. אנו צמחנו באוירה של תורה וקדושה, וכל נשימה ונשימה שלנו ניזונה ממסירות נפש לקיום התורה והמצוה. למדנו אצל המלמדים הטובים ביותר. נוסף לשעורים בתלמוד־תורה למדתי בישיבה קטנה אצל הרב ר׳ חיים יהושע רזמיבש, שהיה אחד מתלמידי החכמים והמחנכים הטובים ברומניה כולה. אח״כ הפריש אבא רבע ממשכורתו החודשית כדי לממן את לימודי אצל הרב קלינמן שליט״א, שהיה ראש ישיבה בישיבה של הרב שמואל זלמן וינברבר זצ״ל ואחרי השואה היה רבה של מרגרטין. כך צעד אבי בדרכי סבי ז״ל, שאף הוא הפריש סכום גדול מכיסו כדי שבניו ילמדו אצל מלמדים טובים.

בכל יום עוררני אבא לפני חמש בבוקר ויחדיו הלכנו לבית־המדרש ללמוד. ממנו למדתי לאהוב את הגמרא ולהתמסר לה. כל השבוע ציפינו לשבת, כדי להיות שעות רבות במחיצת אבא. הוא נהג לבחון את ידיעותינו בשבת וכן ללמוד אתנו. כלל היה נקוט עמנו: בסעודות שבת אומר כל אחד מהילדים חידושים בפרשת השבוע. אבא אמר דברי תורה מ„נעם אלימלך" מ„ישמח משה" ומספרים נוספים. בראשי חדשים אמר מ„בני יששכר" ובר״ח אלול מה„של״ה הקדוש".

בצעירותי זכיתי להשתתף במצות משלוח מנות של אבא ואמא. נשלחתי אל הקרובים ואל הידידים ואל כלי הקודש שבעיירה, כשידי עמוסות במטעמיה הערבים לחיך של אמא ובברכתו משיבת הלב והנפש של אבא. כולם שמחו לקראתי שכן אבא צירף פתק מיוחד ומקורי לכל אחד בכתב ידו הנאה. כך זכיתי גם לדמי פורים הגונים.

ליל הסדר של אבא זכור לי כהוויה מיוחדת במינה. כשהיינו רכים בשנים סיפר לנו אבא על יציאת מצרים בחיות ובהתלהבות כזו, עד שחשנו שממש כרגע אנו יוצאים ממצרים. הסדר נמשך אצלנו עד שתיים שלוש בלילה, כשאנו מתבסמים מאוירה מיוחדת במינה שנוצרה על ידי פירושיו של אבא. במשך הסדר הצטרפו אלינו בני משפחה שגרו בשכנות. משסיימו את הסדר שלהם, באו לחוש את טעמו המיוחד של הסדר שלנו.

מדי חודש בחודשו שלח אבא ז״ל צדקה הגונה לתלמידי חכמים עניים. אנחנו הצטמצמנו מאוד בהוצאות הבית ואני שהייתי השליח במסירת כספי הצדקה, שאלתי

פעם את אבא לפשר הדבר. הוא הסביר לי שבתלמידי חכמים דלים יש לתמוך ככל האפשר, אף אם חייבים להצטמצם בגלל זה. דבריו אלה של אבא מאירים לי עד היום בדרכי.

גם עם המתים גמל צדקה. כמזכיר החברה קדישא וכמעורה בחיי הקהילה ידע אבא אם יש לנפטרים קרובים שילמדו משניות לעילוי נשמתם. למען הגלמודים נהג אבא בעצמו ללמוד משניות.

ואדם זה שקרא ושנה בימי חייו פעמים כה רבות ש„בידוע הוא שעשיו שונא ליעקב", נוכח בכך בדרך טרגית ביותר. יחד עם שאר בני המשפחה הובל ברכבת לאושוויץ בג׳ בסיון תש״ד, ומשם לא חזר. ברכבת עצמה ביצר את החומה שכל ימיו עסק בבניינה. הוא אסף את כל בנות המשפחה והזכיר להן את דיני הטהרה בישראל. היא ביקש מהן להישמר, שלא לעבור על אחת ממצוות התורה, אלא למסור נפשן על טהרתן, אף אם תראינה שבנות אחרות אינן נוהגות כמוהן.

נשמתו הזכה של אבא המשיכה להתקדש ולהתעלות עד רגעיו האחרונים.

„הרנינו גויים עמו כי דם עבדיו יקום ונקם ישיב לצריו וכפר אדמתו עמו".

ברגעיו האחרונים בודאי חשב אבי ז״ל על אשתו המנוחה, על אמי שרה ברנט עליה השלום, אשר זכתה להיקבר בקבר ישראל, זכור לי יפה שבפטירתה ניחמה אותי דודתי מלכה יונאס באומרה: „אמך, צדקת היא שנפטרה עכשיו וזכתה לקבורה מי יודע מה יהא בסופנו!" — ניבאה ולא ידעה מה ניבאה.

*

היה זה בתקופת המלחמה, כשאירופה היתה מכוסה בעבים שחורים. שכול ורעב, מהומה ומבוכה סבבו בה ובשורות איוב חדרו מפולין להונגריה.

ואכן גם בהייה היתה אמי ידועה בכל העיירה כיראה וצדקת. מן המפורסמות היה שהתפללה שלוש פעמים ביום. בכל רגע פנאי עיינה בספר קודש. „צאינה וראינה", „נחלת צבי" ו„קב הישר" היו שגורים על פיה. בגעגועים זוכר אני את הימים בהם אספה אותנו הילדים וסיפרה לנו מכשרון רב מספורי המקרא והאגדה.

גם היא כאבי הגתה חבה רבה לתנ״ך. עוד בבית אביה, כשהמלמד הורה לאחיה חומש עם רש״י, ישבה בצד ושתתה דבריו בצמא. היא רכשה לעצמה הבנה ובקיאות, עד שיכלה לעזור להם כשנתקלו בקושי מסויים.

„גדולה הכנסת אורחים מקבלת פני השכינה" — זהו מאמר מפליא מאוד, אולם כל מי שראה איך קיימה אמא מצוה זו במסירות עצומה, יכול לתפוס משמעות דברים אלה, מי שנכנס לביתנו רעב, יצא שבע, למרות שאנו עצמנו היינו רחוקים מלהיות

עשירים. קרה לא אחת, שבבית לא היה לחם די, במקרים אלו חסכה אמא מזונה מפיה ונתנה את מנתה לאביון והיא לא טעמה מאום בארוחת הצהרים.

אמא ראתה זכות גדולה לעצמה בשלחה על ידינו יום יום כוס חלב חם ועוגה לצדיק החסיד המפורסם ר׳ זימל זצ״ל, שישב בביהכ״נ יום יום מאשמורת הבוקר עד אחת בצהרים והגה בתורה.

מנהג נוסף שהיה בידיה הפך במרוצת הזמן לחזקה שלה. לכל ברית מילה שלחה מביתנו כסא אליהו הנביא, שתי כריות, כסוי ושרפרף.

אהבת ארץ ישראל שלה היתה עמוקה, כבר בהיותי בחור שאפתי לעלות לארץ הקודש. אמא אמרה תמיד, שהיא מקווה עוד לראות אותי עולה לארץ נחלת אבותינו.

בשנת תש״ב בשבת י״ח באדר הגיע אלי מכתב דחוף מאבא ז״ל שאבוא תיכף למרגרטין, משום שאמא חולה מאוד (אז גרתי בהוניד). מיד במוצש״ק יצאתי לדרך נסעתי כל הלילה כשרצון עז בליבי להגיע במועד. בחמש לפנות בוקר דרכו רגלי על סף הבית. אבא הלך אז לביהכ״נ ואני לבדי נשארתי ליד מטת החולה. והנה ביקשה אמא תה. הכנתי לה כוס משקה. היא ברכה „שהכל נהיה בדברו״ בכונה גדולה. בודאי הרהרה אז בליבה, שהכל נהיה בדברו, מי יחיה ומי ימות, מי בחרב ומי ברעב, מי בחנק ומי בשלוה על מיטתו. היא גמעה מעט מהתה והחלה לגסוס. עוד זכיתי לאמר אתה „שמע ישראל״ לפני שפרחה נשמתה הטהורה ועלתה למרומים ללמד עלינו סניגוריה. נחמתי הגדולה היתה, שאמא זכתה לצאת מהעוה״ז כצדקת.

מובא בספורי חסידים, שהצדיקים אינם רוצים ליהנות בעולם שכולו טוב מהלויתן המוכן למענם ללא ברכה. אולם בעוה״ב אין אפשרות לברך, ולכן לפני מותם, הם אומרים ברכת שהכל.

הספדים עליה נשאו אבי, אחי אברהם נתן והרב. בין השאר אמר הרב: „טוב עין הוא יבורך כי נתן מלחמו לדל״ מדוע נאמר „מלחמו״ ולא „כי נתן לחם״? — מי שהכיר את הנפטרת לא יתקשה בהסבר. היא נתנה לחמה ממש לדל, וויתרה על ארוחתה ומסרתה לאביון.

מספרים שבגבור הצרות יצאו הנשים הצדקניות להשתטח על קברה. לאחר המלחמה יום לפני עלייתי ארצה, הקמתי לה מצבה וגם את שמו של אבא ושל שלושת ילדי: יעקב שלום, שמעון אלעזר, אברהם נתן שניספו בשואה חרטתי עליה.

יהי זכרם ברוך.

*

זכו הורי ששלושת בניהם ובתם עלו אחרי השואה לישראל.

בנם בכורם ר׳ אברהם נתן, שאשתו עלקה בת ר׳ אפרים ויס משאמלוי וחמשת

ילדיו נספו בשואה, בנה את משפחתו מחדש ועלה ארצה בשנת תשכ״א. הוא היה בעל הוצאות ספרים וזכה להוציא לאור בישראל כמה עשרות ספרי מוסר וחסידות. נפטר בבני ברק בחודש מרחשון תשל״ז והוטמן בהר הזיתים בחלקה החסידית של שומרי אמונים.

הניח אחריו שישה ילדים וכן נכדים, כולם הולכים בדרך החסידות.

יהי זכרו ברוך!

בנם השני, פסח יהודה ברנט, גר בזמן המלחמה בטראנסילוואניה באיזור שבשליטת רומניה ולכן הוא ובני ביתו נשארו בחיים ועלו ארצה בשנת תש״ח. הוא התיישב בחיפה ואח״כ עבר לגור בבני ברק ונפטר שם בי״ב טבת תשכ״ט, זכה ששבעה בניו ובנותיו וכמה עשרות נכדיו חיים בישראל, כולם הולכים בדרכיו בדרך החסידות.

יהי זכרו ברוך!

כתבה: שרה ברנט—שפירא
מפי אביה, יוסף אהרן ברנט

ר׳ יוסף קאהן (שאטין) ז״ל

ר׳ יוסף הכהן היה בנו של הרב שמעון שאטין זצ״ל, רבה של שארוש־פאטאק וצאצא למאור הגולה, הרב שמואל הכהן שאטין זצ״ל, הידוע על פי חיבורו המפורסם מהרשש״ך.

ר׳ יוסף היה גו כארבעים שנה במרגרטין. חנה, אשתו הראשונה, ילדה לו ארבעה בנים; אחרי פטירתה נשא אשה שניה, היא ילדה לו שלושה בנים, חמישה מבניו ניספו בשואה ורק אחדים מנכדיו נותרו לפליטה. הוא נפטר במרגרטין בשנת תרצ״ט בשיבה טובה בגיל תשעים ושש.

הוא היה אחת הדמויות הפופוליות בעירנו. מראהו היה נהדר, זקן ארוך ומטופח ופיאות ארוכות עיטרו את פניו, מבין גבותיו העבות הבהיקו שתי עיניו הפיקחיות ועל שפתיו היה מתוח חיוך נעים ולבבי. בעוברו ברחוב, לבושו היה תמיד נקי, נעליו מצוחצחות ומקלונו בידו; הליכתו בשובה ונחת אומרת הדרת כבוד וחן. חיצוניותו התאימה להפליא לתוכו — חכם, מופלג בתורה, דגול במעשים ומוקיר רבנן.

כאיש שיח — אהבו להקשיב לסיפוריו המתובלים מאמרי חז״ל. דבריו נשמעו

מתוך הערכה וכבוד על ידי פשוטי העם ולמדנים כאחד; היה רגיל לפקוד ידידיו בבתיהם והם החזירו לו ביקורים.

בנו הבכור ר׳ מרדכי אריה לייב, היה בר אורין ותלמיד חכם מפורסם. אחרי נשואיו התיישב בוישובילד, כאן דבק בכל ישותו בחסידות. פעם הגיע לביקור אצל הוריו במרגרטין, כשהוא לבוש בלבוש חסידי משטריימל עד גרביים לבנות. אמר לו אביו בנימא דבדיחותא: זה מגיע לי אחרי שהרשיתי לך פעם אחת לבקר אצל הרה״צ ממונקאטש זצ״ל. בנו הבכור של ר׳ מרדכי לייב נקרא ר׳ שמעון אליה קאהן. ר׳ שמעון אליה קאהן תושב מרגרטין היה, הוא היה אברך חסידי עם סגולות אישיות ומדות נעלות, הצטיין בקולו הנעים והערב, משני בנים וחמש בנות של מרדכי לייב נותרה לפליטה בת אחת.

הבן השני ר׳ משה יחיאל היה גר בקובצ׳האזא. היו לו שני בנים ובת וגם נכדים. הבן שמעון והבת חיה חזרו חיים מן התופת. חיה נפטרה בישראל ושמעון שזכה לשקם את משפחתו ונולדו לו שני בנים ובת — שיכל במלחמת יום הכיפורים את בנו השני משה יחיאל, הוא מת מות גיבורים ליד תעלת סואץ. את זכרו הנציחו בספר שהוציאה לאור ישיבת שלעבים, עליו ועל שני חבריו מישיבת ההסדר שנפלו במלחמה זו.

ר׳ אברהם יצחק שהיה גר באונגבר ניצל משואת אירופה הנאצית, הוא היגר לאמריקה בעוד מועד. משלושה בניו וארבע בנותיו ניצלו בנו משה ובתו רבקה שהצטרפו אל אביהם לארה״ב. ר׳ אברהם יצחק נפטר בירושלים זקן ושבע ימים.

יעקב צבי שהיה גר בקירכנדורף, אשר אנשיל מפקש וליפא מנירמדיר ניספו בשואה עם משפחותיהם, אחדים מילדיהם ניצלו.

ר׳ יחזקאל בן הזקונים שימש עשרות בשנים כשו״ב וחזן בעיר בראילה שברומניה. הם זכו כולם להינצל מהתופת הנאצית; אחרי המלחמה עברו לגור למרגרטין, עיר אבותיהם. בארץ השתקעו בבאר שבע. ר׳ יחזקאל נ״י גידל וחינך את חמשת בנותיו יחד עם אשתו רבקה מבית רוזנברג ע״ה, שנפטרה בישראל, לפי רוח התורה והמסורת.

ר׳ משה רוזנברג ז״ל

בגיל צעיר הגיע ר׳ משה רוזנברג לעירנו מרגרטין בשנת 1910.

בהגיעו לעירנו פתח בית ספר פרטי לתלמידים שגמרו ארבע כתות, כדי להכין אותם ללימודי גימנסיה. רוב התלמידים היו יהודים, אבל גם לא יהודים נרשמו לבית ספרו של רוזנברג שעמד על רמה גבוהה. לאחר פטירתו של קרול ברקוביץ, מנהל בית הספר העממי היהודי, בחרה הקהילה פה אחד את משה רוזנברג למנהל בית הספר בספטמבר 1922. הוא שימש בתפקיד זה עשר שנים עד יום מותו ב־1932.

מתוך 48 שנות חייו עסק בהוראה כשלושים שנה, מזה 22 שנה בעירנו. בליל ה־10 במאי 1932 נפטר באופן פתאומי מהתקפת לב. אשתו המסורה „דודה מרישקא״, שעבדה ביחד אתו כמורה בבית הספר העממי היהודי, ניספתה בשואה. שני בניהם חזרו חיים מן התופת, הבן השני אברהם שהיה עסקן בתנועה הציונית גר עם משפחתו בפתח תקוה.

איש ישר וירא אלקים היה ר׳ משה רוזנברג, היה אהוב על הבריות. כל בני העיר ללא הבדל דת העריצוהו עד מאוד. הוא עשה את עבודתו באמונה ובמסירות, הוא השריש בלב תלמידיו את אהבת ישראל, את ערכי המוסר ואת יחס הכבוד לעבודה. בדברי הספד שנשא רב העיר ר׳ שמואל זלמן וו״ב זצ״ל בהלווייתו ובשעת הקמת המצבה, הרים על נס את הישגיו בחינוך ילדי ישראל ברוח המסורת. ינו ואדס וינו פנט ג״כ נשאו הספדים באותו מעמד והשמיעו דברי הערכה על המנוח. עיניהם של הנוכחים ובמיוחד של התלמידים זלגו דמעות. בשבועון המקומי בשם „מרגיטא״ הופיע עליו מאמר אזכרה מפני עטו של שנדור בלום.

משפחת פראנק

אבי, אליעזר בן שלמה הלוי נולד בכפר וטיש, במחוז שטמאר ונפטר במרגרטין בט״ו כסלו תרצ״ט, 1939 לפי מנינם. בן תשע הייתי במותו ואחי בן 18, אחיותיו היו נערות צעירות. אבי היה אבטיפוס לאשכנזי אדוק אשר רץ למצוה קלה כבחמורה. הוא אהב ללמוד, ידע ללמוד אבל פרנסת משפחתנו לא הותירה לו פנאי להתעמק בסוגיות הגמרא. אחרי מותו — קיבל אחי הגדול על עצמו את האחריות לכלכלת המשפחה. הוא עמד במשימה בנאמנות ובגבורה. חסך מפיו, חס על כל פרוטה ובגדים מטולאים לבש על מנת להבטיח קיום של כבוד למשפחה, בגדים נאים לאחיותיו וכדי לשלחני לישיבות הטובות ביותר. ישא ברכה מאת ה׳ על כל מעשיו הטובים.

אמי, מנוחתה עדן, שקדה בכל כוחותיה לנהל את הבית בדרך הראויה לזכר אבא המנוח ודאגה לחינוכנו ברוח ישראל סבא. היא ושלוש בנותיה: חנה, שרה וסימה הושמדו באושוויץ. יהא זכרן ברוך וקללת עולם תחול על ראש מרצחיהן. אחותי הרביעית זלטה הלכה לעולמה שנתיים לאחר מכן.

אחי שלמה ואני יצאנו לאוסטרליה ושם הקימונו מפעל. שנינו התחתנו. אחי נשא בחורה ממרגרטין, את ביילה בת יוסף יהודה שטיינר ז״ל. היא אשת חיל אמיתית ומחנכת את ילדיה ברוח המסורת. אני נשאתי לאשה את ברכה בת ר׳ ישראל ודבורה שטול ז״ל מחוסט. היא מחזקת את ידי באהבה ובחכמה ובזכותה נוכל להתפאר בילדינו אותם חינכה להיות אנשים יראי שמים ויהודים גאים. בתי לאה חיה בירושלים עם בעלה חיים פאסיב שהוא דור ששי בארץ. אליעזר בני, יד ימיני בפירמה ובת זוגו הישראלית, הורים לילד חמוד. בני הקטן, ישראל, כבר סוחר עצמאי ועוסק בתכשיטים.

אני מבקר תכופות בארצנו הקדושה ועונג רב הוא לי להיפגש עם ידידי ממרגרטין.

מי יתן ונזכה בהקדם בשלום ונוכל לפתח את ארצנו בחומר וברוח. ברוח בה התחנכנו אנו בקהילת מרגרטין. כנאמר: „ועמך כולם צדיקים לעולם יירשו ארץ, נצר מטעי מעשה ידי להתפאר״...

חיים פראנק

ר׳ חיים יונש ז״ל

ר׳ חיים בן מנחם יונש נולד ב־1887 בכפר טשנד־סנטוי, בגיל צעיר הגיע למרגרטין ולמד בישיבתו של הרב ר׳ שמואל זלמן וו״ב זצ״ל. שמונה שנים למד בישיבה ברציפות, לאחר מכן נשא לאשה את מלכה בת ר׳ מרדכי דוב ברנט הי״ד. שמונה עשרה שנה חיו ביחד ר׳ חיים ואשתו, הוא נפטר בגיל 42 לאחר מחלה קצרה בי״ג באדר שנת תרפ״ט, השאיר אלמנה ושבעה יתומים.

בדברי הספד שנשא הרב בהלווייתו אמר בין השאר, כי ר׳ חיים יונש עשה ופעל למען טובת הכלל ולטובת נשמתו במשך שנות חייו הקצרים, יותר מאשר אנשים אחרים מסוגלים לפעול במשך שבעים או שמונים שנות חייהם.

חנות הבדים שלו ברחוב הראשי היתה מקום מרכזי לאיסוף תרומות לכל מיני מטרות ובעיקר לטובת בחורי הישיבה בני העניים. גורלם של הבהורים האלה — שבו התנסה גם הוא בצעירותו — הטריד אותו עד מאוד. לא היה יכול להשלים עם העובדה שבני הישיבות יסעדו על שולחן אחרים ושיהיו נאלצים לקבל נדבות כדי להחזיק את

עצמם. הוא התרים ואסף התחייבויות מיהודים בני העיר, מעיירות הסמוכות ומכפרי הסביבה, ועלה בידו להקים בית תבשיל לבני הישיבות, בו קיבלו ארוחה תמורת תשלום סמלי ומעוטי היכולת קיבלו חנם.

בקיאותו בשפה הרומנית איפשר לו לקיים יחסים טובים עם השלטונות. הוא ניצל זאת כדי לעזור ליהודים שנקלעו לצרה. יום ולילה באו אליו יהודים ולא יהודים, והוא ניסח וכתב עבורם בקשות ומכתבים ברומנית לשלטונות ולבתי המשפט ללא תמורה כספית.

פטירתו הסעירה את כל תושבי העיר. בהלווייתו השתתפו יותר מאלף איש, ביניהם נציגי השלטונות והרבה לא יהודים.

אלמנתו שני בניו ושתי בנותיו ניספו בשואה, שלוש בנות חזרו חיים מהתופת, שתים מהן — מרים רוזן וחוה אינדיג — גרות עם משפחותיהן בבני ברק, חנה לקס גרה בארצות הברית.

ר׳ יוסף ברגר סופר סת״ם ז״ל

אבי מורי, ר׳ יעקב יוסף ברגר ז״ל ב״ר ישכר דב ואמי מורתי טשארנה זיסל ז״ל בת ר׳ מרדכי דוד עברו לגור למרגרטין לפני מלחמת העולם הראשונה. מוצא אבי היה מרקוביץ (ליד סעליש) ואמי נולדה בטרנובה. הוריהם נפטרו לפני הולדתי. מכריהם סיפרו עליהם רבות ולשבחם.

כתוב ב„עשרת הדברות" „כבד את אביך ואת אמך" וכתוב בתורה במקום אחר „איש אמו ואביו תיראו", ודרשו חז״ל: הקדים את האב בכבוד, ואת האם ביראה, כי מהאב נוהגים לפחד ואת האם נוהגים לכבד יותר מתוך אהבה מאשר מיראה.

בביתנו זה לא היה כך. כיבדנו את הורינו מתוך אהבה, אבינו התייחס אלינו בחמימות, דיבר אתנו בנחת ובדברי נועם השפיע עלינו לטובה. ואם בכלל היתה יראה בבית — היתה זאת מאמנו היקרה שעולה הכבד של גידול עשרה ילדים רבץ על שכמה. ברם אינני זוכר מקרה אחד שאבא או אמא היו מרימים קול זה על זו. אהבה ואחווה שררו בביתנו.

אחיותי למדו תפירה והכנסתן היו קודש לחתונתן, הורי לא נגעו בשכרן. אנחנו האחים רחשנו חיבה עמוקה זה לזה כאילו היינו תאומים.

אבא נהג להשכים קום, ב־4 בבוקר, הוא הקדים את השמש, פתח את בית המדרש, השאיר שם את הטלית והתפילין. בחורף הדליק את התנור בטרם ילך למקווה. כשחזר התיישב ללמוד גמרא עד שעת התפילה. בבית אכל ארוחת בוקר

קלה פחות מכשיעור המחייב ברכת המזון. ובטרם ייגש לעבודה עיין תמיד בספר ואמר תפילה מיוחדת. באחת אכלנו ארוחת הצהריים. עמדנו ליד השולחן והמתננו לבואו של אבא, אחרי הארוחה נתן שינה קלה לעיניו כשבידו ספר של ה„כתב סופר". אחה"צ שוב חזר לעבודה עד שהחשיך, שוב הלך לבית המדרש ובשובו הביתה נטל ספר ולמד עד שאחזתו שינה.

כך עברו חייו בעבודת הקודש ובלימוד. חיינו לא היו עתירי מאורעות אבל ספר יכולתי למלא על תיאור ביתנו, בית יהודי אמיתי, בציור דיוקן אמא, אשת החייל, האחים והאחיות...

דב ברגר

אנדרי (באנדי) לורינץ ז"ל

נולד ב־1917 בכפר טוטי במחוז ביהאר להוריו פראנץ לורינץ ואסתר לוי, ולו אחות — אליזבט. כעשרים משפחות יהודיות התגוררו בכפר, חלקם עומדי אדמה, חלקם חנוונים וסוחרים. פרנץ היה בעל אטליז, מכר בשר כשר ליהודים ובשר טרפה לנוצרים. באנדי למד ארבע שנים בביה"ס היהודי בכפר ואחר כך נשלח לאורדאה — מארה לגמנסיה, שם עשה בגרות. היה ספורטאי מצטיין ושיחק כדורגל בנבחרת העיר. בגיל 18 התגייס לצבא הרומני ואחרי שנת שרות השתחרר כסגן משנה. חזר הביתה מהצבא וכפקיד המועצה הקדיש את מרצו לטיפול בבעיות פשוטי העם. רבה היתה אכזבתו בראותו שגם אנשי טיפוחו מצטרפים לתנועות הפאשיזם שעלו כפורחת בסוף שנות השלושים.

היה בין ראשוני המגוייסים בפלוגות העבודה של הצבא הכובש של הונגריה, חבריו העריצוהו על יושרו ואומץ לבו. על אף הסיכון שבדבר התייצב להגנת הנרדפים בפלוגה על לא עוול בכפם והתריס כנגד הקצינים, שהתעללו בפקודיהם היהודים. ב־1944 ברח מפלוגת העבודה, אבל עד מהרה נתפס ונשלח למחנה ברגן־בלזן בגרמניה. גם משם הצליח לחמוק והיה בין הראשונים שחזרו הביתה בראשית 1945.

אנדרי לא האשים את „עמך", את פשוטי העם מבין הנוצרים שהלכו שולל אחרי המסיתים. ולמרות שהוריו נרצחו ורכושו נשדד ורק אחותו נשארה בחיים — נכנס ראשו ורובו לעבודה הציבורית וכראש המועצה המקומית ביקש להטיב לתושבי הכפר העניים. בקושי מצא לו זמן לשאת לאשה את אהובת נעוריו, קלרה רוזנפלד שילדה לו בן (פטר לורנץ),

אושר המשפחה לא ארך זמן רב, המשטר הקומוניסטי חשף עד מהרה את

שיניו והחל לרדת לחיי היהודים באמתלאות שונות. הדבר חרה מאוד לבאנדי, אבל רק כשגיסו, איש תמים וישר ומשפחות, הוגלו ממקום מושבם (גיסו התחתן בפעם שניה לאחר שמשפחתו הראשונה הושמדה ע״י הנאצים), רק אז נפקחו עיניו.

יותר מאוחר נעצר גם הוא, באנדי, באשמות שווא והוחזק בכלא כחצי שנה. חוקריו התעללו בו, העמידוהו למשפט, אבל שופטיו זיכוהו מכל אשמה. מעשי העוול שנעשו לרבים וטובים ובעיקר ליהודים — וגם לו, כמובן — שברו את רוחו. כשחלה לא עמד לו כוחו להתגבר על המחלה ובגיל 37 החזיר את נשמתו הטהורה לבוראו. משפחתו עלתה ארצה והשתלבה יפה בחברה הישראלית.

אפרים לורינץ

יאנו „מאיור״, האסופי מן השוק

אחוזה גדולה היתה בתחום מרגרטין לנזירי העיירה מולק שבאוסטריה. מול בתי האריסים שהגיעו עד פרוורי העיר, התגורר משה זילברשטיין. יום אחד בצאתו מביתו הבחין בקבוצת ילדים ששיחקו ברחוב וצעקו בקולי קולות: יהודי! יהודי! — ודאי אחד משלנו נלכד ע״י הגויים — הבזיק החשש במוחו של זילברשטיין ורץ אל הילדים להציל את הנתקף. בהגיעו אליהם נעמד נבוך: לא מצא יהודי בחבורה. כל בני האריסים היו לבושים כותונת ארוכה עשוייה בד קנבוס. יד האריסים לא השיגה לקנות מלבוש נאות לבניהם.

אם כן, במי מתעללים הפרחחים הקטנים האלה? במעגל עמד ילד חסון, שחור תלתלים שארשת של מרי נסוכה על פניו. ראש הקבוצה, נער מגודל, ניגש אליו, הרים את שיפולי כותנתו לעשותו ללעג ולקלס. אכן מיד נתגלה ברבים שמבני ברית הוא.

מי אתה ומי הם הוריך? — שאלו זילברשטיין. נתברר שהוריו עזבוהו לנפשו ומשרד האפוטרופוס הממשלתי מסר אותו למשפחה נוצרית לגדלו תמורת שכר זעום. זילברשטיין הודיע על המקרה לראש חברה קדישא, ומר ישראל ברנט ניגש מיד לפעולה, לפדות את הילד מסביבתו הנוצרית. הוא נסע לגרוסוורדיין אל האפוטרופוס ושידל אותו למסור את ינו וידר (זה היה שמו של הילד) להשגחת הקהילה. תחילה אספו את הילד מר יצחק קאין ורעיתו, שהיו חשוכי בנים. אחר זמן מה מסרוהו לידי משפחת ברנט שגידלוהו במסירות ובחיבה. והואיל והאסופי הקטן נמצא באחוזה, הודבק בו הכינוי „מאיור״ שפירושו אחוזה בהונגרית. ינו וידר נרשם לחדר ותוך חודשים ספורים הדביק את חבריו בלימודים. הילד גדל והתחזק אך לא נקלט בחברה.

תפיסתו היתה טובה אך לא התמיד בלימודים ועד מהרה נתגלו תכונותיו הרעות. הוא התהלך בלבוש בלוי וקרוע כי את בגדיו הטובים מכר בשוק. פעמים רבות ברח מבית ברנט, הצטרף אל הצוענים שבסביבה וכאשר עיף מהרפתקאות היה חוזר אל הוריו המאמצים.

בגיל 16 עזב סופית את בית ברנט והוריו הטבעיים לא גילו אותו אלא שעה שהיה כבר מבוגר ולאחר שיצא לתרבות רעה. מישהו מהעיר נאגי־באניה שלח מכתב למר ברנט ובו הוא מודיע כי הנער, לפי כל הסימנים, בנו הוא; לכן החליט לאספו לביתו ולקחתו תחת חסותו. אולם בעת ההיא, חי לו הנער בעיר גרוסווארדיין והתפרנס על עסקים מפוקפקים. יום אחד, בברחו מפני השוטרים, נפל לתוך התעלה החרבה שמסביב למבצר הישן, שבר את רגלו ונתפס ע״י המשטרה. לאנשי מרגרטין נודע הדבר מהעתונות.

לאחר המקרה הזה הגיעה אשה למשפחת ברנט, שאלה על אודות הנער ינו והודתה כי היא אמו. היא סיפרה שעקבה כל הזמן אחרי בנה ושמעה כי החי״ק במרגרטין פרשה עליו את חסותה ושהוא נמצא בידים טובות. היא מבקשת, איפוא, להרשות לה להיפגש עמו. אחרי שמר ברנט סיפר לה את השתלשלות העניינים והראה לה את העתון על המקרה עם המשטרה, פרצה בבכי מר ואמרה, שכל תקוותיה לראות קצת נחת מבנה — נגוזו. לאחר שנרגעה קצת הראו לה את המכתב שנתקבל מנאגי־באניה. היא אישרה כי אכן כותב המכתב הוא אביו של הנער ינו.

עברו שנים וינו נעלם מהאופק. לילה אחד, בחורף 1942, התדפק על דלת ביתו של מר ברנט עלם שחרחר, נאה וחסון. — „באתי אליכם — שהייתם לי הורים במקום הורי שעזבוני — להיפרד מכם ולבקש את סליחתכם על כל מגינת־הלב שגרמתי לכם בנעורי — אמר בהתרגשות. — דרך ארוכה ומסוכנת מאוד לפני. אנא, ברכוני שאצליח בדרכי״. עם שחר חמק מהבית ומאז נעלמו עקבותיו.

שמועות שונות ומשונות, אחת דמיונית מחברתה, התהלכו עליו בקהילה, שמועות שלא פסקו גם אחרי המלחמה. נאמר עליו שעבד בשירות הריגול הרוסי וכי רב היה חלקו בשיחרור רומניה מידי הגרמנים. שמועה אחרת סיפרה, שעלה ארצה בדרך בלתי חוקית, התגייס לבריגדה ונפל בקרבות.

מי יודע, היוודע אי פעם מה עלה בגורלו של המאיור ?

חייו הסוערים ותעלומת היעלמו מעסיקים עד היום הזה את דמיונם של שרידי עירנו.

„ועננים אדומים מתחשרים..."

המעפילים

אגדה זדונית מהלכת בקרב הציבור החילוני על התנכרותה, כביכול, של היהדות החרדית לתנועת העליה ולבניית הארץ בתקופה המודרנית. ולא היא! כדאי לעיין בספרי ההיסטוריה למען היווכח, שהעולים עד 1904 (ראשית „העליה השניה" המפורסמת) כמעט כולם ממחנה החרדים יצאו. הם ולא אחרים היו אלה שהניחו את יסודות ההתיישבות החדשה בארץ ישראל. העליה החרדית לא פסקה גם במאה שלנו, בשנותיה השלוות יחסית ובתקופה הסוערת של השתלטות הנאצים על אירופה. כדי להוכיח את צדקת דברינו נביא כאן את דוגמת עיירתנו — מרגרטין.

בסוף 1938, בתקופה שלפני השואה, בטרם יעלה איש על דעתו את זוועותיה, עלו ארצה שבעה בחורים מצעירי אגודת ישראל במרגרטין. לא בסרטיפיקטים ולא כתיירים שלווים אלא באופן בלתי ליגאלי, מתוך הרפתקנות ותוך סכנת נפשות, כמוהם כשאר המעפילים בימים ההם. המאמר, המתאר את תלאותיהם, חובר לפי הרשימות של ר' אליעזר רוזנפלד איש חיפה ור' ישראל קולקיר, תושב ראשון לציון, שניים מתוך שבעת מעפילי מרגרטין בשנת 1938. קצר המצע מהשתרע, לכן לא נוכל להביא את דבריהם במלואם — ואתכם הסליחה.

והרי קטע ממאמרו של מר קולקיר:

רעיון העליה לא בא לי, כמובן, בפתאומיות. שנים הגיתי בו והמאורעות של שנות השלושים האחרונות רק חיזקו את החלטתי: להסתלק מאירופה בהקדם האפשרי. בן דודי ואהוב נפשי ר' יוסף אהרון ברנט נ"י ידע את אשר עם לבי, כי רבות וארוכות נועצתי עמו בדבר אפשרויות העליה.

הואיל ולא היה לנו מושג על אופן ביצועה של התכנית, התעניינו בכל מיני מקומות עד כי נתחוור לנו המצב: רשיונות עליה ניתנו רק לחלוצים, לסטודנטים או לבעלי הון, וגם לסוגים האלה בצימצום. „עמך", כלומר יהודים מן השורה שרצו לעלות ארצה, נאלצו לעשות זאת בדרך בלתי חוקית, באניות שאורגנו על ידי הבית"רים או ע"י אירגונים רשמיים למחצה של הסוכנות. וגם הדרך הזאת לא היתה פתוחה בפני כל, כי זכות קדימה ניתנה לפליטים שברחו מארצות ששלטו בהן הנאצים: גרמניה, אוסטריה וצ'כוסלובקיה. על כל פנים הצעד הראשון היה, לנסוע לנמל

קונסטנצה ולמצוא דרך לעלות על אנית מעפילים או להגיע ארצה כנוסע סמוי ובלתי חוקי באניה בלתי חוקית. הסוכנות לא מימנה בימים ההם אף לא את עלייתם של אלה שזכו ברשיונות עליה מטעמה, על אחת כמה וכמה לא את יוזמת המעפילים.

בקיץ 1938 גמרתי בלבי לעשות את כל המאמצים האפשריים והבלתי אפשריים, לעלות לארץ ישראל. החלטתי לא להירתע מקשיים ולנסות להתגבר על המכשולים, טוב יהיה — חשבתי — אם יתלווה אלי בן משפחה או חבר; אך אם לא ימצא כזה, אסע לבד. לאחר שכמעט גמרתי את ההכנות לנסיעה, הודיע לי במפתיע אחי הגדול יצחק אייזיק, שהוא מוכן להצטרף אלי במסעי לא״י, כמובן שקיבלתי את הצעתו בשמחה רבה.

מלבד הקושי בהשגת מקורות המימון לנסיעה, עליו התגברנו איכשהו, נתגלה קושי חדש, בלתי צפוי ולא פחות חמור מהמכשולים האובייקטיביים שחסמו את דרכנו לארץ ישראל. אמנו הי״ד, שהתאלמנה בצעירותה ובעמל רב גידלה אותנו — את ילדיה, התנגדה בתוקף לעלייתנו. אנחנו ניסינו לרכך את התנגדותה הנוקשה, ביקשנו את קרובינו שידברו על לבה, אך ללא הועיל. ברם אנחנו כבר החלטנו לעלות ארצה והמשכנו בהכנות הנסיעה. נפרדנו מידידינו ומקרובינו. זכורה לי בעיקר הפרידה מדודי ר׳ ישראל ברנט ומרעיתו, הדודה שרה, שאהבונו כאהוב הורים את בניהם. בטרם צאתנו מהבית קראה לי הדודה, שהיתה צדקנית מופלגת, ובאין רואים נתנה בידי מטבע עטופה בנייר ואמרה: „בקשה גדולה לי ממך, בני. כשתגיע לירושלים, גש אל הכותל המערבי ומסור את זה לעניים. ראה, עשיתיך שליח מצווה וכתוב כי 'שליחי מצוה אינן ניזוקין'". — תהיתי על דבריה, על פנייתה אלי, אל הצעיר ולא אל אחי הגדול — ורק שנים אחר כך הבנתי את פשר המעשה שעשתה. — כי אחי לא זכה לעלות ונספה בימי השואה...

ביום ה׳ לפרשת „ויחי" תרצ״ט (התחלת ינואר 1939) בשעת בוקר מוקדמת יצאנו מן הבית לנסוע לגרו״וד ומשם ברכבת לקונסטנצה. קר היה בחוץ וקר היה בלב פנימה, כי אמנו לא השלימה אף ברגעי פרידתנו עם תכניתנו. התמקמנו באוטובוס, אמרנו ברכת השחר וכמה מזמורי תהילים ובעוברנו ברחובות ראינו מבעד החלון את יהודי מרגרטין מזדרזים והולכים לבית הכנסת. חלונות ביהכ״נ הגדול כבר היו מוארים. הזריזים שהשכימו קום כבר היו שקועים באמירת תהילים ובלימוד דף גמרא. שלום לך עיירתנו היקרה, שלום לכם אחינו היקרים. הרי תפילתכם תלוונו בדרכנו לארץ הקודש!...

כבר בערב הראשון בשבתנו במסעדה הכשרה היחידה בעיר הנמל קונסטנצה, מצאנו קשר עם אנשים שחזותם העידה על מוצאם ממרמורוש. נכנסנו אתם בשיחה

יכשנודעה להם מטרתנו, הפגישונו עם מלח מהאניה „טרנסילבניה" שהפליגה לפי לוח זמנים קבוע בין רומניה והיפה. תמורת 7000 ליי היה מוכן להגניב איש אחד כנוסע סמוי לאניה ולדאוג לו בימי ההפלגה. סוכם בינינו בנוכחות עדים שאם חס ושלום, תהיה איזו תקלה — יוחזר כספנו. אשה מרמת־גן, שביקרה את קרוביה ברומניה ואתה עשינו היכרות, הבטיחה להציג את אחי בפני השלטונות הבריטיים בארץ ישראל כבעלה.

שבוע ימים עברו עלי בתקווה ובציפיה לבשורה הטובה כאשר פתאום, כרעם משמים בהירים, באה בשורת איוב: אחי נמצא במאסר בקונסטנצה במשטרת הנמל. מיד רצתי לנמל לבקש ראיון ממנהל הנמל, רומני בשם טרויאן, הוא ציווה להביא את אייזיק, הוריד מידיו ומרגליו את הכבלים והרשה לנו לשוחח באין מפריע. אייזיק סיפר לי את אשר קרה לו בדרך ואת כשלונו לחמוק מעיני המשטרה בנמל תל אביב. כעולה בלתי ליגאלי — הוחזר ב„טרנסילבניה" לרומניה. כל מאמצי לשחררו עלו בתוהו. הוא הועבר לבנין המשטרה והואשם בהברחת גבול. יותר מאוחר כשהשתחרר, ניסה פעמים רבות לצאת מהמדינה; פעם קפץ לים והגיע בשחיה אל אניית מעפילים אך האניה היתה מלאה עד אפס מקום והפליטים סירבו לאספו. עוד תלאות רבות היו צפויות לאחי; מרבות מהן יצא בשלום עד כי בסוף נתפס ע"י הגרמנים שהרגוהו. — ארץ, אל תכסי דמו!

כשלון אחי לא הרתיעני מלנסות את מזלי, למרות שאז גם חסרון הכיס היה בעוכרי, המלח, למרות ההסכם שהיה בינינו ולמרות השתדלויות השושבינים לעיסקה — לא החזיר את הכסף שקיבל עבור הברחת אחי. ולמרבה הפלא דווקא במצוקתי הרבה מצאתי לי עוזרים וזכיתי להיות לעזר גם לאחרים. בימי שהותי בקונסטנצה קיבלתי מברק ממרגרטין ונתבקשתי להמתין לקריאה טלפונית בבית הדואר בשעה שבע בערב. ובכן, מה קרה בקהילתנו השקטה? או שנסיעתנו עוררה הדים או שגם אחרים מצעירי אגודת ישראל השתעשעו ברעיון העליה, אך עובדה שידיד נעורי, אליעזר רוזנפלד התעניין בטלפון באפשרויות המעשיות של העליה. כן הודיעו האחים גרוס, מנדל הרש וברוך (שניהם ירדו לאחר מכן לארה"ב), שהם מצטרפים אל אליעזר אם יש סיכויים לבצע את התכנית. אמרתי להם שיבואו מיד ואני בטוח שנמצא דרך לעלות על אחת מאניות המעפילים. אכן השלושה הגיעו לקונסטנצה תוך זמן קצר ומלבדם הצטרפו אלינו עוד שלושה ממרגרטין הרי הם: חיים הולד, נכדו של ר' דוד קיש, מנכבדי הקהילה, יוסף שטרן, ומנדל ברגר, שאחיו עלה זמן מה אחרינו, התגייס לצבא האנגלי ונפל בקרבות באיטליה. היינו כבר שבעה וכקבוצה מגובשת משכנו אלינו עוד 13 בחורים מטרנסילבניה. הנמל המה מפליטים, אלפים הגיעו ברכבות

מצ׳כיה, מאוסטריה ובעיקר מ,,שבע הקהילות״ ללא תעודות כשרות וללא דרכונים. הללו לא הורשו להסתובב בעיר, מפני עינא בישא, כלומר מפני עיניהם של הסוכנים הבריטיים שהתחילו במלחמת הורמה נגד המעפילים. רובם הועלו על האניה שהמתינה לבואם, מיעוטם אוכסנו במרתף הענקי של בית המכס ליד המזח. המהומה, הרעש, ההתרוצצות וחוסר הסדר ששלטו בנמל, יכלו לשגע פיל. אך לא השפיעו במאומה על היהודים, שלא היתה להם ברירה, אלא לעבור את שבעה מדורי הגיהינום של ההעפלה כדי להגיע בסוף אל חוף מבטחים...

והרי המשך הסיפור על פי דיווחו של מר אליעזר רוזנפלד:

...הועד שבחרנו בו כדי לייצגנו ניסה לבוא במו״מ עם מארגני ההעפלה למיניהם שייאותו לאסוף אותנו לאנייתם — אך ניתקל בקיר אטום. ,,אין מקום״ — היתה התשובה השיגרתית — ,,זכות קדימה לפליטים, חסרי האזרחות התלויים על בלימה״. ואז, למזלנו, נפגשנו עם מוטי גולדברגר, בחור אציל נפש ופיקח, שהיה בן עירנו. — סיפרנו לו על תלאותינו והוא הרגיענו ונסך תקוה בלבנו: ,,אל ייאוש, חכו יום־יומיים ואנסה לעשות משהו למענכם״.

ואכן מוטי לא הכזיב אותנו. כעבור יומיים בא למלון, כינס אותנו והודיע לנו שהצליח לגמור עיסקה עם מפקד המשטרה המקומית, המוכן — תמורת סכום נכבד — להעלות אותנו על אניית מעפילים על אפם ועל חמתם של מארגניה. כלומר לא רק עלייתנו ארצה תהיה בלתי ליגאלית, כי אם גם צירופינו לעדת המעפילים, הואיל והיינו קרובים לייאוש — נאחזנו בהצעתו, בצפורנינו. מסרנו את הכסף למוטי ותמורתו ,,נעצרנו״ בנמל ע״י המשטרה שעמדה לגרש אותנו, פליטים יהודים חסרי מולדת — כביכול — ולהעלותנו בכח על אניית מעפילים. נלקחנו לבנין המכס ועם עלות השחר הובלנו בלוויית ארבעה שוטרים ובלש לבוש אזרחית — אל האניה. זו כבר היתה מלאה עד אפס מקום, כי נוסעיה, שהגיעו יום לפני כן ברכבת מיוחדת, כבר הועלו עליה לפני כן. ראש המשטרה, שהיה שליט כל יכול בנמל, החליף כמה מילים עם מארגן קבוצת המעפילים וכתוצאה מכך צורפנו גם אנחנו אל נוסעי האניה בשם ,,אסתור״ ביום 22.2.1939; שהינו באניה הזאת עד אור הבוקר.

מכיוון שהאניה הזאת לא היתה מסוגלת להכיל ולהסיע 850 איש, הועברנו באותו יום לאניה אחרת בשם ,,ג׳יפו״. זו היתה אניית משא אשר הותאמה להסעת אנשים. הפלגנו בה ביום 23.2.39 לפנות ערב.

כשבועיים לאחר הפלגתנו, כשהתרגלנו כבר לחיים בצוותא בבטן האניה ואחרי שעברנו את הדרדנלים והגענו לים האגאי, קרה האסון. אנייתנו עלתה על שרטון במרחק קילומטר מחופי האי כרתים. כל היום היו סערות ורוחות חזקות, ונדמה היה

כל רגע כי האניה עומדת לטבוע. רב החובל מתוך רצון להציל את האניה התקרב לעבר החוף וכאן נתקלה האניה בסלעים. לפי גירסה אחרת עשה תמרונים כדי להתרחק מעיני הבולשת הבריטית.

הדבר קרה בשעה שתיים אחר חצות, יום לפני פורים. למזלנו גילו אנשי הצוות קור רוח ותושיה. כשעמדו על הנזק וראו שאין תקנה לאניה, הורידו במהירות את הסירות והחלו מיד בפעולות הצלה. הכל התנהל בסדר מופתי. הנוסעים שמרו על קור רוחם וללא דוחק וללא מריבות ירדו בסירות והתרו לכיוון החוף. אבל המטען — המזוודות והבגדים — הלכו לאיבוד. זה היה ב־10.3.39.

אף כי האניה שלנו שידרה כל הזמן קריאות ס.או.ס., לא נראתה באופק אף אניה. עמדנו בקור עז על החוף. אספנו עצים והדלקנו מדורות כדי להתחמם וצלינו דגים. למחרת היום הגיעה האניה „קאטינה" — גם זו נרכשה ע"י תנועת בית"ר — יאספה אותנו. לזכותה ייאמר כי למרות שהיו בה כ־800 איש שחלק מהם חולים, המזון לא היה בשפע — קלטה אותנו. 850 טרופי אניית ג'יפו ב' ונוסעיה דאגו למזוננו. באין ברירה לא נותר לנו אלא להתרגל למצב ולקבל ברוח טובה את תהפוכות הגורל. גם דברי מפקד האניה — אברשא היה שמו ולפי התנהגותו היה יליד ארץ ישראל — עודדונו להירגע. הוא הביע את תקוותו שתוך מספר ימים נגיע לחופי הארץ. ברם יש להתכונן לקשיים ועלינו להתאזר בסבלנות אם ההפלגה תימשך זמן רב יותר.

סוף סוף הגיע הרגע המיוחל. בליל ראש חודש ניסן הגענו לחופי נתניה, האניה נעצרה, מנועיה נדמו, הסירות הורדו והחלה הנחיתה. ראשונים יצאו האמהות עם ילדיהן הקטנים ואחריהן — כל מי שהשכיל להידחק אל התור. אכן הדוחק לא היה רב, כי למראה השקט, הסדר והקצב המהיר היה כל אחד בטוח שבמוקדם או במאוחר יגיע תורו.

בינתיים האיר השחר על חופי נתניה ונאלצנו להפסיק את הפעולה. כ־750 איש הועלו לחוף, ובעזרת האוכלוסיה הרביזיוניסטית של העיר הקטנה חמקו כולם מצפרני המשטרה הבריטית, שארבה למעפילים.

האניה חזרה על עקבותיה לכרתים, הצטיידה במזון ובמים וציפתה להזדמנות לשוב אל נתניה. בליל הסדר הפלגנו שוב ובליל אחרון של פסח הגענו אל החוף ושוב הועלו כ־300 איש ליבשה. אנייתנו נשארה מחוץ למים הטריטוריאליים והאנשים עשו את דרכם לחוף בספינת דיג גדולה. אנחנו, שרידי המעפילים כ־200 איש, כולנו צעירים בשנות העשרים והשלושים, ניסינו את מזלנו שבוע לאחר מכן, צפופים ודחוקים בספינה קטנטונת, אך הפעם בגד בנו המזל. קמה סערה גדולה שרק בקולנוע, בסרטי הרפתקאות אפשר לראות כמותה. הזרמים והגלים טילטלונו מקפריסין לנמל צור.

הצרפתים הביאו לנו מים ופירות ועם שוך הגלים יצאנו שוב לדרך. בפעם הרביעית הייתי כבר בחופי נתניה. ממרחק מאה מטר ראינו את אורותיה. הורדנו ארבע סירות קטנטנות ובכל אחת שישה אנשים. ברם, בטרם תגענה הסירות לחוף הונסו בחזרה ע״י הבהוב אותות אזהרה. הפעם הבריטים היו הזריזים. בטרם יספיק הקברניט להתניע את מנוע הספינה, חסמו שתי סירותיה של משטרת החופים את דרך נסיגתנו.

אחד מאנשינו, יעקב וינד שידע אנגלית רהוטה, השיב לשאלות השוטרים ושיכנע אותם שאנחנו פליטים מגרמניה ומאוסטריה המבקשים בארץ ישראל מיקלט מפני חמת הנאצים. כן סיפר וינד שזה שלושה חודשים אנו מיטלטלים בים, מזי רעב ואכולי כינים. השוטרים קשרו את ספינתנו לספינת משמר החופים, שגררה אותנו לנמל חיפה. הגענו לאדמת ארץ ישראל ב־12.4.39.

בו ביום באו נציגי ועד הקהילה של הדר הכרמל וסיפקו לנו מזון, לרבות פירות ובעיקר תפוזים בשפע. פקידי משרד הבריאות חיטאו אותנו ואת בגדינו מהכינים ומהחיידקים השונים ואנו התרחצנו, לראשונה אחרי 14 שבועות במים חמים, להנאתנו.

ונסיים את הפרשה בדברי מר ישראל קולקיר:

...ביום הרביעי לשהותנו בנמל, קמה מהומה גדולה באיזור הנמל. מפי ספק המזון נודע לנו, שכל היום היו הפגנות סוערות למען שיחרורנו המידי. מזה למדנו, שאנו נידונו לגירוש ע״י האנגלים, אותם הערצנו כל כך, בהיותנו בחו״ל. מצבנו החמיר בהגיע לחיפה אניית „אסימו״ ובה כ־300 מעפילים. (אניה זו עשתה את דרכה בנוחות ובתנאים אידיאליים. אורגנה ע״י הציונים הכלליים, הפליגה מקונסטנצה ב־1.4.39 והגיעה לאביחיל ב־8.4.39 בערב. מחמת הים הסוער הורדו שם 90 מעפילים בלבד. כעבור שני לילות הורדו עוד מאה, ליד קיסריה ושם נתפסה הספינה והובלה לחיפה). אם הבריטים היו מוכנים לשחררנו, עתה, בהתווסף אניה פורצת גדר, לא יכלו להיכנע ללחץ דעת הקהל היהודית. אכן אחרי שמונה ימי שהייה בנמל הוגש לנו כתב הגירוש. אך הואיל ולפי חוקי השיט הבינלאומיים אין משלחים אניה מהנמל ללא ציוד מתאים ובלי מזון מספיק — החלו להעביר לספינתנו כל מה שדרוש להפלגה תקינה. ואילו אנחנו, אשר לפני כמה ימים היינו מוכנים לתת את כל רכושנו עבור פרי או פרוסת לחם טריה, כשעמדנו על כוונת הבריטים, קמנו כאיש אחד וזרקנו הימה את כל המזון שהובא לאנייתנו. ברם גם הבריטים לא היו מן הוותרנים והודיעונו שבשעה 12 אנחנו נגורש יחד עם ה„אסימו״ בין אם יש לנו בין אם אין לנו מזון. אכן בשעה עשר בלילה עלו שוטרים אנגלים על ספינתנו להסדיר את הפלגת שתי האניות. נוסעי „אסימו״ לא גילו כל התנגדות ואילו אנחנו נקטנו בכל התחבולות כדי לעכב בעדם ולסכל את ההפלגה. בחור בשם רובינשטיין, שהיה מומחה בהעמדת פני מתעלף, —

„התעלף" ונראה כמת. הרווחנו שעה עד שהובהל רופא „והחיה" אותו. אחרי כך אני התכבדתי להתעטף בטלית וקראתי פסוקי תהילים בקולי קולות. המחזה הזה שוב ריתק את תשומת ליבם של הבריטים ושל הצוות לזמן מה. לבסוף באה מכת הנגד הקשה שלנו: רובינשטיין, שרק לפני שעה קלה נחשב למת, התגנב אל החבל שקשר אותנו אל „אסימו" — וחתך אותו. המנוע של ספינתנו לא פעל ואילו ה„אסימו" יצאה לדרכה.

מפקד אנייתנו, אברשה, (סטבסקי?) חייך לעברנו מתוך סיפוק: — פרקי תהילים עזרו לנו רבות — הפטיר. ברם אני משוכנע, שגם הוא לא ישב בחיבוק ידיים, כדי לחבל בהפלגה. בשעה 12 בלילה נתקבלה הודעה ששר המושבות, מקדונלד, נענה לבקשת הציבור והעניק לנו סרטיפיקטים. כך היינו קבוצת המעפילים הראשונה ש„טוהרה" והפכה לליגאלית. למחרת היום הורדנו מהספינה ואחרי ששה שבועות של קרנטינה, — שהיתה ספק בית מעצר, ספק בית הבראה — צויידנו בתעודות זהות ושוחררנו כאזרחי ארץ ישראל.

אליעזר רוזנפלד וישראל קולקיר

גילאי 1921 נקראים אל ה„דקר"

ימי הקיץ של 1942 עברו עלינו בעצלתיים. הנצחונות המזהירים של גרמניה ברוסיה הדהימו אותנו, היהודים. ואילו החברה הנוצרית צהלה ושמחה. להונגריה, אחרי שהוחזרו לה שטחים נרחבים מידי שכנותיה בעזרת בעלי בריתה הנאצים, לא היו מטרות מלחמה ברורות. החברה הנוצרית, יותר משהתלהבה ממילוי שאיפותיה הלאומיות, חתרה למטרה שהיתה קרובה ללבה ולכיסה והיא: הניצחון המוחלט על היהודים. תשומת לבה היתה ממוקדת בנושא אחד ויחיד: איך להשפיל את היהודים, לרושש אותם כליל ולרשת את רכושם הרב. אמנם החוק עדיין הגן על היהודים, אבל גזרות חדשות ומשונות נגזרו עליהם לבקרים ומעמדם החברתי ירד פלאים.

גם במרגרטין הורע מצבנו, סבלנו מכך בעיקר אנחנו, הצעירים. לא נתקבלנו לאוניברסיטאות, שערי הפקידות היו חסומים בפנינו, אי הקצבת חומרי גלם ומצרכים יסודיים לסוחר היהודי גרמה לאבטלה בקרב המועסקים במסחר ובתעשייה. גם בישיבות פחת מספר התלמידים.

אין תימה, שבתנאים כאלה לא היה לנו חשק לפתח חיי חברה ותרבות. האנטישמיים הרימו ראש, ההתגרויות ביהודים במקומות ציבוריים, ברחוב, בקולנוע, וברכבת היו חזון נפרץ. סבלנו קשות מזדון לבם של מדריכי ה„לבנטה", אירגון

טרום־צבאי של הנוער בהונגריה, לפי החוק חייבים היינו גם אנחנו היהודים להשתתף באימונים השבועיים. המדריכים נהגו בנו בגסות וחברינו הנוצריים לעגו לנו בגלל הסרט הצהוב, שנאלצנו לענוד על שרוול מעילנו.

אנחנו גילאי ה־1921 ציפינו בכליון עינים לקבלת צוו התייצבות, ולא מפני הכבוד שבשרות הצבאי ולא מפני שהערצה יתרה הערצנו את צבא הונגריה. פשוט, רצינו להיפטר מהשרות בהקדם האפשרי. מרוב להיטות התעלמנו מהצרות, שבכל הוודאות היו צפויות לנו בצבא.

פתחנו פה לשטן ואכן לא איחר להופיע. ביום בהיר אחד בסוף חודש ספטמבר נקראנו להתייצב במשרדו של יושקא סבו, מנהל לשכת הגיוס במקום. בזדון לב מופגן הודיע לנו על גיוסנו והביע את תקוותו שהצבא ההונגרי המהולל לא יהסס להראות את נחת זרועו ליהודונים המפונקים כמונו.

בהרגשת אי נחת חזרנו הביתה והרצון להתגייס נמוג והיה כלא היה. בו ברגע נפקחו עינינו ועמדנו על משמעות הפרידה הקרובה מההורים, מהאחים, ובכלל מאווירת הבית. אבל, גזרת המלכות היא גזרה, ולא היה בידינו לבטלה.

בימים ההם כבר רווחו שמועות ברחוב היהודי על יחסה המעליב של הקצונה כלפי המגוייסים היהודיים. נודע לנו, בין השאר, שהצבא אינו מספק לנו מלבוש וציוד. הזקנים, האבות והסבים, ששירתו במלחמת העולם הראשונה ועדיין זכורים היו להם הימים הטובים של הקיסר פרנץ יוזף, מחו בתוקף נגד השמועות וההשערות שהיה בהן, לפי דעתם, משום השמצת „צבא המולדת": — הצבא ההונגרי סיפק בעבר ויספק גם בהווה את כל צרכי חייליו — טענו. הם, הזקנים, לא נתנו את לבם לכך — ואף לא יכלו לתת, שהזמנים השתנו ואנחנו היהודים, אזרחים שווי זכויות של אתמול, הפכנו לעדה שנואה ומיותרת, שהשפלתה למעשה פטריוטי תיחשב.

גם השמועה על נסיבות מותו של פישטא נויפלד, בעל אחיניתי אילונקה, לא חדרה לתודעתנו. פישטא זה, עורך דין ודוקטור למדעי המדינה, אולץ יחד עם חבריו, עובדי עבודת פרך גם הם, להירתם לעגלה כאילו היו סוסים. מאות קילומטרים משכו את העגלות הטעונות בדרכי אוקריינה. חיילים הונגריים ישבו על הדוכן והצליפו בהם בשוט כבבהמות משא כדי לזרזם. פישטא המסכן לא יכול לעמוד בהשפלה ובקשיי העבודה ...

הוויכוח על הציוד הסתיים בכך שלבושים „אלגנטית" ומצויידים כהלכה יצאנו לרכבת ב־3 באוקטובר. תחנת הרכבת המתה מקרובים ומידידים, שבאו ללוות את „החברה" שכללה את לאצי פרקש, את בנציון פרידלנדר, את שמעון נוח סולומון, את ארני וולנר, את אימרי קליין ואת האחים וולנר. אביו של לאצי, הדוד פרקש,

הצטרף אלינו לראות מה יקרה לנו בקסרקטין. כסמל במילואים מוותיקי המלחמה הקודמת, הוא נחשב למומחה בעניינים צבאיים.

בבוקר הגענו לנאגי־באניה, ששימשה כמרכז גיוס מחוזי. כיתת טוראים נשלחה לרכבת לקבל את פנינו ולהוביל אותנו אל הקסרקטין. רצועות עור ניפנפו בידם ובפנים זועפות צעקו עלינו: להסתדר בשתי שורות! ביקשנו רשות לשכור לנו עגלה להסעת הפצינו המרובים, אבל נתקלנו בסירוב מוחלט. בדרך עקלתון, בין מצבות של בית הקברות העירוני הובלנו לקסרקטין, עדה עמוסה לעיפה, נתונה למשיסה. שם פגשנו את המגוייסים מהסביבה, את ארני קאופמן מספלאק, את ארני גרוס מוארויז, את מיקלוש צייגר ויאנצ׳י יעקב מהכפר פיר ואת עדי מאן מבודונוש. בחצר נצטווינו להסתדר בשורה ולהריק את תוכן תרמילינו על שמיכות. בידים שלובות מעל עורפנו בעמידת דום נאלצנו לעמוד משך שעות. בהריקת שיניים צפינו בחיילים שבדקו את חפצינו ו„שיחררונו" מכל מה שמצא חן בעיניהם. שעונים, מציתים יקרים, עטים נובעים, מכונות גילוח נעלמו בכיסי הבוזזים, חיילי הצבא ההונגרי המפואר. אוי ואבוי היה למי שהעז למחות, אפילו רק לזוז ממקומו. קללות נמרצות הומטרו על ראשו בליווי מכות. כך נהגו גם במחלקת המגוייסים הקשישים שעמדו לידינו. ביניהם היו אחדים ממרגרטין: טיבי קליינמן, פאלי ודס, שאני גליק וג׳ורי גולדברגר. גם הם לא נקראו לדגל, אלא לדקר, לכלי החפירה, לעבודה ולסבל לא יתואר...

צעקות ונביחות מחרישות אוזניים של קצינים וסמלים מילאו את החלל. ומעל כל הצריחות התנשא קול התרועה של הסגן רץ: „עייפים אתם, יהודים? עייפים אתם!? קדימה! קפצו מהר כקפיץ! כן, כקפיץ!" — ואנחנו, מה יכולנו לעשות? קרסנו תחתינו וכצפרדעים קיפצנו סביב מגרש האימונים להנאתו של הסגן הסדיסטי. לאחר האימונים באה המנה השניה: גילוח הזקנים והפיאות. לנגד עיני גילחו החיילים בגסות את פיאותיו של יהודה לוי, ראש ישיבה ותלמיד חכם מופלג, ואת זקנו של ד"ר אישטוואן ואידא, רבה הראשי של קהילת הניאולוגים באורדיה.

הסתדרנו בתור לקבל ארוחת צהריים, ליד דודי הבישול עמדו התורנים, עובדי עבודת פרך כמונו, גילאי 1920. המתננו על עומדנו עד שהופיע הסגן אלשו־פתי, הקצין התורן של הגדוד. בטרם יינתן אות לחלוקת המזון גם הוא ביקש להשתעשע קצת על חשבוננו וערך בדיקת ניקיון חפוזה. שני תורנים לא הספיקו לסלק שני בדלי סיגריות. — „האכילו אותם בסיגריות"! — צרח והוא עצמו עזר לתחוב בקצה מקלו את בדלי הסיגריות לגרון התורנים. זה היה „התבלין" לסעודתנו בנאגי־באניה.

אחרי הצהריים נערכנו למיסדר. מול הגדוד שהורכב מעובדי עבודת פרך, ניצב

הסרן מורדיני רב־פקד וממונה על אחד מבתי הסוהר בחיים האזרחיים, לשאת את נאום הבכורה שלו לפני גדודו. בנימה ארסית גולל לפנינו את עקרונותיה הפוליטיים של הממשלה כלפי היהודים.

עד היום הזה מהדהד באזני קולו הצרוד:

— „היהודים הם בוגדים מטבעם.. אם ניתן נשק בידם, בהזדמנות הראשונה יפנוהו נגֶד צבאנו. כדי שדבר כזה לא יקרה — המעדר והאת יהיו נשקכם, יהודים. ותעבדו במרץ, כי אין זה בית הבראה. מי שיפר את כללי המשמעת אף במעט שבמעט — דמו בראשו! היהודי דומה לעלוקה, מנצל את הנוצרים ומוצץ את דמם. היהודי אינו מביא כל תועלת לחברה האנושית; אנו הממונים עליכם נדאג לכך שלפחות מותכם לא יהיה שוא. גופותיכם הסרוחות תדשנה את ערבות אוקראינה שתתנינה יבול ברכה לאומה הגרמנית ולבעלת בריתה הנאמנה האומה ההונגרית!״.

פסוקים כדרבונות מפיו של אדם משכיל, וקצין בצבא המתפאר בשמירת ערכי הנצרות. אחרי המיסדר נשלחנו למטבח לקלף תפודים. מדי פעם פקדונו ה„משגיחים״, חיילים שבאו לבדוק אם אולרינו חדים והקילוף נעשה כדת וכדין. מי שהשאיר מבשר התפוד על הקליפה נענש קשות על ביזבוז מזון בימי מלחמה.

רק לאהר חצות תקעו תקיעת אשכבה. מבני עץ רעועים בני קומתיים שימשו לנו מיטה. שנים־שנים שכבנו על מצע הקרשים. קש, חציר, שמיכה? — אסור לפנק את היהודים. ליל אוקטובר היה והקור חדר לעצמותינו.

רעודי איברים וכאובי עצמות התעוררנו בבוקר. אורו של היום השני במחנה הפציע דרך העננים. נגמר המעת־לעת הראשון במחנה העבודה ועוד 940 היו עתידים לבוא אחריו. בגלות... בניכר... בעבדות...

אהרון קליינמן

יהדות מרגרטין

הזמר האחרון

הזמן: ינואר 1943. המקום גרודישטה, כפר רוסי גדול, שבתיו מפוזרים על פני שטח נרחב בסמוך לעיקולו הצפון־מזרחי של הנהר דון. במקום ההוא חנתה פלוגת העבודה מס׳ 2/210 בפיקודו של הסגן ד״ר אורל דג׳יו. קצין זה היה ממוצא רומני ובחייו האזרחיים היה פרקליט.

הרוסים, בהתקפה האדירה שלהם, פרצו כבר את הקוים הראשונים, ואילו הגרמנים ובעלי בריתם ניסו בקרבות מאסף נואשים, להאט את התקדמות האויב. אנחנו נצטווינו לבנות חומת שלגים ענקית כדי לחסום את הדרכים בפני חיל הרגלים הרוסי. המטרה, כמובן, לא הושגה, אבל ההונגרים ששנאו את היהודים יותר מששנאו את האויב, הפיקו מהמשימה הבלתי אפשרית הזאת תוצרת לוואי יקרה: השמדת פלוגות העבודה. הוראה חשאית ניתנה למפקדי פלוגות העבודה: „אף יהודי לא יוחזר חי משדות אוקראינה״!

יום יום בשעה ארבע לפנות בוקר הוחרדנו ממשכבינו ובספל מים חמים בבטננו גורשנו החוצה לעבודה. הקור הגיע לארבעים מעלות מתחת לאפס. סמרטוטים היו תלויים עלינו במקום בגדים, שבלו מזמן בעבודת הפרך. חברינו שנקרעו נעליהם, יצאו לעבודה כשכפות רגליהם מחותלות בכסות של קש או שקים.

בשעה שתים אחה״צ פרץ לביקתה העלובה שלנו הרב טוראי אישטוואן שמידט, המדריך היחידי שנשאר אדם בין החיות, והודיע שבצד הכביש מוטל יהודי שנורה ע״י החיילים ההונגרים הנסוגים. ייתכן שפצעיו לא אנושים ואפשר להציל את חייו. מי מכם מוכן לצאת כדי לאספו ולהכניסו לתחום היחידה? — שאל. אני אינסטינקטיבית קפצתי ממקומי מוכן לפעולה. הדוד פישטא, זה היה כינוי החיבה של החייל הקשיש, השיג מגררת שלג קטנה, ליווה אותי אל קירבת מקום התקרית והסתלק מהר, לבל יתפס חס וחלילה בהושטת עזרה להצלת חיי יהודי. כשמצאתי את המקום פניתי כה וכה וכשראיתי שאין חיילים בסביבה העליתי את הפצוע על המגררה. המשימה לא היתה קלה, כי הייתי חלוש כזבוב. משכתי את המגררה אל המחנה שלנו, אל בנין בית ספר עזוב שחלונותיו היו שבורים. החברים הוציאו דלת מצירירה ועליה השכבנו את הפצוע, שסילון דם דקיק ניגר מרקתו. הזעקנו את הרופא שלנו את ד״ר לאיוש אברהם, עובד כפיה כמונו, והוא קבע שכדור חדר למוח ואין כל סיכוי להציל את חייו של הפצוע. בעוד שעתיים שלוש יוציא את נשמתו.

ואז קרה הדבר, שלעולם לא אשכחנו. הפצוע, ששכב על הדלת חסר הכרה, פצח פתאום בזמר והחל לשיר את הלחן ההונגרי העממי „מי גר פה בצל הצפצפות...״

מזועזעים עמדנו סביבו והדיבור ניתק מפינו. לפי תעודת זהותו קבענו ששמו שאנדור לפקוביץ מהעיר קיש־ווארדא.

מיד אחר כך ניתנה הפקודה: היכון לתזוזה! בימים ההם כבר שררה אנדרולמוסיה במחנה. מפקד הפלוגה נעלם, כנראה ברח עם הגייסות הנסוגים מערבה, והפיקוד עבר לידי סגן המשנה, אחד בשם קולר. קצין זוטר זה היה טיפוס מפוקפק מהעיר אורדאה, אשר בצריחותיו חסרות הטעם ובפקודותיו הסותרות יצר בילבול ואימה סביבו. הוא קיבץ את אנשי הפלוגה ואז החל המסע המפרך שלנו, לאורך מאות קילומטרים, מערבה.

בתחנות מסע־מוות זה, בדורושיץ, סומי, רומי, ודוברובקה נספו רוב חברינו מחמת הקור, הרעב, מגפת טיפוס הבהרות והתעללות מפקדינו.

בטרם צאתנו מן המקום עוד הספקתי להתגנב לחדר, בו שכב חברנו הפצוע. נשימתו נעצרה מדי פעם, נרו דעך והלך מרגע לרגע, אך שפתיו עדיין דובבו את הלחן ללא הפסק: „מי גר פה בצל הצפצפות...״

החזית נפרצה גם בקטע שלנו והרוסים היו עתידים להיכנס לכפר תוך שעות ספורות, אך שאנדור לפקוביץ מהעיר קיש ווארדה, לא זכה לראותם. כשעזבתיו כבר גסס.

לעולם לא ימוש מראהו מזכרוני. התנסיתי במראות ובמאורעות מחרידים באוקראינה אך המחזה המזעזע מכולם, היה הצעיר ההוא המזמזם בגסיסתו, עד כלות נשימתו את הלחן העצוב: „מי גר פה בצל הצפצפות״...?

לאחר צרות ותלאות שלא תתוארנה הגענו בחזרה להונגריה. ששה שבועות הייתי במחנה הסגר בעיר רימא־סומבט. בחודש יולי 1943 שוחררתי מהצבא כחולה ובלתי כשיר לשרות. בשובי הביתה מהתופת האוקראיני, השתעשעתי בתקווה, כי כבר שתיתי דיי מכוס התרעלה. והנה בא היום המר והנמהר ה־19 במרץ, יום כניסת הצבא הגרמני להונגריה. שבוע אחר כך נאסרתי ע״י הז׳נדרמים והחלה פרשת סבל חדשה, גרועה מקודמתה, שבעמודיה רשומים בחרט ברזל שמות המקומות הללו: רחוב איפר בעיר קלוז׳, מחנה המעצר בבודפשט ובסוף אושוויץ.

רק לשם השלמת הסיפור אזכיר כאן כי מיד אחרי ששוחררתי מהצבא, התקשרתי עם הורי לפקוביץ המנוח והודעתי להם על גורל בנם.

ומה עלה בגורלם של שאר גיבורי הסיפור? הסגן ד״ר דג׳יו, שעשר מיתות לא היו בהן כפרה על עוונותיו, נעצר אחרי המלחמה והועמד לדין. אולם בית המשפט המושחת לא מצא לנכון לדונו למוות.

רב טוראי אישטוואן שמידט, שהיה אדם בין הזאבים, זכה וחזר לביתו לכפר

וארוד־סאלאש ועבד במקצועו, בסנדלרות. ברם לשוא ביקש לשבת בשלווה, שמו הגרמני הפך לו לרועץ והשלטונות הדמוקרטיים, כביכול, עמדו לגרשו לסיביר. בשובי הביתה באוגוסט 1945, התערבתי לטובתו ומאז הונח לו. יתכן שעודנו חי בביתו הקטן ליד אורדאה.

הנסיגה הגדולה החלה ב־12 בינואר 1943 והתנהלה באווירת בהלה. במהלכה ניספו כ־90 אחוז מחברי הפלוגה שלנו. בין החללים היו רבים מבני מרגרטין והם: יוליוס צייגר, ישראל פליגר, יוסף מאיר אנגל, לאיוש קאין, ארנס פלדמסר, מרדכי יואל הורוביץ, שנדור פלדמסר, מיקלוש גולדשטיין, ינו נוילנדר, פרנץ וויס, שנדור רובין, יוסף וויס, מתתיהו וינקלר, אנדור פרקש, שנדור ליכטמן, איגנץ יעקב, אלכס רוזנפלד, דוב פלדהיים, ברנט לורינץ, מיקלוש שטיינר, יוסף רוזנברג, זכרונם לברכה. מקלוש קליין ושלמה קולקיר חזרו הביתה ושנה לאחר מכן גורשו לאושוויץ. ונספו שם עם שאר יהודי מרגרטין הי״ד.

דוד מנדלבוים

באר שבע

כותב המאמר, דוד מנדלבוים, נפטר בחודש אב תשל״ו בבאר שבע בגיל 76. יהי זכרו ברוך!

מתוך יומנו של עובד עבודת פרך

במאי 1944, כאשר יהודי מרגרטין הועברו לגטו של אורדאה, הייתי בחופשה בבית. עם תום ימי החופשה נפרדתי מיקירי, מבלי לדעת מה יעלה בגורלם, וחזרתי לפלוגתי לבורגו פרונד. כחודשיים עבדנו שם ואחר כך נשלחנו לנפת צ׳יק שבמחוז הסקלים. מחננו הוקם באיזור ההררי היפה ההוא תחת כיפת השמים. קיץ היה והעבודה לא קשתה עלינו.

עוד בהיותנו בבורגו הצטרף לפלוגתנו ידידי היקר, יואיליש וויס, שיותר מאוחר הוצא להורג ע״י הז׳נדרמים ההונגרים.

רגיעה יחסית זו בחיינו הופרעה עם התקרבות החזית לאזורנו. יום אחד בסוף יוני או בראשית יולי, בשעות הקטנות של הלילה הוחרדנו ממשכבנו. קצין מגדוד הפרשים הופיע במחנה והורה למפקדנו להזעיק את הפלוגה, כי הרוסים פרצו את החזית.

ארזנו את חפצינו, פרקנו את המחנה והתחלנו לסגת לכיוון פנים המדינה. לאחר מסע בהול של יומים הגענו לכפר קטן. פשטנו על בתיו לתפוס מקומות לינה. בבוקר יצאה הפלוגה למסעה ואילו אני וחברי יואיליש נשארנו במקום מחבואנו.

בעלית גג של אחד הבתים. המתנו כשעתיים או שלוש וכשהיינו בטוחים שהפלוגה התרחקה כבר מרחק ניכר, ירדנו ממחבואנו. רק בעלת הבית נשארה בבית. הגברים הסתתרו ביערות הסמוכים מפני אימת הרוסים, שעמדו להיכנס לכפר. האישה הפקחית עמדה על כוונתנו ליפול אל הרוסים הקרבים. והיא הבטיחה להחביאנו בתנאי, שאנו מצידנו נלמד סניגוריה עליה ועל בני ביתה, כשהכפר ייכבש ע״י הרוסים.

מצפונם של ההונגרים בטרסילבניה לא היה נקי מכל רבב, כי רובם הזדהו עם הפשיסטים ההונגרים. אחר הצהרים חזר בעל האישה מהיער. נתברר שהשמועה בדבר פריצת החזית ע״י הרוסים היתה שמועת שוא.

האיכר סקר אותנו במבט זועם, הן מפני ששנא יהודים והן מפני שחשש שהחיילים הגרמנים הנסוגים ימצאונו מסתתרים בביתו וגם הוא ייענש. ברור היה שאסור לנו להישאר במקום. כי האיכר עלול להסגירנו לגרמנים בלי נקיפת מצפון. לכן הסתלקנו מהר ויצאנו לדרך לכיוון ממנו אמורים היו הרוסים לבוא. בדרך לא מצאנו נפש חיה. תמרורי הדרכים נעקרו, ואנחנו שרכנו נתיבנו מבלי לדעת לאן יובילונו רגלינו. נזהרנו מלכת בכביש, אך גם לא רצינו לסטות ממנו. לפתע קול משרוקית חד וממושך פילח את האויר, ממרחק נראו שני ז׳נדרמים מדיארים מתקרבים אלינו.

קול השריקה הלך וחזק ואנחנו קפצנו מרבצנו ומהרנו לקראת הז׳נדרמים. העמדנו פני תמימים, אם כי לבנו פעם בחזקה.

— מי אתם ומה מעשיכם? שאלונו הז׳נדרמים.

כבשתי את עצבנותי והסברתי להם בקצרה, שאנו עובדי עבודת פרך מחלימים אחרי מחלה, לכן לא יכולנו ללכת צעד בצעד עם הפלוגה. עתה פנינו למפקדת הגדוד שתחזיר אותנו ליחידתנו.

— ומדוע סטיתם מן הדרך?

— רצינו לפוש קמעא ונעים יותר לשבת בצל העצים מאשר בשולי דרך העפר.

— יש אצלכם נשק? שאל המבוגר בסבר חמור.

הורדנו תרמילינו מעל גבינו והצגנום בפניהם.

— בסדר — פטר אותנו הז׳נדרם המבוגר מביניהם והוסיף בהערה, כעין צידה לדרך: מוטב לכם להמשיך בשביל וגם לפוש בצידו. דמויות חומקות בקצה היער מעוררות חשד בימינו. ומה צפוי לפרטיזנים, ודאי ידוע לכם. — ובזאת עזבונו לנפשינו מבלי להשיב שלום לברכתנו.

אבן נגולה מעל לבנו. ההרפתקה הקטנה הזאת עלולה היתה להסתיים בכי רע. חיכינו עד שהז׳נדרמים נעלמו באופק ורק אז המשכנו במסענו אל הבלתי נודע.

בינתיים קדרו השמיים וגשם החל לרדת בזעף. ביקשנו מחסה מפני זעמו ורצנו קדימה. מרחוק מבעד למסך המטר נראה לנו בית.

— הרשי לנו להישאר במרפסת תחת הסוכך עד שיתייבשו בגדינו — ביקשנו את בעלת הבית.

— הכנסו פנימה, למה לכם להישאר בחוץ — אמרה ופתחה את הדלת.

שלושה חיילים גרמנים ישבו בחדר ליד השולחן, אחד מהם בדרגת סמל. לרגע עמדנו קפואים ואילולא היינו רגילים לתפניות הגורל, היינו שבים על עקבינו.

כהרף עין התגברנו על מבוכתנו. נכנסנו לחדר והתישבנו בפינה, רחוק מן הגרמנים ככל שאפשר היה. הם סעדו בנחת ולא שמו לב אלינו. האשה הביאה לנו לאכול ולאט לאט פגה התרגשותנו. כרבע שעה ישבנו דוממים, כמוני כמוהם, כשהסמל פנה אלינו: — האם אתם מדברים גרמנית? — פניו קרנו כשהשבתי בחיוב. סוף כל סוף מצא אדם שיתרגם את דבריו לאישה הונגריה. הוא התחיל לשוחח אתנו והתעלם מכך, או לא הבחין, שאנחנו יהודים. השיחה נתגלגלה על נושאים אישיים. אנחנו ספרנו לו על משפחתנו והוא על בני ביתו. בחיים האזרחיים היה גנן ובתקופה מסויימת עבד במעונו של היטלר. כדי לאמת את דבריו שלף תצלום מארנקו, בו היה נראה במחיצתו של היטלר. כשנפרדנו ממנו העניק לנו קופסאות שימורים וברך אותנו בברכת דרך צלחה.

שוב יצאנו לדרך, ובערב ראש השנה הגענו לעיר ביסטריצה. נודע לנו מפי אישה — כי בעיר נשאר רופא יהודי שלא גורש עם שאר בני הקהילה. שמחנו לידיעה ואמרנו לעשות אצלו את ימי ראש השנה. שאלנו על מקום מגוריו של הרופא, אך איש לא ידע עליו.

בסוף מצאנו אשה דוברת רומנית שהכירה את הרופא. אכן הלה היה היהודי האחרון בעיר. אבל בסוף גם הוא נלקח ע״י הז׳נדרמים. האשה הזהירה אותנו, כי העיר שורצת גרמנים וחיילים הונגרים והתפלאה שעדיין לא נתפסנו.

הסתלקנו מן העיר כל עוד נפשנו בנו. השמש החלה לשקוע ואנחנו תעינו בשדות. אך הגורל שוב האיר לנו פנים.

בשוטטנו בשדות נתקלנו במבנה עץ שדלתו היתה נעולה. עקרנו שני קרשים בדפנות המבנה, ודחפנו עצמנו פנימה.

הסתדרנו איכשהו במקום הצר ואמרנו את תפילות ראש השנה, ככל שזכרנו אותן בעל פה. אכלנו משהו מן הצידה שבתרמילינו ומיד נרדמנו מעייפות.

למחרת ביום א׳ דראש השנה, הגענו לכפר מאגיארוש-שאיוש. כאן נתקלנו שוב בז׳נדרמים ושוב יצאנו מהפגישה, — לא ייאמן כי יסופר — בשלום.

— לאן פניכם ? — שאלונו.

— למפקדה של הגדוד בנאגי־באניה.

— איפה פנקס השרות שלכם ?

הוצאנו מהכיס את הפנקסים האפורים, עליהם התנוססה בכתב אדום אות גדולה לציון זהותנו, כדי שאיש לא יחשוב אותנו להונגרים־נוצרים.

— ואיפה האישור שמותר לכם ללכת בנפרד מהפלוגה ?

אמרנו שהמחנה שלנו פורק בחיפזון, והקצין שלנו לא הספיק לתת אישור בכתב. — אם כן בואו אתנו למפקדה שבמקום. אם יתאמתו דבריכם תקבלו אישור שם, כדי שלא יאונה לכם רע בדרככם.

— הלואי, הלואי ! — התרוננה התקווה בלבנו, עם האישורים ביד נוכל להסתובב במרחב כאוות נפשנו.

נכנסנו למפקדה. סמל צעיר ישב ליד מכתבה ותיקתק במכונת כתיבה. קפצנו לדום והצדענו.

הסמל שאל על אודותינו והסברנו לו את הנסיבות בהן נקלענו למקום. להפתעתנו לא צעק עלינו כמנהג הסמלים, אלא דיבר בנחת : שבו עד שאכין לכם את האישור. כשגמר הקריא את נוסח האישור : „הח״מ מאשר בכך שעובד השרות יוסף צובל קיבל פקודה להוביל את ינו (יואל) ויס למפקדת הגדוד בנאגי־באניה״ — למטה : חותמת המפקדה וחתימת הסמל.

פנינו ללכת אבל הסמל החביב עצר בעדנו : — המתינו ותאכלו עם החיילים ארוחת ערב. ואם תרצו תוכלו לישון בלילה במשרדי. הצעתו האדיבה נעמה לנו מאד. נשארנו ואכן אכלנו לשובע בלילה השני של ראש השנה. ישנו תחת קורת גג ואין מחריד.

למחרת שוב יצאנו לדרכנו. נכנסנו לבית בקצה העיר וביקשנו את בעלת הבית כי תרשה לנו להתרחץ, כי במשרד המפקדה לא היו מים. — בתנאי שתקטפו לי תפוחים מן העץ — השיבה. אך התחלנו לעבוד בגינה וכרכרה עצרה לפני הגדר, וסגן הונגרי קפץ ממנה וסמוק פנים מרוגז, צעק לעברנו :

— היי, אתם יהודים ! היכן הסרט הצהוב משרוולכם ? ומבלי לחכות לתשובה התנפל עלינו והחל להכותנו במקלו בחמת זעם. כשעייף להניף את המקל בעט בנו במגפיו עד כי צנחנו ארצה והתפתלנו מעוצמת כאבינו. שתי נשים ישבו אתו בכרכרה. אחת קפצה ממקומה מזועזעת מהמראה, ושפכה קיתון של חרפות וגידופים על הקצין.

— התבייש לך, ריקא, נבל ! כך נוהגים באנשים שלא עשו לך דבר רע ? — אני לא אסע אתך, מוטב לי ללכת ברגל, — מרושע, בן שטן שכמוך !

השניה, לעומתה, התיצבה לימין הקצין ועודדה אותו: — שבור את עצמותיהם! בגללם פרצה המלחמה המחורבנת הזאת! — בעלת הבית נמלטה מהמקום והשאירה אותנו לאנחות. עבר זמן מה, עד שהתאוששנו ויכולנו לעמוד על רגלינו.

לאחר שנחנו כשעתיים בחצר, שוב יצאנו לדרך. מכונית צבאית דהרה וקרבה אלינו מכיוון הכפר. עצרתי בעדה וביקשתי את הנהג שיאסוף אותנו.

— אם פניכם לנאגי־באניה, הסביר, כי אז מוטב לכם לנסוע ברכבת. כשני קילומטר מכאן התחנה. תפנו שמאלה, השביל ההוא מוביל אל התחנה.

ברציף התחנה המתנו לרכבת ובינתיים צפינו בקהל הנוסעים. היו ביניהם אזרחים, פליטים שברחו מפני הרוסים וכן גם חיילים. ראינו שני אנשים שלפי מלבושם היו עובדי עבודת פרך, כמונו. פנינו אליהם ונתברר שלא טעינו. גם הם המתינו לרכבת ובריחוק מה, בקצה השני של הרציף נמצאת פלוגתם ובראשה מפקדם.

סגן מילואים קשיש זה היה אדם הגון. אנשי הפלוגה גמרו עליו את ההלל.

שני ידידינו החדשים הציגו אותנו בפניו וכששמע על התקרית שלנו עם הקצין היה מקלל חרש תחת שפמו:

— גבור גדול! להכות אנשים חסרי מגן! שיוכיח את גבריותו בחזית אל מול פני הרוסים!

הוא ניאות לאמץ אותנו כאנשי יחידתו. נסענו אתם ברכבת וכשהגענו לנאגי־באניה נכנסה בנו רוח שטות. במקום להיצמד אל פלוגת הסגן טוב הלב — אמרנו לחזור ליחידת האם שלנו.

נכנסנו לבנין הקסרקטין והראינו את האישור לתורן. הלה סקר אותנו מכף רגל ועד ראש ואמר בקול לגלגני: „מחלימים, אתם אומרים? חי נפשי, עריקים אתם! ברחתם מיחידתכם כדי ליפול בידי הרוסים!״ — בכל זאת הביא אותנו אל אלוף המשנה רדצקי. הלה כיוון אותנו לסטמר־נמטי, שם חנתה יחידתנו. ביום כיפור התפללנו בנאגי־באניה ולמחרתו יצאנו את העיר להצטרף אל יחידתנו המקורית...

יוסף צובל

יהדות מרגרטין

בחזית הרוסית

...יסור יסרני ד׳ ולמות לא נתנני

הסבל והענויים, ההרג והאבדון, שהיו מנת חלקם של רבבות יהודי הונגריה ובתוכם כחמישים מבני עירנו במשך עשרים ותשעה חודשים בחזית הרוסית, הם נושאי הסיפור.

במבט לאחור על האירועים, שהתרחשו לפני יותר משלושים שנה, טבעית הנטיה להאמין שלא היה זה אלא חלום בלהות. כי כל אלו אירעו באמת במציאות, קשה להבין איך אנו המעטים שרדנו; כיצד זה בכל זאת נותרנו בחיים חרף המחלות, הרעב, הקור, המכות וההשפלות במשך 870 יממות תופת?

בזמנו גרתי בעיר בנפי־הוניאד במחוז קלויזנבורג. תחנת האיסוף של יהודי המחוז, אשר גויסו לעבודת כפיה, היתה בעיר סמוש־אויואר. מתחנה זו יצאנו, כארבע מאות יהודים בשתי פלוגות, לעבר החזית הרוסית.

ב־1 ביולי 1942 יצאה רכבת מיוחדת עמוסה יהודים שגוייסו למחנות העבודה לעבר החזית. לא נאמר לנו מראש לאן פנינו מועדות; לכן לא הצטיידנו בבגדי חורף ואביזרים הנחוצים לחורף הרוסי. המסלול היה דרך סלובקיה ופולין. כשנעצרה הרכבת בפולין, פגשנו יהודים שעבדו שם. הם היו במצב איום ונורא, קרועים ובלויים, חיוורים וחלשים. ביקשו מאתנו אוכל ואנחנו זרקנו להם ביד רחבה, כי היה לנו עוד מהבית וגם קנינו בתחנות בהונגריה, מכיון שנאמר לנו שאסור להוציא כסף הונגרי מחוץ לגבול. בתחנת הרכבת של מזריץ׳ הזדמן לי לשוחח עם נערה יהודיה. שאלתי אותה פרטים על החיים תחת המשטר הנאצי. היא סיפרה שגרים בגטו ואין יום שאינו גרוע מקודמו. יום יום הורגים ביהודים סתם כך ללא דין וללא משפט. שבוע לפני כן הרגו את הרב ועמו עוד 20 אנשים. שאלתי אותה על חיי יום יום, — האם מתחתנים? היא ענתה בחיוב.

למרות דבריה ניחמנו את עצמנו: הלוא אנחנו תחת חסות הצבא ההונגרי „המהולל" ובמסגרתו ולא נהיה הפקר ביד הגרמנים.

אחרי נסיעה של כעשרה ימים הגענו להומיל ברוסיה הלבנה. בתחנה הזאת ירדנו מהרכבת.

חיכינו ימים אחדים והגיעו עוד שש פלוגות מטרנסילבניה, בתוכן שתי פלוגות ממרגרטין, מקום האיסוף של מחוז ביהאר.

היינו ביחד 8 פלוגות „חיילים" יהודים שלא קיבלו נשק ולא מדים. הסרט הצהוב על זרוענו העיד על היותנו יהודים מפלוגות עבודה.

תפקידם של אנשי שירות העבודה בחזית היה ביצוע עבודות טכניות, פריקת קרונות, תיקוני כבישים וכו׳. כנראה העבודות האלו לא היו כל כך נחוצות ודחופות, כי הורידו אותנו מן הרכבת כאלף ומאתיים ק״מ לפני היעד הסופי. לא די שהיה לנו לצעוד מרחק כה רב ברגל, בקיץ הלוהט עם התרמיל על הגב. התווספה לזה מכה אשר לא כתובה בתורה, „מצעד הסוסים״.

כשהגענו ליעדנו ועבדנו בתיקוני כבישים מעלות השחר ועד להשיכה, נראתה העבודה הזאת קלה בעינינו לעומת המצעד הקטלני עם הסוסים שנמשך כחודשיים.

ב־15 ביולי בבוקר, התייצבנו משני צידי הכביש. טור ארוך של עגלות רתומות לסוסים חלף על פנינו. כשנעצרו כלי הרכב, הציבו ששה יהודים ליד כל עגלה, שניים שניים מכל צד ושניים מאחור. נאמר לנו כי תפקידנו יהיה בסך הכל לדחוף את העגלות כשיגיעו אל מעלה דרך או כשישקעו גלגליהם. את התרמילים לא הרשו לנו לשים על העגלות גם לא בעת שדחפנו. עד מהרה התברר שכמעט תמיד היה צורך לדחוף את העגלות כי לא ניתן לנו לעבור בדרך המלך — עליה נסעו הגרמנים עם כלי רכבם — עברנו בשדות וביערות, בעפר תחוח ולפעמים בבוץ עמוק והעגלות שקעו.

ביום הראשון עברנו כחמישים ק״מ תחת גשם עז, רטובים עד לשד העצמות. בערב כשהגענו למקום לינה היו צריכים לסחוב את העגלות ליער בין העצים לשם הסוואה. הואיל והסוסים היו עייפים, עשו זאת היהודים. קצינים וחיילים כיוונו את גרירת העגלות, כשהם מחזיקים פנסים בידיהם ומצליפים בשוטיהם בזעם. פעולת ההסוואה של העגלות נמשכה לפעמים עד חצות. אחרי יום עבודה קשה ומפרכת לא הרשו לנו ללון בבתי האזרחים. היינו לנים תחת כיפת השמים, בגשם בקור ולפעמים בשדות מלאים שלוליות מים או במדרון של הר. בשעות המצעד בחום הלוהט, כשלא מצאנו באר, שתינו מכל אשר בא לידינו: מבור, מנהר, ומביצות עכורות.

כעבור ימים אחדים חלה האטה בדהירת העגלות, כי הסוסים התעייפו והאיטו את צעדיהם. זו היתה עבורנו הצלה פורתא. אבל רק לכמה ימים. אח״כ התמוטטו הסוסים והתחילו להתפגר. כתוצאה מכך המציאו סידור חדש. לחוס על בעל החיים, כלומר הסוסים, ולהטיל את העומס על עובדי הפרך היהודים.

ראשית הפרידו בין העגלות. את הכבדות העמוסות תחמושת יסחבו היהודים, ואילו את הקלות יסחבו הסוסים בתורנות. מחצית מספר הסוסים יוסעו במשאיות כדי שיוכלו למחרת לסחוב את העגלות הקלות. היהודים יסחבו במשמרות ויתחלפו מדי שעה. לכל עגלה היקצו 40 עובדי פרך, 20 לכל משמרת. עשרה היו רתומים. אלה היו סוחבים והשאר דחפו.

הטור של הסוסים יצא בשעה 7, ואילו על היהודים היה לצאת בשעה 5 בבוקר. חייל ישב על העגלה והצליף על ימין ועל שמאל, בנוסף לזה הצליפו קצינים ברוכבם על סוסיהם סביב הטור היהודי. המצעד הזה נתן את אותותיו במהרה. הרבה מאנשינו התמוטטו ולא יכלו להמשיך. זה הכביד עוד יותר על אלה שהחזיקו מעמד. קרה לעתים קרובות שנשארנו בסוף היום רק מעט אנשים לסחוב ללא אפשרות להחליף כח. ככה זה נמשך שבועות על שבועות. בגדינו בלו, רגלינו בצקו ונעלינו נקרעו. נהפכנו למחנה של קרועים ובלויים ונראינו כמו דחלילים.

יום אחד הרגשנו הקלה בדהרה עם העגלות. התברר שעבר קצין גבוה מהפיקוד, ראה מה מתרחש ונתן הוראה למפקד של הטור להתאים את הצעדה לפי כוחות האנשים. הזהיר אותו שדברים כאלו עושים בבית בחשאי. לא בכבישים לעיני כל.

במשך כל הצעדה עברנו ביחד עם הפלוגות שיצאו ממרגרטין. בשעות מנוחה פגשתי לעתים קרובות את בני הדודים שלי, שלמה ומאיר קולקר ועוד הרבה מבני עירנו.

כל יום הנחתי תפילין וכאשר רק אפשר היה התפללנו במנין. אם לא, אמרנו פרק תהילים ואמרתי קדיש כי הייתי אבל על אמי ז״ל בתוך שנה.

סטרי־אוסקול היתה התחנה האחרונה של המצעד שלנו עם הסוסים. בטרם הספקנו לנשום לרווחה, ציפתה לנו הפתעה. המשטרה הצבאית הקיפה אותנו וערכה אצלנו חיפוש קפדני. הם חיפשו זהב כסף ודברי ערך. הואיל ודברים כאלה לא היו לנו לקחו מה שמצאו. סיגריות, שימורים סבון וכו׳. בזעפם על השלל הדל היכו את האנשים מכות אכזריות. אני במקרה יצאתי מזה בחסד.

לקראת החורף תקענו יתד בקולחוז של הכפר ניקולסקי ע״י בודעני שעל הנהר דון שברוסיה.

מקום הלינה היה באורוות סוסים. תפקידנו היה אחזקת כביש באורך של כחמשה עשר ק״מ, פינוי שלגים ועבודות שונות. עבדנו משעה שש בבוקר ועד רדת החשיכה בלי הפסקת צהריים. בבוקר קיבלנו תה חם בלי סוכר, בערב מרק חם עם קצת בשר סוס וחצי לחם ליום, לא פעם יצאנו לעבודה בקור של 40 מעלות מתחת לאפס בעת סופת שלג ורוח זלעפות.

המזון הדל שקבלנו לא הספיק והרעב התחיל להציק. היינו צריכים לחשוב על תוספת מזון, אחרת המוות בטוח. בעלי מלאכות, כגון סנדלרים, חייטים, ספרים וכו׳ רופאים, נושאי כליהם של הקצינים ועגלונים שנסעו יום יום העירה להביא אספקה לפלוגה, השיגו תוספת מזון בקלות. בני עשירים קיבלו מזון מאנשי הסגל תמורת התחייבות בהוראה לבני המשפחה לשלם בבית, כמובן מחירים מפולפלים. לי לא

היתה אף אחת מהאפשרויות האלו. כשעמדתי על סף היאוש, עלה במחשבתי להוציא את החוטים מהגרביים שלי ולעשות מהם חוטי תפירה. דבר זה היה בזמנו יקר המציאות. עגלון אחד לקח את הסחורה שלי העירה והביא לי תמורתה טבק וסיגריות. אח״כ קניתי גרביים מאחרים, בעד דברי עישון לא היתה בעיה להשיג מזון. ככה הפכתי להיות סוחר טבק.

על אף העבודה הקשה והרעב שסבלנו, היו ארבעת החודשים שעשינו בקולחוז ניקולסקי התקופה הכי רגועה מתוך עשרים ותשעת החודשים בחזית הרוסית. לקור ולעבודה פחות או יותר התרגלנו. קצת תוספת מזון השגנו. ומה שיותר חשוב כי בכל התקופה הזאת לא נפקד מאיתנו איש. לא היו אצלנו הוצאות להורג ללא דין ומשפט, כמו שהיו בפלוגות אחרות. המפקד שלנו שמר על העקרון „רק את נפשו שמור״. הוא היה אדריכל ידוע מהעיר קלויזנבורג והכיר מהבית הרבה מאנשינו. כנראה חזה מראש שיום יבוא ויצטרך לתת את הדין על מעשיו. לכן נמנע מלהכתים את ידיו בדם. סיפרו שקיבל נזיפה מהפיקוד העליון על שהוא מתנהג עם היהודים ביד רכה.

במקום זה התפללנו במנין ערב ובוקר. ולכן קמנו חצי שעה לפני הזמן הרשמי. בערב למדנו משניות בעל פה. לאחד מאתנו היה תנ״ך קטן, ממנו למדנו כולנו בשעות הפנאי. אחרי הלימוד אמרתי קדיש דרבנן.

התעוררה בעית לוח השנה. — לא יכולנו לקבוע מתי חל הנוכה, כי לא ידענו אם חדשי חשון וכסלו מלאים או חסרים. בהסתמך על הכלל „לא אדו ראש ולא בדו פסח״ — חישבתי ומצאתי כי שנת תש״ג היא שנה מעוברת. קבעתי את הזמן של חנוכה וגם הרכבתי את הלוח עד סוף השנה. אחד מאתנו קיבל גלויה מהבית, עליה היה רשום התאריך העברי והנוצרי ונתברר כי הלוח שלי היה נכון.

הנסיגה הגדולה

התקופה הרגועה שלנו הגיעה לקיצה בינואר 1943. החלה הנסיגה הגדולה של חילות הגרמנים ובעלי בריתם, אחרי שהרוסים הבקיעו את קוו החזית על הנהר דון.

בוקר אחד ראינו המון אנשים עוברים על הכביש שהיה באחזקתנו. מי ברגל ומי בעגלות (הגרמנים כמובן רק במכוניות). תחילה לא ידענו מה פשר המנוסה ההמונית הזאת. כי הפלוגה שלנו לא קיבלה פקודה לנסיגה. כעבור כמה ימים כבר היו מונחים בצידי הדרכים המון גופות מתים שקפאו בדרך. עגלות עזובות שסוסיהן התפגרו, מכוניות שאזל מהן הדלק או נעזבו, כי לא היה מי שיתקן תקר. הגיעו אלינו

פצועים איטלקים, רומנים, סרבים ויהודים. עזרנו להם כפי יכולתנו. מבני עירנו, מרגרטין, הגיעו: אחד מהאחים הולד מסלטוללו ואלטר וידר בן השו״ב.

מפקדינו ואנשי הסגל שלנו נמלטו על נפשם והפקירו אותנו לגורלנו. היינו אובדי עצות. קיימנו ישיבה מאולתרת כדי להחליט על הצעדים שעלינו לנקוט. היתה הצעה לשבת ולחכות לצבא הרוסי וליפול בשבי. הטענה שכנגד היתה כי בזה טמון סיכון גדול. אם המשטרה הצבאית תגלה אותנו, יהרגו את כולנו ללא היסוס. שנית אם ניפול בשבי מי יודע מתי נתראה עם משפחותינו. בעוד הדיונים מתנהלים על תוכניותינו, הופיע אחד מהפיקוד שלנו ואמר: חברה! בואו אתי, אני אוליך אתכם עד הבית. — כך גם אנחנו הצטרפנו למנוסה המבוהלת.

עם זה התחילה פרשה של צרות חדשות. סכנת מוות ריחפה עלינו מכל צעד ושעל. הרבה מאנשינו ומאנשי שירות העבודה היהודיים בכלל ניספו בנסיבות שונות. חלקם הגדול קפאו מקור שהגיע בלילה עד 45 מעלות מתחת לאפס. מי שישב לנוח ונרדם, אם חבריו לא הקימו אותו בכוח, אזי נרדם לנצח. למקום לינה כל אחד היה צריך לדאוג בעצמו. בלילה הראשון קיבלתי בקושי מקום לינה בעמידה. בבוקר התברר כי חמישה מאנשינו קפאו. היו מקרים שחיילים לקחו מהיהודים את נעליהם ובזה דנו אותם למוות בטוח.

התוהו ובוהו ששרר בנסיגה הזאת גרם לכך שהיחידות התפזרו ורוב החיילים ואנשי פלוגות העבודה צעדו לבד. קראו להם „משוטטים״, שחמקו מפלוגתם. זה היה כרוך בסכנה גדולה, כי המשטרה הצבאית ראתה את אלה כעריקים ואנשיה היו יורים בהם ללא משפט. בדרך זאת מצאו את מותם אלפי יהודים מפלוגות העבודה שניצלו מקור. פעמים אין ספור ריחפה עלי הסכנה הזאת וממש ברגע האחרון ניצלתי.

בעית האוכל נפתרה בדרך כלל בצורה קלה יותר בעת שהייתי „משוטט״. הודות לטוב לבה של האוכלוסיה הרוסית העניה שחילקה אתנו את מזונה הדל. היו מקרים ששהיתי בבית אחד ימים אחדים. קיבלתי אוכל ולינה וגם צידה לדרך.

בר״ח אדר ב׳ הגיעה לסיומה הנסיגה. אני אמרתי אז בקול רם ובדביקות את הפסוקים: „אפפוני חבלי מוות ומצרי שאול מצאוני...״ „כי חלצת נפשי ממות את עיני מן דמעה...״.

שארית הפליטה ושרידים של כמה פלוגות התאחדו והתארגנה יחידה של פלוגת העבודה שיצאה לכפר בונדורובקה שע״י ברדיצ׳ב. כאן נקלעתי לתוך פלוגה אחת עם ארבעה מאנשי עירנו; משה לוי הרץ, אלעזר גרוס, מיקלוש ברודר וארנו כץ.

אוכל קיבלנו גם כאן מתושבי הכפר בעין יפה. יום אחד הרגשתי מרירות בפי.

תחילה חשבתי שהגישו לי אוכל מר. אולם הסיבה לכך היתה כי כבר הייתי נגוע במחלת הטיפוס בלי שידעתי מזה.

זאת התברר לי אחרי כמה ימים. בעת המפקד בחצר התעלפתי ונפלתי כאבן דומם. חשבו אותי למת. המפקד ציווה להוציא את הגוויה מבין השורות. כשהרימו אותי וראו שעודני חי, יצא הצו לשלוח אותי לבית החולים דורושיץ שהיה כבר אז ידוע לשמצה. אני התנגדתי והמצאתי כל מיני תחבולות שלא ישלחו אותי לדורושיץ. בית חולים זה, כידוע, נשרף כליל על מאות החולים היהודים שבו. הרשעים סגרו את בית החולים, הציתו אותו בזדון ומי שקפץ דרך חלונות הבית מצא את מותו מצרור כדורים של הצבא ההונגרי „המהולל".

הכניסו אותי למרפאה המקומית שלמעשה היה רק מקום בידוד בחורבה בלי דלתות וחלונות. החולים לא קיבלו שום טיפול או תרופות ולא אוכל. במקום הזה מתו יום יום אנשים. מי מרעב ומי ממגיפת הטיפוס שהשתוללה ללא רחם. שם נפטרו כמה חברים שלי. גולדברגר מפיר ושכטר משימלוי, וגם פישטא אולמן, ראש הקהילה של גרוסוורדיין. אלה שנפטרו שם זכו לבוא לקבר ישראל. בעת שעזבנו השארנו בבונדורובקה כחמישים קברים מבני עמנו.

ערב אחד הרגשתי כי אני משותק ברוב חלקי גופי ואני לא מסוגל להוציא הגה מפי. לפי סימנים שראיתי אצל אחרים — שיתוק הגוף וכושר הדיבור — הגעתי למסקנה כי קצי קרב. אם אסגור את עפעפי ואישן, ארדם לנצח. עשיתי סיכום של שלושים שנות חיי. נפרדתי בלבי מאבי, מאשתי ומשלושת ילדי. מלמלתי בכוונה את הפסוק: „בידו אפקיד רוחי בעת אישן". וקראתי בלבי „שמע ישראל" תוך בכיות.

בבוקר התעוררתי, זכרתי את מחשבותי מיששתי את גופי והנה אני חי, אני מסוגל לנוע וגם לדבר. המלים הראשונות שהוצאתי מפי היו „מודה אני לפניך שהחזרת בי נשמתי" אח"כ אמרתי את הברכה „המחזיר נשמות לפגרים מתים". אחרי כמה ימים עזבתי את המרפאה וחזרתי ליחידתי.

עוד לפני שחליתי הזדמן לי פעם לקנות בכפר מאיש אחד, שלפי מראהו לא היה מבני הכפר, 33 חבילות טבק בתוספת חפיסת גפרורים בזיל הזול. עד היום אני לא משיג מי היה האיש המסתורי הזה, שנתן לי אוצר יקר־ערך כזה בעד 10 צ'רבונצס — מטבע ממש חסר ערך. אני שמרתי היטב על הסחורה היקרה. לא מכרתיה בעד כסף, רק תמורת אוכל וזה חרץ את גורלי לחיים בשלב זה. הודות לעיסקה זו החזקתי מעמד בשעת מחלתי, היות והמעשנים הביאו לי אוכל למרפאה בה הייתי תמורת דברי עישון.

בהתקרב חג הפסח התעוררה בעית המצות. קמח היה לנו הודות למסירות

נפשם של האחים רוזנברג שקנו קצת קמח בכפר. תמורת טבעת זהב, שהצליחו איכשהו להחביא בעת החיפושים. אבל איך אופים בלי כלים ובלי שהסגל יבחין באפיה? — החלטנו לאפות באמצע המחנה, היות והסגל לא נכנס לשם מפחד מחלת הטיפוס.

את בעית הכלים פתרנו על ידי קערת הפח שבה אכלנו. הכשרנו אותה ובה לשנו את הבצק. אח"כ הפכנו אותה וגלגלנו עליה את המצה. עליה גם אפינו את המצה על האש בין שתי אבנים. ככה אפינו מצות לפסח בשנת תש"ג ברוסיה. — כל אחד מהמשתתפים קיבל מצה שלמה שגודלה היה בערך ככף היד.

את הסדר ניהל משה לוי הריץ בשדה פתוח על הדשא. הבכיות עלו עד לב השמיים. היה לנו יותר מארבע קושיות ולא הבינונו את התירוץ על הקושיות: עבדים „היינו"... — לא אמרנו „כהא" — אלא „הא לחמא עניא", מרור לא אכלנו, בעצם יצאנו ידי חובת אכילת מרור בחיינו המרים כלענה.

בתוך חשכת האימים היה גם נצנוץ אור. מלבד להקת ה„זאבים" שסובבו אותנו היו גם אנשים בעלי נפש. הם לא החשיבו את היהודי לגזע נחות שדמו הפקר. יום אחד שלחו כעשרים איש מאתנו ליער כדי להביא עצים למטבח. כתוצאה ממחלת הטיפוס היינו חלשים ובקושי זזנו. הטוראי שליווה אותנו הרביץ בנו במקלו והריץ אותנו. פתאום אנו שומעים מבית כפרי קטן צעקה „עצור". חשבנו: מי יודע איזה צרה חדשה צפויה לנו. הצועק היה קצין בכיר. הוא קרא לטוראי ונתן לו כמה סטירות לחי מצלצלות. ציווה עליו עשר פעמים „שכב קום" ואמר לו: מה אתה עושה עם האנשים החולים התשושים האלה! אם אתה גבור תוכיח זאת בחזית ולא על אנשים הנתונים לשליטתך. הוא קרא לששה מאנשינו ונתן לכל אחד מאתנו קופסת סרדינים ולחם שלם לשני אנשים. אח"כ אמר לחייל; את הדרך הלאה ליער תעשו כמו שהולכים לטייל. אחרי שתגיעו ליער, תנוחו כמה שעות בחיק הטבע וכל אחד יקח עצים רק לפי כוחו. המקרה הזה עשה עלינו רושם עצום ונתן לנו כח ועידוד להיאבק על החיים. אחד מאנשינו שאל אותו לשמו. על זה הוא סירב לענות. הוא גילה כי בחיים האזרחיים הוא מנהל רכבת בעיר קושיצה שהיתה שייכת מקודם לצ׳כוסלובקיה, והוסיף: אני מתלמידיו של מאסאריק ולא של הורטי. כשדיברנו על הקצין האלמוני הזה קראנו לו המלאך המושיע.

כתוצאה מתבוסת הגרמנים בסטלינגראד והנסיגה הגדולה שבאה בעקבותיה, החלו נושבים רוחות חדשות במדינה. החוגים המתונים הרימו ראש ותבעו להעמיד למשפט את מציתי בית החולים בדורושיץ ולשים קץ ליחס האכזרי לאנשי שירות העבודה היהודיים. בתקופה הזאת התמנה לשר המלחמה האציל נאגי וילמוש, איש

הגון וליבראלי. הוא נתן הוראות חמורות להתייחס לעובדי הכפיה כמו לשאר החיילים. הם צריכים לקבל אותה מנת מזון כמו החיילים וגם דאר מהבית. עם זאת מצאו הסגל שלנו, שהיו רשעים מטבעם, כל מיני דרכים לחבל בהוראות. גם המזון השתפר רק במקצת. לעומת זאת דואר התחיל להגיע. אז קיבלתי חבילה, שנשלחה מהבית כחצי שנה לפני כן. אמנם רק חלק הגיע ממה שנשלח, אבל מה שקיבלתי היה לי לתועלת רבה.

משרד הבטחון בבודפסט נתן הוראה לשלוח לבית הבראה את הפלוגות של מחנות עבודה שנפגעו וסבלו ממחלת הטיפוס. מפקדינו חייבים היו לציית להוראה, אבל עשו זאת כפי שאמרו חז״ל „ארורים הרשעים שאין טובתם שלימה״. בלי להודיע לנו על כך מראש, העירו אותנו באמצע הלילה ובתוך שעה קלה יצאנו לדרך. לאורך כל הדרך חבטו בנו במקלות. מי שלא היה לו כח ויכולת להמשיך הרביצו בו עד צאת נפשו. היה זה לילה איום ונורא. קציר המוות היה כעשרה אנשים ביניהם מיקלוש שטיינר ממרגרטין.

בבוקר הגענו לבית הבראה בכפר דוידובקה שע״י קורסטין. לא היתה לנו תכנית עבודה. עברנו לפעמים אמונים. המצב היה די נסבל. רק הרעב הציק לנו. הממונים עלינו המציאו גם כאן כל מיני דרכים לעשות לנו צרות. משעה 5 אחה״צ אסור היה לצאת מן האורוות בהם היינו גרים. שני חיילים מצאו אותי פעם בחצר. הם היכו אותי עד ששברו עלי מקל עבה. לולי הוציאה אותי בעלת הבית בכח מידיהם, היו מכים אותי עד מוות.

אחרי שהייה של שבועות אחדים בבית הבראה עברנו לסביבת מזור ברוסיה הלבנה. שם בנינו מבצרים לחיילי הכיבוש, אשר פחדו לגור בכפרים מאימת הפרטיזנים. על המבצרים הקמנו מגדלי פיקוח כדי שיוכלו לסקור את האיזור. כמו כן היה עלינו לעבור כל בוקר על הכביש ולבדוק, אם הדרך נקיה ממוקשים. גרנו ביער רחוק מן הכפר ולא היתה לנו אפשרות להשיג תוספת מזון. לקטנו ביער תות שדה ופטריות ובשדות תפוחי אדמה וכך השקטנו את רעבוננו.

ארנו כץ היה אחד האחראים על הסוסים. פעם ביקש את משה לוי הרץ ואותי ללכת אתו לכפר הסמוך ולעזור לו להשקות את הסוסים. ניצלנו את ההזדמנות ונכנסנו לבתי האזרחים ואכן קבלנו אוכל וגם צידה לדרך. אך יצאנו מאחד הבתים והנה שוד ושבר. המפקד שלנו בא לקראתנו והבחין באוכל שבידינו. לשאלתו איך הגענו לכאן אמרנו שתעינו בדרך. על שאלתו מנין לנו האוכל לא היה לנו מה לענות. למחרת יצאנו לעבודה כרגיל. וכפי שזה היה צפוי הגיע המפקד למקום העבודה ברכיבה על סוסו. הוא נתן צו להתאסף ואח״כ צעק בקול שיצאו מן השורה

שני העבריינים שיצאו אתמול לכפר ללא רשיון. אחרי שתיאר בצורה תיאטרלית את הפשע החמור שביצענו, השמיע נאום שטני והמטיר אש וגפרית על היהודים בכלל ועלינו בפרט. הוא אמר לנו שלא יעלה על דעתנו לקוות שמישהו מאתנו יחזור ויזכה לראות את הונגריה, המולדת היקרה שלנו. למזלנו לא נגע בנו לרעה, אלא הסתפק בנתינת הוראה חמורה שכל יהודי שיזוז ממקום עבודתו בלי רשות — לירות בו ללא התראה כמו בכלב שוטה. — ידעו היהודים האלה עם מי יש להם עסק!

נדברתי אז עם חברי הטוב, אלעזר גרוס, כי עלינו לעשות הכל כדי להינצל מן התופת הזו.

לפני ראש השנה שנת תש״ד נדדנו שוב והגענו לאוברץ, שם עברו עלינו כל החגים ללא מאורע מיוחד. באותו זמן שיחררו חלק מפלוגות העבודה היהודיים.

נשלח גדוד להחליף אותנו. אך הפיקוד הראשי של החזית דיווח לפיקוד העליון שלא יכולים לגלות את מקום המצאנו ונשארנו במקומנו.

בהתקרב החורף גברה שוב יד הרוסים עד כדי כך, שגם את דרך הנסיגה חסמו בפנינו. נשאר מוצא אחד, דרך ביצות הפריפט. זו היתה חזרה על צרות הנסיגה מאשתקד עם שינויים קלים. צד חיובי אחד היה, שלא סבלנו מרעב, כי הכפריים עזבו את בתיהם ונמלטו ואנו התקיימנו מביזה.

לעומת זאת הצטרכנו לעתים תכופות לסחוב ולדחוף משאיות כבדות שנשארו ללא דלק.

כתוצאה מהבוץ הגדול והשלגים בלו בגדינו ונקרעו נעלינו. אני כרכתי את השמיכה מסביבי וזה שימש לי תחליף למכנסיים. במקום נעליים צעדתי עם סמרטוטים כרוכים מסביב הרגלים או בנעלי בית שעשו האיכרים מקליפת עץ. התוצאה היתה הרת אסון. הרגליים שלי התנפחו והיו כשני בולי עץ. החברים סחבו אותי ועזרו לי ללכת. אחרת לא יכולתי להמשיך במצעד הנסיגה. זאת ידענו כולנו: מי שלא יכול להמשיך יורים בו במקום. על המצב הירוד בו נמצאתי מעידה יותר מכל העובדה, שמכיר שראה אותי אותו זמן, סיפר אחר כך בהגיעו הביתה, כי אני שבקתי חיים לכל חי. כנראה, לא האמין שאוכל להתגבר על מצבי.

אחרי כחודש ומעלה נחלצנו מן הביצות של פריפאט ויצאנו דרך מינסק לבריסק דליטא. שם מסרתי את הנעלים לתיקון ונחנו ימים אחדים. בינואר 1944 כבר היינו בפולין. כאן נתגלה לפנינו עולם חדש. ערים וכפרים שלימים ושלווים, רק ברחוב היהודי שממון וחורבן. לא ראינו יותר את היהודים שפגשנו בקיץ 1942.

הפולנים סיפרו לנו בשמחה לאיד את האמת המרה על ההרג וההשמדה שעשו הגרמנים. הם התקשו להאמין שאנחנו יהודים ובכל זאת נשארנו בחיים.

בכפר פולני אחד קבלנו מקום ללינת לילה בבית הספר של הכפר. הפולנים התלוננו אצל המפקד שלנו כי לא שמרנו היטב על הנקיון. בלי לבדוק אם התלונה היא נכונה, יצא מיד גזר דין לתלות בידים שנים עשר איש למשך שעה אחת. בתוכם היו ארבעה מבני עירנו משה לוי הרץ, אלעזר גרוס מיקלוש ברודר ואני. גם על זה התגברנו.

על אף כל הצרות שסבלנו, עודדנו איש את רעהו להחזיק מעמד. העיקר להישאר בחיים כדי שנזכה לחזור אל חיק משפחתנו. מיום ששמענו שהגרמנים נכנסו להונגריה והקימו גיטאות (את משמעות הגיטו הלוא ידענו ממה שעינינו ראו בפולין) לא היתה לנו עוד תשוקה לחיים. לא ראינו שום טעם להיאבק עליהם. כי באותו זמן כבר שמענו על אושוויץ והכבשנים.

שהינו בפולין עד הסתיו של שנת 1944; לפני ראש השנה תש״ה הגענו לאפוטשנא שע״י ורשא. זו היתה התחנה האחרונה ב„גלות״. נאמר לנו כי מכאן נחזור ל„מולדת״. ביום הושענא רבה עלינו לרכבת בדרך להונגריה. נפל בגורלי לנסוע בקרון פתוח, הקור היה גדול והיו גשמים עזים ורוח זלעפות. מרוב סבל וצער בכינו כמו ילדים קטנים.

משלחות של הצלב האדום ההונגרי חיכו בתחנות הרכבת לחיילים שחזרו מן החזית עם אוכל, משקאות ומתנות למשפחות החיילים. לנו לא נתנו שום דבר. אמרו, שזה מיועד רק לעם ההונגרי.

ירדנו בתחנת קישקון־פילג׳־האזא. הרכבת לא יכלה לנסוע הלאה, מפני שחלק גדול משטח הונגריה כבר היה בידי הרוסים.

בהונגריה נשרו כמאה איש מאנשינו, רובם הצליחו להשתחרר. ואילו חלק מהם נתפסו ונרצחו ע״י המשטרה הצבאית. היו כאלה שנפלו בשבי הרוסי וכמה מהם ניספו שם.

ימים אחדים לאחר שהגענו להונגריה הכריז המושל הורטי מלחמה נגד גרמניה, כפי שעשו זאת הרומנים חודשיים לפני כן. כידוע, המבצע נכשל, ופלוגות החץ בראשותו של סאלאשי תפסו את השלטון. את כל עובדי עבודת הכפייה היהודיים, ואותי ביניהם, הגלו לגרמניה יחד עם אלפי נשים ומבוגרים, רובם מקהילת בודפשט. הגירוש בוצע בסוף 1944, מחוסר אמצעי תחבורה העבירו את כולנו ברגל עד הגבול האוסטרי. מסע אימים זה נתפרסם אחר כך בשם: „מסע המוות לווינה״.

ע״י הכפר יודנדרף עברנו את הגבול ושם הועמסנו על הרכבת. ליד העיר וינרנישטט ראינו מחנות ובהם מלבד גברים ונשים צעירים גם זקנים וילדים. נאמר לנו כי לכאן הוגלו היהודים מהונגריה. האמת המרה נודעה לנו רק אחרי המלחמה.

יהדות מרגרטין

כי למקום הזה העבירו רק כמה מאות משפחות לשם הסוואה כדי שיוכלו להראות לעולם שכך חיים היהודים שהוגלו וכל הסיפורים על מחנות ההשמדה הם רק המצאה מרושעת ותעמולה אנטי־גרמנית. היהודים שהועברו למקומות הללו אכן ניצלו.

התחנה האחרונה שלנו היתה מחנה דכאו הידוע לשמצה. כאן הפסקנו להיות אנשי פלוגות העבודה. נהפכנו ל„הפטלינגים" — אנשים, נושאי מספרים ללא שמות.

(על החיים ועל הסבל במחנה דכאו וכן על השחרור ראה כתבה נפרדת)

יוסף אהרון ברנט

והארץ היתה תוהו ובוהו

מסכת השואה, היתה הופעתו של שטן עלי אדמות, בצורה מפלצתית, שאין לה אח ודוגמא בהיסטוריה. הרבה מאוד נכתב כבר על השואה, אך כל זאת מנקודת מבטם והערכותיהם של בני־אדם, בעלי חמשה חושים. אולם את האמת על אושביץ אפשר לתפוס רק בחושיו של האשמדאי. דבר שקרה שם הוא „חידוש" מדהים בהיסטוריה, שלא ישיגוהו משיגי הגוף .בשנות אלפים עברו על העם היהודי הריגות, שמדות וגזרות, שגם בהם היה לערער כל המוסכמות בעולם הערכים־האנושיים. אולם קורות אלו מוצאות את ביטויין במגילת־איכה, אבל למה שקרה באושביץ, אין ניב וביטוי, לא בלשונות תרבות ולא בלשון הג׳ונגל. עם שלם הובל להשמדה בבתי חרושת מתוחכמים, ומובילם היה העם התרבותי הגדול ביותר עלי אדמות, שהשתמש בכל הטכנולוגיה שנרכשה בשנות אלפים, כדי להאביד שם וזכר, להעם העתיק בהיסטוריה ותרבותו. לשלב האחרון של השמדה, קדמו שלבים של עינויים בל יתוארו בעט אנוש. המשמידים הפיקו ראשית כל ממושמדיהם את מרבית התועלת מעבודתם המפרכת, ואף לאחרי השמדתם, עקרו את שיניהם המוזהבות, עשו מזרונים משערותיהם, וסבון משומנם. תופעה מדהימה כזו אין לה אחיזה בחוש האנושי, אבל האדם ראה אותה באלפי ראשיה המפלצתיים. לכן אין מי שיוכל לתאר זאת, אפילו אם הוא גאון ספרותי גדול ביותר. ניסה לעשות זאת בכשרון מדהים הסופר ק. צטניק. במשפט אייכמן גולל מחדש את הפרשה, בבהירות שלו, אך מעוצמת החוויה הנוראה התעלף, כי לא יראה האדם את האדם האשמדאי, ללא ביטול ישותו. מה שהיה באושביץ מסוגל לתאר רק מלך השדים. אדם אינו מסוגל לעשותו. ולכן, בגלל שהאדם מוגבל בחמישה חושים, הוא גם שכח מהר את קצה של התרבות והאנושות, והוא ממשיך אורח חייו, כאילו דבר לא קרה. כאשר שהיתי בסחי של מאורת־השדים, חשבתי, כי אחרי השואה

יעמדו השרידים בגרזניהם, להכות חרם את העולם הטמא הזה ותרבותו. אך במקום גרזן, נטלו אנשי המצפון שביניהם, עטים בידם, והם רושמים וכותבים. אך האם תתואר אי־פעם השואה ביד אנוש? האם יוכל האדם להגיע לפיסגת האשמדאי, כדי לצלם נכונה את מראהו האיום?

השואה תישאר מחזה מפלצתי חד־פעמי בתולדות אנוש. זה מזמן מדברים אנשים על יצורים מהעולם החיצון, שבאים לפקוד נויהם. במקומם הופיע בחרדת־זוועתו, האשמדאי, בכבודו ובעצמו. וכשגמר מלאכתו נעלם שוב, וחזר למעמקי תהום. אנחנו, אחרי שראינו כי הוא היה ואיננו, יצאנו שוב לאור עולם, כשאנו אוכלים, שותים יסוחרים כתמול שלשום. עדות בכך, כי אין אנו יכולים לצאת מעורנו, ולהסיק אפילו מסקנה אחת ממה שקרה, עת כיסתה אפלה עולם ומלואו. אחת אנו יודעים, כי הארץ היתה תוהו ובוהו. למה? מדוע? לשם מה? מה זה מחייב? אף השאלות על פעלו של האשמדאי נעלמות יחד אתו.

וחושך על פני תהום

גם החושך שהיה אינו זה של חושך ליל, בו זרועים כוכבים. היה חושך דחוס, שאפשר היה למששו ביד, האם בני־אדם שנועדו להיות סבון, והשלימו עם גורלם, יכולים היו בטמטום שלקו אז לראות מה גרם לכך? בני־אדם שכל בני־משפחתם כלו בעיטן, והם בוהים בחלל, במבטי־טירוף, מה הם יכולים להעלות עלי ספר? אחדים מהם מספרים, אך סיפוריהם הם מלוא חופן סאדיזם ומאזוכיזם. מי שאינו מודה, כי בשואה נהרס האדם ותרבותו, ללא תקנה, אין לו תקנה, התהום בלעה את הכל, ומה שנשאר הוא רק צללי אדם מבעיתים. העולם חזר בימי־אימים אלה לתוהו־ובוהו. וחושך על פני תהום. המשמידים נחרבו עוד יותר מהמושמדים. הם הפכו להיות שדים ורוחות־רעות. האם מסוגל האדם לתאר, שד בן אלפי פנים מפלצתיים ופעליו?

תאמינו לי רבותי, כי למרות אלפי הספרים שכבר נכתבו על אושביץ, לא סופר עדיין אחד מני רבבה, או מני מיליונים. א) בגלל חוסר כשרון באדם לתאר בחמשת חושיו, את הבלתי נתפס בהם. ב) אין קוראים קולטים שיוכלו לעכל את הזוועה. ג) בני השואה רחמנים הם ואינם רוצים להרוס את עולמם של התמימים, שלא ראוה ולא השיגוה. לשם מה יעשו זאת? סיפור מחייב מסקנא. סיפור זה מרעיל יותר מרעל קטלני חזק ביותר. לשם מה לשפוך מכוס היגונים, לכוסם של אלה השותים יין להנאתם? חז״ל מוסרים לנו על דעה, שנולדה בתקופת יאוש לאחרי החורבן: „בדין הוא שלא נישא נשים ולא נוליד בנים, וזרעו של אברהם כלה ממילא, אלא שאין

גוזרים גזירה על הציבור שאין רוב הציבור יכול לעמוד בה". ואם הם כך, מה נענה אנו בני־השואה? לא נענה כלום. לא נהיה סאדיסטים לקרקר יסודות תבל, וכל תרבות האדם. בלבנו לוע האבדון, שאם יתחיל לפלוט רשפיו, אין תקנה לאדם, אלא בטירוף ובחורבן עולם.

אלפי ספרים נכתבו כבר על השואה. אני מבין את הסופרים, לחץ עליהם הסיוט הנורא, והם רצו להשתחרר ממנו. האם השתחררו? לא מיניה ולא מקצתיה. שתיקתם הרועמת תימשך עד הקבר. ובינתיים עולם כמנהגו נוהג.

ישנם כאלה בסופרים, המעלים אורות מתוך האפלה, אם מעשים, אם דמויות ואישים, בשטח הגבורה הפיסית או הנפשית. אשרי לאלה שצילמו להבות יוקדות בודדות המרצדות בחושך הדחוס. ישנה תועלת במלאכתם של סופרים אלה ליישובו של עולם, והמשך המעש בו. הדורות הבאים יתפעלו מסיפוריהם. יתנחמו בהם. יראו אותם, וישכחו את אפלת התהום. אני בעוונותי הרבים ראיתי מסביבי רק קדרות. מקנא אני באנשים, שראו גם אור. אמנם מעט אור דוחה הרבה מהחושך, אבל גם מהמעט הזה היה רק מעט מאוד. בכל אופן אני לא ראיתיו. מאידך גם לקונן עדי־עד אין שום תועלת. גם קינה אינה מסוגלת למצות את עומק הפורענות, ואין ברירה אחרת, מאשר „ישב בדד וידום".

על המנחמים אין לי תרעומת. כוונתם רצויה. אבל לי לא נותנים תנחומיהם כלום. למה תנחמוני הבל? אם אספר רק מה שראו עיני, יתנדפו כל התנחומים הללו כעשן, אבל לשם מה לפתוח סגור פה? לשם הרס העולם? הוא לא ייהרס. הוא מתנהל כימי עולם. השמש זרחה והשיטה פרחה, והשוחט שחט. אשרי למי שמתנחם בשברי כלים. אין להכחיש. היו גם אלה, אך רק טיפה זעירה בתהום הזוועות. בשבילי ושכמוני נחרב העולם.

גבורה? האם היה מקום פנוי לכך בעולם שכולו דם ואש? אלה שנטרפו על ידי האשמדאי כבר ראו גאולה במותם, אחרי העינוי והסבל שלא היו דוגמתם מאז בריאת העולם. האם לא היו להם כבר מה לעשות, אלא לדאוג לנוחיותכם, ולהשאיר לכם אגדות, למען תתפנקו.

ורוח אלקים מרחפת על פני המים

האם ריחפה רוח אלוקים על פני המים הזדונים? — כן. אבל זאת ראה הפרט ולא ראה הכלל. בכלל היו אישים, שהקרינו מזיוום על סביבתם. כדאי לקרוא את הספר „אש־קודש", מהאדמו"ר מפיאסצנה הי"ד. שנתחבר בימי השואה. ספר זה שרד בדרך נס, ומי יודע כמה ספרים כאלה נכתבו בימים טרופים אלה, ואבד זכרם, ביום

הרוס אלוקים עולמו. נשארו כמה סופרים, שהנציחו לדורות את גבורת קדשם של גדולי ישראל וחסידים ואנשי מעשה. אף אני כתבתי כמה מאמרים על הרב מזווירצ'ה, על פסיה שרשבסקי, על בנציון בויגן, ועל עוד אישים נפלאים ששמרו לא רק על צלמם הם אלא על הצלם האלוקי של רבים בקרבתם. עם זאת אין להתעלם מכך, כי רב היה ההסתר, וגדול היה הנסיון, מכל הנסיונות שהתנסינו בהם מימות עולם. היו רבים שהתערטלו מעדיים בשל נסיבות בלתי ידועות עד אז, וכמאמרם ז"ל: „אילו נגדוהו לחנניה, מישאל ועזריה" וכו'. יש לדעת, כי מרבית שלומי אמוני ישראל נספו כבר בהריגות הראשונות בגיטאות ובמחנות, אם בגלל שהגרמנים ראו בהם סמלה של היהדות, עליה גזרו כליה. ואם מפני שהיודנראטים, השוטרים, וכל עושי דברם של הגרמנים מורכבים היו מאלמנטים כאלה, שבבואם לספק את יצר ההשמדה של הגרמנים לקחו ראשונה כל בחור וטוב בישראל, כדי לרצוח ראשית כל את ה„מצפון", בל יפחדו הם לשרת את הרוצחים.

זאת בנוגע לכלל. אך גם בזה לא מיציתי את הנושא. ואף אלף ספרים לא יספיקו לכך.

אולם בנוגע לפרטים ששרדו, הללו ראו זרוע אלוקים נטויה עליהם לטובה, על כל צעד ושעל. למה הועידה ההשגחה דווקא את אלה לחיים? גם זו חידה ופליאה היא. אבל אלה שעל מצחם חקוק היה תיו של חיים „כל כלי יוצר לא הצליחו למוחקו". דיברתי עם רבים מהשרידים, ומה שקרה להם קרה לי. אלף פעם הייתי בצפרני המוות, ותמיד נשארתי חי באורח פלאי. לא בחכמה ולא בתבונה, אלא בגזירה מהשמים. ואם אפילו נשבר לא פעם בתוכי חפץ־הקיום, ביקשתי נפשי למות, לא הועילה שום פעולה לשנות את גורלי לחיים, שנקבע לי ממרומים.

עם בואי לאושביץ הוכנסתי לפלוגה, שמצבה היה הכי טוב, ודבר לא היה חסר לי עד פינוי אושביץ. כשנבחרתי פעם בסלקציה למוות, אז מתוך שלושת אלפי איש שנבחרו, רק אני היחיד ניצלתי. ובאופן פלאי שסיפרתיו כבר פעם. בעת פינוי אושביץ ירו בכל מי שנשאר אחורנית, ולא היה יכול ללכת עם המחנה. אני גם כן הפלתי עצמי ארצה במטרה להיירה, אך השאירו אותי מוטל שם. אח"כ מצאו אותי ג'נדרמים גרמנים, שהכניסוני לביקתה שלהם, נתנו לי קפה מהביל, וכאור היום ציוו לי ללכת. שירכתי אחרי כן דרכי יחידי בשבילי גרמניה ונכנסתי לעיירה, שכולם ברחו ממנה מפני האמריקאים, שעמדו להיכנס. טיילתי לי בין הבורחים בבגדי „הפטלינג" להשתאותם של אנשי ס. ס. וחיילים, אבל לא נגעו בי לרעה, ועוד זרקו לי לחם. נתפסתי לבסוף על ידי פלוגה של ה„קורפוס־השחור", הובלתי על ידה עשרים קילומטרים רגלי, עד שמצאו את הפלוגה שלי, ממנה נמלטתי וגם שם לא אמר לי איש דבר.

לפני התמוטטות גרמניה הייתי במחנה קשה מאוד. ראיתי, כי בעבודה אכרע תחתי. לכן עשיתי עצמי חולה, תוך הסתכנות שיובילוני לקרימטוריון. אולם הניחוני לנפשי, שלושה שבועות עד הפינוי משם. בעת הפינוי, אם כי הייתי חלוש ודל־כוח הצלחתי לצעוד שבוע שלם שלושים קילומטרים ליום, בנעלי־עץ, עד שבסוף ערקתי ליער סמוך. מטר יריות ירד עלי מכדורי הס. ס., אך לא נפגעתי. בבוקר נקלעתי עם פלוגת רוצחים אוקראינים ניסוגים. שמעתי אחד מהם אומר לחברו: „הנה שם יהודון", אך הם עברו עלי לדרכם ולא נגעו בי לרעה. ועוד מאות סיפורים כאלה עד יום השיחרור, ואף לאחריו. נתקיים בי ממש דברי הכתוב: „יפול מצדך אלף ורבבה מימינך, אליך לא יגש". ולמה זה נתקיים דווקא לגבי או לגבי שרידים אחרים? אלוקים יודע. מי שירצה להסביר לי, כי הכל היה רק „מקרה", אז „מקרה" זה, הוא החכם והגיבור היותר גדול בעולם, וכמוהו כאלוקים. יד השם היתה נטויה עלי לטובה. אינני יודע בזכות מה. אבל ראיתי את רוח אלוקים מרחפת על פני המים הזדונים, בצורה מוחשית ביותר. אין לי הסבר לפלא זה, מלבד הסברים של חז"ל: „הן הן נוראותיו, הן הן גבורותיו". ענן האש אשר ליווה אותי במחנות, העיד יותר ממאה עדים, על הימצאה של אלוקות בתוך מבול הדם.

ויהי ערב ויהי בוקר?

כן — ויהי בוקר אחרי הליל השחור ביותר בתולדותינו. אמנם הזהרורים לא עצומים. ומה שהיה אין להחזיר. אבל באורח פלא אחרי שטבלנו בים של דם ושכול נעמדנו לפתע בארץ־אבות עתיקה, משוחררת מעול מלכויות. הגענו הנה אחרי שנדמה היה, כי הקיץ הקץ על עם ישראל ותקוותו. מהמשרפות והמחנות נקראו השרידים לשבת על כסא מלכות. מלכות בכל משמעותה, מלכות מדינית, ומלכות התורה. מאז היותנו לעם לא היתה פריחה כזו לתורה, תוך זמן קט כזה, בארץ שהיתה נשמה ומועטת יושב. זה דורות רבים לא היה כבוד התורה כה רב, ומבצרי התורה כה חזקים ומפוארים כמו לאחר חורבנה של הגולה, ותחייתה של תורה בארץ־ישראל. אף חצרות צדיקים שוקקות והומות, כבתקופות מאושרות ביותר. זה שנים רבות לא היו לנו בני־נוער לאלפים ולרבבות, שתורתם אומנותם, ושקועים כל ימיהם באהלי תורה. את המפעל התורני הגדול והרב הזה, בנו והקימו שלדים, שיצאו מהמשרפות וזקפו קומה, בהרגישם אדמת אבות מתחת רגליהם.

האם יש בזה נחמה לאבדה הגדולה? ח"ו. נחמה אין ולא תהיה, אלא עת יקיצו שוכני עפר, אבל המשך ורציפות־הדורות ישנו כאן. היטלר ומשטרו נהרסו עד היסוד,

ואילו שרידי הרוגיו הפכו ל„דור התקומה", הממשיך מעשי אבות, ושוזר הלאה את השרשרת, שאמר אותו רשע לנתק. אנו חיים וממשיכים לא רק מעשה אבות בדור קודם, אלא מעשי אבות, מלפני שנות אלפיים, שהשמידם טיטוס הרשע, שחיק טמיא. ואם המשך ישנו הרי בטלות ומבוטלות מזימות רשעים, אשר אמרו לעקור מהשורש את זרע ישראל.

ויהי ערב, אך גם ויהי בוקר. בוקר של המשך ורציפות. בוקר של ממלכתיות יהודית. בוקר החייאתה של תורה בארץ התורה. כל מעשה, אם קטן ואם גדול, להחיות מסורת העבר ומנהגיו, יש בו משום להחזיר נשמות לפגרי מתים, וסיכול מזימתם של רשעים. עובדא ידענא מהנסיון. כמה פעמים כבר רצו בביתנו לבטל מנהג „כפרות" כנהוג, ולהחליפו בצדקה, כמו שהאחרים עושים, כי הטירחות בכפרות בערב הצום רבות. אך תמיד נעמדה בפנינו העקשנות היהודית וטענה: האם תתנו להיטלר לנצח, לעקור מכם אפילו מנהג קל של אבות? הלא בביטול המנהגים ההם יש בו אישור למעשהו של הצורר. אילו אבות היו חיים — האם היה עולה על דעתם או על דעתנו לשנות מנהגי ישראל מקובלים ומושרשים?

וזאת עלינו לדעת בכל המעש אשר אנו עושים. אנו רק חוליה בשרשרת. על כתפנו הדל הוטל העול, לא לסטות כקוצו של יו"ד מדרכי־אבות, ולהמשיך את פעלם המקודש. נחמה על האבדה לא תהיה, אלא עם בוא המשיח, אבל גירא בעיניה דשיטנא יש, בכל מעשה המשך חיותם של דרכי ומנהגי אבותינו. „יתגדל ויתקדש שמיה רבה". זו לא רק תפילה. זו הזכרת חובתנו עלי אדמות. הם מתו למען קדושת שמו הגדול, ואנו ממשיכים לחיות למען אותה קדושה, בעלמא די ברא כרעותיה, וימליך מלכותיה, ויצמח פורקנא ויקרב משיחה.

יהודה נחשוני

אייזיק ויינברגר

(נר לזכרו של אייזיק בן נחמיה, נינו של המהריא"ץ)

אבי אביו של אייזיק היה ר' עקיבא יוסף בנו של המהריא"ץ. ואילו אבי אמו היה ר' משה אריה גרוס אשר שנים רבות היה השו"ב במרגרטין. אייזיק היה בנה יחידה של אמו אשר היתה זיווג שני לר' נחמיה. היא שמרה עליו כעל בבת עינה.

כאשר החלו לגייס יהודים לפלוגות העבודה החביאה אותו בבית אמה. ואמנם הסתתר אייזיק עד שנתגלה והז'נדרמים הוליכוהו למרכז הגיוס בנאגי־באניה.

אהבתי את אייזיק ודאגתי לו. נזכר אני כי בשעות מצוקה וסבל במחנות, אמרתי לחברים כמה טוב הדבר שאין הבחור העדין והמפונק עמנו הנושאים בסבל.

הששתי כי לא היה עומד בעבודת הפרך ובתנאים התת אנושיים בהם היינו נתונים.

באביב 1944 חנתה פלוגתנו בהרי הקרפטים, באיזור אוקור־מזו. עבדנו בביצור האיזור בחפירות, תעלות קשר וכיוצא באלה. יום אחד ראינו את המשטרה הצבאית מביאה לפלוגה שני בחורים. האחד היה אהרון יוסף יונס ממרגרטין והשני... אייזיקויינברגר. לבי בכה על כי בן תפנוקים זה הובא למקום של עבודת פרך, עם זאת שמחתי בשמחת הפגישה עם חבר שאהבתי. מאז היינו ביחד ולא נפרדנו אלא לאחר פציעתו בתאונת דרכים.

לקראת הסתיו החלו לסגת גייסות הגרמנים מפני לחצו של הצבא הרוסי הקרב ובא. אנחנו — אייזיק וכותב שורות אלה — החלטנו להסתלק. חשבנו למצוא לעצמנו מקום מקלט עד עבור זעם המלחמה. הזדנבנו לקצה הטור. העמדנו פנים כי נעלינו הן אשר גורמות לנו לפגר. ובהזדמנות הראשונה ניתקנו מגע. מאז, היינו משוטטים בדרכים.

כשנתקלנו פה ושם באנשי מפקדות של פלוגות העבודה, היינו מעמידים פני תועים, המחפשים יחידתם. התירוץ עבד טוב. הייתי אומר, אפילו למעלה מן הצפוי. שבועות הסתובבנו בסביבה ובמפקדות של אונגוואר, ברג־סאס, נאגי־סלש ועוד. הם היו נותנים לנו לאכול ומתדרכים אותנו כיצד לגלות את פלוגתנו ואנו, היינו ממשיכים לשוטט כשאנו תרים אחר מקום מקלט עבורנו.

אחר ה־15 באוקטובר — עלייתה לשלטון של כנופיית סאלשי — הורע המצב, כי הוחמר הפיקוח הצבאי על משוטטים. לא העזנו יותר לעלות על הכבישים והיינו מהלכים בשבילים צדדיים בלבד.

בראד — כפר קטן בסלובקיה, גילינו צדיק, אכר טוב לב, שהחביאנו ודאג לכל מחסורנו. מאוחר יותר התברר לנו שאין אנו יחידים. — בכפר זה הוסתרו עוד עשרות עריקים יהודים. ביום היו מחזיקים אותם בבונקרים ובלילות היו מבריחים אותם בסירות על האגם שליד הכפר, לעבר המקלט — היער.

יום יום ציפינו לבואם של הרוסים ברם הללו בוששו לבוא. בינתיים התעורר הכומר הקתולי של הכפר, שונא ישראל מובהק — לתקן את דרכי המאמינים ו„למנוע מהם את החטא שבעזרה לרוצחי ישו". אכן לרגל הלשנתו נתפסנו והוכינו קשות, אך עמדנו על טענתנו שאין אנו חלילה עריקים אלא תועים המחפשים יחידתם. האמינו לנו ותידרכו אותנו אל יחידתנו.

עצובים ומדוכאים יצאנו לדרך בכביש לכיוון הידאש־נימטי. פתאום חלף לידינו טור משוריין, ואחת ממכוניות הטור פגעה באייזיק. הנהג היה די הגון. הוא אסף אותנו והסיענו העירה.

יהדות מרגרטין

נשאתי את אייזיק על זרועותי לבית התרבות שהפך לבית חולים צבאי. השכבתי אותו על מצע של קש על הרצפה. וכהרף עין רצתי כדי להזעיק אליו אחות או רופא.

עוד אני עומד ליד השער ותוהה לאן לפנות, עצר אוטובוס צבאי. נהגו היה מוכר לי, — בחור נוצרי בן עירנו ושמו אולקי יושקה. שמחתי לפגוש אותו שהרי היינו שנינו — כאמור — בני עיר אחת.

ספרתי לו את אשר אירע לאייזיק ובקשתי את עזרתו. הוא התבונן בי במבט קר ומתנכר. ובמקום להסיע אותי לרופא, כפי שהבטיח, הסגיר אותי לסיירת של המשטרה הצבאית.

אייזיק לא חזר אחר המלחמה. עד היום אין אני יודע מה עלה בגורלו. מה היו נסיבות מותו. הקיבל עזרה רפואית? או שמא הלך לעולמו בן יקיר זה, בן התפנוקים של אמו, מבלי שיהיה אפילו מי שיחבוש פצעיו, מי שיגיש לו כוס מים ומי שיניח יד מלטפת על מצחו הלוהט.

אותי צרפו לפלוגת עבודה יהודית, בה העבידו אותי בפרך עד השחרור.

אולקי יושקה עלה במעלות העסקנות במפלגה הקומוניסטית. את דבר מסירותו למערכת המלחמה של הנאצים ואת העובדה, שהסגיר אותי לשלטונות שלהם, העליתי על הנייר ומסרתי לגורמים המוסמכים במפלגה. ככל שידוע לי, זה לא הפריע את קידומו בהיארכיה הקומוניסטית.

אהרון קליינמן

ימים של שחור היאוש

כבר באפריל 1944, ימים ספורים לאחר כיבוש המדינה ע״י הנאצים, החלו נוחתות עלינו, על יהודי הכפר טוטי, וכמובן על כל יהודי הונגריה, הגזירות. נאלצנו לענוד את אות הקלון וימינו עברו עלינו בחרדה מתמדת.

סגנו הצעיר של קצין המחוז, אנטישמי מהאסכולה של הפשיסטים ההונגרים במדינת האם, ראה „חובה מוסרית״ לעצמו להרעיל את האווירה הציבורית בכפרנו ולהפיץ את האנטישמיות בעיקר בקרב הצעירים. הללו לא בוששו לתרגם את תורת השנאה לשפת המעשים. לילה אחד ניפצו את כל החלונות בבתי היהודים. איש לא העז לעצור בעדם ואנחנו גם לא יכולנו, כי בנינו היו כולם מגוייסים במחנות עבודה. בראשית מאי הודיעו לנו השלטונות המקומיים שהוחלט לעקור אותנו מן הכפר ולהעבירנו למקום אחר. נאמר לנו כי רשאים אנו לקחת אתנו מזון ליומיים שלושה וכן כמות זעומה ביותר של בגדים. בלילה ההוא כבר היינו נתונים לפיקוח צבאי, כי אנשי משמר, צמד „גדנעים״ הונגריים, הועמדו לפני בתינו כדי שאיש מאתנו לא יוכל להימלט.

לנו היה זה ליל שימורים. ארזנו את חפצינו אך לא יכולנו להרדם. שנתנו נדדה מעינינו, שקענו בסרעפינו ותהינו מה יהיה גורלנו: ריכוז בגטו או מוות מיידי. למחרת היום, ב־4 במאי, רוכזנו כולנו ע״י הז׳נדרמים בבנין בית הספר. גם הלילה ההוא עבר עלינו ללא שינה. הגברים התפללו בבוקר ובערב — איש לא נעדר מן התפילה בציבור.

למחרת בבוקר קרבו אחדים מאנשי הכפר, ההגונים והאמיצים שבהם, אל גדר בית הספר להיפרד מאתנו, לנחמנו במילים או להביא מעט מזון. שומרינו לא הרשו להם להתקרב אלינו. אחת משכנותינו הצליחה להיכנס לחצר והצטדקה בפני על כי אמה לא באה: היא חששה שלא תוכל להבליג על יגונה ולעצור את דמעותיה. לשמע הדברים האלה גם אני לא יכולתי להבליג ועניתי לה בקול כדי שדברי יישמעו גם בחוץ, מקום שם אנשי השלטון הסתובבו: אמרי לאמך שלא תבכה כי חזור נחזור הנה וידעו זאת גם אלה השמחים עתה לאידנו! וכדי לתת תוקף לדברי שלחתי אצבע מאיימת לעברם. הנשים שעמדו לידי אחזו בידי בבהלה: „הורידי את ידך, מטורפת, פן יבולע לך!״ ואילו אני חייכתי לעברן: „וכי יכול להיות רע יותר ממה שהנבלים האלה אומרים לעשות לנו?״

בשעות שלפני הצהרים הגיע אחי, שקיבל חופשה ממחנה עבודה. כבר בהגיעו לקצה הכפר נודע לו על גורלנו, — לכן הישיר צעדיו לבית הספר. הפגישה היתה מזעזעת. לא רק אמי בכתה. כל הנוכחים הזילו דמעות. הוא לא נלקח למעצר יחד איתנו, כי עובדי עבודת פרך היו פטורים מהגיטו.

בצהרים הועלינו על עגלות שהובילונו לתחנת הרכבת בעיר מרגרטין. ומשם בקרונות משא הוסענו למקום ריכוז של כל האיזור, לאורדאה. אחי לא הורשה לנסוע אתנו, הוא הקדים אותנו וכשהגענו לבית הספר לרכיבה, מקום שנועד לשמש כגטו, כבר היה שם ועזר בפריקת המטען מן הקרונות. היתה זאת פגישתו האחרונה עם הורינו.

ימי מגור ולילות חרדה עברו עלינו בגטו הארעי הזה של אורדאה, בו היינו כלואים יחד עם יהודי מרגרטין וסביבתה. בשעות היום הצטופפנו סביב הבאר היחידה שהיתה בחצר מוקפת גדר קרשים גבוהה. שם שתינו, התרחצנו ולשם הבאנו את הלבנים לכביסה. הגברים אספו שברי לבנים ואבנים, לבנות בהן כירה או תנור פרימיטיבי. הילדים קוששו קש זרדים ולוחות עץ שבורים והנשים בישלו מרק או אטריות כדי שיהיה אוכל חם לילדים לפחות אחת ליום.

בלילה נכנסנו לאולם בית הספר לרכיבה. היה זה מין סככה נשענת על עמודים ללא קירות ושכבת קש דקיקה היתה זרויה על ריצפת האולם. על ריצפת עפר זאת הצענו את מצעינו לשכב עליהם לנוח קמעה אחרי עמל היום. המקום היה כל כך צר עד כי לא יכול איש להשתטח ולהשתרע מבלי לגעת, בראש חבירו או ברגליו.

נתקיים בנו מה שכתוב בספר ירמיהו: „קול ברמה נשמע, נהי בכי תמרורים". דממת הליל הופרעה ע"י אנקת הזקנים ויבבת התינוקות. אך למעשה גם עצבי המבוגרים היו מתוחים יתר על המידה, מחמת אימת המחר, שאיש לא ידע מה טומן בחובו.

בסוף חודש מאי פרצה סופת חול איומה. היה זה בעיצומו של הלילה. הברקים סימאו את העיניים, הרעמים החזקים החרישו את האזניים. הסופה עקרה את דלתות הסככה וחלל האולם נתמלא חול ועפר. קפצנו ממקומנו. ניסינו לנער מבגדינו ומשמיכותינו את האבק, כשהאמהות השקיטו את הילדים המייללים והשתדלו להרגיעם. ליל זוועות היה הלילה ההוא. ובכן בתנאים בלתי אנושיים כאלה עברו ימינו. מוכנים היינו לכל רע. ברם, אשר עוד ציפה לנו בימים הבאים אף הדמיון החולני ביותר לא יכול היה לתאר.

ב־23 במאי גרשונו מבית הספר לרכיבה ודחפונו אל פסי הרכבת בקרבת התחנה של הכפר אושי. כשמונים איש, זקנים, נשים וילדים כולם תשושים ורבים

מהם חולים, נדחסו בכל אחד מן הקרונות. בטרם נסגרו הדלתות על בריח, הוזהרנו שבל נעז לברוח או להציץ דרך האשנבים הקטנים אשר גם עליהם הותקנה רשת של תיל דוקרני. שני דליים הוכנסו לקרונות. באחד מי שתיה ואילו האחר נועד לשמש בית כסא לשמונים איש. הרכבת זזה מהתחנה ויצאנו אלי גורלנו.

ניסינו להסתדר בתחום הצר של הקרון. החום גבר, המחנק היה ללא נשוא, הילדים יבבו וביקשו מים. למעשה רק הם זכו במנות הזעומות ממעט המים שהכיל הדלי הקטן.

אחר כך קרה דבר בלתי רגיל. טובי, בתו של חיים שפיצר, סוחר בדים, כרעה ללדת. דפקנו על הדלת, צרחנו בקולי קולות: מים! תנו לנו מים! רופא! אישה עומדת ללדת! ברם מלווינו לא שעו לצעקותינו. באין ברירה אמי שימשה כמילדת. אחד הנוסעים שלף בקבוק יי״ש ממנו יצק כמה טיפות על ידי אמי לחיטוי. כך באה לאור עולם ארור זה תינוקת.

— במקום שמונים — יגיעו לאושוויץ שמונים ואחד.

למחרת היום הגענו לסלובקיה. דרך סדקי הקרשים אפשר היה להבחין בנוף הנהדר. לי זאת היתה נסיעתי הראשונה מחוץ לתחום המדינה... אחר כך בא עוד לילה, קשה מקודמו. תשושים, קרובים להתעלפות ישבנו על הרצפה.

אלכסנדר גליק, רוקח ממרגרטין הרעיל בקרון את אמו ואת אחיו באנדי ובסוף גם הוא בלע את סם המוות. רק גופותיהם הגיעו למחנה המוות.

אמי המסכנה ספק ערה ספק רדומה מילמלה: דוהרים אלי מוות... סלחי לי בתי שהוצאתיך לאור העולם. — כך נפרדה ממני ומאבי שנספה עמה בכבשני אושוויץ ביום ג׳ סיון תש״ד ב־25 במאי 1944.

אלישבע לורנץ
גרוס ווארדיין

ממרגרטין לאושוויץ

ב־1942 לקחו את אבא, אברהם קיש עם יהודים אחרים למחנה עבודה בחזית הרוסית. אמא סגרה את הבית בעיר שמלוי — מקום מגורינו, ועברה לגור אתי ועם אחותי למרגרטין להוריה, משפחת ברגר. גם משפחת אבי גרה שם.

החיים נמשכו כרגיל, אמנם המתח היה רב. גם אנחנו דאגנו לאבא, אבל קיווינו שכל זה ייגמר בקרוב ובכי טוב. דיברו רבות על המצב בחזיתות, והציפיה הכללית היתה שחילות בנות הברית ישברו את מפרקתו של הצורר לפני שיספיק לנגוע

בנו לרעה. אלה שלא גוייסו לשירות העבודה עסקו במלאכתם כרגיל. הילדים למדו בבתי הספר ובתלמוד תורה והמבוגרים התכנסו בבתי הכנסת. בשבתות ובחגים לבשה העיר כולה חג והיה שקט ושלוה.

החיים השלוים והשקטים התמוטטו בן לילה ב־19 למרץ 1944 עם כיבוש הונגריה ע״י הצבא הגרמני, והחלו הגזירות אשר הגיעו לשיאן ב־3 למאי, עת התחיל גירוש יהודי מרגרטין לגיטו בעיר גרוסוורדיין והסתיימו ביום 25 למאי כאשר הגענו לתחנת השמדה אושוויץ. רוב יהודי עירנו, מבוגרים מבן חמישים ומעלה, ילדים עד גיל 14—15, נכים ואמהות שהבקו ילדים הומתו באותו יום בתאי הגאזים, יתרם נשלחו לעבודות כפיה בתנאים קשים.

יום אחד הופיע בבית סבא חייל הונגרי והביא לנו מכתב מאבא, בו הוא כותב שיהודי פולין נלקחו למחנות השמדה וגורל דומה צפוי גם לנו. לכן נברח מיד מהונגריה. למחרת היום התקבצה כל המשפחה להתייעצות וההחלטה היתה — שנשארים. — לאן נברח ולמה ? — שאל סבא. — הן אנחנו אזרחים הונגרים, פה ביתנו, זאת מולדתנו, וכל רע לא עשינו לה. הוא סיפר כי במלחמת העולם הראשונה נלחם ונפצע בצבא ההונגרי ואפילו אות הגבורה הוענק לו! „לנו אין ממה לפחד״.

כשבוע לאחר כניסת הגרמנים נפתח מסע הרדיפות שהיה מתוכנן מראש עד פרטי פרטיו. ואנחנו, אהה, רק בשערי המות ירדנו למשמעות מזימת הנאצים. ובכן, הוחרמו מכשירי הרדיו שלנו. נאסר עלינו להשתמש בטלפון, לעזוב את מקום מגורינו, לנסוע ברכבת ובאוטובוסים, להופיע במקום ציבוריים ועל הילדים — לבקר בבתי ספר. יום אחד אספו כחמישים איש מנכבדי היהודים לטאטא את הרחובות ולנקות את הבוץ מהכבישים, כל זאת כדי להשפיל אותם.

לאחר שכבר היינו מושפלים ומפוחדים דיינו, בא השלב השני: גירושנו מהעיר. הגירוש התחיל ביום 3 למאי ונמשך שבוע ימים. הגרמנים אספו כל יום כמאתיים וחמישים נפש והכניסו אותם בביתן ארוך המכונה „ביתן הסנדלרים״. לפני כן שדדו את כל כספינו ותכשיטינו, ערכו חיפוש גופני קשה ומבייש אפילו על ילדות. הירשו לנו לקחת רק תרמיל עם כמה דברי לבוש ומזון לכמה ימים. אחרי שנאספו כולם ואחרי החיפושים המייגעים העמידו את כולנו בתור לצעוד ברחוב הראשי לכיוון תחנת הרכבת. לפני שזזנו ניסו השלטונות להרגיע אותנו ולטפח בנו אשליות שלוקחים אותנו למחנות עבודה ונהיה במקום בטוח יחד עם משפחותינו, כל זאת כדי שלא נקים רעש ושלא נחשוב על מרד.

פקודת הצעידה ניתנה, כולנו צעדנו עם עיניים מושפלות, אוחזים יד ביד משפחות משפחות, ומסביבנו הז׳נדרמים עם רובים מכודנים מכוונים לעברנו, כאילו

היינו פושעים פליליים. לפתע נעצר התור בהגיענו מול בית הכנסת, יהודי עם זקן לבן הרים את ידיו וצעק בקול גדול "שמע ישראל". דממה נפלה לרגע על כולנו אפילו על הז׳נדרמים האכזריים, בינתיים ראינו איך התושבים ההונגרים מציצים מבעד לחלונות או יוצאים לרחובות וצוהלים לראות את היהודים מושפלים.

בהגיענו לתחנת הרכבת הוכנסנו לקרונות משא. בעיר גרוסוורדיין שיכנו אותנו בבית הספר לרכיבה שמחוץ לעיר אשר נועד לגיטו ליהודי הסביבה ממחוז ביהאר, בתנאים בלתי אנושיים ובצפיפות רבה. כל היום ישבנו באפס מעשה, מזה הסקנו שזו רק תחנת מעבר לתקופה קצרה לפני העברתנו למחנות העבודה.

אחרי שהייה של שבועיים בגיטו הארעי הזה, הועלינו על גבי קרונות משא מסורגים 70—80 איש בקרון, ללא אוכל ומים או מקומות ישיבה. אז התחלנו לחשוש כי היעד אינו מחנה עבודה, במיוחד כששמענו איך יהודי אחד התחנן לז׳נדרם דרך הסורגים שיתן קצת מים לילדתו והקלגס ענה לו „שתוק יהודי מלוכלך אין לכם צורך יותר במים".

לפני שהרכבת המיוחדת יצאה לדרכה קרה מקרה מזעזע. יהודי בשם קליין שפך מי רגליים דרך הסורגים והתיז בשגגה על מגפיו של הז׳נדרם, בן רגע הפעיל הז׳נדרם את רובהו והיהודי הומת במקום. מלבדו עוד כמה קשישים וחולים שמתו בדרך היו סגורים אתנו בקרון עד שהגענו ליעד הסופי, תחנת בירקנאו — אושוויץ.

הרכבת עצרה, הדלתות נפתחו, וניתנו פקודות: „לרדת במהירות, לא לקחת אתכם כלום"! — השארנו את החפצים המעטים בקרון וירדנו. אסירים לבושים בבגדי פסים לחשו באידיש לאמהות, תנו את הילדים לזקנים... אמא מסרה את אחותי לסבתא וצעדנו ביחד לקראת קצין ס.ס. — שצרח „ימינה", נזרקנו לשורה של נשים. נכנסנו למחנה, מסביבנו גדרית תיל מהושמלים. הסתובבתי וראיתי דרך הגדר בצד שמאל את כל משפחתי, אחותי בת השש, סבתא וסבא, נשים ילדים וזקנים של מרגרטין צועדים. צעקתי לעברם והם הניפו לי שלום — שלום אחרון.

אמא היתה אתי ביחד כל הזמן. היא נפטרה שבועיים לפני השיחרור ממחלת טיפוס. אבא חזר ממחנה עבודה, עלה ארצה ונפטר בארץ. אני עליתי ארצה ב־1948 באניית מעפילים, במחנה קפריסין התחתנתי עם בן עירי יוסף מזאי (מרום), ומאז אנו גרים בחיפה.

חדוה מרום
(קיש הדי)

יהדות מרגרטין

הרחק מן הלב...

מטבעי אינני שייכת לעדה הבלתי סימפטית של הנרגנים. אם אין בידי לשנותה — אני משלימה עם המציאות. רק התבערה הגדולה, השואה שכילתה את עולמי, — הסעירה את לבבי וזמן רב לא יכולתי להצדיק עלי את הדין, את הדין הקשה של אובדן משפחתי. במשך הזמן עייפתי ממאבקי הסרק נגד אכזריות הגורל ואף כי לא נרגעתי — התאדשתי מכל. רק בדבר אחד עמדתי במריי. עקרתי מלבי את הזכרונות. לא את זכר יקירי, אלא את מראות הנוף בו גדלתי, את הסביבה, בה חייתי חיי אושר בצעירותי. מנהג משוררים דגולים הוא להתרפק על זכר ערי מולדתם ולהתגעגע אליהן כילד עזוב המתגעגע לאמו. אני — מחיתי נושא זה ממפת עולמי...

ועתה אני נבוכה במקצת. עורכי ספר זה פנו אלי להעלות זכרונות מימים עברו על מרגרטין, על יהודיה ועל אסונם הגדול. בלב כבד נעניתי לבקשה זו ובכתבי שורות אלה לא פעם נעצר העט בידי, כאילו יש לו רצון עצמי לומר: אל תעירו, אל תעוררו...

...הישיבה של מרגרטין היתה מפורסמת בטרנסילבניה. גם אבי המנוח, אברהם משה סלומון וכן אחי, שמעון נוח ז״ל, היו בין חובשי ספסליה והתאבקו בעפר רגליהם של מוריה ורבניה הגדולים.

...החברות ב„אירגון הנשים״ התחרו ביניהן בדאגתן לעניי עירנו. הן היו פעילות בעיקר לפני החגים ובחודשי החורף הקשים. אנחנו הבנות פעלנו רבות ב„קופת הכנסת כלה״, „לאי (חצי ל״י בערך) לשבוע לקופה, מכל מבוגר בקהילה״ — היתה סיסמתנו. בזכות הדודה פריימן, שזירזה אותנו בעבודתנו, עלתה תמיד ההכנסה השבועית על הסכום המצופה.

עתה בזכרי נשכחות עולה מתהום הנשיה דמותה האצילה של מורתי, העלמה גולדמן, שהכירה לי את האוצר הרוחני הגנוז בכ״ב האותיות של האל״ף־בי״ת...

...וכלום אפשר לשכוח את ערבי השבתות החמימים המשפחתיים? מפני אור נרותיה של השבת נסוגו צללי הדאגה גם בימי החרדה של 1944. ניחשנו שמשהו רע, משהו נורא עומד להתרחש עם כניסת הגרמנים להונגריה אך לא העזנו לעשות, לפעול, לברוח, להסתתר, ליטול את גורלנו בידינו. ביום הגירוש, לפני צאתנו מן הבית, נזכרתי שהחתול שלנו נשאר בדירה. רבונו של עולם, פרצתי בקריאה, מי יאכיל את החתול בהעדרנו? כלוא בדירה עלול המסכן לגווע ברעב! ניגשתי אל השוטר שליווה אותנו וביקשתיו שירשה לי לחזור לבית לשחרר את החתול...

יהדות מרגרטין

על הורי ועל אחותי גיטה אינני רוצה לכתוב. זכרם שמור בלבי ובלב אחותי פייגה...

לאה יעקב
מבית־סלומון

העיר ללא יהודים

ב־19 במרץ נכנסו הגרמנים להונגריה.
באפריל נקראו גילאי 1923 לעבודת פרך.
ב־9 במאי נלקחו אחרוני היהודים ממרגרטין לגטו...
בראשית יוני הגיעה למרגרטין פלוגת עבודה ובה חמישה ילדי המקום, גילאי 1923, שרק שבועות מספר לפני כן נפרדו מהוריהם...
החמישה הם:
משה אברהם קליינמן (עתה בטורונטו, קנדה); מיכאל גרינפלד (נפטר בבני ברק); ארני וייס (פתח תקוה); אברהם סבו (חיפה); יוסף מזאי (חיפה).
אחד מהחמישה מספר על החוויה המזעזעת של הפגישה עם העיר שנתרוקנה מיהודיה.

בוקרו של קיץ. הרכבת נעצרה. — לרדת! להסתדר בשורות בארבעות! — בוקע ועולה קולו הצרחני של הסמל. בקושי נחלצים מירכתי הקרון שעל דפנו מתנוססת הכתובת הידועה לכל מי שהיה אי פעם חייל בצבא ההונגרי: „לארבעים חייל או לשישה סוסים"...

יורדים ומסתדרים, אנחנו, חמישה ילדי מרגרטין מתבוננים סביבנו ואיננו רוצים להאמין למראה עינינו. היתכן...? — אכן לא טעינו... זאת היא תחנת הרכבת של מרגרטין שלנו, אבל היכן הנוסעים שרגילים היו לעלות לרכבת־שחר זאת?

היכן הדוד שלינגר? ולאיצ'י איהו? מדוע אינו רץ לקראתנו ליטול מידינו את מזוודותינו... ועוד שאלות כאלו שאין להן מענה...

אנחנו חמשת החברים, מתבוננים איש בעיני רעהו ואיננו מעיזים לנסח במילים את אשר מנחש לבנו: כלום אין יהודים בעיר? איפה הם? לאן נלקחו? אלו הפתעות צפויות לנו עוד?

הסתדרנו בשורות ויצאנו לדרך. אנחנו חמשתנו בשורה אחת, דבוקים זה בזה.

התרגשותנו הולכת וגוברת ככל שאנו מתקרבים למרכז העיר.

הגענו לפינה הראשונה. מעבר לבית המרזח של הדוד יוסף ברקוביץ בוקעים קולות של שכורים, הלומי יין הפקר מחביות היהודי. בקול צרחני גועים הקוטלרים, הבאידיקים הפורישים, האנטישמיים המקומיים שרים שירים גסים ואנטי יהודיים. רבי יוסף המסכן, שבעים שנה עמל, טרח, שחט, בדק והיה המוהל המפורסם בכל המרחב... היכן הוא... היכן?

בפינה השניה — ביתו של רבי שמלקא קליין מוזדקר לנגד עינינו. רהיטים שבורים מתגלגלים בקצה הכביש וחביות ריקות... הבט שם ברחוב מאלום! ריק! מביתו של דוד וייס עד ביתו של בצלאל הלר, אין רואים איש! איפה נעלמו דיירי הרחוב ההוא?

באמצע רחוב קרטוולש עמוד עשן סמיך עולה מחצר ביתו של אברהם פקטה. הפטריוטים המקומיים, לא מצאו שם, כנראה, כל דבר בעל ערך ובחרון אין־אונים העלו באש את הסמרטוטים.

שמאלה פנה! מולנו המקווה המודרני, שכמוהו אין בכל רחבי טרנסילבניה. פתחי חלונותיו השבורים ניבטים בנו כחוריהן של עינים שנוקרו, כתובות גנאי מרוחות על קירותיו ורמזים גסים על האם היהודיה. ריח של כוכי קברים נודף מהבנין. הכל חשוך בפנים, יד הבוזזים לא חמלה אפילו על מערכת החשמל של המקווה.

— איך חוללת! המקוה שלנו, בידי טמאים! — הרי כבר בשחר מוקדם לפני הנץ החמה באו החסידים לטבול במימיך להתחיל בטהרה את יום עבודתם.

שעה שבנין המקוה עזוב לנפשו — עליז בבית המדרש. אוי לעינים הרואות את המחזה הזה!

— סוסים צוהלים בו ובמקום ארון הקודש הותקן איבוס. לאורוות סוסים הפך המקום, שממנו בקע ועלה קול התורה כבר בשעות הבוקר המוקדמות.

— היכן אתם, למדנים מופלגים? — היכן אתה רב זימל? אתה שהיית יושב עד הצהריים עטוף בטליתך וראשך עטור תפילין.

והיכן הדור הצעיר, הילדים? בבנין התלמוד תורה, בו היו ששה מלמדים משננים את השיעור לתינוקות של בית רבן, חיילים שותים לשכרה ומתהוללים בחברת הפרוצות. מעבר לגדר ניבט פרצופו המרושע של גלגוצי הצעיר המגחך גיחוך זידוני. הוא יודע את אשר בלבנו עתה...

ברחוב הראשי כמאה חנויות של אחינו בני ישראל עומדות בשיממונן, תריסיהן מוגפים, היכן בעליהן, החנוונים? הם גורשו לשמחת לבם של השכנים החמדנים. פה

ושם מזוודה מתגלגלת בכביש, סלים פזורים על המדרכה. מיותר הוא לערוך ספירת מלאי — הכל נשדד, כל מה שניתן להזיז — הוזז.

רעדה עוברת בגופו של משה אברהם קליינמן. לפני בית הוריו מהדהדים פסיעותינו. סבא פלדהיים שלו אינו עומד בפתח הבית, אבא קליינמן לא יזדרז לפתוח את החנות.

עשן מיתמר מהתנור שבאמצע החצר. אנשי הס.ס. מסיקים את התנור ברהיטי היהודים. מי יתן ויתקע בגרונם האוכל שהתבשל על מדורת רכוש היהודים!

ידי נלחצה בחזקה באצבעות חברי גרינפלד. בשולי הכביש הבחין בהוריו. מי יודע אלו מחשבות הבזיקו בראשו של גרינפלד הזקן, בראותו את בנו צועד בראש מושפל בפלוגת העבודה. אותות ההצטיינות שזכה בהם בימי המלחמה הקודמת ונכותו עמדו לו לזקן; לכן הופלה לטובה בשעה ששאר בני הקהילה הוגלו.

מרחוק נראה בנין בית הכנסת הגדול. חרדה מתגנבת בלב: האם גם מקדש מעט זה הפך לאורווה? — לא. — הופתענו לטובה. בית הכנסת של המהריא"ץ לא חולל עד כדי כך. עתה משמש מחסן לאוכפים ולריתמות הסוסים. במקום שמילמול חרישי של תפילת זקנים והמיית ילדים עלו לשמים — סרדיוטות גסי רוח מנבלים פיהם בהשמעת חירופים וגידופים.

הגענו לחנותו של וייזר פישטא. חנותו של הנוצרי היחיד ברחוב הראשי. בפתח החנות ניצב וייזר קטן הקומה ומצחקק לו על תהפוכות הגורל; אך אין הוא יכול להשלים, שעדיין נותרו לפליטה מספר יהודים... ארס מפעפע מהערתו: „ראה נא ראה, היהודים חוזרים למרגרטין!" על דלת חנותו לוחית ועליה כתובה האזהרה: „לכלבים וליהודים אין כניסה".

רעדה עוברת בגופו של אברהם סבו. אנו עוברים עתה ליד בית הסבא והסבתא שלו. ארני וייס, ימינו נתקפצה לאגרוף בעוברנו לפני ביתו. הדודה וייס הולכת אל הבאר. היא משכימה קום, כדי לא לעורר תשומת לב. מדריך „הלבנטה" פושן מבחין בזקנה ובועט בה בחוזקה: — מה? עוד לא התפגרו כל היהודים?!

ברחוב פאזיקאש, לפני חנותו של מרטין צייגר, מאמץ עיניו יוסי מזאי: אולי יקרה נס, אולי בכל זאת...

רק שתי משפחות נותרו בעיר, משפחת מאיר גרינפלד, הוריו של מיכאל, ומשפחת דוב וייס הוריו של ארני. משפחותיהם של שני נכי מלחמה שהופלו לטובה לפי החוק. הגברים, הנשים, הילדים, הזקנים, העדה כולה — נעלמו ואינם.

— אל נקמות ה', הופיע!

משה אברהם (טיבי) קליינמן

יהדות מרגרטין

הידגשיג

הידגשיג — כלומר „קרירות" — היה שם הכפר ואכן כשמו כן היה לפחות כלפינו. כי מלבד העובדה ששרר קור כלבים כשהגענו אליו בדצמבר 1944, גם קרירות לבם ויחסם הצונן של התושבים, הצדיקו את שם הכפר. יום יום ראו אותנו נמקים בעניינו ובלחצנו, אך לא זו בלבד שלא השליכו לעברנו פרוסת לחם יבש, אלא, לו יכלו, היו שוללים מאתנו אפילו את האויר לנשימה.

צמרמורת אוחזת אותי מדי זכרי את אשר עברו עלינו שם, באיזור הספר המשתרע בין אוסטריה והונגריה.

עשרה ימים נסענו בחורף הקשה, כלואים בקרונות המשא מהעיר קושיצה שבמזרח סלובקיה עד הגבול המערבי של הונגריה. אלף וחמש מאות יהודים, חמש או שש פלוגות עבודה, נידונים לכליה ע"י הפשיסטים. הוותיקים שבחבורתנו התנסו כבר בחורף 1942/43 בקור האימים של אוקראינה וגליציה המזרחית. אבל גם החדשים שצורפו אלינו בתאריך מאוחר יותר — אף כי התמזל מזלם ולא הוצאו אל מעבר לגבול המדינה — היו למודי סבל במחנות העבודה השונים. שבורים ורצוצים, רעבים וצמאים ירדנו מקרונות הרכבת. מים לא ניתנו לנו ביום האחרון של המסע. לכן בטרם הסתדרנו בשורות נטלנו מהשלג מלוא חופניים וזללנו אותו לרוות את צמאוננו. ליל חג המולד היה, יום האחווה של הנוצרים ואפילו כלבי השמירה נאספו לבתים המוסקים. רק על היהודים לא נכמרו רחמי הנוצרים הטובים. הפקר היינו, הועמדנו מחוץ למעגל האנושי.

הלילה הראשון עשינו במחסן ריק. כששים איש הצטופפנו בשטח הצר. מצע של קנה סוף היה פרוש על הרצפה במקום קש. הרי קש עלה בכסף והיה שמור בשביל הבהמות. ואילו אגמון וסוף גדלו פרא בביצות פרטה הסמוכות.

כשקמנו בבוקר היו ידינו ורגלינו פצועות מדקירות הסוף החד. החזית היתה רחוקה מאתנו, אך בודפשט היתה כבר מכותרת והרוסים חצו את הדנובה במקומות אחדים. הגרמנים החלו לסגת לכיוון אוסטריה. כאן באיזור שלנו אמרו לערוך קוו הגנה חדש, מתפקידנו היה לחפור שוחות נגד הטנקים של הרוסים. אנשי אירגון „טודט" היו ממונים על העבודה ואילו השמירה עלינו הופקדה בידי פרחחים בני שש עשרה, חברי תנועת הנוער הפשיסטי ההונגרי. הללו צויידו ברובים ישנים ארוכי קנה, שנלקחו שלל מצבא הצאר בימי המלחמה הקודמת. הטמפרטורה היתה עשרים מעלות מתחת לאפס ולחפור חפירות בקרקע הקפואה היתה משימה בלתי אפשרית. גירדנו את פני השטח במכושים ובאתים, אבל הספק העבודה היה זעום. כשחלפו השעות נמאסה

על שומרינו הצעירים עבודת ההשגחה המשעממת והם החלו להשתעשע בנשקם ביריות פרא באוויר.

כשראו שלא נבהלנו, ירו אל תוך שורותינו וקשה היה לא לפגוע למטרה ממרחק של מטרים אחדים. השתטחנו על הקרקע וכשקמנו נדהמנו לראות שאחדים מבין חברינו נהרגו ע״י החיות הצעירות הללו. שיא הזוועה היה, שהקצינים והממונים על העבודה אף לא העירו להם על מעשה הרצח. אכן דמנו הותר וכאילו הוכרז ברבים, שרוצח יהודים פטור מכל עונש. דרכנו בחזרה אל המחנה הפכה ללוויה. הוקצה לנו שטח נרחב לקבור את מתינו ואכן כשחלפו השבועות במקום החל השדה הגדור להתמלא קברים.

בינתיים בלו בגדינו ומנעלינו שהיו מרופטים כבר לפני כן. אלה שנותרו בלי מכנסיים היו פטורים מלצאת לעבודה, כי לא היה נאה להובילם ערומים לנגד עיני התושבים המקומיים.

ברם שכרם יצא בהפסד: נמנעה מהם המנה הזעומה של מזון שהיה מגיע לעובדים.

כדחלילים שרכנו את דרכנו אל השדות המרוחקים, כאשר סמרטוטים משמשים כמסווה לכפות רגלינו.

על הקור התגברנו איכשהו, אבל הרעב הציק לנו בכל שעות היום. יום אחד גילינו, שהאיכרים מוציאים תערובת לביקתות החזירים בשעה שאנו חוזרים מהעבודה. הזדמנות פנטסטית להשיג תוספת מזון, אפילו דליל הוא המזון והשותפים לו — חזירים. אך מזמן חדלנו מלהקפיד על דקדוקי עניות כאלה. הרעיון הוצא מיד מן הכח אל הפועל. התגנבנו בהשאי אל בתי האכרים ושלחנו „יד״, כלומר, קופסת פח לעבר דייסת החזירים המגעילה. תמיד מצאנו בבליל ההוא שיירי אוכל ותפוחי אדמה קפואים. ארורים יהיו אלה שהביאו אותנו לידי שפל כזה!

ברם, לא ארכו הימים ומעיני ישועה אלה חרבו כמעט כליל. האיכרים שהשגיחו בכך ש„החזירים״ היהודים סוחבים ממזון חזיריהם הלשינו עלינו אצל מפקדינו. לא נותרה ברירה מאשר לפשוט בכפר לבקש נדבות. אם כי נאמר לנו מפורשות, שהנתפס בעוון קבצנות — אחת דינו להמית. אכן עז כמוות הרעב ונמצאו רבים מהחברה ששלחו אצבע למוות והחלו לחזר על הפתחים. הכפריים שלב אבן היה להם, שיסו בנו את הכלבים ורק מעטים מאוד חמלו עלינו, שדמינו אז, בסוף החורף, לשלדים הולכים על שניים. ותיזכר לטוב סוכנת הבית הזקנה של הנוטריון שהכינה מרק סמיך ובאין רואים מזגה לפח השימורים שלנו מהמשקה החם המחייה.

הרעב והתנאים הסניטריים המזוויעים גרמו שפרצה מגפת טיפוס הבהרות

במחננו. מלבושינו שרצו כיני הבגדים ולא יכולנו להיפטר מהם. לחולה הוקצה צריף ריק, ששימש בית חולים למחלות מדבקות, חברינו הרופאים עמדו אין אונים מול המחלה, כי פרט למדחום אחד ויחיד לא הועמדו לרשותם אמצעים רפואיים. בוקר בוקר התיצבה „כיתת הקברנים" שלנו לפני הצריף, אספה את גופות המתים הקפואות שהושמו בפתח, העמיסתן על עגלה להביאן לבית הקברות. עם התפשט המגפה ניתן לנו גם סיד לכיסוי הגויות ולחיטוי הצריף. אהא, אחינו היקרים, שקבריכם פזורים ברחבי אירופה, מי ימנה את מספרכם? מי יגאל אתכם מאלמוניותכם? אדמת הנכר האדישה והעויינת, פצתה את פיה ובלעה את הנקברים ואחר כך גם את הקברנים, את טובי צעירינו. מעטים מאוד נשארו בחיים ממחנה העבודה הזה, כי שבועות ארוכים קצר בנו המוות. בכל זאת, הנשארים בחיים לא שכחו את המתים. עם שחרור הונגריה אספה החברה קדישא של קהילת בודפשט את הגופות, זיהתה את אשר יכלה לזהות והובילתן כדת וכהלכה לקבר ישראל.

באמצע פברואר 1945 הופיע במחננו אחד משומרינו הפשיסטיים שהיה ממונה על עניני הבריאות והודיע שהוקם בית חולים ראוי לשמו. תמה פרשת ההזנחה — דיקלם נבל זה — ומעתה יזכו החלשים והמחלימים לטיפול נאות. כמה מחברינו נתפתו לדבריו. הללו נלקחו בעגלות לחוות „אילנה" הידועה לשמצה. „בית חולים" זה היה מחסן ריק ללא ריהוט כלשהו. שיכבה דקה של קש מעופש נגוע בכינים היתה זרויה על הרצפה. כשהוכנסו המחלימים והחולים, אטמו החיילים ההונגרים את פתחי המחסן בקרשים, סגרו את דלתותיו והסתלקו. אוכל ושתיה לא ניתנו לאומללים והם הומתו ברעב ובצמא. אטמנו את אוזנינו כי צריחותיהם ותחנוניהם העבירו אדם נורמלי על דעתו ואילו לחיילים, לשומרים הנאצים ולאוכלוסית הכפר היה המחזה המזעזע מקור להנאה ולבידור.

עברו יומיים ונשתתק קול הגוססים. כיתת הקברנים שלנו פתחה את הדלת, הוציאה את הגופות וקברו אותן בקבר אחים ליד הקרבנות הקודמים. שם מצאו מותם בין השאר וילי דרוואש, הבחור החייכן והעליז מהעיר סטמר; יאשא שפיצר, הכנר המוכשר, ד"ר רייך הרופא ועוד רבים, רבים...

אנחנו, שנותרנו לפליטה, היינו מנותקים מן העולם וממה שהתרחש בו. תקוותינו לשיחרור מהיר נכזבו תחילה ציפינו למיתקפה רוסית יום יום. כשחלפו הימים התיאשנו מהגאולה הקרובה. — עשבים יעלו על לחיינו ועדיין הרוסים לא יבואו — „ניחמונו" הליצים שבחבורה. בסוף חודש מרץ פתאום רעשה הארץ, רעם תותחים נשמע מרחוק, „נרות סטאלין" האירו את חשכת הלילה ואחרי כן הופיעו המפציצים. נוגשינו הארורים איבדו עשתונותיהם ורועדים מפחד הסתתרו בתעלות המגן ובשוחות. אנחנו, לא מתוך

גבורה אלא מחמת העייפות הגופנית והנפשית, כבר לא ידענו פחד מהו. אדרבא, ניצוץ של תקווה ניצת בלבנו. למחרת הוחל בפינוי המחנה וגם אזרחים רבים ברחו מי בעגלה, מי ברגל לכיוון הגבול האוסטרי.

גם שרידי מחנה העבודה שלנו הובלו במסע מזורז לכיוון מערב. מי שצעדיו כשלו או נעצר אף לשניה — נורה ע״י השומרים. בנציון פרידלנדר המסכן, שצנח ארצה מרוב לאות נהרג במסע־מוות זה.

אני ועוד כתריסר מהחברה הצלחנו לחמוק מעיני השומרים והסתתרנו בבקתה לא הרחק מהכביש. אחה״צ עברו אנשי המאסף של כנופית הפשיסטים בכביש וירו סתם, לשם שעשוע לעבר הבית שלנו. ואז, ברגע האחרון ממש, ניתק פתיל חייו של קרובי וידיד נפשי, שמעון נוח סולומון. היה חברי ללימודים בישיבה ואחי ורעי בפלוגה. הוא נפצע קשה ובשעות הערב נפח את נשמתו.

למחרת בבוקר, קמו שני חברים, הרב ד״ר לסלו ואחד בשם בלאו מסילאגי־שומלו ואמרו, בתמימותם כי רבה, להיכנס לכפר ולהתלונן אצל השלטונות, אם בכלל נותר עוד מישהו מהשלטונות, על הרצח. בשום פנים ואופן לא יכולנו להניא אותם ממעשה חסר טעם זה. אחר כך מצאנו את גופותיהם המגואלות בדם מושלכות לפתח הבית. את שלושת הקרבנות האחרונים האלה קברנו בגינת הבית.

שעות ספורות אחר כך נכנסה הסיירת הרוסית לכפר. אנחנו, שנותרנו בחיים, יצאנו למסע ברגל הפעם מזרחה לחפש את יקירינו. מי שלא נחטף ע״י הרוסים, שלא תמיד הבחינו בין הנוגשים ההונגרים ובין היהודים הנרדפים, הגיע הביתה...

מבין מגוייסי מרגרטין שנלקחו מהידגשיג לגרמניה רק שניים זכו להגיע הביתה: לאיוש שן ובומי פרייזלר...

אהרון קליינמן
נתניה

תלאות והצלה *

הנתפש לסרדיוט שמירה נעשה לו (ברכות דף נ״ז ע״א)

„...בשנת תש״ד והנה אנוכי בעיר הבירה בודאפסט במחנה עבודה, והי׳ נהוג שם שמיום ש״ק בצהריים עד ליום שני בבוקר הורשה לנו לצאת העירה. והואיל שגיסי הרהגה״צ בנש״ק רבי חיים שמואל שמעלקי גינצבערג זצ״ל האבדק״ק מעדיעש (אראניוש—מעדיעש, מחוז סאטמר) שכב אז בבית הולים אחרי ניתוח... הלכתי לבקרו בבוקר יום 19 לח׳ מרץ 1944 למספרם. כאשר יצאתי מביה״ח והלכתי לפי תומי, תפסו אותי מלאכי החבלה שלהם, כי הכירו עלי שאני יהודי ממחנה עבודה, הואיל והיה על זרועי אות הקלון, הסרט הצהוב שכל יהודי ממחנות העבודה הי׳ מחוייב לשאתו, ולקחו אותי לבית סוהר, וקיבלתי שם מכות אכזריות. לשוא התנצלתי שהותר לנו לצאת, הם לא הקשיבו לדברי. באותו יום הוכנס לתא שלי איזה לא־יהודי שנתפס עבור איזה חטא. ואני מספר לו את הקורות אותי. — תהיה מרוצה, שאתה נמצא כאן — אמר לי — ואל תשתוקק לעזוב את החדר הזה. כי עם יציאתך לרחוב אינך מובטח בחייך, כי היום נכנסו צבא היטלר לעיר ויהודי הנמצא ברחוב, סכנה לחייו. וככה נודעה לי הבשורה המרה על כניסת הקלגסים להונגרי׳.

שנים עשר יום ישבתי בבית הסוהר הצבאי עם לחם צר וכמדומני כוס קפה שחור. בימים הראשונים לתפישתי לא ידעו לא במחנה העבודה ולא אחותי הרבנית שתחי׳ שהיתה שם לאן נעלמתי. ואלו הימים שלא הנחתי בהם תפילין מכל משך ימי הצרות (כי לא הי׳ לי שם תפילין) וחוץ מזה כל ימי נידודי לא נמנע ממני ב״ה הנחת תפילין.

כל זמן שהותנו בבודאפסט באו המטוסים המפציצים של הרוסים ושל ארה״ב לילה לילה, להפציץ את העיר. בהישמע אות האזעקה שומרינו הסתתרו במקלטים ואותנו היהודים הוציאו החוצה לתעלות פתוחות. היה זה נורא בשמענו את הפצצות נופלות לא רחוק מאתנו ואנחנו הפקר ללא כל מחסה, והשי״ת שמר עלינו מכל פגע.

בליל ראשון דפסח תש״ד שמו אותנו בקרונות בקרים והובילו אותנו למחוז מרמורש. היינו שם שבועיים־שלוש, ואז העבירו אותנו לבורגו־פרונד. בדרך נסיעתנו

* הרב אלעזר קליין זצ״ל, מחבר „משנת אלעזר״, אב״ד בקהילת באר־שבע, היה רבה האחרון של מרגרטין. בשנתיים האחרונות של מלחמת העולם השניה, שירת, כשאר יהודי המדינה, כעובד כפיה בצבא ההונגרי. אנו מביאים כאן קטעים מהקדמת ספרו הנ״ל המתארים את תלאותיו ואת הצלתו המופלאה.

עברנו קרוב למקום מגורינו, סילאדי־טשעה ביום ו׳ עש״ק וקיבלנו רשות לסטות מן הדרך ולהיות בש״ק בביתנו בסילאדי־טשעה.

הגעתי, אבל לא לבית משפחתי אלא ...לעמק הבכה, כי עם הגיעי נודע לי שביום ראשון יקחו את כל בני הקהילה ובתוכם הורי, אשתי ובני למקום ריכוז, למפעל לעיבוד עורות שבקצה העיירה. אבל כבד הי׳ זה ליהודים אם כי אז עוד לא הבנו את מטרת הריכוז. וכי למי יעלה בדעתו שהמטרה היא שפיכות דמים בצורת חוק?

והיות והרשעים דאגו לזה שלא ידעו במקום אחד מה שמתרחש במשנהו, לא ידעו בני קהילתי שזו הוראה ארצית וחשבנו שזו רק הוראה מקומית. ראשי הקהילה ניסו להמתיק את הגזירה אצל מושל המחוז אבל הושבו ריקם. ואילו הי׳ מישהו יודע הכוונה לכינוסם, הלא היה עכ״פ חלק שהיו נמלטים על נפשם ביודעם שבין כה וכה אין להם מה להפסיד. אבל דא עקא, שנסתם כל חזון...

קשה לי לכתוב את המילים הבאות ולהעלותם על הנייר, אבל מה לעשות וזהי האמת המרה שזה הי׳ היום האחרון שראיתי את אבי מורי ואת אמי מורתי, זוגתי, בתי ושני בני הקטנים, את אחותי וששת ילדיה הקטנים, את בני ביתו של אחי (שאלו כולם גרו בעיירה ההיא) ואת רובה של הקהילה הקדושה סילאדי־טשעה, ה׳ ינקום את דמם! כי ביום ראשון הוכרחתי לעזוב אותם ולבוא למחנה העבודה, לבורגו־פרונד, ואותם הובילו למחנה הריכוז (גטו) שאמלוי (שהיה האכזרי מכל הגטאות). שם חיו, כפי שנודע לי, יקירינו תחת כיפת השמים או, במקרה הטוב, באהלים והוכו במכות אכזריות אשר לא יאומן כי יסופר. לשם אספו את כל בני מחוז סילאדי באומרם שיקחו אותם למחנות עבודה...

בגטו הארור ההוא היו עד לשבוע שחל בו שבועות ושם שמו אותם הרוצחים האכזריים בקרונות משא והובילום בשלושה טרנספורטים, כמדומני כל ב׳ או ג׳ ימים טרנספורט אחד ל־אושוויץ.

תסמרנה שערות בשרינו כשאנו שומעים על התנאים שבהם הובלו ברעב ובצמא, הקרונות היו סגורים. צורכיהם עשו בפנים הקרונות וכו׳.

על ירידתם מהקרונות, הפרדתם לימין ושמאל, הכנסתם של אלו שהושמו בצד שמאל, „להתרחץ" כאילו ומה שבא אח״כ — יסלח לי הקורא — שאין לי הכח הנפשי להמשיך ולהעלות על הנייר. כי אם אני כותב על זה, חיות כנגד עיני רוחי, תמונותיהם המפרפרות של יקירי ואזני כאילו שומעות שועתם. וכוחי עזבני מלהחזיק עט בידי...

חסדי ה׳ אזכיר...

כעבור כמה שבועות (באביב תש״ד) עברנו לכפר הסמוך, שם חליתי ר״ל כמחלה ממושכת ומסוכנת. שכבתי בחום גבוה למעלה מ־40. יכולתי לבקש להישלח לביה״ח בקלויזנבורג, אבל הי׳ דבר ידוע שיהודי אינו יוצא משם חי. אפילו בדרך לבית החולים יכול החייל המלווה את החולה לחסלו ח״ו ומי יאמר לו מה תעשה, הלא בעד „גבורה״ כזאת אפשר הי׳ להניח שמקבל עוד ציון לשבח. אבל הי׳ בינינו רופא יהודי ששרת כעובד כפיה כמוני הלא הוא ד״ר יוסף שפילמן נ״י שהשתדל לבוא לעזרתי כמיטב יכולתו, הגם שתרופות לא עמדו לרשותו... וחסדי ה׳ כי לא תמנו, ששלח לי רפואה מן השמים והחלמתי מיום ליום עד כי יכולתי לעמוד על רגלי והמשכתי בעבודה עם כל אחי ורעי...

כל הקייץ של שנת תש״ד עבדנו ביערות הרמים במחוז טשיק. בסוף אוגוסט פנו הרומנים עורף לגרמנים וכל הסביבה היתה כבר בידי רומניה, אז ערקו כמה מאחינו לצד הרומני... משם הלכנו רגלי יום ולילה בגשם ובכפור. חג הסוכות חגגנו בסאטמר, „איפה שלא הי׳ כבר שם אף נפש יהודי. הזזתי לי במחסן אחד כמה רעפים מהגג ושמתי שם כמה מקלות וקצת ירק שיכולתי להשיג לשם סוכה. בוודאי נתקבל אצל הבורא ב״ה מצות סוכה זו כמצווה הכשירה שבסוכות״. משם יצאנו לכפר טשנגר ואז היתה הזדמנות שניה לערוק כי נשיא הונגריה הכריז ברדיו על מרידתו בגרמנים. הדבר לא עלה בידו כי תוך כמה שעות תפס את השלטון סלאשי, רשע ושונא ישראל ימ״ש וזכרו. אבל אני דחיתי שוב את הצעת אחי שנערוק מן המחנה, נתחבא וניפול אל הרוסים שהיו כבר בסאטמר. אמרתי לו שאינני יכול להאמין שישנם אנשים רשעים כאלו שיקחו פשוט וסתם אנשים חפים מפשע לרצחם ולהרגם... (באיזו טעות הייתי עוד אז, כי לא ידעתי מהמתרחש באושוויץ ובמידאנק וכו׳). אני אמרתי בחפזי שאם אני אשתדל שלא לעבור על חטא קטן שבקטנים, לא יהי׳ להם כל סיבה להיאחז בי ולא יגעו בי לרעה... אחי נ״י מאוד מאוד רצה לערוק והואיל ואני לא הסכמתי, שינה את דעתו כדי שלא להשאירני לבדי...

בלילה ההוא הסתתרו הרבה מאחינו היהודים אבל למחרת היום נתפסו תשעה מהם, ביניהם האחים וינשטוק, אתם התידדתי מאוד. הם הוצאו להורג לנגד עינינו. ארץ אל תכסי דמם!

מי כעמך ישראל...

המחזה המר הסתיים ואנחנו צועדים הלאה ומפקדנו הצורר ימ״ש מכריז שמעתה אף אם אחד מאתנו יחסר, הוא יהרוג כל עשירי מהנשארים. ויאמר לשבחם של אחינו

בני ישראל שמאז שידעו שהם מסכנים את חייהם של הנשארים, לא ערק עוד אף אחד! אנחנו המשכנו לצעוד עשרות קילומטרים יום יום...

רצח נוסף בדם קר

היה בינינו אחד למעלה מבן חמישים ותכבד עליו ההליכה עם תרמיל על שכמו ויפנה אל הלויטנאנט שירשה לו לשים את תרמילו על אחת העגלות והוא יצעד אחרי העגלה. היות והיהודי הזה היה מלומד גדול בחכמותיהם ובמלחמת העולם הראשונה הי' קצין אצלם ובהתחשבות בגילו — נעתר הלויטנאנט לבקשתו. פתאום ניגש אליו אחד מהקצינים הזוטרים וישאלהו: למה אינך הולך בשורה כשאר היהודים? ויענהו כי הלויטנאנט הרשה לו בהתחשב עם גילו. הרשע לא אמר דבר, נשאר צעד לאחוריו של היהודי וישלוף אקדחו וירה בערפו. היהודי כרע נפל שם ויתבוסס בדמו בבוץ הגדול על אם הדרך. כשהגענו לשם כבר הי' בלי רוח חיים, הי"ד.

ונוסף גם הוא על שונאינו...

אחרי נדודים רבים בדרך נסיגת הצבא ההונגרי מפני הרוסים הגענו שבורים ורצוצים לכפר פורוסלוי. שם נודע לקצינים שהרוסים במרחק שבע ק"מ מאתנו. הם ציוונו להוריד את כלי העבודה ולהיכנס לבנין של נגריה. מאה ושניים יהודים נסגרנו בחדר אחד. החיילים סגרו עלינו את הדלתות ואת החלונות במסמרים, והניחו חומרי נפץ מתחת לקירות.

והנה אחד משומרינו דיבר אלינו דרך החלון: „יהודים, הלא אתם רואים כבר באיזה מצב אתם נמצאים ואני תמיד הייתי טוב אליכם, (לאמיתו של דבר הי' רשע גדול כל הזמן) למה לכם ששעוניכם וטבעותיכם ילכו לאיבוד? תנו אותם לי שעכ"פ אהנה אני מהם. אף אחד לא שעה אל דברי הרשע ההוא. עמדנו צפופים וחיכינו לבאות. היינו שם סגורים יום ומחצית היום חרדים לגורלנו. להפתעתנו כי רבה, באו מפקדים, והוציאו אותנו והובילונו הלאה, שלא ניפול לידי הרוסים ויתקיים: „ונוסף גם הוא על שונאינו"...

...בליל שימורים (ליל ראשון של פסח) עברנו דרך כפר שכנדורף לאסטרייך, הגענו עד לעיר וונדושגראף, שם שמענו כבר על המפלות הגדולות שיש להיטלריסטים יום יום ופחדנו מיום האחרון, שביום שיראו שאין מנוס — יהרגו אותנו ח"ו. אבל יד ה' היתה נטויה עלינו להחיותנו כהיום הזה.

כאשר בא השלום לכל העולם ביום 8 לחודש מאי 1945 למספרם (תש"ה) נלקחתי

יהדות מרגרטין

לבית החולים מלא אבעבועות גדולות כאגוז. שם ניתחו אותי, אך גם שם הייתי בסכנת נפשות מחשש רציחה, ואכן אז נהרגו עוד שני יהודים מבינינו מכדורי שונאי ישראל, אחד צעיר בשם שכטר, כמדומני מסיגט.

כששוחררנו התחלנו לצעוד הביתה בתקוה למצוא את בני משפחתנו, ורק בדרך חזרה בסאמבאטהלי ובבודאפסט נודע לנו על השבר אשר השברנו. ומי יתן ראשנו מים ועינינו מקור דמעה ונבכה חללי משפחתנו ובית ישראל ועם ה׳ כי נהרגו ונרצחו בתאי הגז ובאופנים הכי אכזריים ע״י קלגסי היטלר ימ״ש וזכרם.

...תהי נפשם של כל הקדושים צרורה בצרור החיים וימליצו טוב בעדנו עד ביאת גו״צ במהרה בימינו אמן!

הרב אלעזר קליין (זצ״ל)

יהדות מרגרטין

פגישה מזעזעת באושוויץ

כבר חלפו שלושים ושתיים שנה מאז השואה — ובכל זאת זוועותיה רודפות אותנו כצללי רפאים ואנו רואים אותן בעיני רוחנו כאילו מתחרשות עתה ולנגד עינינו.

הזכרונות המרים אינם מרפים מאתנו עד עצם היום הזה.

מי יודע אולי גזרה היא מן השמים שאנחנו, עדי הזוועות, לא נשכח ולא ניתן שהמאורעות יישכחו...

שבעה שבועות הייתי באושוויץ וכשנים היו השבועות בעיני.

יום אחד אחרי המפקד הבחנתי במשגיחה אחת מגייסת פועלות לביצוע עבודה דחופה. לאסוני, גם היא הבחינה בי, ורמזה לי להצטרף אל קבוצת הנשים שלה. המשימה היתה לעקור שורשי עצים יבשים ולהעבירם אל צריף ב׳ להסקת הכבשנים. העבודה היתה קשה גם לגברים חזקים, על אחת כמה וכמה לנשים, שמימיהן לא התנסו בעבודה מסוג זה.

זוגות, זוגות נשאנו את גדם העץ הכבד על שורשיו. פצועות ושרוטות סחבנו את העצים ואם נעצרנו לשניה, הוכינו בפרגול. מוזר הוא שברגעים ההם נזכרתי בסיפור ששמעתי בילדותי: מי שחוטא חטאים גדולים עלי אדמות, לתופת יגיע אחרי מותו, כדי שיישרף על עוונותיו. והעיקר, הנידון לשריפה הוא עצמו חייב לשאת את העצים להסקת התנור. אכן זוועה דמיונית זו נתגשמה בחיינו. אנחנו עצמנו צריכים היינו לסחוב את העצים לכיבשן בו נשרפו יקירינו — בו, יתכן, נישרף גם אנו.

בשובנו מהכבשנים עברה לידנו קבוצת נשים, שעדיין, משום מה, לא היו מגולחות. הן דיברו ביניהן בלחש הולנדית. ליד השער שהפריד בין שני המחנות עמד ילד כבן עשר או שתים עשרה שתפקידו היה לפתוח את השער ולסגרו כשעברה בו קבוצת עובדים. כבר לפני כן משך מראהו את תשומת לבנו. ילד חי במחנה היה תופעה נדירה באושוויץ. הילד ישב ליד השער ורועד מקור התכרבל בסמרטוטיו.

פתאום! זעקת אימים נשמעה מתוך קבוצת ההולנדיות, עצרנו לרגע כי גם המשגיחה המופתעת נעצרה תחתיה. והנה אשה אחת ניתקה את עצמה מהקבוצה, ורצה כמטורפת אל הילד, הצמידה אותו אל לבה ונשקה אותו. בנשימה עצורה צפינו במחזה. השניים היו צמודים זה לזו כאילו היו גוף אחד ואין להפריד ביניהם אפילו בכוח. לו יכלו היו מוכנים למות ככה בו במקום צמודים זה לזו. אמא, אמא! — בכה הילד.

— בני, בני היקר! — יללה האם האומללה. הפגישה לא ארכה יותר מדקה. שומרים מזויינים רצו אל השער ובדחיפות גסות חילצו את האשה מזרועות בנה. גם

יהדות מרגרטין

המשגיחה שלנו התאוששה ובניפנוף פרגולה זירזה אותנו להמשיך בדרכנו. וטוב שגורשנו מן המקום ההוא. דומני שלא יכולתי לעמוד מנגד ולראות באפס מעש את הפרידה האיומה.

דמעות עמדו בעיני כולנו.

אמרנו לבוא בדברים עם הילד בשובנו בפעם הבאה ממיבנה הכבשנים. אך לשוא, חיפשנוהו ולא ראינו אותו עוד ליד השער. והאם? — מי יודע מה עלה בגורלה? הייפגשו עוד אי פעם? ואם לא כאן עלי אדמות, אזי שם, במקום המפגש הגדול של מיליוני יהודים שהומתו על לא עוול בכפם...

רחל וולנר
עפולה

יום הולדת במחנה

אבי ר' נטע עוזר קליין הי"ד היה חתנו של ר' יעקב אשר הרמן. גרנו בכפר קטן במחוז סילאדי, ורק שנים אחדות לפני השואה, עברנו לגור לעיר שימלו, משם גורשנו לאושוויץ.

בעצם מתוכנן היה שמשפחתנו תעלה ארצה שנים רבות עוד לפני השואה, אלא שלא נסתייע הדבר. כבר ב־1925 נסע אבי לתור את הארץ כהכנה לעלייתנו. תנאי הקליטה בארץ היו אז קשים ביותר. אמנם אבי לא בחל בשום עבודה, תהיה היא קשה כאשר תהיה. הוא נתנסה בסלילת כבישים, בחציבת אבנים ובעבודות בניה. הוא גם מצא סיפוק בעבודתו, כי הארץ שבתה את לבו, והוא התכוון להעלות את בני ביתו, אלא שאמי אשר נותרה בבית עם שני ילדיה — והיא אז בהריון — חששה מפני קשיי הקליטה. היא ומשפחת הוריה לחצו על אבא שישוב והוא חזר לרומניה אחר ששה חודשי עבודה בארץ. בעודו בארץ, כתב לאמי וביקש שאם תלד בת, תקרא לה — הדסה. כך זכיתי בשם ארצישראלי, אף כי נולדתי על אדמת רומניה.

לולא חששה כל כך אמי מפני קשיי קליטתנו בארץ, לולא חרדתה לעתידנו, לולא סירובה לעלות ארצה, קרוב לודאי שהייתי זוכה לחוג את יום הולדתי התשע עשרה בנסיבות אחרות והייתי פטורה מהעלאת הזכרונות המרים הללו.

חלפו מאז, עשרות בשנים. אולי עדיף היה, לוא שכחתי את אשר אירע, אלא שאינני יכולה. יתר על כן, סבורה אני כי טוב יהיה, אם ידע הדור הצעיר וידעו גם הדורות הבאים מה עבר על דורנו באירופה, בשלוט בנו פראי אדם. טוב יהיה אם ידעו להעריך את תרומתה של מדינת ישראל לזקיפות קומתם.

יהדות מרגרטין

היה זה בפברואר 1945, במחנה הזוועות שליד לייפציג, אליו הועברתי מאושוויץ. באותו יום מלאו לי תשע עשרה שנים.

כלואה הייתי יחד עם אלפי יהודים מהונגריה. קצב חיינו, כולל כמובן סדר העבודה, נקבעו על ידי שומרי המחנה, אשר תיכננו הכל בקפידה האופיינית לנוקשות הגרמנית.

עם שחר, מיסדר בוקר... המיכלאה היתה מוקפת גדר תיל מחושמל. מגדלי צופים התנשאו ומעבר לגדר סיירו שומרים חמושים שנסתייעו בכלבי שמירה. בריחה, היתה משימה בלתי אפשרית, ואף על פי כן, קויימו פעמיים ליום — מפקדים לספירת הכלואים. היינו לבושי סרבלים, נעולי קבקבי עץ, קופאים עד לשד עצמותינו ומזי רעב. כן, תמיד מזי רעב, עמדנו ללא נוע במשך שעות המפקד הארוכות. אבדה לנו תחושת הזמן, כנצח דמה לנו.

אם רעב הנך, המזון הוא הנושא האחד והיחיד המעסיק אותך. בו, במזון המיוחל, תהגה יומם ולילה. לא אחת הוזים היינו בהקיץ, וראינו עצמנו — אוכלים, מסובים כביכול ליד שולחן מלכים וזוללים לתיאבון. אך הלום לחוד ומציאות המחנה לחוד. במציאות נראתה באופק אך תוספת מזון אחת. הלא היא שארית הבליל שבאבוס החזירים. אולם, אללי, שוד ושבר! העינים כלות, ואילו אותו מעדן הוא מעבר ליכולת ההשגה שלנו. בחינת „נרות חנוכה" שאפשר לנו לראותם בלבד. שכן אותו מעדן לחזירים הוא נועד. לא לנו הוא.

מפקד המחנה מגדל היה חזירים. האחראי על המטבח היה יוצא את המטבח מדי יום בשעה קבועה כמו בטקס צבאי גרמני ובידיו שני דליים גדושים — שיירי המטבח. בעניים כלות היינו עוקבים אחריו עד שהיה מרוקן את הדליים לאבוס החזירים. בקנאה עד כדי סחרחורת, רואים היינו את כל העושר הקאלורי הזה — שיירי עגבניות, תפודים, סלק, גזר, חצילים, בצלים ושאר ירקות יורד לאבוס החזירים. החזירים שלא כמונו הכלואים, לא סבלו חרפת רעב, היו מותירים שיריים בתחתית האבוס. לשיריים אלה, נשאתי את נפשי באותו יום — יום הולדתי.

אלי במרומים, נאנחתי כשהריר נוזל מפי וניחוח המעדנים מערפל את מוחי. אבי שבשמים, שפכתי לפניו שיחי, מה יכול לקרות אם אסחוב כמלוא הספל מהשיירים האלה? הן לא זו בלבד שאשבור רעבוני, אלא שאוכל לקחת ולהביא ממעדנים אלה לחברותי בצריף, לאהיותי הרעבות. ובדמיוני כבר השתעשעתי בארשת ההפתעה וההוקרה, הנסוכה על פניהן. ואילו אני מעמידה פנים, שכביכול אין בזה מעשה רב, שהרי חייבת אני כיבוד לציון יום הולדתי.

אין זמן לשקוע בהזיות, זירזתי את עצמי. שהרי עמדתי, כאמור, בחוץ בקור כלבים. הרוח הקרה הקפיאה הכל ואף השיריים באבוס החזירים עלולים לקפוא.

ידוע ידעתי שהמעשה, שאני זוממת לעשות, אסור הוא, גניבה הוא בעיני הגרמנים. והעונש, הצפוי לי, איום ונורא הוא, אלא שלא יכולתי לסלק ממוחי את הדיבוק שקנה לו שביתה והשתלט על כל ישותי. עתה, לאחר עשרות שנים מאז, סבורה אני, כי למניעת הרעב נתלוותה גם המרדנות. כביכול, להוכיח למעני הנאצים שחרף הכל, עדיין אין אני רובוט הסר רצון משלו, עדיין אין אני גולם נשלט.

קפצי למים! שמעתי עצמי לוחשת לעצמי. ואפיזודה מתקופת ילדותי עלתה חיה בדמיוני. מעשה שהיה כך היה: עמדתי על הגדה של ברטוי — הנחל שליד מרגרטין, צריכה הייתי לקפוץ למים אך היססתי. לא ידעתי לשחות ופחדתי. — קפצי למים! עודדתי את עצמי, הרצון לחיות יעלה אותך על פני המים. וכי כיצד אחרת תלמדי לשחות? — גם חברותיו וחברי עודדוני. — אל תפחדי, הדסה! לא ניתן לך לטבוע! — אך מי יציל אותי כאן?

מי יצילני מידי הנאצים במחנה?

„שיני הסוס" היתה עסוקה בספירת הכלואות בצריף הסמוך. מעולם לפני כן ובמשך ימי חיי בכל שעבר עלי, לא שנאתי מישהו כפי ששנאתי אותה, את מפקחת האס.אס. הכינוי „שיני הסוס" שהדבקתי לה, מקובל היה על כולנו ולא רק בשל שיני הסוס הבולטות שלה. מרושעת היתה, מאין כמוה, הכינוי היה ביטוי לשנאתנו — נקמה על אשר היתה מעוללת לנו. בחלומותי רואה הייתי את עצמי אחר השיחרור תופסת אותה ובאבן מן האבנים שהיתה מיידה בנו, מנפצת את שיני הסוס שלה.

עובדת היותה עסוקה אותה שעה בצריף הסמוך ושנאתי העמוקה, לבסוף הכריעו. התגנבתי אל האבוס. מלאתי פי בבליל הסמיך, שאבתי מלוא הספל ממנו ובריצה חזרתי אל מקומי במיסדר. השלל היקר עבר מיד אל יד כשחברותי בולעות את הבליל. לאסוני, הבחין מפקד המחנה במעשה, שעה שהוא בדיוק יצא ממשרדו. כשמגלבו בידו, סמוק פנים, רץ ישר אלי ונעצר מולי. הוא שאג כחיה שוחרת לטרף: איך העזת? — צרח והצליף בכל כוחו וחזר והצליף. עד שמונה עשרה הצלפות ספרתי ובעת שאמרתי בלבי: הוא הורג אותי, לא אעמוד בזה, עייף כנראה גם הוא. הוא הוסיף בעיטה הגונה, ונרגז כפי שהיה, גרר אותי והשליכני לתוך מרתף הצריף. כאשר התאוששתי קמעה, זחלתי לאחד מפינותיו כדי להתכרבל בכאבי.

בהזדמנות הראשונה, עוד באותו יום, הכניסוני הברותי לצריף שלנו, השכיבוני על מטתי אבל לא יכולתי למצוא מנוחה לגופי החבול והדואב.

אותו לילה, הפציצו בעלות הברית את לייפציג העיר. חרף המרחק, חשנו את האדמה הרועדת תחת כפות רגלינו. משמחת הנקמה שכחתי את כאבי. מדי שוך

ההפצצות, התפללתי בלהט. חזרתי וביקשתי עוד הפצצות. והמפציצים, כאילו נענו לתפילתי היוקדת, חזרו ובאו, גל אחר גל...

למחרת — מיסדר בוקר כרגיל. ולאחריו מסע רגלי למקום עבודתנו — בית החרושת לתחמושת.

שנאה לוהטת ניבטה מעיני שומרינו־נוגשינו, משל כאילו ראו בעינינו את שמחתנו לאידם. כאילו חשו באיזה קשר מיסטי בין סבלנו לבין ההפצצות שהרסו בלילה שחלף את מחציתה של לייפציג.

ביחוד נעמו לי צריחותיה איומיה של „שיני הסוס״: — „אל תשמחו בטרם עת, עוד כוחנו במותנינו לחסל אתכם״!

כן, שמחנו לאידם.

לא חלפו אלא כשלושה חודשים והאמריקאנים שיחררו אותנו.

חזרתי למרגרטין. נישאתי לאיש. כעבור שלוש עשרה שנים לאחר שבעלי הלך לעולמו, השגתי סוף סוף את אשרת היציאה ועם ילדי, בת ובן, עליתי ארצה, למדינת ישראל.

על הדור הזה והדורות הבאים לדעת את אשר סבלנו בארצות הגולה, כדי להוקיר כראוי עצם עובדת קיומה של מדינת היהודים, המגינה עליהם ומונעת מהם את אשר אירע לנו.

בני, נתן את חייו על המדינה הזו, במילוי תפקידו בשורות צה״ל.

הדסה קיש

במחנה הרכוז הגרמני והשחרור הסופי!

אחר כל התלאות והסבל שעבר עלינו בחזית המזרחית במסענו הלוך וחזור. כשנתיים וחצי, הגענו בנובמבר 1944 למחנה הרכוז דכאו, ביחד עם משה לוי הרץ ואלעזר גרוס. מתחנת הרכבת הובילו אותנו ישר לבית המרחץ לרחיצה. היציאה היתה מהצד השני. שם קיבלנו בגדי אסירים עם פסים, רק את הנעליים השאירו לנו. כל החפצים ששמרנו עליהם כל הזמן טלית, תפילין, תמונות משפחתיות וכו׳ נשארו ע״י הכניסה וכמובן לא ראינו אותם עוד. משהו חשוב נוסף נלקח מאתנו — השם שלנו. הפכנו להיות מספרים, במסדרים של יום יום לא קראו בשמות כמו בצבא, רק ספרו אותנו.

כשבועיים שהינו בדכאו, החיים היו די נסבלים, לא עבדנו. רק נחנו כל היום בצריפים. נדמה היה לנו כי אנו בבית הבראה, בהשוואה לחזית הרוסית. שם לא

ניתן לנו לחסות תחת קורת גג מפני הגשם, הקור או השמש, ואילו כאן אנו נחים, לבושים בגדים חמים. אמנם האוכל לא היה בשפע אבל לאור העובדה שלא עבדנו — הספיק לשבור את רעבוננו. החיים הטובים האלה כמובן הגיעו לקיצם והועברנו למחנה עבודה במילדורף.

הגענו למחנה לא גדול. כשהתבוננתי מסביבי וראיתי את גדר התיל המחושמל המקיף את המחנה, את מגדלי השמירה ובתוכם אנשי ס.ס. שמכונות יריה בידיהם, קבעתי מיד, כי הסכנה האורבת לנו כאן, היא העובדה שאנחנו כלואים וסגורים בצורה הרמטית, ולא תהיה לנו אפשרות להשיג תוספת מזון הדרוש לעבודה הקשה.

עוד אני שקוע במחשבותי, התקרב אלי בחור יהודי נחמד ממוצא הונגרי. הוא נראה היה כבן 12. והוא שאל: ר' יהודי: מאין אתם ומאין באתם? — התחלנו לשוחח וראיתי שהוא נראה די טוב. שאלתי אותו: איך אתה מחזיק מעמד במצב כזה של חוסר תזונה מספקת, ועבודה קשה. הוא ענה לי בשובבות: ר' יהודי אל יאוש — „מסתדרים", אני למשל לא יוצא יום יום לעבודה. כשלא מתחשק לי לצאת, אני מתחבא עוד לפני המסדר. לאחר שכולם יצאו אני יוצא ממחבואי, במחנה. אף אחד לא שואל אותי למה אני מסתובב ואיני יוצא לעבודה. אח"כ אני נכנס לעזור במטבח ומצטייד באוכל לימים אחדים. לשאלתי, איך אפשר להתחבא במחנה הקטן הזה, הסביר לי בבת צחוק על שפתיו: פשוט מאוד, אני נכנס לתוך הבור של בית השימוש, וממשיך כמה מטרים הצידה, כי הבור הרבה יותר רחב מבית השימוש עצמו. שם אני מטפס על הקורה וממתין עד שהאנשים עוברים את השער.

כל זמן שהותי במחנות לא ניצלתי את האפשרות הזאת ולא התחבאתי אף פעם. לפני סוף המלחמה במצוקתי הגדולה, נזכרתי בשיחה הזאת. ממנה שאבתי את הרעיון שלמעשה הציל את חיי ממוות בטוח, כפי שעוד יסופר להלן:

אנסה לתאר מה היו ה„חיים" במחנה ריכוז של הגרמנים.

ההשכמה בחמש בבוקר. כולם רצים לשירותים והנה שוד ושבר: תור ארוך מזדנב והקור חודר לעצמות. מחכים בתור. אין ברירה. אם הצלחת להיכנס — צועקים אלו שבחוץ: לצאת מהר. אח"כ התור לרחצה. הצריף פתוח מכל צד. לרשותנו ברזים ומקלחות מעטים והמים קרים. לא היתה ברירה אלא לקום חצי שעה לפני הזמן כדי לגמור הכל עד לחלוקת הקפה.

מנות המזון: כמאתיים גרם לחם, 20 גרם מרגרינה ליום, לפעמים גם קצת נקניק, בבוקר הילקו קפה בלי סוכר, בערב נתנו מנת מרק. עם מזון כזה צריכים היינו לעבוד עבודה מפרכת. היו כאלה שאכלו את הכל בבוקר וצמו כל היום. אחרים

חילקו את הלחם לפרוסות אחדות כדי לאכול כמה פעמים ביום, הגניבות היו חזיון נפרץ, במיוחד רבו הגניבות בימי ראשון בעת שישבנו כולנו בצריף.

העבודה היתה קשה מאוד, בנינו מינהרה מבטון וברזל בגובה של כמאתיים מטר. העובי של הבטון היה כחמישה מטר, ע״ז שפכו אדמה בעובי כמה מטרים ושתלו עליה עצים.

לא היתה אפשרות להבחין שיש שם משהו, המקום הזה היה ביער ונודע לנו שהיה מיועד לבית חרושת של מטוסים ללא טייס — הלא הם ה,,וי 2״ שהפציצו את לונדון.

בטון יצקנו יומם ולילה ללא הפוגה. עבדנו בשתי משמרות, כ״א 12 שעות, להוציא מנוחה במשך חצי שעה בצהריים, או בחצות הלילה. במקום להעלות את המלט במכונה — הטילו עלינו להעלותו על הכתף שני שקים כל אחד בגובה של כמאה מטר. וכל זאת בריצה. לאורך כל הדרך במרחק מטרים אחדים בין האחד לשני עמדו אנשי ס.ס. ופרגול בידם, ומי שלא רץ מהר — קיבל מכות. כל רגע חשתי את משק כנפי מלאך המוות. לבצע עבודה כזו על קיבה ריקה זה סבל בל יתואר. לו הייתי ממשיך בעבודה זו זמן ממושך, לא הייתי יכול להחזיק מעמד.

,,החוק היהודי״ הל גם על המומרים שעבדו ממש כמונו. בסה״כ היה הבדל דק: הם ענדו על זרועם סרט לבן ולא סרט צהוב כמונו. עשו מהם פלוגות נפרדות וקראו להם ,,פלוגות הסרט הלבן״. היו ביניהם שכבר הוריהם התנצרו והם לא ידעו שהם יהודים. פלוגה כזו היתה אתנו במחנה עבודה בגרמניה. כאן היו בבגדי אסירים כמונו, רק הכינוי שלהם — ,,בעלי הסרט הלבן״ נשאר.

התידדתי עם רופא אחד מאנשי ,,הסרט הלבן״ שהיה שם עם בנו. הוא הסביר לי את מצבנו מבחינה רפואית. בעבודה הקשה הזאת ובתנאי מזג האויר הקשים בו אנו נמצאים, גופו של אדם זקוק לכה״פ ל־3500 קלוריות ליום. המזון שאנו מקבלים מכיל כ־700—800 קלוריות. בתוך חודשיים או שלושה יאזלו כל הרזרבות הנמצאות בגופנו ואחר כך יבוא המוות הגואל. — אתם היהודים, שהנכם חזקים ברוח וזריזים להתחמק לפעמים מעבודה קשה או להשיג תוספת מזון, תחזיקו מעמד זמן רב יותר. מבין בעלי הסרט הלבן שלא מסוגלים לדברים כאלה, לא תראה אף אחד בעוד שלושה חודשים. כולנו נידוננו לכליה, — ניבא וידע מה ניבא. עד סוף חודש ינואר מתו כולם, נשאר רק הבן של הרופא.

קציר המוות היה בממוצע עשרים איש ליום מתוך אלפיים עובדי כפיה. מדי שבועות אחדים הגיע משלוח חדש כדי למלאות את החסר. אלה שבאו מהחזית המזרחית כמו הפלוגה שלנו, היו מחושלים והחזיקו מעמד מעל למשוער, גופם הסתגל איכשהו

לעבודה קשה עם מעט מזון. במחנה הזה היו כל מיני מחלקות, בתי מלאכה וכו׳. כולם העדיפו לקחת אנשים לעבודה מאלה שבאו מהחזית המזרחית, כי יצא להם שם שהם עובדים טובים. לא עבר הרבה זמן ואף אחד מאנשינו לא נשאר בעבודת הבניה. מתוך 100 איש שהגענו למחנה נספו שבעה. מי בתאונת עבודה ומי מיד זידונית.

כשהייתי על סף היאוש אחרי השיחה עם הרופא, התקיים בי מאמר חז״ל „אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם, אל יתיאש מן הרחמים״, פגשתי בחור אחד מבני עירנו בשם ארנו פורגאץ׳, בנו של ר׳ בנימין פורגאץ׳. הוא סיפר לי שיש לו משרה טובה, הוא משרת את אחד הקצינים, מנקה לו את החדר ומביא לו מזון ממטבח הקצינים. שם הוא גם כן מקבל אכל מספיק והוא מוכן לוותר ולתת לי את האוכל שמחלקים במחנה. הודות לטוב לבו של הבחור האציל הזה, זכיתי למנה כפולה של אוכל שפירושה: מנת מחיה.

בעבודה הקשה של סבלות בבנין המינהרה לקיתי בפצעים גדולים על היד. הפצעים לא הגלידו עקב הקור הגדול ומחוסר ויטמינים. המלט חדר לפצעים וסבלתי יסורי איוב. אך בעת שכבר אמרתי נואש, באה הישועה. היה לנו חבר טוב בשם פייג שעבד במחלקת הייעור כמומחה. הוא לקח את אלעזר ואותי לעבוד אתו ביער. שם לא עמד על גבינו הקאפו. עבדנו לפי שהתחשק לנו, יכולנו גם לשבת ע״י האש ולהתחמם, וזו היתה ההזדמנות היחידה שניתן לנו להתחמם. בצריף השומר ישב ליד התנור ולא נתן לנו לגשת אל האש להתחמם. כל החורף עבדתי ביער וזה עזר לי להישאר בחיים.

בעבודת היער היינו בקבוצה אחת כמה יהודים דתיים ביניהם אחד איש יקר, ת״ח, ממש עילוי בשם ר׳ ר׳ חיים אלטר ברקוביץ. תוך כדי נסירת העצים היינו משיחין בדברי תורה. פיו הפיק מרגליות. כל הש״ס ונושאי כליו היו לו כמונחים בקופסה. היה זה תענוג רוחני לשמוע את מימרותיו השנונות, חידושיו המבריקים. לפעמים שכחת היכן אתה נמצא. בהפסקות הצטרפו אלינו שאר החברים לשמוע תורה מפיו. אחרי המלחמה נודע לי שהיה בוגר ישיבת אונסדורף.

פעם יצא לי לעבוד עם יהודי אחד בשם גוטליב, הוא היה נכדו של הגאון ר׳ יעקל גוטליב שהיה דיין באויברוישו, אח״כ היה רבה של מישקולץ. בעת שלמדתי בישיבה באויברוישו הגיע הגאון הנ״ל ממישקולץ לשבת. אני ציטטתי לו בעל פה כמעט את כל הדרשה שדרש סבא שלו בוישו. הוא התפעל מאוד מזה. סיפר זאת לאחיו שעבד במטבח. כאות הוקרה, שלח לי בערב ספל מלא אוכל טוב.

בימי ראשון התפללנו בתפילין שהיו שייכים ליהודי מפולין שהצליח להחביא אותם. עפ״י רוב התפללנו במניין. יום ראשון היה בדרך כלל יום מנוחה אם לא תפסו

את האנשים לעבודות צדדיות. לקראת האביב באו האכרים לבקש אנשים ביום ראשון שיעזרו להם בעבודת האדמה כי הגברים כולם היו מגוייסים. עיקר עבודת האדמה היתה החריש. לא היו להם בהמות או בעלי חיים ולא דלק לטרקטורים. אנחנו נרתמנו למחרשות במקום בהמות עבודה.

לשם השלמת התיאור על המצב במחנות הריכוז ראוי לציין, כי חלק גדול משומרינו ונוגשינו היו אסירים פליליים מן העולם התחתון — רוצחים ושודדים מ„גזע טהור", לכן היו ראויים להיות ממונים ושומרים על „הגזע הנחות". שומר אחד אמר לנו: אני אסיר שנידון למאסר עולם מפני שהרגתי את אבי משום שלא רצה לעבוד. איך אתם מצפים שארחם עליכם? חלק מהשומרים היו יהודים, התואר שלהם היה „קאפו" והיו כאלה שעשו את עבודתם „אמונה". הם הציקו לנו בכל הדרכים וגם הרביצו לנו. אחד מהם היה יהודי ממוצא הונגרי, היה יוצא דופן. הוא אמר לנו: אל תעבדו חזק, עבדו רק כאשר הרשעים רואים אתכם. שימרו על כוחכם — לדאבוננו הוא נהרג בהפצצות.

כאמור, החורף עבר קל יחסית בעבודת ייעור, כבר חשבתי שנמשיך בזה עד סוף המלחמה שקיצה הלך וקרב. ואז באופן פתאומי, חלה הרעה חמורה במצבנו, במרץ 1945, כחודש וחצי לפני השחרור. תפנית זו במצב, כמעט שחרצה את גורלי, לולא היה לי ה' בעזרי.

האמריקאנים הפציצו את תחנת הרכבת של מילדורף בעוצמה כה רבה, שהרסו לגמרי את פסי הרכבת באורך של עשרות קילומטרים. זה גרם לכך שהגרמנים היו נאלצים להפסיק את העבודה במינהרה, הואיל וחומרי הבניה, הפחם ואספקה אחרת לא היו יכולים להגיע.

מיד העבירו את כל האנשים לתקן את פסי הרכבת. המרחק מן המחנה למקום העבודה היה 12 ק"מ. קמנו ב־4 והלכנו כשעתיים ברגל כדי לעבוד 12 שעות עבודה מפרכת. ביחד עם הדרך הלוך וחזור — 16 שעות. לשינה נשארו בקושי 5־6 שעות. כל יום חלו והתמוטטו כמאה איש. בבית החולים ובמרפאה של המחנה כבר לא היה מקום. החולים שאוכסנו בצריפים שבקצה המחנה לא קיבלו שום טיפול במרפאה, הם שכבו שם עד שנפחו את נשמתם. אנשים שחלו ולא היו מסוגלים לעבוד נקראו בשם „מוזלמנר". באושוויץ העבירו את המוזלמנר יום יום לקרמטוריום.

אחרי עשרה ימי עבודה בתחנת הרכבת גם אני הפכתי להיות מוזלמן. רגלי התנפחו והיו מלאות פצעים. הכניסו גם אותי לצריף הקרוי מרפאה.

בין המוזלמנים היו גם צרפתים ואיטלקים — לוחמי מחתרות. למרות שהם קיבלו חבילות מזון מן הצלב האדום, לא יכלו לעמוד בקצב העבודה שבתחנת הרכבת.

ערב אחד לא הביא לי ידידי ארנו פרגאץ' את מנת האוכל. לא ידעתי מה קרה לו. בבוקר הבחנתי כי קיימת הפרדה מוחלטת בין המחנה ובין הצריפים של המרפאות. אין יוצא ואין בא. מיד נפלה עלינו אימה גדולה. תארנו לעצמנו כי העובדה הזאת מבשרת רעות. הרדתנו גברה בשעות הצהרים, בעת שנכנס הלאגרפירר וציווה כי כל האריים שבין המוזלמנר והילדים יעברו לצריפים אחרים. לפנות ערב הקיפו אותנו אנשי ס.ס. כשפרגולים בידיהם ומלווים בכלבים. הלאגרפירר נכנס לכל צריף והכריז כי מעבירים אותנו למחנה אחר וכי מי שיתנגד יירה. ברגע זה פרצנו בבכי היסטרי. הלוא ידענו כולנו מה פירוש „מעבירים".

במרפאה שכבתי על דרגש אחד עם הצדיק ר' חיים אלטר ברקוביץ שהזכרתי לעיל. מסביבנו היו עוד כמה תלמידי חכמים. בעת שגירשו אותנו החוצה להתכונן לנסיעה, הסתדרנו ארבעתנו בשורה אחת חבוקים זה בזה. אני הייתי חלש ותשוש מאוד וכתוצאה מכך כנראה גם קצת אדיש. לא חדרה לתודעתי הסכנה הכרוכה בהעברה. הלכתי כילד טוב. אפילו לא עלה בדעתי לחשוב על התנגדות. כבר היינו על יד השער והתחילו לקחת מאיתנו את חפצינו, אז אמר לי ר' חיים אלטר: ידידי היקר יוסף אהרון, אל תרפה ממני. כשם שהיינו יחד בחיים נלך גם ביחד למוות. כששמעתי את המילים האלו, רק אז תפסתי מה מתרחש כאן. התחלתי להרהר והתפלאתי על עצמי. כל השנים בנסיבות חמורות לחמתי על החיים ותמיד הצלחתי. כעת כשקץ המלחמה מתקרב, אני הולך לקראת המוות בלי לעשות כל נסיון להינצל? — לא! בשום אופן לא! משהו חייב אני לעשות, אבל איך? הלוא אנו מוקפים מכל הצדדים!

בשורה שלפני עמדו שני בחורים צעירים. הם אמרו לאיש הס.ס. שאסף את החפצים שיש להם פטור מאת הלאגרפירר שלא חייבים להצטרף לטרנספורט. כנראה, האמין להם ואמר אין לי סמכות לשחרר אתכם, לכו ללאגרפירר שהוא יעשה זאת, ונתן להם רשות לחזור למחנה. אני הצטרפתי אליהם ללא היסוס. כמובן, לא יכולתי להמשיך אתם לגשת למפקד. חפשתי מקום להתחבא עד יעבור זעם. כשהבחנתי באנשי ס.ס., שבאו עם הכלבים לחפש מתחמקים, ברחתי בזריזות לכיוון אחר. מתוך אינסטינקט של החיים קפצתי כארנבת חרף רגליי הנפוחות.

בהתחלה היה תוהו ובוהו, לכן יכולתי בקלות להתחמק ממקום למקום. כשהתחיל המחנה להתרוקן מהאנשים, ראיתי שהחגורה מתהדקת סביבי. הייתי אובד עצות וצעקתי בקול, אנא ה' הושיעה נא. ברגע זה נזכרתי בסיפורו של הנער שפגשתי בימים הראשונים שלי במחנה, איך הוא התחבא לפעמים בבור של בית השימוש. רצתי לבית השמוש ובן רגע הייתי בבור. עמדתי על הקורה שמצד ימין. בינתיים נכנסו הרודפים עם כלבים

לבית השימוש. הם האירו בפנסים את הבור ולא הבחינו בי. ישבתי שם כמה שעות, וכאשר שמעתי שהרכבת עם המשלוח נסעה, יצאתי ממחבואי.

כך ניצלתי בזכות אותו הצדיק, ר׳ חיים אלטר ברקוביץ זצ״ל, כי הוא עוררני מאדישותי, המריצני לנסות ולעשות למען הצלתי. אחד מהקבוצה שלנו שניצל סיפר אחרי המלחמה שברכבת הבחינו בהיעדרי. ור׳ חיים אלטר אמר בסיפוק: ב״ה שלפחות ר׳ יוסף אהרון ברח. יעזור לו ה׳ ויצליח. יהי זכר הצדיק ברוך!

הצריפים של החולים היו ריקים מאנשים. חיש מהר החלפתי את הבגדים המלוכלכים שלי בבגדים שהשאירו שם המגורשים. שכבתי לישון, לאחר שקמתי התיצבתי לפני הממונה על הבלוק. סיפרתי לו שלא הלכתי עם הטרנספורט וביקשתי ממנו שיכניס אותי ברשימה לקבל מזון. הוא אמר שאין לו סמכות לזה. אני צריך לבקש זאת מהלאגרפירר. פחדתי לגשת אליו, אבל לא היתה לי ברירה. התייצבתי לפניו וסיפרתי לו את האמת, קיבלתי שתי סטירות לחי ואח״כ בכ״ז הכניס אותי לרשימה.

בערב כאשר חזרו החברים שלי, אלעזר גרוס ופרגאץ׳ מהעבודה וראו אותי לא היה קץ לשמחתם כי כבר התייאשו ממני. היו בטוחים שהלכתי עם הטרנספורט. אחרי כמה ימים העבירו אותי שוב למרפאה. לאחר שהבראתי, לא יצאתי עוד לעבודה. צירפו אותי לצוות העובדים במרפאה.

אחרי המלחמה נודע לי מה עלה בגורלם של המגורשים. היעד שלהם היה הקרמטוריום. הואיל ותנועות הרכבות היו משובשות ורוב הקרמטוריומים כבר לא פעלו, לא יכלו לבצע את זממם, אחרי כמה ימים הורידו אותם בשדה פתוח ע״י קאופריגנ עם כמה שומרים. ישבו שם 16 יום עד שהגיעו האמריקאנים, כתשעים אחוז ניספו מרעב ומחלות. זאת סיפר לי אחד הניצולים.

החזית התקרבה והגרמנים נסוגו. לקחו גם אתנו אתם ברכבת. אוכל לא קבלנו. כשעצרה הרכבת בתחנה, ירדנו ואכלנו ממש מעשב השדה. באותה התחנה עמדה גם רכבת עם חיילים, פתאום הגיחו אווירונים אמריקאנים, הנמיכו וירו על שתי הרכבות. שכבתי בתוך הקרון על הרצפה והכדורים התעופפו מסביב. כולנו צעקנו „שמע ישראל״, כי ראינו את המוות לנגד עינינו. בקרון שלנו היה קציר הדמים יותר מעשרה הרוגים ופצועים. באותה הפצצה נהרגו גם כמה עשרות מאנשינו.

באחד הימים כאשר עצרנו בתחנה של כפר אחד ע״י מינכן, בישר לנו מנהל התחנה שהמלחמה נגמרה, וכי פרצה מהפכה במינכן. ועוד אמר הוא כי הממשלה פנתה לבנות הברית וביקשה שביתת נשק. הסיפור היה נכון אבל רק למשך שעות אחדות, כי הנאצים התגברו על המורדים. עבורנו היתה זו טרגדיה. חלק מאנשינו בשומעם

שסוף המלחמה הגיע, רצו לכפר והתחילו להשתולל. מועצת הכפר הזעיקה את הצבא והם ירו הרבה אנשים למוות. אלה שלא הרחיקו לכת, חזרו מהם לרכבת וכך ניצלו. אני וידידי ארנו פורגאץ שהיינו יחד בקרון לא נכנסנו לכפר. שקלנו מה נעשה אחרי השיחרור. בינתיים ראינו שאנשים מתנפלים על הקרון של מחסן המזון שהיה מיועד לאנשי הס.ס. עוד הספקנו לתפוס קצת לחם עם גבינה.

המשכנו בנסיעה ברכבת עוד ימים אחדים עד שהגענו לתחנה של הכפר טוצינג ע"י פלדפינג. שם שמענו כי האמריקאנים נמצאים בקצה הכפר, והיה צפוי שיגיעו כל רגע. השמירה עלינו התרופפה ויצאנו מן הקרון לישון בתחנת הרכבת. אנשי ס.ס. נעלמו אחד אחד בחשאי. כל זמן שהיו אתנו התנהגו באכזריות, על אף שראו כי קיצם מתקרב. בערב לפני השיחרור שמעתי שאחד מהם אומר לחברו: אתה רואה את הדם על מעילי, זה דמו של יהודי ארור שלא עמד בתור כהוגן בשעת חלוקת המרק. (בימים האחרונים חילקו קצת אוכל).

בבוקר של 1 במאי קמתי מוקדם. פתאום שמעתי טרטור מנועי טנקים וכלי רכב אחרים עוברים למטה בכביש. באו ובישרו לנו כי אלה הם טנקים של הצבא האמריקאני ואנחנו משוחררים.

רצנו מיד בשמחה לכביש לקבל את פני משחררינו, גם אוכלוסית הכפר קיבלה בצהלה את הצבא הכובש אולי מפני שזרקו להם שוקולד ומסטיק ביד רחבה.

לא האמנתי שזו אמת. לא יכולתי להאמין כי אחרי כל כך הרבה סבל, השפלות וכל התלאות שעברו עלי קרוב לשלש שנים אני שוב בן אדם חופשי, שאינו חייב לציית להוראות. הולך לאן שרוצה, עושה מה שמתחשק לו. הסתובבתי ושוטטתי סתם ברחובות הכפר, יצאתי לשדות וגנים לנשום אוויר חפשי ולהמחיש לעצמי את ההרגשה הנפלאה להיות בן חורין.

העיסוק הראשון היה כמובן לדאוג לאוכל, נכנסתי לבית כפרי אחד לבקש אוכל. כשראו אותי במדי האסירים חשבו אותי לפושע פלילי שנמלט מבית הסוהר. אחרי שהסברתי להם שאני אסיר מסוג אחר אמרו שלא ידעו ולא שמעו עד כה שיהודים היו במחנות. נתנו לי ארוחת בוקר דשנה: לחם לבן טרי, חלב, דבש, חמאה וביצים, מעדנים שלא ראיתי שלוש שנים.

נקלעתי בשעות הצהריים למטבח של הצבא האמריקאני, נדהמתי לראות את השפע ואת הבזבוז. פתחו קופסה גדולה של שימורים טעמו ממנה קצת ואת השאר זרקו. הוא הדין ביחס ללחם ולגבינה וכו'. כשביקשתי אוכל אמרו לי: מלא פח גדול עם כל טוב! בדרך פגשתי את חברי וידידי שהיה כל הזמן כאח לי, אלעזר גרוס, אכלנו ושבענו ביחד.

כל זמן שהותנו בגרמניה היינו ביחד ולא נפרדנו, באותו יום עזבנו את הכפר והגענו לעת ערב לעיירה הסמוכה ויילהיים. קיבלנו חדר אצל זוג גרמנים שחיפשו דיירים יהודים מפני שפחדו מהזרים שהסתובבו בעיר והאמינו, כי בזכותנו לא יאונה להם כל רע.

אחרי שבעית המזון באה על פתרונה אכלנו כל יום לשובע. התעוררה בעית המזון הרוחני. לא היו לנו תפילין, סידורי תפילה ושום ספר. התחלנו לכתוב סידור תפילה מזכרוננו. בעל הבית שלנו עשה לנו הכרה עם הכומר הקתולי. הלה נתן לי תנ״ך בעברית וממנו העתקנו את המזמורים, אחרי שהשגנו סידור תפילה נוכחנו לדעת, שכמעט לא היו שגיאות בסידור שאנו כתבנו.

אחרי שנודע לנו כי בפלדפינג התארגן מחנה של המשוחררים עם קבוצה גדולה של יהודים דתיים ובראשם האדמו״ר מקלוזנבורג, נסענו לשם וקיבלנו זוג תפילין וכמה סידורי תפילה שמצאו בבית הכנסת העזוב במינכן.

בעיירה ויילהיים עסקתי בעזרת חברי אלעזר בפעילות ציבורית: אירגנו קהילה ובית כנסת. השגנו ספר תורה מוועד הרבנים במינכן כמו כן בשר כשר מהג׳וינט.

יום אחד הזמינו אותנו להשתתף בישיבה סודית בבית הכנסת, לא האמנו למראה עינינו, היו שם חמישה חיילים יהודיים במדי הצבא האנגלי מהבריגדה הארצי־ישראלית שנלחמו נגד הנאצים. הם באו לדבר עם שארית הפליטה על עליה לארץ ישראל. שוחחו אתנו כל הלילה. סיפרו לנו על החיים בארץ ישראל. הבטחנו להם לעשות הכל מצידנו. אכן פעלנו רבות בענייני עלייה. אלעזר שלח דרכם מכתב לחותנו באמריקה. אכן קיבל ממנו אשרת כניסה (אפידביט) והיגר לארצות הברית. וכך נתפרדה החבילה. אני החלטתי לעלות לארץ ישראל, נסעתי קודם לארץ מולדתי, התחתנתי ועליתי ארצה עם אשתי דרך קפריסין.

יוסף אהרון ברנט

אחרי השואה

מעשה בשליחות

זמן קצר לאחר שחזרנו למרגרטין בתחילת שנת 1945, אורגנה קבוצת הצלה בת 20 איש ע״י נציגי הג׳וינט באורדיה, המשתתפים בקבוצה נבחרו מעיירות טרנסילבניה, אשר כל אחד מהם הכיר פחות או יותר את יהודי העיירה שלו. א. סבו ואנוכי הסכמנו לייצג את יהודי מרגרטין והסביבה.

מטרת השליחות הזאת היתה לחדור ולהגיע אל מאחורי הקווים בחזיתות הרוסיות, לאתר את שארית הפליטה ולעזור להם להגיע לביתם בהקדם האפשרי. כן הוטל על חברי המשלחת לאסוף פרטים על גורל המשפחות, להדריך את הפליטים, לעודד אותם ולעזור להם במעט כסף אשר כל אחד מאתנו קיבל למטרה זאת.

אחרי הדרכה והכנה קפדנית, כולל אישורים מתאימים במספר שפות וחתומים ע״י הקומנדטורה הרוסית, יצאנו לדרך, זה היה עדיין בעיצומו של החורף. יש לזכור שרכבות נוסעים לא פעלו עדיין, נסענו ע״ג קרונות משא פתוחים ושבוע ימים חלף עד שהגענו לאונגוואר (אוזהורוד) אשר בקרפטו־רוסיה. שם אמורה היתה הקבוצה להתפצל לכיווני החזיתות השונים. התארחנו בבית המלון שבעיר כדי לנוח לילה אחד במיטה חמה, אחרי טלטולים של שבוע ללא שינה ולפני הזינוק לקראת התפקיד שהוטל עלינו.

אולם אז קרה הדבר הבלתי צפוי ביותר: אותם הרוסים, בהם היתה אז תקוותנו, בהם ראינו את שליחי הגורל להציל חלק משארית עמנו, דווקא הם שהכזיבונו. עוד לא באה תנומה על עפעפינו וקצינים וחיילים רוסיים דפקו על הדלתות, הוציאונו מהמטות, החרימו את תעודותינו ולקחו אותנו למפקדה. בשעות המוקדמות של הבוקר כבר היינו כלואים שניים שלושה בתא בבית הסוהר המרכזי והידוע לשמצה באונגוואר. וכל זה מבלי לתת הסבר כלשהו לסיבת מעצרנו.

במשך שבוע ימים נחקרנו אחד־אחד מספר פעמים ביממה בליווי גידופים ואיומים כשדבר אחד בפי חוקרינו: ,,אתם מרגלים". הם דרשו מאתנו בתוקף לגלות את שמות קציני הביון המערביים ששלחו אותנו לחזית הרוסית ואת האובייקטים הסודיים שנצטווינו לחשוף. כמובן שלא יכולנו להיענות לדרישתם, מאחר ובאמת ובתמים יצאנו לדרכנו למטרה קדושה ולא לשם ריגול נגד העם אשר, כאמור, ראינו

בו בן ברית. ידענו שאנו בשליחות צודקת ובכל זאת פחדנו מאוד וזה אחרי הסבר של אחדים מהקבוצה אשר הכירו יותר את הרוסים. הם הפחידו אותנו באומרם שאצל הרוסים במקרה של חשד בטחוני יכולה להיות רק תוצאה שלילית. או „שיוכיחו בכוח״ שכולנו מרגלים ואז ברור שגורלנו מר מאוד. ואם לא יצליחו בזה. גם אז לא ישחררו אותנו כי אם יעבירונו לסיביר. מפני שמה שבטוח — בטוח!

אחרי חקירות של שבוע שוחררנו בתנאי שנעזוב מיד את אונגוואר ולא נמשיך בשליחותינו.

רק אחרי המעשה נודע לנו בבהירות יתר על המצב המסוכן בו היינו נתונים, הודות למתורגמן שהיה מבין יהודי המקום ואשר הדליף את הידיעה על מעצרנו לראשי הקהילה באונגוואר. הם אשר הפכו, כנראה, עולמות בכדי להצילנו.

יוסף מרום (מזאי)

חיפה

פגישה עם מרגרטין החדשה

ברגשות מעורבים של ציפיה וצער עליתי יחד עם אשתי לאוטובוס שהסיענו מאורדאה למרגרטין, אותה עזבתי לפני עשרים ושמונה שנה. בקוצר רוח ציפיתי להתראות עם עיר מולדתי שזכרונות ילדות ונעורים אסרוני אליה בעבותות בל יינתקו. עם זאת שקוע בהרהורי עצב וקדרות מפני אימת רוחות הרפאים שהמתינו לי — זאת ידעתי בוודאות אכזרית — בכל אשר אפנה במקום ההוא.

דומם ישבתי והתבוננתי במראות הנוף שחלפו ביעף ליד חלון האוטובוס הדוהר. לשוא ריכזתי את חושי, כדי לזהות את המקומות, הסביבה כאילו נשתנתה או אולי. בכוונה התנכרה לי? פעמים אין ספור עברתי בקו הזה ברכבת אל בית הספר המרוחק מעירנו ובשובי הביתה בימי הפגרה. ועתה מתקשה אני להכיר את סקלהיד, אף כי עשיתי שם שלושה חדשים במחנה העבודה. התרגשותי גברה בקרבנו אל מרגרטין. כשהגענו לפטרי פניתי אל אשתי: הביטי שם, מעבר לסיבוב, אפשר לראות את קצה העיר.

— טעיתי. השדות והמגרשים הריקים שהפרידו בין שני היישובים הסמוכים האלה הפכו לשטח בנוי. הכפר פטרי ועיירתי חוברו יחדיו, בית בבית נגעו. התביישתי בפני אשתי, שלא היתה ילידת מרגרטין, על כי לא הכרתי את נוף עיר מולדתי.

האוטובוס נעצר במספר תחנות והחל להתרוקן מנוסעיו. כשחלפנו לפני בית הורי לא נשארנו בו רק אנחנו, אשתי ואני. הנהג האיט, פנה אחורה ובמבט תוהה

שאל אותנו: — אמרתם שאתם ילידי מרגרטין, לאן פניכם? תגידו ואסיע אתכם לאן שתרצו, אלווה אתכם ברצון, בין כה וכה אין לי נוסעים אחרים.

— תודה — הפטרתי — סע, בבקשה, לתחנה המרכזית, אנחנו נלך ברגל. פעם, לפני כשלושים שנה, הובלתי בדרך הזאת ע"י הז'נדרמים, הפעם אינני רוצה בליווי.

ליד התחנה התנוסס המלון „מרגיט". שלחתי מבט בוחן סביבי וחשתי כאילו נקלעתי לעולם זר ומתנכר. נלך ישר לרחוב רוז'ה־בוקור (שיח ורדים) אל הדוד פרי, אמרתי. שאלנו עוברים ושבים היכן הרחוב, אבל איש לא ידע על מקום הימצאו. שמות הרחובות הוחלפו במרגרטין כבכל הערים בארצות הקומוניסטיות. בסוף הגענו ללא הדרכה אל מחוז חפצנו. הדוד פרי והדודה רוזה קיבלו את פנינו בחיבת אמת כשעיניהם ועינינו שטופות דמעות (הדודה ע"ה נפטרה מאז ביקורנו).

ערב שבת היה, היום פנה לערוב והנשים הדליקו את הנרות. — נלך לבית הכנסת — הצעתי. — אין מנין, בני — השיב דודי. אין מנין בבית הכנסת של מרגרטין, אנחנו המעטים שנותרנו מהקהילה. לא מתפללים במנין רק בימים הנוראים וגם אז לא כאן, אלא באורדאה.

עד אחרי חצות שוחחנו עם קרובינו והעלינו זכרונות של ימים עברו. בשבת יצאנו לטייל בעיר. מרגרטין נשתנתה מאז שעזבנוה. הרחובות רוצפו ואילני נוי ניטעו במדשאות המתמשכות לאורך המדרכות. — עיירה נאה — הערה אשתי. — הסידורים הנאים אינם מכפרים על דם הנקיים שנשפך בה כמים — נהמתי. — מה בצע כי שופרו פני העיר אם נשמתה פרחה לה, עם השמדת אוכלוסיתה היהודית התוססת? אלפיים נפשות טהורות גורשו מכאן למוות, בתוכם יקירי, קרובי, וידידי! —

בלב נשבר, ברוח נכאה התהלכנו ברחובות. פה ושם נתקלנו במכרים נוצריים מימים עברו. — הרי אתה אחד ממשפחת וולנר, לא כן? — שאלוני. — איזה משניהם, פישטא או יאנצ'י? — ניחושיהם הסקרניים היו עלי לטורח. חיש מהר פטרתי אותם בתשובה סתמית ונפרדתי מהם.

רק רגעים ספורים יכולתי לשהות בבית הורי. כמדקרות חרב נגעו אל לבי הזכרונות שאפפוני בין כתלי הבית. בית החרושת שלנו הולאם כמובן, כשאר המפעלים הפרטיים. אחדים מהפועלים הוותיקים הכירוני ושאלו לשלומי. גם מהם נפרדנו מהר ויצאנו לראות את הסימטה, שנשאה פעם את שם משפחתנו. שם היו לאבא מלבד ביה"ח עוד מספר בתים, שם התגוררו הורי הורי, הן מצד אבי והן מצד אמי. היכן אתם, יקירי? — היכן היהודים ואווירת התורה שייחדה את הסימטה?! ריקנות, שיממון, רוחות רפאים מסביב...

שבורים ורצוצים חזרנו אל דודי. כל עצמותי תאמרנה: שא רגליך וברח לך

מיד מעמק הבכא הזה! ובכל זאת המתננו עד הבוקר, כדי לבקר בבית העלמין ולהשתטח על קברי אבותי. הורי היקרים הושמדו באושוויץ, רק הורי הורי ואחי זכו לקבר ישראל.

צילמתי את מצבותיהם וגם בעיר צילמתי את ביתנו לשעבר. ארזנו את מזוודותינו, נפרדנו מהדוד ומהדודה (ממנה לעולמים) ועזבנו את מרגרטין.

הפגישה עם עיר המתים הסעירה את כל ישותי. הזכרונות מימי הילדות היפה לא יכלו להשתיק את הכאבים שחשתי בהיפתח הפצע שלא הגליד, ואסור שיגליד בלבנו, בלב דור השכול והשואה...

אליעזר וולנר

יהדות מרגרטין ב־1968

(רשמי ביקור)

חודש ימים עשיתי במרגרטין, אותה הכרתי לפני השואה. הקהילה שמנתה פעם כחמש מאות משפחות, נצטמקה לארבעים נפש, כחמש עשרה משפחות.

קהילה זו היתה ידועה בתלמידי החכמים שלה ובעמך — יהודים שומרי מצוות אשר הקימו וקיימו בכבוד, מוסדות תורה צדקה והשכלה. היתה שם ישיבה, תלמוד תורה וחברה קדישא, בית אולפנא עממי ועוד.

בעת הביקור כבר לא היה זכר למוסדות הללו. בקושי התקבץ מנין בשבתות ובחגים. בימי חול לא היתה כלל תפילה בציבור.

לבי דאב בראותי את דעיכת החיים היהודיים במקום. שלושה היו הגורמים למצב זה: מיעוט השרידים שנותרו — אודים מוצלים מאש; קשיי פרנסה; ואחרון אחרון — הגורם העיקרי: התרחקות היהודים ששרדו במקום ממורשת עברם המפואר, בלחץ המשטר אשר — אם לבטא זאת בעדינות — לא עודד קיום תרבות וחיים יהודיים. אף על פי כן, כפי שנוכחתי, לא כבתה כליל „הגחלת" ועדיין היא לוחשת...

ערב ערב, במשך החודש ששהיתי במרגיטה, באו אלי יהודי המקום להתבשם מריחה של ארץ ישראל, לשמוע על מדינת ישראל והנעשה בה. אפילו הצעירים שלא ידעו על יהודים ויהדות אלא מה שהיקנה להם המשטר באמצעות מוסדותיו, גילו ענין ושתו בצמא את דברי על הארץ ויושביה. הם ביטאו את הזדהותם עם מדינת ישראל, יצירתה ומאבקיה על קיומה. הם היו גאים בהישגיה ונצחונותיה (היתה זו שנה לאחר מלחמת ששת הימים). הם דיברו בהערכה על רומניה — המדינה הקומוניסטית היחידה אשר לא זו בלבד שלא ניתקה את קשריה עם ישראל, אלא אפילו העמיקה אותם.

אוכל לומר ללא יומרות וללא חשש הגזמה, כי לשיחות הללו היו גם תוצאות טובות. השרידים של קהילת מרגרטין החלו לחפש דרכם לעלות ארצה. מאז 1968 אף עלו משפחות אחדות ונקלטו יפה. המבוגרים עובדים בחריצות וגאים על בניהם המשרתים בצה"ל.

אישית, מקיים אני קשרים עם משפחת קלינמן שנקלטה בנתניה קליטה למופת. בודדים בלבד נשארו ברומניה.

כתבתי שורות אלו כתרומתי הצנועה לזכרה של קהילת מרגרטין המפוארת שהיתה ואיננה עוד.

אברהם גבריאל*
קיבוץ תל יוסף

מקץ יובל שנים

שנים התלבטתי בין הכמיהה לבקר בעיר מולדתי ובין הרתיעה מפני צללי שואה, האורבים לכל מי שבא לראות את הקהילות החרבות.

כשמלאו חמשים שנה לעליתי ארצה גמרתי בלבי לנסוע — ויהי מה

העיר השתנתה ללא היכר. הרחובות הבלתי סלולים, שבחודשי הקיץ העלו אבק דרכים ובחורף הפכו למלכודת של רפש וטיט — רוצפו ובתים חדשים נבנו מאז עזבתי את המקום.

בכל זאת נשארתי אדיש כלפי המראה המשופץ והמשופר של העיר.

היכן אתם אחי היהודים? — נאנחתי בלבי. — היכן הרחובות שוקקי אדם, הנויות היהודים מלאות לקוחות, היכן ילדי ישראל הרצים לבית הספר ולחדרים? משפחות אחדות נשארו לפליטה מתוך ארבע מאות שהיו בזמנו...

יצאתי לסיור לפגוש את עברי. משפחה רומנית מתגוררת עתה בבית הורי. ממרחק זמן של חמישים שנה הכל נראה אפור, קר ונטול רוח חיים. בית הדפוס ואולם הקולנוע שלנו הפכו לדירות מגורים. קיר אטום מוזקר במקום חלון הראווה

* כותב שורות אלו נולד בטרנסילבניה, לא הרחק ממרגרטין. מיד לאחר השואה עלה ארצה ומאז חי בקיבוץ תל־יוסף. ב־1968 השתפרו היחסים בין רומניה לבין מדינות המערב ונפתחו השערים לביקורי תיירים. אברהם גבריאל היה הישראלי הראשון שביקר במרגרטין אחרי מלחמת העולם השניה, לראות את אחיו, המשמש פקיד ממשלתי בכיר.

הגדול והנוצץ של חנותנו; גם באר השאיבה המודרני שבחצרנו „התהפכה עליה הגלגל”, ודלי מרופט תלוי על גלגל הברזל החלוד.

בית הכנסת, לפחות מבחוץ, לא פג הדרו. נכנסתי פנימה ונגשתי אל הספסל, שאבי המנוח ישב עליו במשך שלושים שנה. התישבתי על כסאו, עצמתי את עיני ונתתי פורקן לרגשותי וזכרונותי. ליטפתי את עמוד התפילה שעל ידו נשא את דרשתו החריפה הרב ש״ז וינברגר זצ״ל בנסותו להניא אותנו מתכניותינו לעלות ארצה, אין לי ולא היה גם אז שמץ של ספק, כי טובתנו היתה לנגד עיניו. אבל אבא ז״ל לא קיבל את דעתו ולא הושפע מאזהרתו. עמוד התפילה של הרב, של החזן וכל הריהוט העלו שכבה עבה של אבק. ספרי הקודש מונחים כלבנים בפינת האולם, אוצרות יקרים מפז של רבני הקהילה, בהם מילאו את ארונותיהם מקיר לקיר. איש לא יעלעל עוד בספרים ולא יעיין בכרכי התלמוד, תופשי התורה עלו בעשן וצאצאיהם שנשארו בחיים מפוזרים ברחבי תבל...

דמעותי נגרות על לחיי בלי הפוגות בהעלותי את זכרונות ימים עברו. מה יפית בית הכנסת שלנו, שנבנית באהבה גדולה ובמסירות רבה על ידי קהילה קטנה, מה יפית בחגים ובמועדים. בימים הנוראים באו אליך גם יהודי הסביבה, כדי שיוכלו להתפלל במנין. אוירה של יראת רוממות שררה בין כתליך. ניחוח של חציר טרי נידף ביום כיפור מהמצע שנפרש על הרצפה. מה היה טעם המצווה הזאת? לא ידעתי ואינני יודע עד היום.

הגברים הנשואים היו לבושים „קיטלים” צחורים. הכל הביאו אתם נר עבה וארוך וכשבקעו צלילי הנגינה של „כל נדרי” — יער של נרות הפיץ אורו.

אכן השכינה היתה שרויה בקרב עדת המאמינים.

ועתה — שממון.

כלתה רגל המתפללים מבית הכנסת, דלתו הנעולה לא במהרה תיפתח.

בבית העלמין מצבת שיש מרשימה נישאת למרום, כזעקת אימים צורחות אותיותיה של כתובת המצבה באוזני כל החרשים בעולם אטום זה:

„זכור את אשר עשה לך עמלק! — לא תשכח!!!”

אנקת יגון נתמלטה מפי: כלום יבוא עוד מישהו להעלות את זכר החללים הקדושים? הינקום אי פעם מישהו את נקמת דמם הטהור...?

יוסף גרני (פולאק)

יהדות מרגרטין

האם היה כדאי אחא?

ב־1952, באחד מימי א׳ — כבר אינני זוכר באיזה תאריך, כינס ועד המפלגה המחוזי את הפעילים לאסיפת חירום. התקבצו ובאו כ־500 איש, וכי העז מישהו להיעדר? — בין הבאים: חברי הועד, המזכירים המקומיים, חברי ועד הפועל של מועצת העם, ראש המועצות המקומיות, מנהלי המפעלים הממשלתיים, בקיצור, כל ה„מי ומי" של המחוז.

הדבר לא הפתיענו. שבוע או שבועיים לפני כן החל מסע ההשמצה הגדול נגד „הסוטים הימניים ואויבי העם". העתונות „קרעה את המסכה" מעל פני הבוגדים שבראשם עמדו, כביכול, אלילי האתמול: החברים לוקא, טהארי והחברה אנה פאוקר. לא ידענו בודאות מה יהיה סדר היום, אבל על פי הרמזים שהופיעו בעתונות ניחשנו, שגם המחוז שלנו חייב לטהר את שורותיו ולבחור בשעיר לעזאזל מבין חברי המפלגה המקומיים.

פטר לוקס, המזכיר הכללי של האיזור נשא נאום של שלוש שעות וגינה בחריפות בלתי רגילה את הסוטים הימניים שהסתננו בערמומיות שטנית אל תוך שורות ההנהגה. ברם, בל נחשוב — הרעים קולו — שענין לנו עם קבוצה קטנה של בוגדים שאפתניים, הם לא פעלו בחלל ריק, עוזריהם ומשרתיהם נמצאים בכל שכבות החברה, בכל דרג, בכל מקום, בכל תאי המפלגה.

לאחר הנאום המרכזי הוכרז על הפסקה של חצי שעה. היינו שם כ־25 יהודים, פרשתי עם חברי אל פינה שקטה ושקלנו בדעתנו לאן חותר היו"ר, למה רומזים דבריו ומי יהיה הקרבן? מישהו העלה את השאלה הניצחת: האם זה טוב ליהודים או להיפך? הוזכרו מספר שמות ונמצא, שאחד בשם פריד מהכפר אלביש, מתאים מכל הבחינות להיות הקרבן.

הישיבה שוב נפתחה ונתברר שלא טעינו. מחפשים את פריד ו... הילד איננו. הוא ניחש כנראה, את אשר צפוי לו באסיפה ו... נעלם. חברי הנשיאות הסמיכו ראש אל ראש להתיעצות קצרה, במי לבחור במקום פריד שנמלט. יש למצוא מישהו, אשם או חף מפשע — לא חשוב! העיקר, שיהיה לפחות מועמד אחד לפורענות — ושיהודי יהיה האיש.

יוסף שפיץ! — קרא היו"ר לאחר התייעצות — עמוד על רגליך וספר לנו את קורות חייך, בלא להשמיט שום פרט.

שפיץ החל לגולל את פרשת חייו מילדותו ועד השואה ומהשואה ועד שובו למרגרטין. בין השאר הזכיר שהוא ושלושת אחיו ירשו מכונת דיש רעועה מהדוד שלהם, שניספה באושוויץ.

מכונת דיש ? — גילגל היו״ר את המלה בפיו, כאילו היתה זאת סוכרית דבש — אם כן האיך היית מגדיר את מוצאך החברתי, מר שפיץ ?

יוסי איחר להבחין במלכודת שנטמנה לרגליו ותשובותיו היו מגומגמות : „א... זעיר בורגני... לפי עניות דעתי". קם רעש גדול באולם. הפעילים והמזכירים קפצו ממקומם והצטעקו עליו במקהלה : „קולאק, איכר בעל גוף! יורש מכונת דיש אינו נמנה עם המעמד הזעיר־בורגני!

עם שוך הסערה נתחדש הדיון. הרשות ניתנה לגנות את שפיץ המסכן. מזמן ני־כחו הבוגדים הגדולים והסוטים למיניהם. הללו היו רחוקים ממרגרטין ואילו היהודי שפיץ היה בהישג ידו של ההמון. בסוף קם שגדור פלורא, איש בור ועם הארץ, סתגלן עד כדי גועל, וסיכם את הדיון בפשטות : — „חברים! אם השפיץ הזה ממעמד הקולאקים מוצאו, הרי אין לו מקום במפלגה!"

קריאות עידוד התעופפו לעבר בעל ההצעה וקריאות בוז הוטחו בפני היהודי : בוגד! סוטה! אויב העם! ציוני נאלח! החבר לוקס היסה את הקהל והעמיד להצבעה את ההצעה. פה אחד נתקבלה החלטה בדבר סילוקו של שפיץ מהמפלגה. כך הושפל האיש ששירת את המפלגה בנאמנות ובמסירות. כך, בשרירות לב ובניגוד לתקנון המפלגה.

ואם כבר חרגה האסיפה מסמכויותיה, הוסיפה חטא על פשע מבחינת הנוהל במפלגה ונדרש מהחבר המודח למסור את פנקס החבר שלו ליו״ר האספה. חמש מאות זוגות עינים ליוו את תנועות האיש, שפסע באיטיות לעבר שולחן הנשיאות, פרם את חולצתו והוציא מתיק עור שהיה תלוי על צווארו, את הפינקס. כי יקר היה לו הפינקס האדום מן הקמיע של הרבי לחסיד התם.

קריאות הגנאי נדמו. המחזה היה מרגש ונוגע ללב הכל. אך איש לא קם לדרוש את ביטול הגזרה. לאחר שהקרבן יצא מן האולם שוב השתלהבו היצרים. פלורא, אטום הלב והרגש, הוסיף להצעתו הקודמת : „הואיל ושפיץ היה מזכיר התא המקומי ובתור שכזה מחזיק בביתו את רשימת החברים ואת דמי החברים שגבה בחודש האחרון יש לקחת ממנו את הכל פן יסגירם לאויבי העם.

הצעתו של פלורא נתקבלה ושני משרתים נאמנים של המשטר יצאו בהולים אחרי שפיץ. הם הדביקוהו בדרך וליווהו הביתה לבצע את החלטת האספה.

קשה להביע את אשר עבר עלינו בשעת חיסולו החברתי של שפיץ היהודי. פחד פתאום ירד עלינו, חברי המפלגה היהודים : — מי יהיה השני בתור ?

וכדינדון פעמונים מחריש אוזניים פיעמה בלבנו השאלה הכאובה : זו תורה, תורת מרכס, וזה שכרה...?!

אהרון קליינמן

יהדות מרגרטין

איך נפלו הגיבורים!...

ועדת החי"ל למען משפחות החיילים שנפלו בקרב

Dr. J. Lifshiz C. F.
Co 2 Bn. Jewish Inf. Bde. Gp.
C. M. F.

אי שם באיטליה, ט' בסיון תש"ה, 21 במאי 1945

לכבוד
מר א. ברגר
תל־אביב

שלום רב!

קבלו נא את רגשי השתתפותנו העמוקים באבלכם ואת תנחומותינו לנפילתו במערכה של ידידך החייל נ. יעקובי ז"ל שנפל כגיבור בשדה הקרב בשעת התקפה, שערכה פלוגתו על האויב.

אחינו הקדוש הובא לקבורה בבית הקברות היהודי של החי"ל ונערך טכס קבורה לפי מנהגי המסורה היהודית והצבאית בנוכחות חיילים מחבריו.

גדולה מאד האבידה! אולם מאמצת אותנו ותאמץ נא גם אתכם ההכרה שבמות הגיבורים שלו הוא נקם את נקמת דמם של מליוני אחים ואחיות שנשפך באכזריות רבה ע"י הגרמנים הארורים, והחזיר ליושנה את עטרת הגבורה היהודית. במלחמתו ובמותו הוא קידש את שם ישראל וארץ ישראל ועשה כל אשר בכוחו של חייל עברי לעשות למען עתיד העם והארץ.

בברכת החי"ל ובניחום אבלים,

יו"ר הועדה: ד"ר יעקב ליפשיץ
בשם הוועדה: מ. ד. קספר

מנדל ברגר ז"ל בנו של ר' יעקב ברגר זצ"ל,
עלה ארצה כמעפיל והתגיס בכינוי: נ. יעקובי.

אליהו שטיגליץ ז״ל

בן כפר גדעון

נפל בקרב על רמת הגולן ב־1967 במלחמת ששת הימים

קשה לעכל את הבשורה שהתפשטה במהירות הבזק בכפר גדעון בערב התקדש חג השבועות וגרמה תדהמה, כל פנים קבצו פארור ומעיני רבים נבעו דמעה.

אליהו היה אמנם בחור צנום ודק גב, ומראהו החיצוני לא אמר כלום. נוסף לזה, הרי העובדה שמעודו עסק תמיד בלימודיו, בבתי ספר, לפי מיטב מסורת המקום והמשפחה, מכל מקום, היה ידוע כבחור בעל מעשים, מבחינות רבות, והצטיין במיוחד בכשרונותיו בענף החקלאות דוקא, משימותיו שבלימודיו לא הסיחו את דעתו מעניני המשק שבבית אביו, כי גם ממרחק, ממקום לימודיו התענין תמיד במצב המשק שהיה קשור אל לבו בכל נימי נפשו, ובין כל האחים היה הוא אשר היה נחשב כיד ימינו של אביו וכל כולו היה שקוע בחקלאות, וכל ישותו העידה עליו כי הוא נועד להיות אחד מבעלי המשק המסוגלים ומפותחים בדור העתיד של הכפר. ואין תימה, איפוא, שהבשורה הדהימה את כל הכפר.

רק ימים ספורים לפני בא בשורת האיוב כחתף, פגשנוהו לבוש במדים כשהוא נוסע בין יתר חבריו לתפקיד, ברכב צבאי, ובהחלפת שיחה חטופה אתו, הביע נכונותו המלאה ונאמנותו במרץ, לצו השעה הקורא גם אותו למלא חובתו הלאומית למען ההגנה על המולדת, שהתברר עתה, שקיימם בשלמות עד טיפת דמו האחרונה, והנה כבר איננו.

מהעלון „המועצה האזורית יזרעאל", תמוז תשכ״ז

אליהו שטיגליץ ז״ל היה נכדו של ר׳ יעקב יוסף ברגר זצ״ל, סופר סת״ם.

יהדות מרגרטין

בני הקדוש חיים יהושע הי״ד

„הוא היה מתכוין לגמור את השם״

עברה שנה מאותו יום מר בו נפל בני הקדוש על שפת התעלה. קשה לי לכתוב עליו ולמנות מעלותיו הנעלות והנשגבות, וגם אם אכתוב הרי זו כטפה מן הים.

זכורני, ביום הכיפורים תשל״ד, התפללנו בבית מדרשו של האדמו״ר מספינקא שליט״א, נקטעה התפילה ונודע דבר פרוץ המלחמה. הוא ניגש אלי ואמר „אבא אלך לראות אם הגיעה אלי הקריאה״, אמר ויצא. בהיותו כבר מחוץ לבית המדרש, שמע כי האדמו״ר שליט״א החל בתפילת הקטע „היה עם פיפיות״, חזר על עקבותיו כדי שיצליח עוד לשמוע תפילה זו, לפני שיצא אל הקרב. עם סיומה של תפילה זו, עזב את בית הכנסת ופנה הביתה. חזר ואמר לי „עדין לא הגיע צו הקריאה״, סימן שהמצב טוב שהרי אנו־השריונאים תמיד ראשונים במלחמה. במוצאי יום כיפור הגיע אותו צו, שבישר כי בכל זאת המצב רציני. יצא אל הדרך, ובראותו אותנו־הוריו, מודאגים הרגיע אותנו, באומרו: „אין לכם מה לדאוג, עד שאני אגיע יהיה כבר אחרי המלחמה״. נפרדנו ממנו בלב כבד מאוד. רגשות רעות רבות התעוררו בנו. עד לחול המועד סוכות לא שמענו ממנו דבר, אז הגיעה הגלויה הראשונה בה הוא אמר כי אינו חסר דבר, ובקרוב יחזור הביתה. לאחר יומיים — שוב גלויה באותו סגנון ובאותה רוח. רק בהושענא־רבא השתנו פני הדברים, הגלויה נוסחה בצורה אחרת, וכאילו בישרה כבר על הסוף המר, שעות מספר אחרי קבלתנו אותה. „לא חסר לי דבר״ — כותב הוא, — „רק סוכה אין ובקושי אני יודע מתי נופל החג״. בסוף גלויתו כותב הוא: „אל תנסו לשלוח לי דבר, כי אני משוכנע שכבר לא יגיע לידי״, מאז משפט זה נדם קולו עד היום המר בו הודיעו לנו את האסון „בנך נעדר״, ועד אשר באו קבוצת חברים לנשק, וסיפרו על התאריך המדויק לנפילתו.

דודו, זינגר, מפקד הטנק, שניצל ממנו סיפר על הרגעים האחרים. אומר הוא בעדותו: „דבריו האחרונים היו — עכשיו תגידו שמע ישראל, כדי שאם יבוא טיל נספיק לפחות זאת. לא גמר את דבריו — והטנק התפוצץ״. גם מפקד הטנק הראשון שלו שהיה עמו בקרב עד שלושה ימים לפני נפילתו סיפר לי: „היינו בקרב קשה ביום חמישי א׳ דסוכות ולא היה לנו אוכל בטנק. חזרנו להתארגנות ביום ששי א׳ דחוה״מ, כולנו התנפלנו על האוכל, ורק יהושע שאל אם יש יין כדי שיוכל לקדש בערב״.

היה שקט ועניו, ומטבעו לעולם לא דיבר דברים מיותרים. היה בין המצטיינים בתלמוד תורה בו למד, ובישיבה. כן היה מהמצטיינים ביותר בחוג לרואי־חשבון

יהדות מרגרטין

באוניברסיטה, תמיד כשהיה שב מהבחינה ושאלנוהו על מידת הצלחתו, „בסדר" — הוא ענה, ורק אחר כך נודע לנו מפי מוריו ומתעודותיו, כי היה תמיד הראשון במבחנים. היה מסור למשפחה במסירות שאין כדוגמתה, אינני זוכר מקרה בו אמרתי לו דבר וסירב לי. בפינתו בבית מדרשו של האדמו"ר מספינקא ישב לו, ומשם עזב אל פינה אחרת בגנזיו של בורא העולמים.

קשה לנו המכה עד למאד. הוי מי יתן לנו תמורתו, מי יתן והקרבן לא יהיה קרבן שוא, ונזכה כולנו לשלום אמיתי.

אביו הכותב בדמע,

צבי נחשוני

(פורסם ב„שערים" כ"ב תשרי, תשל"ח)

לזכר הסגן ישראל שטרן הי"ד

היה גיבור ככל חיילי צה"ל, אך ייתכן שהגדיש במקצת את סאת הגבורה הרגילה. הסגן ישראל שטרן היה מוכשר, חרוץ ומסור, אחד מטובי הקצינים המדריכים לכן זכה לפקד על יחידת עתודאים. כשפרצה מלחמת ששת הימים הועברה יחידתו לחזית ירושלים, מפקדיו השאירו את ישראל במחנה האימונים להדריך טוראים שגוייסו בימים ההם.

— לא אעזוב את יחידתי — טען ישראל.

— הן רגליך כואבות עדיין מאז שצנחת בפעם האחרונה — טען מפקדו.

— את הבחורים האלה אני הדרכתי ואימנתי. מקומי לידם. מלחמה זאת לא תסתיים בלי השתתפותי הפעילה — התעקש הסגן הצעיר.

הוא הועבר לחזית וביום הראשון לקרבות נפל חלל.

והרי קטע ממכתב התנחומים שנשלח להורים השכולים ע"י מפקדו של ישראל:

„...היה זה ביום ה' אחה"צ כשקיבלנו פקודה לכבוש בחזרה את ארמון הנציב שנתפס בצהרים ע"י הלגיון. יחידת ישראל נצטוותה לערוך סריקה בחורשה צפונית מהארמון. ישראל הוליך את קבוצתו בזהירות לעבר החווה החקלאית כשנפגע מכדור. הוא עמד בראש היחידה וממנה לא רצה להינתק. מותו היה מיידי ולא סבל אף רגע"...

כלום ביקש המפקד לנחם את ההורים? היש צרי בגלעד המסוגל לרפא את

יהדות מרגרטין

לבם השבור של ההורים? — מהגטו של גרוסוורדיין נלקחו ההורים עם שני ילדיהם, בן ובת למחנה המוות. הילדים ניספו והם חזרו. כשנולד ישראל ראו בו נחמה על אובדן השניים. הגבר הצעיר היפה היה מאור חייהם וגאוותם. והנה אבדה תקוותם לעד...

ואילו אנו, ידידי המשפחה השכולה מוצאים עידוד בכך שילדי הזוג שטרן נרצחו, כי לא היה מי שיילחם למענם, — ואילו ישראל נהרג כי הגן בגופו, בנשקו על הוריו מפני התקפת האויב הערבי...

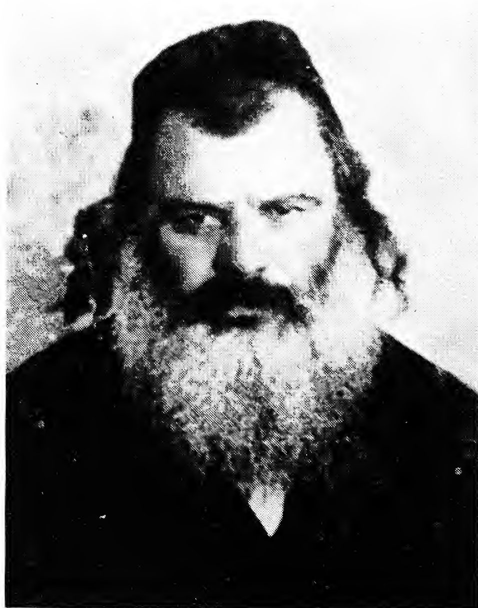
אכן הגורל היהודי השתנה מאז קום המדינה, אם כי כואב הלב שבחורים כישראל היו צריכים לשלם עבור השינוי בחייהם הרעננים...

מתוך היומון „אוי קלט״, מיום 5.7.67

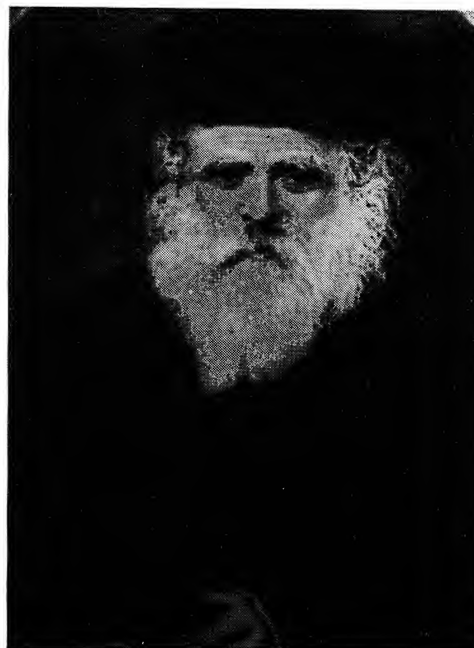
A Nagytemplom

חזית בית הכנסת הגדול

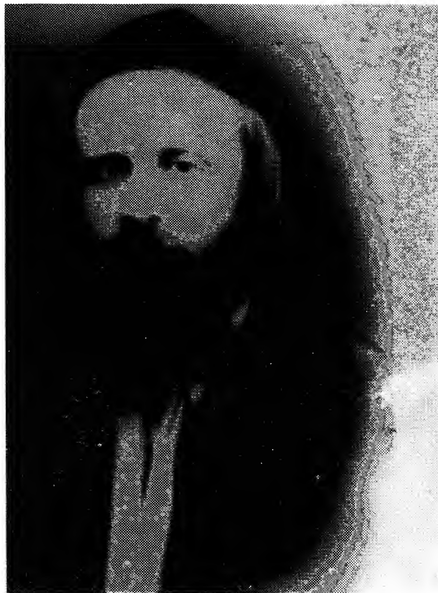
צורת מרן הגאוה״ק ר׳ שמואל זלמן
וויינברגר זצ״ל אבדק״ק מארגארעטען
נפטר י״ד כסלו תרצ״ד

R. Smuél Zálmán Weinberger főrabbi

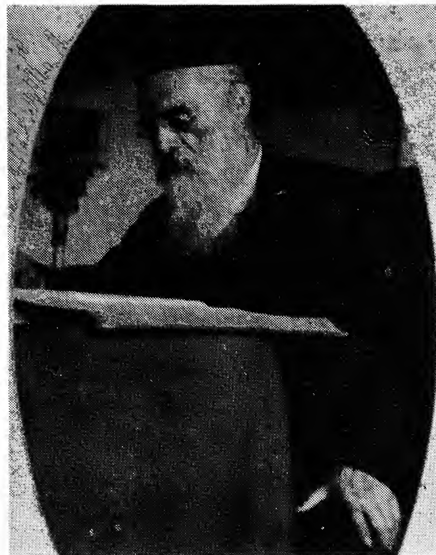
צורת מרן הגאוה״ק מהריא״ץ זיעוע״כי
אבדק״ק מארגרעטין יע״א

A Mahariác

הגאוה"ק ר' יהושע פנחס וו׳נברגר הי"ד אבדק"ק סעפלאק

R. Josuá Pinchász Weinberger széplaki rabbi

ר' עקיבא יוסף וויינברגר זצ"ל
בנו של המהריא"ץ

R. Akiva Joszef Weinberger

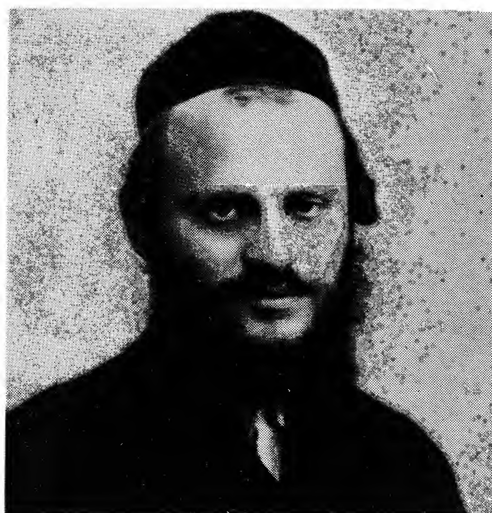
A Nagytemplom, lerombolása előtt

בית הכנסת הגדול בשממונו, 1976

המהר״ם בריסק בראשית דרכו בהיותו דיין במרגרטין

"Máháram" Briszk

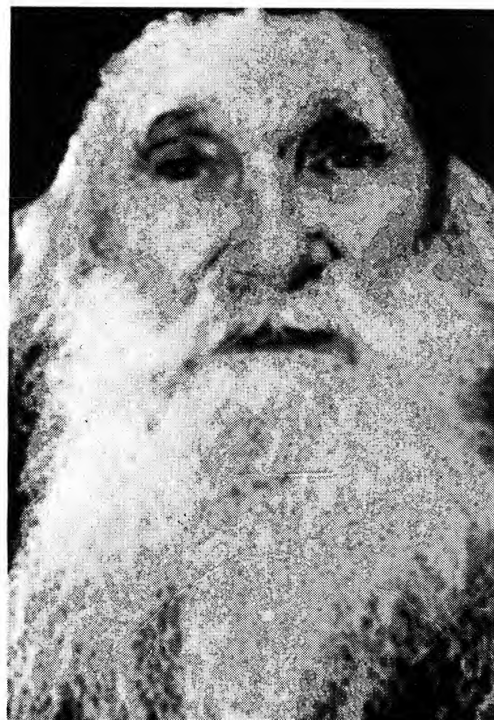
הגה״צ ר׳ מרדכי עזריאל וויינברגר זצ״ל
אבדק״ק מארגארעטען
נהרג עק״ה ג׳ סיון תש״ד

R. Mordecháj Ezriél Weinberger főrabbi

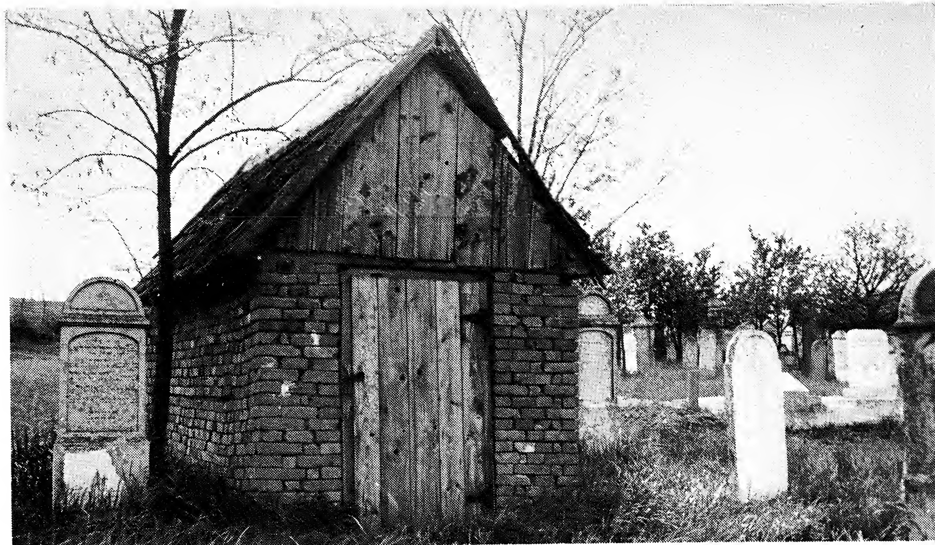
ר׳ חיים יהושע ברוך הרץ ז״ל
יו״ר החברה קדישא

R. Ch. J. B. Herz a Chevra Kádisa elnoke

ר׳ יוסף הכהן שאטין ז״ל

R. Joszéf Hákohén Satin,

R. Jechiél Juda Razdál sirhelye

אוהל של הרב יחיאל יהודה מראזדאל

ספרי קודש שחוללו

Meggyalázott szentkönyvek

מצבת הרב יהודה יחיאל מראזדאל

R. J. J. Razdál sirköve

מצבות משפחת וויינבערגער בבית הקברות — באוהל

A Weinberger rabbi család sirkövei

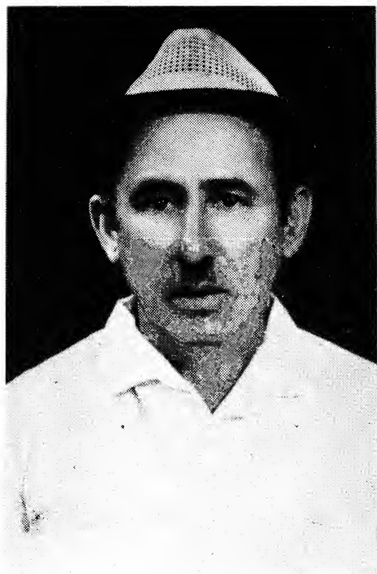
A Máháriác sirhelye

אוהל של המהריא"ץ

מצבה של מרת רויזא נעכא, אשת הרה"צ שמואל זלמן

R. Smuél Zálmán hitvesének sirköve

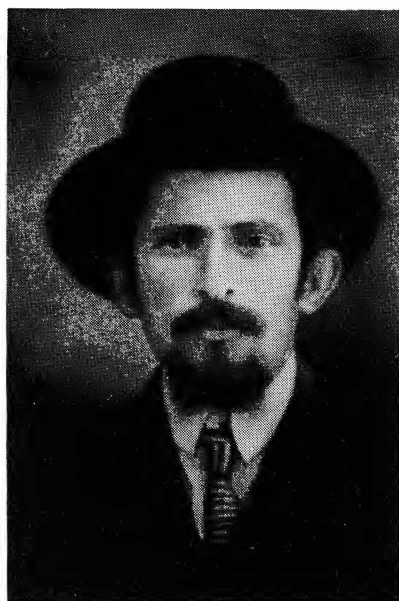
ר׳ יעקב קליין ז״ל

R. Jákov Klein

ר׳ מאיר קליין ז״ל

R. Méir Klein

ר׳ חיים יונאש ורעיתו הי״ד

R. Chájim Jónás és hitvese

משפחת ר׳ אליעזר פראנק ז״ל

R. Eliezer Franck családja

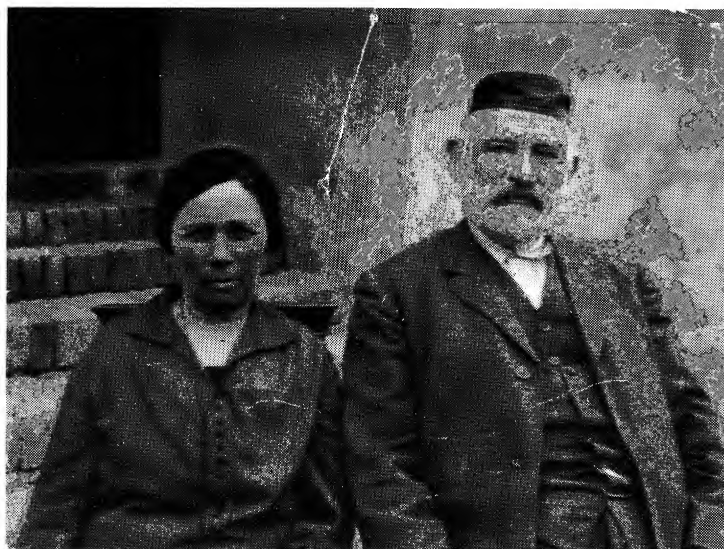
שרה פראנק הי״ד

Franck Szeren

האחיות פראנק

A Franck nővérek

ר׳ יצחק פלדהיים ורעיתו הי״ד

R. Jicchák Feldheim és hitvese

ר׳ יואל וולנר ורעיתו הי״ד

R. Wollner Joél Lajos és hitvese, Channa

Margittai esküvő 1928

חתונה במרגרטין

בחורי ישיבה

Jesiva novendékek

לייבלה רוזנברגר (טיבור) ואולגה שטיינר הי"ד
שנספו בשואה

Rosenberger Tibor es Steiner Olga

A Franck csalad sirkovei

מצבות משפחת פראנק

מצבת מרים בת ישיע׳ אשת הר׳ דוב דויטש

Deutsch Davidné sirkove

גווילי ספרי תורה שחוללו ע״י הנאצים
וסבון R.I.F. שהוטמנו בבית הקברות

Meggyalazott Tora-tekercsek es R.I.F.
szappanok sirja a margittai temetőben

A ritualis fürdő épülete 1976

המקוה (עתה בית מרחץ עירוני)

A Ialmud Tora épülete, fenykepezte Szabo Avrahám

בנין התלמוד תורה
(צולם ע"י אברהם סאבו 1978

A Bét-Jákov iskola 1936—ban

בית יעקב מארגיטא

R. Mose Rosenberg magánpolgári iskolája

בית הספר הפרטי של ר' משה רוזנברג

אברהם ברגר

הרמן ברגר

יעקב ברגר

ארבעה בנים של משפ. ברגר שרתו בצבא ההונגרי במלחמת העולם הראשונה. הרביעי נפל חלל...

A Berger család négy fia harcolt az első világháboruban, a negyedik fiu elesett.

Az egykori rabbiház

בית מגורים לשעבר של הרבנים

אחד מהלוחות שהיו תלויים בביה"כ הגדול
כתובים בכתב ידו של ר' ישראל ברנט

Felirat a Nagytemplomban

קבוצת בחורי ישיבה 1938

Jesiva növendékek

A Barisszia tagjai

חברי תנועת באריסיה במרגרטין 1926

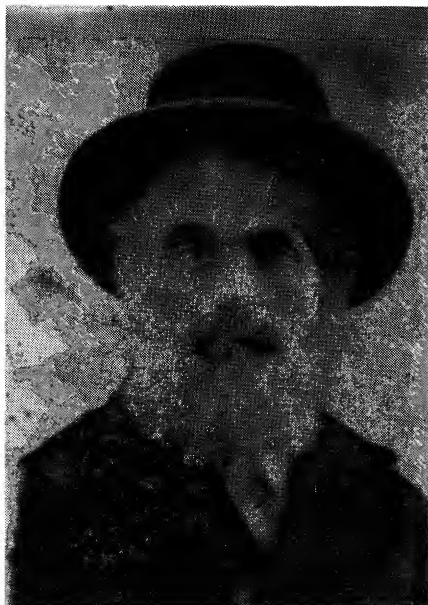
Margittai agudisták

צעירי אגודת ישראל בהיפרדם מחברם,
ר׳ אלכסנדר כהן, בעלותו ארצה ב־1935

Jesiva növendékek R.M.E.
Weinberger főrabbi fogadásán

קבוצת בחורי ישיבה מקבלת את פני הרב מרדכי עוריאל

ר׳ עקיבא ברנט ורעיתו הי״ד

R. Akiva Bernát és hitvese

ר׳ יהודה אביגדור הרץ הי״ד

R. Jehuda Avigdor Herz

המורה איטה סבו
נינתו של המהריא״ץ

Szabó Etelka tanitónő

Mariska néni és tanitványai

הדודה מארישקה ותלמידיה

Talmud Tóra növendékek

ילדי תלמוד תורה

A marghitai gyermekműkedvelők szép sikerrel mutatták be a »Tessék beszállni« című operettet. A szereplők: Állósor: Friedmann Éva, Leichtmann Olga, Lővinger László, Klein Imi, Weisz Ilonka, Horváth Erzsike, Bor Bubi, Pollák László, Gázmár Imre, Neufeld Sanyika, Brüder Miklós, Asók Gizike, Öhlbaum László. Középen: Péterffy Ilona főrendező és Vadász Pál rendező. Ülő sor: Guttmann Bözsi, Grósz Rózsi, Salamon Kató, Weinstein Erzsike, Mandelbaum Elza, Friedmann Évike, Friedmann Ibolya, Győrkováts Lilike. Elől ülnek: Glück Bandi, Vadász Peti, Brüder Sanyi (Foto Gombos)

להקת ילדים — שחקנים חובבים (1936)

Aguda csoport 1946 קבוצת אגודאים

ב„שירות העבודה״. מימין : משה קעלער ודוצי פינקלשטיין
משה ברמינקה, זולטן כ״ץ, מרדכי וויסמן

Jobbról a 3, 4 és 5 kép:
margittai munkaszolgálatosok

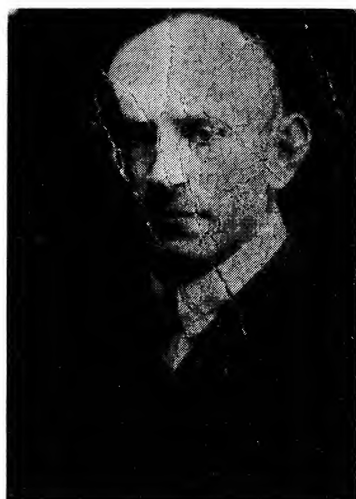
לוח זכרון בישיבת בריסק בנתניה

A margittai mártirok emlékfala a Briszk-jesiván, Natanján

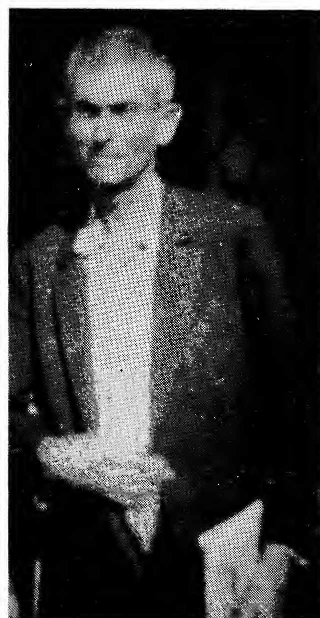
לוח זכרון על קיר ביה"כ במרגרטין
שהוקם ע"י שארית הפליטה לזכר הקדושים
שנספו בשואה הי"ד

A mártirok emléktáblája a templomban

ר׳ חיים מאיר מזאי ורעיתו הי״ד

R. Ch. M. Mezei és hitvese

צבי וולנר בגיל 48 בשובו מאושוויץ ובשנת 1971 בהיותו בן 75

Cvi Wollner 48 éves korában, mikor
Auschwitzban felszabadult és 1971—ben,
75 éves korában Margittán

קברו של מנדל ברגר באיטליה

sírja Olaszországban

מנדל ברגר

Mendel Berger

חללי מלחמות ישראל הי"ד

סגן ישראל שטרן

Jiszráél Stern hadnagy

אליהו שטיגליץ (כפר גדעון)

Elijáhu Stiglitz

Ausweis — *Certification.*

Herr MOSKOVITS HERMANN
Mister

geb. am 30, 12, 1907 in Felsövisó
born *at*

zuletzt wohnhaft Margitta
last domicile

Rouman

wurde vom 8, 4, 1945 bis 5, 5, 1945

in nationalsozialistischen Konzentrationslagern gefangen gehalten und vom **Konzentrationslager Mauthausen** in Freiheit gesetzt.

was kept in captivity from 8, 4, 1945 *to* 5, 5, 1945 *in Nazi-German concentration camps and was liberated from the concentration camp of Mauthausen.*

Unterschriften und Stempel:
signatures and stamps

Lagerkomitee
Camp Commite

Lagerkommandant
Camp commandant

Mauthausen, am 8. JUNI 1945

1786 45

תעודת שיחרור ממחנה ריכוז

חברה קדישא גומלי

...IZR. SZENTEGYLET.

Lajos urnak

ר׳ יצחק א...

...agjául bekebeleztetett.

... hogy az alapszabályaink értelmében a tagsággal járó ... mint a személyes szolgálattételt hiven teljesiteni fogja, ...gyakorlatába lép.

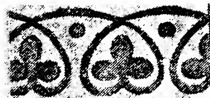
...ischa elöljárósága és választmánya nevében:

...apján.

...k. jegyző.

...omdája, Margitta.

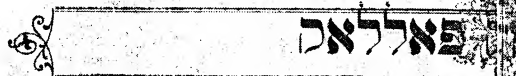
אשרי משכיל אל דל ביום רעה ימלטהו ד׳
(תהלים מ״א ב)

פס״ק מארגרעטין.

T. Pollák

Alapszabályaink 3-ik §-a értelmében Ön egyletün

A mai naptól tehát Ön azon kötelezettség mell

minden terhet készségesen viselni, a fizetéseket szintu

az egyleti tagokat megillető minden jog és kedvezmény

A margittai izr. Szent-egylet Ch

Kelt Margittán, 1912 évi Feb. hó

ellenőr

לא יועיל הון ביום עברה וצדקה תציל ממות
(משלי י״א ד)

Pollák Lajos

יום א׳ במרגרטין ברחוב הראשי

ר׳ יצחק דוד ווינברגר,
נכדו של המהריא״ץ

הבוצרים בכרמי מרגרטין
והעושים במלאכת היין הכשר
באמצע: ר׳ שמעון גומבו

התרת הוראה שניתנה ע״י המהריא״ץ לר׳ יהונתן בנימין כ״ץ

קבוצי בחורים

ירחון לתורה בהלכה ואגדה ולכל עניני הישיבה החרדית.
מלאכת צעירי צאן קדשים בחורי חמד ארצינו ושאר הארצות הי"ו.

בעריכת והוצאת הסופרים:
צבי מאשקאוויטש
המאסף וש"ל ספר "קובץ מפרשי התורה" על סדר פרשיות התורה
אברהם יצחק פריעדמאן

מחירו לשנה 60 לעי. ובחו"ל חצי דולר.
הכתבת למכתבים וכספים:
Tipografia „JAWNE" Marghita,

ה"קבוצי בחורים" מיועד להיות כלי מבטא לכל עניני בחורי הישיבות.

ה"קבוצי בחורים" יביא חדושי תורה בהלכה ואגדה ושו"ת ובדרך חדות והית ובדומה.

ה"קבוצי בחורים" יביא בפעם בפעם הערות תולדות ואגרות, ופתגמים מגדולי ישראל נ"ע.

ה"קבוצי בחורים" ידיע מהנעשה והנשמע בחיי הישיבות בכלל. ובחיי הבחורים בפרט.

ה"קבוצי בחורים" ישתדל להרים קרן הישיבות וכבוד הבחורים בכל הענינים הנוגע להישיבות.

ה"קבוצי בחורים" הוא לכל בחור מבחורי הישיבה כמו עצם מעצמו בשר מבשרו, ע"כ חוב קדוש על כל בחור מבחורי הישיבה להיות נמנע בעד החותמים על ה"קבוצי בחורים"

ה"קבוצי בחורים" ראוי להכניס גם בבית הרבנים ובע"ב ת"ח היודעים ומבינים גודל ערך הישיבות והחפצים בקיומן.

ה"קבוצי בחורים" נותנת זכות לכל מי שיבוא על החתום שיוכל לשלוח תורה בהלכה ואגדה ושו"ת. [**המערכת אינו מקבלת אחריות על קמוא מחינא**].

היכי תמצא

ביה אויבער־ווישא סימן כ״ב

א) ה״ת מעשה שבעיר א׳ אסור לעשות ובעיר א׳ מצוה לעשות.

ב) ה״ת באם קנה כלי מן העכו״ם אין צריך טבילה, ואם מכר לישראל אחר צריך טבילה.

ה״ק משה אליעזר מאשקאוויטש

דלתי תשובה.

לרבים ששלחו תד״ת להדפיס ולא שלחו עוד מעות חתימה, יסתר לשלוח תומ״י דמי חתימה לסה״פ על חצי שנה וכל הקודם זכה.

פרס לחותמי ה„קבוצי בחורים״: כל מי שישלח דמי חתימה לשנה תמימה תומ״י בפעם א׳ יקבל בתור פרס ספר חשוב ונכבד „חרש אבן״ עה״ת

וכל מי שירכיש לנו עשרה חותמים יקבל בתור פרס ספר „גנזי יוסף״ חנם אין כסף. הספר מחזיק ש״ס עמודים, כולל פלפולים בהלכה ואגדה והערות בענינים שונים.

הפתרונים על החידות הה״ת שבחוברת א׳ ידפסו אי״ה בחוברות הבא

מנחם. דברית הניעני אחרי סגירת העתון, לזאת אתן לו מקום אי״ה בחוברת הבא ואתו הסליחה.

בסי׳ י״ט נדפס בטעות וצ״ל שמשון קליין מאיקלאד.

הננו מברכים בברכת מז״ט חמה תלבבה את חברינו ה״ב החתן המופלג בתוי״ש יפה פרי תואר עסקן אגודתינו כמר מאיר קאלקיער נ״י, מסה יהיד שכל שאיפתיך תתגשמנה ותזכה לבנות ביתך על הרי ציון וירושלים ת״ו.

כעתירות ידידך, צאנ״י דפה

מודעה רבה לאורייתא

מכ״ע „קובץ מפרשי התורה״ כשמו כן הוא מאסף חידושי תורה, לקוטים יקרים מגליות טובות פנינים יקרים מפי סופרים וספרים ביאורים ופירושים על סדר פרשיות התורה, הערות חדשות במקרא והתרגומים ואגדות הש״ס והמדרשים, וגם לרבות הערות וביאורים על רבותינו גדולי מפרשי התורה כמו רש״י ז״ל ורשב״ם בעלי התוספות, אבן עזרא, רמב״ן בעה״ט, מזרחי, גור ארי׳, אוה״ח הק׳ וכדומה.

יו״ל בהשתתפות מרנן ורבנן גאוני וגדולי דורינו שליט״א, ושפתי ישנים מכתי״ק גאוני קשישאי זצ״ל. זי״ע.

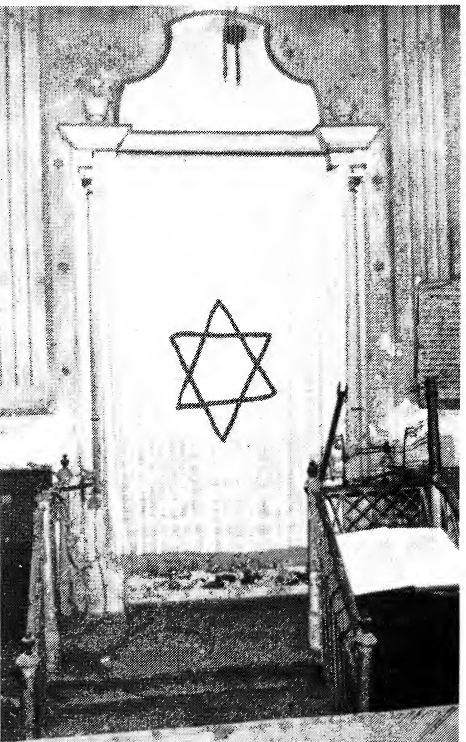
מחירו לשנה 100 לעי ובחו״ל 1 דולר.

המאסף:

צבי מאשקאוויטש

הכתבת לכל עניני המערכת: Moskovits Herman Marghita (Romania).

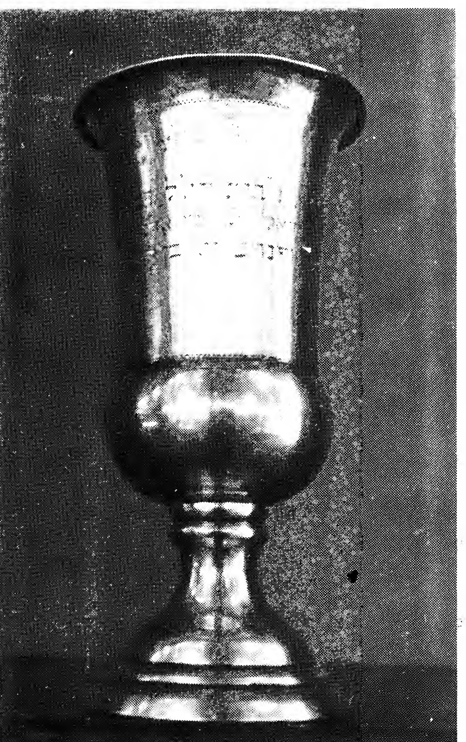
סוכנים מתבקשת בכל הישיבות במדינה וחוץ למדינה ויקבלו הנחה

ארון הקודש של בית הכנסת הגדול
אחרי 1945

גולת הכותרת של בנין בית הכנסת הגדול
— בדמות שני לוחות הברית — הועברה,
לאחר הריסת ביה"כ, לבית הקברות

גביע הקידוש של הרב מרדכי עזריאל הי"ד

הזמנות לטכסי אזכרה לקדושי מרגרטין

התאחדות עולי מרגרטן והסביבה
שע"י **ישיבת בריסק - נתניה**

ב"ה

סדר היום

ליום ג' סיון „**יום תורה ותפילה**" לזכר קדושי עירינו הי"ד

שעה 9.00 בבקר תפלת שחרית, לימוד משניות אותיות **נשמה**
ע"י **ר' יוסף אהרן ברנט** נ"י

ארוחת בוקר.

" 10.30 קבלת פני המשתתפים ופתיחה:
ע"י **ר' אהרן צבי אילון** נ"י
בן הרה"ג מסעפלוק, נכד רבנו זי"ע.

" 11.00 שעור בריבית בבא מציעא פרק חמישי דף ס' עמוד ב'
ע"י **הרב אלי' קליין** שליט"א
ושעורים שונים ע"י המשתתפים.

" 12.45 פרקי תהילים לזכר קדושינו הי"ד.

" 13.15 מנחה גדולה.

" 13.45 סעודת צהרים, סיום מסכת
ע"י **ר' יצחק שמואל ברנט** נ"י
מנוחה.

" 15.30 שעור שבת ומתן־תורה
ע"י **ר' יעקב יוסף ברגר** נ"י,
נכד הסופר ר' יעקב יוסף הי"ד.

" 17.00 פגישת רעים ותפילת מנחה.

האזכרה

" 18.00 התעוררות והספד
ע"י **הרה"ג ר' אלעזר קליין** שליט"א,
רבא דמרגרטין עד לעליתו לארה"ק.

המארגנים

התאחדות עולי מרגרטין והסביבה
שע"י ישיבת בריסק - נתניה

בס"ד

אח יקר,

הננו שמחים להזמין אותך להשתתף

ביום תורה ותפילה בר בי רב דחד יומא,

המוקדש לזכר קדושי עירינו והסביבה הי"ד

שתתקיים אי"ה בבית הכנסת של ישיבתנו **ביום הזכרון** יום ג' סיון, תשל"ז (1977) בו העלו על מוקד אש, יקירינו טף ונשים בחורים וגם בתולות זקנים עם נערים הי"ד.

סדר היום

שעה	9.00	בבקר תפילת שחרית, לימוד משניות אותיות **נשמה** ע"י **ר' יהושע לבוביץ שו"ב** נ"י. ארוחת בוקר,
"	10.30	שעור בענין קבלת תורה במסכת שבת דף פו עמוד ב ע"י **הרב חיים דוד יוסף** נ"י.
"	11.30	שעור בסוכה שחמתה מרובה מצלתה, התחלת מס' סוכה, ע"י **הרב אשר לוריא** נ"י,
"	12.30	פרקי תהלים ותפילה לזכר קדושי עירינו והסביבה הי"ד.
"	13.00	מנחה גדולה, סעודת צהרים סיום מסכת ברכות והדרן ע"י **ר' יוסף אהרן ברנט** נ"י.
"	15.00	לרשות המעוניינים, לעיין בחומר וכתב יד בעיברית והונגרית מספר הזכרון המוכן להדפסה. **פגישת רעים.**
"	16.00	זכרונות וקבלת פני המשתתפים ע"י **ר' מתתיהו כץ** נ"י.
"	17.00	תפילת מנחה.

האזכרה

הספד ע"י הרה"ג ר' יהושע בריסק שליט"א

התעוררות ודברי נעילה לזכר הקדושים הי"ד,
האי גברא רבא ויקירא יליד מרגרטין
יוזם ומחדש ההעיון בר בי רב דחד יומא די בכל אתר ואתר,
הרה"ג הצדיק מוהר"ר מנחם מנדל טאוב שליט"א
כ"ק האדמו"ר מקאליב — ראשון לציון יצו"א.

בן הה"צ מרן יהודה יחיאל,
האדמו"ר הק' מראזלא — מרגרטין זצקללה"ה.

אח יקר! אנו מבקשים ממך לענות מיד ע"י הגלויה המצורפת ולהביע את רצונך בענין השתתפותך ביום הזכרון ומתי.

נותן התורה לעמו ישראל הבוחר בעמו ישראל באהבה יפרוש את סוכת שלומו עלינו ויגן עלינו וינקום דם עבדיו השפוך וישיב לשכנינו שבעתיים אל חיקם ונזכה כולנו יחד במהרה לגאולה שלמה ע"י משיח צדקנו אכי"ר.

המארגנים

נ. ב. הדלקת נרות נשמה ואמירת קדיש ביום שני בערב.

családfő neve שם אבי המשפחה	családtagok 1944-ben מספר בני המשפחה ב־1944	életben maradottak נשארו בחיים ב־1946
Weisz Kálmán	5	2
Weinberger Lipót	3	—
Weinstock Dávid	4	1
Winkel Mátesz	6	—
Weisz Lajos	8	—
Weisz Ignác T.	2	—
Weinberger Bernát	7	3
Weisz Márton	4	—
Weisz Mordche	2	—
Weisz Jakab	2	—
özv. Weisz Józsefné	3	2
Weisz Ferenc	6	4
Wieder Alter	3	1
Weinberger Nándor	3	—
Weinberger Ignác	5	1
Weinberger Józsefné	1	—
Weinberger Jenő	5	—
Weisz Zoltán	7	1
Winkler Májer	5	1
Weisz Mór	3	1
Weisz Wolf	3	—
Wiesel Isráel	6	1
Weisz Ármin	3	—
Weisz Károly	3	1
Weisz Chájim	6	1
Weinstein Mór	3	—
Wachsmann Dávid	10	—
Weisz Antal	2	—
Wachsmann Márton	7	2
Weisz Ignác asztalos	7	4
Waldmann Sámuel	6	1
Weisz Dávid	4	2
özv. Weisz Józsefné	1	—
Weisz Bernát sz.	4	1
Weisz Guszti	2	—
Weisz Samu	5	—
Weinberger Ábrahám	9	2
Weisz Lipót	5	1
Weisz Emil	4	—
Weisz Bernát	5	4
Weisz József	3	1
Wollner Ferenc	5	2
Weisz Ignác Noti	2	—
Weinstein Emil	4	1
Weisz Simon	4	1
Weisz Farkas	3	—
Weisz Sándor	2	—
Wollner Dezső	4	1
Weisz Ferenc pék	5	1
Weisz József I.	2	—
Zimmermann Adolf	8	2
Zóbel Márton	2	—

Atyánk, Királyunk! Bosszuld meg a te szolgáid ártatlanul kiontott vérét!

אבינו מלכנו נקום נקמת דם עבדיך השפוך!

családfő neve שם אבי המשפחה	családtagok 1944-ben מספר בני המשפחה ב־1944	életben maradottak נשארו בחיים ב־1946
Spitz Jenő	1	—
Schwartz Lőrinc	4	2
Schlésinger Simon	2	—
Schwalb Ernő	4	1
Schwartz Mór	3	1
Schwartz Emil	5	—
Schön Ernő	1	—
Schwalb Ferenc	4	—
Schönfeld Lipót	5	—
Schwartz Béla	3	1
Schwartz Niszel	5	1
Schreiber Irma	1	—
Schwartz Ignác	6	—
Schwartz Wolf	4	—
Schlinger Károly	3	—
Schwartz Zsiga	6	1
özv. Schwartz Ignácné	1	—
Schächter Áron	3	—
Schächter Eisik	4	—
Schächter Mendel	5	—
Schwartz Salamon	2	—
Schwartz Emil	3	—
Schön Adolf	4	2
Schwartz Sajó	2	—
Schmitzer M. Chaim	6	2
Schön Jenő	6	1
Schön Lajos	6	1
Schwalb Herman	3	—
Schönfeld Emánuel	4	—
Schwartz (gumányi)	3	—
Schwartz Mihály	4	—
Stern Sándor	3	1
Steiner Jenő	3	—
Stern Jenő	8	1
Steinmetz Farkas W.	4	—
özv. Sternberg Ingácné	—	—
Strohli Moise	4	—
Steinmetz Mózes	4	—
Steiner József	6	2
Steiner Olga	3	—
Steiner Jakab	2	—
özv. Steiner Dávidné	3	—
Stern Géza	3	2
Steiner Miklós	2	—
Steiner Hermann	3	3
Teszler Simon	3	1
Telcser Farkas	6	1
Taub Mózes	7	1
Teszler Mendel	4	—
Volvovits Simon	3	—
Volvovits Hilél	2	—
Vészi Jenő	3	—
Velkovits Lipót	4	1
Vámos Henrich	2	—
Vadász Jenő	4	1
Wieder Ch. Majer	11	3
Weinberger Márton főrabbi	7	—
özv. Weisz Salamonné	3	1
Wollner József	7	2

családfő neve שם אבי המשפחה	családtagok 1944-ben מספר בני המשפחה ב־1944	életben maradottak נשארו בחיים ב־1946
özv. Neufeldné	3	—
Neufeld László	3	—
Neulender Jenő	2	1
Nasch Miklós	5	—
———		
Ovits Izráel	4	1
Ovits Ferenc	1	—
Östreicher Sándor	1	1
———		
Prüszker Jenő	5	—
Paszternák Jakab	4	1
Presler Izsák	3	1
Paneth Jenő	4	—
Paszternák Márton	7	2
Pollák Márton	9	—
Peterséhl Mór	6	3
Paneth Márton	2	—
Paneth Gábor	3	1
Prüszker Samu	2	1
Pfefermann Mór	2	—
Presler Àbrahám	3	2
Pollák Sándor	2	2
———		
Rosenberg Károly	2	—
Rutner Mór	8	1
Rosenthál Zsigmond	6	1
özv. Rappaport Józsefné	1	—
Rosenthál Simon	4	—
Róth Lajos	6	—
Rosenfeld Béla	4	2
özv. Rubin Jakabné	1	—
Rubin Lajos	5	1

családfő neve שם אבי המשפחה	családtagok 1944-ben מספר בני המשפחה ב־1944	életben maradottak נשארו בחיים ב־1946
özv. Rosenberg Mórné	3	1
Róth Adolf	2	—
Róth Jenő	5	—
Rosenzweig Lajos	4	1
Rosenfeld Àrmin	2	—
Rosenfeld Izidor	4	1
Rosenfeld Benő	1	—
Dr. Rosenfeld Nándorné	1	—
Rosenfeld Ignác	4	2
Rubin Miklós	3	1
Rotschild Fülöp	11	2
Rodán Ottó	4	2
Rosenberg Sándor	2	1
Rosenfeld Ferenc	3	1
Ragolszki Dávid	4	—
———		
Salamon Mór	5	2
Léviné	1	—
Szmuck Márkusz	5	2
Szép Mór	3	—
Dr. Sonnenwirthné	1	—
Spitz Ignác	4	—
Spitzer Henrich	4	—
Sonnenwirth Àron	2	—
Sichermann Márton	4	1
Stuhl M. Hers	2	—
Silberstein Mór	11	4
Singer Ferenc	3	—
Szarvasi Sámuel	2	—
Spitz Andor	3	—
Sóder Zoltán	4	1

családfő neve שם אבי המשפחה	családtagok 1944-ben מספר בני המשפחה ב־1944	életben maradottak נשארו בחיים ב־1946
Kaufmann J. Hers	5	1
Klein Miklós	2	1
Klein Jakab	5	1
Kain Adolf	4	—
Kohn Miksa	3	2
Katz Mór	3	—
Klein Ferenc	4	—
Klermann Salamon	10	1
Kain Károly	2	—
özv. Klein Jakabné	2	—
Klein Majse	5	—
Kohn Mór	4	—
Kohn Géza	2	—
Kleinmann Tibor	3	1
Kain Lajos	4	—
Katz B.	1	—
Krausz Herman	—	—
Keszler József	2	2
———		
Lefkovits Ignác	5	2
Lehrer József	7	2
özv. Lövenhemné	1	—
Lövi Mór	6	—
Lichtmann Ferenc	2	—
Lőrincz Bernát	4	1
Lövi Henrich	4	2
Lichtmann Zimel	3	—
Lampel Ignác	2	—
Lerner Izsák	4	1
Lampel Sándor	3	1
Lövinger Márton	2	1
özv. Lichtmann Simonné	5	—
Lőrincz Dezső	4	—
özv. Leichtmann Dezsőné	3	1
Lefkovits Sándor	2	1
Lichtmann Ferenc C.	7	2
Lichtmann Sándor	3	—
Löb Izsó	3	2
———		
özv. Mann Adolfné	4	—
Dr. Miklós Jenő	3	—
Mózes Károly	2	—
özv. Müller Mórné	1	—
Müller Kálmán	1	—
Mózes Pál	5	—
Mann Mózes	3	1
özv. Márton Béniné	1	—
Márton Jenő	8	—
Mózes Aladár	4	—
Márványkövi Márton	5	2
Markovits Mór	6	—
Mendelovits Mózes	4	1
Moldován Mózes	2	—
Moldován Izidor	6	1
ifj. Moskovits Herman	5	1
Mandelbaum Dezső	5	2
Mandelbaum Jakab	2	—
Mezei Márton	4	1
Mann Herman	1	—
Márton Sámuelné	1	—
Moldován Lipot	2	2
Moskovits Hermann	2	2
———		

családfő neve שם אבי המשפחה	családtagok 1944-ben מספר בני המשפחה ב־1944	életben maradottak נשארו בחיים ב־1946
Hermann Jenő	8	1
Hermann Miklós	5	—
özv. Hercz Józsefné	3	—
Heller Salamon	7	2
Hoffman Àrmin	2	—
Hoffmann Mózes	5	—
Hoffmann Jakab	5	—
Hercz Mór	5	2
Herskovits Màrton	7	3
özv. Halperin Ignàcné	1	—
Hermann Màjer	8	—
Holczer Herman	5	1
Hauptmann Peiszach	7	—
Hitter Ferenc	4	1
Heller Elek	2	—
Heller Ignàc	6	—
Horovitz Sàndor	7	4
Hartstein Dàvid	11	3
Hartstein Sàndor	5	2
özv. Jonàs Kàrolyné	7	3
Junger Izidor	10	—
Jakab Ignàc	2	—
Izsàk Jakab	4	2
Jakab Lajos	4	—
Izràel Piri	1	—
Indig Mendel		1
Katz József	4	2
Klein Alfréd	5	1
Kaufmann József	3	—
Kiss Emil	4	2
Kain Aron	4	—
Klein Dezső V.	3	—
Klein Zoltán	5	1
Klein Wolf	1	—
Klein József K.	2	—
Klein László	2	1
özv. Kolkier Mendelné	2	1
Kopper István	4	1
Kolkier Májer	2	—
Kirschner Márton	2	1
Kleinmann Miksa	4	2
Klein Dezső	4	1
Katz Sándor	3	1
Kain Ignác	3	—
Katz Bernát	1	—
Katz Jenő	4	—
Kolkier Salamon	6	—
Klein Salamon	6	3
Dr. Krausz Gyula	4	1
Kiss Dávid	4	—
Kain Henrich	4	—
özv. Knapp Adolfné	1	—
Klein Sámuel	3	—
Klein Henrich	9	1
Kiss Àris	3	1
Kohn Simon	2	—
Kleinmann Mór	4	1
Krausz C.	3	1
Katz Lajos	2	1
özv. Klein Májerné	4	1
Krausz Mór	6	1

családfő neve שם אבי המשפחה	családtagok 1944-ben מספר בני המשפחה ב־1944	életben maradottak נשארו בחיים ב־1946
Fisch Jesie	7	1
Fried Ignàc	7	5
Farkas Abrahàm	7	—
Dr. Friedmann Mór	2	1
Fekete Màjer	1	—
özv. Farkas Albertné	1	—
Fried Adolf	3	—
Fekete Béla	4	1
Friedmann Menyus		
Farkas József	4	1
Franck Salamon	3	1
Fülöp Jenő	2	1
Friedmann Lajos, Elje	4	1
Farkas Sàndor	4	—
Fischer Màrton	4	—
özv. Frankovitsné	1	—
Grosz Sàndor Jesie	4	4
Grosz Majer	5	—
Grosz Dàvid	9	3
Gelberger József	3	—
özv. Guttmann Józsefné	2	1
özv. Glück Àronné	2	—
Glück József	3	—
Gombó Simon	6	2
Glück Àbrahàm	2	—
Grànàt Sàndor	5	—
Glàzer Szender	5	—
özv. Glück Ferencné	2	1
Grünhut Làzàr	4	1

családfő neve שם אבי המשפחה	családtagok 1944-ben מספר בני המשפחה ב־1944	életben maradottak נשארו בחיים ב־1946
Glück Màrton	6	1
Ganz Jakab, Leib	6	—
Ganz Jichák	5	—
Gottlieb Ignàc	3	—
Grosz Lipót	2	—
özv. Glück Endréné	3	—
özv. Glück Kàrolyné	1	—
Goldstein Sàndor	4	1
Grosz Làszló	3	1
Goldberger Mór	3	1
Goldberger Izsàk	4	2
Ganz Màjer	6	—
Grosz Jenő	6	—
Grünfeld Sàmuel	6	1
Grün Menyhért	3	1
Grosz Hers	4	—
Grünfeld Bernàt	3	—
Grosz Béla	2	—
Grünbaum Henrich	4	—
Gelberger Béla	1	—
Ganz Jakab	4	1
Grosz Lajos	3	1
Grosz Dezső	4	—
özv. Goldstein Albertné	1	—
Goldstein Miklós	3	—
Dr. Goldberger Emil	3	3
Grünfeld Maier	7	7
Grosz Sàndor C.	2	—
Händler Ignàc	5	—
Hold József	6	1
Hermann Kàroly	2	—

családfő neve שם אבי המשפחה	családtagok 1944-ben מספר בני המשפחה ב־1944	életben maradottak נשארו בחיים ב־1946
Ceiger Márton	6	2
Ceiger Áron	2	—
Deutsch Bernát	5	2
Dávidovits Lajos	4	1
özv. Deutsch Cheszkelné	3	1
Dászkál Dávid	5	1
Diámánstein Mór	3	1
Dászkál Salamon	2	1
Engelstein Mór	2	1
Ehrenfeld Sámuel	3	—
Engelstein Lázár	3	1
Engel József	2	—
Ehrenfeld Samu	2	—
Ezri Simon	2	—
Eibenschitz Jenő	3	—
Ezri Ferenc	3	—
Fischer Nándor	5	1
Dr. Friedmann Herman	4	2
Dr. Florenthál Ernő	3	—
Feldmann Farkas	3	1
Feldmesser Sándor	3	1
Friedmann József	3	1
Fruchter Jakab	7	1
özv. Fülöp Károlyné	1	—
Feldheim Ignác	1	—
özv. Freund Tóbiásné	1	—
Feldheim Herman	2	—
özv. Freimann Mártonné	1	1
Friedländer József	6	2
Fülöp Róza	1	—
Feldheim Miklós	5	—
Fischer Ignác	3	1
Feldheim Béla	3	—
Friedmann Miklós	4	2
Frenkel Sámuel	6	1
Frischmann Jakab	6	1
Frenkel N.	1	—
Fléger Izidor	2	1
özv. Feldmesser Mihályné	2	—
Fekete János	5	1
Fuchs Dezsö	3	2
özv. Feldmesser Ferencné	1	—
Farkovits Mordeháj	6	4
Fekete Ábrahám	6	—
Frankfurter Mór	3	—
Feldmesser Izsák	3	1
Farkas Dezső	1	1
Farkas Mór	3	1
Farkas Lajos	5	2
Farkas Jenő	4	—
özv. Farkas Elekné	1	—
Friedmann Lajos	5	1
Farkas Lipa	2	—
özv. Franck Lázárné	6	2
Farkas Lajos Laji	1	—
Fekete Mór	4	1

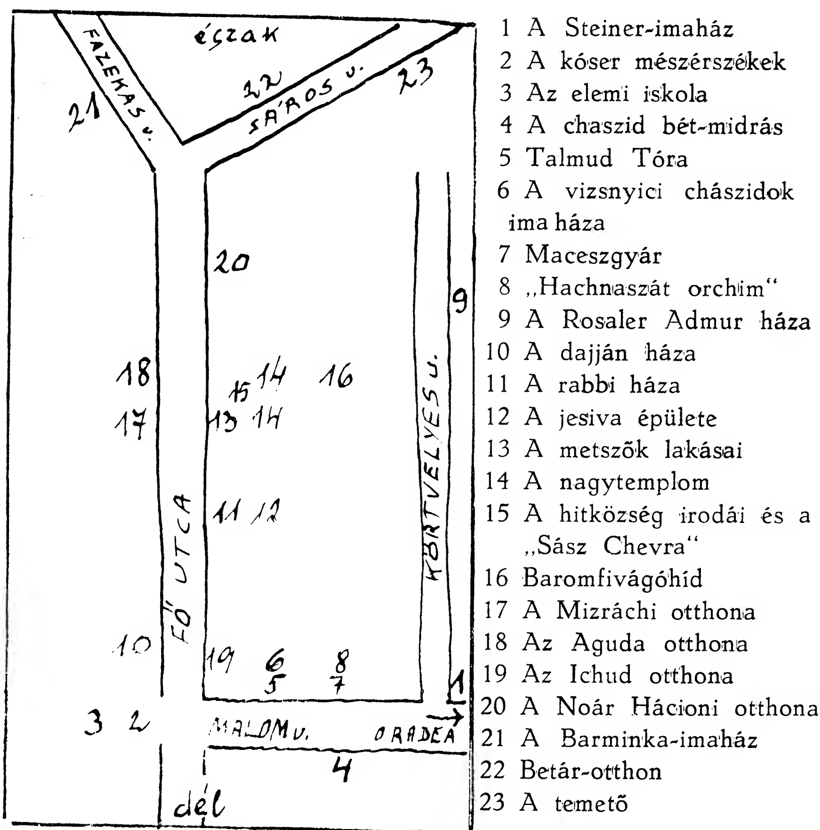
A MÁRTIROK NÉVSORA

Lerner Jicchák, a deportálásból hazatértek által megválasztott hitk. elnök 1946-ban emlékezetből összeállította a margittai zsidók listáját; feltüntette hogy hányan voltak 1944 elején és hányan maradtak egy évvel a pusztulás után.

יצחק לרנר שנבחר לראש קהילת מרגריטין ע"י החוזרים מהמחנות ערך רשימה זאת על פי זכרונו בלבד, כי הנאצים הגרמנים ועוזריהם ההונגרים שרפו את ארכיון הקהילה. ליד שמות ראשי המשפחות רשומים שני מספרים, אחד של בני המשפחה בראשית 1944 ואחד של שרידי החרב שנה אחרי השיחרור.

családfő neve שם אבי המשפחה	családtagok 1944-ben מספר בני המשפחה ב־1944	életben maradottak נשארו בחיים ב־1946	családfő neve שם אבי המשפחה	családtagok 1944-ben מספר בני המשפחה ב־1944	életben maradottak נשארו בחיים ב־1946
Adler Mór	7	4	Brüder Sàmuel	2	—
Apsàn Juda	5	1	Brüder Zsigmond	6	—
Apsàn Bàruch	2	—	Blum Vilmos	1	—
Apsàn Mendel	6	1	Böhm Izsàk	4	—
özv. Adler Màrtonné	2	—	Berkovits Nàndor	10	1
———			Bernàth Kàroly	11	3
Berger Leizer	1	—	Bernáth Izráel	2	1
Bàsch Lajos	4	1	Barminka Abrahàm	5	1
Berger I. József	7	4	Berger Izidor	2	—
Buchsbaum József	4	1	özv. Barminka Hermanné	6	2
Bernàth Artur	3	1	Bàsch Jakab	2	—
Brach Cheszkel	3	—	Blumenfeld lànyok	2	—
Bernàth Ferenc	3	—	Berger Sámuel	1	—
Brüder Ignàc	1	—	———		
Bernàth Màjer	5	—	Ceiger Gyula	4	—
Brettler Izsàk	9	—	Ceiger Mór	6	3
Berkovits József	2	—	Ceiger Jónàs	3	—

MARGITTA VÁZLATOS TÉRKÉPE

1 A Steiner-imaház
2 A kóser mészérszékek
3 Az elemi iskola
4 A chaszid bét-midrás
5 Talmud Tóra
6 A vizsnyici chászidok ima háza
7 Maceszgyár
8 „Hachnaszát orchim"
9 A Rosaler Admur háza
10 A dajján háza
11 A rabbi háza
12 A jesiva épülete
13 A metszők lakásai
14 A nagytemplom
15 A hitközség irodái és a „Sász Chevra"
16 Baromfivágóhíd
17 A Mizráchi otthona
18 Az Aguda otthona
19 Az Ichud otthona
20 A Noár Hácioni otthona
21 A Barminka-imaház
22 Betár-otthon
23 A temető

1 מקום תפילה בבית שטיינר
2 האטליזים הכשרים
3 בית הספר העממי
4 בית המדרש של החסידים
5 תלמוד תורה
6 בית התפילה של חסידי ויז'ניץ
7 בית מאפייה למצות
8 הכנסת אורחים
9 בית האדמו"ר מרוזאלה
10 בית הדיין 11 בית הרב
12 בנין הישיבה
13 דירות השוחטים
14 בית הכנסת הגדול
15 משרדי הקהילה וחברת ש"ס
16 משחטת העופות
17 מועדון „מזרחי"
18 מועדון „האגודה"
19 מועדון „האיחוד"
20 מועדון „הנוער הציוני"
21 מקום תפילה בבית ברמינקה
22 מועדון „ביתר"
23 בית העלמין

ÉLIJÁHU STIGLITZ

Négyéves volt, mikor szülei alijáztak. A jólelkű zsidófiu mintaképe volt. Fiatal élete érdeklődését a tanulás és a mezőgazdasági munka közt osztotta meg. A „Merom Cion" jesiva-gimnázium egyik legjobb növedéke volt. Szülei csak a tanároktól tudták vizsgái eredményeiről. Minden szabad idejét a szülei mesekjének fejlesztésére szentelte mert a föld szerelmese volt. Önként jelentkezett a Goláni elit-ezredbe bár ott nagyon kemény a szolgálat, hogy közelebb legyen falujához, hogy segíthessen a gazdaságban. Ragaszkodott szüleihez, testvéreihez és szülei testvéreihez akikhez ugy látogatott és gyakran mint aki hazatér. (Élijáhu a margittai Berger szofér unokája volt.)

A Rámát Hagolán elfoglalásánál halt hősi halált. Zsebében volt a tefilinje, az imaszijak kis zacskóban, melytől nem vált el soha . . .

De hogyan lehet megvigasztalni a szülőket? A nagyváradi gettóból vitték őket egy kislánnyal és egy kisfiúval Auschwitzba. Ők megmenekültek, mig a két gyermek elpusztult. Háboru után egyetlen vigaszukként megszületett Jiszraél-Gyuri, szemük fénye, egyetlen boldogságuk. Húsz év után a harmadik gyereküket is elragadta a halál. Leirni is borzalmas ezeket a szavakat.

Vigasz? Ma, a slosim napján, a jeruzsálemi Herzl hegyen bizonyára sok könny fog hullani, sok szép szó hangzik el. Mit tehetünk hozzá a szavakhoz és könnyekhez? Talán azt, hogy huszonhárom évvel ezelőtt a Stern házaspár gyermekei azért haltak meg, mert nem volt aki harcoljon értük. Stern Jiszraél pedig azért harcolt, hogy ne öljék le a szüleit. A megváltozott zsidó sors jegyében gyászoljuk Stern Jiszraél hadnagyot . . .

b.i. nekrológja az Uj Kelet 1967. július 5.-i számából

JOSUA NACHSONI

Elesett a Jomkipuri háborúban, a csatorna-melletti tankcsatában. Az édesapja által irt nekrológ könyvünk héber részében.

BERGER MENDEL

1939-ben alijázott illegálisan. Hogy legális polgára lehessen az Országnak melyet annyira szeretett és hogy harcolhasson népünk gyilkosai ellen. A Zsidó Brigádban harcolt Északafrikában majd Itáliában. A háború vége felé mikor százada egy megerősitett német állást vett be rohammal — esett el. Holttestét Északolaszország egy angol katonai temetőnek zsidó parcellájában hantolták el teljes katonai tiszteletadással. Mivel illegálisan alijázott eredeti neve Menáchem Berger (Gyula fia) helyett Nachum Jakobi néven jelentkezett a toborzásnál. Ez a név szerepel sirkövén is.

Legyen emléke áldott.

IZRAEL HŐSI HALOTTAI:

STERN GYURI-JISZRAÉL HADNAGY SLOSIMJÁRA

Hős volt mint a többi, de talán egy árnyalattal még hősiesebb. Fiatal hadnagya a fiatal izraeli hadseregnek, tele tehetséggel és rátermettséggel. Stern Jiszráel (Gyuri) a kiváló kiképző tisztek közé tartozott, azért bizták rá az egyetemi hallgatók egységét, az u.n. atudát. Amikor kitört a háború s szakaszát kivezényelték a jeruzsálemi frontra, Jiszraél hadnagyot a kiképző táborban akarták hagyni — ujoncok jöttek, parancsnokra volt szükségük. S amellett Jiszraélnek kisebb sérülése volt, ugrás-gyakorlat közben érte.

— Ez lehetetlen — mondotta a fiatal hadnagy fölötteseinek — ezeket a fiukat én képeztem ki, az enyémek, ne vegyék el tőlem őket, a a parancsnokuk akarok maradni.

Nem akarták elengedni, de Jiszraél makacskodott. Ezt a háborut nem fogják nélküle megnyerni. Az is valami kiképzőnek maradni, mialatt a bajtársak a fronton véreznek?!

Igy került a frontra és a harcok első napján Jeruzsálem felszabaditásáért áldozta fiatal életét.

Olvassuk parancsnokának levelét, melyben megirta a szülőknek, hogyan esett el Jiszraél. Junius 5.-én, a kora délutáni órákban vissza kellett foglalni a jordániai hadseregtől a kormányzói palotát, amelyet aznap délelőtt megszállták. Jiszraél ebben a hadműveletben vett részt; a palota elfoglalása után pedig még meg kellett tisztitania a környéket. Jiszraél szakaszára azt a feladatot rótták, hogy fésülje át a kiserdőt a palotától északra. „A szakasz a mezőgazdasági iskola felé haladt, élén Jiszraéllel. A halálos golyó úgy érte, hogy katonái élén állt, akiktől nem akart elszakadni. Azonnal meghalt, nem szenvedett..." — igy ir a parancsnok. Talán vigasznak szánta.

Miheztartás végett kérjük a mellékelt lev. lapon minél előbb válaszolni, hogy a program melyik részében szándékszol részt venni.

A Rendezők

---

emlékmécses gyújtás és Kádis hétfőn este.

Az 1975:-i (május 13) AZKARA napjának teljes programja:

A margittai rabbinátus 1945-ben hitelt érdemlő tanuvallomások alapján sziván hó 3. (ג׳ סיון) napját rendelte el a hitközség általános Jahrzeit napjának. Ezt évente megtartjuk a Maharán natanjai jesivában.

9.00 Sáchárit ima, misnájeszt tanul:
Joszef Áháron Bernáth, Haifa.
10.30 Megnyitó:
Áháron Zvi Ájálon, Beér Sévá.
a széplaki rabbi fia, rabbink unokája.
11.00 Ráv Elijáhu Klein jesiva növendék előadása.
12.45 Thilemet mondunk, mártirjaink emlékére.
13.15 Minchá ima.
13.45 Ebéd, szijum:
Jichák Smuel Bernáth, Natanja.
15.30 Előadás a Tóra adás (Savuot) jelentőségéről:
Berger Szajfer unokája.
17.00 Baráti találkozó, mincha ima.
AZKARA
18.00 Gyászbeszédet tart:
Ráv Eliezer Klein, Beér Sévá, Margitta volt rabbija.
Emlékmécsesgyujtás és Kádis előző este (hétfő).

A Rendezők

KÖVESEGYHÁZ (SALISTE)

Goldfinger Andor, felesége és négy gyermeke nem tértek vissza. Friedmann Jenőné odaveszett. Fia, Sanyi és lányai: Éva és Ibi, Északamerikában élnek.

Lejegyezte: Dr. Slomo Sároni, Natanja

MEGHIVÓ AZKARÁRA

Kedves Testvérünk! נ״י

Az alábbiakban közöljük az 1976, junius 1-én (ג׳ סיון) megtartandó AZKARA egész napi programját, amely mint minden évben a Natanyai Briszk Jesiva helyiségeiben lesz megtartva.

9.00 Sáchárit ima.
utána misnájeszt tanul Jehosuá Lebovits.

10.30 Ráv Háim Dávid Josef Talmud siurja.

11.30 Ráv Oser Lurje Talmud siurja.

12.30 Thilemet mondunk és imádkozunk mártirjaink emlékére.

13.00 Mincha ima.

13.30 Ebéd.
Szijum. Josef Aháron Bernáth.

15.00 Az emlékkönyv szerkesztőbizottság megtekintésre bocsájtja az addig elkészült anyagot (ivrit és magyar szöveg).

16.00 A résztvevők ünnepélyes fogadása, emlékek felidézése, Katz Márton (Juci).

17.00 Mincha Ima.
Azkárá.
A Margittai születésü Ráv Mendel Taub, Kálever rebbe, Razler rebbe fia közreműködésével.
Gyászbeszéd: Ráv Jehosuá Briszk.
Zárószó: a Kálever rebbe.

közül Valvi és Siju a munkaszolgálatban vesztették életüket. Miklós visszatért és valahol Magyarországon él.

Rosenfeld Béla, idősebb özvegyember, említett Grosz Giza apja, családja sok tagjával együtt elpusztult.

Rosenfeld Dávid, felesége, két fia és lánya a tüz martaléka lettek.

Özv. Schwartz Dezőné, Regina, mivel férje mint magyar katona hősi halált halt, mentes volt a deportálástól. Ö azonban nem akart elszakadni menyétől és unokáitól és igy odaveszett. Fiai: Sanyi Beér Seván lakik. Felesége, Rosenberg Margit és kisfia, Gyuri (Dávid Jákov) nem tértek vissza. Laci (felesége Hold Irén) ugyancsak Beér Seván lakik. Miki-Mose (felesége Ösztreicher Erzsi) Kirját Chájjimban él.

Özv. Schwartz Jakabné, Helén (Chaja-Hinde) deportálásból nem tért vissza. Fiai: Elemér (Aharon) hazatért orosz fogságból, újra megnősült. Fiával, lányával és unokáival Columbiában él. Első felesége és két fia, Tibi és Imi odavesztek. Ernő (Jitzhák Cvi) alijázott és tragikus halált halt az országban. Két fia maradt. Zoltán (Slomo) orvos Natanján, két fiú és egy lány atyja. Schwartz Annus, Goldfingerné, Farnos-on lakott. Két leánykájával, Évivel és Magdával deportálták és a haláltáborból nem tértek vissza.

CSUJAFALVA (CIULESTI)

Rosenthal Eszter, özv. Ábrahámné, 80 éven felül volt, mikor deportálták. Vele ment lánya Margit, annak férje Barminka Slomo-Juda és apró gyermekeik. Egyik sem tért vissza. Csak Jákov Jitzhak, a legidősebb fiú élte túl a vészt. Családot alapitott és Benéj Brákban él. Három lánya van és unokái.

GÖRBEZSD (CURBEZDI)

Rosenthal Izidor, felesége és lánya Auschwitzban maradtak. Fiuk, Tibi néhány évvel ezelött alijázott. Feleségével és fiával Kirjat Jám-on laknak.

HAGYMÁDFALVA

Hgymádfalva, azaz Spinus románul, kis település a Nagyvárad-margittai országuton. Száz ház ha volt háboru elött a főleg románok lakta faluban. Néhány tucat magyar és pár zsidó család képezték az etnikai kisebbséget. A lakósság nagyrésze szegény, de becsülettel dolgozó földműves, vincellér vagy béres volt. A falu körül 15 kisebb település terült el és így Hagymádfalva afféle kerületi központtá nőtte ki magát, csendőrőrssel, jegyzővel, póstahivatallal és körorvossal. Néhány földbirtokos, tisztviselő, lateiner ember képezte a jobbmódu, vagy magasabb nivóju intelligenciát.

Öt zsidó család élt a faluban. Mindegyiknek volt pár hold földje, szőleje, de ténylegesen ki korcsmájából, ki szatócsüzletéből élt és a parasztokkal folytatott közvetitő kereskedelemből. Aránylag jó viszonyban voltak a helyi keresztény lakóssággal, mely becsülte őket szorgalmukért és emberségükért. Az állami elemibe jártunk mi is, a zsidó gyerekek. A mi parányi zsidó közösségünk tagjai nagyon jó barátságban voltak egymással, bár nem hiányoztak összezördülések sem, hisz testvérek közt is előfordul a nézeteltérés anyagiak vagy a „koved" miatt, hogy ki legyen a gabbe, vagy a rasekol. Kicsiny imaházunk, a közösségi élet központja, adott szállást a chéder-nek és itt tanulták az idősebbek is szombaton és a napi munka után. Ide jártak imádkozni a szomszéd falucskákból is a zsidók, de minján csak szombatokon, ünnepnapokon vagy halálozási évfordulókon jött össze. Szüleink felvettek egy szomszédos jesivából egy bóchert és az tanított minket az elemi zsidó tudásra. Már reggel hat előtt a chéderben voltunk, onnan 8 órára az iskolába mentünk és délután, iskolai leckénk elvégzése után, egész estig ujra a chéderben ültünk és tanultunk. De zsidók is lettünk, jó, öntudatos zsidók! És ime a családok listája, a halottaké, a megölteké, kik a túlnyomó többség és a néhány életben maradt neve:

Grosz Márton Bencion, felesége Gizella és két férjezett lányuk odavesztek. Éva, Ginzler Ottóné, hazatért és most Haifán lakik. A fiuk

fiuk nem jöttek vissza. Csak László élte tul a vészt és most Izraelben él feleségével, Schwartz Magdával.

Odaveszett még két Rosenberg család, Lajos és Imré-é. Senki sem tért vissza közülük.

Hoffmann Ignác, felesége és kisfiuk Viktor nem tértek vissza. Ida és Éva lányaik a deportáció szenvedéseitől megtörve korán elhunytak. Olga, Bandi, Sándor családostul Izraelben élnek. Miklós már 1939-ben alijázott.

Márton Ferenc, felesége Katz Janka és négy szép gyermekük az auschwitzi tűz martaléka lettek.

Nuszbaumné, lánya és veje Ehrenfeld bojáni lakósok odavesztek. Fiuk, Feri és lányuk, Magda, férjezett Weiszné, a háboru után alijázták.

Gottlieb úsztatói lakós nagy talmid chachám, felesége és két fia nem tértek vissza. Két lányuk alijázott.

Ragolski Dávid pacalusai lakóst egész családjával együtt megölték a nácik.

Meg kell említenem, hogy a Dizsir, Bojan, Úsztató és Pacalusa zsidói Érszőlősre járták imádkozni. Büszkeségünk, hogy már a huszas években két család alijázott falunkból.

Kötelességnek tartom itt megörökíteni Marosán Ferenc román ember nevét, aki három hittestvérünket rejtegetett egész a felszabadulásig. Keméren több zsidó család lakott, köztük Weisz metsző, akinek a gyerekei Izraelben élnek.

Kain Eliezer, Petach Tikva

Kain Sarolta, férjezett Mohr Józsefné, férje és három gyermekük elpusztultak a vészkorszakban. Baba lányuk családjával Los Angelesben él.

Kain Berta és férje Salamon Sámuel korán elhunytak. Egyetlen fiuk, Salamon Lévi, ki résztvett a pesti mentő-munkában — ma feleségével Petach Tikván él. Kain Menyhért és felesége Fodor Böske nem tértek vissza. Fia, felesége és családja Londonban laknak.

Kain Margit férje Mezei Márton évekig a hitközség elöljárója volt. Anci lányukkal együtt deportálták őket. Fiuk József (Marom-ra héberesítette nevét) feleségével Kis Hédivel, Liorné, Vivi lányukkal Haifán élnek. Lior Méir, tart, főhadnagy most egyetemi hallgató.

Kain Ilonka, férjezett Davidovits Lajosné 1924-ben alijázott és korán elhunyt. Két fiuk, Eliezer és Menasse az izraeli szabadságharc hősi halottai. Jóna lányuk gyermekeivel Chilében él. Ugyanott lakik Kain Erzsébet férjével Brüder Ferenccel, lányukkal és unokáikkal.

Kain Sándor művelt talmid chachám volt. Egyetlen a margittai körzetből, aki mint százados vonult be 1914-ben. Ő is, valamint hitvese, Stern Rózsika és csaknem egész családjuk Auschwitzban maradtak, köztük lányuk, Klári és két kisfia, Ernő és Tibor. Csak Imre és Lajos fiuk tértek vissza. Lajos Tasnádon és Margittán tanult a jesivákon. Feleségével, Weinberger Ernával Petách Tikván él. Imre is jesivákon tanult. Chilében él feleségével és gyermekeivel. Igen tevékeny részt vesz a chilei zsidó közéletben.

A másik család feje, Jakab és felesége, Kis Veronika és nagy családja elpusztult a haláltáborban. Sándor és József fiaik hazatértek és családjaikkal Izraelben élnek.

A harmadik Kain család feje, Salamon, korán elhunyt. Felesége Gizella és lányuk Farkasné, Ella még a huszas évek elején alijáztak. Zoli és Árpád valamint családjaik Auschwitzban vesztek el.

Klein Károly és egész családja elpusztult.

Rosenberg Mór, és felesége Bella, Rosenberg Béla, felesége és két

KÉC

Benedek Adolf 1942-ben aránylag fiatalon hunyt el. Feleségét, Fried Saroltát, lányaikat: Rózsikát, Annust, Ilonkát és Lenkét, az utóbbit férjével és kislányával, Auschwitzban megölték. A három fiú visszatért a munkaszolgálatból és családot alapitottak. Mátyás Izraelben él, karmiéli lakós; Miklós Montreálban, Dezső Nagykárolyon él.

Mandel földbirtokos családjáról nem sikerült adatokat szerezni.

ÉRSZÖLÖS (PACAL)

Több mint kétszáz éve, hogy hitközség alakult Érszőlősön. Hivatalos dokumentumok nem maradtak és a sírkövek feliratiból is alig tudunk valamit, mert a deportálás idején a temetőkertet is feldulták barbár kezek. Igy csupán az öregek elbeszéléseire és a szájhagyományra támaszkodhatunk. Két imaház és mikve volt a falun, melyet nagy talmud-tudósok lakhattak, hisz a híres margittai Smuel Zálmán rabbi és testvérei is oda jártak chéderbe.

A hitközség alapítói a Káin testvérek, Lajos és Imre voltak, akik a templomot épitették a mult század elején, s amelyet a vészkorszakban a fenevadak leromboltak. Lajos 35 évig volt a falu birája és ő volt az első zsidó Szilágy megyében, akinek a hatóságok megengedték, hogy ingatlant vásárolhasson. A pozsonyi jesiván tanult és ez aztán hagyomány lett a családban, a Ktav Szofér tanitványa volt.

Kain József mint tényleges katona, testőr volt a Burgban. Leszerelt, elvette Klein Zeldát, aki tiz gyermekkel ajándékozta meg. Idősebb korában Margittára költözött, a Feldheim házban lakott és a margittai temetőben pihen hitvesével együtt. Gyermekeik:

Kain Dezsőnek csak Klári lánya maradt életben.

Kain Farkas, felesége Klein Olga és lányaik elpusztultak. Fiuk, Sándor családjával együtt Newyorkban él.

Kain Mihály és felesége Lóra gyermekeik közül Imre, Sándor és Sári családjaikkal Kanadában élnek.

Hadár Joszéf-on, Rózsi két lányával Jeruzsálemben és Jenő feleségével Naceret Ilit-en lakik.

Tóti és Bozsaly adatait a váradi Lőrincz Erzsike állitotta össze

CSEH-TELEK

A lovag Wertheimstein Alfréd császári dzsidás százados, bármennyire is hihetlen — zsidó volt. Egyik lányát, Rózsikát, a londoni Rotschild bárók egyike vette feleségül. A háboru után államositották a birtokot, mig a kastélyt aggokházának alakitották át.

BAROMLAK

Izsákék voltak a falu egyetlen zsidó családja. Izsák József Abaujszántón született 1822-ben és mult század hatvanas éveiben került a faluba. Paszomány és gombkészitéssel foglalkozott. Gyermekei: Izidor Marosvásárhelyen telepedett le, Amália férjhez ment a tóti-i Stern Ferenc gazdálkodóhoz, Jenő maradt a családi házban. Gyermekei közül Dezső, Miklós, József és Elemér a deportálás és munkaszolgálat áldozatai lettek. Sándor Izraelben hunyt el, mig Irén és Laci itteni Batjám-i lakósok.

PAPFALVA zsidó lakói a Halperin, Herz, Grosz és Rosman (a falu jegyzője) családok voltak. VÁRVIZ-en Groszék, SEBESUJFALU-n Herzék, ALMASZEG-en Fischer és Rosenberg családok, KÖZEPES-en Schwartz és Schlesinger családok, BODOS-on a Mannok. UJSÁSTELEK-en a Politzerek laktak.

DERNA

A Derna-tatarosi R.T. főrészvényesei a Kahánok voltak. Mihályék, Forgácsék, Katzék laktak a faluban és Dr. Balajti fogorvos. Tataros zsidó lakói közül csak a Wallensteinék és Rappaporték nevére emlékszem.

14. Stern Ferenc és felesége szül. Izsák Amália Auschwitzban maradtak. Gyermekeik: Gyula (Jehuda) feleségével Cholonban él. Erzsike és férje, a margittai Kiss Emil, nem tértek vissza. Klára Romániában, Szekelyhidán él. Fiuk, Kiss Laci, Váradon halt meg. Családja alijázott és fia, Emil, mint a Cahal katonája halt meg. Margit deportálásban veszett el. Férje, Izsák Sándor, Romániában hunyt el. Muszos fiuk odaveszett, míg lányuk ma Svájcban él. Dezső feleségével, a váradi Weisz Katóval és kisfiukkal, Péterrel, nem tértek vissza. Irén férjével, a szilágysomlyói Binder Árminnal és kislányukkal Chilébe vándoroltak. Binder Ármin 1976-ban halt meg. Ilus két gyermekével Auschwitzban, férje, a váradi Goldstein Sándor, Ukrajnában pusztult el. Annust és férjét, Dr. József Ede ditrói orvost és két fiukat megölték a haláltáborban.

15. Terner Ferenc, felesége és három lányuk Szerén, Juliska és Malvin, nem tértek vssza Auschwitzból. Fiuk, Farkas, családjával együtt Ausztráliában él.

16. Wolf Henriket, feleségét, a margittai Berkovits Hánit és Margit lányukat deportálták. Fiuk, Maisi, alijázott és itt halt meg Bát Jámban.

BOZSALY

Knapp József, felesége és Ilus lányuk a deportálásban pusztultak el. Nándor, Berta, Lipót, Rizus, Irén és Dezső családjaikkal Chilében élnek.

Knapp Jakab és felesége Auschwitz áldozatai lettek. Gyermekeik: Vilmos, Misi, Ernő, Ella (férje a tóti-i Freiberger Mózsi), Ádi — mind Chilében élnek. Leonka Chilében halt meg, mig Feri Venezuelában él. Marton Ferenc feleségével és Bella lányával Auschwitzban maradtak. Gyermekeik: Andor Délamerikában lakott és ott halt meg Piroska Váradon él családjával. Pali, Rózsi, Jenő alijáztak. Pali

harmincas évek elején Chilébe vándorolt és nem régen halt meg.

11. Lőrincz József és felesége szül. Fischer Katalin még a deportálás elött meghaltak. Hét gyermeket neveltek fel. Sándor 1928-ban Amerikába vándorolt. Nemrég hunyt el. Róza (Raizi) Szatmáron élt családjával és fiatalon halt meg. Három lánya Romániában élt a vészkorszakban. Bella Amerikában él. Margit, Simon Béláné, Rechovoton halt meg, mig Bözsi, férjével, Weinberger Zolival Jeruzsálemben él. Jolán, férjével Braun Bercivel és négy gyereküKkel, Béla feleségével és két gyermekével, Dezső feleségével, a margittai Weisz Bözsivel és két gyermekükkel Auschwitzban pusztultak el. Berta férjével együtt elpusztult. Irén Nagykárolyban halt meg 1938-ban, mig férjét és három fiukat deportálták és megölték.

Bernát, munkaszolgálaton veszett oda. Két kisfiát Auschwitzban pusztitották el. Felesége hazatért, újra férjhez ment és most Petách Tikván lakik lányával.

12. Lőrincz Ferenc és felesége szül. Rubinstein Eszter a táborban balra mentek. Leányuk Romániában él. Fiuk, Bandi hazatért Ukrájnából és Romániában halt meg 37 éves korában. Felesége és fia Cholonban élnek.

13. Rosenfeld Jakabné, szül. Klein Helén és második férje a szilágysomlyói Goldberger Izsák Auschwitzban pusztultak el. Gyermekei: Rózsika férjével, a szilágysomlyói Krell Sanyival és gyermekeikkel 1938-ban Chilébe vándoroltak. Rózsika özvegyen maradt, alijázott és ma Cholonban él. Tiz unokája van. Lánya Ági, Chájjim Vizsniáknak, a beerseva-i egyetem dékánjának a felesége. Ignác családjával Szekelyhidán lakott és 1970-ben hunyt el. Manyi, férjével Stern Gyulával megjárták Auschwitzot, hol is két kisgyermeküket vesztették el. A deportálás után született Izrael fiukkal 1951-ben alijáztak. A húszéves Izrael, a Cahal hadnagya, a Hatnapos Háboruban a Jeruzsálem felszabaditásáért vivott harcokban hősi halált halt. Gyula az idén hunyt el. Felesége, Manyi, Cholonban lakik. Ili és férje, a margittai Brüder Miklós, valamint Klári és férje Fuchs Laibi ugyancsak Cholonban laknak.

Gyermekeik: Sándort Budapestről, Ignácot Váradról deportálták családjával együtt. Ők és Pista fiuk elpusztultak. Két gyerekük, Tibor és Éva hazajöttek, családot alapitottak és Los Angelesben élnek. Fáni és Rozsika családjukkal együtt odavesztek. Jenő Váradon él. Majse feleségével, fiával Kfar Jonán, Izraelben. Regina fiatalon halt meg Tótiban. Dezső Haifán él családjával. Bélát Pestről deportálták.

3. Braun Ferenc feleségével és Laci fiával Auschwitzban pusztult el. Ernő Ukrajnában pusztult el. Braun József a harmincas években kivándorolt Amerikába. Tibort komunista tevékenysége miatt még a deportálás előtt internálták. Most Váradon él feleségével a margittai Rosenzweig Ibolyával és két fiával.

4. Braun Sarolta deportálásból nem tért vissza. Lánya Lili Amerikában él.

6. Friedmann Hermann, felesége Freiberger Szerén és két kisgyermekük deportálásban vesztek oda. Két nagyobb gyerekük: Margit és Máti ma Amerikában élnek.

7. Fröhlich Adolf, felesége és Erzsi lányuk, az almaszegi Grünfeld Anti felesége és kisgyerekük Auschwitzban pusztultak el. Ugyanez a sors érte Olga lányukat. Imre nem tért vissza Ukrajnából. Ernő életben maradt és Natanján él családjával.

8. Gyémánt Hermann feleségével Lőrinc Bertával Auschwitzban balra mentek. Lányaik hazatértek. Ibi, férjével a baromlak-i Izsák Lacival és Edith férjével, a széltallói Stern Imrével, Bat Jám városában laknak.

9. Kaufman Sámuel és felesége Müller Fáni — házukból nem ment ki üres kézzel a szegény — Auschwitzban vesztek el Aranka és Lenke lányukkal, valamint Lenke férjével és kisgyerekükkel. Lázár fiukat Ukrajnában kivégezték. Fischel túlélte a munkaszolgálatot, alijázott és Kirjat Atá-n él feleségével Ganz Klárával és három fiukkal.

10. Keller Ignácot deportálták, mig felesége még azelött halt meg. Erzsi lányuk két kis gyermekével a gázkamrákba került. Sanyi a

ÉRÁBRÁNY

Vegyes román-magyar falu vagy kétszáz házzal, jegyzőséggel. Itt lakott valamikor R. Jákov Kleinmann sakter, majd utódja, Majse Mendelovits. A Goldstein és Weisz gőzmalom zsidó kézben volt 1948 nyaráig. Ismertebb családok voltak Weisz Mose, Steinerek, Weisz Béla és az Österreicherek. Österreicher Hermann és felesége szül. Schwartz Rózsa balra mentek, de gyermekeik túlélték a vészt és mind alijáztak: Klári és férje Grünfeld Béla Izraelben haltak meg 1963-ban, míg lányuk Ráchel Petach Tikván él. A többi testvérek: Sanyi, Olga (Grosz Aliné), Erzsi (Schwartzné), Imre és Adél (Szabó Béláné) családjaikkal Haifán laknak.

TEREBES

Itt volt a margittai Mannok birtoka. Az ispánok, mint Singer és Hermann, mindig zsidók voltak. A Réti-tanyán laktak Farkasék. Egyik fiuk még a huszas évek elején alijázott és Merchavja falun lakott közel hatvan évig. Tavaly hunyt el 90 éves korában. Anyósa, Kainné, Érszőllősről, pár évvel később csatlakozott lányához és vejéhez.

TÓTI

A falu zsidó lakósairól teljes listát kaptunk, melyet itt részletesen közlünk:

1. Ábráhámovits Mózes, reb Moise Beer, a kis közösség szentéletű, mindenki által tisztelt saktere még a harmincas évek elején halt meg. Pár héttel később hitvese is követte a sirba. A tóti-i temetőben nyugosznak. Fiuk, Joszéf Méir, aki apja halála után a hitközség metszője volt, feleségével és két kis gyerekükkel elpusztultak. Avrám, a másik fiu, ma Izraelben él.

2. Breier József felesége még korábban meghalt, őt 82 éves korában hurcolták el a gyilkosok.

háboru elött férjhez ment Marton Jenőhöz. Jelenleg Názáretben élnek.

A Bogyoszló közvetlen közelében fekvő Albis községben csak két-három zsidó család lakott. Rosenfeld Icig vejének tragikus sors jutott osztályrészül. Még a harmincas években kivándorolt Amerikába, míg felesége, két lánya és fia Albison maradtak. Kérte családját, jöjjenek utána, de mivel azok vonakodtak, kénytelen volt ő visszajönni. 1944-ben fia kivételével mind elpusztultak. A fiu családot alapitott, belépett egy földműves kollektivába és mivel nem tudott alijázni, bár vallásos családból származott, — a teljes asszimiláció útjára lépett.

A Berger és Jakab családoknak szatócs üzletük volt. Mindketten tönkrementek és még 1940 előtt otthagyták a falut.

A bogyoszlói és albisi kevésszámu zsidóság nem tett ki egy minjánt. Ezért szombatonként és az ünnepnapokon Szalácsra jártunk át imádkozni, vagy még inkább a 3-4 kilométerre levő Otomány faluba. Itt nagyobb közösség volt, 15-20 család, köztük a Benedek, Strolovics, Schlesinger, Grozinger családok.

Egy Lebovics nevű sakter járt hozzánk és a szomszédos kis falukba vágni. Végtelenül rendes ember volt. Fia, ugy tudom, Tirán él. Kis gyerek voltam, de jól emlékszem, hogy gyalog járt a falukba, sokszor négy-öt kilométert tett meg a fagyos, hideg téli utakon. Volt úgy, hogy egy órát kellett ülnie a tűz előtt, hogy dermedt kezei felmelegedjenek és vágni tudjon. De a kóserság neki is, nekünk is, mindennél fontosabb volt és természetesnek tartottuk, hogy a zsidóságért áldozatot kell hozni.

Kevesen voltunk és sokat szenvedtünk a parasztok csúfolodásától, a hatóságok antiszemitizmusától, de boldogak voltunk. Zsidóságunkban, ünnepeink szépségében, családunkban találtuk örömünket, vigaszunkat. Hisz' ha e kis faluk hűséges, szorgalmas zsidósága megérhette volna Izrael feltámadását — talán ma emberibb és zsidóbb lenne államunk meg társadalma . . .

Weiszmann Márton Mordecháj, Kirját Motzkin

val volt együtt, akik mind tanusithatják, milyen korrekt, jó ember volt. Emléke ma sem halványult el lelkemben.

Szegény anyám megérezte, szemben a legtöbb magyar zsidóval, hogy nem egy antiszemita hullám, de pusztulás fenyeget mindannyiunkat. Mikor engem behivtak, azzal bucsuzott tőlem: Fiacskám, sohse foglak viszontlátni!

Én a váradi Légo században dolgoztam és 1944 novemberében tértem haza. Emlékszem, hogy mikor a kiürített gettóban dolgoztunk és láttuk a fosztogató magyar és német katonákat a csak imént kiüritett házakban, hol még az asztalon volt az ételmaradék — csak akkor értettük meg, hogy nem deportációról van szó, hanem népgyilkosságról!

Századunk viszonylag jól vészelte át a nehéz időket, hála emberséges parancsnokunknak, Deák Ferenc nagyváradi tanárnak. Itt kell megemlítenem a váradi Laci Sándor honvédet, aki sokszor élete kockaztatásával segitett nekünk. Persze voltak a keretben égetni való gazemberek is, mint Máthé György törzsörmester vagy Fazekas szakaszvezető. Néhány margittai és a szomszédságból való zsidófiú is volt velünk, mint Katz Zoltán, Czeiger József és Sándor.

Én 1945-ben nősültem. Feleségül vettem Schlesinger Béla lányát, Margitot, akit az auschwitzi pokolból hozott vissza a Jóisten, de három testvére és szülei odavesztek.

Sok viszontagság után, hogy erőnket, fiatalságunkat idegeneknek áldoztuk, — fáradtan, de tele reményekkel érkeztünk haza, Izraelbe, 1970-ben.

A bogyoszlói Moskovits Mojse nagyon vallásos ember volt. Sokat dolgozott és bár földje, korcsmája és mészárszéke volt, nehezen tartotta el nagy családját. Egyetlen fia jött csak vissza Ukrajnából, Bandi, aki itt halt meg, aránylag fiatalon, ötvenöt éves korában.

Katz József és családja még a harmincas években Margittára költöztek. Két Feldmann család is élt a faluban. Jozsef szabó, Farkas cipész volt. A pusztulásból csak Farkas lánya tért vissza. Még a

ÉRBOGYOSZLÓ ÉS KÖRNYÉKE

A margitta-környéki falvak, akár a járáshoz tartoztak, akár egy kevessé azon túl terültek el, szoros kapcsolatban voltak gazdaságilag a várossal; társadalmilag, szellemileg annak zsidóságával. Mint a margittaiak, akként mi vidékiek is megőriztük hagyományos életmódunkat, a világ zsidóságával egynek tudtuk magunkat, csepp a tengerből, és együtt vártuk mindannyiukkal a szebb zsidó jövőt.

Természetesen legjobban szülőfalumat, Bogyoszlót ismertem, tudtam a tőlünk egy kilométer távolságban levő Albisról, ismertem Kécét, Szalacs Otományt és más községeket, ezeknek főleg zsidó polgárait. Ezekről szeretnék a következő pár sorban megemlékezni.

Az első zsidó letelepülő Érbogyoszlón az én nagyapám volt, Niszli Simon, több mint 120 évvel ezelőtt. Marosvásárhelyről származott, mig nagyanyám, Weisz Eszter Diószegről. Két fiuk volt és egy lányuk — az én anyám. Ernő nagybátyám felesége Goldfinger Emma volt Farnasról. Nagyapám három gyermeke és családjaik ott telepedtek le a sáros falucskában és egy kis szatócsüzletet vezettek.

Nagyszüleim végtelenül rendes becsületes emberek voltak. — Hatvan évig pipált Niszli Simon, a faluban — mondtak a parasztok — de nem szerzett vagyont.

Niszli Ernő későn házasodott. Négy éves volt a kisfia, mikor deportálták. Őt magát még azelőtt internálták, ha nem tévedek, Mandelbaum Dezsővel. A családnak ez az ága teljes egészében elpusztult. Lajos nagybátyám, ki Butermann Gizellát vette el Kohányból, bádogosmester volt és szépen megélt munkájából. Feleségével és tizenöt éves kisfiával együtt az auschwitzi tűz martaléka lett.

Apám, Weiszmann Sándor 1920-ban került Bogyoszlóra, hol is feleségül vette anyámat, Niszli Rozáliát. Mint férfiszabó dolgozott 1942-ben bekövetkezett haláláig, mig megboldogult anyámat két évvel később deportálták. Bátyámat, Andort behivták munkaszolgálatra és 1945 tavaszán a németek kivégezték Sopronban. Több margittai fiú-

KERESZTUR

A Grosz család lakott a faluban.

FANCSIKA

Csak Weisz Samu nevéről tudunk.

MICSKE

Pollákék és Sajovicsék laktak a faluban és két zsidó földbirtokos: Rappaport és Földvári. Rappaport Sándor odaveszett, Béla Frankfurtban él. A Földvári szülők Auschwitzban maradtak, mig munkaszolgálatos fiuk, Jancsi, Ukrajnában pusztult el.

SZENTLÁZÁR-on Kleinék, KAROLYI-ban Schlesingerék, POKLOSTELEK-en Rosenfeldek, Rosenbergek és Fischer mészáros laktak. SÁRSZEG-en Böhmékről, HÖKE faluban Österreicherékről, CSUHAJ-on Preisler jegyzőékről tudunk.

CSULEST-en a Barminkákról és Rosenfeldekről, helyesebben csak nevükről tud a krónika. KISLAZ-on élt Linzer Béla és felesége Schwartz Piroska. Mindketten balra mentek a táborban.

VERZÁR

Izsák Laci küldte be a következő sorokat:

Izsák József első házasságából született Dávid Verzár-on telepedett le. Fiai: Ignác, Dezső, Lipót, Jakab, Margit és Imre. Jakab gyermekei közül Tibi Széplakon, Pali Zilah mellett él. Margit, Herzogné Miamiba vándorolt ki, mig Imre nemrég halt meg Chilében.

VÁRVIZ

Csak a Grosz családról tudunk. Az apa, Mordecháj, fiai: Géza és Koppel, lánya Rosenbergné, Ilonka, családjukkal együtt a tüz martaléka lettek. Ernő New York-ban, Ali Haifán, Bellus Kirját Jámon, Jolán, Weiner Sándorné Géha szövetkezeti faluban élnek.

LÜKI

A Feldmesser, Schwartz Salamon és Schlesinger Béla családokra emlékszünk. Béla, felesége szül. Schwartz Etus; Ilonka lányuk férjével és ezek gyermekével. Miklós és Andor — mind mind odavesztek. Csak Margit, Weiszmanné maradt meg az egész családból.

DIZSIR

A Spitz és Grosz családok éltek ebben a faluban.

DÉDA

Csak a Weisz család élt itt a Vészkorszak előtt.

MONOSPETRI

Valamikor virágzó hitközség volt, de Margitta fejlődésével sokan elköltözködtek a faluból. Itt lakott évekig a Mahariac aposánál, R. Mose Feldmannál. Még néhány évvel ezelőtt megvolt a temető is, régi-régi sirköveivel. Kleinmann Lázár, Klein Ignác, Teszler Simon és Steiner Béla családja lakott a falun. A vészkorszakban mind elpusztultak, senki sem tért haza.

VEDRESÁBRÁNY

Az Ujvári Péter szerkesztésében megjelent Magyar Zsidó Lexikon, mely pedig nagyobb hitközségeket sem említ meg, a következőket írja a faluról (575. old.) „Margitta Izsák rabbi a mult század negyvenes éveiben működött Felsőábrányban. Veje volt Kittebel Chájim rabbinak és szerzője a Bész Dávid" (Pozsony 1946) és „Tokef Hatalmud" (Buda 1849)) cimű müveknek." Grosz és Salamon családok laktak a faluban 1944 nyaráig.

csatlakozott. Hazatérve feleségül vette a szunyodi Grosz Kornéliát, 1964-ben alijáztak két kislányukkal és most Jeruzsálemben élnek.

Smuél (Józsi) 1939-ben, húszéves korában illegálisan alijázott. Feleségével és gyermekeivel Jeruzsálemben él.

Nátán (Imre) munkaszolgálatból és deportálásból hazatért. 1947-ben Cypruson keresztül alijázott. Feleségével a Tóti-ból származó Gyémánt Edittel Bat-Jámban laknak.

A Stern testvérek

SZŰNYOGD

Itt éltek a Grosz testvérek és Gottlieb Ábrahám, aki most családjával Ramát Sáronban lakik. Grosz Bernát hat testvérével (Immánuél, Márton, Ignác, Jóska, Eszti, Róza) együtt Auschwitzban pusztultak. Felesége, Katz Aranka Piskoltról négy testvérével (Lipót, Samu, Jakab, Jolán) ugyancsak balra ment a halálgyárban.

Frida, Grosz Bernát és Aranka nagyobbik lánya Weinstein Emilné, két kislányával Edittel és Zsókával — ugyancsak odavesztek. A kisebbik lány, Kornélia, Stern Kálmánné Jeruzsálemben él férjével. Két lányuk van (Márta és Irisz) és három unokájuk.

SZÉLTALLÓ

A Hold, Spitz, Stern Áron és Salomon családokra emlékszünk. A „hosszu" Grosz volt a kis gyülekezet utolsó saktere és előimádkozója.

KOHÁNY

Özv. Butterman Mártonné és négy lánya: Gizi, Niszli Lajosné; Jolán, Spitzné; Bella, Schönfeldné és Etel — gyermekeikkel együtt a tűz martaléka lettek.

Pedig akkor még nem sejtettük, hogy az az utolsó Sávuot, amit együtt ünnepelünk.

Ugy szerettem valamikor a május hónapot. Májusban születtem, mikor az orgona és az akác virágzik és mégis, bár kimaradna ez a hónap az esztendőből, hisz májusban vitték el a mi drágáinkat...

Deportálásból visszatérve férjhez mentem Stern Kálmánhoz és Széltallóra költöztünk. Ott született két kislányunk. Később beköltöztünk Margittára, de onnan „kulák" multunk miatt el kellett mennünk. Aztán egy Cséke nevű kisközségben laktunk, Belényes és Várad között. Egy zsidó család lakott a faluban, Berkovits Laciék, akkkel itt Izraelben is tart a jóbarátság.

1956-ban Váradra költöztünk. Ott kaptuk a jó hirt, hogy kérvényünk kedvező elintézést nyert és végre valahára haza jöhetünk, Izraelbe. Azóta gyermekeink férjhez mentek, van három édes unokánk, Jeruzsálemben lakunk és áldjuk a Teremtőt, aki megengedte, hogy megéljük és élvezzük Izraél dicsőségét és boldogságát...

Stern Kálmánné, sz. Grosz Kornélia

A Stern-család

Kilencen voltunk testvérek, hat fiú és három lány. Szüleink, Stern Menyus és Ilona, három lány és egy fitestvérünk Auschwitzban pusztultak el.

Ezek: Klári kislányával, Margit, Elvira és Laci.

Sándort, pár héttel azután, hogy hazatért Ukrajnából, családjával együtt deportálták. Ö maga megmenekült a németországi pokolból. Ujra családot alapitott és 1959-ben alijáztak. Tiz évvel később, sajnos, nehéz betegség után itt Izraelben hunyt el.

Ernő feleségével és két lányával Bukarestben voltak a háború egész ideje alatt. 1962-ben kiutazási engedelyt kaptak és Amerikában telepedtek le.

Kálmán évekig volt muszos, majd megszökött és a partizánokhoz

EMLÉKEIM...

Nagyapám gazdag földbirtokos volt, de a sok gyermeke közt eloszlott a vagyon. Apám 1875-ben született a Margittától 7 km. távolságban levő faluban, Szunyogdon. A parasztság nagyon tisztelte szüleimet, akik becsületben gazdálkodtak. Nővérem Margittán a Sáros utcában lakott. Miután sógoromat behivták munkaszolgálatra gyakran voltam nála, sokszor csak szombatra vagy ünnepekre jöttem haza.

Kevesen voltunk zsidó fiúk és lányok Szunyogdon és környéken; harmincan ha lehettünk, de szombatonként mindig összejöttünk. Élveztük egymás társaságát, alig vártuk hogy szombat legyen.

Legkedvesebb helyünk a szilvásokban volt, ahol a nagy fű közt nőtt a sóska. Mondani sem kell, hogy eszünk ágába se jutott letépni egy hamvas szilvát szombaton. Még a földről se vettünk fel, mert esetleg az nap esett le és azért tilos az élvezete. Ilyen nevelést kaptunk, ebben a vallásos atmoszférában nőttünk fel mi Berettyóparti zsidók.

Emlékszem, hogy 1943-ban egy szombati napon Jóska nagybácsim szilvásában voltunk, mikor bártfalusi unokabátyám jött be a gyümölcsösbe. Kétségbeesés és félelem tekintett ránk szeméből. — Mi van Lajcsikám? — kérdezte tőle riadtan anyám.

— Tessék elbujtatni, mert köröznek a csendőrök — könyörgőtt Lajcsi.

—Hová is rejthetnénk, hisz mindenütt megtalálnak — beszéltek a szivére az idősebbek — és akkor még rosszabb lesz a sorsod. — Jobb lesz ha hazamégy és önként jelentkezel. —

Huszonnégy éves volt az unokabátyám. Soha többé nem láttuk...

Sávuotra drága nővéremmel és gyermekeivel hazamentünk szüleinkhez. Gyönyörűen kitisztitott lakás fogadott. A mestergerendáról csüngő diófa ágak diszitették a szobákat és még büvösebbé tették kis, földes lakásunkat. Úgy elérzékenyedtük, hogy könnyeink folytak.

koztatott. A faluban lakott jószagigazgatója, egy Ghica herceg. Az uradalmat 1940-ben visszaperelte a Károly gróf. Pinkászt a háboru után a parasztok elkergették és mint szegény ember halt meg.

Volt még egy 3-400 holdas birtok, Farkas Bernát zsidóember tulajdona. Ez a gentriskedő Farkas az egész birtokát elkártyázta és a földet végül Lefkovics Ignác chaszid textiles vette meg. Lefkovicsnak két bizalmi embere volt: Nuszbaum Adolf és nagyalmási Schwartz Dezső. Ezek sok hittestvérünket alkalmazták a birtokon. Hogy milyen jó nevük volt a zsidóknak azt az is bizonyitja, hogy nemcsak a zsidó, de a magyar és a román földbirtokosok is szívesen kötöttek velük üzletet. 1940-ben visszatértek a magyarok és az antiszemita Károlyi gróf minden zsidó tisztviselőt elbocsátott a birtokról.

Az uralomra visszatért magyarok először gazdaságilag tették tönkre a zsidókat, rendeletekkel nyomorgatták a kereskedőket, a birtokosoktól pedig elvették földjüket. Aztán jött a munkaszolgálat és a deportálás. A körzet 35 zsidójából csak heten tértek vissza. A Brebán fiuk, Samu Jóska és Jenő nagy karriert csináltak a háboru után. Ma csalódott lelkü emberek otthonukban. A Hirschler fiúk közül e sorok irója Telavivban, míg Jóska Bnéj Brakon él.

ALMÁS-on a Grosz és Schwartz családokra emlékszem. Az egyik Grosz fiu meg Beér Seván lakik.

SZOLDOBÁGY-on a Mittelmannokat kell megemlíteni. Két fiuk családjukkal Izraelben élnek.

BÁRTFALVA-t valamikor visszonylag sok zsidó lakta. Itt volt Lefkovits margittai textilesnek a birtoka. Kiss Dávid nevére emlékszem és a Grosz családra. Az egyik fiu, Moise Chajim New Yorkban él, szegény Lipót-ot a garanyi internáló táborban verték agyon.

Idővel minden zsidó elhagyta a körzetet, hol ma már csak az idősebb magyarok és románok emlékeznek arra, hogy élt ott egy maroknyi becsületes, jó ember, kiket a gyűlölet kipusztitott, vagy elkergetett.

Hirschler Sándor, Aféka

légióba, négy évig szolgált Tuniszban és aztán Párisba költözött.

A háború után a hazatértek ujra megalapitották a hitközséget és az imaházban rendszeresen volt minján. De pár évvel később szétszéledt a nyáj. Jelenleg már csak a Baromlakról átköltözött Izsák Tibi lakik Széplakon.

BÁLYOK ZSIDÓSÁGA

1900 körül került el édesapám Bályokra Nagyváradról. Három gyerekkel érkezett és bizony nehézségei voltak, mig beilleszkedett új környezetébe. A bályoki járasban, melyhez Nagy és Kisalmás, Huta és Szoldobágy is tartozott, ekkor már húsz zsidó család élt és egy kis templommal is rendelkezett. Szombat és ünnepnapokon, Jahrzeit vagy Brit Milá alkalmából mindannyian összejöttek a zsinagógában. Itt volt a közösségi élet lüktető szive.

Foglalkozás szempontjából voltak szegényebb és gazdagabb zsidók, földbirtokosok, kereskedők és néhány iparos. A mindennapok, mai szemmel nézve, egyhangúan teltek el. A munka, a család töltötték ki az élet keretét. Volt család, ahol tiz gyermeket neveltek fel a szülők. Csak a gyermektelen Nasch Farkasék fogadtak örökbe kis árvákat.

Az első világháború alaposan felbolygatta közösségünk életét. Sokan bevonultak, a Hirschler családból hárman is. Többen megsebesültek, de mind visszatértek, kivéve Hirschler Fülöp 17 éves Károly fiát, aki kórházban húnyt el a fronton szerzett sebesülése folytán. A gyerekek aztán megnőttek, többen elhagyták szülő-falujukat, néhányan Amerikába vándoroltak.

Az 1918-ban bekövetkezett rezsimváltozás a zsidók életét főleg gazdasági szempontból befolyásolta. Volt a körzetben egy hatalmas minta-gazdaság, gróf Károlyi Miklós birtoka. Ez nem akart román uralom alatt élni és eladta birtokát egy Pinkász József nevű spanyol származásu román zsidónak, akit közönségesen csak Pinkász grófnak nevezett a nép. Ez az „új földesúr" annyira elrománosodott, hogy egy román hercegnőt vett el feleségül. Birtokán több zsidót is foglal-

SZÉPLAK

Markittán kívül Széplakon volt a legnagyobb zsidó gyülekezet. Kezdetben Margittához tartozott, de önálló hitközséget képezett, sőt 1934 nyrán átvette a margittai rabbiságtól a szórványokat és törpe közösségeket.

20-30 zsidó család élt Széplakon. Lebovits Ch. volt a sakter és előimádkozó. Egy bankár is volt a faluban, Steiner, mig a fia, Köves Bandi ujságíró volt. A pusztulás éveiben a férfiak többsége munkaszolgálaton, családjaik Auschwitzben vesztek el. Ime egy hiányos lista:

Farkas Lipot asztalos családostul odaveszett. Widder Mose hazatért, ma Nahárián él, de elpusztult felesége, Bracha, R. Jákov Asér Hermann lánya és három gyermekük: Saul, Chájjim Cvi és Avrahám Josua. Farkas Elijáhu Zeév a gettóban halt meg, felesége Aliza Auschwitzban, mig Méir visszatért és Széplakon halt meg. Smuel Mordechaj Roth itt az országban hunyt el. R. Guttmann Jósua és felesége, szül. Böhm Reizel, valamint két férjezett lányuk, Eszter és Feige, családjukkal együtt odavesztek.

R. Herz Bencion, felesége Perl. fiuk, Smuel Mordecháj, annak felesége Esztér, meg gyerekeik nem tértek vissza. R. Davidovits Eliezer, felesége szül. Löbl Perl, valamint három lányuk: Bluma, Bracha és Rachel elpusztultak.

Rövidebb, sajnos, a hazatértek listája:

A rabbi nyájával együtt mártir-halált halt. Fiai közül Dávid-Melech Torontóba vándorolt, Harseli (ma Cvi Ajalon) Beér Seva helyettes polgármestere. Schwartz Imre a neurimi mezőgazdasági iskola szakoktatója. Farkas Sanyi Torontóban él. Az egyik Herz lány férje, Roth sakter, itt halt meg, az országban. Herz Jóska Váradon, Dezső Izraelben él. A két Gutmann fiu alijázott. Sanyi Herzlián, Endre Cholonban telepedett le. Kaufmann Jehuda felesége, Rézmives Hinde, két lányuk, Eszter és Irén, nem tértek vissza a deportálásból. Emil Natanján él, Ernő Sidney-ba vándorolt, mig Dezső belépett az idegen-

MARGITTA VIDÉKE

Közel ötven község és kisebb település tartozott a margittai járáshoz. Mindenütt élt néhány zsidó család. Volt olyan falu, ahol u.n. „törpe hitközség" alakult. Ezek a szórványok sokáik a margittai rabbinátus hatáskörébe tartoztak, de 1934-ben, R. Smuél Zalmán Weinberger főrabbi halála után, legidősebb fiának, a széplaki rabbinak kerületéhez csatolták azokat. Tiz sakter biztositotta a nagy megyei járásban a kóser vágást és az egyéb rituális teendők elvégzését. Olyan helyeken, ahol minjánnál több zsidó lakott — zsinagógát épitettek. Igy Tótiban, Széplakon, Hagymádfalván, Érszőllősön.

Körülbelül 500 zsidó lélek lakta a járást. Legtöbben mezőgazdasággal vagy kereskedelemmel foglalkoztak, de akadt néhány lateiner meg más szabad foglalkozásu, valamint csak tanulásnak élő talmudtudós. Ezeknek a nevét tisztelettel emlitették a városban is.

Mint általában Magyarországon, ezek a kis közösségek emberfeletti erőfeszitést tettek, hogy ne csak zsidók, de **jó** zsidók maradhassanak. És bár a megélhetési probléma lehetetlenné tette számukra, hogy nagyobb hitközség keretében éljenek — a lehető legszigorubban megtartották a törvényt, gyermekek oktatására melamedeket vettek fel, jesivákba küldték őket. Családi ünnepségeikre messze földről hivtak rokonokat és barátokat, hogy érezzék és érzékeltessék a Klal Jiszraél-hez tartozásukat.. Szombatokon gyakran, de az ünnepekre mindig bementek Margittára, vagy szomszédos, templommal rendelkező hitközségekbe imádkozni. Az egész zsinagóga örült jelenlétüknek és nekik, a szétszórtságban is szétszórtaknak, az volt a legnagyobb örömük, hogy együtt lehettek véreikkel. Nem hiába tartja a chászid oly nagy boldogságnak a „sevet áchim gám jáchád" gondolatát és annak megvalósitását.

Bizony, alaposan megváltozott Margitta és, őszintén szólva, előnyére. A télen sáros, nyáron poros utak kikövezve, kétoldalt pázsit és virág disziti a főutca járdáit. De minket nem a táj érdekelt, hanem azok, akik már nincsenek. Itt-ott találkoztunk ismerős keresztényekkel. Megállitottak. — A Wollner fiu, de melyik? Jancsi, Pista Ercike? — Nem birtam el a találgatásaikat és hamar elköszöntem tőlük.

A szülőházamhoz értünk. Beléptünk a kapun, de olyan fájdalom nyilalt a szivembe, hogy pár perc mulva kijöttünk a házból. Az egykori gyárunkban többen dolgoztak, mint az én időmben. Itt is felismertek, kérdezősködtek, de mi rövidre fogtuk itt is a beszélgetést. Végigmentünk a „Sikátoron", ahol valaha a város zsidó szive dobogott. Szüleim nevéről „Wollner sikátor"-nak nevezték azelőtt, mert itt volt a gyárunk, házaink és nagyszüleim is, mindkét részről, itt laktak.

Lelkileg összetörve értünk vissza Feri bácsiékhoz. Legszivesebben elmenekültem volna a városból, de meg kellett várnunk a reggelt, hogy kimenjünk a temetőbe, nagyszüleim sirjához.

Csináltam néhány felvételt családi házunkról, összecsomagoltuk holmijainkat, elköszöntünk Feri bácsitól, Rózsi nénitől (tőle, szegénytől, örökre) és otthagytuk Margittát.

Csak kisértetetek maradtak ebben a Siralmak Völgyében, drágáink emléke, kiket nem szabad felednünk, mig él ez a vészkorszak-nemzedék ...

Wollner Eliezer (Afula)

más, minden idegen. Oh, pedig hányszor utaztam egykoron ezen a vonalon hazulról a váradi iskolába és vissza, a szülőkhöz, haza.

Az autóbusz Székelyhida felé robog. Jól ismertem ezt a kisvárost, hisz' mint munkaszolgalátos három hónapot töltöttem itt. És lám, alig ismerem fel táját. Ahogy közeledünk Margittához egyre idegesebb leszek. Már Periben vagyunk, — mondom Rózsikának, — a kanyar után már látszanak a város szélső házai. — De tévedtem. Petri és Margitta közt már nincs be nem épitett, üres terület. Eggyé vált a két helyiség. Jobb lesz hallgatni — gondoltam. Rózsika nem margittai és még azt találja hinni, hogy nem ismerem meg szülővárosomat.

Az igazság, hogy sok minden megváltozott. Az autóbusz lassan kiürült, csak mi ketten maradtunk az utasok közül.

A sofőr hátrafordult és kérdő tekintetet vetett felénk. Furcsa szerzet ezek — gondolhatta. Idevalósiak és mégse ismerik ki magukat. — Hová akarnak menni? Elviszem magukat, ugyis üres az autó. — Köszönöm, — válaszolom. — Csak vigyen a végállomásig. Egyedül akarunk eljutni célunkhoz. Ezen a úton már mentünk egyszer kisérettel ,mikor deportáltak minket. Most egyedül akarjuk megtenni az utat. —

A végállomáson a „Margit" szállónál szálltunk le. Körülnéztünk, hogy mint juthatnánk el Feri bácsiékhoz. — Messze van a Rózsabokor utca? — kérdeztük, — de senki sem tudott válaszolni. Az utcaneveket, mint mindenütt a népi-demokrata országokban, megváltoztatták. Végre saját erőnkből megtaláltuk az utcát, mely külsőleg is alaposan megváltozott. Feri bácsi és Rózsi néni (azóta elhunyt, nyugodjék békében) kitörő örömmel fogadtak. Péntek délután volt, az asszonyok gyertyát gyujtottak, én meg szóltam Feri bátyámnak, hogy talán mennénk templomba. — Nincs már templom, fiam, minjan sincsen. Csak néhány zsidó van Margittán, kit itt felejtett a sors. De majd reggel mindent meglátok. —

Éjszakába nyúlt a beszélgetés és így csak késő délelőtt mentünk ki, hogy megnézzük a várost.

tanultak belőlük pernyévé lettek rég. Lesz még valaha, ki szent áhitattal kézbe veszi őket...?

Leültem és filmként pergett le előttem a mult. Hogy is volt képes ilyen impozáns zsinagógát emelni az akkoriban még kicsiny közösség. Nagyünnepekre a környéki balbószok beköltöztek Margittára, hogy minjánnal imádkozhassanak. Egy pillanatra beleéltem magam Kol Nidre este különösen megható hangulatába. A padlóra szórt friss széna illata töltötte meg a termet. A bejáratnál mindenki levetette cipőjét. Minden balbósz fehérbe öltözött és méteres gyertyát hozott magával. Egész gyertya-erdő volt a teremben, mikor felhangzott a Kol Nidre lélekből fakadó, lélekhez szóló melódiája. A Sechina láthatatlanul de érezhetően ott lebegett a bűnbánó gyülekezet felett...

Lakatra zárva, elhagyottan áll a zsinagóga. Egy, egyetlen egy zsidó maradt a városban...

Az 1945-ben hazatérők kis csoportja márványoszlopot állított fel a temetőben. Felirata: „Emlékezz, mi tett veled Amalek! Ne felejtsd! Megálltam a kiirtott hitközség kollektiv sírköve előtt és kérdeztem magamban: Lesz aki olvassa, lesz aki megérti a sorokat...?

Joszef Gorni (Pollak Laci) Binjamina

28 ÉV UTÁN ÚJRA MARGITTÁN

Nehéz szivvel ültünk fel Váradon az autóbuszra, mely Margittára vitt. Huszonnyolc év után eljöttem feleségemmel Erec Jiszraélből Romániába, hogy meglátogassam szülővárosomat és leboruljak őseim sirjain. Drága szüleim sirját ugyis hiába keresném az egész világon. Poraikat szerteszéjjel szórta a pusztulás vihara. Boldog ifjukorom emlékei merülnek fel a messze multból, de ugyanakkor szorongva gondolok arra, hogy abból, ami szép volt, nem maradt semmi, szinte senki sem...

Kinézek az ablakon, igyekszem koncentrálni, hogy felismerjem a tovatűnő tájat, az egykor oly ismerős vidéket, de valahogy minden

jöttek, gyökeret vertek. Hadd' emlitsem példának a natanjai Kleinmann családot. Velük azóta is kapcsolatban vagyok. A hosszú kommunista nevelés ellenére is zsidó értékekkel, Izrael szeretetével érkeztek meg. Margittán alig maradt zsidó.

Legyen ez a pár sor az én részem a Margitta és környéke hitközségeinek emléke megőrzésében.

Ávrahám Gavriél, kibuc Tel Joszéf

AZ ÖTVENÉVES TALÁLKOZÓ

Alijázásom ötvenedik évfordulójára megvalósitottam régi vágyamat és ellátogattam szülővárosomba, Margittára.

A viszontlátás lesujtó volt. Annak ellenére, hogy az egykori, nyáron poros, télen sáros utcák most kövezettek és rendezettek voltak — az egymást követő zsidó üzletek nélkül lesujtó látványt nyujtottak számomra. Mert zsidót csak két családot találtam a sok százból. Hol a forgalom zaja, a lüktető élet? Hiába kerestem, nyomát se találtam. Az egyik zsidó ismerősöm felesége felajánlotta, hogy elvisz egykori szülői házamba, ismerve annak román lakóit.

Ötven év távlatából minden kicsi és kopott volt. Az üzlethelyiség a szép, nagy üvegkirakattal lakássá lett alakitva, akarcsak a mozink és a nyomdahelyiség. A szivattyúskutat kerekes kúttá alakitották, megismertem a keréken a pesti öntőde nevét.

Bementem a szép templomunkba. Leültem apám hajdani helyére, hol harminc évig imádkozott. Rátettem kezem a stenderre, amelyre Weinberger rabbi az ünnepi drasa közben ráütött. Istenem, 54 évvel ezelött történt. Meghallotta, hogy alijázni szándékszunk és a gyülekezet előtt figyelmeztetett minket meggondolatlan lépésünkre.

A templom egyik sarkában volt felhalmozva a rengeteg szent könyv, mely a rabbik lakásának diszeként könyvszekrényeiket megtöltötte padlótól plafonig, faltól falig. A fóliánsok árván hevernek, kik

MARGITTÁN 1968-BAN

Tudomásom szerint én voltam az első Margittáról elszármazott izraeli, aki a második világháboru után a városban járt, mégpedig a sztalini időket követő enyhülés korában

Erdélyben születtem, nem messze Margittától. Auschwitz és Dachau után egyenesen hazajöttem, Erec Jiszraélbe és azóta is Tel József kibuc tagja vagyok. 1968-ban elutaztam meglátogatni egyetlen testvéremet, aki Margittán lakik és állami tisztviselő.

Szívfájdító volt látni a 35-40 főre zsugorodott kis közösséget, egy virágzó, nagy hitközség szomorú maradékát. Még ünnepen is nehezen jön össze minján ott, ahol a hívek ezrei a vallásosság, a Tóra és a világi tudományok terén egyaránt nevet szereztek községüknek, gyönyörű intézményeket teremtettek és éltettek. A kevesek is, akik megmaradtak, eltávolodtak a zsidóság értékeitől. Van aki meghajolt a renszer életfeltételei elött és felejt, ha tudott is Tórát, törvényt, zsidó életet; van, akinek már nincs mit elhagynia, mert már beleszületett a zsidótlanságba. Még Izraelről való ismereteik is sekélyesek, s amit hallottak felőle, az célzatos beállitottságu. De belül, a szive mélyén, mindegyik zsidó. Ugy éreztem, büszkék az országra, különösen a Hatnapos Háboru után. Büszkék Romániára is, az egyetlen a kommunista tömb országai közül, mely nemcsak hogy nem szakitotta meg kapcsolatait Izraellel, de egyre mélyiti azokat. Estéről estére egyhónapos ottartozkodásom alatt, valóságos előadásokat kellett tartanom a közösség tagjainak, kik első kézből akarták hallani mindazt, mi itthon történik. Mind eljöttek. A legmeghatóbb volt azoknak a fiataloknak a tudásszomja, akik már az uj rezsimbe születtek. Minden érdekelte őket, ami az ország jelenére és jövőjére vonatkozik.

Dicsekvés nélkül mondhatom, hogy a beszélgetéseknek megvolt az eredményük. Felébedt bennük valami és keresni kezdték az alija lehetőségeket. Néhány család már itt van közülük és mind megtalálta kenyerét, helyét és nyugalmát az országban. Fiataljaik a Cahal feladataiból, az idősebbek az alkotó munkából veszik ki részüket. Haza-

Soha hivatalos formában nem adták tudtomra, de nem is olvastam olyan rendelkezést, melynek értelmében megkülönböztető elbirálásban kell részesiteni a feliratkozott szülők gyermekeit. (Lehet, hogy azért, mert azokban az osztályokban, melyekben tanitottam, nem volt zsidó, vagy mert nem voltam párttag.)

Ettől az időtől kezdve ezeket a gyerekeket ugy kezelték, mint néhány évvel azelött a kulákok gyerekeit. A megérdemeltnél sokkal alacsonyabb osztályzatot kapták és ha valamilyen felvételi vizsgára jelentkeztek — kisérletük elve kudarcra volt itélve. Később hallottam, hogy a feliratkozott szülők gyerekeit kizártak az egyetemekről.

Jól emlékszem egy egészen kirívó esetre iskolánkban, egy Östreicher Gyuri nevű kisdiák históriájára. Az intézetünk dísze volt, a legjobb matematikus, mióta iskolánk létezett, aki mindeddig jutalomban részesült a vizsgákon. Csak az emlitett tanév végén, a jutalomosztó ünnepségen tudtam meg, hogy hirtelen felfedeztek nála sokkal jobb tanulókat és azok kapták a dijakat. A tanárok nem szégyelték kijelenteni, hogy éveken keresztül tévedtek megitélésében, mikor kitünő osztályzatokkal tömték a fiút. Mikor be akart iratkozni a liceum felső osztályaiba — elutasitották. Később Nagyváradon találkoztam vele, hol az inasiskolában tanult. De ez lett a sorsa minden „feliratkozott" gyermekének: a hetedik osztályban mind megbukott.

Mindez régen történt és nem könnyű itéletet mondani, de tény, hogy senki sem tiltakozott a megkülönböztetés ellen, azok sem akik talán megtehették volna. Nem tudom, hogy elérhettünk volna valamit ha protestálunk, vagy jobb, hogy hallgattunk.

De néha, ha azokra az időkre visszagondolok — szégyelem magam . . .

Weisz György, Jeruzsálem

őrzött „drága kincset", a piros könyvecskét. — Mindenki meghatottan nézte, de senki sem szólt az érdekében.

Miután elhagyta a termet, az okos Flora „merő jóindulatból" ujabb javaslatot tett: „Mivel Spitz alapszervezeti titkár volt, nála van az irattár, az utolsó ülésről készült jegyzőkönyv és a tagdijak. Félő, hogy kiszolgáltatja azokat az ellenségnek. Javaslom, hogy kisérjük el a lakására és vegyük el tőle.." Két megbizható párttag utána iramodott a kizárt titkárnak, hogy végrehajtsák a határozatot.

Nehéz elmondani, hogy mit éreztünk akkor mi, a többi zsidó. Nem tudtuk, hogy ki lesz a következő áldozat, de megértettük, hogy előbb-utóbb mindannyiunkra sor kerül . . .

Hát érdemes volt? . . .

Kleinmann Aharon

FELSÖBB OSZTÁLYBA NEM LÉPHET . . .

Az 1957-1961-es években Margittán dolgoztam, mint az akkor létesitett liceum matematika és fizika tanára. Kollégáim ugy viselkedtek, mintha nem tudnák, hogy zsidó vagyok. Nagyon is elfoglalták őket az apró intrikák, no meg a nemzetségi ellentétek, amelyek két táborra szakitották a tanári kart: magyar és román csoportra.

A zsidó tanulók száma jelentéktelen volt az iskolában, mert a mi gyerekeink áldozatul estek a náci gyilkosoknak és igy általában nem okoztak problémát. Azonban 1958-ban megváltozott a helyzetünk.

Októberben egy hirdetés jelent meg a nagyváradi milicia (rendőrség) helyiségében, mely tudtul adta, hogy mindazok a zsidók, akiknek szándékukban áll kivándorolni, két héten belül beadhatják ezirányú kérvényüket. Ettől kezdve a zsidókat két kategóriába sorolták: feliratkozottakra és azokra, akik nem kértek kivándorlási engedélyt. Rólam, valamilyen véletlen folytán, csak négy év mulva derült ki, hogy feliratkoztam és igy a második kategóriába sorolták.

„kiszúrni". Ez, ahogy értesült a dologról — ma sem tudom megérteni, hogyan merészelte — megszökött.

Szünet után észrevették, hogy Fried hiányzik. A vezetőség nem jött zavarba. Nem fontos hogy ki, de bűnbak kellett és lehetőleg zsidó. Rövid tanácskozás után Spitz Jóskára esett a vezetőség választása. Felszólitották, hogy mondja el az életrajzát. Az elmondottakból kiderült, hogy a csodás módon életben maradt négy Spitz testvér: Sanyi, Jóska, Emil és Olga — örököltek egy ócska cseplőgépet egyik, Auschwitzban elpusztult, nagybátyjuktól.

Eszerint — kérdezte az elnök ravaszul — Spitz elvtárs, mi is a maga társadalmi háttere?

Jóska, mit is felelhetett, megmondta az igazat: Kispolgári.

Erre aztán felzúdult a tömeg: Micsoda? Kispolgári? Ki céplőgépet örököl, az csak kulák lehet.

Egyik felszólalás a másikat követte. Rég elfelejtették Lukát és Teohárit. Csak egy dolog volt fontos a közönség számára: Spitz társadalmi háttere és ezáltal politikai kivégzése. Spitzet egyhanguan kuláknak minősitették.

Végül a mindenre felhasználható, fél-analfabéta Flora Sanyi tett javaslatot: „Hát, elvtársak, ha ű kulák, akkor nincs helye a pártban." Ujabb felzúdulás támadt: Kivele! Osztályidegen! Befurakodott áruló! Elhajló Fassiszta! Cionista! — kiáltások röpködtek a levegőben.

Igy történt, hogy a párt alapszervezeti szabályával ellentétben a gyűlés egyhangulag megszavazta annak a Spitz Jóskának a kizárását, aki a pártot 1945-től kezdve hűségesen, sőt tulzott hűséggel, szolgálta. És ha már szabályellenesen jártak el vele szemben, nem álltak meg a kizárásnál. Felszólították Jóskát, hogy tegye le az asztalra a párttagsági könyvet (bár ezt csak a tartományi pártbizottság jóváhagyásával tehették meg). De mit számitott mindez, ha egy zsidóról volt szó? Jóska kiment az elnökségi asztalhoz, kigombolta ingét és egy spárgán függő kis vászonzacskóból kivette reszkető kézzel a féltve

szokat mint mi, végleg elkeserítettek azzal, hogy nem kerülünk ki élve a vallatóink kezéből. Legjobb esetben Szibériába deportálnak. Mert szerintük az oroszok elve az, hogy inkább vesszen el húsz ártatlan, mint hogy egy gyanus kicsusszon kezeik közül. Legnagyobb csodálkozásunkra egy hetes vallatás után elengedtek minket azzal a feltétellel, hogy azonnal elhagyjuk a várost és lemondunk küldetésünkről.

Mint később kiderült, csodás megmenekülésünket a zsidó tolmácsnak köszönhetjük, aki értesítette a hazatért helybeli zsidókat sorsunkról. Ezek azonnal közbeléptek és összeköttetéseik révén sikerült kiszabaditaniuk minket börtönünkből.

Joszéf Marom (Mezei)

HÁT ÉRDEMES VOLT, TESTVÉREK?

1952 egyik vasárnapjára aktiva-gyűlést hívott egybe a rayon pártbizottsága. Résztvettek: a bizottság tagjai, az alapszervezeti titkárok, a községi néptanács elnökei, a vállalati és állami mezőgazdasági egységek igazgatói, falusi kollektivák elnökei. Vagy ötszáz ember szorongott a nagy gyűlés-teremben.

Sejtettük, hogy miről lesz szó, ugyanis a sajtó néhány nappal azelött leleplezte a „jobboldali elhajlók áruló csoportját", élén Luca, Pauker és Teohari elvtársakkal.

A gyülés vezérszónoka Lukács Péter tartományi titkár volt. Közel háromórás előadásában irgalmatlanul lerántotta a leplet az árulókról, hangsúlyozva, hogy azok támogatói megtalálhatók az ország politikai, gazdasági meg a kulturális életének minden ágában, a lakósság minden rétegében.

A gyülés résztvevői közt legalább 20-25 zsidó is volt. A szünet alatt azon töprengtünk, hogy ki lesz a tisztogatás helyi áldozata.

A mindenkori „jó ez a zsidóknak?"-kérdés volt ajkainkon. Valahogy kiszivárgott, hogy egy Fried nevű albisi zsidó fiút akarnak

AZ ÉLET UJRA KISARJAD

EGY MEGHIUSULT KÜLDETÉS

Nemsokkal azután, hogy visszaérkeztünk Margittára, 1945 elején, értesültünk, hogy a nagyváradi Joint egy húsztagu csoportot szervez a már visszatért erdélyi zsidóság megsegitésére. Minden körzetből kértek egy-két fiatalembert, olyanokat, kik ismerték a helyi körülményeket. Szabó Béla és én jelentkeztünk Margittáról. Az volt a feladatunk, hogy a front-vonalakon keresztüljutva keressük meg az Auschwitzból .s a munkatáborokból már hazaérkezetteket, informáljuk őket a kezünkben levő anyag alapján hozzátartozóik sorsáról és anyagi támogatásban részesitsük a rászorulókat.

Alapos előkészités után, kezünkben a megfelelő többnyelvű papirokkal, melyeket a váradi orosz kommandaturától kaptunk, útnak indultunk. A vasuti forgalom épp hogy megindult, de személyvonatok még nem közlekedtek. Nyitott tehervagonokban utaztunk a kemény télben. Egy hét után kifagyva érkeztünk meg Ungvárra. Ott kis csoportokra oszolva kellett nekivágnunk feladatunknak.

Fáradtan és fagyoskodva legalább egy éjszakát akartunk tölteni fűtött szobában és meleg ágyban. És ekkor következett be, mire lidérces álmainkban sem gondoltunk volna: az oroszok, akikben a zsidó nép elsőszámu szövetségesét láttuk és akiknek mielőbbi megérkezéséért imádkoztunk — letartoztattak. Alig feküdtünk le, dörömböltek szállodai szobánk ajtáján, elvették iratainkat és bekisérték a város hirhedt börtönébe. Fenyegetések és átkozódások közepette vallattak naponta többször, hogy valljuk be, melyik nyugati hatalom számára kémkedünk, milyen helyi kémekkel állunk összeköttetésben és mi jövetelünk igazi célja. Hiába magyarázkodtunk és mondtuk az igazat — nem hallgattak ránk. Cellatársaink, akik jobban ismerték az oro-

Egy szép napon aztán megérkezett a táborba Izsák Sanyi és Braun Tibi. Ők már Margittáról jöttek, hogy hazaszállításunkról gondoskodjanak. Néhány nap mulva már vonaton ültünk útban Románia felé. Szima nővérem, ki akkor már férjnél volt, várt rám a nagyváradi állomáson. Szegény nővérem, nemsokkal azután, a lágerben szerzett betegségben meghalt.

Margittán senkit sem találtam az enyéim közül. Tanácstalanul, kábán róttam a város utcáit, nem találtam helyemet sehol. Boldogtalanságomban Schőn Klári és Gyula karoltak fel. Magukhoz vettek és bár nekik sem volt semmiük, igaz szivvel mondták: mig nekünk lesz egy falat kenyerünk, a fele mindig a tiéd. Náluk találtam újra otthont, náluk laktam jól először hazai étellel, náluk mondtam először áldást olyan kenyérre, melyet nem öntöztek könnyeim. Örök hálával tartozom mindkettőjüknek.

Franck Chájjim

EGYEDÜL MARADTAM

Még tizennyolc éves sem voltam, mikor édesanyámat nővéreimmel és a többi margittai zsidóval elvitték a nagyváradi gettóból. Elindultak a szenvedések útján ismeretlen cél felé. Pár napos szörnyű utazás után a pokol tornácán találták magukat, az auschwitz-i állomáson... Én magam Pesten bujkáltam, de december 4.-én engem is deportáltak.

1945 április 13.án szabadultam fel társaimmal Németországban. Pár nap mulva két nő jelent meg táborunkban. Zsidó testvérek voltak, tegnap még Haftlingek, mint jómagam. Hozzátartozókat, rokonokat, barátokat kerestek nálunk. Elmondták, hogy Salzwabelből jöttek a nagy munkatáborból, ahol vagy kétezer nő maradt életben. Kérdeztem tőlük, vannak közöttük margittaiak? — Sokan — válaszolták, de neveket nem tudtak mondani. Négy nővéremet deportálták. Fiatalok voltak és igy joggal remélhettem, hogy megtalálom őket, mert, Istennek hála, nem sikerült a náci ördögöknek mindannyiunkat elpusztitani. Másnap motorkerékpárt szereztem és elrobogtam a tőlünk vagy száz kilométerre fekvő táborba.

Először Lichtmann Annussal találkoztam, majd Schön Klárit láttam meg. Azonnal felismertük egymást. Hamar elterjedt a hir, hogy egy margittai fiú jött a táborba és már is köröm sereglettek a városombeliek, köztük Glück gyógyszerész felesége, Dr. Goldbergerné és mások. De nővéreim közül egyet sem találtam.

Néhány hétig ott maradtam.A tábor előbb amerikai, majd angol fennhatóság alá került. Végül bejöttek az oroszok. Közben gyarapodott a margittai kolónia (néhány hétig az egyedüli férfi voltam). Ide került a két Rosenfeld fiú, Jenő és Duci, Strolich, a pék és a három Steiner lány: Beilu, Lili és Magda.

Az oroszok nem tettek különbséget köztünk és gyilkosaink közt. Úgy dolgoztattak minket, olyan teljesítményt követeltek tőlünk, mint rabtartóink, a németek. Szerencsénkre, nem sokkal később, hatásos intervenciók eredményeképpen, Bergen Belsenbe vittek át bennünket, az angol megszállási övezetbe.

krematoriumba. Csak azt nem tudom, mi volt a bűnünk és drágáink bűne. Pihenés nem volt és hogy leraktuk a fát, máris hajtottak vissza a munka folytatására. Egy ilyen alkalommal egy másik nőcsoport ment el mellettünk. Még meg volt a hajuk és hollandul beszéltek egymás közt. A két lágert elválasztó kapunál egy 10-12 év körüli kisfiú állt. Ő nyitotta és csukta a kaput. Csodaként figyeltem a sovány, fázós kis emberkét, mert az ő korosztályából nagyon nagyon kevés maradt életben a szelektálás után. A kapunál egész közel kerültünk az említett hollandul beszélő nőkhöz. Egyszerre csak velőtrázó sikoltások hangzottak a csoport irányából. A kápónőnk megállt és mi is vele. Mi történt? Egy holland asszony kiugrott a sorból és a kis kapus-gyerekhez rohant, aki a közeledőt felismerve ugyancsak kitárt karral szaladt az anyja felé. A kettő zokogva ölelkezett össze, szinte eggyé váltak és gondolom legszivesebben ott haltak volna meg együtt, egymás karjaiban a váratlan találkozás boldogságában, a körülmények szörnyüségében. Ott álltunk és néztük őket és szivünk megdermedett a fájdalomtól.

Ám a viszontlátás csak pár pillanatig tartott. A kápónők hamar magukhoz tértek meglepetésükből, odarohantak a kettőhöz és erőszakkal elhurcolták az anyát gyermekétől. Ma is fülemben csengenek a szerencsétlen nő sikolyai. Látom, amint a kápónők karjai közt hátra-hátra néz zokogó kisfia felé.

Minket azonnal tovább hajtottak. Lehajtott fejjel, szó nélkül mentünk, bár úgy éreztük, hogy kiabálnunk kell a fájdalmunkban, mely marokra fogta szivünk. De csak könnyeink hullottak s folytak végig elkinzott arcunkon. Mikor a második szállitmányt a kapuhoz vittük, már nem volt ott a kisgyerek. Az anyáról sem hallottunk többé semmit. Ki tudja, találkoztak e még a földön, a siralom völgyében. Talán csak ott látták viszont egymást, hol örök béke honol, melyből nincs kizárva, sőt diszhelyet foglal el, ki oly hosszan, oly sokat szenvedett a földön — a zsidó.

Wollner Ráchél, Afula

Nem törődtem már a fájdalommal. Ábrándokba merülve szinte láttam lelki szemeimmel ellenségeink pusztulását és közeledő szabadulásunkat.

Másnap reggel újra Zaehlappel és utána menetelés a szomszédos municiógyárba. Öreink, felügyelőink szemében szikrázott a gyűlölet. Mintha ők is úgy érezték volna, hogy a bombázások és a mi szenvedéseink közt van valami tikos, misztikus kapcsolat...

Három hónappal később felszabadultunk és visszamentem barátnőimmel Margittára abban a reményben, hogy találkozok valakivel az enyéim közül...

Kiss Hadassza

MEGRÁZÓ TALÁLKOZÁS AUSCHWITZBAN

Már harminckét éve, hogy felszabadultunk, de a vészkorszak rémségei ma is kisértenek. Nem tudunk, de nem is szabad felejtenünk.

Hét hétig voltam az auschwitzi táborban, de ez a rövid időszak egy örökkévalósággal ért fel. Egy nap kora reggel a sorakozó után egy kapónő összeszedett mindenkit, akit csak talált, „munkára", köztük engem is. Munkánk abból állt, hogy fagyökereket kellett kiásnunk és átszállitanuk az „A" lágerből a „B" lágerbe, a krematóriumhoz. Pokoli nehéz feladat volt, embertelenül hajszolták minket, gyenge nőket, akik hasonló munkát nemcsak hogy nem végeztünk, de nem is láttunk életünkben.Kettesével cipeltük a nagy fagyökereket. Bőrünk felsebződött, majd leszakadt a vállunk, de megállnunk egy pillanatra sem volt szabad. Ki ellankadt, kegyetlenül csattogott a hátán a kápónő bőrkorbácsa. Az egész kínszenvedés emlékeztetett egy gyerekkoromban hallott mesére: Jaj annak, aki rossz fát tesz a tűzre ezen a földön. A túlvilágon a pokolba kerül, hol is magának kell cipelnie a fát a tűzhöz, melyben megégetik. Nos, itt a lágerben, még ezen a világon megvalósult, mit gyerekkorunk rémmeséi igértek. Szeretteinket égették el azzal a tüzelnivalóval, melyet mi cipeltünk a

lent az oberscharführer meglátott amint eliszkoltam a vályutól. Odasietett hozzám és kezében korbácsa pulykavörös arccal orditozta az arcomba: Hogy merted?! Hogy merészeltél...?!

Közben megsuhogtatta korbácsát és teljes erővel rámsujtott. Nem egyszer és nem kétszer. Tizenyolcat számoltam és emlékszem, hogy azt mondtam magamban: — Többet nem birok el. De úgy látszik, hogv a kinzóm is elfáradt, mert belémrugott és otthagyott a jeges földön. Társnőim bevittek a barakkba, de feküdni sem tudtam, anynyira fájtak a véraláfutásos hurkák a testemen.

Az éjjel a szövetségesek a szomszédes Leipziget bombázták. Mintha csak én utasitottam volna őket, hogy bosszulják meg szenvedéseinket.

kács naponta két vödörrel önt elébük a vályuba s a jóllakott kis malacok mindig hagynak valami ételmaradékot a vályu alján. Paradicsom, sárgarépa, krumplihéjak, káposztalevelek — megannyi elérhetetlen inyencfalat! Déli szünetben a konyha felé járok meglátom a vályut és összefut a nyál a számban. Hirtelen egy vakmerő ötletem támadt: megszerzem a maradékot, elvégre a tizenkilencedik születésnapomat „ünneplem" ma. Jóllakok és megkinálom a barakk-társnőimet is. De gyorsan kell cselekednem, különben belefagy a zöldség meg a lé a vályuba.

Tudtam, hogy tettem lopásnak számit és példás büntetésben lesz részem, de a lázadás, az ellenállás szelleme úgy hatalmába keritett, hogy nem hallgattam a józan ész szavára. — A tett halála az okoskodás, ne habozz Hadassza! — harsogta fülembe a lázadás szelleme. Eszembe jutott, hogy gyermekkoromban a margittai Berettyo partján álltam és azon töprengtem, hogy lehetne hamar megtanulni úszni. Ugorj be, a kényszer megtanit — biztattam magam. Barátaim is bátoritottak: ha elmerülsz, kihúzunk a vizből. De ki ment meg a büntetéstől, ha itt lopáson kapnak? Senki Hogy miért vállaltam hát tudatosan a kockázatot? Be kellett bizonyitanom magamnak, hogy minden megfélemlités ellenére is megmaradt a szivemben az önálló akarat szikrája, hogy nem sikerült a náciknak lélektelen robotot csinálni belőlem.

A „Lófogú" a szomszéd barakk asszonyait számlálta. A legszadistabb SS felügyelőnőt neveztük igy nagy kiálló fogai miatt. Titkos vágyaim egyike volt, hogy felszabadulás után egy kővel kiverem nagy lófogait. De akkora kővel, amilyennel ő dobált minket, ha nem dolgoztunk elég gyorsan.

Szóval, mint emlitettem, a „Lófogú" a szomszéd barakkot számolta és nem figyelt ránk. Lélegzetvisszafojtva odasettenkedtem a vályuhoz, kezemben a literes bádogcsésze. Gyorsan bekaptam néhány nagy marékkal a moslék sűrüjéből, megmeritettem a csészét, helyemre szaladtam és továbbadtam a drága zsákmányt.

Valóban drágán fizettem a zsákmányért. Az irodaajtóban megje-

Szüleimről és Gitta hugomról itt nem irok. Emléküket szivembe zárva őrzöm, akárcsak Feigi, életben maradt hugom...

Lea Jákov, szül. Salamon Ilonka

SZÜLETÉSNAP

Édesapám, reb Neta Ozér Klein 1925 végén Erec Jiszraelbe utazott, otthon hagyva feleségét és két fiát. Körülnézett az akkor még koldusszegény, sivatagos országban s szive megtelt szánalommal az elhanyagolt föld iránt. Dolgozott épületen, követ tört, utat épitett és minél nehezebb volt a munka, annál inkább megszerette Erec Jiszraélt. Írt haza, hogy családja is jöjjön utána. De anyám, aki akkor állapotos volt velem és anyám családja féltek a nehézségektől és addig kérlelték leveleikben, mig apám, szomoruan, de visszajött Romániába. Én akkor születtem, mikor ő még nem volt otthon és kivánságára a nálunk nem használatos de Erecben divatos Hadassza nevet kaptam. Bizony, ha megb. anyám akkor nem makacskodik, akkor most nem ilyen keserű születésnapi élményre emlékezném...

1945 februárjában egy Leipzig melletti táborban voltam sok ezer magyar zsidó deportálttal. Villanyárammal telitett drótkerités, megfigyelő tornyok, fegyveres őrök, betanitott vérebek gondoskodtak arról, hogy senki meg ne szökhessék. De a német rend és alaposság megkövetelte, hogy naponta kétszer megszámolják a népet. És ezek a Zaehlappelek, mikor is mozdulatlanul kellett állni az udvaron a csikorgó hidegben órák hosszat — rosszabbak volta, mint maga a kényszermunka.

De hidegnél is jobban kinoz az éhség. Enni, rágni, nyelni sokat és jót — nem tudsz másra gondolni, folyton csak erről ábrándozol. De hiába. A magad nyomorúságos porcióján kivül csak a disznóknak szórt moslékot látod. De az is elég, hogy kihozzon sodrodból.

Az Oberscharführer malacokat nevel a konyhamaradékon. A sza-

MI LESZ A CICÁVAL?

Természetemnél fogva nem szoktam zúgolódni. Ha nem tudok változtatni rajta — beletörődök a sorsba.

De a nagy tragédia után nem voltam képes tudomásul venni a történteket. Harcoltam magammal, hogy a Teremtő akaratába beletörődhessek. Megpróbáltam felejteni, mindent kitépni emlékemből. Nem a drága szüleim és testvérem emlékét, hanem a környezetet, melyben felnőttem és éltem, szülővárosomat, Margittát. Irók és költők minden időkben ódákat zengenek szülővárosuk szépségéről. Én a közömbösség falai mögé menekültem az emlékek elől.

Hogy megkaptam az emlékkönyvvel kapcsolatos felhívást, mégis elhatároztam hogy irok pár sort.

Margitta híres volt a jesivájáról. Megboldogult apám, Avrum Maise Salamon, majd sok évvel később öcsém. Simon Noach, szintén ott tanultak. A nőegylet lelkes tagjai egymással versengtek, különösen az ünnepek és a tél beállta előtt, hogy a rászorultakon segitsenek Emlékszem a szegény lányok kiházasitását elősegitő „Hachnaszát Kalá" munkásságára. Mi lányok Freimann néni irányitásával gyüjtöttünk. Egy lei az alapnak minden héten, mindekitől! — volt a jeszavunk. Kis hitközségünk, mintha jóléti állam lett volna, olyan szervezetten vitte a szociális gondoskodás ügyét.

Visszagondolva gyermekkoromra, szeretettel őrzöm tanitónőm, megboldogult Goldmann kisasszony emlékét, ki a betűk csodás világába bevezetett. Milyen szépek voltak a péntek esték, mikor még együtt volt az egész család. Ösztönszerüen kerültük a fenyegető veszély gondolatát és igy villámcsapásként ért minket a pusztulás. Elhurcolásunk napján, mielött kiléptünk a kapun, eszemben jutott, hogy a macskánk a lakásban maradt. Istenem, a bezárt lakásban éhen pusztul a cicánk! Engedélyt kértem és kaptam, hogy kiengedhessem az udvarra.

katonák beszögezték az ajtókat, ablakokat és a bezárt testvéreink ott pusztultak éhen. Borzalmas volt hallani halálhörgésüket, de még rémesebb volt látni a nyilasok és lakósság ngy részének kárörvendő, állati vigyorgását. Ujból megjelentek a hullaszállitók és további tömegsírok teltek meg ... Ott pusztult el a szegény, mindig mosolygó Darvas Vili Szatmárról, Dr. Reich orvos és Spitzer Jasa hegedűművész Husztról. De ki tudná felsorolni mind az áldozatokat.

Március végén egy éjszaka hirtelen rengeni kezdett a föld, dörögtek az ágyuk, kattogtak a géppuskák és a Sztalin-gyertyák nappali fénybe boritották az éjszakát. Az oroszok közeledtek. Gyilkosaink reszkettek a félelemtől, csak minket nem rémitett a bombázás. Megcsillant előttünk a szabadulás reménye.

Másnap kiüritették a falut és aki csak mozogni tudott hajtották nyugatra. Velük ment szegény Friedlender Benci is, bár alig tudta vonszolni magát. Leült egy árok szélére és ott helyben főbe lőtték. Mi néhányan ott maradtunk egy pajtában. Alig hogy besötétedett, menekülő nyilasok csak úgy vaktában belőttek az ablakon. Ott kapott halálos találatot unokatestvérem, drága barátom, Salamon Simon Noách.

Reggel aztán Blau Szilágysomlyóról és a szegény naiv Dr. László pesti rabbi bementek a faluba, hogy panaszt tegyenek a hatóságoknál. Néhány órával később már ők is a halottak közt voltak. Simon Noach-ot velük együtt a pajta udvarán temettük el.

Másnap reggel megjelentek a szovjet csapatok előőrsei. Mehettünk amerre csak akartunk. Akit nem hurcolták orosz fogságba, az élve haza került. A nyugatra hurcoltak közül csak két margittai jött haza: Schön Lajcsi és Preisler Bumi.

Kleinmann Aharon

hisz' ki kért akkoriban számon pár tucat agyonvert, vagy lelőtt zsidót?

Ástuk naponta a tömegsirokat; egy sor elesett testvérünk, egy sor föld volt a napi normánk.

Az emberek nagyrésze akkor már mezitlábas volt, de úgy ahogy voltunk, félig megfagyva, ki kellett vonulnunk. Voltak, akik ledobták rongyaikat és igy meztelenül nem lehetett őket a falun keresztül hajszolni. De aki nem ment dolgozni, az böjtölhetett egész nap.

Ekkor fedeztük fel hogy miként lehet „ötórai teá"-hoz jutni. Ugyanis ös óra tájt öntöttek ki a parasztok a moslékot az udvaron levő vályukra. Kiéhezetten csaptunk le a moslékra és üres konzerv dobozokkal meritettünk a meleg szennyvizből, melyben mindig akadt krumplihéj meg egy-egy darab szalonnabőr. Ide juttattak u.n. „emberek" — embereket! Sajnos, a parasztok hamarosan észrevették, hogy a ',disznó" zsidók megdézsmálják az ő disznaik élelmét és igy be kellett szüntetnük ezt a kiegészitő táplálkozást. Egy szép napon aztán, nem birván tovább az éhezést, kockáztattuk az agyonlövetést is, de kijártunk a faluba kéregetni. Konzerv-dobozunkkal a kezünkben házról házra jártunk és könyörögtünk egy kis ételmaradékért. A falusiak többsége ránk uszitotta a kutyákat, de még azokban az embertelen időkben is akadt néhány emberségesebb paraszt, aki odalökött a rongyokba öltözőtt, tetves zsidóknak egy karéj kenyeret. Örök hálával gondolunk a jegyző úr öreg házvezetőnőjére, aki ha senki sem látta, meleg levest öntött csajkánkba.

Köben aratott a „flekk", ötvenével szedve napi áldozatait. Ritkultak soraink, szaporodtak a tömegsirok.

Február közepe táján megjelent a körletünkben az u.n. egészségügyi nyilas testvér és a következőket hirdette ki: — Jelentkezzék, aki betegnek érzi magát. Tiszta kórházba visszük, fertőtlenitjük és meggyógyitjuk. — Sajnos, sokan bedőltek ennek az előre megfontolt gyilkossági tervnek. Ezeket szekerekre rakták és elvitték a hirhedt Ilona-majorba, ahol nem volt semmi más, csak rothadt, tetves szalma. A

férfiak, az ártatlan gyermekek, hisz még csecsemőknek sem irgalmazták a vadállatok.

Isten, ne hadd bosszulatlan vérüket!

Kleinmann Tibi (Toronto)

HIDEGSÉG

Már a falu nevétől ránk fagyott a halál-verejtéke. Mai napig is borzongás fog el, ha csak rá gondolok.

Kassáról érkeztünk oda, tíz napi utazás után, mi, ezerötszáz zsidó muszos. Sokan közülünk már megjárták Ukrajnát, mások csak Galiciáig jutottak. Volt aki az ország belterületén kinlódta végig a munkaszolgálatot. Legyengülve, meggyötörve testben és lélekben, egyik másikunk szinte ruha nélkül, meleg takaró hiján szálltunk le 1944 karácsonyának estején a keresztény „szeretet" ünnepén, a vagonokból Mintegy vezényszóra mindenki lehasalt a sinekre s elkezdte a havat nyalni. Ha már napok óta éheztünk, legalább szomjunkat akartuk oltani.

Ötven-hatvanad magammal egy pajtában kaptunk szállást. Még szalmát sem hintettek a jéghideg földre. A Fertő tó melletti falvak főleg nádat termelnek és első éjszakánkat ezen a nád-almon töltöttük. Reggelre csupa fájás voltunk a szurós nád okozta sebektől. De azért ki kellett vonulnunk a húszfokos hidegben tankcsapdát ásni a derékig érő hóban. A műszaki munkálatokat a Todt-emberek vezették. Felügyeletünket 16-éves nyilas suhancokra bizták, akiket bokát verő, régi, cári puskákkal láttak el. Néhány száz méteres hoszszuságban sorakozott fel a nép. Ki csákánnyal, ki lapáttal piszkálgatta a fagyos földet, mely az éles vasnak sem engedett. A nyilas kölyköknek persze akadt szórakozás bőven. Ránk vadásztak a nyomorultak és egy-kettőre véres testtel bukott fel néhány bajtársunk. Igy aztán esténként a haza vánszorgó mentetoszlopból halotti menet lett. A „srácok" ezt a „játékot" kockázat mentesen űzhették velünk, mert

A sorban most szegény, azóta megboldogult Grünfeld keze szoritja meg kezem. Az út szélén észreveszi öreg szüleit. Mi mehet végbe a félkaru Grünfeld bácsi lelkében, mikor a sárga karszalagos munkásszázad elvonul az utcán előtte, az első háboru hadirokkantja elött? Ez a hála, magyar haza?!

Balsejtelemmel tekintünk a nagytemplom felé. Kellemes csalódással látjuk, hogy azt nem gyalázták meg annyira, mint a bét midrás épületét. A Mahariac templomába „csak" lószerszámokat és nyergeket hordanak be a honvédek. Nem hallatszik a sachrit ima csendes mormogása, gyermekeink csilingelő hangja. Lejzer samesz rendreutasító hangja helyett mocskosszáju tisztek káromkodását hallani belülről. Kiabálnak a legénységgel.

Brüder Móric üzletéhez érünk. Vigyorogva bámészkodik ránk a kis Weizer. Valamikor szabósegéd volt, most egyenruha kereskedő. Üzlete ajtaján ott csüng a kis tábla: Zsidókat és kutyákat nem szolgálunk ki." Nem birja szó nélkül elviselni, hogy élő zsidókat lát a városban. — Na, mi van, jönnek vissza a zsidók? — kiáltja felénk. Ő már persze tudja azt, amit mi még sejteni sem merünk . .|.

A kóser vendéglőben is dőzsölnek, rólunk szól itt is az ének: „Zsidó, zsidó, hej te kutya zsidó, mit keresel itt, az anyád istenit?."

Ujra remegés fut át sorainkon. Béla nagyszüleinek házához értünk. Ernő is fehér mint a fal. Váratlanul egy utcakanyarból előbukkan Weisz néni, kezében üres kanna. A kora reggeli órában jött ki a házból, hogy vizet hozzon. Fal mellett megy óvatosan, hogy ne keltsen feltűnést. De hiába. Posan, a leveneoktató meglátja és ráordít: — Hát még mindig van itt zsidó?! —

A Fazekas utcán Czeiger Márton boltjához érünk. Mezei Jóska jobbra tekint. Hátha a saroknál felbukkan valaki? De hiába. Minden néma, kihalt. Nincs már élő zsidó Margittán. Csak két kivételezett hadirokkant és családjuk maradt.

Elpusztultak a jámbor öregek, a jóságos anyák, a szorgalmas, derék

Egy sarokkal odébb reb Smelke Klein, a halmi rabbik ivadékának háza bukkan fel. Kihajított bútorok... összetört sörös hordók... Jobbra pillantunk, a Malom utcára. Üres. Weisz Dávidektól, egészen a sörös Hellerig sehol senki. Hová lettek az utca lakói?

A Körtvélyes utca közepén füstölög a Fekete-udvar. A „hazafiak" nem találtak mást, csak rongyokat. Bosszúbol azt égetik.

— Balra! — ordít a szolgálatvezető őrmester.

Szembe velünk Erdély legmodernebb mikve-je. Kitört ablakszemei vakon merednek reánk. Falain mocskos, gúnyos, anyáinkat gyalázó feliratok. Az épület kripta-szagú és sötét. A villany berendezést is megrongálta valaki.

Alig néhány héttel ezelőtt még a kora reggeli órákban seregestül jöttek a zsidó férfiak megmerítkezni, hogy megtisztulva kezdjék a reggeli imát. Bezzeg a bét hamidrás nem ilyen csendes és kihalt. Lovak nyeritenek benne, s a kettétört frigyszekrény helyébe jászolt tettek. Istállót csináltak az Isten házából, hol már pirkadatkor megkezdődött az ima, a tanulás! Hol van reb Zıml? Már nem ül ott délig tfilinnel a fején, taliszba burkolva. És hol van az ifjú nemzedék?

A Talmud Tóra épületben, hol ezelött ilyenkor négy melaméd oktatta a gyereksereget — most piros lámpa ég. Részeg bakák és a helybeli „széplányok" mulatoznak. A léckerítés mögül, átellenből, az ifju Galgóczi kaján képe vigyorog felénk. Ö tudja mire gondol...

Még egy perc és máris a főutcán vagyunk. Több mint száz zsidó üzlet rolója zárja el előlünk a titkot, hogy hová lettek a mieink.

Hiányoznak a tulajdonosok és garázdálkodnak keresztény szomszédok. Itt-ott kosarak, egy-egy bőrönd hever szétszórva az uttesten...

Megyünk tovább és szivem megremeg. Persze, az út házunk elött vezet el. Feldheim nagypapa nem áll a kapuban. Szorgalmas apám nem siet kinyitni a boltot. A nagy udvar felől fény világlik. A kapun keresztül látni a kemencét az udvar közepén. Oda hordják az S.S. legények a környékbeli zsidók feldarabolt bútorait.

VESSZŐFUTÁS

1944 március 19.-én bejöttek a németek. Áprilisban munkaszolgálatra rendelték az 1923. korosztályt.

Május 9.-én hurcolták el az utolsó zsidókat Margittáról.

Június elején egy msz. század érkezett Margittára, köztük öten 1923.-ok, a város szülöttei, akiket csak pár nappal a gettózás előtt vittek munkaszolgálatra szüleik házából. Ezek:

Kleinmann Tibi, Toronto.

Grünfeld Miksa z.l., Bnej Brák.

Weisz Ernő, Petách Tikva.

Szabó Béla (Albi), Haifa.

Mezei (Marom) Jóska, Haifa.

*

Nyári hajnal... Huszonnégy órai utazás után a „Hat ló, negyven ember" felirással ellátott mozgó szálloda végállomásához érkeztünk.

— Kiszállni, négyesével sorakozó! — töri meg a csendet a keret „udvarias" ordítása.

Kikecmergünk a vagonokból, széjjelnézünk és nem akarunk hinni a szemünknek. Hogyan? Lehetséges? Hisz' ez a margittai állomás! De hol vannak a rendszerint hajnali vonattal utazó zsidók? Hova tünt Schlinger bácsi? Miért nem szalad elénk Lajcsi a csomagokért?

Hiába töprengünk, csak nehezen értjük meg, hogy a zsidótlanitott Margittára érkeztünk. Merre vannak a mieink?

Felsorakozunk, mi margittaiak egy sorba állunk és szívszorongva várjuk, hogy milyen kép tárul majd szemünk elé a városban. Izgalmunk lépésről lépésre fokozódik.

Már elérjük az első sarkot. Berkovics bácsi korcsmája felől duhaj kiáltásokat hallunk. Isszák a legények a zsidó potya-borát. Ordítoznak a Koltárok, a Bajdikok, a Florisok. A divatos nótát fujják: „Kinek zsidóján a babája — kössön kötelet a nyakába!"

Szegény reb Jajszéf. Hetven évig gürcölt, sakterskedett, a környék legnépszerűbb mail-ja volt. Vajon hová lett?

áll, a csendőröknek és a kijelölt zsidó elöljáróknak feltétlen engedelmességgel tartozik.

ELHELYEZÉS

Mindenki csak a számára kiutalt házban és szobában lakhat. Ébresztő 6 órakor, takarodó 20 órakor. Ébresztő és takarodó közt mindenkinek a számára kijelölt szobában kell tartózkodnia. A szobát csak a szükséglet elvégzésére kijelölt helyig és vissza, rövid időre szabad elhagyni.

A ghettóban nappal is csend uralkodjék! A hangoskodás, éneklés, kiabálás, veszekedés tilos! Takarodó és ébresztő között a ghetto kihalt és néma legyen!

MAGATARTÁS

A ghettóban bárhol megjelenő magyar és német tiszteket a férfiak levett föveggel, illemtudóan előre köszöntsék. Előttük föveg nélkül vigyázz-ban álljanak! A vigyázz végrehajtása a szobában levő nőkre is kötelező.

A több család egy szobában való elhelyezése megköveteli, hogy erkölcsi szempontból senki sem feledkezzék meg magáról és tartozkodjék a jóizlésbe ütköző cselekmények elkövetésétől.'

(Oh ti átkozott, undoritó vadállatok, ti magyar csendőrök! Hát az nem ütközött a jóizlésbe, hogy 70 embert zsúfoltatok egy marhavagonba, férfit, asszonyt, gyereket és két vödört adtatok nekik az útra. Egyben vizet, a másikat a szükségletek elvégzésére. Három napra, zárt vagonokban!!?)

Margittai Vill. Rt. részvény 1926. szelvényekkel 50 pengő n.é. sorozat 099, sorszám 0.344-B.

Klein József

1 drb. 4%-os állami nyeremény kölcsönkötvény 50 pengő névértékben. 1944. évi szelvényekkel, sorozat 099. Kétszáz 200 pengő n.é.

László Géza

1 drb. gyűrű, egy fogkorona 25 pengő.

Basch Lajosné

2 drb. gyertatartó. 6 drb. kávéskanál. 2 drb. evőkanál. 1 drb. mérőkanál. egy drb. ezüst Omega óra. 1 drb. cukortartó. 2 karikagyűrű — 600 pengő.

Stern Ferenc

3 pár gyermek fülbevaló — 94 pengő.

TÁBOR-REND A GETTÓBAN

Az átkozottak, a csendőr tanzászlóalj parancsnokai a gettóban sem hagytak békét meggyötört testvéreinknek. Rendnek muszáj lennie! — volt a jelszavuk ezeknek a barmoknak és a „rendet" kegyetlen szigorral hajtották végre. Érdekelte is őket, mit szenved általuk a kis területre összepréselt sok ezer öreg, asszony és gyerek?!

Hogy sohse felejtsük tetteiket íme néhány szakasz a Váradon, 1944 május 10-én kiadott „tábor-rend" paragrafusaiból:

ÁLTALÁBAN

A „Ghetto"-t csendőrök őrzik. Akik jogtalanul, tiltott helyen vagy csendőri kiséret nélkül próbálják elhagyni a ghettót — azt a csendőrök lelövik.

Érintkezés a külvilággal teljesen szünetel. A ghettóba behozni, vagy kivinni magánosoknak semmit sem szabad. A kilépőket és távozókat az őrség megmotozza. Póstaforgalom nincs, a csempészés tilos. A ghettóban mindenki katonai fegyelem alatt

Aztán még egy rettenetes éjszaka jött. A kimerültségtől szinte eszméletnül, egymás hátának támaszkodva ültünk a vagon padlóján. Anyám egyszer-egyszer meggyötört hangon, suttogva szólt hozzám: — Rohanunk a halálba... biztosan megölnek minket... Később sirva fakadt és igy szólt: Bocsássad meg, hogy világra hoztalak... Igy búcsuzott tőlem, az élettől, mit Auschwitzban fejezett be apámmal együtt 1944 május 25.-én, 5704-ben, sziván hó 3.-án a zsidó számitás szerint.

Mellékesen megjegyzem még, hogy Glück Sándor margittai gyógyszerész megérkezésünk elölt mérget adott be anyjának és öccsének. Csak a holttestük jutott a németek kezére...

Lőrincz Erzsébet (Tóti-Nagyvárad)

ÉKSZER? ÉRTEKPAPIR...?

— A halottnak, a hamunak nincs szüksége értékekre. Nosza, foszszuk hát ki őket, míg élnek a zsidók, mielőtt áttadjuk őket a németeknek — volt a jelszó. Törvényesen, hivatalosan, országosan. De hogy az egyéni becsületen ne essek csorba (mert hisz' az egyén nem lophat. Nem is lopott, ugye? Emlékeztek, véletlenül életben maradt testvérek?) jegyzőkönyvet vettek fel arról, hogy kitől mit vettek el. És alapos munkát végeztek, mert a koldusasszony füléből is kitépték a fülbevalót.

És ime a jegyzőkönyv egy része:

Özv. Glück Endréné

30 drb. Margittai Villamossági Vállalat Rt. 1926-tól szelvényekkel. Összérték 510 pengő.

Winkler és Gombó

Margittai Vill. Rt. részvény 1926. évi szelvényekkel. Összérték 170 pengő.

Fleger Izidorné

napjainkat minden elképzelhető rosszra felkészülve. Pedig ami még várt ránk, az minden képzeletet felülmult.

Május 23.-án délelőtt kihajszolták minket a Lovarda területéről valahova az Ösi-i vasutállomás közelébe s ott tehervagonokba gyömöszöltek. Nyolcvan személyt szoritottak be egy vagonba. Mielőtt ránk zárták a vagon ajtaját, figyelmeztettek minket, hogy senki se probáljon megszökni, mert ha csak egy is hiányzik a végállomáson, megtizedelik a társaságot. Ugyancsak megtiltották, hogy a vagon tenyérnyi bedrótozott ablakán kinézzünk. Utravalóul egy vödör vizet kaptunk. A vagon egyik sarkában egy dézsa-felé állt, ez volt a vécénk. Elindult a szerelvény és egyre gyorsult a vonat kerekeinek csattogása. Összepréselődve, egymás hegyén-hátán úgy-ahogy elhelyezkedtünk a vagon padlóján. Már az első óráktól kezdve elviselhetetlen volt a hőség, a levegő-hiány és a szomjuság. A gyerekek sirtak és ők kapták a vizet. Aztán történt valami, amiért még jobban össze kellett zsúfolódnunk: a vagon egyik sarkát szabaddá kellett tenni egy szülő asszony számára. Spitzer Tóbi, a margittai Spitzer posztó-kereskedő lánya vajudott. Verni kezdtük a vagon ajtaját, hangosan kiabálva, majd orditozva orvost, vizet kértünk, de bizony süket fülekre találtunk. Igy anyám vállalta a bába szerepét. Valakinél volt egy kisüveg pálinka, azzal fertőtlenitette kezeit és világra segitett egy kisleányt. Már nem fognak megtizedelni a végállomáson. Nem nyolcvanan, de eggyel többen érkezünk.

Amikor Kassánál a magyar csendőrök helyét németek vették át, egyszerre csak megnyilt a vagon ajtaja. Egy fasiszta tiszt jelent meg a bejáratnál és megkérdezte, hogy az újszülött fiú-e vagy lány. Mosolygott a válasz hallatán és talán még gratulált is. Egy zsidó lélekkel többet lehet elpusztítani.

Egész éjszaka őrületes gyorsasággal, megállás nélkül robogott a szerelvény. Másnap már a Tátra térségébe érkeztünk. A vagon deszkái közt a réseken át jól láttam a szép tájakat, a békésen legelésző teheneket, a kis faházakat. Ez volt életem első külföldi utazása . . .

Másnap délben szekerekkel Margittára az állomásra, onnan tehervagonokban Nagyváradra szállították bennünket. Öcsémet, aki mint munkaszolgálatos nem volt gettó-köteles, de velünk akart jönni — elkergették. Ám ő az utolsó percig nem akart elhagyni és nemcsak hogy utolért, de megelőzött minket. Mire a gettónak kijelölt Lovardához értünk ő már ott volt és dobálta halomba a vagonokból a zsákokba varrt holmikat. Akkor látták egymást utoljára szüleim és Bandi öcsém.

Szönyüséges napokat és még szönyűbb éjszakákat éltünk át, sorsunkra várva a nagyváradi Lovardában a margittai és más környékbeli falvak zsidó családaival együtt. Napközben egy magas deszkakerítéssel körülzárt udvarban tolongtunk, különösképpen az udvaron lévő egyetlen kút körül. Ott ittunk, mosdottunk és mostuk holmijainkat. A férfiak téglákból katlanszerű tűzhelyeket raktak, hulladékfát és szalmát szedtek össze tüzelőnek, mig az asszonyok a magukkal hozott krumpliból és tésztafélékből főztek, hogy legalább a gyerekeknek egy-egy kanál meleg levest adhassanak.

Éjszakára behúzódtunk a Lovardába, a tulajdonképpeni épületbe, amely egyébként csak annyiban különbözött az udvartól, hogy tető volt felette. A padlózata gödrös föld volt, melyet bokáig érő por és szalma-törmelék borított. Itt vetettük meg fekvőhelyeinket, családonként egy-egy szűk helyen, ahol lábunkat sem nyujthattuk ki anélkül, hogy mások lábát vagy fejét ne érintsük.

Az éjszaka csendjét sóhajtás, sírás, nyögés törte meg. Az öregek és a gyerekek halálosan ki voltak merülve, de nekünk is pattanásig feszültek idegeink a bizonytalanság és a félelemérzet miatt.

Május vége felé, huszadika után, egy éjszaka hatalmas vihar keletkezett. Mennydörgött, villámlott, a szél kivágta az épület hatalmas kapuit, felkavarta a port a padlón és behordta a homokot kintről. Fekhelyeinket, egész testünket vastagon belepte a por és piszok... Pokoli éjszaka volt. Reggel gyulladásos szemmel siettünk a kúthoz mosakodni. Ilyen embertelen körülmények közt éltük gyötrelmes

Május másodikán adták tudomásunkra a hatóságok, hogy a csendőrök elvisznek minket a faluból. Csak két-három napra való élelmet vihetünk magunkkal és csak a legszükségesebb ruahaneműket. Május harmadikán éjjel már két-két levente állt őrséget házaink bejárata előtt, hogy senki meg ne szökhessék hazulról.

Virrasztottunk egész éjszaka, csomagoltunk, közben törtük a fejünk, hogy mit tehetnénk, hogyan menekülhetnénk meg. Találgattuk, hogy mi vár ránk, ha nem sikerül valamit kitalálnunk: gettó, vagy halál. Másnap délután, május negyedikén csendőrök jöttek értünk és a falu központjában levő iskolában gyüjtöttek össze bennünket, egyetlen helységben batyuinkkal együtt. Itt töltöttük az éjszakát összezsúfolva, álmatlanul. Este és másnap reggel a férfiak imádkoztak. Mind ott voltak bezárva, megvolt a minján.

Reggel az iskola épülethez merészkedett néhány falubeli. A bátrabbak még élelmiszert is hoztak, de őrzőink nem engedték meg, hogy átadják azokat, sőt azt se, hogy közelünkbe jőjjenek.

Látva, hogy egyik szomszédasszonyunk a kerités mellett áll, kimerészkedtem az udvarba, hogy beszélhessek vele. Amikor azt mondta, hogy édesanyja is szeretett volna elbúcsúzni tőlünk, de mégse jött, mert attól tart, hogy elsirja magát — kitört belőlem a harag és emelt hangon mondtam, hogy a keritésen túl is jól hallják: — Mondd meg az édesanyádnak, hogy ne sirasson minket, mert mi visszajövünk. De mondd meg ezt azoknak is, akik most örvendeznek vesztünkön, hogy visszajövünk és találkozunk velük! — Az utolsó szavaknál felemeltem kezem az iskola tornácán ácsorgó hatósági emberek felé. A mieink közül többen hozzám ugrottak, lefogták kezemet és ijedten kértek, hogy hallgassak. Mintha rosszabbat is tehettek volna velünk, mint amit tenni készültek.

Még a délelötti órákban megérkezett munkaszolgálatos öcsém. Már a faluba érve megtudta, hogy mi történt velünk és igy egyenesen az iskolába jött. Nagyon szomorú találkozás volt. Nemcsak anyám, de sokan mások is hangos sirásra fakadtak a találkozás láttán.

kodtak élelmükről és éjszaka átvitték őket a Rád melletti tó mögé, az erdőbe.
Minden jó lett volna, de az oroszok minden várakozás ellenére nem jöttek, míg az antiszemita plébános feljelentésére a csendőrök felgöngyölték az egész mentőakciót. Minket is elfogtak, jól összevertek, de mi kitartottunk az eredeti mesénk mellett és így mint csapatunktól elszakadt muszosokat visszairányitották egységünkhöz.

A Hidasnémetibe vezető úton ballagtunk, mikor egy gépesitett osztag robogott el mellettünk és az egyik autó elütötte Eiziket. A sofőrben volt annyi becsület, hogy bevitt minket a városba. Eiziket bevittem a korházzá átalakított kulturterembe, lefektettem a padlóra hintett szénára és kimentem az utcára, hogy segítséget szerezzek neki. Ahogy a kapu előtt ácsorogtam, azon gondolkodva, hogy hol szerzek egy zsidó orvost, üres autóbusz állt meg előttem. A sofőr a honvéd egyenruhába öltözött margittai Ujlaki Jóska volt. Elmondtam neki, hogy mi a helyzet, de a csirkefogó nem hogy nem segített, de átadott egy járőrnek, mely elvitt a városból. Eizik ott maradt és többé nem hallottam felőle.

Ujlaki a háboru után belépett a pártba és megbecsült tagja lett a „haladó" társadalomnak.

Kleinmann Áháron

FEKETE NAPJAINK

1944 áprilisában megkezdődtek a Tóti-i zsidók fekete napjai. Már viseltük a sárga csillagot és félelemben teltek napjaink. Az anyaországból egy antiszemita, fasiszta segédjegyző került a faluba, maga köré gyüjtötte és megmételyezte a zsidó-gyűlölet mérgével a falu fiatalját. Ennek következménye képpen ezek bandába verődtek, szemtelenül becsméreltek minket és egy éjszaka beverték a zsidó házak összes ablakait. Nem volt aki megakadályozza őket ebben, vagy megtorolja gaztettüket. A mi fiaink már munkaszolgálaton voltak.

Engem vár, a férjét, ki a társa vagyok.
Halld meg Uram, Isten, keserveim nagyok!

Klein Feri verse
(emlékezetből elmondták, rekonstruálták volt bajtársai)

EIZIK EMLÉKÉRE

Weinberger Jichak Eizik kitűnő családból származott. A Mahariac dédunokája és anyai részről a volt margittai sajchet, Reb Moise Arje Grosz unokája volt. Egyetlen gyermeke volt anyjának, félve őrizte és mikor behivták a fiát munkaszolgálatra elrejtette hosszu hónapokon át a nagyanyja éléskamrájába. De végül kiderült búvóhelye, a csendőrök megtalálták és bevonultatták Nagybányára.

1944 kora tavaszán a századunk futóárkokat ásott Ökörmező környékén mikor arra lettünk figyelmesek, hogy a csendőrök két fiút hoznak be a körletre. Jónás Ari és Weinberger Eizik voltak, mindketten margittaiak.

A nagy visszavonulás idején azzal az ürüggyel, hogy a bakancs leszakadt lábunkról, lemaradtunk Eizikkel és mint két önálló muszos csellengtünk parancsnokságtól parancsnokságig keresve a megfelelő alkalmat, hogy biztos búvóhelyet találva kilépjünk a háboruból.

Fát vágtunk a beregszászi hadkiegészítő konyha udvarán, krumplit pucoltunk a csapi huszárlaktanya konyháján, kéményt kotortunk az ungvári katonai parancsnokság épületében és vagonokat raktunk a nagyszőlősi állomáson. Mindenütt azzal búcsuztunk, hogy keressük az egységünket. Sátoraljaujhelyen kimentünk a temetőbe a „Jiszmach Mose" a Teitelbaum rabbik ősének sírjához.

1944 október 15 után Szállasi uralomra jutásával fokozódott az ellenőrzés, ezért mellékutakra tértünk. A szlovákiai Szomotor melletti Rád kisközségben egy jólelkű paraszt elbujtatott minket. Később kiderült, hogy nem mi vagyunk az egyedüli menekültek a környéken. A parasztok több tucat muszos fiút bujtattak bunkerekben, gondos-

MARGITTA ZSIDÓSÁGA

Munkaszolgálatos imája Ukrajnából

Félhomály, nehéz szag,
törpe viharlámpa,
a zsúfolt szálláson sóhaj,
visszafojtott lárma.
Egy-egy fiatalabb néha felvihancol,
a többi szótlanul nyög a fáradságtól.
A napos jön kilenckor, takarodót rendel,
lámpát olt, köszön és megnyugszik az ember.
A téli szálláson vastag lesz a sötét,
Istentbízó zsidó összeteszi kezét:
Atyánk és királyunk, mindannyiunk atyja,
ki a csillagrendszert teremti, fenntartja,
ki egyszerre lát éjt és világot,
ki szinesre fest erdőt és virágot,
tekints le ránk, bús munkás-katonákra,
irányitsd utunkat haza, haza valahára.
Lásd, megrokkant testünk, elcsüggedt a lelkünk,
sziklaszilárdan csak már a hit él bennünk.
Hisszük a hatalmad, hisszük a fenséged,
az egész mindenség Téged dicsér, Téged.
Haragod pusztulás, alkotásod élet,
Áldd a gyermekünket, áldd a feleséget.
Apám, édesapám! — igy szólit meg engem
a gyermek, a drága, mig ül az ölemben.
Hol vagy édesapám, nézz le fiacskádra!
Sirásra görbül az apu kemény szája.
És a feleségem, kit társamnak adtál,
szomoru, bánkódik, talán épp sirdogál.

tudják levenni hátunkról, de egy kicsit megpihenhetünk és megtudjuk, hogy mi megy itt végbe.

A barátságos örmester azt ajánlotta, hogy tegyünk panaszt az ezredesnél, de mi lemondtunk erről a jóvátételről. Nincs olyan magyar tiszt 1944 őszen, ki elitélné tiszttársát egy zsidó vallomása alapján.

Ujra nekiindultunk és útközben megérdeklődtük, hogy van e a közelben vasútállomás. Jól sejtettük, hogy van. Vagy két kilométert mentünk egy ösvényen és eljutottunk a kentelkei állomáshoz. Sok menekült állt a peronon várva a nagybányai vonatot.

Ahogy fel-alá járkáltunk, megláttunk két zsidónak kinéző alakot. Kiderült, hogy muszosok mint mi, csakhogy ők a századukkal és parancsnokukkal vannak és Nagybányára utaznak. Odavittek a parancsnokukhoz és ez, egy nagyon rendes, őszhajú főhadnagy hajlandó volt bevenni minket egységébe. Együtt utaztunk velük kényelmes személykocsiban, ennivalót kaptunk tőlük, de nem maradtunk velük. Bementünk a kaszárnyába és felmutattuk az irást, amit kaptunk Magyaros-Sajón. Az őr gúnyosan ránk vigyorgott: — Megpróbáltatok lemaradni, hogy az oroszokhoz álljatok. Igaz, lógós zsidók?

Pár nap mulva kihallgatásra vittek minket Revitzky ezredeshez. Tőle megtudtuk, hogy egységünk Szatmár-Németiben van és oda kell bevonulnunk. Jom-kipurt Bagybányán töltöttük és másnap elutaztunk századunkhoz . . .

Zobel Joszéf (Bát-Jám)

jól boldogultunk. A csendőrök, valóságos isteni csoda, nem bántalmazták.

A parancsnokságon egy fiatal őrmester az irógépen kopogott. Ez is, csoda a csodában, barátságosan fogadott, nem sokat kérdezősködött, hanem kiállitotta az igazolványt: „Igazolom, hogy Szobel József a nagybányai parancsnokságra kiséri Weisz Jenőt." Aláirta és lepecsételte az irást. Menni akartunk, de az őrmester nem engedett: — Maguk bizonyára fáradtak meg éhesek is. Menjenek a konyhára, még maradt valami étel ebédről. Aztán várjanak és egyenek a katonákkal friss vacsorát. Itt aludhatnak az irodában és reggel mehetnek tovább. —

Egymásra néztünk, ketten, nyomorult muszosok. Mindez olyan szép volt, mint egy álom.

Reggel Ros Hasána második napján, felkeltünk és elindultunk kifelé a városból. A város végén bementünk egy házba és megkértük a gazdaasszonyt, hogy megmosdhassunk, mert az irodában nem volt csap. — Ugyan szedjenek már nekem pár kiló almát a fáról — mondta az asszony.

Alig láttunk hozzá a munkához, mikor egy fiáker állt meg a ház előtt, benne egy főhadnagy meg két nő.

Zsidók, hozzám! — kiáltotta felénk. — Hol a sárga csillag, ti csirkefogók? És mielőtt egy szót szólhattunk volna, előhuzott a csizmaszárából egy botot és agyba-főbe vert mindkettőnket. A végén, mikor elfáradt, belém rúgott, hogy összeestem.

A fiákerben ülő két nő közül az egyik felháborodva kiáltozta a tiszt felé: — Nem szégyeled magad, te szadista? Védtelen embereket igy megverni! Nem utazom tovább veled! — A másik épp ellenkezőleg, még bátoritotta az aljas nácit: — Csak, üsd, verd őket! Gazember zsidók. Miattuk van a háboru!

Nagy nehezen feltápászkodtunk a földről. Azt ajánlottam Jajlisnak, hogy menjünk vissza a parancsnokságra. A kék-zöld foltokat nem

igenlő válaszunkra, mert valamit akart a háziasszonytól, aki egy szót sem tudott a nyelvükön. Kérdezte, hogy kik vagyunk, mit csinálunk. Mondtam, hogy munkaszolgálatosak vagyunk, de ugy látszik, nem értette meg, hogy nem vagyunk keresztények. Annyira összebarátkoztunk, hogy észre se vettük, hogy múlik az idő és közben elállt az eső. A német elmondta, hogy már öt éve katona és civilben kertész volt. Hitlernél is dolgozott. Elő is vett egy képet, ahol valóban ott állt Hitler társaságában. Aztán megkínált minket néhány konzerv dobozzal. Elbucsuztunk tőle és útnak indultunk.

Ros Hasána előtt Beszterce elővárosába értünk. Hallottuk, hogy meghagytak egy zsidó orvost. Nagyon megörültünk, mert nála akartuk tölteni az ünnepet. Az utcán megállitottunk járókelőket, főleg asszonyokat, akikben több volt az emberi érzés, hogy érdeklődjünk az orvos felől. Végül egy román asszony felvilágositott, hogy az orvost is deportálták. Ajánlotta, hogy ne menjünk be a városba, mert az tele van S.S.. katonákkal.

Rögtön visszafordultunk és igyekeztünk eltávolodni Besztercétől. Késő délután volt és mi céltalanul kóboroltunk a mezőn. Már egész sötét lett, mikor nem messze az országúttól megpillantattunk egy kis faépitményt. Felszakitottunk két deszkát az oldalán és befurakodtunk. Egy hombár volt tele kicsépeletlen buzával. Nagy nehezen helyet csináltunk magunknak, elimádkoztuk fejből a roshasánai imákat, ettünk és lefeküdtünk. Másnap délután megérkeztünk Magyaros-Sajóra. A falu főtere tele volt tábori csendőrökkel. Ketten közülük elénk jöttek és megkérdezték, hogy mit keresünk. Elmondtuk a mondokánkat és magyaráztuk, hogy Nagybányára szeretnénk eljutni. Hol az igazolvány? — kérdezték. Elővettük a katona-könyvet, melynek a szürke boritólapján hatalmas ZS betű díszelgett.

— Menjenek be a parancsnokságra, ott van szemben, és majd kapnak egy irást, hogy joguk van kettejüknek külön utazniuk a zászlóaljhoz. Az irással a birtokukban nem lesz bántodásuk az úton — mondták a csendőrök. Nagy kő esett le szivünkről. A hamis mesével eddig

hazajött a férfi és erősen hümmögött, mikor a felesége elmondta, hogy mi a kérésünk. Az oroszok, úgy látszik, nem voltak olyan közel mint ezt hittük, míg a németek a környéken táboroztak és a mi emberünk félt, hogy megtalálnak minket a házában. Ezek után jobbnak láttuk, ha tovább megyünk, nehogy a paraszt kiszolgáltasson minket a németeknek.

Elindultunk és vagy két hétig tévelyegtünk az utakon. Egy nap, pár órai gyaloglás után, letértünk az útról és az erdő felé mentünk. Hirtelen éles sipszót hallottunk. Hátranéztünk és láttuk, hogy két csendőr közeledik felénk. Mondtam Jajlisnak, hogy üljünk le és tegyünk úgy, mintha enni készülnénk. De a csendőrök továbbra is csak sipoltak és kénytelenek voltunk elébük menni. Kérdésükre, hogy mi járatban vagyunk erre, azt válaszoltam, hogy muszosok vagyunk, betegségünk miatt lemaradtunk a századról és most gyalog igyekszünk a zászlóalj parancsnoksághoz. — Miért tértek le az útról — kérdezte az idősebb, egy mordképű csendőr. — Poros az út, azért igyekeztünk az erdő szélére, hogy árnyékban együnk: — Van fegyver maguknál — faggattak tovább. Levettük hátizsákunkat, hogy mutassuk, nincs nálunk semmi. Meg se nézték, csak megjegyezték, hogy jobb lesz ha nem csatangolunk az erdő szélén, mert könnyen partizánoknok nézhetnek minket. Leültünk az út szélére, elővettük az elemózsiánkat és vártunk, mig a csendőrök eltünnek a láthatáron. Tovább mentünk és mint kiderült, valahol Szászrégen környékén járhattunk.

Közen megeredt az eső. Mi fedelet keresve egy ház felé igyekeztünk. Egy barátságos asszony jött elénk és beinvitált minket. Beléptünk és legnagyobb megdöbbenésünkre három német katonát találtunk a szobában, akik nagyban falatoztak. Már nem volt visszaút. Egykedvű képet vágtunk, bár belül reszkettünk a félelemtől. A németek ránk se hederitettek. Mi leültünk egy sarokba és nekiláttunk az evésnek. Vagy húsz percig ültünk, mikor az egyik német, egy altiszt, megkérdezte, hogy beszélünk e németül. Nagyon megörült

Rosenzweig Tibor, Dr. Friedmann László, Dr. Bárány László, a Schlezák fivérek, a három Adler testvér, Radó László, Biró József, Kahán Lajos, Groszmann Ödön, Fógel Pál és Rózsa tanár Nagyváradról. Hertz Miklós Bodonosról, Klein Lajos és Sándor Asszonyvásáráról, Weinberger Béla Élesdről, Blau József Báródról, Stern Sándor, Róth Ernő és Lampel Székelyhidról, Berkovits Sámuel Margittáról.

Adjon Isten egészséget a megmaradt bajtársaimnak és minden igaz zsidónak és boldogságot Izrael államának.

Wollner Imre

EGY MUNKASZOLGÁLATOS NAPLÓJÁBÓL

1944 áprilisában Margittán voltam szabadságon, mikor testvéreinket kezdték átszállitani Nagyváradra, ahonnan deportálták őket. Szabadságom letelte után visszamentem századomhoz Borgó-ra. Innen két hónappal később átvitték minket egy csikmegyei táborba, ahol szabad ég alatt táboroztunk több mint két hónapig. Borgón csatlakozott hozzánk a megb. Weisz Jailis, akit később a magyar tábori csendőrök kivégezték.

Egy vasárnapra virradó éjszakán felébresztették minket. Egy magasrangú honvédtiszt érkezett lóháton a táborba és utasitotta parancsnokunkat, hogy azonnal szedjük össze holminkat és induljunk nyugat felé, mert az oroszok áttörték a frontot. Pár napig együtt meneteltem a századdal. Egy éjszaka megszálltunk egy faluban. Jajlis meg én egy padláson bujtunk meg, mert le akartunk maradni a századtól. Másnap reggel, mikor az osztagunk már messze elhagyta a falut, lementünk a padlásról és bementünk a házba. Csak az asszony tartózkodott a lakásban, a férfiak mind elrejtőztek az erdőben az oroszok elől. Megegyeztünk az asszonnyal, hogy ők bujtatnak minket, míg bejönnek az oroszok, mi meg akkor a javukra tanuskodunk, hogy emberi módon viselkedtek a náci-időben. Késő délután

fegyverfészkeket ásni. Mikor a föld is megfagyott akkor nehéz szögesdrót göngyölegeket vittünk fel a dombra, nagy távolságra meredek úton. Kezünk, vállunk kisebesedett. Ugyancsak volt dolga szegény Király doktornak, aki önként velünk tartott, hogy segitségünkre legyen.

Átköltözésünk azzal az előnnyel járt, hogy nem voltunk a parancsnokság szeme előtt és így módunkban volt időnként élelmiszert vásárolni a környék lakósságától. Revitzky tizedes hozta a pénzt hozzátartozóinktól eltávozásai alkalmából.

A fagy egyre erősödött, fehér leplet öltött a táj. A bokrok óriási jegesmedvékhez hasonlítottak és mi csillogó bundájukból olvasztottunk vizet magunknak ivásra, mosakodásra. Soha ember nem érzett ilyen kevés örömet ilyen gyönyörű tájon, mint mi ott a havasokon. De azért öröm is akadt. Egy székely, aki farkasra vadászott a környéken, nálunk maradt éjszakára és megajándékozott minket pár doboz cigarettával. Jól esett a cigaretta, de az is, hogy egyszer egy jólelkü emberrel találkozhattunk.

Aztán ujra rosz hírt kaptunk a lent maradott bajtársainktól. Egy Rosenberg nevű vételezni volt a géhás őrmesterrel és megevett, csak úgy kenyér nélkül, egy szál kolbászt. Reggelre belázasodott, de Bilibok kikergette munkára. Gyógyszert nem kapott és rövidesen, nagy kínok közt meghalt húsmérgezésben.

Aztán elmult az óesztendő és ránkköszöntött az új, az 1943. Már drótot sem lehetett cipelni, mert háromméteres hó boritotta az ösvényeket, nem is beszélve arról, hogy farkasok ólalkodtak a környéken. Éjjel-nappal az ólakban gubbasztottunk és rettenetesen szenvedtünk a hidegtől. Aztán, szinte utolsó percben, „ütött a megváltás órája" és levezényeltek minket egy barátságosabb faluba. Ott már csomagot is kaphattunk és fizikailag összeszedtük magunkat.

Ezek a régi emlékek ma is elevenen élnek bennem, de sok bajtársam nevét már elfelejtettem. Íme a nevek, amelyekre emlékszem:

Friedmann Dezső, Dr. Karl Lajos, Dr. Hausmann, Dr. Kunda Andor,

ezért vetette le az ingét és vele a sárga karszalagot. — Melegem volt — védekezett Ullmann. — Ha melege van, akkor varrja a bőrére a karszalagot — ordította Mike és kétórás kikötésre ítélte bajtársunkat. Másnap tűző napon kikötötte Bilibok a szerencsétlen Ullmannt, de szabályellenesen, úgy, hogy lábahegye se érinthette a földet. A testes, első világháborúban kitüntetett frontharcos orditozott kínjában és kérte, hogy lőjék agyon inkább minhogy így kinozzák. Az arra szekerező székelyeket is megrendítette a látvány és keresztet vetve gyorsan eliszkoltak a helyről. Nekünk félóránként el kellett vonulnunk előtte és kérdezni, hogy miért kapta a büntetést. Ha nem volt ereje válaszolni, akkor Bilibok addig rugdosta, mig kinyögte „bűnét". Néhányszor elájult, de mikor magához tért újra kikötötték. Összesen vagy négy óra hosszat lógott a kötélen. Aznap a század nem kapott ebédet, de amugy sem ment volna le a falat a torkunkon.

Szegény Ullmann borzalmas állapotban volt, mikor kioldozták a kötelékeit. Minden tagja megdagadt, szeme kidülledt és kezei megfeketedtek. Dr. Király muszos orvos nyujtott neki első segélyt, de Revitzky tizedes is segitett neki. De Ullmannak csak testet törhették meg — Eljön még ezeknek a brigantiknak is az ideje — mondta a keretlegények füle hallatára.

Aztán jöttek az őszi ünnepek és velük a hűvösebb idő. Roshasanakor rendes kivonulás volt, csak Jomkipurt sikerült megváltanunk vasárnapi munkával. A színekből egy napra imaházat csináltunk és siró, zokogó imáink hangját messzire vitte a szél.

A három tamási-i Weisz fiu sűrü, krumplival vegyitett paszulylevest főzött, mig az egyébként is állandóan koplaló vallásos testvéreink most is megelégedtek a maguk által elkészitett, vizben kifőtt krumplival.

Szappan és tisztálkodási lehetőség hiján. kezdtünk eltetvesedni. A nyavalya csak fokozódott, mert egyre hidegebb lett és kénytelenek voltunk éjszaka is magunkon tartani minden kacatunkat. A mi szakaszunkat Bothavasra, a környék legmagasabb pontjára vitték gép-

dolga volt „letolni" a keretembereket, hogy nem bánnak elég keményen a naplopó zsidókkal. Megparancsolta, hogy csak görnyedt testtartásban szabad dolgozni és teljes csendben, mert nem zsinagóga a közérdekű munkaszolgálat. Sokat kínozta a kövér Weisz Ödön váradi marhakereskedőt, mert az — mint megjegyezte — keresztény emberek zsírján hízott meg. A pihenőszünetben is dolgoznia kellett, hogy lefogyjon.

Este, a munkahelyről való bevonulás után a vacsorát megelőzte a századsorakozó és a kihallgatásra rendelt muszosok megbüntetése. Míg Szőllősy főhadnagy vagy Lőrinczy zászlós tartották a kihallgatást, addig megúsztuk kisebb büntetésekkel. De mikor ezt megtudta a vadállat Mike, súlyosbította a verdiktet és maga ellenőrizte a kegyetlen büntetések végrehajtását. Ez sohsem volt kevesebb mint két órás gúzsbakötés. Volt úgy, hogy Bilibok tizedesnek egyszerre tíz áldozata volt kikötve és jajkiáltásaik az éjszaka csendjében a messzi falukig elhallatszottak.

Egy hónappal a bevonulás után már nem lehetett az emberekre ráismerni. Az éheztetéstől és a kegyetlen bánásmódtól összetörtek testileg, lelkileg.

A szadista Mike és az állati Bilibok meg mások gonoszsága már olyan méreteket öltött, hogy még a jóindulatúnak nem nevezhető keretlegénység is felháborodott. Ez történt, mikor a szívbajos Spitzert halálra kínozták és amikor Ullmannt kikötötték.

Spitzer nem hogy kivonulni, de járni sem tudott. A pribékek kiparancsolták a szállásról és a tűző napon étlen-szomjan kellett bevárnia a munka végét. Igy ment ez nap mint nap. Mikor egy Simon nevű árkász egyszer megszánta és ennivalót hozott neki — megbüntették ezért az emberi gesztusért. És bár attól kezdve békén hagyták — Spitzer belehalt az addig elszenvedett kinzásokba.

Ullmann Sándor a völgyben dolgozott és nehezen. Vasoszlopokat helyezett beton fészekbe. Meleg volt és levetette ingét. Meglátta ezt Mike és kihallgatásra rendelte. Azzal vádolta, hogy szökni készült és

dor, Weisz József. Winkler Miklós, Farkas Andor, Lichtmann Sándor, Jakab Ignác, Rosenfeld Elek, Lőrinc Bernát, Steiner Miklós, Rosenberg Ferenc. Klein Miklós hazajött Ukrainából és egy évvel később Auschwitzban pusztult el.

Mandelbaum Dezső (ז"ל)

EGY MUNKÁSSZÁZAD A SOK KÖZÜL ...

A 110-3 számu munkásszázadot Várad és környéke zsidóiból Margittán állitották össze. És ahogy felvettük a sárga karszalagot egyszeribe jogaikat vesztett kényszermunkások lettünk mind a kétszázharmincan, idősebbek, fiatalok, egészségesek és betegesek. Erőditési munkára a csíki havasokba vittek minket. 1942 július utolsó vasárnapján érkeztünk meg. éhesen és fáradtan a hosszú uttól.

A sorakozón Keve százados az erőditési munkák parancsnoka bejelentette, hogy a napi munkaidő tizenkét óra, beteget jelenteni nem lehet, csomagot, levelet nem kaphatunk, a körletet elhagynunk nem szabad, a civil lakossággal érintkezni tilos és a legcsekélyebb mulasztásért hadbiróság elé állitanak, mert a hely hadbiztonsági övezetben fekszik.

Megdöbbenve hallgattuk a „hegyi beszédet" és étvágytalanul fogyasztottuk el a vacsorára kapott kotyvalékot.

Orditozó árkászok és utászok vették át a parancsnokságot a velünk érkezett margittai keretlegényektől és elszállásolták minket, gondosan ügyelve, nehogy kőépületbe kerüljünk. Istállókban, disznóólakban, gazdasági épületek padlásain kaptunk lakhelyet.

Gonosz volt a fogadtatás, cudarul kegyetlen a folytatás.

Pirkadatkor volt az ébresztő és amikor a székely parasztok kimentek a földekre — mi már régen izzadtunk a nehéz kubikosmunkában. A keret gyors munkatempót követelt és aki nem mozgott elég fürgén, azt békaügetésben hajtották a dombra, felfelé. Még rosszabb volt, ha megjelentek a tisztek a szinen. Mike orvosfőhadnagy első

Szumi, Romi, Bondorovka — ma is iszonyatot keltenek bennünk. Századunk kilencven százaléka ezen a szörnyű halálmarson veszett el. Ki flekkben, ki fagyban, ki éhen pusztult, kit egyszerűen lelőttek „honfitársaink", az oroszok elől gyáván menekülő vitézek.

Az indulás elötti percekben még berohantam az iskolába, hogy utolsó pillantást vessek a haldoklóra. Szegény bajtársam már alig lélegzett; de kihülő ajkáról még suttogva hallatszott a melódia: „Ki tanyája ez a nyárfás..." Az orosz csapatok már a falu határánál harcoltak, bejövetelük csak órák kérdése volt, de a 26 éves Lefkovits Sándor ezt már nem érte meg.

Rengeteg szenvedés után 1943 juliusában a rimaszombati hathetes vesztegzár után súlyos csontideg-gyulladással leszereltek.

Igy végződött Ukrajnából való megmenekülésem, hogy aztán 1944 március 26.-án éjjel csendőrök törjék rám az ajtót, s hogy egy még borzalmasabb korszaka jöjjön szenvedésemnek: A kolozsvári Ipar utca, a budapesti toloncház, Sárvár és végül Auschwitz.

Meg kell emlitenem, hogy leszerelésem után azonnal kapcsolatba léptem a Lefkovits szülőkkel és elmondtam nekik fiuk tragikus halálát. Dr. Dejeu főhadnagy mint háborus bűnös népbiróság elé került és bár száz halált érdemelt volna — a korrupt rezsim megmentette a kötéltől. Schmidt István szakaszvezető, aki ember maradt az embertelenségben, hazakerült Váradszőlősre és folytatta cipész-mesterségét. Német hangzásu neve miatt állandó zaklatásnak volt kitéve, sőt az a veszély fenyegette, hogy Szibériába deportálják. Én 1945 augusztusában érkeztem vissza Margittára, azonnal közbeléptem az érdekében és attól kezdve békén hagyták Megérdemli, hogy a 110-2 musz. század életben maradtjai szeretettel emlékezzenek rá. Az 1943. januári visszavonulásnál a következő margittaiak vesztették életüket: Ceiger Gyula, Fleger Jiszrael, Lászlo Cvi, Bruder Jechezkiél, Engel Joszéf Meir, Káin Lajos, Feldmesser Sándor, Feldmesser Andor, Horovitz Mordecháj Joél, Klein Ferenc v. hitközségi elnök. Goldstein Miklós Neuländer Jenő, Feldheim Dávid, Weisz Ferenc, Rubin Sán-

magyarok minket, zsidókat jobban gyűlöltek, mint az oroszokat. Hajnali négy órakor volt az ébresztő és egy kanál löttyel a gyomrunkban kellett kivonulnunk a negyven fokos hidegben a hiábavaló munka elvégzésére. Ruházatunk rongyokban lógott rólunk és aki már elnyűtte az otthonról hozott bakancsot, a szalma-kapcát tekert lábaira a hideg ellen.

Délután két óra körül benyitott a viskónkba Schmidt István szakaszvezető, a mindnyájunk által becsült Pista bácsi és elmondta, hogy az út mellett fekszik egy sebesült munkaszolgálatos, akit a visszavonuló magyarok lőttek le. — Ki vállalkozik önként, hogy behozza szerencsétlen bajtársukat? — kérdezte. Ösztönösem felugrottam és mentem. Pista bácsi, az egyetlen igaz ember a keret vadállatai közül, szerzett egy kisebb szánkót és elkísért, hogy megmutassa a helyet. Ö maga visszament, nehogy valaki észrevegye, hogy segit egy zsidót megmenteni.

Óvatosan körülnéztem és kihasználva a pár percet, hogy a visszavonuló honvédek sorai megritkultak — feltettem a sebesültet a szánra és behuztam a körletbe, mely egy ablak nélküli iskola épület volt. Kiemeltünk egy ajtót, arra fektettük a szegény fiút, akinek a halántékából lassan szivárgott a vér. Előkeritettük orvosunkat, Dr. Ábrahám Lajost, aki megállapitotta, hogy a seb halálos és pár óra mulva bekövetkezik a vég. És akkor történt az, amire emlékezni fogok, mig csak élek. Ahogy eszméletlenül feküdt a deszkán, hirtelen megnyilt ajka és érthetően, világosan elkezdte énekelni a „Ki tanyája ez a nyárfás . . ." cimű népdalt. Megrendülve álltuk körül szerencsétlen testvérünket. A személyi lapjáról megállapitottuk, hogy Lefkovits Sándor a neve és kisvárdai illetőségű.

Pár perccel később kijött az indulási, helyesebben visszavonulási parancs. A körletben nagy volt a fejetlenség. Dejeu parancsnok már napokkal azelött jónak látta eltünni a láthatárról. A vezetést egy Körner nevű, nagyváradi származásu kelekótya, ordítozó zászlós vette át. Megkezdődött a halálmars, melynek állomásai: Dorosics,

— A zsidók elárulták a hazát, nem megbizhatóak. Ha fegyvert adnánk a kezükbe, hátba támadnának bennünket. Jó lesz, ha nem felejtik, ez nem szanatórium. Itt keményen fognak dolgozni. Aki egy jottányit is vét a fegyelem ellen, azzal a legkíméletlenebbül fogunk elbánni. Mindenesetre a kormányzat a maguk rothadt zsidó testével akarja trágyázni Ukrajna gabonaföldjeit. Igy, ha már életükben vérszopó harácsolók voltak, legalább holtukban használhassanak a magyar hazának."

Lelkesitő és bátorító szavak egy magyar királyi százados ajkáról ... De máris kergettek a konyhára krumplit pucolni. A honvédek állandóan ellenőrizték, hogy elég vékonyan hámozzuk a burgonyát. Jaj volt annak, aki „pazarolt" és egy gondolattal vastagabb héjat dobott a szemétbe. Végre, éjfél után takarodót fujtak. Ketten feküdtünk egy priccsen, takaró és szalmazsák nélkül. A három vagy négy szál deszkából összetákolt emeletes ágyépítmény óránként összedült. A rövid alvás és a hosszúnak tűnő hűvös októberi éjszaka után agyonfázva, fájdalomtól sajgó testtel ébredtünk.

Megkezdődött a második nap, melyet további, hasonló 940 követett ...

Aháron Kleinmann

AZ UTOLSÓ DAL

1943. január 12. Gorodista, nagy orosz falu a Don kanyar északkeleti részében. Itt állomásozott a mi 110-2 számu megsemmisitésre itélt munkásszázadunk. Parancsnokunk, Dr. Dejeu Aurél román származásu, tart. magyar királyi főhadnagy volt, aki a polgári életben Élesden ügyvédeskedett.

Századunk azt a parancsot kapta, hogy hótorlaszokat épitsen az utak eltorlaszolására, Ezzel a naiv technikával akarták a magyarok az előretörő szovjet katonai gépezetet feltartóztatni. De foglalkoztatásunk igazi célja az volt, hogy minket megsemmisitsenek. Mert a

néhány környékbeli fiuval. Kaufmann Ernő Széplakról, Grosz Ernő Várvizről, Ceiger Miklós és Jakab Jenci Pirből, meg a bodonosi Mann Adi is akkor vonultak be. A kaszárnya udvarán sorba állitottak minket és minden holminkat magunk elé kellett raknunk egy pokrócra. Kezünket tarkónk mögött összekulcsolva álltunk órákig, mig mindent átnézték és ami megtetszett nekik: óra, töltőtoll, öngyujtó, borotvakészülék — elszedték tőlünk a „derék keretesek."

Jaj volt annak, aki megmozdult. Kiméletlenül lesujtottak rá a derékszijak. Mellettünk, egy idősebbekből álló csoporttal ugyanigy bántak el. Ott láttuk a margittai „öregeket": Kleinmann Tibit, Vadász Palit, Glück Sanyit és Goldberger Gyurkát, akik szintén akkor vonultak be.

A kaszárnyaudvar visszhangzott a tisztek és a tisztesek orditásától. Rácz hadnagy borzalmas hangja recsegett leghangosabban. Kedvenc szavajárása volt, azt rikácsolta szüntelen: „Rugózz, zsidó!" Ugyanis, „nehogy ellustuljunk", gyakorlatokat végeztettek velünk az oktató urak. A gyakorlatok legnépszerübb formája a békaügetés volt. Erre célzott Rácz hadnagy orditozása: Rugózz!

Aztán jött a nyiratkozás. Még ma is szemem elött van, amikor Dr. Vajda István nagyváradi főrabbi, meg Lőwy Juda nagy talmudtudós jesiva-vezető szakállát borotválták le gonosz kiméletlenséggel.

Ebédhez sorakoztunk. A kondérok mellett álltak az ügyeletesek, tőlünk egy évvel idősebb munkaszolgálatosok. Megjelent Alsopáthy főhadnagy, a zászlóalj ügyeletes tisztje. Nem sietett parancsot adni az ebéd kiosztására. Előbb tisztasági vizsgálatot tartott. Persze egy-egy cigarettacsutka is akadt. Ezeket az ügyeletesek szájába dugta és a kezében levő nádpálcájával a torkukba nyomkodta. Ez volt az első napunk ebédjéhez az étvágygerjesztő „aperitif".

Délután ujra felsorakozott az egész zászlóalj és Mordéni százados, volt börtönőr-parancsnok ismertette velünk a magyar állam céljait a munkaszolgálatosokkal kapcsolatosan. Még most is fülemben van medvét megszégyenitő dörmögő hangja:

mányzat szerint a zsidók megbizhatatlanok és mint ilyenek nem méltók a fegyveres honvédelemre. Hallottuk, hogy ruházatról magunknak kell gondoskodnunk és még egy rozsdás csajkát sem kapunk az államtól.

Ennek ellenére apáink és nagyapáink, kik Ferenc Jóska hadseregében szolgáltak, nem akarták elhinni, hogy mi csak munkaszolgálatosok leszünk. Szegény, megboldogult apám hallani sem akart róla, hogy bármiféle felszerelést vigyek magammal. — „A magyar hadsereg mindenkor, mindennel ellátta harcosait és most sem lesz másként" — mondogatta. Megboldogult nagyapám is egyetértett vele. Egyszerüen nem tudták megérteni, hogy milyen nagyot változott a világ az utolsó esztendőkben. Pedig akkor már megb. drága édesanyám testvérei, Feri és Laci, már több izben teljesitették munkaszolgálatot. Az is köztudomásu volt, hogy Neufeld Pista, Ilonka unokahugom férje, elpusztult Starioskolban, azután, hogy ügyvédi és államtudományi diplomával a zsebében a honvédség szekereit húzta száz kilométereken. Mert ha a zsidó pusztult, — nem volt kár érte, de a kincstár lovait kimélni kellett.

A „felszerelési" vita azzal ért véget, hogy aránylag elegánsan felöltözve indultunk 1942 október 3.-án szombat este a vonathoz, hogy teljesitsük „hazafias" kötelességünket.

A váróterem megtelt kisérőinkkel. Szülők, testvérek, barátok, lányok a társaságból tolongtak körülöttünk. Együtt indultunk, a huszonegyesek: Farkas Laci, Friedländer Benci, Salamon Simon Noách, Wollner Ernő, Klein Imi és a két Wollner Laci. Egyetlen szülő kisért bennünket. Farkas Jóska bácsi, aki mint az első világháboru tartalékos őrmestere „szakértőként" jött velünk.

Reggel Nagybányára érkeztünk. Honvédek vártak ránk az állomáson derékszijjal a kezükben. Hiába akartunk szekeret fogadni ládáink számára, nem engedték meg. Felsorakoztunk és a nehéz teherrel hátunkon kerülő úton, egy temető sirhantjain bukdácsolva, a honvédektől noszogatva értünk be a laktanyára. Ott találkoztunk még

MUNKASZOLGÁLAT

AZ ELSŐ NAP NAGYBÁNYÁN

A bécsi döntés után, mely Északerdélyt újra magyar kézbe juttatta, erősen romlott a zsidóság helyzete, melyet persze mi margittaiak is megéreztünk. 1942 nyarán a kisvárosunkban a fiatalságnak szinte nem volt mit tennie. Az egyetemek zárva voltak elöttünk, zsidó tisztviselőt alig vettek fel vállalatok és a jesivában is kevesebben tanultak mint azelőtt. És mivel a hatóságoktól kiutalt áruból és anyagokból zsidónak nem adtak — az iparos és kereskedősegédek is munkanélkül lézengtek.

A társadalmi és kulturélet is pangott, mert a hatóságok szemmel tartottak minden összejövetelt. A keresztény fiatalság, érezve fölényét, verekedéseket provokált az utcán, a moziban és a vonaton. A kötelező, hetenkénti levente foglalkoztatás, melyre sárga karszalaggal kellett kivonulnunk, kínszenvedés volt számunkra az oktató „urak" durvasága és a „bajtársak" szemtelensége miatt.

Nem csoda, hogy mi, az 1921-es születésüek, akiknek szeptemberben kellett bevonulnunk, már alig vártuk, hogy a behivót megkapjuk, remélve, hogy ezzel végeszakad bizonytalanságunknak. Tudtuk, hogy nem üdülni megyünk, hogy sok megpróbáltatásban lesz részünk, de szerettünk volna mielőbb túllenni rajta.

A behívó nem is váratott sokáig magára. Szeptember végén egy délutánon be lettünk idézve a hirhedt Szabó Jóska népmozgalmi nyilvántartó úrhoz. Hivatalos tónusban rideg hangon kioktatott minket teendőinkről és gorombán megjegyezte, hogy „most majd megismerik a magyarok istenit." Vártuk a behivót, most mégis rosszul esett, ha arra gondoltunk, hogy ott kell hagyunk családunkat, a társaságot. De hiába, menni kellett. Már akkor köztudomásu volt, hogy a kor-

zsörtölődött: „Nem értem. A testvéreim mind Magyarországon élnek és maga, aki odavalósi nem találkozott velük?."

Libatollból művészi ügyességgel készitett kenőtollat és azt árusitotta a házaknál. Nehezen tengette életét. Egyetlen fia, Roth Adolf cipészmester, Auschwitz áldozata lett.

Lajbis

A mi nemzedékünk nem ismerte, nagyapáinktól hallottuk meséjét. Gyengeelméjü volt szegény és abban lelte örömét, hogy vizet húzott a kutból. Margittán minden udvarban volt kút és vödörrel húzták fel belőlük a vizet. Nyáron leszállt a viz szintje és volt ugy, hogy tizméteres kötél kellett, hogy a vödör elérje a kút szintjét. Lajbis egész nap az udvarokat járta és húzta a vizet, mig elkergették. Leengedte a vödröt, felhúzta benne a vizet, majd kiöntötte a földre. Aztán kezdte elölről...

Aki kétszer halt meg

Az eset érdekes, nem az ember, aki normális, derék zsidó volt. Az Első Világháborúban, 1915 végén hivatalos értesités jött a margittai községházára a Vöröskereszttől, hogy Berger Samu, a ravakuszkai harcokban hősi halált halt a hazáért. Szülei, vallásos zsidó emberek, süvet ültek, meggyászolták fiukat.

Két évvel később, 1917-ben egy rokkant foglyokat kicserélő akció keretében hazaérkezett a „halott" és betoppant szülei házába. Elmesélte, hogy megsérült a harcokban és a fejveszetten menekülő magyar bajtársai otthagyták, az híve, hogy meghalt. Az oroszok megtalálták, korházba szállitották a mindkét lábára rokkant magyar katonát. Mint agglegény élt, alkalmi munkákat vállalt és 65 éves volt, mikor deportálták.

Kétszer halt meg. Másodszor igazában. Auschwitzban.

zása folytán egész nap a várost járta és minden háznál szívesen látták. Az egész város ismerte a Vészi lapszerkesztő által irt verset, melyhez Herman komponált melódiát és énekelte szakadatlanul:

Én vagyok, kérem a Herman, a repülő bazár
Cukrot árulok, mert megbukott az esernyőgyár.
Próbáltam a gyárral mindent, társam lett Vadász
De nem tudtam reuzálni s igy gyáramnak pász.
Cukorkám, ugy éljek, igen kitünő
Én miattam fog megbukni Glück és Grosz Benő. (két. helyi nagykereskedő)
Gyere ide Herman — szólnak a nők.
Cukrot csak tőlem vesznek ők.
Amennyi varroda, bejárok én oda,
Meghóditottam minden nőt.

Nótás ajka örökre elnémult Auschwitzban . . .

Burech

Hosszu szakálla volt, a Mann Jóska istállója melletti pajtában aludt, nem volt senkije. Mivel tálisz nékül imádkozott, valószinüleg nőtlen volt. A nagy templomban imádkozott, mindig a pulisban levő hosszu pad végén ült hallgatásba burkolózva. Csak akkor csattant fel a hangja, ha a gyerekek felidegesítették. Mániája volt a sok kalap. Ugyanis több kalapot viselt egyszerre, egyiket a másik tetején. Egyszer a lábát törte és a Chevra Kadisa a kórházba vitette. Attól kezdve a Chevra tartotta el.

Tabe Dvarje (Süket Veron)

Mint ez a nevéből is kitűnik teljesen süket volt és mint ilyen eleget szenvedett a gyerekek csufolódásától. Mániája volt, hogy mindig a testvéreit kereste. Sok margittai zsidóhoz jöttek magyarországi rokonaik látogatóba. Ilyenkor Veron nem hagyta őket békén kérdéseivel: „Nem találkozott testvéreimmel?" A nemleges válaszokra sokáig

MARGITTAI FIGURÁK

Vak Náci

Csak e néven ismerte mindenki. Az első világháború rokkantja lehetett, mert érdeméül a feleségét nem deportálták. Jellegzetes figurája volt a kehilának. Fő megélhetése abból állt, hogy esküvőkön, zsidó mulatságok alkalmából hegedült. Jó zenei érzéke és kitűnő hallása volt. Az akkor divatos jidis dalokat persze mind fejből tudta, mert hisz, vak lévén, kottából nem játszhatott. Ha huzamosabb ideig nem volt valami zsidó „szimche", akkor a mi Nácink a lebujokat kereste fel és ütött kopott hegedűjével fillerekért húzta a legényeknek a kivánt nótákat. Magabiztosan rótta a város utcáit. Nagyon ritkán panaszkodott. Jó humora a legnehezebb időkben sem hagyta el. Szorgalmas templomlátogató volt. Nemcsak a sziderlit, de a máchzort is betéve tudta. A jesiva-bocherek nem egyszer szórakoztak azzal, hogy kinyitották a könyvet, megkezdték egy mondatot az imából és Náci folytatta végtelenségig — hiba nélkül. Nem érte meg Auschwitzot. A hamincas években tüdőgyulladás végzett vele. Özvegye még élt a hetvenes évek közepén, Szilágysomlyón.

Herman, az esernyős

Debrecenből származott, ahol a hires Fischer Henrik kántor legjobb zingerlijeként ismerték. A háboruban légnyomást kapott, de hallása és hangja megmaradt. Ha jó kedve volt szivesen énekelt chazanut-melódiákat kellemesen és szívhez szólóan. Rokkantsága folytán már nem volt egészen normális, rendes munkát nem kapott és igy mint kucséber tengette életét. Vezetéknevét (Krausz) alig néhányan ismerték, mindenki Hermannak szólitotta. Nevével kapcsolatos a következő „bemondása": „Én nagyobb úr vagyok a hitközségi elnöknél, mert ő csak Mann mig én Herr Mann (Herman) vagyok". Foglalko-

vették magukhoz és úgy foglalkoztak vele, mintha édes gyerekük lett volna. Mivel a major házaiból került elő, az egész város csak Majornak szólította.

Beiratták a chéderbe, ahol egyhamar utolérte társait a tanulásban. — Jó feje van, látszik, hogy mamzér (fattyu) — mondták a zsidóink, akik örültek, hogy sikerült megmenteni egy lelket Izraelből. De nem sokáig tartott az örömük. A gyerek nőtt, erősödött, de hamar kiütköztek rossz tulajdonságai. Mindig rongyosan, rendetlenül járt, mert ruháit eladta. Többször megszökött hazulról és elcsatangolt a cigányokkal. Mikor 16 éves lett elhatározta, hogy megkeresi szüleit. Valakitől azt hallotta, hogy apja, Wieder, Nagybányán lakik. Egy szép napon levelet kapott Bernát Jiszraél az apától, aki bejelentette, hogy a magáénak ismeri el a fiút. Major az apjától is elszökött. Nagyváradon lopott és a rendőrök üldözték. Menekülés közben leugrott a régi várárokba és a lábát törte. A margittaiak az ujságból értesültek sorsáról. Ekkor már az anyja is jelentkezett. Most, hogy felnőtt a gyereke, feltámadtak benne az anyai érzelmek.

Évek multak el és a Major eltünt a láthatáron. 1942-ben egy zimankós téli éjszakán kopogtak Bernátéknál. Egy stramm, jóképű legény kért bebocsátást. — Eljöttem hozzátok, kik szülők helyett szüleim voltatok, hogy most, mikor nagy útra megyek, bocsánatot kérjek tőletek, kik annyi szeretettel gondoztatok és akiknek semmit sem tudtam meghálálni — mondta. Kisérjen áldásunk — válaszolták meghatottan a jószivű Bernáték.

Hajnalban osont ki a házból és aztán nyoma veszett. Sokféle hir járt róla. Állitólag orosz kém lett volna, ki sokat tett Románia felszabadulásáért. Más vélemény szerint, kiszökött Erec Jiszraélba, beállt a brigádba és odaveszett Montecassino ostrománál. Ki tudja, mi az igazság? De a Major kalandos élete és rejtélyes eltűnése ma is foglalkoztatja a margittaiak fantáziáját.

Reb Mosenak módja lett volna kibujni a deportálás alól, mi több a hatóságok hallgatólagos beleegyezésével, de ő, a zsidóság helyi vezetője, erkölcsi kötelességének tartotta közösséget vállalni népével.

Reb Mose, felesége és leányuk Etel, Salamon Ferencné, valamint Izsák két gyermeke Ausschwitzban lelték halálukat. Legyen emlékük áldott.

Izsák és felesége, valamint Reizku élve kerültek haza a pokolból. Mártonnak és feleségének sikerült Romániába szökniök és igy menekültek meg.

A „Major" (Wieder Jenő)

Az ausztriai Mölk város szerzeteseinek nagy birtokuk volt Margittán. A cselédházak a város szivéig értek és a birtokot a köznép egyszerüen major-nak nevezte. A béresek házaival szemben lakott Silberstein Mose. Egy nap figyelmes lett arra, hogy az utcán játszadozó, veszekedő parasztgyerekek kórusban kiabálták: zsidó! zsidó! Azt hitte, hogy megtámadtak egyet a mieink közül és odaszaladt a lármázó csoporthoz, hogy kimentse kezeik közül a megtámadottat. De zsidót nem látott közöttük. Mind a béres-gyerekek egyszerü, kenderszőttes hosszú ingében hancuroztak. Nem jutott arra a napszámosnak abban az időben, hogy rendes ruhában járassa gyerekeit.

Hát akkor kit csúfolnak zsidónak? A kör közepén állt egy dacosképű izmos kis legény. Egy idősebb fiú odaugrott hozzá és felhuzta az ingét. Mindenki láthatta, hogy a kicsúfolt gyerek a körülmetéltek szektájához tartozik. — Kik a szüleid? — kérdezte Silberstein. Kiderült, hogy zsidó szülei sorsára hagyták a gyereket és a gyámhatóság kiadta lelencbe egy béres családhoz. Silberstein azonnal jelentette az esetet a Chevra Kadisa vezetőinek. Bernát Jiszraél beutazott Nagyváradra és visszaigényelte a hatóságtól a kis zsidó gyereket. Először a gyermektelen Káin Ignác vállalta a kisfiú nevelését, majd Bernáték

Reb Mose Goldberger

Reb Mose ben Smuel Májer Goldberger született Bereznán (Csehszlovákia). 1899-ben, zsenge ifjukorában került Margittára, holis rabbi Smuel Zálmen jesivájában tanult, mig meg nem nősült.

Özv. Steiner Mártonné szoldobágyi lakos azzal a kéréssel fordult a margittai főrabbihoz, hogy férjhez adandó leányának megfelelő férjet válasszon a jesiva növedékeiből, aki a talmudban való jártassága mellett képes egy gazdaság vezetését is megtanulni. A főrabbi választása kedvenc tanítványára, Mose Goldbergerre esett.

Az özvegy elfogadta a legényt vejének és e házasságból született reb Goldberger Etel nevű lánya.

Néhány év után átköltöztek Bártfaluba, ahol fiatal felesége meghalt, minek utána elvette annak hugát. A második házasságból 3 gyermek született, Izsák és Márton (Matyi) valamint Reizku.

1919-ben a család Margittára költözött. Vagyonuk gyarapodott, több hold szőlővel és jelentős földbirtokkal rendelkeztek. Impozáns házat épitettek a Malom uccában, mely mindenkor nyitva állott a rászorultak befogadására. Margittára való költözése után, Reb Mose közéleti tevékenységét megkezdte a Ch. Kadisában és a jótékonysági intézmények keretében. 1932-ben megválasztották hitközségi elnöknek. Tisztségét négy évig töltötte be. Munkát és időt nem sajnálva, vezette a rábizott hitközség ügyeit. Működése idejére esett a hitközségi adminisztráció és adókivetés átszervezése, valamint pénzügyek szanálása. Nagy tiszteletnek és megbecsülésnek örvendett a városban, mert mindenki tudta, hogy kizárólag a közérdek lebeg a szeme előtt. Működése idejére esett Reb Mordechái Ezriel főrabbi megválasztása és beiktatása. Hála jó összeköttetéseinek a mindenkori hatóságokkal, alkalma volt sok jót tenni a hitközség tagjainak érdekében.

1944-ben ujra elnökké választották, de pár héttel később a nácik likvidálták a magyar zsidóságot.

Vadász Jenő

Született 1882-ben Polgárdon. A gazdasági akadémia elvégzése után Margittára költözött. Kitűnő közgazdasági érzékkel rendelkezett. Vérében volt az aktivitás, a teremtő gondolat és annak megvalósítása. 1910-ben alapitotta az Első Margittai Vám és Kereskedelmi Malmot, melyet aztán első felesége korai halála után eladott Goldstein Albertnek. 1919-ben alapitotta az Ipari és Kereskedelmi Részvénytársaságot, mig 1922-ben, mint a Nagyváradi Bank helybeli fiókjának főnöke — a villanytelepet. Hosszú évekig volt a Kereskedelmi Csarnok elnöke.

Tevékeny részt vett a város közéletében és szociális intézményeiben is. Köztiszteletnek örvendett a kereszténység körében is. Azonban szívügye a zsidóság volt, annak minden vetülete, a szociális munka és a politikai aktivitás. Elnöke volt a Joint margittai árvagondozó körzetének. Tagja volt a Zsidó Nemzeti Szövetség Bihar-megyei választmányának és mint lelkes cionista kivette részét a K.K.L. és Keren Hajeszod munkából is. Maga is vásárolt földet Erec Jiszraélben és másokat is buzdított erre.

Első felesége halála után, akitől Pál nevű fia született, Fuchs Nellyt, a Wizo elnöknőjét vette feleségül, akitől Péter fia született. Nagyobbik fiát, aki munkaszolgálatos volt Miskolcon, nyilasok lőtték le. Öt magát kisebbik, beteges fiával együtt Auschwitzban gyilkolták le a nácik. Felesége hazatért a haláltáborból és hozzáment az ugyancsak elözvegyült Paneth Gábor gyógyszerészhez. Most mindketten mint nyugdijasok élnek Nagykárolyban.

Egyébként Vadász Jenő az egyetlen margittai, akinek neve szerepel az Ujvári szerkesztette Magyar Zsidó Lexikonban.

A FRANCK CSALÁD

Édesapám, R. Eliezer ben Slomo Halévy z.l. Vetésen született Szatmár megyében. 1939-ben hunyt el Margittán. Én magam kilenc, bátyám Slomo 18 éves volt akkor és nővéreim fiatal lányok. Apám nyersbőrrel kereskedett és bizony nagyon meg kellett dolgoznia, hogy szerényen eltartsa családját. Éleselméjü ember volt, szeretett és tudott tanulni és élete bánata volt hogy nem szentelhetett több időt a Tóra-tanulásnak. Nagyon vallásos, tipikus askenáz zsidó volt. Halála után Slomo bátyám vette magára a családfő gondját. Foltozott ruhában járt, fillért fillérre rakosgatott, hogy nővéreimnek semmi se hiányozzék és hogy engem a legjobb jesivákban taníttathasson. Drága anyám mindent megtett, hogy jó zsidókká, jó emberekké neveljen minket. Ő is meg három nővérem: Channa, Szára és Zlata Auschwitzban pusztultak el. Legyen áldott emlékük és átkozottak gyilkosaik. Szima nővéremet két évvel későbben temettük.

Bátyámmal együtt Ausztráliába vándoroltunk. Ő elvette Joszéf Juda Steiner margittai bálbosz Bélje lányát és boldogan élnek családjukkal. Bátyám támaszom, tanácsadóm az üzletben. Én is megnősültem, feleségem, mindenben segitségem és bátoritóm, házunk és családunk őrangyala Brâchá a huszti R. Jiszrael Stuhl és Dvora z.l. gyermeke.

Három jó gyermekkel áldott meg a Teremtő. Lea lányom Jeruzsálemben él. Férje Chájjim Pászov hatodik szábre nemzedék. Eliezer fiam a cégnél segitőtársam. Felesége jeruzsálemi lány. Legkisebb fiam Jiszrael már önálló kereskedő.

Évenként többször is járok Izraelben, a mi drága hazánkban, mindig találkozok margittaiakkal.

A Jóteremtő adjon mindannyiunknak egészséget, boldogságot.

Chájjim Franck

és felébresztette bennünk a női büszkeség tudatát, mely még egy sarokba állitás megszégyenítő voltát sem birhatta. Ha fenyíteni akart, elég volt egy haragos, lesujtó tekintete, hogy szivünkig hatva könnyeket fakasszon szemünkből. A leánynevelés nehéz problémáját mesteri módon oldotta meg. Megtanitott minket Istenben bizva imádkozni. Több volt mint jó tanitónő, szerető nővérünk volt, rajongásunk tárgya . . . "

A magyar kultura e hűséges munkását, terjesztőjét lányával és unokájával együtt Auschwitzba küldte a „hálás" magyar nemzet.

Dr. Goldberger Emil

Fiatalkorában került városunkba és az érdemes Glück családból választotta életpárját. Csakhamar nevet szerzett magának nemcsak kitűnő felkészültségével, hanem lelkiismeretes, odaadó, emberséges orvosi munkájával.

Sok száz zsidó és keresztény családnak volt bizalmas „doktor bácsi"-ja. És nem üres frázis, ha azt mondjuk róla, hogy rabja volt hivatásának. Éjjel-nappal, forró nyáron és csikorgó téli hidegben, mindig kész volt útrakelni kétlovas kocsiján, ha beteghez hivták. Nem vezetett pénztárkönyvet és sohsem kérte elmaradt honoráriumát, de gyakran a magáéból adott a szegénynek orvosságra. Mosolygós, derűs lénye olyan bizalmat árasztott, hogy a kisgyerekek elfelejtették félelmüket, ha vizsgálta őket.

A hatóságok is méltányolták munkáját, meg népszerüségét és körzeti főorvosnak nevezték ki. Ö volt a Chevra Kadisa orvosa is.

Mindez nem mentette fel a deportáció szörnyűségeitől. De hazatért hitvesével együtt és újra megnyitotta rendelőjét. 1954-ben hunyt el. Özvegye a hatvanas években alijázott.

Áldás a nemes férfiú emlékére.

évet Margittán dolgozott. Haláláról Blum Sándor számolt be a „Marghita" cimü hetilap 1932 május 13.-i számában a vidéki ujságokra oly jellegzetes fellengző stilusban:

„... Komor felhők éktelenitik az eget. Ragyogó tavaszi napsütés helyett sötét felhő-kárpit leng a horizont felett s a május 10.-i ünnepi hangulat egybeolvad az őszies eső zuhogásával, apát és testvért elvesztő család végnélküli fájdalmával, a megsemmisülés őrülten vigyorgó végzetével, fekete lepellel takart koporsó mindent magába záró megsemmisüléssel..."

1933 julius 11.-én állitották fel síremlékét. Az azkarán Weinberger Sámuel főrabbi tartott beszédet és méltatta az elhunyt érdemeit, munkásságát, vallásosságát, melyet tanitványaiba is átplántált. Vadász Jenő bankigazgató és Paneth Jenő gyógyszerész iskolaszéki elnök megható beszédei alatt hangos sirás verte fel a temető csendjét.

Rosenberg Mórné, sz. Weiszfeld Mária tanitónő huszonöt éves pedagógiai jubileuma alkalmából a „Nagyvárad" cimü lap hosszu cikkben méltatta áldásos munkáját. Önmagáról a következőket mondta:

„... Csanádpalotán születtem, családom, a Weiszfeld család, rokonságban van az elhunyt, nagy Vázsonyi Vilmos családjával és Vilmos unokatestvérem volt. Iskoláim Szegeden végeztem, az állami felsőbb leányiskola hat osztályát, innen Szabadkára kerültem az állami tanitónőképzőbe. Első állásom a nagyváradi Auspitz iskolában volt, ahol a boldogult öreg Auspitz bácsitól nyertem a pedagógiai útmutatást. Innen Margittára kerültem, hol 25 év óta szolgálom a kulturát.

Életemről igazán nem tudok olyant irni, ami, véleményem szerint, közérdekü volna. A tanitó élete olyan, mint hegyek közt folydogáló szerény patakocska, mely a sziklák közt töri a követ szakadatlan..."

Egyik tanitványa, Mann Ilus, így köszöntötte Mariska nénit:

„... Most köszönöm önnek, hogy szinte egyéni pedagógiai módszerével komolyan szinte sohse büntetett. Önérzetet nevelt belénk

SZEMÉLYISÉGEK

Rosenberg Mór és Mariska néni emlékére

A margittai nevelésügy a század első harmadában valósággal egybeforrott Rosenberg Mór tanár és igazgató nevével. A széles látókörü, vallási és világi ismeretekben egyaránt gazdag pedagógus 1910 augusztusában került Margittára, ahol magán polgári iskolát nyitott. A növendékek túlnyomó többsége zsidó volt és csak kevésszámu magyar gyerek iratkozott be ebbe a nivós privát iskolába. A polgárit végzett és magasabb művelődésre törekvő növendékeket Rosenberg Mór készitette elő felvételi vizsgára a nagyváradi orth. gimnáziumba. Az ő érdeme, hogy a szegényebb szülők is beirathatták gyermekeiket a középiskolába, anélkül, hogy ez elviselhetetlen anyagi terhet rótt volna rájuk. Berkovics Károly halála után 1922 szeptemberétől kezdve ő lépett örökébe, mint a hitközségi elemi iskola igazgatója. Vele együtt dolgozott hitvese, a gyerekek által annyira szeretett jeles tanitónő, kit csak „Mariska néni" néven ismertek a városban.

Az uralomváltozás idején a nevelőknek és elsősorban az igazgatóknak román nyelvvizsgát kellett tenniök. A gyerekek, akik természetesen sokkal hamarább és könnyebben sajátitották el az új nyelvet, sokat derültek igazgatójuk nehézkes és furcsa román nyelvezetén, melyet főleg nemzeti ünnepségeken és tanfelügyelők látogatása alkalmából használt. Mint vérbeli pedagógus nem jött zavarba, hanem együtt mosolygott velük.

1932 május tizedikére virradó éjjel szivroham érte és mire az orvos megérkezett, már nem élt. Egy nappal azelőtt még fáradhatatlanul dolgozott, diszitette az iskola-termeket, tanitotta az énekeket, beszédet írt és tanult, hogy méltó keretet adjon a román nemzeti ünnepnek. 48 éves volt és harminc évig nevelte a zsidó fiatalságot. Ebből 22

Marghita zsidó asszonyai és leányai fáradságot nem ismerő eme tettükkel bebizonyitották, hogy megértették az idő hivó szavát és ragyogó példáját mutatták minden hithü zsidó asszony kötelességteljesitésének.

o. n.-né

A „Hoemesz" 1936 május 8.-i számából

Izr. Hitk. Szoc. ügyosztály

1. Bernáth Izrael
2. Buxbam József
3. Bernáth Arthur
4. Fischer Nándór
5. Goldberger Mór
6. Grosz Dávid
7. Horovitz Sándór
8. Katz József
9. Klein Ferenc
10. Kopper István
11. Lövi Mór
12. Lefkovits Ignátz
13. Moskovits Herman
14. Rubin Miklos
15. Stern Jenő
16. Schwartz Simon
17. Weinberger Nándór
18. Winkler Miksa
19. Weinstok Dezsö
20. Velkovits Lipot
21. Weisz Lázár

1. Brüder Zsigmund
2. Glück Ábrahám
3. Hold József
4. Herc mór
5. Rosenfeld Benö
6. Sicherman marton
7. Weisz márton
8. Id. Weisz Bernáth

רשימת המועמדים להנהלת „קופת גמילות חסדים"

A Gemilut Chászádim Egylet Választási listája

órakor a zsidó iskola hatalmas termében, hogy a megnyitó ünnepélyen részt vegyenek. Különös fényt kölcsönzött a megnyitásnak, hogy azon mint vendég részt vett Ullmann Jenőné, oradeai tanárnő, a Besz Jakob eszme lelkes harcosa, valmint azon körülmény is, hogy ezen szent célu intézményünk diszelnökségét megboldogult Főrabbink özvegye: Weinberger Sámuelné vállalta. A zsufolásig megtelt nagy teremben Klein Mayerné elnöknő meleg szavakkal köszöntötte az illusztris oradeai vendéget és bemutatta uj tanárnőnket: Friedlander Cili kisasszonyt.

Feszült figyelem közepette emelkedett szólásra Ullmanné és bő részletességgel ismertette a Bész Jakob iskola nagy fontosságát, annak szellemi és etikai erejét, felhiván az anyák figyelmét ezen iskola nemes hivatására. Nem kell érveket felsorakoztatnunk — ugymond — eme intézmény szükségességének alátámasztására, különösen napjainkban nem, amikor mindenfelől ezernyi veszély fenyegeti a zsidó vallás jövőjét, a leendő zsidó anyákat. A Bész Jakob iskola célja, hogy az ezen iskolából kikerülő leánygyermekek hithü zsidó szellemet vigyenek magukkal felépitendő zsidó otthonukba. A közel egy órán át tartó, nagy felkészültségről tanuskodó, mindenkit lebilincselő előadás mély hatást gyakorolt a jelenlevőkre.

Utána az uj tanárnő Friedlander Cili kisasszony tartott mélyenszántó, gondolatokban gazdag előadást a Bész Jakob iskola ideologiájáról és annak célkitüzéseiről. Vallásos lelkesedéstől izzó szavait a hallgatóság szünni nem akaró tapssal honorálta, majd ismét Ullmanné emelkedett szólásra és ismertette az iskola teljes tananyagát, munkában és eredményekben gazdag jövőt kivánva, arra kérte a jelenlevőket, hogy az uj tanárnőt szent hivatásában hathatósan támogassák. Végül Gombó Simonné lendületes szavakkal köszönte meg a szónokok nagyértékü előadását.

Hétfőn kezdődtek a beiratások és még aznap mintegy 120 növendék jelentkezett felvételre.

tővé tegyék a Tóra és vallásos követelményeinek megfelelő kötelezettségek megismerését.

A hét folyamán megtartott közgyülésén meg is alakul az Aguda keretében a vallásos érzelmü ifjak csoportja, ahol az egésznapon át elfoglaltaknak többször hetenként szabad előadásokat fognak esténként tartani.

Fölösleges hangsulyoznunk az összejövetelek fontosságát annál ls inkább mert ma már minden vallásos zsidó belátja hogy csakis ilyen módon lehetséges, a dolgozó ifjuságot a vallástalan eszmeáramlatoktól megmenteni, és bennük a tradició szellemét továbbra is életben tartani.

Ezuton is tisztelettel meghivjuk szeretett hittestvéreinket — mindenkit kivétel nélkül — vasárnap este 8 órakor az Aguda helyiségében megtartandó megnyitó ünnepélyre, legyen ott minden vallásos érzelmü zsidó!

Egyben felkérjük a. t. szülőket fektessenek sulyt arra, hogy gyermekeik ezen előadásokat rendszeresen látogassák.

Vallásos érzelmü zsidó dolgozó testvérek! Tartsátok erkölcsi kötelességnek teljes számban megjelenni.

A „Marghita" 1935. jan. 25.-i számából

Megnyilt a „Bész Jakob" iskola Marghitán

Marghita hithü zsidó asszonyai még a tél folyamán elhatározták, hogy leányaik vallásos nevelésének biztositására egy Bész Jakob iskolát állitanak fel. „Vissza a zsidósághoz, őseink hitéhez" volt a jelszavuk és szorgalmas, önfeláldozó munkájuk eredményeként vasárnap ünnepélyes keretek között már meg is nyilt az uj Bész Jakob iskola Marghitán.

Verőfényes tavaszi időben, boldogságtól sugárzó arccal gyültek össze a város asszonyai és leányai, kikben zsidó sziv dobog, — chaszidok és askenázok — egyaránt jelentek meg vasárnap délután 3

Raw Schnébalg Aguda-vezér Marghitán

Marghitáról jelentik: Impozáns keretek között, várakozást felülmuló érdeklődés mellett, Marghita vallásos zsidó közéleti férfiainak jelenlétében zajlott le az elmult kedden este a helyi Agudasz Jiszroel nagygyülése, melyet a jelenleg Marghitán tartózkodó Raw Schnébalg, a vijniti jesiva rektora, az Agudasz Jiszroel romániai szervezete markáns vezérének tiszteletére rendezett meg a helyi csoport. A helybeli szervezet nevében Gombó Simon üdvözölte az illusztris vendéget. Raw Schnébalg magas szárnyalásu szavakban vázolta az Aguda Világszervezet fontosságát, annak a vallásos zsidóság érdekében kifejtett eredményes munkásságát, ugy a Galutban, mint a Szentföldön. Szerda este az Aguda helyiségében az ifju agudisták részére tartott nagyszabásu előadást Raw Schnébalg, melyben többek között kifejtette, hogy az Aguda nem politikai szervezet, hanem mint a multban a Chaszidizmus megalapitóinak és zászló hordozóinak sulyos harcot kellett megvivniok ugy a jobb, mint a baloldali eszmeáramlatok ellen, mindaddig, mig szent céljuk teljes sikerét elérték, — a jelenben az Agudára hárul a kötelesség, hogy a mai vallástalan, a Tórát teljesen negligáló ifjuságot, őseink nyomdokain haladva, erkölcsös, vallásos hitéhez visszavezesse. Végül felhivta az ifjuság figyelmét a Poale Aguda megalapitására. Majd M. Friedlender lelkes szavakban buzditotta az ifjuságot tevékenységre.

A „HOEMESZ“ 1935 jan. 18.-i számából

Agudas Isroel ünnepély

A „Marghita“ multheti számában már beszámolt R. Schnébalg Aguda vezérének nagyszabásu előadásáról, melyben többek között felhivta a helybeli csoport figyelmét arra, hogy létesitsenek azon, vallásos érzelmü ifjaknak, kik egész napon át munkával vannak elfoglalva rendszeresitett esti összejöveteleket ahol ezen ifjaknak lehe-

Mór réti főrabbi élén kivonult vasárnap a központ vezetősége, nevezetesen Weiszberger Lajos Keren Hatora elnöke, Schaechter Ábrahám az Agudas Jisroél vezére, Feldmann Jenő a C.A.J. központ elnöke és Goldmann Emil a C.A.J. országos központ főtitkára. A vendégeket a marghitai kehillo apraja és nagyja óriási lelkesedéssel fogadta. A megérkezettek első utja természetesen az ujonnan megválasztott főrabbihoz vezetett, ki a legnagyobb örömének adott kifejezést afölött, hogy a nevezett urak fáradságot nem kimélve kijöttek Marghitára az Agudas Jisroél megalakitása végett. Este 6 órakor a zsufolásig megtöltött iskola helységeiben tartották meg a váradi kiküldöttek az Aguda programmjáról, tevékenykedéséről és a palesztinai helyzetről alapos ismertető előadásukat, melynek hatása alatt az összes jelenlevők egy szivvel és egy lélekkel a „náászo vönismá"-t kiáltották. Több hitközségi vezetőségi tag hozzászolása után Friedlander Beris szellemes tóra citátumokkal megköszönte a nagyváradiak fáradozását és azon reményének adott kifejezést, hogy sikerülni fog Marghittán is a világhirü rabbikorifeusok által elismert Aguda szervezetet megalakitani. Ezután Goldberger Mór hitközségi elnök elnöklete mellett megalakult egy ideiglenes 5-ös bizottság, melynek kötelességé tétetett a taggyüjtés, valamint egyéb előkészületek a szervezkedésre. Rövid időn belül ugyancsak a váradi kiküldöttek jelenlétében egy formális választást fognak levezetni, s az ujonnan megválasztott vezetőség bekapcsolódik az A. J. Világszervezetbe és az összes aktuális aguda-problémák megoldasához fog kezdeni. Az összes előjelek szerint sikerült a marghitai hitközségben ezáltal, az erdélyi orthodoxiának egy sziklaerős támaszt alapitani, melynek kedvező voltát csak a jövő tudja kellőképen igazolni.

A „HAOMESZ" 1934. jan. 19.-i számából

alijával eltávozott a legtöbb aktivista és az egyesület munkája abbamaradt.

Ime a névsora azoknak — tűzből megmenekedett üszök — akik Erec Jiszraélba kerültek: Joszéf Aharon Bernát, Juda Farkas, Smuél Jichak Fischer, Juda Welkovits, Jichak Smuel Bernát, Menachem Apsán, Joszéf Lévi, Jákov Cvi Bernát, Levi Heller, Jechezkiél Weisz, Báruch Fischmann, Avraham Kleinmann, Menachem, Joszéf és Jiszraél Farkas, Mordecháj és Pinchas Klein, Jiszraél Kolkier, Mose Fekete, Elizer Rosenfeld, Dov Berger, Matitjáhu Katz, Alexander Kohen, Gedalja Steinmetz és mások.

Külföldön élnek: A Grosz testvérek, Elazár, Báruch és Menachém, Smuel Berkovits, Mose Grünhut, Joszéf Cvi Engelmann.

Alijájuk után elhunytak: Peszach Juda Bernát, Jákov Klein, Michael Grünfeld, Salom Friedmann — emlékük legyen áldott.

A vészkorszak, melyben Margitta zsidóságának zöme odaveszett, a következő áldozatokat követelte a Ceirej Agudat Jiszraél-től: Zalmen Kalman, a helyicsoport vezetője, aki a kolozsvári hachsarát végezte, de nem tudta kihasználni az alija engedélyt; Beris Friedlander, a helyicsoport megalapitója, Peszach Hoffmann, Ezra és Báruch Apsán, Juda Árje Heller, Alter Widder, Menasse Wolvovits, Meir Gombó, Mose Aharon Bernát, Jichak Levi, Méir Kolkier és mások . . .

Megalakult Marghitán az Agudasz Jiszroel helyicsoportja

Marghitán tudvalevőleg mindeddig csak egy Aguda-ifjusági csoport volt, Agudas Jisróel helyicsoport azonban nem létezett. Ennek hiányát még a közelmultban elhunyt marghitai főrabbi z. c. l. is átérezte és több alkalommal meghivta a nagyváradi Agudas Jisroél központot, hogy Marghitán is megalakitsák az Agudas Jisroélt. A központ nagy elfoglaltsága miatt azonban ezen meghivásnak mindezideig nem tehetett eleget és csak f. hó 7-én, vasárnap jutott abba a helyzetbe, hogy a megb. főrabbi z. c. l. óhajának eleget tegyen. Klein

Rabbi Méir Juszt-ot (ma hágai főrabbi) delegálta a Marienbádban tartott konferenciára.

A nagyváradi Aguda helyicsoport jidisnyelvű hetilapját, a „Dasz Jidische Wort" lapot nemcsak hogy a margittai Friedmann és Moskovits-nál nyomták, de a mi fiaink végezték a tördelés és korrekció munkáját is azontúl, hogy saját cikkeikkel gazdagították az anyagot.

Talán egész Erdélyben egyedül Margittán volt kölcsönkönyvtára az Agudának. A vallási irodalom szent könyvein túl beszereztük Lehman népszerű munkáit jidisül és héberül, chaszid történeteket, az Aguda ujságjait és kiadványait. Juda Farkas látta el a könyvtárosi teendőket.

1938 végén négy Aguda ifju alijázott illegálisan: Jiszraél Kolkier, Eliezer Rosenfeld, Baruch és Menachém Grosz. Viszontagságos útjukról és megérkezésükről külön cikkben számolunk be. Míg az előbbiek ma is itt élnek velünk az országban — a Grosz testvérek kivándoroltak Amerikába.

A királyi diktatura 1939 végén betiltott minden zsidó és nemzsidó egyesületet és igy az Aguda is feloszlott. A fiatalok egy része mégis összejött, hogy együtt tanulja a napi Talmud-penzumot.

A vészkorszak után a hazatérők ujjászervezték az Agudát, most már Poáléj Agudat Jiszraél néven. Tevékenysége persze sokkal intenzivebb és gyakorlatibb volt mint azelőtt. Szoros kapcsolatban állt az aradi központtal, segitséget nyujtott tagjainak és szorgalmazta az aliját, mert az agudisták, akárcsak a cionisták, Erec Jiszráelban látták a zsidó kérdés megoldását.

A Jákov Klein, Juda Wolkovits, Smuel Jichák Fischer és Jákov Cvi Bernát vezetősége alatt álló Aguda legszebb akciója az árvaház alapitása volt. Az intézetben 85 árva gyermek volt, akiknek szüleit a román nácik mészároltak le Jassyban. Az intézmény a Joint segitségével működött. A gyerekek igaz zsidó nevelésben részesültek és semmiben sem szenvedtek hiányt. Az 1947. végén elinduló illegális

Az Agudaellenes, főleg chaszid elemek a főrabbihoz fordultak, hogy tiltsa be a dolgot, mert van egy rabbinikus rendelet, miszerint csak a Rabbi Méir Báal Hanész perselyek jogosultak gyüjteni Erec Jiszraél számára. A helyi Aguda vezetők levelet küldtek a nagytekintélyű Rabbi Joszéf Chájjim Sonnenfeld erecjiszraeli főrabbinak, aki azonnal válaszolt és megnyugtatta a háborgó kedélyeket: Mindkét persely ugyanazt a célt szolgálja. A gyüjtött összegek a vallásos Erec Jiszraél céljait szolgálják. A békesség kedvéért a főrabbi azt kérte, hogy az Aguda peselyeire irják rá magyarul és héberül, hogy az nem helyettesíti a Rabbi Méir perselyeket.

Az Aguda Fiataljai közéleti akcióinak csúcsa volt a „Béjt Jákov" elemi lányiskola megalapitása Margittán. A hatóságok becsukták a zsidó iskolát és így a gyerekek az államiban voltak kénytelenek tanulni. Ez, legalább a lányok részére, nem volt kivánatos. Az agudisták a főrabbi hozzájárulásával akcióbizottságot létesitettek a vallásos iskola megvalósitására. Ezek házról házra jártak, hogy meggyőzzék a szülőket. Ez nem is ütközött nagyobb nehézségekbe, bár a már emlitett ellenzék most is megpróbált akadályokat görditeni a megvalósitás utjába. A tanitónői állást Friedlaenderné nyerte el, a tordai rabbinak, az erdélyi orth. iroda elnökének unokája.

Az agudisták közül elsőnek Alexander Kohen és felesége Peszja, reb Jichák Dávid Weinberger lánya (ma natanjai lakósok) alijáztak. Alexander a Poaléj Agudat Jiszraél kolozsvári hachsaráján nyert kiképezést és chaluc certifikáttal alijázott. Egyesületünk nagy ünnepséget rendezett tiszteletükre és az ifjak csoport-felvételt készitettek az esemény megörökitésére.

1936 nyarán a „Keren Hajisuv" országos értekezletet tartott Nagyváradon Rabbi Mose Halévi és reb Armen részvételével. Az értekezlet elismerte a margittai csoport értékes tevékenységét, hogy milyen buzgalommal gyüjtenek a szent cél érdekében. A csoport híre eljutott egészen a Világszervezetig, mely helyet biztositott Margitta delegátusának a harmadik világkonferencián. A helyicsoport a nagyváradi

gyűléseket lehetett tartani. A szónokok közé tartoztak a megb. Mandel Friedlander, sógora a megb. Dávid Schnelbalg, a vizsnyici dajen és — sokáig éljenek — Slomo Grosz (Kneszet képviselő) és Juda Nachsoni.

Egy-egy Talmud traktátus befejeztével ünnepélyes „szijum"-ot tartottunk. 1938-ban a Sász befejeztével kivételesen nagy közönség előtt reb Simon Gombó beszélt.

A tagok többsége jesiva-bocher volt, de voltak olyanok is, akiknek nem volt előképzettségük a tanuláshoz. Ezek nem Talmudot, hanem Szentirást, Törvényeket tanultak.

A Talmud Tora gyerekeket is beszerveztük. Ezeknek zsidó történelmi és Erec Jiszraél ismeretéről szóló előadásokat tartottunk, az imák magyarázatát tanitottuk nekik és zsidó énekeket.

Az idősebbek, bár szívvel-lélekkel az Aguda pártfogói közé tartoztak, megelégedtek ezzel a feladattal, no meg azzal, hogy jó érzésük volt látni ezt a pezsgő zsidó életet teremtő fiatalságot. Ez volt az oka hogy nem szerveződtek mint Aguda helyicsoport. Résztvettek rendezvényeinken és anyagilag támogatták az egyesületet. Kitűnt közülük reb Simon Gombó, reb Dávid Grosz, reb Simon Wolvovits és reb Jichák Dov Márton.

Az Agudista Ifjak Egylete tagjainak lelkes munkája rányomta bélyegét a hitközségi életre. Nem kis mértékben nekik volt köszönhető reb Simon Wolwovits hitközségi elnökké és Rabbi Mordechaj Ezrielnek főrabbivá való megválasztása.

A margittai „Gmilut Chaszadim" kassza, mely oly nagy segítségére volt a kisembereknek, szintén az Aguda Ifjak kezdeményezésére alakult meg. A lengyelországi Aguda ujságban olvastak ezeknek a pénztáraknak a jelentőségéről. Beszéltek róla R. Jichak Dov Mártonnal, aki néhány aktivista segitségével összeszedte az alapitáshoz szükséges tőkét.

1934 chanuka elött tört ki a nagy „persely-vita". Az agudisták „Keren Hajisuv" perselyeket helyeztek el a szimpatizánsok házaiban.

Több tucat Aguda helyicsoport alakult, köztük a margittai is 1932-ben.

A Friedlander testvérek Beris és Menáchem a híres bukovinai vizsnyici jesiván tanultak és erősen hatott rájuk a vizsnyici udvar agudista atmoszférája. Hazatérve hozzáláttak a szervezéshez és valóban siker koronázta tevékenységüket. A két fivér, — egyik tehetséges szervező, a másik ragyogó szónok volt, — maguk köré gyüjtötték néhány fiatalt, köztük a megb. Zalman Kleint, Eliezer Groszt, Joszéf Aharon Bernátot, Juda Farkast és Mose Jechiel Feketét. Naponta összejöttek és tanulták a napi lap Gemarát. Szombatonként a Talmud Tórában találkoztak és akkor már 50-60-ra nőtt a tanulásban résztvevők száma. A megb. Smuel Zalmen főrabbi is segítette őket, sőt fiát, később örökösét a rabbiszékben, rabbi Mordecháj Ezriélt is küldte az agudistákhoz. Beris külföldi agudista ujságokat rendelt, hogy ezzel is biztositsa a helyicsoport kapcsolatát a világszervezettel. Igy jött légipóstával a „Dosz Idishe Tageblatt" Varsóból; az erecjiszraéli Mose Blau szerkesztette „Kol Jiszraél" ugyancsak az Aguda hivatalos lapja, a „Darkénu", melybe irt Juda Nachsoni is, aki ma a „Searim" napilap főszerkesztője:

E kitünő stilusu és magas nivójú ujságokból nemcsak általános ismereteket szereztek a margittai fiatalemberek, hanem megismerték az Aguda ideológiáját is. Mikor megalakult az „Aguda Ifjak Egylete" jelentős segitséget kapott azáltal, hogy Matitjáhu Katz barátunk (ma Givat Smuel falu lakósa) rábirta édesapját, reb Avraham Joszéf Katz-ot, hogy bocsásson egy kis lakást rendelkezésünkre. Attól kezdve nemcsak a napi oldal tanulására jöttünk össze, hanem péntek este is, mikor is Chumás és Rási tanulás után jókedvű, lelkes énekkarrá alakult a társaság. Szombat kimenetelekor sok vendég részvételével „Melave de Malka" ünnepséget rendeztünk.

Aztán már kicsinek bizonyult a helység és nagyon jól jött a főrabbi nagylelkű ajánlata, hogy tegye át az Aguda az otthonát a közben bezárt elemi iskola nagy termeibe. Ott már valóságos nép-

a világhírű gaon Rabbi Meir Sapira fáradhatatlan munkája tette lehetővé.

A kattowitz-i konferenciának nagy visszhangja támadt különösen a lengyelországi, németországi de az ereci vallásos zsidóság nagy tömegei között. A kor nagyjai közül sokan csatlakoztak az Agudához. A szervezetnek az egész világon több ezer helyicsoportja volt. Sokat tett a vallásos rétegekért szellemi és gazdasági téren egyaránt. A „Keren Hatora" alap segítette a gondokkal küzködő jesivákat. Az Aguda Bank a vallásos rétegek financiális intézménye volt. Havi és hetilapokat adott ki a szervezet, sok száz jótékonysági kasszát létesitett, tanitóképzőket hivott létre és kitűnő lányiskolákat. A „Keren Hajisuv" alap hachsarákat tartott fenn és mivel a Szochnuttal való megállapodás értelmében bizonyos számu certifikátumot kapott — chalucokat is küldött az országba.

Az Aguda szervezése a Trianon előtti Magyarországon nehézségbe ütközött. Mivel a vallásos zsidóság a neológoktól teljesen független szervezetben tömörült, mely biztosította az intézmények fenntartását és védőpaizs volt az asszimiláció ellenében — a rabbik fölöslegesnek tartották egy további orthodox vallási és népi keret megteremtését. És mivel a cionizmus is gyenge volt Magyarországon, a rabbik úgy vélték, hogy nincs szükség az Agudára, hogy az ellensúlyozza annak befolyását.

Rabbi Jákov Rosenheim, az Aguda Világszervezet elnöke, aki részt vett 1913-ban a magyar orth. hitközségek konferenciáján — csak kevessé tudta megváltoztatni a fent említett felfogást. A konferencia úgy határozott, hogy nem ellenzi az Aguda egyesületek megalakitását, de ezt a helyi rabbik beleegyezésétől teszi függővé. És a magyar orth. rabbik közül csak kevesen pártolták az Aguda kérését.

A huszas években nagyot változott a helyzet, különösen Erdélyben: Egyrészt ellensúlyozni kellett a már megerősödött, világi irányu cionizmust; másrészt a vallásos fiatalok közül sokan alijázni akartak.

hosszu hónapokat töltötték a ciprusi angol internálótáborban. Bernát az erecjiszráeli „Poaléj Agudat Jiszrael" executivájának tagja, míg hitvese az Aguda nőszövetségének vezetőségi tagja.

Az Agudat Jiszrael Világszövetsége 1912-ben alakult meg a szervezet Kattowitz-ban megtartott konferenciáján. Ezt megelőzte egy előkészítő értekezlet Hamburgban, melyen az akkori nemzedék legkiválóbb rabbijai, gáonok és cadikok, valamint orthodox közéleti férfiak egész sora vett részt. A magyarországi zsidóságot a kattowitz-i konferencián Koppel Reich, budapesti főrabbi, R. Avraham Freudiger, a pesti hitközség elnöke, és R. Jiszraél Ullmann, a nagyváradi hitközség elnöke képviselték. Az Aguda célját alapitói következőképpen fogalmazták meg: „Megoldást keresni a Tóra és törvényei alapján mindazokra a problémákra, amelyek nap mint nap felmerülnek a zsidó nép életében."

Az1914 augusztusára tervezett világkongresszus a háboru miatt csak 1923-ban ült össze Bécsben. A bevezető szavakat a világhírű gáon, Rabbi Jiszráel Méir Hakohén, a „Chéfec Chájjim" szerzője mondta. És ime a világkongresszus néhány fontos határozata, melyek döntő befolyást gyakoroltak a vallásos zsidóságra, megerősitették a tan intézményeit és elősegitették a tanulás elterjedését Izrael népe közt.

1. A határozat a kötelező napi egy lap Talmud tanulásról elterjedt a diaszpóra minden országában és mindmáig sok százezren részesei ennek a szent láncolatnak, mely összeköti a zsidóság centrumait, függetlenül attól, hogy hol és milyen stilusban folyik a tanulás.
2. Az Aguda kötelezte vezetőségét, hogy a meglevő intézmények támogatásán túl tegyen meg mindent új Talmud Tórák és jesivák alapitására és „Béjt Jákov" lányiskolák szervezésére.
3. A „Lublini Bölcsek Jesivája" melyet az Aguda a világ legtehetségesebb talmudistáinak központi tanodájának tervezett — csak hat évvel később alakult meg. Alapitását és a jesiva fenntartását

miután értékét immár az egész művelt világ igaz lelkesedése igazolta. A filmet május 23.-án szombat estére sikerült megkapni, mikor is fényes külsőségek közt lesz a film diszelőadása megtartva.

A diszelőadásra a helyi cionista szervezetnek sikerült megnyerni Giszkalay János neves ardeali zsidó irót és költőt, aki a közönség előtt nagyhatásu beszédet fog elmondani. Ugyancsak diszelőadáson román nyelvű prológot fog mondani Fuchs Dezső, a „Noár Hacioni" elnöke. Giszkalay verset fog szavalni Krausz Ági. A film közben chalucz énekekkel fogja a közönséget szórakoztatni a „Noar Hacioni" kórusa. A film, mely az egész országban nagy hatást ért el, minden valószinüség szerint a marghitai közönségnek is őrömére fog szolgálni.

A „Marghita" cimű lap 1936 május 15.-i számából

AZ „AGUDAT JISZRAÉL" MARGITTAI HELYICSOPORTJA

Az alábbi cikk lényeges adatait ezen emlékkönyv egyik szerkesztője, R. Joszéf Aharon Bernát szolgáltatta. Fáradhatatlan szorgalommal sok olyan adatot és dokumentumot gyűjtött össze az Agudáról, annak alapitásától kezdve, amely nélküle feledésbe merült volna. Bernát egyik alapitója volt az „Ifju Aguda"-nak (Ceiréj Agudat Jiszrael) és veztőségi tagja egészen 1937-ig, mikor is megnősült és Bánfihunyadra költözött.

A vészkorszak éveit az orosz fronton és németországi munkatáborban töltötte. A vészkorszakban szüleit, feleségét és három gyermekét ölték meg a nácik. Hazatérve megfogadta, hogy egész életét a zsidó közügyek szolgálatának fogja szentelni. Első tevékenysége volt, hogy Somlyón egy agudista hachsara-kibucot létesitett, hová a szentéletű szekuleni rabbi százhusz árva gyermeket küldött Moldavából.

Második felesége, Malka Einhorn, Nagyváradon, az Aguda „Béjt Jákov" iskolájában volt tanitónő. 1948-ban alijáztak illegálisan és

akkor meg kitörtek az u.n. „zavargások", a három évig tartó arab lázadás. Három éven keresztül nem jött le a fegyver a vállunkról, azzal jártunk az eke után, a faluban és a szomszédságban. Gyanakvó szemmel néztünk minden kefijás unokatestvért, mert lesből lőttek ránk és hátulról vágták áldozatukba a kést.

Aztán megalakult a zsidó állam és bár sokat háboruskodtunk, kitágultak a határaink és Cahal vigyáz biztonságunkra. Lehet, hogy bolondok voltunk, mint ezt a margittai zsidók mondták ötvenöt évvel ezelőtt, de — hogy is mondják? — az idő minket és a hozzánk hasonló bolondokat igazolt . . .

Gorni Joszéf (Pollák Laci, Binjamina)

Az „IGÉRET FÖLDJE" cimű film bemutatója Margittán Giszkalay János, az országos hírű zsidó iró tart beszédet az előadás keretében

A helyi cionista szervezet örömmel jelenti, hogy sikerült megkapni a legujabb és legtökéletesebb, Palesztinában, eredeti felvételekben készült hangosfilmet, az „Igéret földje" cimű kitünő alkotást. Ez a minden jelentében páratlan film ezen sorok megjelenésekor már nagyban fut Ardeali hóditó útján, hogy tanúságot tegyen minazokról a konkrét eredményekről, amelyeket a Keren Hayeszod és a Keren Kajemet mindmáig megvalósithatott.

Senki sem gondoljon ez alkalommal a multban bemutatott gyengébb és — valljuk be — múló értékű — propaganda filmekre, mert amit az „Igéret földje" c. film nyujt, az túlmenően annak reportázsszerűségén, olyan élményt fog nyujtani, melyet csak a legritkább esetekben kaphatott meg a néző a hangosfilm vásznáról.

A film képszerűsége eleven bizonysága a palesztinai lüktető életnek. Főszereplője maga a zsidó nép, a chaluc-ifjuság; szinfalai pedig — szokott kulisszák helyett — a való természet csodáiból épitődnek fel. Öszinte büszkeséggel bocsátjuk marghitai hóditó útjára a filmet,

és készült az útra. A margittaiak fejőket csóválták és szánakozva mondták: megbolondult, szegény.

Pénzt nem lehetett átutalni abban az időben (1920-ban) Romániából, de hallottunk egy kibúvóról, melynek alapján külföldön hozzájuthattunk pénzünkhöz. A tőkés befizetett egy bizonyos összeget, melyért tehenet vásároltak Hollandiában. A teheneket Palesztinába szállitották, eladták és a tőkés visszakapta befizetett pénzét. Ez volt az u. n. Paneth-féle vállalkozás. Apám is befizetett egy nagyobb összeget, de nem látott vissza se pénzt, se tehenet, de még egy liter tejet sem. Négy évig kínlódtunk Haifán, de apám mindenképpen paraszt akart lenni az ősök földjén. Egyszer fülünkbe jutott egy kósza hír, hogy egy új falut létesítenek. A telepesek kapnak száz dunám príma termőföldet, házat, istállót, állatokat és készpénzt egy évi megélhetésre. Mindezt harminc év alatt kell visszafizetni 3 százalékos kamat mellett. Ezt a Rotschild finanszírozza és akinek van jó protekciója, az részese lehet ennek a szenzációs településnek.

Apámnak eszébe jutott, hogy Margitta mellett Csehteleken élt egy zsidó nemes, lovag Wertheimstein Alfréd, akinek a lánya, Rózsika verseket és novellákat írt az ő lapjában. Ez a Rózsika férjhez ment a londoni Rotschild fiához, ki egyszer lepkevadászatra a mi környékünkre vetődött, hol is ritka lepkékre vadászott, lévén világhírű lepkegyüjtő. Apám gondolt egy nagyot, írt ennek a Rózsikának és kérte közbenjárását. Pár héttel később apám levelet kapott a PICA vállalat igazgatóságától a kolónia ügyében. Igy kerültünk Binjaminá-ra és a Paneth család a mi révünkön Givat-Adára.

Évekig kínlódtunk, mig beletanultunk a gazdálkodásba és megszoktuk a földet, a klímát és még sok más nehézséget. Boltba csak akkor mentünk, ha gyufát kellett venni. Azt ettük, amit termeltünk és aminek éppen szezonja volt. És az év végén több volt az adósságunk, mint amivel kezdtük az új esztendőt.

1936-ban kezdtünk fellélegezni, mikor megindult a német-zsidó bevándorlók áradata. Pénzt hozták magukkal és prosperitást. De

egyik kolélhez és majd egy jesivában folytatod a tanulást — mondta.

— Nem megyek jesivába — válaszoltam. Földműves leszek mint voltak őseink kétezer évvel ezelőtt. Ez annál is könnyebb lesz számomra, mert apám ispán volt egy nagy erdélyi birtokon.

Legalább egyet tégy meg, ha már nem tudlak befolyásolni — mondta a rabbi. — Nősülj meg mielőtt elmégy. Ugy is lett. Néhány héttel később elvettem a pacal-i Kain Salom lányát feleségül. Nem sokkal ezután alijáztunk. Sokat kinlodtunk, de legalább boldogak vagyunk Merchávja szövetkezeti faluban. 1936-ban kijött anyósom is. A mosáv temetőjében van a sirja. Megöregedtem, tudom nincs már hátra sok idő nekem se. Jó volt itthon Erec Jiszraélben...

Néhány hónappal ezután valóban megtért őseihez Farkas bácsi, az első margittai chaluc.

Kleinmann Aharon

Pollákék alijáznak

Édesapám, Pollák Lajos 1897-ben telepedett le Margittán. Rövid időn belül nyomdát alapitott, azt motorerőre rendezte be és 1900-ban megindította a „Margitta és vidéke" cimű hetilapot, melynek húsz évig szerkesztője és kiadója volt.

Bónyi Adorján, több híres regény és szindarab sikeres szerzője nála kezdte irói karrierjét. Az első világháboru kitörése döntő változást hozott apám életébe. 1915-ben bevonult katonának és 1918-ban, mikor leszerelt, nem tudott többé beilleszkedni élete régi, megszokott keretébe. Mozit nyitott, de ez sem elégitette ki. A cionizmus, melynek csiráit rég magában hordta, most levelet hajtott és levegőt kért. Az övé volt az első gramofon nemcsak a városban, de az egész járásban és egy lemez azt recsegte már kisgyerek koromban: Kum, kum Jiszroel, kum ahajm, in dein schönes Land herein.

Apám résztvett az első cionista értekezleten Kolozsvárott és akkor elhatározta, hogy alijázik. Eladott mindent, házat, mozit, nyomdát

Margittáról Merchavjára

1974 őszén egy szombatot Afulán töltöttem barátaimmal. Délután elsétáltunk Merchávja falucskába, hogy meglátogassuk Farkas bácsit, aki elsőnek alijázott városunkból.

A Margitta környékéről az ismert „rózsás" Farkas családból származó nyolcvan esztendős bácsi örömmel fogadott minket. Eldicsekedett könyveivel, amelyek valóban megtöltötték egy nagy szekrényt a padlótól a plafonig. A „Rif"-től a „Maharam Briszk"-ig minden megvolt ott, amire egy talmid chachámnak szüksége lehet a tanuláshoz.

Megkérdeztük az öreget, hogy mi jutott eszébe a huszas évek elején alijázni. A következőket mondta el:

A Reb Smuel Zalmen Weinberger margittai rabbi jesivájának voltam növendéke. Az első világháború kitörésekor bevonultam és nemsokára levél-cenzornak osztottak be. Egyformán jól beszéltem magyarul és románul és megértettem a németet is.

A háború negyedik negyedében egyre gyakrabban olvastam a katonák levelében arról, hogy a zsidók robbantották ki ezt az átkozott háborút és ők a felelősek azért, ha valahol csatát vesztettek a központi hatalmak. Ahogy romlott a katonai helyzet úgy fokozódott a levelekben a zsidózás. Kiváncsi voltam, hogy mint vélekedik erről a Hinterland, az otthonmaradottak. Sikerült hozzájutnom jó néhány ilyen hazulról katonákhoz intézett levélhez és ugyanezt olvastam. Az élelmiszer-hiányért, a ruha és a cipők rossz minőségéért a zsidó a felelős.

Mikor szabadságot kaptam felkerestem a mesteremet és beszámoltam neki arról, amit a levelekben olvastam. Meg vagyok győződve arról, hogy bármint is végződik a háború a zsidóknak rossz lesz Európában — mondtam a rabbinak. Elhatároztam, hogy leszerelésem után kimegyek Erec Jiszráelbe.

A rabbi igyekezett lebeszélni, de mikor látta, hogy erős az elhatározásom, belenyugodott tervembe. — Adok neked ajánlólevelet az

Palesztina hivatal az engedélyt megszerezze... Az itteni konzul ebbe a dologba nem folyik be, legfeljebb a vízumot adja meg...

A harmadik honalapítás üdvözletével
E. Zs. N. Sz. Kis Intézőbizottsága
Weissburg Chaim

Az Uj Kelet levele Pollák Lajoshoz

Tekintetes Pollák Lajos Úrnak, Margitta
Igen Tisztelt Elvtárs Ur!

Igaz örömmel vettük f. hó 20.-án kelt nb. sorait. Az az izzó lelkesedése, az a nemes ügybuzgalom, mely leveléből kiárad, erőt ad nekünk is arra, hogy legyőzzünk minden nehézséget és győzelemre vigyük szent ügyünket.

Sajnos a Margittára és az Ön által felsorolt községekre vonatkozó adatainkkal két sorban végezhetünk, minthogy összesen kettő az előfizetők száma.

1. Weinberger Ignátz,Margitta, előfizetése lejárt március 31. Hátralék június 30.-ig 100 lei.
2. Schwartz Abraham, Albest a.p. Robogány. Előfizetés lejárt május 15.-én Hátralék június 30.-ig 50 lei.

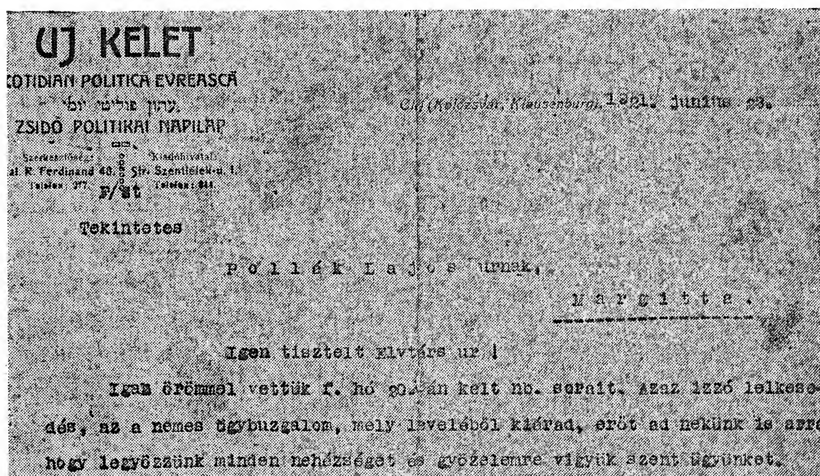
Ezekután a következő kérelmeink volnának:

a. Az itt felsorolt két előfizetőnket hátralékaik kifizetésére és további előfizetésre bírni szíveskedjék.
b. Minden erejéből odahatni méltoztassék, hogy ottani zsidó testvéreink az előfizetésre rábirassanak...

harmadik honalapítás üdvözletével
UJ KELET kiadóhivatala

zásának — sajnos olyan kevesen vannak ezek, s csak mi tudjuk igazán értékelni azokat az eredményeket, melyeket ezek a fáradozások létrehoznak. Van nálunk egy közmondás: Cionistának cionista munkáért köszönet nem jár, — s tudjuk, igen tisztelt Elvtárs Ur, hogy erre nem is reflektál, miután azt a munkát, melyet végez ép úgy végzi magának, mint nekünk. De el nem mulaszthatjuk, hogy ez alkalommal a legteljesebb elismeréssel Önnek ne adózzunk. Sok eredményt kivánunk az újonnan megalakuló csoportnak s a vezetőknek, kiket Ön belátása szerint állit a mozgalom elére...

Kérjük minden erővel odahatni, hogy minden zsidó ember, kezéhez eljusson az Ujkelet... a Keren Hajeszodra vár Palesztina földjének megvásárlása s jól tudjuk, hogy ennek a Földnek 98%-a még mindig idegen kezekben van. .... Ami a Palesztinába való kivándorlást illeti, a gépek kivitelére való engedélyt csak Bucarestben lehet megszerezni és annak idején, ha Wechsler mérnök esetleg nem tenne eleget igéretének, minden igyekezetünkkel oda fogunk hatni, hogy az ottani

UJ KELET
COTIDIAN POLITICA EVREASCĂ
עתון פוליטי יומי
ZSIDÓ POLITIKAI NAPILAP

Szerkesztőség: Cal. R. Ferdinand 48. Telefon: 377.
Kiadóhivatal: Str. Szentlélek-u. 1. Telefon: 844.

P/St

Cluj (Kolozsvár, Klausenburg), 1921. junius 23.

Tekintetes

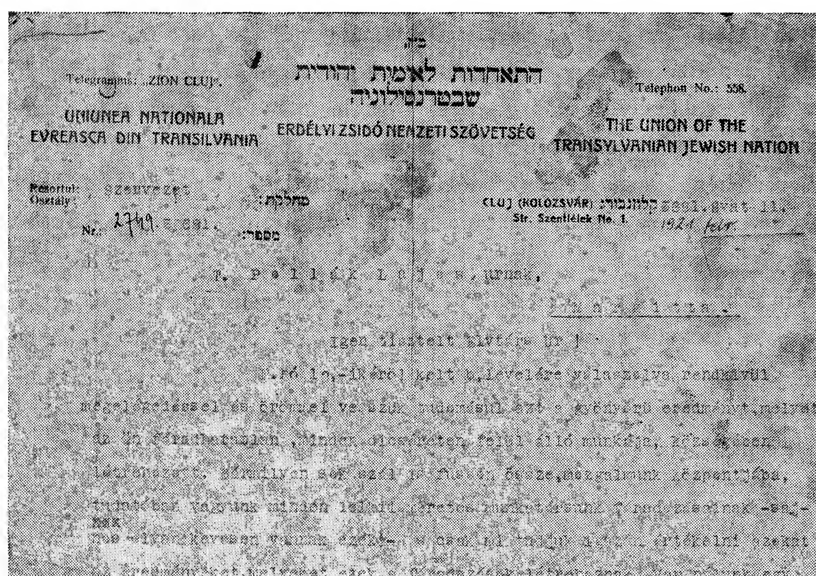
P o l l á k L a j o s urnak,

M a r g i t t a.

Igen tisztelt Elvtárs ur!

Igaz örömmel vettük f. hó 20-án kelt nb. sorait. Azaz izzó lelkesedés, az a nemes ügybuzgalom, mely leveléből kiárad, erőt ad nekünk is arra hogy legyőzzünk minden nehézséget és győzelemre vigyük szent ügyünket.

Tibi, akik a legélesebben elítélték a cionizmust. A résztvevő hatvan személy közül csak két bátor ember akadt, két asszony, akik kijelentették, hogy inkább kilépnek a kommunista pártból, de nem lesznek hűtlenek a cionizmushoz. Az egyik volt Oszterreicher Klára, aki ma haifai lakós. A többiek megalkudtak a helyzettel, de titokban tovább tartották a kapcsolatot a cionistákkal. Egy évvel később a kormány betiltott minden cionista egyesületet és tevékenységet.

ב"ה

התאחדות לאמת יהודית
שבטרנסילוניה

Telegramm: „ZION CLUJ". Telephon No.: 558.

UNIUNEA NATIONALA EVREASCA DIN TRANSILVANIA — ERDÉLYI ZSIDÓ NEMZETI SZÖVETSÉG — THE UNION OF THE TRANSYLVANIAN JEWISH NATION

Resortul: / Osztály: Szervezet — מחלקת:

Nr. 2749 — מספר:

CLUJ (KOLOZSVÁR) קלויזנבורג: 1924 febr. 11.
Str. Szentlélek No. 1.

T. P o l l á k L a j o s urnak,

M a r g i t t a.

Igen tisztelt Elvtárs Ur!

T. Pollak Lajos Úrnak, Margitta.

F. hó 12.-éről kelt levelére válaszolva rendkívüli megelégedéssel és örömmel vesszük tudomásul azt a gyönyörű eredményt, melyet az ön fáradhatatlan, minden dicséreten felülálló munkája, községében létrehozott. Bármilyen sok szál is fusson össze mozgalmunk központjába, tudatában vagyunk lelkiismeretes munkatársaink fárado-

1947 nyárutóján a Szochnut megállapodást kötött a román és bulgár kormányokkal, hogy engedélyezzék két óceánjáró hajó kifutását kikötőikből. A román kikötőből kifutó „Kibuc Galujot" és a Bulgáriából kiinduló „Acmaut" 5236 maapilt vitt a fedélzetén. Az előkészületek nem kisebb izgalommal jártak mint maga az utazás. A pártokra és frakciókra szakadt cionizmus vezetőinek meg kellett állapodniok egymás közt, hogy milyen kulcs szerint osztják el a kevés helyet a sok aspiráns között. E célból cionista összeírást rendeztek az országban, hogy minden párt letszáma szerint kapjon helyet a hajón. Margittán is lázas izgalommal szervezték az összeírást. Túlzás nélkül mondható, hogy Margittán és környékén szinte minden zsidó szerepelt valamelyik cionista szervezet listáján. Az országos összeírás Aradon működő központja annyira meg volt elégedve a margittai eredményekkel, hogy a nekük járó öt helyet megtoldotta egy hatodikkal, mely Basch Channa chaverának jutott (a haifai Schön Méir felesége).

Meg kell itt említenünk a helyi Poél Mizráchi szerepét is. Egy évvel az Ichud alapítása után alakult meg néhány aktivista munkája nyomán. Vagy negyven fiatal csatlakozott hozzájuk. Ezek szombatonként jöttek össze az otthonukban, mely az irodával együtt a Lichtmann házban nyert elhelyezést. Megb. Jichák Lerner, Smuel Weinberger és Slomo Franck voltak a helyicsoport vezetői.

Az említett hajók két hetes késéssel, december végén indultak útnak. Hatvanegy margittai volt a fedélzetükön. Harmincöt az Ichudhoz tartozott, húsz a Poaléj Agudat Jiszraélhoz és hat a Mizráchihoz.

A hatvanegy alijázása ugyancsak meggyengitette a cionista munkát Margittán. De általában 1948-ban már erősen érezhető volt az uralkodó párt, a kommunisták nyomása a cionista mozgalomra.

1948 elején a helyi kommunista titkárság összehívta tagjait, akik a cionista mozgalomban is szerepeltek és válaszút elé állította őket. A szónokok közül különösen kitünt két zsidó, Joszef Brabán és Braun

És itt kell megemlítenünk azokat, akik hirdették a cionista igét, de nem adatott meg nekik, hogy lássák a zsidó feltámadást. A vészkorszakban elpusztultak: Rosenberg József, Weisz Jailis, Grosz Miklós, Wollner Jancsi, Goldstein Ilona, Ehrenfeld Laci és még mások. (Wollner ur, aki a listát készitette, sajnálkozását fejezte ki, hogy nem emlékszik minden a vészkorszakban elpusztult cionistára.)

A pusztulás után hazatértek azonnal hozzáláttak a hitközség ujjáépitéséhez, bár jól tudták, minden, mit épitenek az ideiglenes. Mikor megkezdődött, helyesebben döntő stádiumba jutott az Écel és a Lechi harca az angolok ellen, majd az egész jisuv küzdelme az arabok ellen, a hitközség csaknem valamennyi tagja csatlakozott valamilyen cionista organizációhoz, hogy ezzel is elősegitse aliját. Jól megszerveződött a Mizráchi, sok tagot toborzott a Poaléj Agudat Jiszraél, de a legtevékenyebb volt az Ichud. A Wollner testvérek, Eliezer és Avraham, akik gyerekkoruk óta dolgoztak a cionista eszméért, minden személyes ügyüket félretették, és minden tehetségüket a mozgalomnak szentelték. Az Ichud aktivistái voltak abban az időben: Fuchs Dávid és felesége, Szabó Ávrahám, Mezei Jószéf, Oszterreicher Imre, Schön Méir és mások.

Az Ichud irodai Katz Joszéf házában voltak. A helyicsoport szoros kapcsolatot tartott fenn a segesvári központtal. Kulturális tevékenysége jóval felette volt a háboru előtti szintnek. Az Ichud büszkesége mégis a mezőgazdasági hachsarája volt. Eliezer Wollner és munkatársai — nagy segitségére volt Goldstein Sándor — lankadatlan munkájának volt köszönhető, hogy a hachsara létre jött. A Mann és Feldmesser családok földet adtak bérbe a chalucoknak és nemcsak helyi de a központ által messziről ideirányitott chalucok is margittai Ichud hachsarán kaptak mezőgazdasági kiképzést.

A cionizmus erősödött, a közvetlen cél most már az alija volt, de éppen ezen a téren várt fájdalmas csalódás az alijázni készülőkre. Anglia nem enyhitette a Fehér Könyv sujtó végzését és az illegális hajók utasainak nagy része a ciprusi internáló táborba került.

szervezet között, talán azért sem, mert nem ugyanazon körök felé fordult propagandájuk.

1935-ben alakult meg a Betár helyicsoportja, melynek élén Amrám Weinstein állt. A perselyt terjesztő három szervezethez most csatlakozott a negyedik, a „Tel Cháj" alapé. Weinstein Bánffyhunyadról jött Margittára és most Askelonban él. Hű maradt elveihez és ma a Chérut vezetőségi tagja. A Noar Hacioni egy kis csoportja megúnta a cionista önképzést és a megvalósítás utjára lépett. Hachsara szolgálatuk befejezése után Mandel Berger és Joszi Stern certifikátumot kaptak és alijáztak. Az eszme többi hívei nem gondoltak azonnali alijára, de fokozták cionista tevékenységüket a hitközségben. A fiatalabb nemzedék is helyet kért a vezetésben és valóban elérte célját. Az új vezetőségbe beválasztották Ehrenfeld Lacit, Rosenberg Karcsit, Wollner Eliezert, Weisz Joélt és Weisz Ilánát.

A román hatóságok szemmel tartották a cionista otthont, mert attól tartottak, hogy baloldali elemek férkőznek a cionisták közé és a betiltott kommunista pártnak szereznek híveket.

A cionista lelkesedésre jellemző, hogy a margittai Berettyón évekig cirkált egy kék-fehérre festett csónak, rajta nagy betűkkel héberül: „Jardén". Wollner József csináltatta fiainak, de a „cionista zászlóshajó"-ra büszke volt az egész fiatalság.

1939-ben királyi dekrétum betiltott minden társadalmi-politikai egyesületet. Régi, patinás-nevű pártok oszlottak fel és a cionista szervezet is beszüntette működését. De ha szünetelt is a nyílt cionista tevékenység, a cháverok találkoztak társaságban, templomban; sálommal köszöntötték egymást, lehetőséghez képest tartották a kapcsolatot, nem felejtették el Ciont. Az Uj Kelet is, mint független napilap, megjelenhetett egészen 1940-ig, a magyarok bejöveteléig.

Ezzel voltaképpen be is fejeződött a margittai cionizmus első periodusa. Visszatekintve, büszkék lehetnek munkájukra az akkori fiatalok. Ha nem is sikerült mindenben az amit elterveztek, mégis sokat tettek azzal, hogy tudatositották az országépítés és az alija gondolatát.

Ros rison Rosenbaum Miklós, ros séni Klein Miklós, ros slisi Schwalb Sándor. Levelezési cim: Schwalb Sándor, Eissler cég."

A Berger testvérek. Pista és Jancsi Párisban tanulták az egyetemen. Ott lettek cionisták. Hazatérve 1926-ban egy ifjusági csoportot szerveztek, melyhez vagy harmincan csatlakoztak. Pezsgő társadalmi és kulturális élet folyt az otthonukban. Könytárat szerveztek, előadásokat rendeztek és héber kurzust tartottak. Szombat és ünnepnapokon kimentek a természetbe és a Kálvária dombon találkoztak. Ez az ifjusági csoport csatlakozott a „Hasomér"-hoz, az erdélyi cionista cserkész mozgalomhoz és résztvett annak kétévenként megtartott jamboree-jén.

A külföldi delegátusok látogatási nyomán megerősödött a cionizmus Erdélyben de egyuttal politikailag is megoszlott. Ezt különösen megsínylették a pártokívüli szervezetek, köztük a „Hasomér" is, mert a fiatalság is inkább vonzódott a párt-jelleggel s politikai hátvéddel rendelkező mozgalmakhoz. A margittai csoport Berger Jancsi, Kopper Pista, Klein Miklós és Fuchs Duci befolyására a „Noár Hacioni" szervezethez csatlakozott. Az új mozgalmi keret mintha szárnyat adott volna a margittai helyicsoportnak. Nagysikerű chanuka és purim ünnepségeket tartottak rekordszámu résztvevővel. Tamuz 20.-án megünnepelték Dr. Herzl halálozási évforduloját. A szinjátszó kör előadást rendezett a Margit szálló nagytermében. Sok szülő házában megjelent a Keren Kayemet persely és ami az Erec Jiszrael iránti érzelmeket leginkább bizonyitja: a Cur Salom akció keretében tíz balbósz vásárolt telket a tervezett telepen. Az idősebbek lelkesedtek az országépitésért, sékelt vásárolták, adtak a nemzeti alapoknak, résztvettek az ifjuság rendezvényein, de önmaguk nem szervezkedtek és nem létesitettek cionista helyicsoportot Margittán.

A cionista szervezkedést ellensúlyozandó 1932-ben megalakult a Ceiréj Agudát Jiszraél, mely a rabbiság támogatását is élvezte. Büszkén mondhatjuk, hogy nem volt ellentét és nem volt feszültség a két

Ernő ügyesen kihasználták ezt a történelmi konjuktúrát. Megalapitották, megalapozták az Erdélyi Cionista Szövetséget és napilapot adtak ki, az Uj Kelet-et, mely ma is megjelenik, mint az izraeli magyarnyelvű jisuv napilapja.

Ez a változás, mintha teljesen elkerülte volna Margittát. Városunkban nem voltak a szó szoros értelmében vett asszimilánsok. Az öregeken kívül, akiknek magyarkodása kimerült abban, hogy visszavágyták a „régi, jó ferencjózsefi időket", a nagy többség olyan természetességgel volt zsidó — teljesen függetlenül a cionista propagandától — mint őseik nemzedékekkel azelőtt.

Jichák Eizik (Lajos) Pollák, az első margittai nyomdász volt az első cionista városunkban. Nevét megtaláljuk az Erdélyi Cionista Szövetség alapítói közt. Kezünkben van Dr. Weiszburg megható levele, melyben kéri Pollákot, hogy szervezzen helyicsoportot Margittán. Egy másik levelet az Uj Kelettől kapott, hogy szerezzen előfizetőket, mert a városban csak ketten veszik a lapot.

Mindenesetre Pollák komolyan viszonyult az eszméhez és nem késett azt személyében megvalósitani. Ahogy hazaérkezett a Cionista Szövetség alapitó üléséről, hozzákezdett az alijája előkeszitéséhez. Nem hagyta lebeszélni magát „jóakaróitól" és 1922-ben már az országban volt. Binjaminán telepedett le családjával és földműves lett az ősi hazában. De még távozása elött megalapitotta Margittán Dr. Havas Imre és Giszkalay János segitségével az Aviva-Barisszia szervezetet. Az előbbit lányoknak, az utóbbit — fiúknak.

Az alig negyven főnyi csoportból csak néhány névre emlékszünk és ezek: Szobol Hermann, Katz Károly, Klein Ferenc, Mann Ilus, Fischer Ilona és a Gelberger nővérek. A két csoport külön-külön tartotta összejöveteleit szombaton a zsidó elemi helységeiben. Ezeket az adatokat Steiner Endre úrtól kaptuk. Azóta kezünkbe került a Kolozsváron megjelent „Noár" ujság 1926 márc. 20.- száma melyben a következőt olvastuk: „A marghitai Barisszia ujjáalakult 8 taggal.

A CIONISTA MOZGALOM MARGITTÁN

E cikk legtöbb adatát Eliezer Wollner úrtól kaptuk, aki háboru elött a margittai Noar Hacioni ifjusági szervezet vezetőségi tagja volt, míg a háboru után a városunkban megszervezett Ichud-nak (Mapáj) volt, az elnöke. 1948-ban alijázott illegálisan és más társaival együtt Cypruson volt internálva. Afulán él családjával.

A Dr. Herzl által életre hívott cionista mozgalom Erec Jiszrael megváltásának és betelepitésének gondolatát tűzte zászlajára. A mozgalom hamar elterjedt, különösen Keleteurópa antiszemitizmustól megfertőzött országaiban. A pogromoktól sujtott orosz zsidóság adta az első és a második aliját. A osztrák magyar monarchia zsidósága hűvösebben fogadta a cionizmust. Bár együttéreztek szenvedő testvéreikkel, de ez a szolidaritás nem volt elég ahhoz, hogy azonositsák magukat a zsidó nép nemzeti szabadságmozgalmával. És ennek is megvoltak a maga társadalmi és politikai okai:

Az asszimilánsok magyaroknak, izraelita vallásu magyaroknak érezték és vallották magukat. A cionizmussal való azonosulás hűtlenségnek tünt szemükben és árulásnak a magyarsággal szemben.

A vallásos réteg, bár a Cion utáni vágyakozása világszemléletéből következett, féltette a világi cionizmustól, forradalmi gondolkodásától, jelképeitől a maga hagyományos életmódját. Míg az egyszerű zsidó ember, akit egyik emlitett kategóriába sem lehetett besorozni, — passziv szemlélője maradt a történelmi eseményeknek és hagyta magát sodortatni az árral.

A trianoni békeszerződés értelmében Erdélyt Romániához csatolták és ezzel döntő fordulat következett be a cionizmus helyzetében. A románok érdekelve voltak az irredenta magyar kisebbség gyengítésében, ezért az eddig magát magyarnak valló zsidóságot önálló nemzeti kisebbségnek ismerték el. Dr. Weiszburg Chájjim és Dr. Marton

oldalon közlekedtek, bár Wantuch Károly és Gyarmaty János — Bihari Ödön fia — sohse mentek volna át a másik oldalra, ha együtt korzózhattak velünk.

Ma is érthetetlen előttem, hogy soha egy rosszindulatú megjegyzés nem hangzott el a szombati parádés korzozás miatt. Csak most, hogy visszaemlékezünk tudjuk halálos biztonsággal, hogy szebb volt ez a fiatalkorunk korzózása minden filmnél, érdekesebb a legizgalmasabb futballmeccsnél. Amellett erősitette zsidó összetartozásunk tudatát.

Aztán jött a fergeteg és a szombati sétát felváltotta a halálmars... Akik visszatértek, többe nem járták a korzót. Az elpusztitott barátok iránti kegyelet, joggal, túl hosszúnak tartotta a korzó száz méterét...

Wollner Imre

A futball már akkor is a legnépszerűbb sport volt. A margittai „Törekvés" jó vidéki csapatnak számított és váradi egyesületekkel szemben is megállta a helyét. Feldheim Laci, Weisz Géza, Goldstein Miklós, Weisz Béla, Kremer Jenő, Rubinstein Béla, a Pollák testvérek, Imre és Pista, a népszerű Friedmann Menyus fiai voltak a csapat gerince. Büszkeséggel emlékszünk arra, hogy dicsőséget hozták a margittai zsidók nevére.

Mandelbaum Dezső

A korzó

Ha már sok mindenről megemlékeztünk ebben a könyvben, ami Margitta zsidó életéhez tartozott, ugy méltatlanság lenne kihagyni a korzót. Mert az is kifejezetten zsidó volt, a miénk és csak a miénk. Hozzá hasonló, tudomásom szerint, nem volt sehol a környéken. A fiatalok otthagyták miatta a Zugót, a Bisztrát, a Hárfasort a Hármasfákat, sokan vidékről bejöttek a városba, hogy élvezzék az együttes sétát a korzón.

Ki ne emlékezne közülünk, kik túléltük a vészt, az órákig tartó sétákra szombat és ünnepnapokon a mincha és a maáriv ima közt. Volt ugy, hogy ötvenszer is fel-alá jártunk a hires promenádon, míg beesteledett. A korzó Grosz Dávid boltjától, a zsidó templom udvara vasrácsos keritésének felső sarkától a kastély széléig húzodott. Itt hullámzott fel és alá a szó nemes értelmében vett arany ifjuságunk, szépségkirálynőink, köztük Leichtmann Olga, Frank Szeréna és Friedmann Magda meg mi fiatalemberek, megannyi felejthetetlen jóbarát . . .

A séta rendje is valami különleges volt. Hárman-négyen egy sorban, külön a fiúk és külön a lányok. Még véletlenül sem keveredtek össze a nemek, hisz a korzózó fiuk néha még beszélő viszonyban sem voltak a lányokkal. Csak nézték egymást, ha szembe találkoztak, vagy követték egymást, ha a szívérdek ugy hozta magával. Mennyire zsidóvá vált az amugy is zsidó jellegű város! Mily szép volt ez a szemérmes, de szenvedélyes felvonulás! A keresztények csak a másik

Margittán sok családnál találhattál a szentkönyveken kívül szépirodalmi munkákat is. Csaknem minden háznál olvastak valamilyen ujságot. A városka maga, hol már 1914 előtt megjelent hetilap, a „Margitta és vidéke" Pollák Lajos kiadásában — 1920 után két hetilapot mondhatott magáénak. A keresztény Dr. Réthy Sándor által szerkesztett és a zsidó Wollner által nyomtatott „Margitta"-t és Vészi Weisz Jenő lapját, a „Margittai Ujság"-ot. De ezenkívül több száz váradi lapot vettek a városkában, a zsidók pedig a kolozsvári „Uj Kelet"-et. A lengyelországi jidis napilapokból is jutott néhány példány Margittára.

Már 1914 előtt is volt egy kis, nem túl tevékeny műkedvelő szintársulat Margittán, melynek alapítói közé számithatjuk Friedmann Menyust, Mandelbaum Vilmost, Schreiber Ernőt és Rottmann Ferencet. A társulat később kibővült, volt külön zsidó ága, mely elsősorban zsidó témáju darabokat mutatott be. Rodán Ottó, Mandelbaum Dezső és Irén, Izsák Elza, Grosz József, Klein Ferenc, Fuchs Marika, Rottmann Mariska és Spiegel Böske voltak a szintársulat erősségei. A „Margit" szálló nagyterme zsúfolásig megtelt és nemcsak zsidókkal, de keresztény közönséggel is, mikor a Timosa, Lion Lea, Lélek a kaftán alatt, Szomorúságának énekese — kerültek előadásra.

Az 1945 után hazatértek ujjászervezték a színjátszó egyesületet, melynek Fuchs Marika volt az éltető lelke. Különösen nagy sikere volt a Julius Fucik „Mélyek a gyökerek" című darabjának, aki később a brassói szinházban vezényelt.

A púrimi kötelező örömhöz tartozott a vallásos fiatalság által előadott u. n. „Purimspiel". Ennek keretében, mint általában az askenáz hitközségekben, József eladását mutatták be, mig 1939-ben újításként egy „Kerekasztal" című szatirát.

Az iparegyesület rendezvényein is rendszeresen felléptek zsidó tehetségek. Egyébként a szinjátszó gárda olyan hirnévre tett szert, hogy nem egyszer meghívták Váradra és más városokba vendégszereplésre.

el a zsidók sérelmeiket és találtak megértésre a keresztény vendégeknél, barátaiknál. Mikor az ábrányi Miron vasgardista vezér és társai kisérletet tettek az állomás környékén lakó zsidók megtámadására — zsidók és magyarok vállvetve, együtt mentek a „Kóser"-ból a védelmükre. És a fasiszták visszavonultak.

Szép volt a „Kóser", jó volt odalátogatni, élvezni drága jó özv. Berger Mihályné kitűnő főztjét és hallgatni Arany Lacit, amint a „Belz, mein Stetele, Belz" szomorú melodiáját, vagy a „Hat a jid e babele" vidám nótáját huzza.

Aztán jött a fergeteg és eltünt a „Kóser" vendégeivel és tulajdonosaival. Bejöttek a magyarok és az épületet mozivá alakitották, hogy bemutassák az antiszemitizmusra uszitó „Jud Süss" filmet a kormányzat és a nép szégyenére . . .

Wollner Imre

Sport és kulturélet

A szigorúan vallásos, befelé forduló, hitélete kimélyitésén szorgoskodó közösségnek is megvolt a maga pereme, mely a külvilággal találkozott, melyen át érzékelte, tudomásul vette mindazt, ami a gettó falain kivül történt. A gazdasági tevékenység megkövetelte a rendszeres ujságolvasást, az pedig elhozta a kehila zárt világába is a külvilág híreit, amelyek akaratlanul is hatottak a közösség minden tagjára.

Érdekes módon három különböző csoport vonzódott a magyar (és kifejezetten nem a román) kulturához. A gazdaságilag kiváltságosak, az akadémikus végzettségüek és a tisztviselők, meg dolgozók rétege, akik a szocializmuson át szívták magukba a külső, nemzsidó világ levegőjét. Hozzájuk sorolható a cionisták kis csoportja is, akiket ugyancsak egy ideológia vitt a nagyvilág megismerésére. És bár ők nem idegen szőlőt kapáltak, mint szocialista barátaik — de másként látták a zsidóságot, feladatát és jövőjét, mint konzervativ szüleik és nagyszüleik.

nem emberi viszonylatban népjóléti intézmény is volt. A portás, titkár, telefonista, laboráns asszisztens és altató orvos feladatát mind ő maga látta el, Dr. Goldberger Emil. Azonkívül, hogy kitünő szakorvos volt a medicina különböző ágaiban. De még autója sem volt, csak egy pár gyorslábú lova és egy derék magyar kocsisa. Nem nőtt fel olyan zsidó gyerek Margittán és környékén, akit ne kezelt volna. Számtalan keresztény családnak volt háziorvosa a városban és a járásban. Csikorgó télben és forró nyáron, éjjel-nappal, bármikor hivták, késedelem nélkül sietett betegeihez.

Mint járási körorvost mindenütt ismerték. A parasztok talán nem tudták, hogy ki a miniszterelnök, de Dr. Goldbergert mindegyik ismerte. Pénzt nem kért soha senkitől, naplójából hiányzott az „adósok" rovata. Mindig kissé szégyenkezve fogadta el a honoráriumot. És hány szegény paciensének a saját zsebéből fizette az orvosságot. Csak még egy hozzá hasonló áldott ember volt a megye orvosai közt, kit én is ismertem, ez Dr. Mártonfy volt Szilágysomlyóról. Magyar ember volt és kitűnő orvos. Dr Goldberger mindig úton volt, állandoan dolgozott. Csodálkoztunk is, hogy mikor van ideje családja számára. Mint templomjáró, jámbor zsidó sokszor a templomból sietett betegeihez. A pusztulás korában persze őt sem kimélték a pribékek, de mégis visszakerült családjával együtt. 1954-ben halt meg. Emléke él minden margittai zsidó szivében.

A „Kóser" egy maga nemében páratlan intézmény volt Margittán és környékén. Korcsma, kávéház, szálloda és klub volt egyszerre a „Kóser". Nemcsak pihenő és szórakozó-hely volt, de tanács-iroda, sőt segélyforrása a rászorultaknak. Erről gondoskodott a tulajdonos, Klein József és három fia: Ferenc, Miklós és László. Zsidók és keresztények egyként örömmel látogatták, mert szivélyes és úri kiszolgálásban volt részük. A kávéházban igaz, baráti hangulat alakult ki a különböző felekezetű vendégek között. Ott nyiltan lehetett gyüjteni a Vörös Segélyre, vagy cionista célokra, nem volt besúgó. De a csendőrség különben sem zaklatta volna a tulajdonosokat. Itt panaszolták

felsősöket oktatta. A negyedik teremben Weisz bácsi tanította a fiukat hittanra. A tanitás a két világháboru közt románul folyt, de az igazat megvallva, a tanitók sem tudtak románul. Szótár segitségével forditották magyarra a tankönyvek szövegét. Weisz bácsi irodalmi jidisre forditotta a chumás héber szövegét. Egy nyelven sem tanultak meg tökéletesen írni, de annál jobban magyarul olvasni. A tanítók román tudására emlékezve mosolyogva gondolok néhány érdekes esetre. Ha az igazgató úr Stefan Cel Mare-ról vagy Vlad Tepesről kérdezte Berger Lacit, az minden gondolkodás nélkül elhadarta az „asré jajsvé-t, anélkül hogy rajta kapták volna, sőt jó osztályzatot kapott. Ezt a Margittán jól bevált módszert megpróbálta a nagy váradi orth. gimnáziumban is alkalmazni, de ott rajtakapták turpiságán. Hamarosan ki is maradt az iskolából.

Visszatérve elemi iskolánkra, ismert tény volt, hogy diákjai fegyelmezettebbek voltak és többet tudtak mint a környékbeli iskolásgyerekek. Az iskolánk elmélyitette a zsidóság ismeretét, szeretetét és a népi sorsközösség tudatát. Azok a gyerekek, akik nem látták a zsidó életet a maga teljességében a szülői házban — azok megismerték, megtanulták az iskolában. Hogy a kisdiákokból megannyi szorgalmas, becsületes ember lett, mire felnőtt, — az is bizonyos mértékig ennek a kis iskolának köszönhető, melynek alig volt tanfelszerelése, moderneskedés sem jutott el hozzá, de annál több szeretet volt a tanitói szivekben és ösztönös pedagógiai érzék. Semmiféle plasztikai operáció nem képes eltüntetni gyilkosaik homlokáról a Káin-bélyeget azért, hogy ilyen kitünő embereket pusztitottak el.

Végül szeretném néhány kisdiák nevét felemliteni, akikkel együtt jártam a kis Petri utcai iskolában, akikre utolsó percemig szeretettel fogok emlékezni: Katz Cica, Vámos Lili, Weisz Fanny, Miklós Anci, Fried Anti, Weisz Jaszi, Rosenberg Fraicsu, Heller Lévy, Weisz Zoli, Berger Laci, Hold Nándi, Ehrenfeld Zoli és mások, kiknek nevére már nem emlékszem.

Dr. Goldberger Emil orvosi rendelője nemcsak egészségügyi, ha-

Volt, aki a város más részében lakott, de itt volt üzlete, irodája vagy műhelye. Itt volt Kleinmann Mór fűszerüzlete, Schwarz Béla fodrászata, Winkler és Gombo, valamint Stern Géza divatüzlete, Lőwy Mór és Berger Izidor borkereskedése, Mózes Károly trafikja és Mendelovits lányok bazárja. A szabóságok közül megemlitjük Leitmann Dezsőét, akinek Olga lánya talán szebb volt mint a hires Simon Böske szépségkirálynő. Sok ipari, és kereskedelmi alkalmazott dolgozott a Petri utcában, köztük Weisz Ferenc, Lajos és Sándor, Pollák Miklós, Sándor és István, Feldheim Béla, Rosenberg Károly, Weisz Faisi és Károly, Steiner Maisi, Grünfeld Jóska, Rubin Miklós és Öhlbaum Ilonka.

És szabad elfeledkeznünk arról, hogy mit dolgoztak az itt élő zsidó anyák? Ha azt irom, hogy minden ház kifőzde, pékség, varroda, mosoda és hizlalda volt — nem túloztam. Mert a zsidó anya mindent maga végzett a háztartásában. Tehenet fejt, bevásárolt, vizet hordott, porolt, mosogatott és sokkal többet dolgozott, mint keresztény asszonytársai. Kivette részét a szociális munkából, betegeket látogatott és a szombatokat meg az ünnepnapokat úgy készitette elő, hogy ragyogott a ház és fény volt a szivekben.

A Petri utcának ez a része volt a helybeli zsidóság szive, az egész közösség serkentője és útmutatója. Nem emlitek meg mindenkit, mert oly hosszú idő távlatából nem jut eszembe minden testvérünk neve. A sok közül itt csak három intezménnyel foglalkozom. Azokat emlitem, amelyeknek a működése áldás volt mindenki számára. Névszerint a hétosztályos elemi iskolát emlitem, Dr. Goldberger orvosi rendelőjét és a „Koser"-t. Az elemi iskola négy tanteremből állt. Az épület L alaku volt és nyilt folyosó vette körül. A kopár udvar két elhanyagolt eperfája körül hancuroztak a szünetben a gyerekek. Az utcai részről belépve a folyosóra balkézről mindjárt az elsősök és másodikosok osztályát találtuk, ahol Goldmann kisasszony tanitott. Vele szemközt volt Mariska néni harmadikos és negyedikes osztálya. A fordulóban, a harmadik teremben Rosenberg Mór igazgató úr a

Egy negyed Petri utca

A Korona-sikátortól a Kispiacig, vagy ha úgy tetszik a Steiner pékség kis kenyeres boltjától Bruder Ignác üzletéig a Petri utca páros számu házai a város központjában feküdtek, de ugyanakkor a kültelekre nyiltak. Ugyanis frontjaik a főutcára néztek, mig kertjeik a városka széléig húzodtak, a hetivásárok gabona, szárnyas és marhapiacára, ahol Margitta alatt a Nagyalföld kezdődik. Ezen a szakaszon a házak csak nagyon keveset, az utca maga alig változott a két világháboru között. Piszkos, sáros és poros volt a váltakozó évszakoknak megfelelően. Csak három keresztény ház volt benne, no meg a mölki apátság háza a Kispiac sarkán; a többi mind zsidó-ház volt, zsidó lakókkal. Az első házakat talán még II. József korában épitették, aki megengedte, hogy a zsidók letelepedhessenek a faluban.

A házak egymás mellé épültek, udvaruk a hátsó fertályon volt. Kivételt képezett az iskola, melynek az utcára nézett hosszú keritése. A házak hasonlitottak egymásra, csak az ajtók és ablakok elhelyezése volt különböző, meg a nyilásukat szegélyező cirádák. A legtöbb ház frontján bolt nézett az utcára. A messze nyúló telkeket a falusi melléképitmények sora tarkitotta. Némelyik nagy családi házban bérlakósok is voltak. Szorgalmas, becsületes, jámbor, Istenfélő emberek lakták az utcát, fáradhatlanok, ha a köz ügyeiben jártak el. Éjt nappallá téve dolgoztak, hogy családjuk szükségleteit előteremtsék. Féltékenyen őrködtek az erkölcsi normák betartására és ebben példaként szolgáltak a városka egész lakósságának.

Foglalkozásuk és vagyoni állapotuk különbözött egymástól. Voltak köztük földbirtokosok, mint Mann Mózesék; szőlősgazdák, mint Neufeld Lászlóék, és Ehrenfeld Salamonék; nagykereskedők, mint Glück Áronék, Winkler Lajosék, Horovitz Sándorék és Brüder Ignácék. A kiskereskedők közül említsük Kleinmann Miksáékat, Glück Mártonékat, a Lichtman és Heller családot, az iparosok közül a Hardstein, Fischer és Szmuk családot. Vészi Jenőéknek hirlapirodájuk volt és trafikja Grünfeld bácsinak.

közzétett hirdetéseire még külföldről is, mint Csernovicból és Kisinevből jöttek rendelések.

Rendszerint reb Akiva Bernát kapta a pászkasütési monopolt, mert olyan szakértelemmel rendelkezett, mint kevesen. Éveken át társa volt testvére, reb Jiszrael, mig megválasztották hitközségi titkárnak.

Anomáliák kiküszöbölése pászkasütéskor

Lőwi Henrik marghitai hitsorsosunk felkér minket, hogy lapunk hasábjain keresztül hivjuk fel hittestvéreink figyelmét azokra az anomáliákra, melyeket — megfigyelései alapján — rituális szempontból szabályellenesen, akaratlanul is elkövetnek. 1) A pászkákat seritő nők magukra öltött kötényüket huzamosabb ideig használják kicseréletlenül és seritës közben a deszkáról félig lecsüngő tésztának morzsái kötényükhöz tapadnak és később vissza a tésztára. Egyesek viszont tésztás kezüket, vagy izzadt arcukat is beletörlik kötényükbe. 2) Az egyes macok gyurásának ideje alatt a nők seritőfájukat rendesen hónuk alá nyomják, ahol a nyujtófa felmelegszik, vagy izzadtság tapad reá. 3) A szorgalmas masgiach ilyenkor huzza ki a nő hóna alól a seritőfát. Mindezek kiküszöbölése végett rájött egy igen egyszerü megoldásra, mely abból áll hogy a seritő deszka el,é kis távolságra egy léckorlát helyezendő és ebbe a seritőnek is ki lenne faragva a helye. Mint irja, ez a metódusa hitközségében, Marghitán már az elmult évbe sikerrel kilett próbálva és folyó évben az ottani rabbiság csupán ezzel a metódussal engedélyezte a pászkasütést. Nekünk nem áll módunkban e rajzot közzétenni Ellenben aki nem érti meg és kiváncsi rá, forduljon Lőwi Henrikhez, Marghita, jud. Bihor, aki — mint irja — készséggel szolgál modellel is.

A „Hoemesz" 1935 márc. 29.-i számából

Pászkasütés

Hitközségünkben, mint akkoriban a legtöbb hitközségben, egy külön épület volt, melyben a pászkát sütötték a helybeli zsidóság számára. A hitközségnek nem volt ebből semmi anyagi haszna. Versenypályázatot írtak ki és a legolcsóbb ajánlatot tevő egyén kapta meg mint monopolt abban az évben a pászkasütési jogot.

A kóserság és a tisztaság minden igényt kielégitett és mindkét téren gyakran vezettek be javitásokat és ujitásokat, hogy a legrigorozusabb jámbor se találhasson a margittai maceszban kifogást. Mielött megvették a buzát, hogy azt lisztté őröljék, mintát vittek a főrabbihoz, hogy nem csirázott e ki a gabonaszem, mert az már chomec-gyanus volt. Csak vizierővel és nem gőzerővel hajtott malomkerekkel őröltek. A malomkerekeket kikóserozták a főrabbi jelenlétében. Megbizható felügyelők (masgichim) ügyeltek éjjel-nappal az őrlésre. A sütésre három masgiach felügyelt és ezek minden 18 perc elteltével megtisztitották az edényeket és szerszámokat. A sütés minden művelete kézimunkával történt. Negyven férfi és nő dolgozott és 400 kilogramm pászkát sütöttek egy nap. A tészta dagasztására rézedényt használtak, melynek oldala tükörsima volt minden repedés vagy mély karcolás nékül, hogy morzsányi tészta se rakodjék le bennük. Évente ujjáépitették a kemencét és padlozatát samott-téglákkal rakták ki. Estefelé meritették a vizet a kútból a másnapi sütéshez, hogy megfeleljen a „májim selánu" követelményének. Hitközségünk egy kiváló balbósza, reb Chajjim Levy egy új módszert fedezett fel a tészta kinyujtására. Ezt leirta és elküldte a különböző hitközségeknek és ezáltal öregbitette gyülekezetünk tekintélyét. Sok köszönőlevelet kapott, melyek közül különösen értékelte a szatmári admúr dicsérő levelét.

A margittai pászka kósersága és minősége olyan hírre tett szert, hogy messzi vidékek hitközségei rendeltek nálunk. A termelés húsz századékát „exportáltuk". A „maca smura" Margittán kivül való eladása reb Jiszrael Bernátnak a monopolja volt. Zsidó ujságokban

Rosenberg Mose halála után új román igazgató jött Jonel Bogdan személyében. Pár évvel ezután a kormány bezáratta iskolánkat és gyerekeink attól kezdve a román állami iskolába jártak. A hitközség az üres épületet az Agudat Jiszrael fiatalságának adta át.

A nőegylet

A nőegylet a margittai társadalom minden rétegéből, párt és ideológiai különbség nélkül toborozta tagjait. Közös és szent cél egyesitette az asszonyokat: segíteni a rászorultakon.

És rászorulók voltak, nem is kevesen. A nőegylet vezetősége élén reb Joszéf Katz hitvese állott, egy aranyszívű asszony, aki gondoskodott arról, hogy a szociális munka úgy végeztessék, hogy Isten őrizz, meg ne bántódjék a gyámolt érthető érzékenysége. Ő nem várta mig kéréssel fordultak hozzá. Jól ismerte a város szociális térképét és idejekorán felkereste a ráutaltak házát és nem üres kézzel. Nem is maradt fűtetlen ház télen a mi közösségünkben és nem ment mezitláb iskolába zsidó gyerek.

Híresek voltak a városban a nőegylet purim-akciói. Néhány nappal az ünnep előtt gyerekek raja csapott le a zsidó házakra és vitt a jószivű anyáktól lisztet, cukrot, tojást, olajat, mindent ami tortához kell, hogy a szegényeknek is jusson púrimi, jó falat. Az adagok kiosztására Slomo Spitz, Katzék hűséges segédje felügyelt.

Eredeti és áldásos ötletet talált ki reb Mordechaj Freimann özvegye, a „csak egy lei-t minden héten" akciót. Az általa beszervezett lányok minden héten felkeresték a négyszáz margittai családot és beinkasszálták a filléreket. Egy év alatt tekintélyes összeg jött össze, melyből szegénysorsú lányokat házasitott ki a nőegylet.

És ehelyütt kell megemlíteni a Wizo szervezetet melynek a Paneth testvérek feleségei, Vadász Jenőné, Dr. Goldberger Emilné, Dr. Friedmann Mórné, Fuchs Dezsőné és Klein Jozsefné voltak a legtevékenyebb tagjai.

hatóságok 1934-ben bezárták. Az előző korok tanítóiról nincsen semmi adatunk. 1922-ben Berkovics Károly igazgató-tanító halála után R. Mose Rosenberget vette fel helyébe a hitközség. Egyénisége, jóindulata, felkészültsége, jámborsága jó nevet szereztek a vezetése alatt álló iskolának. Csak tíz évig, 1932-ben bekövetkezett hirtelen haláláig vezette iskoláját. Szeretett tanitónő volt hitvese, Mariska néni, valamint Goldmann kisasszony. Azok a gyerekek, akik nem tanultak chéderben, azok különórát kaptak zsidóság-ismeretből R. Zálmen Weisztől, aki jidisul oktatta őket.

Az iskolaszék elnökei voltak a hitközség utolsó évtizedeiben: Dr. Miklós Jenő, Paneth Jenő és Klein Ferenc.

A négyosztályos iskolánk tanitási nyelve magyar volt és az maradt a román uralom első éveiben is. Ezen a nyelven tanitották tanitóink Románia történetét is.

1924-ben bevezették a románok a kötelező hétosztályos elemi oktatást. Mivel a hitközségnek nem volt pénze további termekkel bővíteni az iskolát, sem több tanitót felvenni — kényszerűségből három tanitó tanitott hét osztályt három teremben. Goldmann kisasszony osztályában együtt ültek az elsősök és a másodikosok. Mariska néni együtt tanitotta a harmadik és negyedik osztályt, mig Rosenberg igazgató-tanitó a három felső osztály növedékeit. Ez persze nagy nehézséget jelentett tanitónak, diáknak egyaránt. Később a hatóságok ragaszkodtak ahhoz, hogy román legyen a tanitási nyelv. Ez méginkább megnehezítette a Magyarországon végzett és románul szót sem tudó tanitók munkáját. A gyerekek persze hamarabb felfogták az új nyelvet és nem egyszer derültek tanitóik furcsa román „bemondásain".

A kötelező oktatás bevezetésével megalakult az állami iskola, hová csak a város kevésszámu román lakósa küldte gyerekeit. De mivel a kormányzat kevesellte az állami iskola tanulóinak számát — a hitközség iskoláját is kinevezték államinak, hozzábiggyesztve nevéhez a megjelölést: Zsidó tagozat.

első osztályban írni, olvasni, a másodikban Chumast,Rási magyarázatokkal, a harmadikban Misnát és egy lap Gemarát, a negyedikben Gemarát tanulták Toszafottal. Csütörtök esténként az Egyesület által kijelölt Talmidéj Chachamim jöttek a Talmud Tórába kihallgatni a felsőosztályos gyerekeket. Szombatokon, ünnepeken és az azokat megelőző napokon, valamint niszán és tisri hónapokban zárva volt az intézet.

A mi nemzedékünk a következő kitünő melamedokat ismerte: R. Mose Reuven Krausz, R. Joszéf Asér Elias, R. Jákov Klein, R. Neta Weisz, akik az alsó osztályokban tanitották; mig R. Simmel Lichtmann, R. Ezra Kaufmann, R. Alter Fruchter, R. Josua Grosz, R. Mordecháj Farkas, R. Zise Rub, R. Meir Kolkier a haladó csoportokat oktatták.

Az elemi iskola

Magyarországon, mint más országokban, a kötelező állami oktatás bevezetése előtt az egyházak gondoskodtak a köznevelésről. Az iskolák az alapító egyház felügyelete alatt álltak. Igy a zsidó közösségek is önálló iskolákat létesitettek azért is, hogy a gyerekek ne érezzék és ne éreztessék velük kisebbségi voltuk következményeit. Az iskolák fölött azután az állam gyakorolta az ellenőrzést.

A margittai zsidó iskolát a hitközség tartotta fenn és az általa választott iskolaszék révén gyakorolta a felügyeletet. A vallásos, de világi tudásban is gazdag tanítónők s pedagógusok úgy tanitották, hogy azok a gyerekek is akikkel a szüleik nem foglalkoztak eleget — mint becsületes, jámbor, zsidó alaptudással rendelkező ifjak kerüljenek ki az iskolából.

Mint ahogy a hitközség történetéről, akként az iskola kezdetéről sincsenek dokumentumaink. Mégis valószínű, hogy nemsokkal a hitközségi keret megteremtése után alakult. Az épületet későbbi nemzedékek kibővitették és az fennakadás nélkül működött, míg a román

ték, sírkövet állitottak fölé, mely a vészkorszak áldozatainak emlékét hirdeti.

A Talmud Tóra Egylet

A „chéder", a világ talán legősibb tanintézete, ma is működik mindenütt, ahol jámbor zsidóemberek élnek. Itt ismerkedik meg a háromnégyéves kisgyerek a héber betűkkel; itt tanul meg folyékonyan olvasni, imádkozni, majd öt-hatéves korában már jártas a chumas-ban és Rási magyarázataiban. Később Misnát tanul kommentárokkal, hogy aztán kimereszkedjék a tudás óceánjára, a Talmud végtelenjére.

Kisebb községekben bizony elég partizán módon, minden felügyelet nélküi tanitott a hivatásos, vagy alkalmi melaméd. Ugyanolyan rendezetlen volt státusza is, meg a szerény fizetése. Erdély rendezett hitközségei az Orthodox Iroda befolyására Talmud Tóra egyesületeket létesitettek, egyrészt, hogy legyen valamilyen felügyeleti hatóság, másrészt, hogy segitségére legyenek a szegényebb családoknak, amelyek nem tudták megfizetni a tandijat.

Városunkban a század elején alakult meg a Talmud Tóra Rabbi Mordecháj Briszk, a tudós dajján kezdeményezésére. R. Binjámin Márton nagy felajánlása és többek adománya tette lehetővé, hogy a Zsidó-Közben egy négyszobás ház épüljön a Talmud Tóra céljaira. Az egyesület független volt a hitközségtől, de évi hozzájárulást kapott tőle. Egyéb bevételei admányokból, felajánlásokból, valamint külön akciókból származtak. Az egyesület vette fel a melámedokat, gondoskodott fizetésükről, törődött az épület karbantartásával és télen a termek fűtésével. A tandij-fizetés progressziv volt és a szegények ingyen tanultak. Az Egylet mindenkori elnöke az alapszabályok szerint a főrabbi volt. Az előjáró teendőket 1920-tól egészen a Pusztulásig a nagyon tehetséges R. Simon Gombó látta el. A titkári munkakört az adaadó és rátermett R. Jiszrael Bernát töltötte be.

A négy teremben négy korosztály tanulta a megfelelő anyagot. Az

résztvettek. Megállapodtak az orvosokkal (a mi időnkben Dr. Goldbergerrel és Dr. Florenthallal) hogy bizonyos évi átlag fizetésért vállalják a szegénysoru betegek gyógyítását. Ugyancsak megegyezett a Chevra vezetősége Glück Ferenc és a Paneth testvérek patikusokkal, hogy a titkár vagy az elöljáró cédulája ellenében kiadják a betegeknek az orvosok által előírt gyógyszert. A nagyváradi zsidó korház vállalta, hogy évi pausále összegért kezeli és ápolja a Chevra erre rászoruló betegeit.

A Chevra Kadisa pontosan száz évig működött az említett módon és a felfektetett elvek és szabályok szerint egészen a pusztulás bekövetkeztéig. A visszatérők, akiknek kezdetben nehéz küzdelmet kellett folytatniok a puszta fizikai létükért, csak a Chevra temetkezési feladatának teljesitésére szoritkoztak, nem tudták vállalni a szociális feladatokat. Egy idő után aztán nem is volt erre szükség, mert a kevés hazatérő zsidó anyagilag megerősödött. Ugyancsak nem kellett működtetni a „Linát Cedek" intézményt, azaz fenntartani szobát és hálóhelyet átutazó szegények számára.

A temetkezési szertartások és szokások különbözők voltak a magyarországi hitközségekben. Margittán minden oldalrol zárt fakoporsóban temették el a halottakat. Az elhunytnak cserépdarabot tettek a szemére és egy kis zacskó erec jiszraeli földet feje alá. Az első kádist csak akkor mondták, mikor már sírhalom domborult a sírhely fölé. A Chevra Kadisa titkárának, reb Jiszraél Bernátnak kezdeményezésére új módszert vezettek be a sírásók fizetésének módját illetően. Átlagbért kaptak, hogy — mint a nép szája mondta — ne kivánják, hogy sok munkájuk legyen és így nagyobb jövedelmük.

A margittai temetőben két „ohel" (nagy cádikok sirját befedő épitmény) van. A nagyobbik alatt nyugszik a Mahariác és két fia: Rabbi Akiva Joszéf és Rabbi Smuel Zálman, áldott legyen emlékük. A kisebbik a razlai rebenak, Rabbi Juda Jechiélnek, — áldott az emléke, — hamvait őrzi. A háboru után a nyilasok és a nácik által meggyalázott tóratekercsek pergamentjeit is a temető földjébe helyez-

ekkor választ új vezetőséget. Reb Josua Herz husz éven át volt elnök, egészen 1940 augusztusában bekövetkezett haláláig. Reb Nechemja Weinberger követte a tisztességben. A Chevra elöljárói voltak: reb Josua Szimcha Kiss és reb Jichak Kain. Titkár — reb Jiszraél Bernát. 1945-ben a maradék zsidóság ujjá szervezte a Chevrát és elnöknek reb Niszan Fischert, előljárónak reb Jichák Smuel Bernátot választották meg, azután ezek is alijáztak.

Az év jizkor napjain minden templomi felajánlás a Chevra javára történt. Az elhunytak neveit, amennyiben hozzátartozóik felirattták őket a listára, felolvasták a templomban a jizkor ima után. Smini Áceret ünnep délutánján ünnepséget rendezett a Chevra a gyerekeknek. Cukorkát és diót dobáltak — nagy volt az öröm.

A Szimchat Tóra estéjén a Chevrát illette a körmenetben vitt tórák elosztása a balbószok között. A rabbi vitte az első tórát, a másodikkal a Chevra elnökét tisztelték meg, harmadikkal a hitközség elnökét. Utánuk jöttek az orvosok, akik a Chevra szolgálatában a szegény betegeket kezelték. Ugyanakkor a Chevra fonott havdala-gyertyákkal ajándékozta meg tagjait. Zajin Adár elött a vezetőség kijelölte azokat, akik böjtöltek azon a napon (ugyanígy jelölték ki a „Sovevim Tat" hétfőinek és csütörtökeinek böjtölőit is). A főrabbi a mincha és maariv imák közt emlékbeszédet tartott az év elhunytjairól, a világ zsidóság nagyjairól és a helyi Chevra elhunyt tagjairól, majd az imádkozók pár percre a földre ültek a gyász jeléül.

A Chevra jövedelmi forrásai a bekebelezési és a tagdijak voltak, valamint a templomi felajánlások és a temetkezéssel kapcsolatos díjak. Kiadásai szociális célokat szolgáltak. Pénzsegélyt adott a leginkább rászorultaknak, a városon keresztül utazó szegényeknek, kölcsönöket szegény lányok kiházasitására stb. A Chevra gondoskodott a szociális esetek gyógyitásáról és gyógyszereiről. Aktivistái sohasem hallottak modern betegsegélyző intézményekről, mégis olyan példaadó módon oldották meg a problémát — persze csak helyi vonatkozásban — mely dicsőségére vált a városnak és azoknak, akik a munkában

nagyünnepeket kivéve, minden nap, mert az a környék messze esett a nagytemplomtól.

A német megszállás idején raktár lett a nagytemplom és istálló a chaszid zsinagóga. A halál-táborokból és munkaszolgálatból hazatértek megtisztították mindkettőt, és bár kevesen voltak — mindkettőben tanultak és imádkoztak. A hetvenes években már nem volt egy minjánra való férfi a városban és 1977-ben a hatóságok lebontották a Teremtő dicsőségére épített szép nagytemplomunkat.

A Chevra Kadisa

A Chevra Kadisa városunkban 1844-ben alakult. Célja, mint a világ minden zsidó közösségében, az utolsó jótett elvégézése volt, mint felebarátainak tehet az ember, hogy gondoskodik az elhunytak temetéséről, annak méltó formájáról a zsidó ritusoknak megfelelően. És mivel a legtöbb magyar hitközségben az élőkkel is törődött a Chevra, többek közt a rászorultaknak kamatmentes kölcsönnel való támogatásával — a Chevra megtoldta nevét a „gomlé chaszadim" kifejezéssel.

A Chevra Kadisa szervezetileg és anyagilag független volt a hitközségtől, saját vezetőséggel rendelkezett és költségvetéssel a maga speciális feladatainak megvalósitására. Tagja lehetett minden vallásos zsidó. A jelentkezőnek felvételi kérvényt kellett benyujtania, felvételi díjat fizetnie és akkor próbaidős tag volt egy évig, a következő esztendő adár 7.-ig. Ezen a napon vették fel teljes jogú tagoknak a jelölteket, akik ellen nem merült fel kifogás a próbaidő alatt. A „melac"-nak — így nevezték a jelöltet — teljesítenie kellett a vezetőség minden utasitását. Halottat kellett virrasztania, betegeket ápolnia, résztvenni minden temetésen. A tagok jelképes díj lefizetésével gyermekeiket is beirathatták a jelöltek sorába. Ezek, miután megnősültek, automatikusan tagjai lettek a Chevrának.

Adár hó hetedike a Chevra napja. Ekkor tartja évi taggyűlését és

INTÉZMÉNYEK

Margitta zsinagógái és imaházai

A nagytemplom, melynek építése 1863-ban fejeződött be, közel ötven esztendeig az egyedüli imaháza volt a margittai zsidóságnak. Századunk első évtizedében épült a városkánkban megtelepedett szigeti chaszidok külön kis imaháza. Idők folyamán továbbiak létesültek, de mégis a nagytemplom maradt az igazi szellemi, vallási központ. Ide jött el mindenki meghallgatni a rabbik drasáját a pészach és jomkipur elötti szombatokon, adár hó hetedikén és más ünnepélyes alkalmakkor.

Hétköznapokon egész esztendőn át már reggel öt órakor sokan jöttek, hogy az istentisztelet előtt zsoltárokat mondjanak; estefelé és a szombati mincha előtt, hogy meghallgassák a magid-ok fejtegetéseit, hogy chumást tanuljanak Rasi-val és magyarázatokkal, vagy a vallási szabályok magyarázatait. Általában a helyi dájánok tanitották, vagy rabbi Chajjim Lévy, a tehetséges mágid. Esténként Rabbi Akiva Weinberger adott órát Talmudból, majd utána fia, Rabbi Nechemja.

1910-ben kibővitették a nagytemplomot, északi és déli oldalán további szárnyakkal toldották meg, mert már nem birta befogadni a megszaporodott híveket. A szigeti chászidok bét midrásán kívül a bócherek bét midrasában is imádkoztak. Ezeken kívül voltak olyan alkalmi imaházak, ahol csak szombatonként és ünnepnapokon volt minján. Ilyen volt kettő is a Talmud Tóra épületében. Az egyikben askenáz ritus szerint imádkoztak, a másik a vizsnyici chaszidoké volt. A dajjan, rabbi Jákov Cvi minján-ja is csak szombatokon imádkozott az egykori elemi iskolában levő imaházban. Jóval később reb Jakov Steiner házában, a Malom-utcában, is imádkoztak, meghozzá, a

z. c. l. a Maharjac szerzője, a világhirü szent pap. Atyja a most elhunyt Weinberger Sámuel Zálmen z. c. l. tudós pap, az erdélyi orthodoxia egyik vezető egyénisége, (akiről a „Hoemesz" nemrégen hosszasabban megemlékezett).

A hitközség elöljárósága megjelent a papi lakban Goldberger Mór hitközségi elnök vezetése alatt, aki az ifju főrabbit, mint hitközség fejét, szellemi irányitóját és vezetőjét üdvözölte. Lefkovits Ignácz az elöjáróság nevében beszélt a főrabbi előtt. Keresetlen, szivélyes szavaiban kifejezte a hitközség megrendültségét és fájdalmát a mult vesztesége miatt és reményét és örömét, melyet a szép jövőbe vetett hit nyujt. Tisztelettel és szeretettel meghivja a főrabbit a templomba a rabbilevél ünnepélyes átadása végett. Azután bevonultak a templomba, mely már zsufolásig telve volt. Klein Sámuel átadta a főrabbinak tartalmas beszéd keretében a pergamentre irt rabbi-levelet. Az avató beszédet Taub Jechiel rabbi mondotta. Szellemes, szakavatott beszédben körvonalozta az ifju főrabbi képzettségét, rátermettségét és kiváló lelki tulajdonságait.

Ekkor a főrabbi lépett a szószékre és az ájtatos közönség szorongó várakozása és feszült figyelme mellett mondotta el magasszárnyalásu székfoglaló beszédét. A beszédben ősei szelleme és a fiatal pap lelki ereje elementáris erővel nyilatkozott meg. A tudományos tartalom és rajongó lelkesedés meggyőzte a hitközséget, hogy szeretett főrabbija teljes mértékben fogja teljesiteni szent hivatását apáinak dicsőséges őrhelyén. A szép iktató ünnep jellegét a kettős könnyek adták meg: a gyász és az öröm könnyei. **W. Gy.**

A „Hoemesz" 1934 jan. 12.-i számából

Ezután főleg a hatóságok felé való bemutatkozás után néhány nappal történt meg a voltaképpeni beiktatás a rabbi állásba, mely a nagytemplomban lett megtartva az elöljáróság, a hívők és meghívott vendégek jelenlétében. A beszédek és üdvözlések elhangzása után a hitközségi elnök átadta reb Mordechaj Azriélnek a rabbiállás elfoglalásáról szóló okiratot. Az így megválasztott főrabbi nagysikerű drasát tartott, melyben megigérte, hogy őrködni fog a Tóra megtartásán és a nevelés további fejlesztésén.

Egy helyi ujság azt írta, hogy a keresztény felekezetek tanulhatnak a margittai hitközségtől, hogy mint kell tisztelnie egy gyülekezetnek a lelkipásztorát.

Egészen rövid idő alatt kiviláglott, hogy Rabbi Mordechaj Azrél megválasztása okos, helyes cselekedet volt. Vélemény-különbség nélkül mindenkinek tetszett és mindenki meg volt vele elégedve. Hamar kiismerte magát a hitközség ügyes-bajos dolgaiban és bölcsességgel vezette nyáját. Az ő idejében bővült a helyi jesiva kerete és kilencéves működése általános elismerést szerzett számára.

1944 sziván hó 3.-án vitték a máglyára Auschwitz haláltáborában gyilkosaink. Öt, feleségét, öt kis gyermekét és hitközsége nagyrészét. Bár csak 37 éves, munkaképes fiatalember volt — nem hagyták életben... Azt mondják, hogy Dr. Mengele, az auschwitzi sátán megkérdezte, hogy mi a foglalkozása és amikor azt válaszolta, hogy rabbi, akkor intett és a baloldali csoporthoz küldte... a halálba...

A Teremtő ne hagyja bosszulatlanul kiontott vérét...

Az uj marghitai főrabbi beiktatása

Vasárnap, tévész hó 20-án iktatták állásba Weinberger Mordecháj Ezriel marghitai főrabbit.

Az ifju főrabbi a Weinberger rabbi dinasztiának — amely családfáját a prágai Möharal-ig vezeti vissza — harmadik nemzedéke a marghitai főrabbi székben. Nagyatyja Weinberger Josua Áron Cvi,

szotta a nemzeti himnuszt Szennyesy Károly főbíró üdvözölte rabbinkat magyarul:

„Főtisztelendő Ur! Ön, akit a sors ilyen nagy egyház vezetésére állitott, díszes és felelősségteljes hivatása mellett igen nagy terhet vesz vállára. De nagytudományu nagyapja és atyja, kik nemcsak helyi relációban, de országos viszonylatban is fényes patinaju nevet hagytak örökségül Főtisztelendő urra — biztositékul szolgálnak, hogy hivatásának meg fog felelni.

Községünk polgárai nevében, felekezetre és vallásra való tekintet nélkül, midőn hazajövetele alkalmából üdvözlöm, kérem Ábrahám, Izsák és Jákob Istenét, adjon áldást ezen házasságra, hogy teljes boldogságban éljenek."

A főrabbi, kit a főbíró szívből jövő szavai mélyen meghatottak, azt válaszolta, hogy mindenben ősei nyomdokán fog haladni, szem előtt tartva a község másvallásu lakósságával való összeköttetés kimélyitését.

Goldberger Mór elnök a hitközség vezetőségének nevében üdvözölte a főrabbit. A nőegylet nevében a távollevő Katz Józsefné elnöknő megbizásából Mann Ilus, Dr. Friedmann Mórné és Winkler Majerné üdvözölték a rabbinét és szép csokor virággal fogadták.

Az új pár ezután beszállt a részére elkészitett, virágokkal díszitett négyfogatu hintóba. A hintó végig utazott a város utcáin, nyomában a lovasok, a kerékpárosok és nagy-nagy tömeg, mely ütemesen kiáltotta: éljen, éljen! A nagytemplom bejáratánál díszkapu várta az érkezőket. Az elöljárók baldachin alatt hozták a rabbi elé a tórákat. Az udvaron felállitott pódiumon reb Eizik Rosenthal mondott szép üdvözlő beszédet. Ezután tartotta meg a főrabbi a drasáját. Könnyekig meghatva mondta, hogy mennyire meglepte a fogadtatás mértéke és ünnepélyessége. Megköszönte minden résztvevőnek, de különösen a hatóságok képviselőinek a tisztességet, melyben részesitették. Az ünnepséget ima fejezte be Károly király üdvére és az ország boldogulására.

Mordecháj Azriél Weinberger főrabbi

Mint már egy előző cikkünkben említettük, reb Mordecháj Azriélt 1933 kiszlév havában édesapja hirtelen halála után választották meg margittai rabbinak. A dolog nem kis feltűnést keltett, mert még nem volt rabbi-képesitése és nem volt nős. Szülei házában tanult és nem is gondolt arra, hogy ő lesz a rabbi. A választás nagyon meglepte. Ha nem kérlelte volna édesanyja, úgy nem is vállalta volna a feladatot.

Az első időkben nem foglalkozott a hitközség ügyeivel, minden szabad idejét a jesiva vezetésére forditotta. Tanult és készült szorgalmasan a vállalt nehéz feladat betöltésére.

Másfél évvel megválasztása után elvette feleségül Rabbi Hillél Weinbergernek, a dunaszerdahelyi főrabbi és rabbinikus biróság elnökének lányát. Mikor az esküvőről hazaérkezett, párját ritkító nagy ünnepséggel és pompával fogadták hívei, a hatóságok és a város maga. A pompa, a fogadás megrendezése nagy és mély benyomást keltettek az egész lakosságra és közelebb hozták egymáshoz a zsidó gyülekezetet és a hatóságokat.

A vonat érkézése előtt már ezrek, férfiak, asszonyok, gyerekek tolongtak a vasutállomás előtti térségen, hogy üdvözöljék az ifjú párt. Iskolás gyerekek nemzeti színű zászlókat lengettek, lovasok, feldiszített kocsik és hintók, jesiva-tanulók papirgirlandokkal feldíszített kerékpárokkal álltak sorban, hogy a fiatal házasokat hazakisérjék. Persze tűzoltó zenekar is kivonult Lázár Luka vezetésével. Coriolan Potoran szolgabíró, Gui Petru rendőrparancsnok, Szenynyesy Károly, a városi tanács elnöke, Vadász Jenő és Szabó Sándor tanácsnokok, Crishan Gheorghe, Cosma Dimitrie, Laar Grigore, Anton Emberger, Ionel Bogdan főtisztviselők képviselték a hatóságokat. Pontosan fél hatkor futott be az új párt és kiséretét hozó személyvonat. Amikor a rabbi kilépett a vagonból felharsant a tömegek kiáltása: Éljen a mi rabbink és mesterünk! Miután a zenekar elját-

R. Smüel Zalmen Weinberger marghittai rabbi זצ"ל sirkőavatása

Kiszlev hó 14-én szerdán avatták fel ezernyi tömeg jelenlétében, fényes jahrzeit-ünnepségek közepette a tavaly elhunyt marghitai főrabbinak a hitközség által emelt sirkövét. A Szentegylet a Maharjac ohelját kétszeresére megnagyobbította ugy, hogy a siremlék a helyiség közepén foglal helyet. Az ünnepség során megható avató beszédeket mondottak a széplaki, a marghitai, a tasnádi, a musfalui főrabbik, Kaufmann dajon, a csekai főrabbi és R. Jakov Ber Weinberger. Délután a megb. lelki üdvére befejezték a tanitványok közt tanulásra szétosztott Talmudot סיום הש"ס és ugyanakkor elhatározták, hogy ezt a tanulási rendszert a jövőben is fenntartják. Ezt egy 300 teritékes izletes bankett követte יומא דהלולא melyen felszólaltak R. Smüel, a tasnádi főrabbi veje és R. A. Kleinmann, Albaiulia. Általános helyeslésre talált R. Simon Gombó észszerü javaslata is, mely szerint a megdicsőült főrabbi lelkiüdvére jelentősen kibővitik és בית שמואל névvel látják el a 30 évvel ezelőtt épitett, de közben szüknek bizonyult talmud tórát. Az ünnepély emelkedett hangulatban ért véget.

R. Smüel Zalmen néhai marghitai főrabbi tanitványaihoz!

Szentéletü főrabbink első Jahrzeitja alkalmából — szerdán — megtartott szijum-hasász ünnepélyen volt tanitványai és tisztelői elhatároztuk, hogy a megboldogultnak a Talmud-Tóra iskola érdekében kifejtett önzetlen, fáradságot nem ismerő, emberfeletti munkájának meghálálásából, egy a nevét viselő Bész-Smüel chédert épitünk, mely chéder örök időn át hirdesse az elhunytnak e téren való példaszerü teljesitményeit.

Ezuton kérjük fel Weinberger Sámuel volt tanitványait és tisztelőit, hogy ezen nemes célra szánt adományaikat Weinberger Márton marghitai főrabbi cimére sziveskedjenek küldeni.

Az intéző bizottság nevében:
Gombó Simon, Talmud-Tóra gondnok.

A „Hoemesz" 1934 nov. 30.-i számából

Temetése vasárnap déelőtt 11 órakor vette kezdetét és az esti órákig tartott. A hitközség előjárósága a gyászbeszédek megkezdése előtt elhatározta, hogy bizonyos családi szempontok figyelembevételével utódjául Mordechaj Ezriel Weinbergert, a megboldogult kisebbik fiát választja, mig az idősebb fiának, ki jelenleg széplaki rabbi, átengedi a marghitai hitközség egész körzetét. Ezt az elhatározást a koporsó előtt ünnepélyes formák közt be is jelentették. A jesiva ifjai a fiatal rabbit azonnal beiktatták ros jesivának.

Az első megindító, gyönyörü gyászbeszédet ez a fia tartotta a bész hamidrásban. Innen átvitték a halottat a templomba, ahol fia, Josua Pinchas széplaki főrabbi, vejei: Briszk Mordechaj tasnádi főrabbi és Kaufmann tasnádi dajen, sógora Weisz Ansel nagyfalusi főrabbi, Lichtenstein krasznai főrabbi mondottak megindító gyászbeszédeket. Megemlékeztek még a halottról Fuchs Benjamin váradi, Schönfeld érmihályfalvi és Rosner székelyhidi főrabbik.

Wézel Albert tordai főrabbi a központi iroda nevében bucsuzott a halottól, ki tagja volt a közp. választmánynak, (és régebben a rabbi-bizottságnak is) és saját nevében köszönte meg a hitközség vezetőségének azt a kegyeletet, melynek a rabbi kérdés ily méltó és szép megoldásával tanubizonyságát adták.

Késő délutáni órákban érkeztek meg a halmii és a nagykárolyi főrabbik, utóbbi a sirnál tartott kimagasló és könnyeket fakasztó gyászbeszédet.

A temetésen óriási embertömeg vett részt. — A megdicsőült élettörténetének és méltatásának szentelt cikkünk a jövő számunkban fog megjelenni.

A „Hoemesz" 1933 dec. 8.-i számából

egyesek híres rabbik. Hat fia és három lánya pusztult el a vészkorszakban. Második lánya, Béjle, a mádi rabbi felesége még a háboru elött elhalálozott. Legkisebb lánya, Peszl, Kleinmann rabbi felesége Dél-erdélyben élt román uralom alatt és igy életben maradt. Néhány évvel ezelőtt hunyt el Amerikában.

És ime gyermekei nevei: Rabbi Jákov Dov, a mihályfalvai Schönfeld rabbi veje; Rabbi Josua Pinchász, Széplak és környéke rabbija; Rabbi Avraham Aharon Cvi, Rabbi Hillel Jehuda; Rabbi Mose; Rabbi Mordecháj Azriél, utóda a rabbiszékben. Rabbi Mordecháj Briszk a tasnádi rabbi, a hires jesiva vezetője és a Maharam Briszk responzumok szerzője; Rabbi Slomo Zalman Friedmann rachói, ma a svajci luganoi rabbi; Rabbi Jákov Cvi Kaufmann margittai dájján és jesiva vezető 1926-tól egészen a vészkorszakig, Rabbi Mose Leib Ehrenreich, mádi rabbi és Rabbi Avraham Kleinmann, ki ma Amerikában él — vejei.

Áldás a nagy főrabbi emlékére!

Meghalt Rabbi Smüel Zálmen Weinberger marghitai főrabbi

Az erdélyi konzervativ zsidóságnak és az orthodox rabbikarnak egyik oszlopos tagja, R. Smüel Zalmen Weinberger marghittai rabbi, nincs már az élők között. Pénteken este vacsora után asztali ima közben hirtelen elájult és többé nem nyerte vissza eszméletét. A halál agyvérzés következtében szombaton hajnalban állott be.

Az elhunyt főrabbi 40 éven át volt a marghitai hitközség lelkipásztora és benne az erdélyi zsidóság nemcsak kimagasló nagy talmudtudós vezérét vesztette el, hanem egy szentéletü férfiut is, ki hajlott kora ellenére is folyton tanult és a vallásiakban buzgólkodott. A marghitai rabbiszéket mint apja, a hires „Mörjác" néven ismert gáon örököse töltötte be, aki a Chaszám Szofer legjobb tanitványai közé tartozott és alapitótagja volt a magyarországi orthodoxiának.

hogy eredményesen végezze áldásos munkáját hitközségében. Megemlítette, hogy hétköznapokon sohasem pihent le ágyában, éjszaka is tanult és csak pár órás szendergést engedett magának a tanulóasztalnál. A fiatal rabbi megválasztásával kapcsolatban a szónok megemlítette, hogy bekövetkezett az Irás szava, miszerint kisütött a nap mindjárt hogy lement a nap. Még nem ment le Éli főpap napja és már feljött a fiatal Sámuel prófétáé. Az újonnan megválasztott rabbi fiatal még, de mindenki bízik abban, hogy édesapja ragyogása fogja világítani útját míg saját fénye megerősödik.

A somlyói gáon, Rabbi Ehrenreich, a krasznai Rabbi Baruch Bendit Lichtenstein, a mihályfalvai Schönfeld rabbi, majd az elhunyt veje, Rabbi Jákov Cvi Kaufmann a helyi dajjan szavai után elindult a temetési menet. A koporsót a veterán tanitványok vitték, akik előzőleg megmártoztak a mikve vizében. Mialatt a menet a temető felé vonult megérkezett autóval a károlyi Jóél Teitelbaum főrabbi és Rabbi Jákov Salom Klein Halmiból. Ők ketten a sírnál beszéltek.

A „sivá" napjain minden este a mááriv ima után két gyászbeszéd hangozott el a templomban. Első este a megboldogult unokája, Rabbi Aharon Cvi Briszk, a csikai rabbi beszélt és a rosler rebbe, Rabbi Jechiél Taub. Bucsuztatták még: unokaöccse, Rabbi Nechemja Weinberger, Rabbi Smelke Klein, Rabbi Zimmel Lichtmann, Reb Jiszrael Bernát, Reb Chajjim Lévi, tanitványa, Reb Avraham Kleinmann (ma a margittai gyülekezet rabbija Amerikában), Reb Chajjim Méir metsző és Reb Simon Gombó.

Főrabbinkat szentéletü atyja és testvére mellé temették. Az „ohel" épitményét a Mahariác sirján megnagyobbitották, majd egy évvel halála után sirkövet állitottak főrabbinknak. Ez alkalommal újra nagy sereg tisztelője jött el az azkarára. A Bét-midrásban szijum ünnepséget tartottak és egy teremmel megtoldottak a Talmud Tóra épületet, melyet a megboldogult főrabbi nevéről „Bét Smuel"-nak neveztek el.

Tizenegy gyermeke volt. Fiai mind nagy talmud-tudósok voltak,

Weinberger főrabbi temetése

Az 1933. polgári év december elsején, (kiszlev 13.-án) péntek este, a vacsora után rosszul lett a főrabbink és elájult. Pár órával később a halál angyala győzedelmeskedett az élet felett és Rabbi Smuel Zalman Weinberger visszaadta nemes lelkét Teremtőjének.

Szombaton reggel futótűzként terjedt el a városban a hír és a szombati gyásztilalom sem tudta visszatartani a híveket attól, hogy keservesen sirjanak szeretett lelkipásztoruk elvesztésén.

Este, szombat kimenetele után együttes ülést tartott a hitközség és a Chevra Kadisa vezetősége, hogy megtárgyalják a temetés rendjét. Táviratokat küldtek szét egész Erdélyben a hitközségekbe, hogy tudtul adják a margittai gyülekezet gyászát. Még azon este egy hirtelen összehívott gyűlésen megválasztották rabbi-helyettesnek rabbi Mordechaj Azriélt, a megboldogult kisebbik fiát. Ez volt az özvegy rabbiné kívánsága és azonkívül bizonyos családi megfontolás is közrejátszodott a határozat meghozatalában.

A jesiva növendékek elvitték a holttestet a mikveba, hogy megmártsák és elvégezzék a rituális teendőket a temetés előtt. A hajnali órában pedig a bét hamidrasban ácsolták a koporsót, annak az asztalnak a fájából, amely mellett negyven éven át ült.

A temetésen részt vett az egész város, de azonkivül sokan jöttek a szomszédos községekből és nagyon sok rabbi messze tájakról is. Az első gyászbeszédet a megboldogult fia, a rabbiságban utóda tartotta. Utána Rabbi Josua Pinchász, a széplaki rabbi, Rabbi Asér Ansel Weisz nagyfalusi rabbi, a megb. sógora, majd veje Rabbi Mordechaj Briszk, a tasnádi rabbi beszéltek. Rabbi Bencion Wiesel, a tordai rabbi, az erdélyi orthodox iroda elnöke méltatta az elhunyt tevékenységét a vallásos szellem védelmében és a vallásos nevelés elősegitésében Erdélyben.

Rabbi Juda Rosner, Székelyhidának, a Margittához legközelebb eső hitközség rabbija arról beszélt, hogy a megboldogult az édesapjának, a nagy Mahariac-nak az útján járt, akinek érdeme segítette,

vonalon. Résztvett az orthodoxia küzdelmében a reformok és az újítók túlkapásai ellen. Sokat tett azért, hogy közelebb hozza egymáshoz és kibékítse a vizsnyici chaszidokat a nagyváradi askenáz ritusu hitközséggel. Mint ismeretes, az első világháboruban a vizsnyici „admur", rabbi Jiszraél Hager Nagyváradra menekült és megjelenésével lassan de biztosan elterjedt és gyökeret vert ebben a tipikus askenáz közösségben a chaszidizmus. A hitközség vezetői nem nézték jó szemmel a dolgot és így napirenden voltak a surlódások a váradi zsidók közt. Mikor a mi rabbink tudomást szerzett a dologról és amikor látta, hogy senki sem tesz az ellentétek kiküszöböléseért — tettre határozta el magát. Meglátogatta Ullmann-t, a váradi orth. hitközség elnökét, ki egyébként is távoli rokona volt, felkereste az „admurt", udvarában — országra szóló szenzáció volt ez akkoriban, mert a mi rabbink bizony távol állt a chaszid világtól — és békét szerzett a két tábor közt, illetve biztosította a békés együttélést köztük.

Főrabbink nemcsak hogy figyelemmel kisérte a hitközség intézményeinek munkáját, de cselekvőleg is részt vett azok fejlesztésében. Különösen az oktatás volt szivügye. Egy életen keresztül volt a Talmud Tóra elnöke és patronusa. Az ő idejében létesült az „éruv" Margittán és épült az impozáns mikve és elegáns berendezése. Sok időt és erőt szentelt a jesiva fejlesztésére, melyet még rabbi Hillél Kolomájer alapitott és amely virágzását rabbink édesapja, a Mahariác idején érte el. A jesiva menzáján negyven tanuló étkezett. Egy részük, a rászorultak, ingyen részesültek a menza áldásában. A jesiva gondnokai voltak: Smuel Juda Farkas, Mose Weisshaus, Gedalja Wiesel és Hillel Klein. A jesiva és a menza pénzügyeinek ellenőre Mordechaj Azriél Weinberger volt, a főrabbi fia.

R. SMUEL ZALMAN WEINBERGER, MARGITTA FÖRABBIJA

A mi főrabbink, R. Smuel Zalmán Weinberger 1863-ban született Margittán és ott, szülei házában nevelődött, mig csak Pozsonyba került a híres „Sévet Szofér" jesivájába. Miután megnősült — egy jómódu bálbósz lányát vette el — éveken át csak a tanulásnak szentelte idejét. Igy élt addig, mig édesapja helyett megválasztották rabbinak és a helyi vallási biróság elnökének

Egy évvel édesapjának, a világhirű „Mahariac"-nak a halála után (1892. kiszlév hó 28.-án) bátyja, R. Akiva Joszéf visszavonta jelöltségét és így mint egyetlen jelölt, egyhangúlag lett megválasztva. Negyven évig töltötte be az állását, végezte szent hivatását mint gyülekezete vallási feje.

Első prédikációját a nagytemplomban félévvel édesapja halála után Savuot első napján tartotta és a közönséget elbűvölték szavai. Néhány hónappal később lett megválasztva és az akkori drásája olyan lelksedést váltott ki, hogy a közönség hangosan kiáltotta felé: — Éljen a mi rabbink és mesterünk! — Fenti részleteket a pesti „Allgemeine Jüdische Zeitung" 1893. évfolyam 64. számából vettük). Mesterünk tovább is olyan buzgalommal tanult, mint megválasztása elött. Csak a szent szombat estéjén aludt ágyában. Hétköznapokon éjjel is könyvei mellett ült és így lepte meg pár órás álom. De rendszerint „staender"-je fölé görnyedve, állva tanult. Sokszor látták így városunk lakói, ha késő éjszaka tértek haza és elmentek háza elött. Az esti órákban, mielőtt hazatért, a bét midrásban tanult növendékeivel, vagy vitatkozott egy nehéz talmudi probléma magyarázatán.

Talált időt magának, hogy a hívők ügyes-bajos dolgaival foglalkozzék Átérezte a szegények bajait és gondoskodott, hogy szükséget ne szenvedjenek. Mint a rabbinikus biróság feje igazságosan itélt. Szelid jóindulata lecsillapította a viszályokat. Az elébe kerülő anyagi jellegű perekben békés kiegyezésre törekedett. De amilyen békeszerető volt olyan harcias tudott lenni, ha a Tóra szentségéről és a törvény megtartásáról volt szó akár hitközségében, akár országos

30 éves áldásos lelkipásztorkodás után 1892-ben rövid lefolyásu betegség 78 éves korában Chanukka 4-ik napján sirba döntötte.

A marghitai rabbiszékben méltó utóda, fia, a napokban elhunyt Rabbi Smuel Zalmen z. c. l. követte.

R. Smuel, ki 1863-ban Marghitán született, már gyermek korában feltünt jó felfogásával. 3 évig látogatta a Sevet Szofer vezetése alatt álló pozsonyi jesivat. Kitünő tehetségére vall, hogy a pozsonyi rosbeszdin, R. Dovid Lakenbach napokon át vele együtt tanult.

Egy dusgazdag rakovitzi (Ugocsa m.) talmudtudós leányát vette nőül, kinek házában atyja haláláig fejlesztette tudását, mikor őt a marghitai hitközség apja utódlására méltónak találta. Már ifju korában megszokta, hogy a hétköznapok éjjeleit is tankönyvei mellett töltse. Hirneves jesivájának tanitványaival a késő éjféli órákig szokott vitatkozni. Testét gyakori böjtök által sanyargatta.

Bár a politikába nem igen avatkozott, az erdélyi orthodoxia megerősitésében kivette méltó részét.

Elhunytát az erdélyi rabbikar prominens egyéniségei és előkelő baalbatimok gyászolják. Az ismertebbek: fia a biharszéplaki körzeti főrabbi, másik fia utóda a rabbiszékben; vejei a tasnádi főrabbi, Kaufmann rabbi és a mádi főrabbi fia; sógorai a nagyfalusi főrabbi és annak öccse Weisz Gyula cluji lakos — sajtóbizottságunk tagja —valamint számos más orth. közéleti férfiu.

Elhunytával a régi időkbeli rabbikar egyik nagysága dölt ki. Vajha megszivlelnök Nagyjaink ily egymásutáni eltünését körünkből és belátnók, hogy ez nem csupán a véletlen müve, hanem בשביל הרעה נאסף הצדיק intő példa akar lenni bünbe sodort nemzedékünk számára.

Megjelent a „Hoemesz"-ben (Á) tollából

Szorgalmas látogatója volt az országos rabbigyüléséknek. Az 1869-iki rabbikongresszuson jelentékeny szerepet játszott.

A zsidóság minden rétege felkereste őt vallási kérdéseivel, melyekre megadott feleletei mélyenszántó responzumaiban: שו"ת מהריא"ץ ban vannak megörökítve. Ehhez fia, a most elhunyt R. Smuel Zálmen זצ"ל irt előszót, melyből jelen cikkünk adatait merítettük és utóbbinak veje, Briszk Markusz tasnádi főrabbi, aki ezt a müvet sajtó alá rendezte — füzött igen értékes jegyzeteket. Még számos kézirata vár kiadásra.

Mint végtelenül szorgalmas ember egyik szombattól a másikig ágyba nem került. Jártassággal birt a kabbalában és csodáiról legendákat mesélnek:

— Bikszád fürdőben üdült, mikor egy jajveszékelő asszony zokogva panaszolta neki, hogy férjét halálra itélték és ő hat apró gyermekével minden támasz nélkül áll. A Maharjác megpróbálta őt magától elhárítani, miután ez azonban hajthatatlan maradt, eképp válaszolt neki: A tóra szerint férjed nem vonható cselekedetéért földi biróság előtt felelősségre. Csak a mennyei biróság itélkezhet fölöttte. Ennélfogva elképzelhetetlennek tartom, hogy a földi biróság a halálos itélet ellen beadott fellebbezésed dacára a dintórával ellentétben mérjen igazságot. Ugy is történt. A felsőbb biróság a fellebbezésnek helyt adott, de a delikvens pár nap mulva természetes halállal fejezte be életét.

Egy más alkalommal történt. Apósa adósságaiból kifolyólag perbe kerekedett egy környékbeli urasággal. A tárgyalás reggeli 8 órára volt kitüzve. A házbeliek a tárgyalás napján sürgették, hogy pontosan jelenjék meg a kitűzött időre. Ö azonban minderre ügyet sem vetett. Reggeli imája után leült, hogy tanitványainak előadást megtartsa. Igen kényes ügyről levén szó, környezete türelmetlenül sürgette. Ö azonban rendületlenül tovább tanult és nem hagyta magát zavartatni. Alig fejezte be előadását, bejön egyik hive és elmeséli, hogy a felperes uraság batárján behajtott a városba, épp a rabbi háza előtt azonban felborult kocsija és az uraság a kocsi kerekei közé kerülve, lábát törte . . .

sem váltóztatott életmódján. Gazdag apósa mindennel ellátta és igy ő kizárólag a Tannak szentelhette életét.

Marghitán akkoriban éppen megürült a rabbiszék, mire a hitközség a Maharjact szemelte ki méltó utódnak, ki azonban ezt a megtisztel-tetést elhárította magától. A hitközség erre egy rabbioklevet állított ki és a Maharjacot bizta meg, hogy ő legjobb belátása szerint egy méltó személyre ruházza át. Ö erre a tisztségre legalkalmasabbnak, egykori bóchertársát, R. Hillel Lichtensteint, a későbbi híres kolo-meai Caddikot tartotta.

R. Hillel Lichtenstein elfoglalta a marghitai rabbiszéket. A két gáon közt legbarátságosabb viszony fejlődött ki. Ennek jellemzésére felhoz-zuk, hogy a Maharjac állandó hallgatója volt R. Hillel müszer-elő-adásainak, melyet a thóratudatlanok részére tartott. R. Hillel csodál-kozására azzal felelt: Ha ezek engem is ott látnak, akkor annál nagyobb figyelemmel hallgatják majd végig erkölcsi intelmeidet.

Pár év mulva R. Hillelt Kolozsváron rabbinak vették fel, mire a marghitaik ismét a Maharjacot kérték fel lelkipásztoruknak, ki azonban ezt az ajánlatot visszautasitotta. R. Hillel, mint ismeretes, csak igen rövid ideig tartózkodhatott Kolozsvárott, ahonnan egy denunciálásból kifolyólag Váradra kellett távoznia. Mikor a Ma-harjac erről tudomást szerzett, azon fáradozott, hogy a marghitaiak vegyék R. Hillelt vissza, mire a marghitaiak kezdetleges nehéztelésük dacára, hajlandók is voltak őt visszahivni.

Közben elhunyt a Maharjac apósa s a visszamaradt nagy vagyont a testvérek egymás közt felosztották. A Maharjác a ráeső örökséget egyhamar felemésztette. R. Hillel látván, hogy barátja, pártfogója immár rászorul a rabbiállásra, önszántából otthagyta Marghitát és elfoglalta a szikszói rabbiságot. A Maharjac a neki oly sokszor fel-ajánlott papihivatalt most már kényszerüségből elfoglalta.

A Maharjac nagy jesivájába az ország minden részéből sereglet-tek a tanitványok. A közügyekben mindenkor intenziv részt vett.

NAGY RABBIJAINK

Maharjac z. c. l.

A Maharjác nevet R. Josua Aharon C'vi Weinberger kezdőbetüi alkotják, mely röviditett elnevezés teljesen átment a köztudatba.

1814-ben Schoszburg szlovákiai városkában, mint az ottani rosbeszdin fia látott napvilágot. Családfáját anyai részről a Chávosz Joir szerzőjén keresztül a „prágai nagy Rabbi Löwig" tudta visszavezetni.

Már gyermekéveiben feltünést keltett csodálatos hangyaszorgalmával. 9 éves korában anyai nagybátyjához Bazinba (Pozsony m.) került, ki unokáját éjjel-nappal a végtelen talmud oktatásában részesíté. Innen a Schaaré Tajró szerzőjéhez Verbóra tette át lakhelyét, aki mellett állandóan fokozta tudását és ahonnan nemsokára egyenesen Pozsonyban a Chászám Szófer világhirü talmud-főiskolájában kötött ki. Itt bontakozott ki teljes egészében tudományos felkészültsége. Éleselméjének és széleskörü tudásának csakhamar hire ment és rövidesen az u. n. Saboszesz Bachorimok közé sorozták. Ezek előnye abban állott, hogy a kisebb bocheroktól eltérőleg, akik vándor kosztnapokat ettek, ezek hetekig, sőt hónapokig élvezték egy-egy család vendéglátását.

Nagyfoku talmudtudására jellemző a következő eset. Egy izben a Chászam Szófer, kinél Maharjac a Kszav Szóferrel egyidejüleg tanult, nem tartotta meg a szokásos előadását. Tanitványai kérdéseire igy válaszolt: Hersl Schoszberg (Maharjac) már megelőzött a mai napi anyagommal, fölöslegessé vált, hogy előadásomat megtartsam.

Reb Jákov Feldmann (Petri), biharmegyei földbirtokos leányát vette nőül. Apósa házában éjt nappallá téve állandóan a tamudtudományokban buvárkodott és a közeli Marghitára való beköltözése után

harcokban. Stieglitz Elijáhu Kfár Gideon-ból, reb Jákov Joszéf Szoffer unokája a Felörlő Háboruban vesztette életét. Mig Grosz Laci fia a Jomkipuri Háboruban halt hősi halált.

Legyen emlékük áldott!

Különös boldogság számunkra, hogy miyen szoros barátság köti össze a városunkból elszármazó maradék zsidóságot. Bár már évtizedek múltak el azóta, hogy felbomlott a hitközségi keret, ma is gyakran látogatják egymást és igaz jóbarátságban vannak az egykori margittaiak. Az elhunytaink után tartott azkarákon, melyeket sziván hó harmadikán tartunk Natanján, csaknem minden margittai részt vesz. Az ima és a tanulás után még órákig együtt maradnak a barátok, érdeklődnek egymás hogyléte iránt és felelevenítik a régi szép és fájó, nagyon fájó emlékeket.

Volt egyszer egy Margitta és egy margittai hitközség...

Legyen ez a könyv emlékköve ezerötszáz testvérünknek, akiket hidegvérrel lemészároltak az átkozott fasiszták Auschwitzban, Ukrajnában, munkaszolgálatban és a németországi táborokban... Azoknak, kiknek nem jutott sír és poraikat széthordta a szél...

NE FELEJTSÜK ŐKET!

ארץ, ארץ, אל תכסי דמם!

hajózott ki a bulgár kikötőkből útban Erec Jiszraél felé. Ezek közt volt, a megállapított kvóta szerint, nagyszámu margittai is.

1948-ban, ahogy erősödött a Kommunista Párt nyomása, betiltottak mindennemü cionista tevékenységet, mozgalmat és szervezetet. A Demokratikus Bizottmány helységében tartott gyülésen megjelent a párt körzeti titkára és kijelentette, hogy ne reménykedjenek a zsidók abban, hogy alijázhatnak, vagy hogy egyáltalán elhagyhatják az országot. A transzport, mely elindult, volt az utolsó, nem lesz több. Igyekezzék mindenki beilleszkedni az új helyzetbe, különben megkeserüli.

Két évvel később a kormány ujra engedélyezte egyéni alija kérvények benyujtását. A kérvények nagy részét kedvezően bírálták el és ez a nagy alija-hullám egészen 1951 végéig tartott. Ebben az időszakban körülbelül ötven család alijázott Margittáról. Ezután ujra bezárultak Románia kapui. Az ottmaradottak már már letettek a reményről, hogy valaha is kijöhetnek, mikor a kormány 1958 őszen közölte, hogy ujra lehet kérvényt beadni, de ezt négy napon belül kell megtenni. Margitta és környéke zsidóságának háromnegyed része élt a lehetőséggel. Ám az engedélyek csak nem jöttek és egy év mult el, mig lassan-lassan megjöttek az engedélyek. Ez a folyamat évekig tartott. 1965-ben már csak húsz család maradt, mig most, hogy e sorokat irjuk, csak két-három zsidó család él Margittán.

A Margittáról kivándoroltak túlnyomó többsége itt, Erec Jiszraélban telepedett le. Más országokba csak kevesen vándoroltak. Mint egykor ott. Margittán, ugy itt és mindenütt a mi városunk zsidói méltók maradtak őseikhez és becsületes embereknek, jó zsidóknak nevelik gyermekeiket. A katonakötelesek bevonulnak és példás magatartásukkal kivivják feletteseik megelégedését. Négy margittai fiú halt hősi halált Izrael háboruiban: Berger Mendel, reb Jákov Berger fia a Zsidó Brigádban szolgált és az olasz fronton esett el a második világháboruban. Stern Jiszrael, reb Juda Stern choloni lakos (Tóti) fia a Hatnapos Háboruban halt hősi halált a Jeruzsalemért folyó

nevezte ki. 1953-ban, mikor már nem volt szükség rá, — feloszlatták ezt az átmeneti szervezetet.

1945 nyarán, Hitler végleges bukása után, erősödött a hazatérők áramlata. Nap mint nap ott voltak a zsidó férfiak az állomáson, várták a vonatot, hátha érkezik valaki és kérdésekkel ostromolták az ujonnan érkezetteket, hogy mit tudnak az övéikről. Megrendítő látvány volt, mikor a kérdezett némán lehajtotta a fejét vagy sírva fakadt, mikor rossz hírt és sajnos legtöbbször rossz hírt kellett közölnie. Öszig mindenki visszatért, aki életben maradt és meg lehetett csinálni a pusztulás mérlegét: ki veszett oda és ki maradt életben. A túlélők közül vagy ötvenen, főleg fiatal fiúk és lányok, nem térték vissza Margittára, hogy ujjáépitsék életüket a zsidó vértől iszamos magyar talajon. Ezek Németországban maradtak a menekülttáborokban és várták megfelelő alkalomra, hogy Erec Jiszráelbe alijázzanak illegálisan, vagy hogy beutazási engedélyt kapjanak Amerikába.

Négyszázan tértek haza. A nőtlenek és a hajadonok összeházasodtak és az özvegyen maradtak is találtak párt maguknak. A házasság köteléke és kötelezettsége arra késztette a fiatal férjeket, hogy komoly megélhetési forrás után nézzenek. Az igénylők visszakapták kifosztott üzleteiket és mivel kezdetben szabad volt a kereskedelem, lassan-lassan megszedték magukat. A naivak azt hitték, hogy ez így megy majd a végtelenségig és a nagyon optimisták már arra gondoltak, hogy egy-két nemzedék mulva helyreáll a hitközség régi fényében és erejében. A hitközségi választásokon, melyet 1946 pészach félünnepén tartottak a szabályzatnak megfelelően — 180 ember rendelkezett szavazati joggal.

A józanabbak, és szerencsére ezek voltak a többség, megértették, hogy a siralom földjén nincs remény egy virágzó hitközség megteremtésére. Megkezdődött egy nagy szervezkedés az alijára, mely 1947 decemberében ért csucsához, mikor is 15.000 romániai zsidó

hettek szimbólikus fizetség ellenében. Az iskola és a Talmud Tóra nem nyilt meg, mert — szörnyűség leirni is — nem voltak gyerekek!

A Kommunista Párt nagy propagandát csinált, hogy a zsidók lépjenek be a pártba, mivel nem voltak gyökerei a keresztény társadalomban. Erkölcsi kötelességetek ez — szavalták — a Vörös Hadsereggel szemben, mely megmentett benneteket. Valóban az első időkben az ülések és gyülések legtöbb résztvevője a mi kis közösségünkből került ki. Miután a párt eluralkodott az országban, a magyarok és a románok is megértették, hogy ha valamire akarnak jutni az életben, akkor párt tagoknak kell lenniök és igy ők is követték a zsidókat. A párt természetesen nemcsak hogy nem volt hálás a zsidóknak, de ahogy megerősödött, leváltotta a vezető poziciókban levőket, sőt azokat is, akik nem iratkoztak fel alijára.

De a párt minden erőfeszitése ellenére sem sikerült beszervezni minden zsidót. Ezért elhatározta, hogy külön szervezetet létesit a kisebbségeknek, magyaroknak, németeknek, zsidóknak stb. és azoknak a segitségével, meg kulturális munkával csepegteti a nép és különösen az ifjuság szivébe a marxista-leninista elveket. Igy alakult meg Margittán is a Zsidó Demokratikus Bizottmány, és hasonló a magyarok és a németek közt. De míg a magyar bizottmány valóban főleg előadások szervezésével és kultur-munkával foglalkozott, a zsidó, legalább is az első időkben, azzal volt elfoglalva, hogy első segélyt nyujtson és talpra állitsa a haláltáborokból hazatérő testvéreket. Valóban áldásos munkát végzett, mert segitett felkeresni az ellopott holmikat és megélhetést találni azoknak, akiknek mindenük elveszett.

A bizottmány egyik fontos munkája volt felkutatni a háborus bűnösöket és biróság elé állitani őket. Később, ahogy az élet visszatért a régi kerékvágásba, a mi bizottmányunk is végzett kulturális munkát, jobbat, többet mint más nemzetiségeké. A vezetőséget demokratikusan, titos szavazással választották meg. Évekig tevékenykedett mint a bizottmány elnöke Dr. Rosenfeld Viktor. Majd megváltoztatták a szervezet nevét és a titkárt meg a vezetőséget a Kommunista Párt

nagy bátoritást jelentett az elkeseredett embereknek. Mindenki szerette, becsülte őket. Az ötvenes években alijáztak s Beer Jákov-ban telepedtek le. Ott hunytak el a szülők késő öregségben. Legyen áldott emlékük:

A hazatérők nekiláttak, hogy ujjáépitsék életüket. Enni, lakni kellett. Megpróbálták hát visszaszerezni házukat, butoraikat, holmijaikat, melyet elraboltak, vagy amelyet jóbarátok kezére bízták. Valami megélhetést is kellett találni, mert még hosszu hónapokig remélték, hogy szeretteik visszatérnek. Akkor még nem tudtak a halálgyár működéséről.

1945 februárjában hallottak először Auschwitz szörnyűségeiről, a szelekcióról, a balra és a jobbra küldött emberek sorsáról. Egy nagyváradi ujságban jelent meg egy borzalmas beszámoló, melyet egy auschwitzi táborlakó írt, akit élve talált a tábort január 18.-án felszabadító Vörös Hadsereg. Részletes leírása, melynek igazához nem fért kétség, döbbenetet keltett Margittán. A józan ész és a minden áron való remény nem engedte elhinni, hogy ilyesmi történhetett és az övéikkel is. Egyesek kitartottak amellett, hogy mindez csak beteges fantazia szüleménye, egy ujabb gonoszság, hogy őrületbe kergessék a maradék zsidóságot. De minden remény elhervadt, mikor megérkezett Margittára két városunkbeli, akik ugyancsak a haláltáborból szabadultak.

Elsőnek Hermann Izsák tért haza, ma Bnéj Reém lakósa, utána Fischer Smuel Jichák ma Benéj Berak-on lakik.

A vészkorszak után

A hitközség, mint irtuk, ujra szerveződött, választottunk egy héttagu bizottságot, Zeev Telcser vezetésével, hogy vigye az ügyeket. Kitakaritottuk a nagytemplomot, mely német katonai raktár lett. A bizottság üzembe helyezte a mikvet és a vágóhidat, a Lichtmann házban konyhát állitottak fel és étkezőt, hol a magányos férfiak étkez-

Augusztusban a románok egykori szövetségesük ellen fordultak és akkor az oroszokkal együtt már gyorsan haladtak előre, nyugat felé. Két hónap alatt elfoglalták Erdélyt és a magyar Alföld egy részét.

A lakósság persze nem fogadta kitörő örömmel a Vörös Hadsereget. Ennek győzelme nemzeti szerencsétlenség volt számára és nem is nagyon titkolta a németek vereségén való szomorúságát. Titokban abban reménykedett, hogy rövidesen megfordul a kocka és a német meg a magyar nácik visszafoglalják Erdélyt. Azonkívül persze tartottak a megtorlástól azért, amit a zsidókkal és a kommunistákkal tettek, lévén hűséges és lelkes kiszolgálói a náci rezsimnek. Szabó Imre, akit a németek polgármesternek neveztek ki, kivül-belül náci volt és sok rosszat tett zsidó polgártársainak. De legalább volt bátorsága és az oroszok bejövetele napján felakasztotta magát.

Néhány nappal a felszabadulás után megjelentek a város utcáin az első zsidók, kik megmenekültek a munkaszolgálatból. A rejtőzködők elő bujtak rejtekhelyeikről és végre kimerészkedtek az utcára azok is, akiket kivételezettségük miatt nem deportáltak: Weisz Bernát és Grünfeld Méir családjai.

Ahogy összejött tíz férfi — megkezdődött az istentisztelet. A Grünfeld család megmentett egy Tóra-tekercset és abból olvastak fel. Az első visszatértek közt volt a metsző, Reb Mose Rottner. Két-három hónappal a felszabadulás után már volt vagy 50-60 zsidó lélek, főleg férfiak, akik uj életre keltették a hitközséget intézményeivel. Szivettépő látvány volt végignézni templomban a fiatal férfiakat, akik mind szülőket, feleségeket testvéreket, gyerekeket sirattak.

És erkölcsi kötelességünk, hogy pár sort irjunk a Grünfeld családról. A férj, feleség és a négy lány úgy fogadták a hazatérő, összetört szivű magányos férfiakat, mint szülők és testvérek. Házuk volt a visszatérők első állomása. Meleg ételt kaptak, gyógyszert és hálóhelyet, ha kellett. Grünfeldék nem voltak jómódu emberek, kis dohánytőzsdéjük nem hozott nagy hasznot, mégis tágra nyilt nemcsak szivük, de erszényük is, hogy segitsenek. Vigasztaló, kedves szavuk

azzal, hogy egy cédulát ragasztottak a zsidók bezárt házaira ezzel a szöveggel: E a magyar nép vagyona. Büntetésben részesül, aki eltulajdonítja! Ez persze nem zavarta a csőcseléket a fosztogatásban és a hatóságok sem ügyeltek a saját maguk által kiadott rendelet betartására. Annál inkább az aranyra és értektárgyakra. Mielőtt kihurcolták a mieinket házaikból figyelmeztették őket, hogy a 1600—1944 rendelet alapján zsidóknak letétbe kell helyezniök ékszereiket az államkincstárnál.

Kezünkben egy lista a beszolgáltatott értéktárgyakról, melyek száz zsidó család vagyonát képezték. Ime néhány részlet a tízoldalas jegyzőkönyvből:

Fléger Izidor: 1944-es 4%-os állami kötvény 50 pengő értékben.

Dr. Goldberger Emil: Egy Agrár-bank részvény 4000 pengő névértékban.

Dr. Friedmann Mór: A margittai villanytelep 1926-ban kiadott két részvénye szelvényekkel. Névértéke 34 pengő.

Rosenthal Frida: Egy arany gyűrű, egy arany műfog 25 pengő értékében.

Fuchs Dezső: Egy karkötő, egy hosszu és egy vékony lánc ékkövekkel, egy óra, fülbevalók piros kövekkel, 2500 pengő értékben.

Weinberger Márton főrabbi: Egy nagy és két kis ezüst gyertatartó, egy szalvétatartó, 8 kis ezüst pohár, ezüst étkészlet (18 darab) 16 kiskanál, egy aranyozott törött szemüveg, 2000 pengő értékben.

A visszatértek természetesen hiába követelték vissza elveszett tárgyaikat. Nem lett meg semmi. Senki sem tudott semmiről.

Margitta a magyarok kiűzése után

Öt hónappal a zsidók deportálása után 1944 október 20.-án az oroszok bevonultak Margittára. Sajnos, csak ilyen későn, mert bár februárban a Kárpátoknál voltak, de nem tudták áttörni a német védelmi vonalakat. Késedelmességük sok százezer zsidó életébe került.

vezették őket a főutcán az állomásra és marhavagonokban Váradra szállitották őket a gettóba. A Váradra hurcolt vidéki deportáltakat a város szélén levő „Lovarda" épületében koncentrálták. Két héttel később kiüritették a gettót és a szerencsétleneket lezárt vagonokban Auschwitzba deportálták. Megérkezve azonnal szelektálták őket és a legtöbbet még aznap kivégezték. Margitta vértanuinak általános jizkornapjaként sziván hó harmadikát állapitották meg.

Csak nagyon kevesen maradtak életben. A deportálás csak a zsidó polgári lakosságra vonatkozott, mig a katonai parancsnokság alá helyezett munkaszolgálatosokat nem vitték a gettóba. Igy ezek közül sokan megmaradtak, különösen azok, akiket nem vittek az ország határain túlra, vagy akiknek emberséges parancsnokuk volt. Revitzky Imre alezredes, — a világ jámborainak egyike, — aki Nagybányán az erdélyi musz központ parancsnoka volt — sok zsidót mentett meg. Ezt úgy tehette, hogy felvett a munkaszolgálatba fiatalembereket, akik még nem voltak katonakorban és akiknek sikerült elmenekülni a gettózás elött.

A margittai zsidóknak 15 százaléka maradt életben. Egy részük muszos volt, más részük túlélte a németországi kényszermunkát. Két harmaduk nő volt, egy harmaduk férfi. Sokan azt következtetik ebből, hogy a nőknek nagyobb az ellenállóképessége. Egy hónappal a háboru után érkezett egy lista városunkba, rajta száznégy asszony és lány neve akik egy táborban szabadultak fel.

A házukból a váradi gettóba hurcolt zsidók fehérneműt, ágyneműt, és néhány napra való élelmet vihettek magukkal. A vagonba csak kevés ételt és személyes holmit vihettek. A végállomáson még ezt is elszedték tőlük.

A szép és rendezett lakásokat a német és magyar tisztek foglalták le maguknak. Visszavonulásuk alkalmával minden megmozdithatót magukkal vittek. A kevésbé elegáns lakásokat és az üzleteket a lakosság kifosztotta. A deportálás olyan gyors ütemű volt, hogy a hatóság nem tudta lefoglalni az otthagyott ingóságokat. Megelégedtek

MARGITTA ZSIDÓSÁGA

Lehet mondani, hogy nem hónapok, de hetek alatt összedőlt mindaz, mit az ország zsidósága évszázadokon át teremtett önmagának, de az országnak is, mellyel összeforrott, melynek kulturáját szerette és ápolta.

A magyar zsidóság el sem tudta képzelni, hogy lengyel testvérei sorsára juthat és a magyar(!) nép kezétől. Hogy visszatérjünk a határmenti testvéreink menekülési lehetőségeire — kevesen tudták, hogy az 1941.-i jassy-i és bukaresti vérfürdők után Romániában enyhült az antiszemitizmus dühe, oly annyira, hogy a romániai zsidóság tekintélyes része életben maradt, sőt képes volt segitséget nyujtani a határt szerencsésen átlépő menekülteknek is.

A margittaiak közül hatan menekültek Romániába: Goldberger Mordecháj s felesége, a Lefkovits testvérek, Zeév és Josua, Bernat Jichák és Grünhut Zeév. Moldovan Lipa és felesége egy román parasztnál, Terebesen találtak menedéket. Weinberger Mose Jochanan és sógora Spitz Mose rabbi Lüki-ben rejtőzködtek egy román parasztnál. Lefkovits Eizik és felesége autón menekültek Lipa fiukhoz Nagyváradra. Szabó Ferenc patikus, kinek gyogyszertára Lefkovits házában volt, feljelentette menekülő házigazdáját, akit a csendőrök elfogtak, ahogy Váradra érkezett. Fischmann Jákov és még negyvenen a visnic-i rabbi házának pincéjében rejtőzködtek. Nem sok idő multán őket is megtalálták a nyomozó kopók.

Azóta mind máig számtalan munka jelent meg a magyar zsidóság pusztulásáról. Mi is emléket állitunk a mi egykori drága közösségünknek ebben a könyvben. A továbbiak folyamán az olvasó talál majd benne megmenekült szemtanúk drámai, szivbemarkoló leirásait, személyes élményeket a szenvedések útjáról, mely Auschwitzba vezetett.

A margittai és a környékbeli zsidók összeszedése egy szerdai napon kezdődött 5704 ijjár 3.-án, azaz 1944 május harmadikán. Ez egy hétig tartott. Mindennap bevittek 2-300 embert a „csizmadiaszin-be, ahol alapos testi motozásnak vetették őket alá, hogy megtalálják náluk, ha ugyan voltak, eldugott ékszereiket. Délután aztán végig

és elérték a Kárpátokat. Az angolok is szépen előre törtek Olaszországban. Mi is Margittán együtt örültünk magyarországi testvéreinkkel abban a reményben, hogy a végéhez közeledik az átkozott náci uralom és küszöbön a felszabadulás. Egyszerre mindenki nagy katonai szakértővé nőtte ki magát. Ki azelött azt sem tudta mi fán terem a geográfia és a stratégia, most, hogy rendszeresen hallgatta a londoni adást, véleményt nyilvánitott a legkuszáltabb hadászati kérdésekben. Zsidók, ha összejöttek, csakúgy röpködtek körülöttük a harcokkal kapcsolatos földrajzi nevek, mint Tobruk, El-alamein, Charkov és egyebek.

Mint derült égből a villámcsapás ért minket a hír, hogy 1944 március 19.-én a németek megszállták Magyarországot. Bekövetkezett, mitől akkor nem tartott senki és a történelemben páratlan gyorsasággal, három hónap alatt, megsemmisitett a Gestapo különitmény a magyar hatóságok együttműködésével hatszázezer zsidót. E villámakciónak nevezhető szörny tett a mértani pontossággal előkészitett tervek szerint, minden ellenállás nélkül zajlott le. Nap mint nap újabb és újabb rendeletek, megszoritások özöne zúdult a zsidóságra és mire felocsúdhatott volna, hogy tegyen valamit, hogy védekezzék vagy menekülni probáljon — már a gettóban és mindjárt azután a vagonokban találta magát és családját. Először lefogták vezetőit, mialatt bántatlanságot igértek a tömegeknek, azután korlátozták mozgasszabadságát, aztán sárga csillaggal megjelölték, vagyonát zárolták, elkobozták rádióját, hogy ne tudja mi történik, aztán gettóba zárták, majd vagonokba terelték és a haláltáborba vitték . . .

Csak Budapest zsidósága menekült meg közös sorstól, de fél évvel később, hogy Szálasi uralomra jutott, elkezdődött Pesten is a deportálás. Sokan megmenekülhettek volna, különösen az erdélyiek közül, akik közel voltak a román határhoz, ha megszöknek, ha hamis papirt szereznek, ha ideiglenesen bujkálnak. De csak kevesen éltek az alkalommal, illetve kevesen keresték az alkalmat. Persze ennek is megvannak a maga történelmi és társadalmi okai.

nyába. Reb Smelke Klein házában a vasuti állomás mellett a körzet rabbijai feltételes válólevelet irattak alá nős emberekkel, hogy ha nem térnének vissza a háborúból, úgy feleségeik ne maradjanak „elhagyott feleség" státuszában (aguna), akinek tilos újra férjhez menni. Mert hiszen ki gondolta akkor, hogy a bevonultak nagy része sohsem tér vissza többé és aki életben marad azok közül is csak kevesen találkoznak feleségükkel, gyermekeikkel és szüleikkel.

1942 augusztusában érte el Margittát a második bevonulási hullám. Ötven férfit vittek el dolgozni Csikba, a Székelyföldre. Ezeket pár hónappal később elengedték. Novemberben falragaszok hozták az érintettek tudomására, hogy tiz évfolyam zsidó férfiai, az 1909-1918-ban születtek, kötelesek bevonulni munkaszolgálatra. Ez már tömeges behívó volt, nem névre szóló. Ezeket különböző századokba osztották be és nagy részük az ország területén belül maradt. De igy is elég sokat küldtek Lengyelországba, hogy pótolják az ott elszenvedett emberveszteséget.

1943 közepén még további három korosztályt hivtak be, az 1906 — 1908-ban születteket. Ekkor már minden zsidó férfi munkaszolgálatos volt egészen 37 éves korig. A 110/1-gyes és a 110/2-tes századokat csaknem teljesen kiirtották gyilkos parancsnokaik.

Ebben a Jizkor emlékkönyvben több olyan cikket talál az olvasó, amelyet csoda folytán megmaradt barátaink irtak arról a szenvedésről, mely a szerencsétlen munkaszolgálatosoknak osztályrészül jutott valamint arról az állati kegyetlenségről, amely a „dicső" magyar hadsereget jellemezte.

Gettó és deportálás

1943 végén és 44 elején a magyar zsidóság kezdett magához térni rémületéből annak ellenére, hogy szörnyű hirek, igaz, hogy ellenőrizhetlen hirek, érkeztek haza a munkaszolgálatosok sorsáról.

Az oroszok benyomultak Lengyelországba, elfoglalták Bukovinát

Mialatt a mieink zúgolódtak rabbink megsértése és a házaikban uralkodó bőség hamis vádja miatt és mialatt számos zsidó család szűkölködött — ujabb csapás zúdult Magyarország és benne Margitta zsidóságára. És ez az újabb csapás — mint bölcseink mondták — feledtette a maga súlyosságával az előzőket. Százhusz férfit behivtak katonai munkaszolgálatra — az orosz hadszintérre.

A munkaszolgálatos törvények legkegyetlenebb alkalmazása a katonaság által 70.000 zsidó férfi halálát okozta. Legtöbbje Ukrajna hómezőin vesztette életét. Margitta körzeti bevonulási központ volt és igy jól láthattuk az 1942-től 1944-ig tartó irtóhadjárat kezdetét, a pokol bejáratát. Mint az egész országból, ugy Margittáról is először, elsősorban a gazdasági és szellemi elitet érintette a halálos csapás, a muszos behívó. Igy akarta az antiszemita vezérkar eltörni a magyar zsidóság gerincét.

A behivottak listáját a helyi hatóságok állitották össze. Vezető szempontjuk az volt, hogy a behivottak a jómódúak és az intellektuális foglalkozásuak soraiból kerüljenek ki. Szegénysorsuakra csak az esetben került sor, ha azok a baloldallal szimpatizáltak, vagy ezt hitte róluk a hatóság. A fentről érkezett utasitás úgy látszik nem határozta meg pontosan a behivottak számát, de a helyi antiszemiták gondoskodtak arról ,hogy, aki csak számit valamit a hitközség tagjai közül, a listára vétessék. Június huszadikán már világos volt, hogy a behivottak száma jóval meghaladja a felállitandó század létszámát. Megkezdődött a muszosok osztályozása és a behivottak felét haza bocsátották. Ebben szerepet játszott a behivottak szociális helyzete. Az elbocsátottak nagyrésze többgyermekes családapa, szegénysorsu, beteg, vagy speciális problémájú ember volt.

Végül is a bevonulási központban szervezett két századba csak hatvan margittai testvérünk került.

Tizenkét napig késedelmeskedett az indulási parancs. Végül, július másodikán estefelé elindult a külön vasuti szerelvény, benne két munkaszolgálatos század, négyszáz bihari zsidó, keletre, a front irá-

nem kaptak ezekből az árukból eladásra. Ha tehát a fekete piacra jutott cukor, vagy liszt, úgy ebben csak a keresztény kereskedők lehettek bűnösek. Nos, egy szép napon nagyobb mennyiségű fekete cukrot talált a rendőrség, mely a Hangya szövetkezetből került a piacra. Mivel a közvetitők közt akadt néhány hittestvérünk is, hamár elterjedt a hir, hogy a zsidók élelmiszert halmoznak.

1942 május 10.én egy szombaton reggel hat órakor vagy tíz ellenörző csoport indult ki a városháza épületből csendőri kisérettel, hogy házkutatást tartson a zsidóknál. Az ellenőrök alapos munkát végeztek, felkutatták minden sarkot, udvaron, házban ,de sehol sem találtak alapvető éelmiszert a megengedett mennyiségen felül. Dél felé járt, az akció végéhez közeledett és sehol semmi. A szépen kiagyalt „vérvád" kudarcot vallott. Ekkor elhatározták, hogy bosszút állnak és ott ütik a zsidót, ahol legjobban fáj: hitközségük vezetőit alázzák meg, nyilvánosan. Az egyik ellenőrnek eszébe jutott, hogy a rabbi házában látott egy nagy bödön libazsirt. Ez nem volt törvény ellenes, mert minden zsidó házban volt libazsir. A keresztényeknél még több volt, igaz, hogy disznózsir, mert ők azzal főztek. Az ellenörző csoport a csendőrrel együtt visszament a rabbihoz és kényszeritették, hogy vegye kezébe a bödönt és menjen velük kihallgatásra. A magyar uralom alatt nem volt „éruv" a városban, még a katonai uralom idején leszerelték. Igy a gonoszok elérték céljukat és kényszeritették a zsidók szellemi vezetőjét, hogy nyilvánosan megszegje a szombatot. Az akció másik célja a zsidók megfélemlitése volt. Azon a szombaton nem volt imádkozás a templomokban, mert hittestvéreink nem mertek az utcán mutatkozni.

Az akció végrehajtói kénytelenek voltak jelenteni feletteseiknek, hogy nem találtak a zsidóknál jegyre osztott élelmiszert a megengedettnél nagyobb mértékben és igy nem lehet ellenük eljárást inditani, de — irták a jelentésben — meggyőződtek róla, hogy nem szenvednek szükséget élelmiszerben. Ezen az alapon megvonták a zsidó lakosságtól két hétre a jegyre adott élelmiszert.

(értsd: fajvédő) gazdasági és társadalmi egyesületek alakultak, mint a Baross Szövetség azzal a kifejezett céllal, hogy a zsidókat kiszorítsa a gazdasági életből. Szerencsére a háborus idők fokozott gazdasági tevékenységet követeltek és így nem lehetett lemondani a zsidó kezdeményezésről a termelés és az ellátás terén. Zsidó köztisztviselők, akadémikus foglalkozásuak kevesen voltak városunkban — s azok voltak a diszkrimináció első áldozatai — míg a kereskedő és az iparos réteg megtalálta a megélhetését. Persze többen kénytelenek voltak a törvény határát súroló manipulációkkal élni, hogy sikerüljön átvészelniök a nehéz időket. Ügyeskedésük jogos volt erkölcsi szempontból is, mert maga a törvény volt erkölcstelen, célja embertelen.

A segélyre szorulók száma nőttön nőtt, de ugyanolyan mértékben nőtt a kölcsönös segitség tudata is hitközségünkben. A legnehezebb időben sem maradt éhes egy zsidó és télen fűtetlen a rászorultak háza.

A magyarok bevonulása után vagy két hónapig katonai uralom volt a „felszabadított" területeken. A helyi katonai parancsnok ezalatt mindent megtett, hogy elkeserítse a zsidók életét. Többek közt elrendelte, hogy a zsidók kötelesek szombaton is nyitva tartani üzleteiket. Ezek kénytelenek voltak engedelmeskedni, de csak azon ügyeskedtek, hogy ne kelljen árusitaniok és az üzletekbe asszonyokat vagy gyerekeket ültettek. A tisztességes keresztények javára irandó, hogy nem zaklatták zsidó szomszédaikat ünnepnapjukon és hétköznapra halasztották bevásárlásaikat. A katonai uralom megszünése után érvényét vesztette ez a fájó rendekezés. A kormányzat által kinevezett városi tanács kezdetben a régi idők viszonylag rendes, liberális embereiből toborzódott. Ungváry, Horváth Péter, Dr. Szabó és társaik nem sanyargatták a zsidókat. A letartóztatottakat lassanként szabadon bocsátottak. Egy rövid, másfél éves, aránylag csendes periódus következett, mely 1942 tavaszáig tartott.

Alapvető élelmiszert, mint cukrot, olajat, lisztet stb. csak keveset és azt is jegyre adtak a háborus esztendőkben. Zsidó kereskedők

szövetségesük, a románok és a magyarok közt. A vita köztük Erdély hovatartozásáról folyt, melynek fele lakossága román, másik fele magyar volt. Hitler radikális megoldást kényszerített a két civakodó nemzetre. A tengelyhatalmak bécsi konferenciáján úgy határozott, hogy Délerdély román kézen marad, de a tartomány északi részét át kell adni a magyaroknak. Igy került vissza a mi városunk is 22 évi román uralom után Magyarországhoz.

Abban az esztendőben a magyarországi zsidók helyzete már erősen megrendült. Két egymást követő u.n. „zsidó törvény" erősen korlátozta jogaikat főleg gazdasági és kulturális téren. Mégis az erdélyi zsidóság és persze mi is, margittaiak, főleg az idősebbek, feszült várakozással, vágyakozva nézték a nagy nap elébe, mikor a „haza" határa kitágul és újra magyar lesz az elszakított Erdély.

Szeptember 6.-án vonult be a magyar hadsereg Margittára. A dicső katonaság peckesen menetelt a jól ismert antiszemita szövegű melódiák ütemére. A főtéren az első világháboru veterán frontharcosai várták a katonákat, köztük vagy száz zsidó. Egyesek szakállas, pájeszes jámborok, de mellükön széles sor kitüntetés. Szőnyi ezredes, a bevonuló katonai egység parancsnoka megszemlélte a frontharcosokat és mikor meglátta a zsidókat — elparancsoltatta őket a sorokból. Igy „ölelte keblére" a magyar haza a zsidóit, akik huszonkét éves román uralom alatt is megőrizték hűségüket a magyarság iránt.

A „felszabadulás" másnapján megkezdődött az elnyomás és egészen a deportálásig nem volt nap valamiyen antiszemita rendelkezés, vagy gonoszkodás nélkül. Elsőnek a baloldali, vagy baloldalinak tartott elemeket tartoztatták le, mialatt házkutatás örve alatt felforgatták a letartoztatottak lakását. Azután kerültek sorra azok, akiket ellenséggel való együttműködéssel vádoltak a román „megszállás" esztendeiben. A magyarországi zsidó-törvények azonnal életbe léptek a „felszabaditott" területeken. Hirtelenében felszinre kerültek városunkban a társadalom mélyéről a kétes alakok, akik a zavarosban akartak halászni és meggazdagodni a zsidók szenvedésén. Keresztény

tette, hogy az elhangzott ítélet kielégiti, azt elégtételnek tekinti és visszalép a választástól, melyben botrányt lát, elszomorító testvérharcot. És mivel nem akarja választási küzdelemmel felkorbácsolni a kedélyeket — lemond a margittai rabbiságról az öccse javára.

A szépfaki rabbinak a lovagias magatartása őszinte elragadtatást és tiszteletet keltett a jelenlevőkben és az egész közösségben. Ez a lovagias lépés példaként kell, hogy szolgáljon nagyobb és intézményekben gazdagabb hitközségeknek is, amelykben olykor pokollá válik a közösség élete, mert a két civódó tábor egyike sem hajlandó engedni csak merő magacsságból."

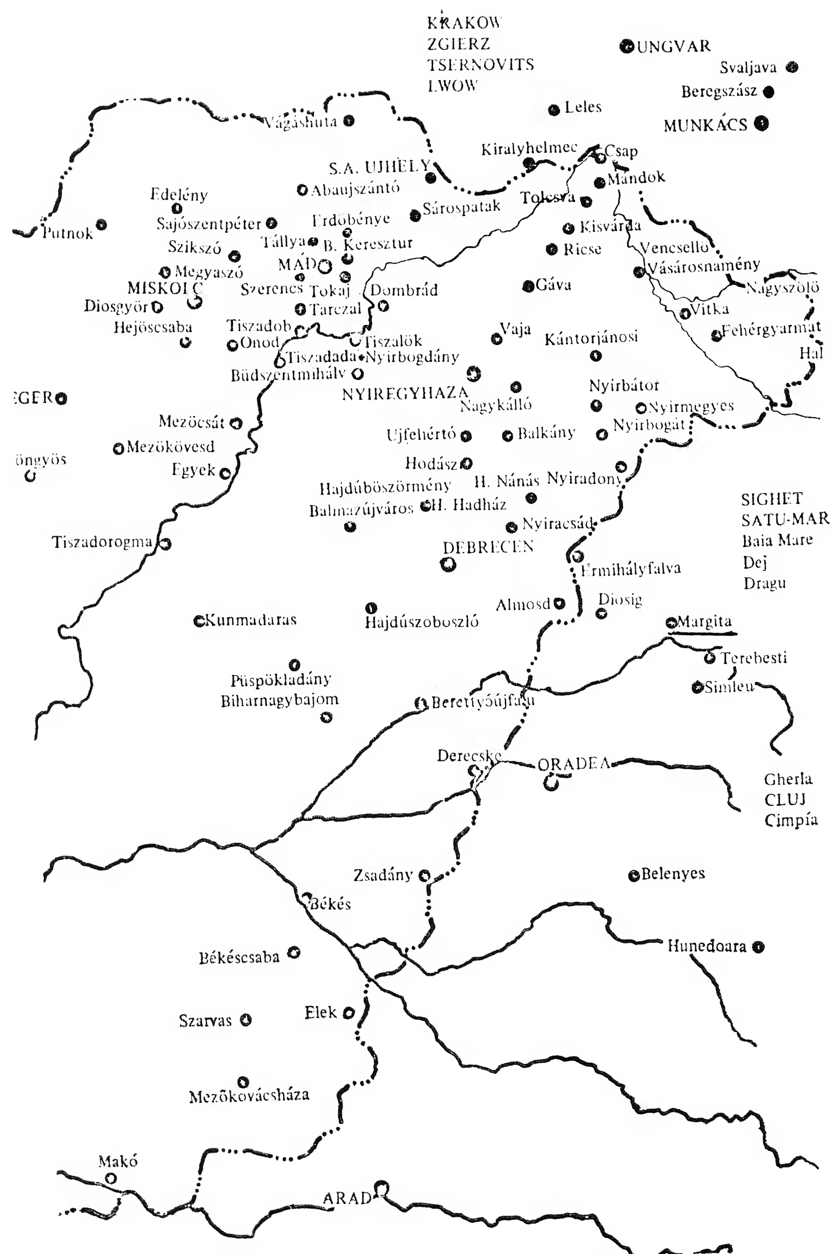
Eddig a „Hoemesz" cikke.

A széplaki rabbi tovább működött kis községében hívei szeretetétől körülvéve egészen a Pusztulásig, mikor is Auschwitzba vitték családjával és hitközségével. A bennfentesek tudni vélik, hogy a rabbi birta a margittaiak igéretét, miszerint gondoskodnak lányai kiházasitásáról. A lányok valóban, a Jóteremtő segitségével, visszatértek a lágerből, férjhezmentek, de már nem volt aki betartsa az igéretet. Egyébként a rabbi két fia, Aharon Cvi és Dávid Elimelech is megmaradtak és ma itt élnek velünk Erec Jiszráélban.

Ime ez a rövid története Margitta és környéke zsidóságának az 1848-tól 1948-ig tartó száz év alatt, a községek fénykorában. A következőben felvázoljuk a közösség hanyatlását, mely, 1940-ben a magyarok bevonulásával kezdődött egészen a borzalmas végig, 1940 májusáig, mikor elindultak a halálvonatok a megsemmisitő táborba . . .

A Bécsi döntés

1939 szeptember elsején kitört a második világháboru és Hitler, az átkozott, rövid idő leforgása alatt legyűrte ellenfeleit. De a nácik nem elégedtek meg ezzel, mert mint tudjuk, világuralomra törtek. Ennek első etapjaként egyesiteni akarták az uralmuk alatt Európát. Egyik problémájuk volt békét teremteni az egymást gyűlölő két

Margitta Erdély és Kelet-Magyarország határán

meghalt a margittai rabbi. Fia, a széplaki rabbi, csak szombat kimenetele után érkezett meg a szülői házba és amikor meglátta apja holttestét a padlón — elájult. Mikor pár órával később magához tért elmesélték neki, hogy még az éjjel elhatározta a hitközség, családi és pénzügyi szempontokból vezérelve. hogy R. Mordecháj Ezriél-t, az elhunyt kisebbik fiát választják meg megboldogult édesapja helyébe. A hirtelenében és megkérdezése nélkül hozott határozat nagyon fájt a széplaki rabbinak, mivel úgy tudta, hogy édesapja neki szánta a margittai állást. Szerénységében és jámborságában nem reagált a helyszinen az öt ért sérelemre, de félévvel később rabbinikus biróság („din Tora") elé idézte a margittai hitközséget.

A Kolozsváron nyomtatott „Hoemesz" orth. hetilap a 29.6.34 számában a következőképpen számolt be a din Tora váratlan fejleményeiről:

„. . . . a margittai cádik, áldassék emléke, hirtelen halála után kisebbik fiát választotta utodjául, még a temetés előtt, a rögtönzött gyülés. A nagyobbik fiu kárpótlásként 46 falut kapott a margittai körzetből. Csakhogy a széplaki rabbi úgy érezte, hogy a rendezés sértő ránézve és megröviditi jogaiban. Ezért úgy döntött, hogy din Tóra elé citálja a margittai hitközség elöljáróságát.

A nagyváradi rabbinikus biróság elnöke a riszkiva-i és szibiu-i rabbikkal együtt két napon át, vasárnap és hétfőn, tárgyalták az ügyet és a következő határozatot hozták:

A margittai rabbiszék elvileg az idősebb fiúnak, R. Josua Pinchásznak, a széplaki rabbinak jár, azonban figyelembe kell venni bizonyos családi szempontokat. Ezért a Bét-din úgy dönt, hogy megsemmisiti a hirtelenséggel megtartott választást és újat rendel el, amely azonnal, az itélet kihirdetés után a bét din jelenlétében lesz megtartva. A két jelölt: a megb. főrabbi két fia azaz a margittai és a széplaki rabbik.

Ebben a percben meglepő és lélekemelő fordulat állt be. Egy fordulat, melynek értelmében elmaradt a két testvérnek a nyilvánosság előtt való versengése a rabbiságért. R. Josua Pinchász bejelen

Ez nem volt olyan egyszerű dolog. Az önállóságot három féleképpen lehetett elérni. Ugy, hogy Margitta kiengedi az obligóból, vagy úgy, hogy három rabbi ilyen irányú végzést hoz, vagy pedig a kerületi biróság kimondja, hogy a margittai rabbiság nem képes ellátni a széplaki közösség vallási igényeit. E három feltétel bármelyikét is nehéz volt elérni. Végül egy elképesztően egyszerű megoldást találtak. A közönség egyhangúan rabbijának választotta a margittai R. Smuel Zalmen főrabbi második fiát. R. Jósua Pinchász-t.

Az apa lemondott a széplaki közösségről a fia javára és még adott neki húsz szórvány települést. Elméletileg és hivatalosan továbbra is a margittai hitközség volt a széplaki „hűbérura", de valójában a széplaki hitközség teljesen önálló volt. A fiatal rabbi nagy népszerűségnek örvendett. Igen tevékeny volt, többek közt a széplaki Chevra Kadisa az ő alapitása volt. Jesivát alapitott és gondoskodott a faluk zsidó gyermekeinek neveléséről. Pászkát Abrahámovits Mose-nél a tóti-i saktérnál rendelt a körzete számára a fiatal rabbi. Mint fentebb emlitettük, a hatóságok hivatalból védték a rabbinikus körzetek jogait, hogy azokat illetéktelenek ne bitorolhassák. No már most az történt, hogy egy cirkáló csendőrjárőr amely tudta, hogy a környék a margittai rabbi hatáskörébe tartozik — elfogott az országuton egy szekeret megrakva Tóti-ban sütött pászkával. A csendőrök nem tudták arról, hogy időközben a margittai rabbi lemondott jogairól, igy a pászkasütés jogáról is a széplaki körzetben és — elkobozta a pászkát. Biróság elé került a dolog, hol is Földvári Dezső bebizonyitotta, hogy a széplaki rabbinak jogában van pászkát süttetni ott ahol akar, igy Tóti-ban is. Ezen az alapon kérte az elkobozott pászka visszaadását.

Istenem, milyen ragyogó idők voltak, mikor a csendőrök védték a rabbik hatáskörét és hitközségeik jogait! Az ügy nagy érdeklődést keltett megyeszerte és a „Margitta" hetilap vastagbetűs cikkben közölte: „A széplaki hitközségnek jogában van pászkát sütni és azt árusitani a körzetében lakó zsidóknak."

Pár évvel később, 5694 (1933) kiszlév 14.én szombaton éjjel hirtelen

tözni, hol szervezett hitközségi élet folyt — semmilyen anyagi áldozattól nem riadtak vissza, hogy megtarthassák a Tóra törvényeit, és hogy gyermekeiknek legalább elementáris zsidó tudást biztosítsanak.

Két-három család összeállt, melamedot bérelt, aki náluk lakott, hogy az tanítsa gyermekeiket. A rituális fürdés elvégzésére, Szlichot napokra, ünnepekre, beutaztak a közeli városokba. Legtöbben kereskedők vagy birtokosok voltak, de akadt e vidéki zsidók közt szabadfoglalkozásu is:

A környékbeli zsidók szoros kapcsolatban álltak a margittaiakkal, lévén a város falvaik kereskedelmi központja. A templomból és üzleti kapcsolatok révén jól ismerték Margittán a Widder, Farkas, Guttmann, Herz, Kaufmann családokat Széplakról, a bályuk-i Hirschlereket, Groszékat Szunyogdról, Sternéket Széltallóról, a Spitz családot Dizsir-ről, a bogyoszlói Weiszmannokat, a Fröhlich, Kaufmann, Stern, Lőrinc családokat Tóti-ból, Benedek családot Kétz-ről. Voltak persze a járáshoz nem tartozó falvak, amelyeknek zsidósága ugyancsak gyakran látogatott Margittára. Igy ismertük a Káinokat Érszőlősről. A Grosz és Schwarz családokat Hagymádfalváról.

Idők folyamán néhány tucat vidéki család felszámolta üzletét és beköltözött Margittára. Ezeket, könnyebb felismerhetőség kedvéért, még hosszú évek mulva is szülőfalujuk nevével jelölték. Ilyen családok voltak a Kleinék Petriből, a terebesi Weiszek, a tóti-i Berkovicsok, a rét-i Farkasok, a lüki-i Schwartzok és Feldmesserek.

Széplak a margittai járás szélén terül el. Tizenkét km-re tőle, keletre fekszik Szilágynagyfalu a Somlyói járásban. Ötven zsidó család lakott a faluban. Rendezett hitközség volt a faluban és a legutolsó rabbi, R. Áser Ansel Weisz a margittai rabbinak, R. Smuel Zálman Weinbergernek volt sógora. A közösség, bár a falu nem volt kerületi központ, alapszabállyal rendelkező, elismert hitközséget képezett, mivel még a magyar zsidók recepciója előtt rendezett hitközség volt.

A huszas évek végén Széplak zsidó közössége elhatározta, hogy függetleníti magát a margittai hitközségtől és rabbit választ magának.

Helyi ujságok is voltak Margittán. Az első hetilapot Pollák Lajos szerkesztette és nyomtatta még a század elején. A két háboru közt két hetilap jelent meg városunkban. A „Margitta" cimű Dr. Réti Alexander szerkesztette. Egy románnyelvű oldal kivételével — magyarul. A másik hetilapnak, a „Margittai Ujság"-nak Vészi Jenő volt a szerkesztője és Fischer nyomdában állitották elő. A sport számtalan ágából Margitta csak a futballt ismerte. Külön zsidó csapat nem volt, de sok tehetséges zsidó fiú játszott a városi csapatban. A „Törekvés" jó, közepes egyesületnek számitott és nem egyszer okozott meglepetést országos nevű csapatoknak. A tehetséges zsidó sportolókat egyaránt kedvelték a keresztények és a zsidók.

Margitta környéki települések

Margitta járásszékhely volt és ötven falu tartozott hozzá. Ötszáz zsidó lélek lakott ezekben a falvakban. A törvény szerint a margittai rabbisághoz tartoztak vallási szempontól és az anyahitközségnek kellett adót fizetniök. A legtöbb faluban oly kevés zsidó élt, hogy az imához szükséges tiz felnőtt férfi (minján) sem telt ki belőlük. Két falu képezett kivételt, Széplak és Tóti, amelyekben 25-25 család lakott. Ez a két falu saktert tartott, mikvet épitett és a kis imaházukban reggel-este imádkoztak. Bályok, Ábrány, Bogyoszló és Szúnyogd falukban is volt kis imaház, de csak szombaton és az ünnepnapokon jött össze közösségi imához szükséges minján és ezek is több kicsiny falu néhány lelket számoló zsidóságából regrutálódtak. Ezek a szorványtelepülések vándor metszőt tartottak, aki gondoskodott arról, hogy hetente friss kóser vágásu hús legyen a hivők asztalán.

Ezek a parányi szórvány közösségek, mint mindenütt másutt Magyarországon, emberfeletti erőfeszitést tettek, hogy ne olvadjanak be a szomszédságba és hogy megmaradjanak jó zsidóknak. És ha már a megélhetési problémák miatt nem tudtak nagyobb városokba köl-

magának, hogy meghívást kapott Nagyváradra is, mely akkoriban Erdély Párisának számitott.

A Pusztulás után ujjászerveződött az együttes, melynek Fuchs Marika és Izsák Elza voltak az éltető elemei. Különösen nagy sikert aratott a „Timosa" előadása. Itt kell megemlitenünk városunk szülöttjét, a tehetséges Schreiber Loizit, akit a brassói városi szinház hivott meg karmesteréül.

A vallásos ifjuság persze, évente csak egyszer jelent meg a szinpadon, mert hisz a „Purimspiel" valóságos vallási kötelesség. A rabbi bet midrás-ában „József és testvérei" cimű darabot adták elő évente nagy sikerrel, míg 1939-ben aktuális darabot, a „Kerekasztal konferenciá-"t, az angol kormány által kiadott Fehér Könyv paródiáját. Az Aguda ifjusága nagyobb sikerre pályázott és a „Margit" szálloda termében adta elő nagy és lelkes közönség előtt a „Lyon Lea"-t. Nagy sikere volt a „Lélek a kaftán alatt" cimű darabnak is. Mondani sem kell, hogy a női szerepeket is fiúk játszották. Az előadások jövedelméből alapitották meg az Aguda könyvtárát.

A margittai zsidók magyarnyelvű ujságokat olvastak. Elsősorban a Váradon megjelenő, zsidók által szerkesztett két napilapot, a „Nagyvárad"-ot és „Estilap"-ot. Sok család fizetett elő a Kolozsvárott megjelenő cionista napilapra, az „Ujkelet"-re. Ez az ujság igen magas szinvonalu lap volt, mely nemcsak a román zsidóság életéről számolt be, de megismertette olvasóival a világ-zsidóság helyzetét és persze mindazt, ami Erec Jiszraélban történt. A Mizrachi hetilapja is, a Nagyváradon megjelenő „Népünk" is közkézen forgott, valamint az orthodox irodának „Hoemesz" címen Kolozsvárott megjelenő hetilapja.

Az Agudat Jiszrael nagyváradi központja jidis nyelvű hetilapot hozott ki „Svilé Jiszraél" néven, melyet a margittai Moskovitz nyomdában állitottak elő. A lap legtöbb szerkesztője a margittai fiatal agudisták soraiból került ki. Grosz Eliezer, Bernát Joszéf Aharon, Farkas Jehuda cikkei tüntek ki.

foglalt el közhivatalt. Ezek az állások még a legliberálisabb időkben is a keresztények számára voltak fenntartva. A kisiparban utólag meg kell említeni a libatömődéket, a szilva és törkölypálinka főzdéket. Egyesek abból éltek, hogy a téli hónapokban libákat szállítottak és adtak el a nagyvárosokban.

Kulturélet és sport-tevékenység

A század elején — mint említettük — meglehetősen konzervatívok voltak városunk zsidói. Életük középpontjában a tanulás, az ima állottak, a családjukkal törődtek és csak a zsidóság sorsa érdekelte őket. A közügyek kimerültek a hitközség ügyes-bajos dolgainak intézésében. Általános kultura, sport távol álltak tőlük. A világi hívságok iránti érdeklődés kimerült az ujságolvasásban. Csaknem minden család járatott ujságot és így a zsidók nyomon követték a világpolitika eseményeit és a közgazdasági változásait.

Az első világháboru után ezen a téren változás állt be. Főleg a fiatalság volt az, mely érdeklődött a klasszikus és a modern regényirodalom után. A legtöbb ház kis könyvtárában a szentkönyvek mellett megtalálható volt néhány szépirodalmi munka is. Akiben művészi tehetség volt, az kiélhette művészi hajlamait a helyi amatőr szintársulatoknál vagy az énekkarban.

A huszas években alakult meg a zsidó műkedvelő társaság Friedmann Menyus és Schreiber Ernő kezdeményezésére. Ebből a csoportból ágazott ki egy drámai együttes, mely alkalmakkor komoly szindarabokat adott elő, persze főleg olyanokat, amelyek közel voltak a zsidó közönség lelkivilágához. Rodán Ottó, Mandelbaum Dávid, Grosz József és Irén, Spiegel Eliseva voltak azoknak az időknek a szinpadi csillagai. Ha a „Szomoruságának énekese" cimü darabot, vagy ha a „Mélyek a gyökerek"-et adták a „Margit" szálló nagytermében, akkor telt ház, zsidók és keresztények tapsoltak nagy egyetértésben a szinészeknek. A társulat végül olyan nevet szerzett

nyeknek, aki nem tudtak, vagy nem akartak a hitközség jótékonysági listájára kerülni. Az év két szezonjában volt némi alkalmi munka, amelyhez nem kellett tőke és szaktudás. A szüret, mikor is a szőlősgazdák a kóser bor készítésére csak zsidó munkást alkalmazhatták. Minden évben jött vagy száz szegény, meg a mieinknél is szegényebb, testvérünk a Felvidékről, illetve Mármarosból. A másik szezon a pászkasütés ideje volt. Ebben a munkában húsz férfit és ugyanannyi asszonyt foglalkoztatott a vállalkozó hat héten keresztül. Ne feledjük, hogy abban az időben — és ez csak negyven évvel ezelőtt volt, — nem létezett a maihoz hasonló szociális biztositás, közmunka, öregségi, betegségi segély vagy járulék. Az u.n. „jóléti állam"-nak még a gondolata sem született meg. Ami volt, az is csak nálunk, zsidóknál volt: a szervezett jótékonyság, a szegény becsületét nem sértő, titokban adott jótékonyság, melyet a hitközség, a nőegylet, a Chevra Kadisa, a kamatmentes kölcsönpénztár gyakoroltak.

A zsidó iparosok, bár legtöbben egyedül vagy családtagjaikkal együtt dolgoztak, ha szükség volt rá csak zsidóembert vettek fel segitségül. Erős volt a szolidaritás, de ennek ellenére is csak tanult (inas és segédéveiket leszolgált) szakmai munkásokat alkalmazták, lett légyen ez az Apsán seprőgyártó a Schnitzer pipakészitő műhely vagy a Wachsman nadrágtartóüzem. Csak a Wollner cég alkalmazott húsz dolgozót állandó munkára. A szóda, ecet és sörgyárak csak a nevükben viselték e nagyüzemre alkalmazható kifejezést. Gyártottak, de nem voltak gyár. Vagy ötven család élt bérmunkából. A hitközség húsz embert foglalkoztatott: rabbit, dajjant, tanitókat, melamedokat, metszőket, titkárt, templomszolgát és fürdőmestert. Egy tucat ha dolgozott mint kereskedősegéd. Volt néhány nagybirtokos zsidó a városban; hat ügyvéd közül három volt zsidó és mind a négy orvos. A deportálást 1944 tavaszán olyan gonoszul hajtották végre, hogy a város orvos nélkül maradt. Míg a kereskedelem és a szabad foglalkozások a testvéreink kezében voltak — egy zsidó sem

A margittai zsidók foglalkozása

A magittai zsidók tekintélyes része kereskedelemmel foglalkozott. Annak minden ágában, minden formájában tevékenyek voltak, nagyban és kicsinyben, mint nagykereskedők, boltosok, közvetítők és vándorárusok. A kereső réteg negyede iparosok voltak, asztalosok, szabók, cipészek. De megtalálhatók voltak a kisipar minden ágában. Munkások is voltak a zsidók közt, nem egy közülök nehéz fizikai munkát végzett. Volt néhány dúsgazdag nagybirtokos, jómódu középbirtokos; még béres is akadt.

A zsidóknak olyan jelentős szerepük volt a kereskedelemben, hogy a hetivásár napját, ha az zsidó ünnepre esett, áttették péntekről más napra. Szombaton és ünnepnapjainkkor szünetelt a városban a kereskedelem. A százhusz lelket számláló kereskedelmi kamarának csak tucatnyi keresztény tagja volt. Ezt Kleinmann Áron tanusitja, akinek az édesapja a kamara titkára volt hosszu éveken keresztül. Gombó Simon és Fuchs Dávid hittestvéreink voltak a kamara elnökei a román uralom alatt és zsidó volt az igazgatóság legtöbb tagja. A Kamara nagy tevénységet fejtett ki és nemcsak szakmai, hanem szociális és kulturalis téren is. A mi kereskedőinknek híre volt az országban, hogy nemcsak kitünő szakemberek, de szótartó, becsületes üzletemberek.

Városunk bortermő vidék központja volt. Sok zsidónak volt szöleje és a jó margittai kóser bor keresett cikk volt egész Erdélyben. Húsz borkereskedő és közvetítő volt hitközségünkben és messze földről jöttek hozzánk felvásárolni a kitünő helyi bort. Három bank, két patika, két mozi volt zsidó kézen, ugyancsak malom és villanytelep, a „Margit" szálloda és a „Kóser" étterem.

Gyárak, nagyüzemek nem voltak Margittán és igy akinek nem volt szakmája vagy kereskedelmi érzéke az nehezen biztositotta megélhetését. Ez a magyarázata annak, hogy a két háboru közti prosperitás ellenére oly sok testvérünk küzdött megélhetési gondokkal. Különösen nehéz volt az egykor jobb napokat látott szégyenlős szegé-

reb Chajjim Joszéf Wollner gazdag cipőgyáros üzeméről, melynek telkei és építménye csaknem a fél utcát uralták. Később, hogy az utcában felépült az uj rituális fürdő — Mikve utca néven emlegették.

A mikve impozáns épülete az utca északi oldalán, a Körtélyes u. sarkán épült és mellette volt a fürdőmester lakása. Emellett állt a pászkasütőde és Reb Jiszrael Bernát, a hitközségi titkár háza, mely a telekkönyvben mint a Chevra Kadisa birtoka szerepelt. A Pászkasütőde az év legtöbb hónapjában a „Linát Cedek" céljait szolgálta. Ez volt a városon átutazó, kéregető szegények ideiglenes hajléka. Közvetlen emellett állt a Talmud Tóra épülete hat tágas termével. Kettőben imádkoztak szombat és ünnepnapokon a hivők. Szemben e három nagy épülettel állt a chaszidok nagy Bet Midrás-ja, amely nemcsak a szigeti és szatmári chaszidoknak, de a környék egész zsidóságának szellemi-vallási központja volt. A Talmud Tóra mellett lakott r. Joszef Jákov Berger, a jámbor Tóra-másoló (szofer sztam).

E rövid leirásból is nyilvánvaló, hogy miért számitott a Zsidó vagy Wollner-köz a város zsidó lakossága szellemi-vallási központjának. A főutcáról rajzolt kép nem lenne teljes, ha nem szolnánk pár szót a margittai „korzó"-ról. A Zsinagógától a Petri utca végéig terjedő útszakasz volt a város minden rendű és rangú fiatalságának kedvelt sétánya szombatokon és ünnepnapokon. A mincha és a maáriv közti időben itt korzózott a fiatalság; külön a fiatalemberek és a kisasszonyok. Szemet gyönyörködtető, szivet melegitő látvány volt a fiatalság felvonulása. Vallásosak, vallástalanok és a két világ közt vacilláló fiatalemberek békésen megfértek egymással. Az utca tulsó oldalán, mintha egy hallgatólagos megegyezés lett volna köztük — sétáltak a keresztények.

Békés, nyugodt, megelégedett életet élt a mi kisvárosunk zsidósága, mig a Sátán eluralkodott Európa fölött és veszett dühében halálra itélte a mieinket, hatmillió testvérünk között; öregeket, gyerekeket, asszonyokat, ártatlan, jólelkű zsidó embereket.

Föld, föld! Ne takard be bosszulatlan kiöntött vérüket!

utca (Wollner u.), mint nevük is mutatja, ugyancsak zsidó negyednek számított. A főutca nevét többször megváltoztatták, de mivel a szomszédos Petri faluba vezetett, a nép rendületlenül Petri utcának nevezte. Ez volt a város kereskedelmi központja. Itt volt a legtöbb üzlet és iroda és a hitközség intézményei. A Petri utcával párhuzamosan, tőle keletre húzodott a Körtvélyes utca, a keresztény úri réteg csendes, forgalomtól nem zavart lakónegyede. A főutcától nyugatra húzodtak a tágas udvarok, veteményes kertek, ki, a városon túlra, a gabona és marhapiac fele. Itt, és nem a város főterén, tartották a hetivásárt. A nagy külvárosi piacon épültek a kereskedők és árusok állandó bódéjai.

A főutca házai egymás mellé épültek, nem volt köz a házak közt. Kivételt képezett a zsidó iskola, melyet kerítés vett körül. A főutca bérházaiban több, volt amelyikben 6-8, család is lakott. A tágas udvarokban mindenütt a falusi életre oly jellemző építmények mint a sütőkemence, a baromfi ólak, a tüzelőfa raktárak és a kútkávák. A házak külső képe alig változott a két világháboru között. A főut sem volt kikövezve, poros volt nyáron és sáros, latyakos télidőben. Barátaink, kik nemrég látogattak Margittára, mesélik, hogy a város sokat fejlődött az utóbbi időben. Több utcát kiköveztek és a földszintes, falusias építmények helyébe többemeletes társasházakat építettek.

Szombaton és ünnepnapokon aztán elhallgatott a munkás hétköznapok zaja és ünnepi hangulat ülte meg a főutcát. Az üzletek zárva voltak, a járműforgalom szünetelt, csak szombati ruhába öltözött jámborok sétáltak a járdán vagy siettek a tanházba, templomba. Benéj Berákba vagy Méa Seárimba illő kép, hangulat és áhitat.

Tizenkét épület volt a Zsidó-közben, de csak kettőben laktak keresztények, négy ház zsidó közintezmény céljait szolgálta. Járda csak a déli oldalon volt. Esős időben a túloldalon nem lehetett közlekedni és a kövezetlen kocsiút sarába beleragadt a szekér.

Hivatalos neve nem volt ennek az utcácskának. A keresztények a

privát melamedot vettek fel gyermekeik mellé, hogy azok Gemará-t és Toszafot-ot tanuljanak. Az így felkészült fiatalok vagy a városban tanultak a rabbi vagy a dájján jesivájában, vagy más városok híres jesivájába iratkoztak. A Talmud Tóra Egylet csak 1910-ben alakult meg Mordechaj Briszk rabbi és dajjan kezdeményezésére és Reb Binjamin Márton anyagi segitségével.

Aki világi műveltségre akart szert tenni, az Nagyváradra ment tanulni, mert Margittán nem volt középiskola. A váradi orth. gimnáziumnak és a neológ liceumnak pedig neve volt az egész országban.

A második világháborut megelőző években csökkent azoknak a száma, akik jesivába iratkoztak. Egyre többen tanultak szakmát, iratkoztak be gimnáziumba. Ezeknek egy része aztán hátat forditott a vallásos életformának. Tíz év elég volt ahhoz, hogy kialakuljon egy nem-vallásos, világi tábor. A szegényebb réteg és a munkások a baloldali szervezetekkel kerestek kapcsolatot, míg a polgári szülők gyermekei a cionista ifjusági mozgalmakat favorizálták. A vallásos fiatalság, csakúgy mint szülei és minden előbbi nemzedék, a Tóra tanulmányozásában találta örömét. Csak amikor megszerveződött az Agudat Jiszrael, kezdett a vallásos fiatalság érdeklődést tanusitani zsidó politikai problémák iránt.

A chaszidok, különösen a munkácsi és a szatmári rabbik hívei, ellenségesen viszonyultak az ifjusági mozgalmakhoz és — bármilyen furcsán hangzik — az Agudát sem tartották jobbnak mint a cionistákat. Ez a szelsőséges felfogás bizonyos meghasonlást idézett fel a vallásos táboron belül.

A Petri utca és a Zsidó-köz

A margittai zsidók nem éltek elkülönitve, vagy elkülönülve a keresztény lakosságtól. A város minden utcájában akadt egy-két zsidó lakó. Mégis legtöbben a Petri utcában laktak. A Zsidó-köz (a Petri utcát a Körtvélyes utcával összekötő házsor) és a Zsidó

község metszői. Nyugdíjba vonulásuk után Reb Chajjim Méir Widder és Reb Eizik Friedländer foglalták el helyüket. Mikor Friedländer megbetegedett és alkalmatlan lett a metszői állásra, akkor Reb Mose Rottner foglalta el a helyét. A vészkorszak után még néhány éven át ő volt a metsző Margittán. Ugyancsak sochét volt a ma Cfaton élő reb Ansel Edelstein. Reb Menachem Kolkier volt vágási felügyelő („menakker" és „másgiach") egészen 1930-ban bekövetkezett haláláig .Utána Reb Michael Grün látta el a masgiach feladatát.

Reb Schreiber Wolff örökölte édesapja, Reb Smuel Schreiber halálával megüresedett titkári állást a hitközségnél. Évtizedeken keresztül, egészen 1928-ban bekövetkezett haláláig, intézte a hitközség adminisztracióját. Reb Jiszrael Bernát végezte nemcsak a hitközség, de a Talmud Tora és a Chevra Kadisa titkári teendőit egészen a deportálásig. Mint tehetséges adminisztrátor racionalizálta az ügyvezetést, az adóbehajtást és a gabellarendszert. A halódó hitközség utolsó alkalmazottja, „szent edénye" volt Reb Eliezer Klein, rabbi, titkár és tanító egyszemélyben. Ma rabbi Beér Seván.

Reb Eliezer Berger volt közel fél évszázadon át a hitközség „samas"-ja. A háboru után Reb Cvi Mose Adler látta el a templom és a mikve felügyeletet.

A nevelésügy

Az állami iskolarendszer és a kötelező elemi oktatás törvénye csak 1924-ben lépett életbe Romániában. De Margittán már régen volt felekezeti iskolájuk a kálvinistáknak és a katolikusoknak. A zsidó elemi iskola még a mult század közepe táján alakult, szinte egyidőben a hitközség alapitásával. A négyosztályos elemi keretéhez tartozott a chéder, ahol egy „melamed" tanitotta a kicsinyeket olvasni, imádkozni, Tórát és Rasi magyarázatot tanulni jidisül. Reb Zalmen Weisz volt a mi időnkben a melaméd. Az itt és igy szerzett tudás nem volt elegséges, hogy a tanuló jesivába iratkozzék. Sokan

és kezdeményezésére épült az uj mikve, melynek tágas épülete és pompás berendezése beszéd tárgya volt egész Erdélyben. Dr. Friedmann kezdeményezte az új alapszabály megszerkesztését, melyről fent szóltunk. Az ő idejében állitották fel az „éruv"-ot. Ebben segitségére volt Mann Ávrahám, aki felhasználta összeköttetéseit a hatóságoknál, hogy engedélyezzék az „éruv" felállitását.

Dr. Friedmann racionalizálta a hitközségi adminisztrációt és általában nagy odaadással dolgozott a köz érdekében. Érthető, hogy közszeretetnek örvendett. De bukását is nagyvonalú tevékenysége okozta. A mikve épitése jóval meghaladta a költségvetési keretet. A hitközség bankkölcsönöket vett fel és nem volt miből fizetnie. Kénytelen volt különadókat kivetni tagjaira és ezt a nagy világválság idején, a harmincas évek elején. Valószinűleg ez volt az oka, hogy az 1932. választásokon nem jelölték és nem is jelöltette magát. Goldberger Mose négy évig volt elnök. Wolwovits Simon, Klein Ferenc és Winkler Lajos egy-egy kadenciát szolgáltak mint elnökök. Goldberger Mose volt az utolsó elnök. 1942-ben választották meg két esztendőre. De 1944 peszáchján már nem volt választás. A németek megszállták Magyarországot és a visszacsatolt Észak-Erdélyt. Megkezdődött az „Endlősung" tervszerű végrehajtása.

A vészkorszak után a hazatérők ujjászervezték a hitközséget. Előbb Telcser Zeév, majd Lerner Jichak vállalták az elnökséget. Utánuk már egy, a kommunisták által kinevezett gyászzsidó elnökösködött a maradék pár tucat zsidó felett.

Hosszu évekig volt alelnök R. Avram Chájjim Glück, helyét később Vámos Henrik, Katz Joszéf és Weisz Márton Mordecháj foglalták el. A pusztulás után Weisz Dov és Mandelbaum Dávid voltak alelnökök. Feldheim Jichák, Berger Jákov, Rubin Eliezer, Jakab Juda töltötték be éveken át a gabbáj nehéz feladatát. A háboru utáni években Welkovits Juda, Fischer Jichák Smuel és Weisz Zélig vállalták a gabbáj feladatát.

Reb Moise Arje Grosz és Reb Menachem Kolkier voltak a hit-

Az elsőt 1930-ban. A szavazás titkos volt. Az elnököt külön választották meg. A választó grémium tagjai harminc nevet jelöltek a bizottságba. A legtöbb szavazatot kapott 30 ember (választmány) választotta meg soraiból a tíztagu előjáróságot.

A módositott szabályzat korlátozta a választási jogot. Aki nyiltan megszegte a szombatot, vagy közmorálba ütköző foglalkozást űzött, attól megvonták a választási jogot.

A hitközség bevételei különböző forrásokból tevődtek össze. Elsősorban a progressziv hitközségi adóból. a marha és baromfi-vágás illetékeiből (gabella) és a templomi felajánlásokból.

A pászkasütésből nem származott bevétel, mert a hitközség azon volt, hogy a kisember is olcsón jusson a közszolgáltatásokhoz. A mikvé-t bérbeadták, de a használati dijat az elõljáróság állapitotta meg. A pászkasütési jogot versenypályázaton a legolcsobb ajánlattevő kapta meg. A szegényeknek juttatott pészachi segélyt (kimcha d'piszchá) a hitközség hajtotta be. Ez az adó 12%-a volt. Eredeti és hatásos módszert alkalmaztak Margittán a késedelmes adófizetők megregulázására. Csak az kaphatott pászkát a bérlőtől, aki igazolást hozott a hitközségtől, hogy kifizette adóhátralékát.

A Chevra Kadisa és a Talmud Tóra önálló intézmények voltak, ami az adminisztrációt és a költségvetést illeti. A Talmud Tóra évi kiutalást kapott a hitközségi pénztárból, mig az elemi iskola (1935-ben megszünt) kiadásai a költségvetést terhelték. A hitközség irodái a nagytemplom épületében, a „polisch" mellett voltak. Ott tartották az üléseket, a köz és választási gyűléseket. Az ülések, a jegyzőkönyvek és a hirdetmények nyelve magyar volt. Csak a román uralom utalsó éveiben tértek rá a jidischre.

A Mann család tagjai, dúsdag földbirtokosok, adták a hitközségi elnököket ötven éven keresztül. R. Meir Mann húsz éven át volt elnök Fia, Avraham huszonöt évig űlt az elnöki székben. 1922-ben egy viszonylag fiatal embert, Dr. Friedmann Mose ügyvédet választották meg elnöknek. Tíz évig állt a közösség élén. Elnöksége idején

lakó zsidókat és a rabbinátushoz tartozó szórvány közösséget az állam kötelezte a rájuk kivetett hitközségi adó megfizetésére. Pászkát sütni és azt forgalomba hozni, kóser vágást végezni, esküvői szertartást lebonyolitani — a hitközség kizárolagos joga volt. Bűnügyi felelősséggel tartozott, ki megsértette a fenti jogokat. Nem egy esetről tudunk, hogy a biróság megbirságolt zsidó embereket, akik megsértettek a hitközség prerogatíváit. Ezeket a rendelkezéseket, melyek a hitközségek jogkörének megerősitését célozták, még a régi magyar rezsim idejében hozták — a románok jóváhagyták, bár megjegyzésreméltó — az anyaországban, a régi román hitközségeknek nem adták meg ezeket a jogokat. Az erdélyi hitközségek tehát ugyanolyan jogokat élveztek, mint a magyarországiak. Különleges helyzetüket mi sem bizonyitja jobban, mint az, hogy önálló tetőszervbe tömörülhettek, melynek székhelye előbb Besztercén, majd Kolozsváron volt.

A margittai hitközség vezetősége, melynek élén Dr. Friedmann Mose ügyvéd állott, volt az első, mely megreformálta a hetven évvel azelőtt hozott és azóta elavult, bizonyos mértékig reakciós, hitközségi szabályzatot. 1929-ben kezdtek az ügyről tárgyalni és öt viharos közgyűlés után, melyen a legtöbb hitközségi tag résztvett és ahol pontrol pontra megtárgyalták a javasolt változtatásokat — végül elfogadták az új alapszabályt, melyet a román kormányzat is jóváhagyott.

Bár nincs a kezünkben az alapszabály szövege, de sikerült emlékezetből rekonstruálni annak főbb pontjait.

A régi szabályzat szerint évente peszách első félünnepén tartották a választásokat. A tizenegy tagú elöljáróság funkcionárusai voltak: az elnök, helyettese, két gabbáj, pénztáros, ellenőr és öt tanácsos. A szavazás titkos volt, de nem egyéni alapon történt. Minden vetélkedő lista négy jelöltet ajánlhatott. Ezekhez jött még három virilista, azaz a három legnagyobb adófizető. Ez a héttagu bizottság jelölte az elöljáróságot, melyet a közgyűlés nyilt szavazással választott meg.

Az új módszer szerint kétévenként tartottak meg a választásokat.

sült Államokba. Ott vezeti a „Margitta hitközsége és jesivája" intézményt.

Amennyire visszaemlékezünk, csak két dajjan-ja (rabbi helyettes és rabbinikus bíró) volt hitközségünknek, mindkettő R. Smuél Zálmen-nek veje. Az első volt Rabbi Mordechaj Briszk, a tiszadadai rabbi fia. Tíz évig szolgált a szentségben községünkben, azután megválasztották Tasnádon rabbinak. A másik Rabbi Kaufmann Jákov Cvi volt, a „Likkute Maharich" szerzőjének unokája. 1926-tól egész a Pusztulásig nálunk működött. A rabbiknak és a dajjanoknak is megvolt a maguk jesivája Margittán.

A hitközség és intézményei

A margittai hitközség, melynek szinte minden tagja szombattartó, vallásos zsidó volt, az orthodox áramlathoz tartozott. Intézményeit is az ősi hagyományok legszigorúbb megtartásának jegyében vezette. A baromfivágóda, a kóser mészárszék,a pászkasütőde és a mikve megfeleltek a legvallásosabbak követelményeinek is. Ez a szellem jellemezte a tanintézeteket, a Chevra Kadisát és a Gmilut Chaszadim pénztárt is. Ezen intézmények elöljárói igazlelkű, önzetlen férfiak voltak, akik nem hogy nem kaptak fizetést, de időt, pénzt és erőt áldoztak, hogy jó nevet szerezzenek a vezetésük alatt álló intézményeknek. Neológ zsidókról csak más hitközségekben hallottak. Mert Margittán senkinek sem jutott eszébe, hogy neológiát szervezzen, vagy akár gondoljon is ilyen vallási szakadásra. A vallási szükségleteket ellátó intézményeken kívül négy, majd hét-osztályos iskolát létesített hitközségünk, melyben kiváló tanitók és tanitónők oktattak. Szociális intézmények is működtek a hitközségben, mint a Nőegylet és a kamatmentes kölcsönt nyujtó Gmilut Chaszadim.

Az állam autonomiát kölcsönzött a hitközségnek és a törvény szigorát alkalmazta azok ellen, akik a hitközségi kereteken kívül probálták vallási szolgáltatásokat szerezni vagy nyujtani. A városban

szenvedélyesen érdeklődött minden iránt, mi a nagyvilágon történt. Az egykor csendes közösségben csoportok szerveződtek, vallási, társadalmi, politikai, világnézeti felfogások választották el egymástól az embereket. De dicsőségére váljék a margittai zsidóságnak, hogy az említett különbségek nem tudták és nem is akarták elmosni az egymás iránt érzett megbecsülést, a zsidóság szeretetét és a sorsközösség tudatát. Osztály és vélemény különbségek ellenére minden zsidó résztvett testvére örömében és bánatában, de a hitközség boldogulásának elősegitésében is. A hitközség és intezményeinek vezetőit nem pártkulcs vagy osztályhelyzet, hanem tehetség és érdem szerint választották. A rászorultak szükségük és nem pártállásuk vagy vallásosságuk mértéke szerint részesültek segélyben.

Rabbik és jesiva növendékek

Margittán, mint ezt említettük a bevezetésben, a 18. század közepe óta éltek zsidók. De mikénit ahogy nem tudunk az első telepés nemzedék életéről, küzdelmeiről, akként nem tudunk az első rabbikról, mesterekről. Egy régi sírkő felirásán olvastuk a temetőben: „Itt nyugszik Rabbi Gavriél Hakohén. Elhunyt 1820-ban." Még apáink sem tudtak róla semmi közelebbit. A rabbijainkról való beszámolást Rabbi Lichtenstein Hillél-el, kit a nép Rabbi Hillel Kolomájer-nek nevezett, kell kezdenünk. Utána következett a Weinberger dinasztia, melynek alapitója, a világhirű R. Jósua Aharon Cvi („Maharac") volt, aki harminc évig vezette nyáját. Utána negyven éven keresztül fia, Rabbi Smuél Zalmen volt a község szellemi vezetője, aki 5694 (1934) kiszlév hó 14.-én hunyt el. Öt követte fiatalabb fia, Rabbi Mordecháj Ezriél, akit harminchét éves korában családjával és hivei ezreivel Auschwitz tüze pusztitott el. A vészkorszak után a maradék zsidóság R. Smuel Zalmen vejét, R. Kleinmann Avraham-ot választotta meg mesterének. Kleinmann rabbi három évvel később, hogy községe elnéptelenedett, kivándorolt Franciaországba, onnan meg az Egye-

jelentős volt. A zsidók közül a leszerelt katonák, kisiparosok és a nemvallásos fiatalság egy része csatlakozott hozzájuk. A párt egészen 1924-ig, legálisan működött. A Szervezet betiltása után hívei az u.n. Dolgozók Blokk-jában tevékenykedtek és igyekeztek a hatóságok elől leplezni igazi céljukat és politikai arculatukat. Ez nem nagyon sikerült, mert a román államvédelmi szervek résen voltak és szemmel tartották a Blokk működését. Gyakran tartottak házkutatásokat a gyanusaknál. Nagyváradra hurcolták őket kihallgatásra és többeket börtönbüntetésre itélték. A rendőrség különös előszeretettel zaklatta a zsidó kommunistákat. Kertész Samu, Grosz József, Mandelbaum Dávid, a Weisz testvérek, Béla és Jailis sokat szenvedtek elveikért. De a zsidó szolidaritás itt sem mondott csődöt. Vadász Jenő, az Egyesült Bank igazgatója arra használta fel a hatóságokkal való kitűnő kapcsolatait, hogy könnyitsen testvérei helyzetén és bizony sok zsidó kommunista neki köszönhette, hogy megúszta a súlyos börtönbüntetést. De Vadász Jenőről köztudomásu volt, hogy mindig és mindenütt segit, ahol igazságtalanság történik, vagy ha egy zsidó bajba kerül. A hamincas években a hatóságok fokozott hajszát inditottak a kommunisták ellen. A Schön testvérek, Lajos és Ernő évekig ültek börtönben. Ernő a Doftána-i börtönben lelte halálát, mikor az 1940-ben Romániát sujtó földrengés következtében összeomlott az épület.

A huszas években kezdtek szervezkedni Margittán a cionista ifjusági mozgalmak, mig a harmincas években a vallásos fiatalság kezdeményezésére megalakult az Agudat Jiszraél helyicsoportja. Ezekről, tevékenységükről, a margittai közösség első ólejairól, chalucairól és a „maapil" hajók első utasairól, kalandjaikról külön cikkekben fogunk beszámolni.

Az eddig leirtakból megértheti az olvasó, hogy századunk első harmadában milyen nagy változások állottak be kis közösségünk életében. Mig az idősebbek szinte teljes érdektelenséggel figyelték az idők változását, szellemáramlatok fel és letünését, az új nemzedék

helyezkedik szembe a többséggel. Ideológiájuk két oszlopra támaszkodott: a Teremtőben való hitükre és a fajtájukhoz való ragaszkodásra.

A chaszidizmusról és annak rabbijairól keveset tudtak, a szocializmus és cionizmus nem keltett különösebb visszhangot körükben. A Grosz testvérek, Dávid és Mayer, Bernát Jiszraél és Akiva, Heller Slomo és Hillél voltak az elsők a jóházból való fiatalok közül, akik távoli városok hires jesiváin tanultak. A fiatalok többsége a helyi rabbik jesiváján tanult. A köztiszteletben álló Friedmann Ezriél forradalmi tettet hajtott végre, amikor négy fiát egyetemre küldte. Azok, diplomájuk megszerzése után, a városban telepdtek le. Mose és Aharon Cvi ügyvédek lettek, Benjámin orvos, mig Dávid bankár lett.

A hitközség egyöntetüsége és harmoniája megváltozott, mikor az első háboru után nagyobb chaszid csoport telepedett le a városban. Nem mintha bármi kifogás lett volna ellenük, hisz olyan „talmidéj chachamim" voltak köztük, mint R. Lefkovits Eizik, R. Glick Avrohom Chájjim és R. Spitzer Chájjim. Chaszid szokásaik, kaftánjuk, strámlijuk, külön imaházuk, szfarádi ritusu imakönyvük keltett rossz érzést a konzervativ hivekben. Attól tartottak, hogy ez a kicsiny de lelkes chaszid csoport megtöri a hitközség egységét. A háboru alatt és közvetlen utána több chaszid család érkezett Margittára, köztük a Razla-i rebbek. Néhány őslakós askenázi is csatlakozott hozzájuk és amikor felépitették imaházukat, már ötven családfő tartozott a chaszid gyülekezethez. Később aztán kiderült, hogy felesleges volt az askenáziak aggodalma. A két imaház népe igaz békességben élt a közös hitközség keretében. A chaszidok beilleszkedtek a közösség életébe és példásan kivették részüket a hitközség szociális munkájából.

A háboru okozta nyomor és szenvedés valamint az oroszországi forradalom példája okozta, hogy a kommunista eszme erősen elterjedt Romániában. A margittai helyicsoport országos viszonylatban is

chia. Az ezután bevezetett királyi diktatúra idején újra fellélegzett a zsidóság. Csak egy rendelkezés maradt érvényben, az állampolgársági jog reviziója. És mivel Románia a korrupció klasszikus földje volt, — aki nem tudta előteremteni a szükséges iratokat, az lekenyerezte a politikusokat és közhivatalokat és igy, egy évvel a rendelkezés kibocsátása után, egy zsidó sem maradt állampolgárság nélkül.

A „Bécsi döntés" elötti két évben a Náci-Németország hatására egész Europában erősödött az antiszemitizmus és ez alól Erdély sem volt kivétel. A sajtó hangja egyre ellenségesebb lett, a zsidó-ellenes inzultusok száma nőtt, de a későbbiekhez viszonyítva a helyzet valósággal ideálisnak számitott.

A fentiekben Margitta zsidó közösségének fejlődéséről szóltunk, meg a politikai változásokról, melyek az erdélyi zsidóság sorsát és persze a margittai hitközségét is, jelentősen befolyásolták.

A következő fejezetekben arra szorítkozunk, hogy bemutassuk a mi kis közösségünk életét az utolsó száz esztendőben, rabbijai működését, intezményeinek fejlődését, a közösség vallási, társadalmi és kulturális arculatát.

A zsidók élete Margittán

Századunk elejéig a margittai zsidóság egységes, egyszinű, egygondolkodásu réteget alkotott. Becsületes, istenfélő emberek voltak, akiknek az élete a nagy zsinagóga körül forgott. Hétköznapokon, ünnepeken és szombaton, este, reggel összejöttek, hogy együtt imádkozzanak a közösséggel és hogy meghallgassák rabbijaik tanítását. A vallás parancsait rigorózusan megtartották, gyermekeiket chéderbe és jesivákba küldték tanulni, szorgalmasan dolgoztak és tisztességben vezették üzleteiket. Világfelfogásukat egy dolog határozta meg: erkölcsös dolog e a Gondviselő szemében ami történik, és jó e a zsidóknak vagy nem. A választásokon a kormánypártra szavaztak, abból az egyszerű számitásból kiindulva, hogy jobb, ha a zsidó nem

a románok szemében. Nos azzal, hogy a zsidókat és köztük a magát addig magyarnak tekintő negyedmilliós erdélyi zsidóságot is, önálló nemzeti kisebbséggé „leptették elő" — automatikusan csökkentették a magyarok arányszámát. A zsidók pedig, hogy magyarok nem lehettek, románok meg nem akartak lenni, kénytelenek voltak magukat — zsidóknak deklarálni. Mint ilyenek több előnyt élveztek, mint a megbizhatatlan, a hatóságok szemében megbízhatatlan, anyaországuk felé kacsintó magyarok.

A békés együttélést időnként megzavarta, különösen a nagyvárosokban, a fel-feltörő román antiszemitizmus. 1927-ben az egyetemi hallgatók országos értekezletet tartottak Nagyváradon, mely tüntetésekkel és zsidó-ellenes zavargásokkal végződött. Emberéletben nem esett kár, de zsidó intézmények, zsinagógák megszenvedték a zavargásokat. A diákok behatoltak az imaházakba, Tóra-tekercseket égettek el, ablakokat zúzták be és kirabolták a betört kirakatokat. Váradról Kolozsvárra utazott a tüntető diákság, de közben kiszállt Bánfihunyadon és a két városban is pogromot rendezett, akárcsak Váradon. A zsinagógák feldúlásának emlékére a nagyváradi rabbiság bőjtnapot rendelt el, melyet évente kiszlév hó 13-án megtartott a hitközségünk is.

Komolyabb vezedelmet jelentett a fasiszta Goga-Cuza kormány, mely a nácizmus szellemében akarta „megoldani" a zsidó kérdést. Szerencsére uralma rövid ideig tartott (1937 december végétől 1938 február 10.-ig) és igy nem volt módja végrehajtani ördögi terveit. Anyagi és személyes károsodás nem érte a zsidóságot, de egy valamit elértek a fasiszták. Heteken keresztül mind, az ország millió zsidója családfát kutatott, iratok után szaladgált. Ugyanis a kormány, hogy igazolja a zsidók tervezett deportálását, kötelezte őket, hogy három nemzedékre visszamenőleg bizonyitsák román állampolgárságukat.

A rezsimet a nyugati demokrata hatalmak nyomása buktatta meg, nemkevésbé az országot gazdasági összeomlással fenyegető anar-

Weisz Bernát és Grünfeld Mayer, akik 75 százalékos rokkantak lévén családjukkal együtt mentesek lettek 1944-ben a deportálástól.

1918 oktoberében összeomlott az osztrák-magyar monarchia katonailag és politikailag egyaránt. Kitört a forradalom, kikiáltották a köztársaságot majd, pár hónappal később, proletár-diktatura váltotta fel a demokratikus rendszert. Mint minden városban, Margittán is megalakult a helyi direktórium a munkás-mozgalom veterán aktivistáiból. Ennek munkájában résztvett néhány zsidó is, köztük Kertész Samu, Mandelbaum Dávid, Rubinstein Lipót, Schwartz Sándor és Klein Margit. Ám a tanácsköztársaság uralma hamarosan véget ért. A románok elfoglalták Erdélyt, sőt bevonultak Budapestre is. A kommunista vezetők többsége elmenekült és Magyarországon uralomra került a reakciós Horthy rezsim.

Az uralomváltozás után

Uralomváltozások kezdetén, míg a zűrzavarból kialakul az új rend, legtöbbet a zsidók szenvednek. Igy volt ez a Romániához csatolt Erdélyben is és persze a mi kis városunk sem volt kivétel ez alól. A hatóságokkal való feszült viszony egyik oka — valljuk meg őszintén — az volt, hogy a zsidók, sokszor kihívóan kitartottak a magyarság mellett. Ahogy véget ért a rövid ideig tartó katonai uralom és helyét felváltotta a polgári kormányzat, megnyugodtak a kedélyek. A hitközségek megtarthatták a magyar világban biztositott autonómiájukat és az egyén boldogulását csak kevéssé akadályozta a félhivatalos diszkrimináció. A román tisztviselői kar hamar összebarátkozott a zsidókkal.

Románia egy-milliós zsidósága nemzeti kisebbségi státuszt nyert. Ez a változás Románia demográfiai helyzetéből következett. Az első világháboru után háromszorosára nagyobbodott ország lakosságának 40%-a kisebbségekhez (oroszok, németek, magyarok, bulgárok stb.) tartozott. A hárommilliós erdélyi magyarság különösen szálka volt

kezetnek és nem nemzeti kisebbségnek tekintette a zsidókat. Tette ezt azért hogy a „mózeshitű" elem növelje a magyarság statisztikai arányszámát a szaporább nemzetiségekkel (tótok, románok, szerbek) szemben.

A magyar zsidóság szerette és becsülte a császárt, a liberális világot jelképező Ferenc Józsefet, de szive Kossuth Lajosért, a 48-as szabadságharc hőseért dobogott. A magyarsággal való azonosulás, sőt a magyarkodás oly erős volt, hogy még a két világháboru közti román uralom idején is magyar könyvet és magyar ujságot olvasott az erdélyi zsidóság és az idősebbek merő dacból nem tanultak meg románul. A zsidó nemzetiségi mozgalomnak csak a harmincas években sikerült megnyernie az addig magyar listákra szavazó hittestvérek szivét. Igy került be az erdélyi zsidó szavazatokkal a román parlamentbe a két kiváló politikus: Dr. Fischer József és Dr. Fischer Tivadar.

Az első világháborúban

Az 1914-ben kitört világháború egy begyökerezett zsidóságot talált Margittán, mely nem érezte magát idegennek az országban. Bár mentes volt az akkor divatos „hurrá hazafiasság" lázától, honpolgári kötelességének tartotta, hogy becsületesen eleget tegyen a bevonulási parancsnak. Az otthon maradottak aggódva várták a híreket a frontról, és a hitközség, szükség esetén, segitette a bevonultak családjait.

A négyéves háború megkövetelte áldozatait Margitta zsidóságától is. Urán Nándor, Weisz Jenő, Berger Mihály, Farkas Miklós, Farkas Vilmos, Wollner Ede, Ezri József, Brűder Jenő voltak a hitközség hősi halottai. Weisz József, Friedmann Dávid és a bályok-i Hirschler Károly a fronton kapott sebeikben haltak el. Megrokkantak: Feldheim Dezső és Jenő, Mandelbaum L., Weis Bernát, Grünfeld Mayer, Weisz Áron, Berger Gyula, Berger Samu, és Weisz Ferenc, a patikus. Többen kitüntetést kaptak hősies magatartásukért, köztük

(27%), mig az 1944-es deportálási rendelkezés a 8600 főnyi lakósság 31%-át, 2660 zsidót sujtott. Mikor e sorokat irjuk, 1976 végén már csak féltucat öreg zsidó él Margittán 12.000 lakósa között.

A történelmi változások és Margitta zsidósága

Tempora mutantur et nos mutamur in illis — tartja a latin közmondás. Azaz, az idők változnak és mi változunk velük. Ez a mondás nagy általánosságban igaz, de semmiesetre sem vonatkozik a vallásos, hagyományhű zsidóságra. A világtörtelmi és országos események és változások befolyásolták sorsát, politikai státuszát és gazdasági helyzetét, de nem érintették lelki, szellemi világát, a hivők hitét, sőt szokásait sem. Ez a megállapitás természetesen érvényes volt Margitta hithű zsidóságára is. Nemcsak gondolkodásmódjuk, életfilozofiájuk maradt a régi, hanem hitközségük szervezeti felépitettsége, szokásaik, a rituálé, maradt mint volt apáik idején. Imaházaik, iskoláik, szociális intezményeik, örömük megnyilvánulása, gyászuk szertartásai maradtak mint voltak. Rabbijaikat ugyanúgy tisztelték, mint egykoron. Az egész városban nem akadt ki szombaton vagy ünnepnapon dolgozott volna vagy cigarettázva ment volna az utcán szombaton.

Az osztrák császárság és benne a magyar királyság zsidósága jogtalan, megtűrt elem volt a birodalomban, de önmagát is idegennek tekintette a népek közt évszázadokon át. Ám a világot megrázó nagy változások 1848-ban, majd véglegesen (véglegesen?) 1867-ben a kiegyezéskor, meghozták a monarchia zsidóságának az emancipációt. A természeténél fogva hálás zsidóság szivből jövő hazaszeretettel reagált az egyenjoguságra. A magyar nyelv, sőt, a szépen beszélt magyar nyelv, kiszoritotta a jiddist és a magyarnyelvű sajtó meg a honi irodalom lett az „izraelita vallásu magyarok" lelki tápláléka. A művelt réteg gyorsan asszimilálódott és a neológ templomokban magyarul prédikált a reverendába öltözött rabbi. Igaz, a törvény fele-

Boldog az a korszak, amelyről nem maradt fenn írott emlék — mondta egy francia történész. Ugyanezt állíthatjuk mi is a mi kis községünkről. És ez különösen vonatkozik a régi szép ferencjózsefi időkre. Úgy látszik nem történtek említésre méltó események (antiszemita kilengések) a zsidóság életében és még a sokhelyütt tapasztalt, a kortársak életét megkeserítő hitközségi veszekedések sem zavarták meg a békés, jóindulatú margittai zsidó polgárok életét.

1900-ban 18 százalékot tett ki a zsidók lélekszáma a városban, 940 zsidó az 5200 lakós közül. 1930-ban 1600-an voltak 6000 lakós közül

210

Margitta, 1721 november 1. Forstner Lipót jelenti, hogy kerületéből az összes zsidók, az oláhoktól való félelmökben, Nagykárolyba és Nagy-Varadra vonultak vissza.

Praesentatum 6. Novembris 1721.

Inclytum camerale consilium domini domini etc. patroni gratiosissimi colendissimi!

Gratiosum inclyti cameralis consilii ratione investigandorum Hebraeorum humillime percepi: cuius tenori, ut me de obligatione accomodem, omnia omnino loca districtus mei, quae antehac Iudaei incolere solebant, ipsemet investigaveram, nullum attamen eo iam reperi degentem, siquidem omnes hinc inde existentes Carolinum ac Varadinum sese receperint. Et neque ob metum Valachorum isthic cum mercibus suis vagari consueverunt, minus, ut sibi inter eosdem figerent habitacula. Caeterum me gratiae demississime commendans persevero inclyti cameralis consilii humillimus demississimusque servus Leopoldus Forstner m. p. Margittae die 1a Novembris 1721.

Kívül: Nro. 11.

O. Levélt. kincst. oszt.-ban „A pozsonyi kamarához int. levelek II. sor. 12. cs." Szentkirályi György másolata.

letteseinek. Ebben beszámolt arról, hogy a helység zsidói a román felkelőktől való féltükben Nagyváradra és Nagykárolyba menekültek.

Ebből a beszámolóból kitűnik, hogy igaza van a magyar közmondásnak, miszerint az egész világ egy falu. Mert mint ahogy Ukrajnában a lengyel elnyomók ellen fellázadt kozákok elsőnek a városok védtelen zsidóit mészárolták le, ugyanúgy a magyar urak ellen lázadó erdélyi román jobbágyok elsősorban a zsidók ellen fordultak.

A lázadás leverése után a zsidók, ugylátszik, visszatértek Margittára, de ennek pontos idejét nem lehet megállapitani. A legközelebbi adat 140 évvel későbbről datálódik. Szabó Imre irónak, az erdélyi hitközségek krónikásának könyvéből idézzük az alábbi sorokat: „... a mult század közepén (1861), amikor lebontották a régi, fából készült imaházat, hogy új zsinagógát épitsenek helyébe, megtalálták az alapkő letételi okiratot az 1742. esztendőből." Ez azt bizonyitja, hogy húsz évvel a románok elöli menekülés után a visszatért zsidók felépitették imaházukat. Az akkori lélekszámukról nincs adatunk, de az biztos, hogy nem lehetett jelentős. Viszont 1840-ban már szervezett hitközség lehetett Margittán, mert az évben alakult meg a Chevra Kadisa. Nem sokkal később rabbit vett fel a hitközség, a R. Hillél Kolomájer néven ismert Lichtenstein Hillél rabbit.

Margitta legidősebb és ma már talán egyetlen zsidó lakósa, Wollner Ferenc, kérésünkre lemásolta és eljuttatta hozzánk Pálfi Károly nyug. negyvennyolcas honvédszázados irását, mely az 1872. néprajzi adatokat közli:

„1872 júniusában 621 ház volt a városkában és 3900 lélek. Ezek közül 2400 kálvinista, 800 katolikus és 700 héber (értsd — zsidó). A hébereknek szép templomuk van és saját iskolájuk. Három zsidó a saját házában lakik. Ezek Altmann Mátyás, Weiss Ábrahám és Kallós Móric kereskedők: (Az utóbbi Dr. Kallós László natanjai nyug. főorvos nagyapja). Az olvasókör pénztárosa Dr. Gelbstein Lipót orvos. Két zsidó orvos működik a városban. Ezek: Dr. Gelbstein belgyógyász és Dr. Wallenstein Móric sebész ...

MARGITTA

Margitta kisváros Bihar megyében, járási székhely, közel ötven falu körzeti, adminisztrativ központja. A várost és körzetét szoros gazdasági, társadalmi és kulturális kapcsolatok fűzik Nagyváradhoz. Margittát — a hagyományok szerint — a környék hűbérurának, egy Csáky grófnak a lányáról nevezték el. A grófkisasszony — így tartja a nép — szerelmi bánatában a közeli Berettyó folyócska vizébe ölte magát.

A lakósság foglalkozása földművelés és állattenyésztés. Nagybirtokosok szőlei, búzaföldjei, gyümölcsösei határolták a várost. A végtelennek tűnő rétek és mezők egészen a Kárpátok lábáig nyúltak. A hetipiacok meg a kéthavonta tartott nagyvásárok messze földről vonzották a kereskedőket. Az utolsó harminc év alatt, a kommunista uralom idején, néhány nagyobb ipari vállalat is létesült Margittán. A zsidókon kívül magyarok lakták a várost: Ez a helyzet megváltozott 1945 után, hogy Erdélyt visszacsatolták Romániához. Azóta állandóan erősödik a román bevándorlás.

A zsidók letelepedése és a hitközség megalakulása

Történelmileg hiteles források nem maradtak és így nem tudjuk pontosan, hogy mikor és milyen körülmények közt telepedtek le a városban a zsidók. A magyar oklevéltár-gyüjtemény egy 1721 november elsején datált irata alapján feltételezhető, hogy a zsidó település Margittán kétszázötven évre tekinthet vissza. A fenti dátummal jelzett írást egy Forester nevű margittai főtisztviselő küldte Pozsonyba fe-

merjék meg a betűkből, kiket kiragadott életükből az erőszakos halál, nagyszüleiket. De legfőképpen azt akarom, hogy olvassa a keresztény világ és tudja meg, kik voltak ezek a zsidók, kiknek teteméből máglyát rakott az állatiasság és a huszadik század őrülete, mialatt az u.n. „tisztességes világ" hallgatott és szemérmesen félreforditotta a fejét. Az én kis hitközségem példa lehet arra — csepp a tengerből — hogy milyen volt, hogy élt, kiben hitt, miként gondolkodott az a nép, melyet megmért és feleslegesnek talált (talál ma is?) a kimondott ellenség és az ugy nevezett barát..:

Ezért is jelenik meg rövidesen az angol forditás. Franck Chájjim el akar küldeni egy példányt minden amerikai egyetemi könyvtárba, hogy az, mint történelmi forrás, rendelkezésére álljon minden diáknak, aki a második világháboru problematikáját és a fasizmus gyökereit tanulmányozza. Tudják meg a diákok és általuk a széles közönség, hogy ki és mi volt a hat millió áldozat, köztük a hatszázezer magyarországi zsidó. Margitta és vidékének kétezer mártirja csak példa erre.

Meg kell a szívnek szakadni — érezzük sokszor, ha kivégzett drágáinkra gondolunk. Össze kell szedni magunkat, hogy méltók legyünk emlékükhöz — súgja egy bátoritó, belső hang fülünkbe...

Kleinmann Áháron Imre

és eljő a megváltás... (a Velencei hagadából, 1609)

BEVEZETÉS

Franck Chájjim szeretett és nagyrabecsült barátunk biztatott minket, hogy ezt a kőnyvet megírjuk. A gondolat maga bennünk is felsajdult, különösen mióta alijáztunk és bizonyos irigységgel és ámulattal láttuk, hogy a mienknél kisebb — és ha szabad így kifejezni magunkat, — jelentéktelenebb hitközségek maradék gyermekei is kihoztak emlékkönyvet őseikről, elhunyt drágáikról. De amikor a megvalósításnak csak a gondolata került szóba — visszariadtunk. Talán nem is a kiadáshoz szükséges összegtől, mely egyébként egyáltalán nem jelentéktelen, mint inkább a szerkesztés munkájától. Attól, hogy dolgozó emberek lévén nincs sok szabad idönk, no meg nem is vagyunk hivatásos tollforgatók. Aztán az is visszatartott a döntő elhatározástól, hogy miként is fogadja majd a kis margittai diaszpora, ha meg is írjuk a könyvet. Aki akkor élt, az éppen úgy tud mindenről, mint mi. Gyermekeinknek szóval is elmondhatjuk, amit át akarunk örökíteni a jövöbe. Idegenek? Kit érdekel egy kis hitközség?

Ekkor jelentkezett Franck Chájjim. Családját nem kényeztette el a sors Margittán. Nem volt kiváltságosak közül való. De a Jóteremtő akaratából megmaradt, megmaradt egészségesen. Sokaknak a szörnyű megpróbáltatások megkeményitették a szivét. Franck Chajjim talán még jobb, mélyebb zsidó lett mint volt. És mondani sem kell, hogy a szó nálunk, hogy zsidó, automatikusan embert is jelent a szó legnemesebb értelmében.

Franck Chájjim nem csak azt mondta, hogy viseli a kiadás költségeit, hanem meghatározta a könyv célját is. És lehetséges, hogy ezzel rátalált az összes Jizkor-könyvek értelmére is. Ezt írta nekünk: „. . . azt akarom, hogy ujra átéljük, ha beleolvasunk a könyvbe, fiatal esztendeinket, hogy a közös Jahrzeiton ennek a sorain sírjunk forró könnyeket. Azt akarom, hogy gyermekeink olvassák a könyvet és is-

Hitközségünk irattárát feldulták a „jó szomszédok", elégették a német katonák. A könyv megirásánál csupán csak emlékeinkre és barátaink információjára támaszkodhattunk. És bár több mint száz családhoz fordultunk ezért, — csak kevesektől kaptunk és kevés adatot. Kérjük, vegye ezt figyelembe, aki hibát, hiányt fedez fel e könyvben.

Kleinmann Á. Imre

TARTALOMJEGYZÉK:

Izrael, 1979

Weiss Nyomda, Jeruzsálem, Mekor-Baruch negyed

EMLÉKKÖNYV

MARGITTA és VIDÉKE

ZSIDÓSÁGÁNAK SORSA

Összeállította:

KLEINMANN ÁHÁRON

FRANCK CHAJJIM (MELBOURNE) KIADÁSA

RKY

*PXM
(Marghita)
89-682